Dr. JUOZAS JAKŠTAS

Dr. JONAS ŠLIŪPAS

JO RAŠTAI
IR TAUTINĖ VEIKLA

AKADEMINĖS SKAUTIJOS LEIDYKLA
CHICAGO, 1979

Redagavo ir J. Šliūpo bibliografinį sąrašą bei vardyną parengė Jonas Dainauskas

Mecenatai: Vytautas, Vanda ir Kęstutis ŠLIŪPAI

Copyright 1979 by

Akademinės Skautijos Leidykla
8913 So. Leavitt Street
Chicago, Ill. 60620

Spausdino M. Morkūno Spaustuvė
6001 W. 59th Street, Chicago, IL

K. J. Stiūpas.

1891 m. portretas.

TU MILŽINAS

Ben. Rutkūnas

Dr. Jonui Šliūpui atminti

Naktis bežvaigždė ūkanotą vargo šalį gobė
ir pavergtųjų skausmas aižė dangaus skliautą,
o Tu nešei krūtinėj broliams šviesų meilės lobį,
iš kapinynų budinai gyvenimui karalių tautą.

Su Basanavičium didžiuoju „Aušrą" ugniasparnę
paleidai skrist, ir šviest, ir laisve krykšti —
ir dukteris ir sūnus būrei į šeimyną darnią,
pamiršti liepęs barnį vakarykštį.

Tautos budrioji Sąžinė, šviesusis Vyre,
tiesos galybe skrodęs juodą, tirštą naktį, —
nuo Tavo smūgių pančiai priespaudos subiro,
kovos žaibai apvainikavo aureole Tave drąsią kaktą.

Vytis sužiro pasagom ugninėm ir — užgęso. . .Laisvės tik sekundės:
vėl bloškė audros šalį kruvinam likimui. . .
Giliąjam sopuly širdis Tavoji skundės,
kai, gimtą žemę trypiant svetimiems, ant tremtinio lazdos parymai.

Nuo kopų Palangos, nuo Baltijos, krauju suvilgyto gintaro kranto
išsinešei lietuvio amžiais nepalaužtą valią:
sumojai perbrist mylias giliojo Atlanto
ir broliams užu jūrų tėviškės skardent nedalią.

Mirtis, tylioji pasalūnė, — ręzgė tamsiagijį tinklą
ir paglemžė plėšriai Tavąsias dulkes. . .
Vai, kas užtars tėvynę mūs beteisę ir beginklę? —
Tu — Milžinas, o mes — tokie mažyčiai, smulkūs! . .

1946 m. Lapkričio 6 d.
Nuertingenas, Vokietija

TURINYS

Įvadas 9

I. Pradinė Šliūpo veikla Europoje (Iki 1884) 17
1. Vaikystė ir pirmieji mokslo metai 19
2. Tarp studijų ir tautinės visuomeninės veiklos 28
3. Pirmi žingsniai į pozityvizmą ir socializmą 38
4. Aušros redaktorius 48
5. Ištrėmimas ir memorandumas generalgubernatoriui 56
6. Kelionė į Ameriką 64

II. Šliūpas Amerikos Lietuvybės Žadintojas (1884-1890) 67
1. Veiklos pradžia, ypač Unijos savaitraštyje 69
2. Išstumimas iš Unijos 81
3. Šliūpas pirmas tautinių pasaulietiškų organizacijų kūrėjas 84
4. Pasiaiškinimas lenkams 101
5. Tarp visuomeninės veiklos ir studijų 105
6. Pirmieji literatūriniai - istoriniai darbai 113

III. Laisvamaniškas švietėjas (1891-1905) 119
1. Trumpalaikė santarvė 121
2. Pastangos šviesti tautą 133
3. Iš teoretinio į praktinį socializmą 150
4. Amerikos lietuvių socialistų organizatorius 165
5. „Atsivertimas" 167

IV. Tautiškos srovės gretose (1905-1917) 173
1. Pirmieji užmojai 175
2. Lietuvos istorikas 181
3. Laisvamanybės skleidėjas 191
4. Su tautiečiais Pirmo pasaulinio karo pradžioje 203

V. Veikla nepriklausomybės aušroje (1917-1920) 217
1. Rusijoje ir Stockholme 219
2. Grįžus į Ameriką 229
3. Diplomatinėje tarnyboje 233

VI. Šliūpas Lietuvoje (1921-1944) 239
1. Neprisitaikęs savame krašte 241
2. Mokytojas ir verslininkas 242
3. Gyvenimo sūkuriuose 248
4. Šliūpas literatas ir laisvamanybės skleidėjas 253
5. Kelionė į Ameriką 265
6. Apmąstinėjimai dviejų okupacijų sraute 270
VII. Pasitraukimas ir mirtis 275
Iš Dr. J. Šliūpo nespausdintų rankraščių 283
Faksimilė dr. J. Šliūpo laiško A. Smetonai 284
Iš Šliūpo albumo (iliustracijos) 335
Dr. J. Šliūpo raštai (bibliografija) 353
Vardų rodyklė 373

ĮVADAS

Kiekvieno žymaus asmens biografija yra tam tikro laikmečio ir aplinkos istorinio vyksmo išdava. Asmuo istorijos vyksme dažnai yra vadovaujantis veikėjas, to vyksmo judintojas ir tuo pačiu metu yra jo nešamas bei veikiamas. Asmuo turi dvejopą prasmę istoriniame vyksme: jis yra jo dalyvis, o drauge jame vyraujančių tendencijų bei idėjų reiškėjas. Žymus asmuo tampa istorinio vyksmo katalizatorium.

Tuo būdu, ideali asmens biografija, kokia ji ir turėtų būti, neprivalo būti neatsieta nuo to laikotarpio, bei nuo istorinės aplinkos. Ji turi ryškinti istorinę asmenybę pagal tuo metu vyravusias idėjas, nušviesti, kaip jos jį veikė. Tačiau čia reikia turėti prieš akis ir istorinio asmens veiksmingumą, sugebėjimą savaimingai nušviesti jį veikiančias dvasines sroves bei idėjas, jas susieti su sava asmenybe, paversti asmenybės dalimi. Tad žymus asmuo kuria istorinį vyksmą, o taip pat yra ir jo veikiamas. Jis įneša į istorijos vystymąsi savo asmens dalelę. Biografijos pagrindinis tikslas ir yra parodyti vaizduojamojo asmens įnašą į istorijos vyksmą.

Turint prieš akis čia pažymėtą pagrindinį biografijos tikslą, šioje studijoje bus daromos pastangos išryškinti gan sudėtingą dr. Jono Šliūpo asmenybę. Jai apibūdinti tinka neretai istorinėms asmenybėms taikomi F. Schilerio žodžiai:

Von der Parteien Gunst und Hass verwirrt,
Schwankt sein Charakterbild in der Geschichte.[1]).

Vieniems jis rodėsi didelis lietuvis patriotas, labai plataus masto tautinis visuomenės veikėjas, vertingų, gausių patrioti-

1. Asmenybės vaizdas, partijų palankumo ir neapykantos sudrumstas, blanksta istorijoje.

nių ir visuomeninio bei politinio pobūdžio raštų autorius. Žodžiu sakant, jis buvo didelis, garbingas lietuvis, vienas pirmųjų tautiškumo žadintojų Amerikos lietuvių tarpe. Taip antai, buvęs artimas Šliūpo bendradarbis K. Vairas - Račkauskas kalba apie jį: „Graži ir stambi J. Šliūpo figūra *Aušros* spindėjime žengia ori ir kukli, žengia mūsų kultūros istorijos lapais, palikdama giliai įmintas žymes".

Mūsų praeities tyrinėtojai negalės būti pavadinti bešališkais ir teisingais, jei neskirs Jonui Šliūpui jo pelnytos vietos mūsų kultūroje, mūsų kovoje dėl spaudos ir sąžinės laisvės mūsų tautos atgimimo istorijoje.

Nepaisant tų klaidų, kurios tikrai buvo jo veikloje, jis pradėjo ir tęsė atšiaurią kovą už lietuvybę ir už laisvą mintį"[2]. Visai priešinga nuomonę apie jį išreiškė istorikas dr. A. Kučas. Jis iš Šliūpo neapykantos kunigams padarė apie jį tam tikras išvadas, nusprendė, jog jis „ėmėsi uoliai talkinti rusų žandarams"[3]. Toliau ilgame prieraše Kučas cituoja žvarbius Šliūpo pareiškimus, nukreiptus prieš dvasiškius ir vienuolius, ir vieną iš jų panaudoja įrodymui, kad „neapykanta (Šliūpo) yra akla tiesai"[4].

Istoriko mestas Šliūpo patrioto ir žmogaus pasmerkimas yra būdingas tam tikrai mūsų visuomenės daliai. Vienų jis buvo į padanges keliamas, o kitų smerkiamas, juodinamas. Toks nuomonių skirtumas kilo iš Šliūpo paskirų pareiškimų ar darbų, kurie buvo įvairaus, o dažnai net kontroversinio turinio. Iš tikrųjų Šliūpas buvo labai šakota asmenybė. Iš pavienių proginių pareiškimų ar atsitiktinių darbų negalima susidaryti jo pilno asmenybės vaizdo. Pilnutiniam Šliūpo asmens pavaizdavimui reikia išnagrinėti jo visokeriopą veiklą, raštus bei kalbas jo gyvento laiko perspektyvoje ir ištirti, kokios dvasinės srovės jį veikė. Tik ryšium su jo gyventa aplinka tegalima suprasti kai kuriuos jo veiksmus, pareikštas mintis ir net jas pateisinti.

Tad iškili prieštaringa Šliūpo asmenybė tegali būti tinkamiausiai apibūdinta pagal jo raštus. Jais pasiremiant galima nu-

2. *Vilnis*, 177 nr. 1968.IX.12.
3. *Kun. A. Staniukynas*, 1965, 20 p.
4. *T.p.*, 21 p.

šviesti ne tiek išviršinę Šliūpo biografiją, jo praktinę veiklą, kiek jo dvasinę, pasaulėžiūrinę evoliuciją, t.y. jos vidinę biografiją. Šliūpo gyvenimas, sudarantis jo išviršinės biografijos turinį yra daugiau ar mažiau žinomas mūsų visuomenei, ypač čia Amerikoje. Bet jo asmens evoliucija, pasaulėžiūros susidarymas bei išsiskleidimas beveik nebuvo iki šiol nagrinėtas[5]. Šiame veikale bus bandoma tai padaryti.

Dėstant Šliūpo asmenybės išsivystymą, tinkamiausia yra vadovautis jo puoselėtomis pagrindinėmis idėjomis, kurioms jis atsidėjęs tarnavo visą ilgą amželį. Jos atsispindi jo raštuose ir veikloje.

Pagrindinė Šliūpo idėja, švietusi jam skaidria žvaigžde gyvenimo kelyje, buvo jo lietuviškas patriotizmas. Tautiškumo idėjos apimtas dar gimnazijos suole jis paliko jai ištikimas visą gyvenimą. Stiprus patriotizmas taip persunkė Šliūpo asmenybę, kad jis jautėsi lyg savotiškas šauklys, turintis žadinti tautiečius iš miego ir juos šviečiant, įkvėpti jiems tautinę sąmonę.

Būdamas jautraus, efektyvaus temperamento žmogus (sangvinikas), jis visad karštai gynė savitai suprastą patriotizmą ir savo idėjos priešus dažnai laikė lietuvybės priešais. Ne be pagrindo jo idėjiniai priešai dažnai vadino jį fanatiku, nepakančiu svetimoms nuomonėms.

Antra jo vedamoji idėja buvo monizmas, populiariai — vadinamas materializmu. Monizmo šaknys siekia XVIII a. švietimo epochą, kada, kilo reakcija prieš vis dar tebesitęsusią viduramžių ideologiją, pripažinusią šalia regimo dar kitą, transcedentinį pasaulį, apie kurį mokė bažnyčia. Švietėjai, besivystančių gamtos mokslų paveikti, atmetė tą antgamtinį pasaulį ir vienintėle tikrove telaikė šį matomą pasaulį. Iš čia švietėjų mokslas gavo monizmo vardą. Šis vardas jam geriau tinka negu materializmas, nes jis pripažįsta materijoje esančias ypatingas varomąsias, kuriančias jėgas, visatos evoliucijos pagrindą.

Monizmas, būdamas senos dualistinės pasaulėžiūros priešingybė, nuo pat pradžių pasidarė ginčytinas mokslas. Jis griovė antgamtinio pasaulio idėją ir tuo pačiu bet kokį tikėjimą ir

5. Tik kun. S. Yla savo knygoje *Dievas sutemose* (1964) dalyką palietė kiek, nors paviršutiniškai ir šališkai.

jo reiškėją bažnyčią. Monizmas nuosekliai vedė į ateizmą. Tad Šliūpas monistas buvo tuo pačiu metu ir ateistas. Savo temperamento dėka jis tapo kraštutiniu bekompromisiniu patriotu, o taip pat pasidarė ir kovingu ateistu. Konservatyvioje lietuvių visuomenėje, per šimtmečius išauklėtoje katalikiškoje dvasioje, Šliūpo ateizmas skambėjo kaip žvarbus disonansas ir sukėlė daugybę išpuolių. Dvasininkai buvo, žinoma, pirmieji kurie pasipriešino ir puolė jo asmenį bei raštus. Šliūpas pasistengė atsikirsti aštriomis polemiškomis replikomis, nukreiptomis prieš bažnytininkus. Kadangi jis nevertino bažnytinių tiesų, tai savo raštuose ir kalbose nesivaržydamas vainojo dvasininkus, pravardžiuodamas kartais nevalyvais žodžiais. Kovingas ateistas Šliūpas pasidarė daugumos dvasininkų dideliu ideologiniu priešu. Bet ateizmas nenusmelkė jame lietuvio patrioto ir todėl jis nevengė bendradarbiauti su dvasininkais, tikraisiais sielų ganytojais ir gerais lietuviais.

Monistai tarėsi esą pašaukti savo mokslu išvesti žmoniją iš ligšiolinių tamsybių, užtrauktų bažnytininkų skelbiamų mitų apie kitą, nematomą pasaulį. Bažnytininkų klaidinama žmonija jų supratimu esanti paskendusi dvasinėse miglose ir materialiniame skurde. Kai ji, monistinio mokslo apšviesta, pažinsianti tikruosius visatą valdančius dėsnius ir drauge teisingus visuomeninio gyvenimo pagrindus, ji galėsianti susikurti laimingesnį, geresnį gyvenimą.

Šis monistų skelbtas, galima sakyti, švietimo idėjų optimizmas yra labai ryškus Šliūpo raštuose. Kur tik jis kalba ar rašo apie priemones išvesti tautą iš dabartinio skurdo, jis visada pabrėžia švietimo ir auklėjimo reikalingumą. Jam vis rodėsi, kad didžiausia dabartinio tautos vargo priežastis yra žmonių tamsumas ir kad tik apšvieta atneštų išsivadavimą. Tad jis ragino tautiečius, ypač Amerikoje atsudūrusius, spiestis į krūvą, lankyti mokyklas, skaityti laikraščius, knygas. Vos tik pradėjęs dirbti *Aušroje,* Šliūpas rašė straipsnius apie švietimą ir sudarė planą, kaip turėtų būti suorganizuotos mokyklos Lietuvoje.

Su Šliūpo monistine ideologija susijusi nuo pirmų studentavimo metų pagavusi radikalinė politinė kryptis, tada vadinama madingu socializmo vardu. Iš Vakarų atėjęs socializmas tuo

metu smarkiai veikė anuometinę idealistinę rusų studentiją, kovojusią dėl socialinių ir politinių reformų. Idealistas studentas Šliūpas pritapo prie tos radikalinės srovės ir su ja susiejo savo patriotizmą. Socializmas nepadarė Šliūpo internacionalistu kaip daugumą jo kitų sekėjų. Jis tesidomėjimo tik vienu klausimu: kaip socializmo doktriną pritaikyti lietuviams.

Pagal socializmo doktriną jis matė visuomenę suskilusią į dvi klases: kapitalistus (jo kartais piniguočiais vadinamus) ir darbininkus. Lietuvių tauta jam buvo darbininkų tauta ir socializmo doktrinos įgyvendinimas jai reikštų išsivadavimą iš kapitalistų jungo. Šliūpo socializmas buvo ypatingas tuo, kad jis neskelbė klasių kovos, o tik užsimindavo kartais apie jų priešingumą. Jis ir nepabrėžė taip revoliucijos vaidmens, kaip tai darė Marksas. Šliūpas nebuvo studijavęs marksizmo ir nebuvo pasisavinęs to mokslo pagrindų. Jis dėjo visą viltį į apšvietą ir tikėjo, kad visuotinis švietimas išvaduos liaudį iš skurdo bei atneš gerovę. Tad Šliūpas buvo, taikant jam Markso sukurtą savo pirmtakų apibūdinimą, utopinis socialistas.

Nebūdamas socialistas revoliucionierius, Šliūpas nenuėjo ir su 1905 m. Rusijos revoliucijos srove. Jį tiesiog atstūmė nuo socializmo į Ameriką subėgę lietuviai socialistai ir rusų socialistų pavyzdžiu čia skelbę marksistinį revoliucinį mokslą. Socialistas Šliūpas, eilę metų darbavęsis socialistų eilėse, net ir keletą jų kuopų pristeigęs, kovojo prieš atbėgusius lietuvius socialistus, revoliucionierius. Jis suvokė, kad jų mokslas esąs pragaištingas tautai. Susivaidijęs su socialistais, Šliūpas viešai nutraukė su jais ryšius ir perėjo į tautiečių pusę. Tautiečiu, o pagal vėlesnį pavadinimą, tautininku jis išbuvo visą gyvenimą. Jis nebegrįžo į socialistų eiles.

Pagal šias trumpai nubrėžtas gaires ir pasistengsiu pavaizduoti Šliūpo asmenybės evoliuciją. Pagrindinis viso šio darbo šaltinis bus jo raštai. Kadangi iki šiol dar nėra parašytos išsamesnės jo biografijos, tai jais teks pasiremti ir dėstant jo nueitą gyvenimo kelią. Nemaža dalykų galima bus panaudoti ir iš kitų liudininkų, veikusių Šliūpo aplinkoje ir gerai jį pažinusių. Pagaliau netrūksta užuominų apie Šliūpą veikaluose, skirtuose Amerikos lietuvių praeičiai.

Seniausia Šliūpo Biografijos apybraiža, siekianti *Aušros* laikus, yra jo paties parašyti atsiminimai „Minės apie mano prietikius prie Aušros". Apybraiža parašyta *Varpo* 3 nr., 1903, skirtam *Aušros* dvidešimtmečiui paminėti. Vaizdžiai ir gyvai atpasakoti vaikystės ir jaunystės metai, mokymasis aukštesnėje mokykloje, studijos universitetuose, pasitraukimas į Ženevą ir baigiama *Aušros* redagavimu.

Panašus autobiografinis veikaliukas yra *Šliūpo Jaunatvė — gyvenimo pavasaris. Rinkinys biografinių bruožų iš gyvenimo dr. J. Šliūpo,* Šiauliai, 1927. Graži apybraižėlė, pamarginta patraukliais vaizdeliais iš autoriaus gyvenimo. Ji siekia 1885 m. *(Iki pasitraukimo iš Unijos).*

Kai buvo švenčiama Šliūpo 65 metų sukaktis 1926, jo Šiaulių spaustuvėje tada dirbęs žurnalistas Vytautas Braziulis (Vingėla) išleido trumpą brošiūrėlę *Dr. J. Šliūpas,* 1926.

Trečia Šliūpo autobiografinė apybraiža parašyta J.V. Girdvainio (slapyvardis), leidinyje *Aušrininkas Jonas Šliūpas,* Kaunas 1934. Rinkinyje įdėti K. Jurgelionio, K. Vairo - Račkausko ir kitų atsiminimai apie Šliūpą ir jo paties autobiografija.

Paskutinę autobiografiją Šliūpas parašė apie 1942, kada gyveno Palangoje. Jos antraštė: *Trumputė epizodiška mano gyvenimo išpažintis* (Toliau bus cituojama:*Išpažintis*). Joje plačiau negu kitur paliečiamas gyvenimas ir veikla Lietuvoje nuo 1921 iki 1942. (Rankraštyje palikusi biografija duodama priedėlyje).

Vertingus Šliūpo gyvenimo darbus buvo besiruošiąs paskelbti žinomas spaudos darbininkas, poetas, vertėjas, Daktaro artimas bendradarbis Amerikoje — K. Vairas - Račkauskas (1882. XI.16 - 1970.IV.3). Jis turėjo parengęs Šliūpo ir Burbos laiškų rinkinį ir buvo beteikiąs juos spausdinti, rodos, apie 1960 m. Bet veikalas dėl nežinomų priežasčių neleistas spausdinti. Kitas darbas, kurį jis prieš mirdamas suskubo baigti, yra Šliūpo biografija. Apie šį mažiau girdėtą veikalo rankraštį sužinome iš autoriaus daktarei A. Šliūpaitei rašytų laiškų. Kaip antai, 1968. IV.10 laiške skaitome: „Baigęs su knyga *Kunigas maištininkas* (Dembskio biografija), griebiausi Tamstos Tėvelio biografijos. Jis pats mane kalbino Palangoje 1943 parašyti apie jį knygą. Prieš mėnesį kitą baigiau knygą ir atidaviau Vagos leidyklai;

dabar tik laukiu — nežinau, ar priims, ar gal grąžins papildymui, pertvarkymui". O jau 1969.V.2 rašė: „Apie Tėvą parašiau didelę knygą (300p.), kurią rašiau keleris metus su meile ir pagarba tam dideliam žmogui, kuriam buvau pažadėjęs tai padaryti. Didžiuojuosi ir džiaugiuosi, kad atlikau tokį didelį darbą ir išlaikiau savo žodį... Tuo tarpu rankraščiai yra Vagos leidykloje ir Mokslo Akademijos žinioje". Po šio viltingo pranešimo seka po 5 mėnesių kaip ir nusivylimo balsas: „Knyga dar neišeina, bet tai ne nuo manęs priklauso, deja". Jei šiame pareiškime dar neprarandama vilties matyti ją išspausdintą, tai jau 1970 pradžioje parašė, kad dėl kažkokių kliūčių biografijos nespausdina. Taip ir mirė autorius, nesulaukęs savo išspausdinto darbo, dirbto iš prisiimtos pareigos savo tokiam artimam draugui.

Kodėl susilaikyta spausdinti, tikrai pasakyti negalima. Matyti, rankraštis bus užkliuvęs Mokslo Akademijoje. Čia JAV lankęsis vienas universiteto dėstytojas žurnalistas liudijo, kad darbas pripažintas literatūriniai silpnas ir todėl liko nespausdintinas.

Rankraštis, aišku, paliks Mokslo Akademijoje. Visai galimas daiktas, kad ateityje jį kas nors pasiims perdirbti, literatūriškai apdoroti ir išspausdinti. Klausimas tik, kiek jame paliks K. Vairo - Račkausko parašyto teksto ir kiek bus pridėta, pakeista. Bet ir dalis jo palikto teksto vis dėlto duotų daug žinių apie Šliūpo asmenį ir darbuotę. Jis būtų vertingas papildymas ir šiam veikalui.

I. PRADINĖ ŠLIŪPO VEIKLA EUROPOJE (Iki 1884)

1. VAIKYSTĖ IR PIRMIEJI MOKSLO METAI

Dažno žmogaus dvasinės ypatybės, būdas, polinkiai, pomėgiai, papročiai paveldimi žymia dalimi iš tėvų, protėvių. Tos ypatybės savo ruožtu perimamos iš gyventos socialinės ekonominės aplinkos. Aukštesnėje socialinėje pakopoje gyvenantieji sluoksniai paprastai turi platesnius, aukštesnius dvasinius interesus. Jų lengvesnės gyvenimo sąlygos neiškiulpia jėgų vien materialiniams poreikiams tenkinti. Jų dvasinėje buityje palieka dar vietos ir kitiems gyvenimo siekimams, o ne vien kasdieniniams, sakysim, duoniniams. Tad laisvesniems, aukštesnės visuomeninės papėdės žmonėms nesvetimi dažnai esti ir dvasiniai bei kultūriniai dalykai. Dėl to jų aplinkoje augantis jaunimas turi progos anksti išūgdyti polinkius mokslui. Jaunuoliai gali tapti knygų mylėtojais, ypač tada, kai jos maišosi jų namuose.

Jono Šliupo namų aplinka kaip tik ir atitiko tos kiek pakilesnės visuomenės padėtį. Jo giminė nebuvo kilusi iš užguitų baudžiauninkų, bet aukštesnės kilmės. Paties Jono Šliupo liudijimu[1], jo tėvas pasakojęs apie turtingą kadaise Šliūpų buvusią giminę, siekusią Vytauto laikus. Jų prosenelis bylinėjęsis su kaimynu ir, nukeliavęs į Vilnių pas Vytautą, bylą laimėjęs. Jau tai rodo, jog Šliūpo šeimoje buvo išsilaikęs garsas to Lietuvos didžiojo kunigaikščio, žinomo ypač Žemaitijoje[2]. Jo vardas tegalėjo būti kartotas giminėje, kurioje išliko istoriniai padavimai. Tai galėjo atsitikti vien giminėje, kuriai dvasiniai, kultū-

1. *Jaunatvė-Gyvenimo pasavasaris*, 1927, 10 p.

2. Apie Vytauto išlikusį garbingą atminimą Žemaitijoje liūdija vyskupo Kiškos įsakas kunigams 1626 m. laikyti kasmet kovo 13 giedotines gedulingas mišias už Žemaičių bažnyčių fundatorius, — pirmon eilėn Vytautą. St. Yla, *Šiluva Žemaičių istorijoje*, 1970, I, 162 p.

riniai dalykai nesvetimi buvo. Tai liudija, kad Šliūpo šakota giminė ne iš baudžiauninkų kilusi. Nors Šliūpas kalba: „Nekuris Jeronimas Šliūpas ėmęs girtauti ir savo dvarus pragėręs. Nuo to laiko Šliūpai ėmė ponams tarnauti ir virto baudžiauninkais“[3]. Bet anksčiau (1927) išleistoje autobiografijoje[4] jis kalba, remdamasis tėvo pasakojimu, kad Šliūpai, po Jeronimo nuosmūkio, patekę į Maniušių girias“, tariant apsigyveno giriose. Iš to darytina išvada, kad giminė pati įsikūrė giriose ir savarankiškai gyveno, nėjo baudžiavos. Abejotina ar iš baudžiauninkų luomo būtų galėjęs kilti vienas Šliūpų, vardu Aloyzas, baigęs Kražių aukštesnę mokyklą ir XIX a. pradžioje raštininkavęs ir mokęs vaikus dvaruose[5]. Jei ne bajoro, tai bent laisvojo valstiečio vaikas tegalėjo anais laikais eiti aukštesnius mokslus, dirbti raštininku ir vaikus mokyti dvaruose. Jono Šliūpo tėvo tėvas, sprendžiant iš jo sūnų pasirinkto gyvenimo kelio, irgi negalėjo būti baudžiauninkas. Štai jo vienas sūnus Aloyzas baigė 5 klases Kražiuose, tarnavo dvaruose akcizo valdininku ir vėliau panūdęs išėjo kunigo mokslus. Aloyzo brolis Feliksas, baigė 3 klases ir dar baudžiavos laikais kažkaip įsigijo Minkštakių vienkiemį. O trečias brolis Rokas, Jono tėvas, jokių mokslų nėjęs, tapo 36 dešimtinių žemės savininku Rakandžių kaime. Eiti mokslus net tolimesnėje Kražių mokykloje dviem broliams ir įsigyti nuosavybes baudžiauninkų vaikams vargiai būtų įmanoma. Tad Šliūpai turėjo būti laisvieji valstiečiai, mažai kuo skyręsi nuo bajorų luomo. Šliūpo kilmė panaši į eilės mūsų pirmųjų šviesuolių kilmę: S. Daukanto, L. Ivinskio, vysk. M. Valančiaus ir dar kitų. Š. gimė Rakandžių kaime, Gruzdžių valsčiuje 1861.11.23 (pagal seną kalendorių) antruoju vaiku tėvui Rokui ir motinai Onai, pagal tėvus Vaitkutei, kilusiai iš Lukošaičių kaimo. Tėvas, darbštus ir pasiturintis ūkininkas, turėjo apylinkėje gerą vardą ir ne kartą buvo renkamas valsčiaus teisėju, kai po Muravjovo reformų atsirado valsčiai. Jis pirmavo, matyt, ir parapijiečių tarpe, nes

3. *Išpažintis*, 1 p.
4. *Jaunatvė-*, 10 p.
5. *T.p.*, 12 p. ir *LE*, XXX, 55'p.

Šliupas mini bar kažkokį savo protėvį Arnulfą, kurio rankraščius, vaikas būdamas, vartęs tėvo namuose, *Minės*, 29 p.

buvo ir bažnyčios dešimtininku. Jam tekdavo taip pat ypatinga garbė kelti pietus kalėdojančiam kunigui.

Aplamai, Šliūpų šeimos aplinka, visas Grudžių valsčius nebuvo koks tamsus Lietuvos užkampis. Gyveno gan pasiturintieji ūkininkai, galėję leisti vaikus į mokslus. Daug kas eidavo į kunigų seminarijas. Kai kurie pasirinkdavo ir kitas profesijas. Bendras aplinkoje buvęs mokslinimosi polinkis ypač gyvas buvo Šliūpų šeimoje. Rokas Šliūpas, turėjęs du mokslus ėjusius brolius ir dar pamokytus giminės narius iš žmonos pusės, juto reikalą leisti į mokslus visus tris sūnus: Stasį, Joną ir Roką.

Vidurinis jų trijų, Jonukas, dar piemenuku būdamas, vos septintus metus pasiekęs, pats išmoko lietuviškai skaityti. Jis išmoko klausydamas, kaip motina mokė vyresnį brolį Stasį ir kartais žvilgterėdamas į elementorių. O išmokęs, tuojau pamilo knygas ir jas skaitė iš eilės, kokios tik lietuviškos buvo jų namuose[6]. Jų būta daugiausia religinio pobūdžio: *Aukso Altorius, Kantičkos, Mūkos Jėzaus Kristaus, Bromos,* kur piešiami peklos vaizdai, *Živatai Šventųjų.* Netruko ir pasaulinių: Valančiaus *Vaikų Knygelė, Paaugusių Žmonių Knygelė, Palangos Juzė, Šiaulėniškių Senelis.* Mažas godus skaitytojas, perskaitęs visas lietuviškas knygas, vartė spintose sukrautas lenkiškas ir lotyniškas ir dar rankraščius, užsilikusius nuo dėdžių mokslo dienų ir apgailestavo, kad knygos nelietuviškos ir jam neįskaitomos. Nusivylęs tais nepaskaitomais raštais, ne kartą atsidusęs sakydavo sau: „Kam - gi tie raštai nelietuviški, kaip aš dabar skaityčiau!"[7]

Matome, kad Šliūpas gimė jau toks dvasinis nenuorama su nepasotinamu troškimu siekti vis daugiau žinių. Ta nerami siela, jo vidaus demonas lydėjo jį per visą gyvenimą, įkvėpė dideliems literatūriniams užmojams ir plačiai praktinei veiklai. Tėvai pastebėjo šį jo polinkį ir nusprendė leisti į mokslus. Jie tikėjosi susilaukti iš jo gero kunigėlio. Pačiam Joneliui tėvų numatytas gyvenimo kelias irgi viliojantis rodėsi. Juk kunigas

6. *Jaunatvė-*, 13 p.: „... Dabar jau paėmė mane nesuvaldomas noras knygeles skaityti ...".

7. *Minės,* 29 p.

mūsų anų laikų kaimiečiams buvo aukščiau paprastos visuomenės iškilusi asmenybė, apsupta visuotinės pagarbos ir net meilės. Tėvams vaikai kunigai teikė ne tik garbę, bet ir materialinę naudą, kuri skurdžioje mūsų kaimiečių buityje itin jaučiama buvo. Mažam knygų paviliotam Joneliui būsimo kunigėlio gyvenimas dar jungėsi su viltimi rašyti knygeles, kad suaugę ir vaikai turėtų ko skaityti[8]. Jau vaikiškose šio bibliofilo svajonėse prasikišo būsimas nenuilstomas plunksnos darbininkas.

Rokas ir Ona Šliūpai, pasinešę išauklėti vaikus šviesuoliais, pasistengė iš pat mažens įvesdinti juos į aukštesnę, nekasdienišką aplinką, kur jie mokytųsi gerų manierų, gražaus elgesio ir, svarbiausia, išmoktų lenkų kalbą. Šliūpas, kaip ir aplamai mūsų kaimiečiams lietuviams, lenkų kalbos mokėjimas buvo lyg garbės dalykas. Lenkų kalba ženklino kaimiečiams jų artėjimą prie bajorų garbingo luomo. Abiem Šliūpams tėvams magėjo tas luomas ir jie „sapnuodavo apie įsipirkimą į bajorystą"[9]. Šliūpų vaikams priartėti prie bajorystės, jei jų į tą luomą ir nepakeltų, tiko jų dėdė Aloyzas, kunigas, turėjęs sulenkintą Šliūpavičiaus pavardę. Jis buvo išėjęs į kunigus jaunesnio brolio Roko paremtas ir todėl, jam atsilygindamas, nesigailėjo paramos jo šeimai. Jis priėmė į kleboniją Paliepiuose (Betygalos parapijos filija), kur jis kunigavo, vyresnį brolį Stasį ir jį išlaikė dvejus metus. Po to tėvas sumojo pakeisti jį jaunesniuoju sūnumi Jonuku. Jis 1868 vasarą buvo paimtas pirmą kartą iš namų ir nuvežtas į Paliepius kunigo dėdės globai. Kai netrukus dėdė persikėlė klebonauti į Pernaravą, čia klebonijos įnamių tarpe atsidūrė ir klebono globojamasis broliavaikis. Jis buvo išlaikomas klebonijoje pusantrų metų.

Vaikui idealistui, svajotojui, jau pamilusiam knygas, ta klebonija nebuvo tinkama vieta jo dvasiniams polinkiams ugdyti. Priešingai, klebonija greičiau slopino juos. Mažas Šliūpas iš arti patyrė klebonijoje, kaip kunigų gyvenimas nesutinka su

8. *T.p.*: „... maniau sau, kad jeigu pastosiu kunigu, tai kad rašysiu, tai rašysiu knygas, bent vaikai ir suaugę žmonės turės ką skaityti, ne taip, kaip aš dabar ..."

9. *Jaunatvė*, 16 p.

tuo, ką jie iš sakyklų skelbia. Jie viena sako, o kita daro. Jis matė, kad kunigai pajungė žmonėse turimą didelį autoritetą, garbę ir meilę grynai savanaudiškiems tikslams — pasipelnyti, turtams įsigyti. Jis turėjo progos įsitikinti, kad parapija kunigams buvo lyg jų dvaras, iš kurio jiems nauda turi eiti. Pavyzdžiu jam buvo pats jo dėdė, spėjęs labai praturtėti po kelerių kunigystės metų[10].

Guvus ir pastabus vaikas klebonijoje stebėjo kartais nepadorų kunigų gyvenimą. Tai jį piktino ir paliko jo atmintyje neišdildomą įspūdį. Moralinio nuopolio pavyzdys jam buvo jo dėdė, kurį jis žinojo „šeimyniškai gyvenant su savo gaspadine"[11]. Panašiai elgiantis pastebėjo ir kitus kunigus, atsilankančius klebonijoje. Jaunatvėje [12] jis gan plačiai aprašo vieno buvusio Pernaravos vikaro girtuoklio ir laidoko elgesį.

Nepadorus nesupratingų globėjų, klebono ir jo šeimininkės, elgesys tiesiog žalojo vaikučio sielą ir sėjo joje neapykantos daigus dvasiniam luomui ir bažnyčiai. Šliūpas pats pavaizduoja vieną globėjų elgesį, kai jis visai nekaltas vaikas turėjo patirti jų labai skaudžią bausmę[13].

Kartą simpatingam jaunam parapijos vargoninkui Dirmontui, kuris jį patraukė savo draugiškumu, jis klausiamas papasakojo atvirai, ką jis klebonijoje mato ir kaip su juo elgiamasi. Vargoninkas visas girdėtas žinias tuojau perdavė šeimininkei ir ši, žinoma, visa išpasakojo klebonui. Klebonas už tai „storu bizūnu" išplakė vaikelį. Sako, bus gavęs kokių 15 kirčių ir raitęsis asloje kaip šunytis. Ilgai nešiojęsis gautas mėlynes, vis prisimindamas tą inkviziciją. Panašūs plakimai vis pasikartodavo dėl kokių menkniekių. Iš to suprantama, kad klebonija vaikui virto pragaru ir jis net ėmė svajoti, kaip iš jos pabėgti.

Užkrautos kasdieninės pareigos slėgė vaiką ir kartino jo

10. 1873 kunigas dėdė aplankė Šliupą jau gimnazistą Mintaujoje ir atvežė į banką padėti 20.000 rublių. Tiesiog neįtikėtina didelė suma anais laikais. Tik klebonas ne tiek kunigas, kiek dvarininkas būdamas tegalėjo tokią pinigo krūvą susikaupti. *Jaunatvė*, 28 p.

11. *T.p.*, 18 p.

12. *T.p.*, 19 p.

13. *T.p.*, 17-18 p.

dienas klebonijoje. Jis turėjo tarnauti kunigo kambarinės vietoje. Klojo rytmečiais patalinę, blizgino klebono batus, ėjo kasdien su klebonu į bažnyčią ir jam mišioms tarnavo. Pietums turėjo ant stalo visa gražiai pastatyti. Vakare vėl virdulį užkaisti ir patalynę pakloti.

Atliekamu laiku nuo šių darbų turėjo rusų ir lenkų kalbų pamokas. Prie pamokų buvo dar prijungtas kažkokių rusų ir lenkų knygų skaitymas, nors jų jis ir nesupratęs. Visas mokymas vyko lenkų kalba. Kas vakaras turėjo atsiklaupęs sukalbėti lenkiškai poterius. Jei kalbėdamas suklysdavo, gaudavo plakti. Vaikas, pusantrų metų išlaikytas tokioje drausmėje ir dar prisižiūrėjęs kunigų elgesio, nesuderinamo su jų luomu, negalėjo išsinešti iš klebonijos pagarbos savo dėdei —, aplamai kunigams. Čia buvo pasėti pirmieji daigai būsimo antibažnitininko ir ateisto sieloje[14].

Vaikas džiaugėsi, kai išmeldė atvažiavusio tėvo paimti jį į namus. Tėvų globojamas ir mylimas tuojau buvo pavestas dėdei Rokui Vaitkui mokyti drauge su kitais vaikais. Mokymo tikslas buvo parengti jį pirmajai gimnazijos klasei. Po metų (1871) nuvežtas į Šiaulių gimnaziją egzaminų laikyti. Gavęs iš rusų kalbos nepatenkinamą pažymį, į gimnaziją neįstojo. Dėdės Vaitkaus globojamas ir mokomas praleido dar vienus metus. Po to pats dėdė vežė jį egzaminams į Kauną. Nors egzaminus ir išlaikė, tačiau nebuvo priimtas, nes trūko vietų pirmoje klasėje.

Kaip tik jiems lankantis Kaune vyskupas M. Valančius dalijo katedroje sutvirtinimo sakramentą. Dėdė Vaitkus panaudojo tada gan retą progą suteikti savo vaikui tą sakramentą ir jis nusivedė jį į katedrą. Tai buvo vienintelis kartas, kur Šliūpas gavo pamatyti tą garbingą Ganytoją ir įžymų Lietuvos veikėją, kuris jam „atrodė senu lyg sukumpusiu, nors šiaip stiprios sudėties žmogus“[15]. Vaiko Šliūpo atmintyje išlikęs to vyskupo vaizdas galėjo būti visai tikras, nes jis buvo jau 70 - us metus peržengęs senis ir po trejų metų (1875) mirė. Tikrai

14. *Jaunatvė*, 20 p.: „Taip moksluose pas dėdę kunigą pusantrų metų praleidęs, tapau guvesnis, ėmiau geriau atskirti, kas gera ir kas nelabai kam tinka“.

15. *T.p.*, 28 p.

pagauta ir išlaikyta Ganytojo išvaizda laikytina jo ypatingo pastabumo ženklu.

Tėvai atsidūrė, atrodo, kryžkelėje, kai nepavyko įstatyti vaiko į dvi rusiškas gimnazijas. Išeities bandė ieškoti vis tas dėdė Vaitkus, sumanęs vežti jį į Mintaują, į daugiau vokišką negu rusišką gimnaziją egzaminų laikyti. Tėvai, matyt, nelabai norėjo sutikti su dėdės pasiūlymu, tad sūnelis turėjo išlieti ašarų, kol prisiprašė leidžiamas[16]. Jis buvo priimtas į parengiamąją Aleksandro vardo mokyklą ir ją išėjęs galėjo stoti į pirmą gimnazijos klasę.

Mintaujos gimnazija išsivystė iš paskutinio Kuršo kunigaikščio Petro Birono 1775 m. įkurtos Akademijos (Academia Petrina) ir iki XIX a. vidurio buvo žymi grynai vokiška klasikinė gimnazija su sustiprintu svetimų kalbų, ypač senovės, dėstymu. Kai rusai nuo XIX a. vidurio pradėjo naikinti Pabaltijo vokiečių turėtą autonomiją, jie ėmė rusinti ir vokiškas mokyklas. Tuo būdu, vokiškoji Mintaujos gimnazija tapo paversta rusiškąja. Tačiau vokiška dvasia ir vokiškas mokymo būdas joje greitai neišnyko. Žymi dalis pasilikusių senų vokiečių mokytojų, išėjusių vokiškas mokyklas, palaikė vokišką, vakarietišką dvasią surusintoje gimnazijoje.

Šliūpas prasikišo savo gabumais vos pradėjęs eiti mokslus viešoje mokykloje ir atkreipė į save mokytojų dėmesį. Mokytojas Gutkovas, kurio name Šliūpas gyveno, išgyrė jį tėvui, kai šis per Kalėdas lankė jį. Baigęs parengiamąją mokyklą geriausiu mokiniu, rudenį 1873 laikė egzaminus į gimnaziją. Ir štai netikėtai buvo priimtas į antrą klasę. Džiaugėsi Jonuko pasisekimu jo ilgametis globėjas Rokas Vaitkus ir tėvai.

Gerai sutvarkytoje senų vokiškų tradicijų gimnazijoje Šliūpas turėjo progos išvystyti per 7 metus (1873 - 80) savo turėtus gabumus. Gimnazija veikė laisvai, policijos netrukdoma ir vadovaujantieji mokytojai vokiečiai galėjo palaikyti joje aukštą klasiškos mokyklos lygį. Šliūpas ypač pasinaudojo gimnazija išmokti kalboms, k.a. graikų, lotynų, vokiečių, o tai buvo naudinga vėliau jo veiklai ir literatūriniams darbams.

16. *Minės*, 29 p.: „... tad per ašaras išsiprašiau, kad leistų į Mintaują ...", prisimena Šliupas.

Vokišką pobūdį gimnazijai davė ir pačių mokinių sudėtis, kur vyravo Mintaujos miestiečių vaikai vokiečiai[17]. Gimnazijos vokiškumas buvo aiškiai pademonstruotas 1875, kai švęsta jos šimtmetinė įsikūrimo sukaktis. Jos vadovybė pakvietė iš Vokietijos garsią aktoriaus Barney trupę, vaidinusią *Hamletą, Othello* ir *Venecijos pirklį*. Šliūpas prisipažįsta buvęs „padrebintas tų vaidinimų"[18]

Be vyravusių vokiečių gimnazijoje mokėsi dar trijų tautybių moksleiviai: latviai, lenkai ir lietuviai. Pastarųjų Šliūpo metu nedaug buvo. Jų daugėjo jam bebaigiant gimnaziją.

Kiekviena tautybė laikėsi skyrium ir spietėsi savose organizacijose. Lietuvos lenkai buvo daugiausia dvarininkų vaikai ir su Lenkijos dvarponiukais turėjo atskirą draugiją. Vokiečių baronų ir šiaip didikų vaikai taip pat laikėsi skyrium. Latviai moksleiviai turėjo visokių juos jungiančių draugijų. Čia pat buvo ir latvių laikraščių, kuriais domėjosi jų jaunuomenė. Lietuviai, paskidę tarp kitų tautybių moksleivių, jokios organizacijos neturėjo. Tai buvo nežymi mažuma, degraduota tarp kitų tautybių. Jų niekas nepaisė nei bažnyčioje, nei mokykloje. Jaunas Šliūpas jautė pažemintųjų lietuvių padėtį ir *Išpažintyje* šitaip byloja, prisimindamas tuos Mintaujos laikus: „Įkvėpimą kovoti įsigijau dar besimokindamas Mintaujoje, kur aš matydavau latvius turint savus laikraščius ir kasmet švenčiant tūlas giesmių ir tautiškas šventes. Aš svajodavau, kodėlgi lietuviams viskas draudžiama?... Taip - gi lenkų jaunimo patriotizmas man smigo į akis: jie turėjo savo biblioteką ir atlaikydavo susirinkimėlius; o lenkų ponija keldavo pobūvius su šokiais ir užkandžiais bent kelis kartus metuose. Mes - gi lietuviai, nors ir buvome būrelis, nieko tautiško neturėjome dėl to, kad mūsų tarpe nebuvo turtingesnių ir mokytesnių žmonių. Katalikų bažnyčioje būdavo lenkų ir latvių kalboje pamokslai. Mūsų kapelionas nė mokiniams nesakydavo lietuviškų pamokslų ir gimnazijoje dėstė tai vokiškai, tai lenkiškai, nors lenkų ten keli buvo, o visi kiti lietuviai"[19].

viai"[19].

17. *Jaunatvė*, 27 p.
18. *Išpažintis*, 18 p.
19. *T.p.*, 3 p.

Šliūpas su savo tautiečiais moksladraugiais tik padėjuodavo kartais susirinkę tokios lietuvybės padėties akivaizdoje ir išsiskirstydavo pasižadėję ateityje ką nors daryti savo tautos labui. Tuo tarpu tautiškai veikti, burtis į organizacijas jiems trūko jėgų. Per amžius slopinama lietuvio savijauta slėgė ir juos moksleivius.

Šliūpas sėkmingai tęsė mokslą, šokdamas be kliūčių iš klasės į klasę pirmuoju mokiniu. Už pažangumą net buvo atleistas nuo mokslapinigių. Pasižymėjusiam klasėje mokiniui ne taip jau sunku buvo gauti ir privačių pamokų. Lenkai dvarponiai ir vokiečiai baronai kviesdavosi jį korepetitorium savo vaikams. 1879 atostogas praleido Pandėlyje, kur mokė dvarininko Koscialkovskio vaikus. Čia gavo iš arti pažinti mūsų lenkiškos diduomenės gyvenimą. Šliūpas griaudenosi žiūrėdamas, kaip suaugę dvarininkaičiai žemino darbininką. Jaunas Šliūpas ir dvaro rūmuose gyvendamas neišpuikėjo ir su dvarininkų buitimi nesutapo. Jį traukė aplinkiniai kaimai apie Rokiškį ir Salamiestį. Jis lankė juos ir domėjosi kaimiečių tarme. Po 20 su viršum metų minėdamas gyvenimą Koscialkovskio rūmuose, jis ypatingai pažymėjo biblioteką ir joje buvusius rankraščius „apie ponijos viešpatavimą Lietuvoje ir Liublino uniją iki 1795 m."[20]. Atrodo, tie rankraščiai bus labiausiai patraukę Šliūpo dėmesį. Tai rodo jo jau tada pasireiškusį polinkį domėtis Lietuvos praeitimi, ypač jos socialiniais santykiais.

Prašmatnus mokinys Šliūpas jau gimnazijoje galėjo iš dalies stovėti ant nuosavų kojų ir nebuvo reikalingas tėvų paramos. Tiesa, jam, kaip ir jo jaunesniam broliui Rokui, taip pat Mintaujos gimnazijos mokiniui, nemažai pagelbėjo kunigas dėdė. Jie praleisdavo Kalėdų ir vasaros atostogas jo klebonijoje ir išleidžiami gaudavo kiekvienas po naujai pasiūtą eilutę ir dar būdavo apdovanojami gerokais kišenpinigiais. Jie galėdavo jais net su tėvais dalytis. Šliūpas prisipažįsta buvęs dosnus tėvams ir už tai jų ypatingai mylimas. Tad jau gimnazistas Šliūpas mokėsi savarankiškai verstis ir būti mažai priklausomas nuo tėvų.

20. *Minės*, 30 p.

Baigęs gimnaziją (1880) su geriausiais pažymiais ir net gavęs „kolegijos registratoriaus" titulą, išvažiavo tų pačių metų rudenį studijuoti į Maskvos universitetą, sakosi, su 8 rubliais kišenėje. Čia, kaip iš dalies ir gimnazijoje, reikėjo verstis pamokomis, kurias gaudavo profesorių padedamas. Su geru gimnazijos atestatu išsirūpino kad jį atleistų nuo mokslapinigių. Pradėjo studijuoti filologijos mokslus.

Su universitetinėmis studijomis Šliūpas pradėjo ir visuomeninį tautinį darbą. O tam darbui jis atėjo jau pasirengęs iš gimnazijos, kurios aplinka pažadino jam savos tautos meilę ir kartu ryžtą jai dirbti.

2. TARP STUDIJŲ IR TAUTINĖS VISUOMENINĖS VEIKLOS

Pirmuoju Šliūpo lietuvišku darbu galima laikyti dar trečioje gimnazijos klasėje parašytą savos gimtinės, jos laukų, miškų, medžių aprašymą. Rašinį parodė dėdei kunigui ir šis perskaitęs išbarė jį, kam jis „niekais užsiimąs"[21]. Mat, iš to duonos nevalgysiąs. Dėdės perspėjimas nesulaikė jo nuo lietuviškų rašinių. Jis vertė į lietuvių kalbą Hoffmanno pasakas, Main Reido ilgoką romaną ir net Iliadą bandė lietuviškai eiliuoti. Šį paskutinį darbą tuojau metė supratęs, jog ne jam „ant Pegazo sparnų lakstyti"[22]. Jau 16 metų jaunuolis, palinkęs į lietuvišką darbą rašė 1877 laišką į M. Lietuvą Friedrichui Kuršaičiui, didžiausiam to meto lietuvių kalbos mokovui, ir užsisakė jo redaguojamą *Keleivį*. Laikraštis, kad ir lietuviškas, nebuvo jam prie širdies, nes jis suprato jį „vokiečių valdžios užsimojimams tarnaujantį"[23]. Jis išsirašė dar Nesselmanno *Litauische Volkslieder* ir Kr. Donelaičio *Metus*. Be to, įsigijo Kuršaičio lietuvių kalbos gramatiką ir Schleicherio *Lietuvių kalbos vadovą*. Vos tik Tilžėje įsisteigė Lie-

21. *Jaunatvė*, 33 p.
22. *T.p.*
23. *Išpažintis*, 2 p.

tuvių literatūros draugija (Litauische Literarische Gesellschaft) 1879, Šliūpas tuojau į ją įstojo. Jis tapo jos pradėto leisti žurnalo bendradarbiu ir siuntė jam kelias surašytas pasakas. Per Kauno kunigų seminarijos klerikus sužinojo apie A. Baranausko ir K. Jauniaus lietuvių kalbos darbus ir įsigijo Baranausko rankraštinę gramatiką. Jau gimnazijoje skaitė J. Jg. Kraševskio ir Kondratavičiaus - Syrokomlės raštus ir jais žavėjosi. Tad Šliūpas nuvyko studijuoti į Maskvą jau pasirengęs ir apsisprendęs lietuviškos dirvos darbininkas.

Jis rado Maskvos universitete keliolika lietuvių studentų, bet be savos tautinės draugijos. Pastebėjo dvi studentų grupes: marijampoliškių ir šiauliškių. Pirmoje grupėje buvo daugiau tautiškai nusiteikusių; tuo tarpu antroje vyravo susidomėjimas socializmu. Patriotizmas čia buvo net smerkiamas, laikytas progreso trukdytoju.

Po Šliūpo atvykimo tuojau atsirado universitete lietuvių studentų draugija. Šliūpas nesisako buvęs jos įkūrėjas. Tik jos pradžią prisimindamas šiaip kalba: „Mes studentai lietuviai įsikūrėme savo draugiją, dažnai susieidavome pasiginčyti dėl ypatingų klausimų ar paskaitėlę atlikti, ir galiaus leidome hektografuotą *Aušrą*, lavinimuisi tėviškoje kalboje"[24]. Tai kad Šliūpas buvo to ratelio spiritus movens ir, gal būt, bent vienas jo steigėjų, jis pats netiesioginiai prisipažįsta, kai sakosi raginęs ratelio narius rašyti ir skaityti susirinkimuose referatus. Kai studentai siūlė jam pačiam pradėti veiklą, jis atsidėjęs parašė referatą apie Mindaugą. Kolegos smarkiai sukritikavo darbą perskaitytą susirinkime. Vėliau referatą išspausdino *Aušros* kalendoriuje (1883).

Apie šią studentų draugiją ir Šliūpo vaidmenį joje mes turime ir autentišką liudijimą tokio žymūno kaip J. Jablonskio, įstojusio į universitetą metais vėliau negu Šliūpas[25]. Jablonskis pakartotinai kalba, kad nuvykęs į universitetą radęs lietuvių studentų būrelį ir pats į jį įstojęs. Jablonskiui

24. *Išpažintis*, 3 p.

25. Atmintis bus suklaidinusi Šliupą, kai jis (*Jaunatvė*, 37 p.) rašo, jog Maskvoje tarp kitų studentų radęs ir Jablonskį. O šis atsiminimuose sakosi įstojęs į gimnaziją 1872 ir mokęsis 9 metus. J. Jablonskis, *Raštai*, Kaunas 1932, I t., 291, 293.

ypač krito į akis būrelyje studentas Šliūpas, kuris jam „išrodė visų kruopščiausias, visų darbščiausias“[26]. Iš pat pradžių būrelyje pirmaveęs Šliūpas tegalėjo būti ir jojo pradininku, subūrusių 23 lietuvius studentus.

Suklestėjusio studentų patriotizmo ženklas buvo jų pradėtas leisti neperiodinis laikraštukas *Aušra*. Joje buvo spausdinti daugiausia lituanistiniai dalykai: dainelės, pasakečios, kalbos klausimėliai. Šliūpas skelbė joje pirmuosius publicistinius straipsnius.

Maskvos studentų lietuvių draugija buvo pirma ženkli tautinė lietuvių moksleivių mokykla. Jos tikslas — perauklėti narius, nustelbti juose iš aplinkos paveldėtą lenkišką dvasią ir pakreipti juos į lietuvišką kelią. Tą draugijos vaidmenį atskleidė J. Jablonskis, minėdamas santykius su V. Kudirka.

Jie abu, artimi draugai Marijampolės gimnazijoje, dėjosi lenkais ir lenkiškai tekalbėjo. Didesnis lenkas buvo Kudirka, leidęs net gimnazistams lenkišką laikraštuką.. Laikydamas save lenku, jis nuvažiavo studijuoti ne į Maskvą, bet į Varšuvą. Studentas Jablonskis tuojau įsirašė kad ir „be didelio noro“ į lietuvių būrelį. Nors tuo pačiu metu jo draugas (pavardės jo nenurodo) nuėjo į lenkų būrelį. Jablonskis jam nepriekaištavo ir nesiliovė draugavęs su juo. Bet nereikėjo ilgo laiko tam garbingam lietuviui „atsiversti“, kaip pats prisipažįsta. „Gyvenimas Maskvoje tarp lietuvių draugų, kurių tarpe radau jau Šliūpą, tuojau perdirbo mane — po kiek laiko jaučiausi jau visas 'lietuvis' “[27]. Mūsų rašomosios kalbos tėvo šis greitas persilaužimas įvyko studentų būrelio poveikyje, to būrelio, kurio dvasiniu vadu ir įkvėpėju buvo Šliūpas.

Būrelyje net kelta mintis bandyti atgauti lietuviams spaudos laisvę. Ruoštasi siųsti tuo reikalu prašymas vidaus reikalų ministrui. Netrukus teroristams nužudžius carą Aleksandrą II (1881.II.1) kilęs sąmyšis ir sumanymas negalėjo būti įvykdytas. Gal būt to paties tikslo — atgauti spaudą — siekta Šliūpo, studento Spudulio ir P. Vileišio mėginant steigti filologijos draugiją ir prie jos pritraukti tris žymius Maskvos pro-

26. J. Jablonskis, *Raštai*, I, 71 p.
27. J. Jablonskis, *Raštai*, I, 71 p.

fesorius filologus[28]. Valdžia ne tik atmetė prašymą kurti draugiją, bet dar pagrasė prie jos prisidėjusiems profesoriams už kišimąsi ne į savo reikalus.

Į visuomeninį tautinį darbą įsitraukęs Šliūpas neužmetė savo tiesioginių pareigų — studijų. Pasitikėdamas geru lotynų kalbos mokėjimu, ryžosi rašyti lotynišką mokslo darbą paskirtai piniginei premijai gauti. Kai jos vietoje gavo vien tik pagyrimą, tai nuo naujų metų perėjo į teisių fakultetą. Čia sėkmingai išlaikė egzaminus, gavo stipendiją ir už mokslą nereikėjo mokėti.

Po vaisingos metų visuomeninės veiklos ir studijų jis leido atostogas savo tėviškėje. Nuo visuomeninio, politinio darbo ir šiuo metu neatitrūko. Pirmą kartą pasirodė socialistų revoliucionierių šalininku, kai jau su apsisprendusiu lenkų socialistu „Proletariato" partijos nariu L. Janavičium važinėjo po dvarus ir rinko aukas nukentėjusiems už politiką studentams šelpti. Nemažiau jam rūpėjo ir lietuviški dalykai. Su draugu Spuduliu aplankė įvairias Lietuvos vietas, jų tarpe ir Panemunėlį. Susižavėjo šioje vietoje rastu kun. Katelės vedamu parapijos jaunimo švietimo darbu. Po 20 metų rašytuose atsiminimuose labai pagarbiai atsiliepė apie to liaudies švietimo darbą. Sakosi pats tikrinęs jo mokslintų jaunuolių žinias. „Aš pats tyrinėjau 23 merginas ir apie 20 vaikinų laike savo ten apsilankymo ir pamačiau savo akimis, ko Lietuvoje niekur kitur nesu regėjęs: jaunuomenė žinių turėjo tiek kiek gimnazistai perėję tris klases. Rugojo visi, kad inteligentai nesuteikia Lietuvos istorijos. Kiek galėjau ir mokėjau aš pats ir „Gailutis" (J. Spudulio slapyvardis) papasakojome"[29].

Taip judėdamas iš vietos į vietą Šliūpas praleido atostogas ir grįžo į Maskvą tęsti studijų. Apie savo studijas 1881 - 2 mokslo metais jis trumpai teužsimena. „Antri metai taip pat perėjo besimokinant ir lietuviškais darbeliais užsiimant. Lankydavau Rumiancevo muziejų dėl medžiagos ir labai įdomavaus profesorių diskusijomis geografų draugijoje, ypač ginčais

28. *Išpažintis*, 3 p.
29. *Minės*, 31 p.

Ilovaiskio su Koršu ir k. dėl slavų kilties“[30]. Matyt, tais metais nieko ypatingo neįvyko studentų gyvenime ir todėl taip trumpai apie juos tekalbėjo.

Tuo tarpu tam itin judriam, kupinam energijos jaunuoliui studentui šovė į galvą mintis panaudoti būsimas atostogas kelionei į Mažąją Lietuvą. Kas jį ten traukė? Atsiminimuose apie *Aušrą*[31] sakosi važiavęs „Susipažinti su Prūsų Lietuva ir ištirti, ar mes *Aušros* (reikia suprasti maskviškės *Aušros*) negalėtume užrubežyje spausdinti“. Jei Šliūpo atmintis šiuo atveju patikėtina, tai jis laikytinas pirmuoju kad ir netiesioginiu būsimos *Aušros* Prūsuose sumanytoju. O to laikraščio leidimo klausimą tuo metu jau judino eilė mūsų veikėjų, pvz. dr. J. Basanavičius[32] ir Višteliauskas[33]. Gal dar labiau rūpėjo Šliūpui pažinti M. Lietuvą su jos lietuviais. Jie jau turėjo kelis laikraščius, jų krašte buvo tyrinėjama kalba, tautosaka ir įvairūs praeities klausimai. Nelengvai išgavęs Maskvoje užsienio pasą, tuojau vyko per Kauną Nemūnu į Tilžę. Iš klerikų patyręs, kad kunigų seminarija turi S. Daukanto Lietuvos istorijos rankraštį[34], Šliūpas sustojo Kaune tikslu susitikti su seminarijos vadovais ir bandyti gauti rankraštį. Jis buvo pasiruošęs jį išspausdinti. Bet seminarijos vadovybė nesutiko perleisti jam to rankraščio, matyt, nepasitikėdama juo. Šliūpui, susidomėjusiam tuo rankraščiu, nebuvo kitos išeities, kaip pasėdėti kiek laiko[35] pas Baranauską ir bent dalį rankraščio nusirašyti. Be Baranausko ir Jauniaus, kurį pagarbiai prisiminė paskutiniais gyvenimo metais[36], turėjo pokalbius ir su kitais kunigais. Šliūpas jau tada atidengė jiems nepriimtiną savo pasaulėžiūrą, nors jų ir buvo kal-

30. *Jaunatvė*, 39 p.

31. *Minės*, 31 p.

32. „Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo“, *Varpas*, 3 nr. (1903), 21 p. ir t.

33. J. Šliūpas, *Lietuviškieji raštai*, 1890, 155 p.

34. Tai buvo trumputė Lietuvos istorija, vėliau išspausdinta ir žinoma antrašte *Pasakojimai apie veikalus lietuvių senovėje*.

35. *Išpažintyje*, 3 p. sako išbuvęs pas Baranauską 10 d. Tuo tarpu *Lietuviškuose raštuose*, 82 p. — „keletą nedėlių“.

36. „Čia turėjau susipažinti su kun. Jauniu, šauniu lietuviu bei mokslininku„' *Išpažintis*, 4 p.

binamas stoti į seminariją. Kai po metų su viršum Šliūpas tapo *Aušros* redaktorium, kunigai prisiminė jo antibažnytines pažiūras ir jau todėl turėjo pagrindą atitolti nuo jo redaguojamo laikraščio ir tikintiesiems grasyti neskaityti jo[37].

Šliūpas turėjo pasą ribotam laikui ir todėl skubėjo plaukti į Tilžę. Per M. Lietuvą plaukdamas žavėjosi krašto vaizdais rodančiais daug pažangesnį gyvenimą nei jo gimtinės pusėje. Tačiau jis apsivylė radęs ten apsnūdusią lietuvių tautinę sąmonę[38] Tilžėje pasistengė susitikti su Lietuvių literatūros draugijos vadovais, nes tai draugijai ir jis priklausė. Išskirtinai mini pasikalbėjimą su vienu žymesniu draugijos nariu, vietinės gimnazijos mokytoju A. Thomasu, krašto lietuvių ir jų praeities mylėtoju, kaip rodo jo vėliau (1885) išleistas veikaliukas[39]. Jam atmintinas paliko pasikalbėjimas su Thomasu ir jis jį šiaip atpasakoja: „Ypačiai prisimenu savo apsilankymą pas gimnazijos mokytoją Thomas, kuris, man šnekant apie pastangas pažadinti iš miego lietuvių tautą šypsodamas pasakė: „be reikalo užsimojimai, 100 metų per vėlai užgimęs esi". Aš gi, savo vilties nepalaužiamas, atsakiau tik „pamatysime"[40].

Iš Tilžės nukako į Ragainę, kur vienoje spaustuvėje rado progą susipažinti su Martynu Jankumi, jau lietuvybei triūsiančiu jaunuoliu. Iš jo patyrė, kad Višteliauskas ir Basanavičius susirašinėja su Mikšu ir Šerniumi, M. Lietuvos laikraštininkais, lietuvių spaudos reikalais. Šliūpas apsidžiaugė tąja žinute ir toliau važiavo į Klaipėdą.

Klaipėdoje turėjo malonų susitikimą su Lietuviškos Ceitungos leidėju Martynu Šerniumi. Jo asmenyje Šliūpas rado pamaldų lietuvį, žodžio sakytoją, konservatorių, bet didelį patriotą. Jis džiaugėsi Šliūpo sumanymu leisti *Aušrą* ir jam patiko jos vardas[41]. Kai kitais metais jau ne vieno Šliūpo suma-

37. J. Basanavičius, „Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo", *Varpas*, 3 nr. 25 p.

38. „Bet dvasia žmonių kas link savo tautos užmigusi", *Minės*, 31 p.

39. „Lithauen nach den Wegeberichten im Ausgange des 14 Jahr.", *Koniglich es Realgymnasium zu Tilsit, 41 Jchresprogramm*, 1885.

40. J. Šliupas „Mano buvojimas M. Lietuvoje", *Kovos keliais*, Klaipėdos krašto prijungimui prie Lietuvos 15 m. sukakčiai paminėti almanachas, 1938, 116 p.

41. *T.p.*

nyta leisti *Aušrą*, Šernius prisidėjo stambiu piniginiu įnašu. Galimas dalykas, kad Šliūpo apsilankymas M. Lietuvoje ir pagreitino *Aušros* išleidimą.

Gavęs iš Šerniaus lietuviškų raštų pirktinai ir dovanai, apsitūlojo jais kūną, kad per sieną pervežtų, ir grįžo namo. Visa kelionė po M. Lietuvą truko apie savaitę laiko. Parsivežtus raštus paskleidė apylinkėje.

Grįžęs iš M. Lietuvos, Šliūpas keliavo, kaip jis sako, su „svarbia misija" į Žagarę. Misijos tikslas buvo aplankyti senelį kunigą Vaišvilą. Mat, iš Kauno kunigų seminarijos klerikų sužinojo, jog ant jo rankų mirė Papilyje S. Daukantas. Traukimas patirti kai ko daugiau iš pirmykščio šaltinio apie tą didelį lietuvį viliojo Šliūpą keliauti į Žagarę. Gero ir susipratusio lietuvio patrioto būta ir Šliūpo tėvelio, kad vežė sūnelį pačiame darbymetyje (liepos m.) net 5 mylias. Reikėjo dar ilgai įtikinėti susenusį kunigėlį, kad atvažiavusiems tikrai rūpi tas garbingas lietuvis, kol jis leidosi į kalbas. Įtikintas apsidžiaugė aplankytas jo buvusio globotinio gerbėjo ir pasakojo, ką apie jį atsiminė. Šliūpas pasižadėjo surašyti viską, ką iš jo girdėjo. Tada Vaišvila ištraukė iš spintos pluokštą Daukanto raštų, jų tarpe ir kelis laiškus jo paties ir Valančiaus jam. Laiškai, pasak Vaišvilą, turėjo patvirtinti tai, ką jis pasakojo. Šliūpas šiaip minėjo tą apsilankymą maždaug po 20 metų: „Mano buvimas pas Vaišvilą buvo mano gyvenime mieliausiomis valandomis. Senas kunigas išrodė lyg lietuvių Kryvių-Krivaitis, gynantis tėvynę nuo neprietelių. Pats silpnas būdamas, jis pavedė man Daukanto raštus, kad bent taptų sunaudoti Lietuvai ant naudos"[42]. Šliūpas išpildė kunigui duotą pažadą ir parašė pagal gautus raštus ir pasakojimus pirmą trumpą Daukanto biografiją. Ją išspausdino (slapyvardžiu J. S. Kuokštis) *Aušroje* 1883 m.

Prieš baigdamas atostogas, o gal studijų pradžioje Šliūpas ryžosi plataus užmojo žygiui, apie kurį jis pats niekur nekalbėjo ir kuris paaiškėjo tik išėjus Vilniuje knygai *Spauda ir Spaustuvės*[42a]. Čia istorikas A. Tyla plačiose ir gausiai do-

42. *Minės*, 33 p.

42a. „Spauda ir spaustuvės", *Iš Lietuvių kultūros istorijos*, Jurginis (red.), Vilnius, 1972.

kumentuotoje studijoje *Mėginimai legaliai leisti lietuviškus leidinius spaudos draudimo metu* duoda turinį Šliūpo Vilniaus centriniame valstybiniame archyve saugomo rašto, kur jis kreipėsi į vidaus reikalų ministrą su prašymu leisti spausdinti lietuviškas knygas lotyniškomis raidėmis. Tyla paduoda memorandumo turinio santrauką, kurios kai kurios vietos vertos pacituoti. „1882 m. lapkričio 7 d. Gruzdžių valsčiaus valstiečio Jono Šliūpovičiaus vardu J. Šliūpas įteikė memorandumą vidaus reikalų ministrui. Jame, be kitko, J. Šliūpas nurodo, kad pastarosiomis dienomis jis įteikęs keletą lietuviškų veikalų, lotyniškomis raidėmis parašytų, tačiau jam... buvę atsakyta neigiamai... (jis) prašo „teiktis atnaujinti leidinių lietuvių kalba lotyniškomis raidėmis spausdinimą", leisti spausdinti tomis raidėmis lietuviškas knygas, laikraščius ir žurnalus, pažymi kad vietinio spaudos organo nebuvimas neigiamai veikia gyventojų ekonominę būklę. Prašymą Šliūpas pagrindė ekonominiais, kultūriniais ir politiniais motyvais. Kaimo mokyklos, kuriose nemokama gimtąja kalba, neduoda jaunimui reikalingų žinių. Valstiečiai dėl tamsumo nesupranta, kaip tinkamai dirbti ir panaudoti kapitalą, išaugus prieauglių ir bežemių skaičiui, pradėjo bylinėtis dėl žemės ir jos pasidalijimo. Lietuvių kalbai fonetiškai netinkamas „graždankos" raidynas tik stiprina lietuvių polonizaciją, ir, norint jai atsispirti, reikia grįžti prie lotyniškos abėcėlės, kuri „lietuviams šventa" ir vartojama užsienio mokslininkų. Lietuviškų leidinių stoka naudojasi atskiri asmenys: gavę leidimus maldaknygėms spausdinti, už menką knygelę plėšia didžiulius pinigus. Su lietuviškų maldaknygių kontrabanda iš užsienio plinta ir antivalstybinės brošiūros. Leisdama lietuvišką spaudą, „valstybė įsigys tinkamus piliečius, lietuvių atsidavimą ir dėkingumą, apginkluos juos prieš slaptą maištavimą, galės cenzūros pagalba stebėti Lietuvoje atsirandančias mintis ir, be to, nepaliks lietuvių tolimesnei lenkų kultūros įtakai..."[42b].

Nors Šliūpo memorandumas, kaip ir daugelio kitų, paliko be atgarsio, esmėje jis yra svarbus istorinis dokumentas,

42b. *T.p.*, 36 p.

liudijantis apie to vos 21 metų jaunuolio plačius užsimojimus tautinio darbo dirvoje.

Praleidęs labai veiklias atostogas, rudenį važiavo į Petrapilio universitetą, gavęs pirma pranešimą, kad esąs priimtas pagal iš anksto nusiųstus popierius. Įsirašė į gamtos fakultetą, nes tikėjosi būsiąs naudingesnis Lietuvai tikslius mokslus išėjęs.

Kaip Maskvoje taip ir Petrapilyje Šliūpas tapo iš pat pradžių ta varpstė, apie kurią sukosi lietuvių studentų tautinė visuomeninė veikla. Jis buvo net vadinamas lietuvių studentų vadovu[43]. Jis rado iš Lietuvos kilusius studentus susimetusius į du ratelius. Viename jų spietėsi studentai, sekę rusų revoliucionieriais ir programoje įsirašę socialinius ekonominius dalykus. Jiems tautiški lietuviški klausimai beveik nerūpėjo. Jų vadas buvo Vladimiras Zubovas, žinomas Šiaulių apylinkės grafų giminės narys. Lietuviai studentai čia maišėsi iš vien su lenkais ir rusais ir tikėjosi drauge veikdami pasiekti revoliucionierių užsibrėžto tikslo. Kitas jau grynai tautiškas būrelis ėjo anksčiau P. Vileišio nubrėžtu keliu ir tesirūpino vien savais lietuviškais dalykais: lietuvių kalba, istorija, tautosaka ir kita.

Šliūpas lankė vienų ir kitų susirinkimus ir taip vartydamasis jų tarpe artino juos. Jo paveikti abu būreliai rengė bendrus vakarėlius pinigams surinkti. Šliūpas išsirūpindavo jiems leidimus iš miesto viršininko. Tuo pačiu metu, atrodo, nemaža jėgų skyrė ir lietuvių spaudai atgauti. Sudarė lietuvišką kalendorių ir įteikė prašymą cenzūros komitetui, kad leistų jį išspausdinti lotyniškomis raidėmis. Atsakymo nesusilaukė[43a].

Neilgai teko Šliūpui darbuotis ir studijuoti. Petrapilyje Gruodžio m. kilo riaušės universitete ir jis į jas įsimaišė. Rektorius pakvietė į universitetą policiją, kuri areštavo 500 į „schodką" susiėjusių studentų. Šliūpas taip pat atsidūrė areš-

43. *T.p.*, 35 p.

43a. *Jaunatvė*, 41 p. Šliūpo kalendoriaus rankraštis su neigiama rezoliucija išliko cenzūros archyve. Dabar laikomas Vilniaus valstybiniame centriniame istorijos archyve.

tuotųjų būryje. Areštuotus nuvarė į kalėjimą — Krestus, kur Šliūpas sunkiai susirgo. Policija nusprendė pakeisti ligoniui kalėjimą tremtimi į gimtinę, pasiunčiant etapo keliu. Tuo pačiu metu, žinoma, buvo išbrauktas iš studentų tarpo.

Tuo būdu baigė Šliūpas savo studentavimo dienas ir įžengė į naują gyvenimo pakopą. Pradžioje ramiai sau gyveno tėviškėje Rakandžiuose, tėvų nors ir nusivylusių, ramiai priimtas[44]. Visuomet kupinas idėjų ir pasinešęs veikti, nesėdėjo rankų sudėjęs kaime. Visų pirma parašė darbelį apie Daukantą, panaudojęs iš kun. Vaišvilos gautą medžiagą, ir kitą knygelę — ***Vargai, jų kiltis, ūgis ir vaistas nuo jų.*** Šiuo paskutiniu veikaliuku Šliūpas pasirodė esąs nešamas tuo metu Rusijos studentijos ir šiaip inteligentijai būdingos radikalinės politinės bei visuomeninės srovės. Pirmą kartą išeina aikštėn Šliūpo iš dviejų polių susidaranti politinė asmenybė: jis yra didelis lietuvis patriotas ir kartu radikalas socialistas, svajojąs apie naują pasaulį, kur laisvė išauš visiems. Dar studentavimo metu susidariusi tokia dvilypė Šliūpo asmenybė pasiliks per visą jo gyvenimą ir būdins jo didelę ir vaisingą veiklą ir kūrybą.

Apsivertęs rašto darbais namuose, pavasarį jis gavo kvietimą iš grafo Zubovo atvykti į Bubių dvarą mokyti jo vaikų vokiečių kalbos ir kitų dalykų. Dvare gyvenančiam ir dirbančiam Šliūpui atsivėrė linksmesnės gyvenimo dienos. Jis vaikštinėjo su Zubovo vaikais po apylinkes, svečiavosi dvarininkų šeimose ir bendravo su socialistine jų jaunuomene, ypač su Janavičium iš Lapkasių vienkiemio (prie Kuršėnų). Su juo jis jau buvo susidraugavęs Maskvoje ir abu jau buvo pradėję socialistinę propagandą Žemaičiuose. Bendraujant su dvarininkais ir dvarininkaičiais prabėgo vasara ir artėjo ruduo. Reikėjo arba eiti į kariuomenę arba būti priimtam į universitetą. Siuntinėjo prašymus į Kievą, Charkovą, Kazanę, niekur nepriėmė. Pats važiavo į Tartu (tada Jurjevą) teirautis dėl priėmimo. Iš paties rektoriaus gavo atsakymą, kad jis įtrauktas į juodą knygą ir kad joks universitetas jo nepriims.

44. ***Išpažintis***, 4 p.: „Tėvai liūdėjo mano nepasisekimo dalia, bet nebarė, kam klydau ... Pas dėdę — gi kunigą kreiptis nedrįsau".

Tuo tarpu artėjo kariuomenės šaukimo metas. Šliūpas turėjo prisistatyti komisijai. Pasiskundęs širdies negalavimu buvo pasiųstas į ligoninę ištirti. Po dviejų savaičių gavo laikinį atleidimą su sąlyga po naujų metų vėl pasirodyti komisijai jei į universitetą neįstos. Neturėdamas vilties patekti į universitetą ir nenorėdamas būti paimtas į kariuomenę, pynė sau planus, kaip čia sprukti į užsienius ir ten išeiti aukštuosius mokslus. Mat, jautėsi pašauktas būti apaštalu[45]. Per jau pradėtą socialistinę veiklą Šliūpui švystelėjo viltis užsimoto tikslo pasiekti. Dėl to jis ir ryžosi pirmą kartą skirtis su gimtuoju kraštu ir užsienyje tęsti studijas ir kartu apaštalauti lietuviškam socializmui.

3. PIRMI ŽINGSNIAI Į POZITYVIZMĄ IR SOCIALIZMĄ

Šliūpas brendo labai konservatyvioje, bažnytine dvasia persunktoje atmosferoje, kaip ir daugumas ano meto kaimo jaunuolių. Kaip pats prisipažįsta, vos pradėjęs skaityti perskaitė, motinai pasigerindamas, *Aukso altorių, Muką Jėzaus Kristaus, Živatus šventųjų, Kantičką* ir kita. Iš tokios aplinkos galėjo išaugti tikybą ir jos tarnus bažnytininkus gerbiantis inteligentas.

Gimnazijos mokslas nedavė Šliūpui pagrindo nukrypti į antibažnytinę, ateistinę ideologiją. Jo mokytojai vokiečiai, patys būdami patriotai, kvėpė mokiniams humanišką vokišką kultūrą, tą Weltbuergertum, kurią skleidė didieji poetai, kaip Goethe, Schilleris. Heine, Lessingas; filosofai — Kantas, Hegelis, Fichte; muzikai — Mozartas, Beethovenas. Po daugelio metų Šliūpas rašė, minėdamas savo gimnaziją: „Ir tieji vyrai (t.y. vokiečiai mokytojai) įvesdino mus, mokinius į

45. *Minės*, 35 p.: „Parvažiavęs į Šiaulius mislinau, ar eiti į kariuomenę tarnauti „batiuškai" ir atsižadėti nuo ilgametinių sapnų apie tai, „kad rašysiu, tai rašysiu", — ar gal kitaip — užrubežiuose — bene įstengsiu pasiekti aukštesnį mokslą ir išpildysiu savo pasiuntinybės užduotis: mat, apaštalu jaučiausi pilna burna!"

švelnius kosmopolitizmo jausmus taip, jog manyje bebundantis lietuviškasai šovinizmas apsitašė ir patapo tuomi, kuomi reikia kad būtų, beje — tikru, plačiu patriotizmu, apglėbiančiu ir artimą man tėvynę ir tolimą plačią žmoniją"[46]. Tas vokiečių mokytojų įkvėpiantis humanizmas neturėjo jokių antireliginių, antibažnytinių tendencijų. Pabaltijo baronų vokiečių konservatyvi dvasia galėjo vyrauti gimnazijoje ir nebuvo vietos jokiems nukrypimams nuo senų tradicijų paženklinto kelio. Gimnazistas Šliūpas nenukrypo nuo jų. Jis pasirodė kapelionui pavyzdingas tikybos mokinys ir už tai pelnė net jo viešą pagyrą[47]. Tame konformistiniame kelyje palaikė jį naminė aplinka, ypač dėdės kunigo teikiama parama ir globa, kuri ir jo tėvams į gerą ėjo.

Tad Šliūpo vaiko šeimos aplinka ir jo mokslinimasis aukštesnėje mokykloje neįdiegė jam laisvamaniškos dvasios. Tačiau pasirodė, kad buvo nukrypęs nuo namuose ir mokykloje skiepytos konservatyvios ideologijos jau aukštesnį mokslą išėjęs. Nesėkmingos būtų pastangos įtikinamai išaiškinti Šliūpo nuokrypą nuo šimtmečių paženklintos lietuvių tradicinės bažnytinės ideologijos. Juk negalima įsismelkti į asmenybės gelmes ir pavaizduoti, kodėl ji turėjo būtinai vystytis ta, o ne kita kryptimi. Teisingas yra Goethes kartotas klasiškas posakis: Individuum est ineffabile[48]. Istoriškas tyrinėjimas tegali nurodyti kelius, kuriais eidamas asmuo susikūrė savitą ideologiją.

Jau nuo seniau ne vieno pripažinta, kad Šliūpui pozityvistinės ir antibažnytinės ideologijos daigai buvo pasėti jo dėdės klebonijoje. Štai St. Yla antraštiniu teiginiu pabrėžė, kad „dr. J. Šliūpo bedievybė gavo pradžią klebonijoje"[49]. Iš jos išsinešta patirtis pakirto jam pagarbą kunigams ir padarė jį mažu skeptiku jų mokslo atžvilgiu. Mažas skeptikas Šliūpas pasirodė dar vienuoliktus metus eidamas, kai per išpažintį drįso „ne visai mandagiai" atsakyti kunigui, kamanti-

46. *Lietuvių ir latvių respublika ir šiaurės tautų sąjunga*, Stockholm, 1918, 30 p.
47. *Jaunatvė*, 26 p.
48. Individas yra neišsakomas.
49. *Dievas sutemose*, 83 p.

nėjusiam jį dėl nešvankių ir nepadorių dalykų[50]. Vaiko drąsa drebti kunigui ir dar prie konfesionalo nemandagų žodį rodė jame užsimezgusią maištingą dvasią kunigų atžvilgiu.

Šliūpo gimnazisto sieloje rusenusi tyki antibažnytinė ideologija dar buvo tam tikrų susidėjusių aplinkybių iš šalies pakurstyta.

Šeštoje (tercijoje) klasėje būdamas, Šliūpas leido vasaros atostogas Pernaravoje ir gavo iš kunigo dėdės paskaityti lenkišką knygą, išleistą *Przegląd Katolicki* žurnalo, kurioje buvo kritikuojami V. Draperio veikalai. Raštas Šliūpui buvo „sausas ir neįdomus"[51]. Jis jam gal todėl nepatiko, kad buvo dėdės „pakištas" skaityti. Nuo vaikystės dienų jam įsmigęs kartėlis atsiliepė šiuo atveju. Pasitaikė lemtingas sutapimas jo pasaulėžiūros lūžiui, kai gretimame Pernaravos dvare gavo iš aukušerijos studentės Ivaškevičaitės pačius kunigų kritikuojamus veikalus.

Minimi anglų kilmės, bet Amerikoje dirbusio didelio mokslininko V. Draperio veikalai priklauso kultūros istorijos sričiai. Vienas jų, *History of the intelectual development of Europe* (pasirodęs 1862) išdėsto žmonijos minties bei mokslo vystymąsi. Pradedama nuo tolimųjų rytų ir per artimuosius rytus pereinama prie Europos, apie kurią daugiausia kalbama. Nuostabia erudicija apsišarvavęs autorius apžvelgia žmonijos proto laimėjimus įvairiose srityse, ypač kreipė dėmesio išradimams tiksliuose moksluose (pats autorius buvo chemikas). Per visą dviejų tomų veikalą raudonu siūlu traukiasi tendencija įrodyti, kad bažnyčia buvo visais laikais mokslo pažangos trukdytoja ir kad ji tokia palikusi. Per visą Europos istoriją vykusi kova tarp mokslo ir tikėjimo. Mokslo pažanga reiškė vadavimąsi iš bažnyčios sukaustytų pančių. Toji nuo pat švietimo laikų susidariusi pažiūra, išdėstyta labai talentingai ir su dideliu moksliniu svoriu.

Veikalas patraukė ypač liberalinės visuomenės dėmesį ir tuojau buvo išverstas į 10 kalbų. Jų tarpe ir į lenkų.

Nepaprasto pasisekimo paskatintas autorius 1874 išlei-

50. *Jaunatvė, 23 p.*
51. *T.p.*, 34 p.

do kitą mažesnį veikalą — *History of the Conflict Between Religion and Science.* Knyga — gamtos ir visuomeninių mokslų mišinys, istoriškai išdėstytų. Pabrėžiama amžina kova tarp tikėjimo ir mokslo. Labai kritiškai pasisakoma dėl nesenai įvykusio Vatikano sinodo nutarimų. Ši knyga netrukus pasirodė lenkiškame vertime.

Šliūpas parsinešė į klebonijąabi minėtas į lenkų kalbą išverstas knygas ir jas slaptai skaitė. Laikė jas paslėpęs čiužinyje ir saugojosi dėdės, kad jo skaitančio neužkluptų. Kaip paveikė Draperio veikalai gimnazistą Šliūpą, rodo jo šis prisiminimas minimas jau senatvėje[52]: „Tokiu būdu teko susipažinti su mintimis mokslininko toli gražu nesutinkančiomis su mokymais kapelionų ir jų siūlomųjų vadovėlių. Po to jau nuodugniai ėmiausi tirti bažnyčios istoriją, kurią taip gerai žinojau, kad net kunigas Jasielskis stebėdavosi. Žinią semdavausi ne be iš mokyklų vadovėlių. Nors į bažnyčią ir išpažintį vaikščiodavau sulig įsakymu, bet mano mintys nebe bažnytinės buvo ir kaskart labiau nuo bažnyčios tolo. Baigdamas gimnaziją jau skaičiau L. Buechnerio Spėką ir medegą ir iš mistiško svajotojo kailio išsinėręs pasijutau besistojąs į laisvamanybės kelią, kurio Aušrinė man po šiai dienai tebešviečia. Tad senam Draperiui ačiū už paliuosavimą manęs iš žabangų katalikiškos nelaisvės retėžių".

Šliūpas studentas atsidūrė Maskvoje didmiesčio aplinkoje kurioje žymūs buvo socialiai ir politiniai kontrastai. Didelės įmonės su gausiais dirbančiųjų sluoksniais sudarė tinkamą pagrindą liaudies inteligentijai veikti jau nuo XIX a. pradžios (narodnaia inteligenciia). Kaip tik tuo metu (1879) kūrėsi Rusijoje radikalus socialistiniai sąjūdžiai, Narodnaia Volia ir kiek nuosaikesnis Čiorny Peredel, buvo žinomi studentijoje. Neliko jie svetimi ir veikliam idealistui, jau apsisprendusiam pozityvistui Šliūpui. Jis pats, tiesa, nekalba apie sąlytį su rusų socialistais. Tik netiesioginai kiek užsimena, kalbėdamas apie Maskvos miesto gyventojų surašymą 1881 m. sausio m., „Pamačiau bent ir nemalonių apsireiškimų didmies-

52. *T.p.*, 34 p. ir t.

tinio gyvenimo, kas mane vertė studijuoti socialį klausimą ir susipažinti su socialistais“[53].

Palinkęs į socializmą, Šliūpas ėmė veikti tarptautinėje arenoje. Jis suartėjo ne tik su rusų, bet ir su lenkų socialistais, tada drauge veikusiais. Su lenkiškais rusiškais socialistais Šliūpą suvedė studento Vladimiro Zubovo ratelis Šiauliuose, o ypač pirmas žymus lenkas socialistas veikėjas Lietuvoje, Liudvikas Janavičius, iš Lapkasių vienkiemio. Jis studijavo žemės ūkio akademijoje Maskvoje tuo pačiu metu, kaip ir Šliūpas universitete ir palaikė artimus ryšius su Varšuvos socialistais ir vėliau (1882) su įkurtąja organizacija Proletariat. Šliūpas apie draugystę su Janavičium ir savo paties pirmą socialistinę veiklą rašo: „Man teko su juo susidraugauti ir atostogų metu 1881 pervažiavome dvarponius nuo Kuršėnų iki Vadžgirių, rinkdami aukas dėl nukentėjusių studentų, žinoma, politiškų prasikaltėlių. Juokas mane dar šiandien ima, koki- baimė ėmė ponus, kada mudu apie tą reikalą užsimindavome. Jie mūsų bijojo kaip nihilistų... ir prašydavo neminėti jų pavardžių“[54].

Suartėjęs su socialistais, ypač su Janavičiumi, Šliūpas tapo ir pirmuoju lietuviškų socialistų raštų gamintoju. Pirmas jo toks raštas buvo vertimas „Proletariato atsišaukimo į valstiečius ir darbininkus“, vad. Manifestas artojams, paskleistas 1882[55]. Sakosi apie tą laiką parašęs ir vertęs ne vieną proklamaciją, kuri buvo hektografuota ir slaptai atspausdinta skleidžiama Lietuvoje[56]. Kai išguitas iš universiteto sėdėjo namuose parašė, tur būt, jau socialistinės krypties knygutę — ***Vargai, jų kiltis, ūgis ir vaistai nuo jų.*** Tą rašinį jis, matyti, ypatingai vertino, kad jo rankraštį pasiėmė vėliau vykdamas į Ženevą. Čia dar kartą perrašęs atidavė spausdinti lenkiškai leidyklai. Surinkus 64 puslapius darbas sustojo, nes Šliūpas neturėjo kuo spaustuvei mokėti. Kai netrukus turėjo apleisti Ženevą, rankraštis paliko spaustuvėje. Po daugelio metų pri-

53. *T.p.*, 37 p.
54. *T.p.*, 38 p.
55. V. Merkys, *Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje*, Vilnius, 1967, 92 p.
56. *Jaunatvė*, 38 p.

siminė tą darbelį ir apgailestavo: „Gaila, kad dingo lenkų spaustuvėje“[57]. Pasirodo tada be reikalo gailėtasi. Rašinio korektūros lapai kažkokiais keliais pakliuvo į Maskvą ir bent iki II pas. karo buvo saugojami V. Kapsuko bute, Lietuvos komunistų partijos archyve[58].

Tad iš universiteto pavarytas Šliūpas buvo jau apsisprendęs ne tik lietuvis patriotas, bet dar ir lenkų - rusų tipo radikalas, socialistas. Šliūpas nematė priešingumo tarp jo dviejų pasirinktų veiklos ideologijų. Veikdamas radikalų socialistų eilėse jis tarėsi išplečiąs, papildąs savo lietuvišką veiklą[59]. Juk socialistų skelbti visokeriopi laisvės šūkiai neišskyrė ir tautinės laisvės, dėl kurios Šliūpas pasišventė kovoti. Pasišovęs būti bekompromisiniu kovotoju nepriėmė jis nė Zubovo siūlomos 1500 rublių kaucijos už jį valdžiai, kad galėtų stoti į universitetą. Priėmęs kauciją būtų turėjęs susilaikyti nuo politinės ir tautinės veiklos, nes kitaip būtų užtraukęs savo geradariui „blogas pasėkas“, kaip pats rašo[60].

Kai Rusijoje negalėjo įstoti į universitetą, o į kariuomenę eiti neturėjo noro, tai teko ieškoti kelio į užsienius. Pasirinko Šveicariją — jos Ženevos miestą. Šliūpui Ženevos pasirinkimą lėmė jo ryšiai su lenkų ir rusų socialistais, kuriems užsienyje atsidūrusiems ji buvo tapusi vyriausioji būstinė. Joje žymus revoliucionierius P.N. Tkačevas leido 1875 - 80 laikraštį *Nabat*, rusų marksistinio socializmo pradininkas G.V. Plechanovas įkūrė 1883 pirmą rusų socialistų partiją Osvoboždenie truda. Ženevoje įsikūrė ir Leninas, kai 1900 pabėgo į už-

57. *T.p.*, 43 p.

58. V. Kapsukas, *Raštai*, 6 t. 77 p. Pasiteiravus paaiškėjo, kad karo metu, kada Kapsukas jau buvo miręs ir jo žmona sušaudyta Stalino valymuose, jų butas buvo išdraskytas ir archyvas kažkur dingo.

59. Nors Šliūpas Maskvoje ir prisidėjo prie lietuvių būrelio, tačiau nevengė draugystės su socialistiniu lietuviškų-lenkiškų ponų būreliu. Apie tą būrelį Šliupas pasakoja: „Kitas pulkelis žvairiai žiūrėjo į mūsų liet. draugystę Maskvoje ir skaitė mus negana subrendusius. Kalba ir tautystė lietuvių tai menkniekis, sakė tie jauni vyrai ... Kova su valdžia už valnybę, už ekonomišką gerovė — tai esąs kilčiausias idealas. Teisybė, man tas idealas taip pat prie širdies gulėjo, kaip ir tautystė lietuvių, kaip jų kalbos užlaikymas. Aš mačiau tame tik papildymą idealų musiškės draugystės, bet ne jų apriešinimą“. *Minės*, 32 p.

60. *Išpažintis*, 4 p.

sienį. Jis uoliai darbavosi ten rusų emigrantų įsteigtame knygyne. Lenkai socialistai, veikę drauge su rusais, taip pat sukdavo į Ženevą, pabėgę ar šiaip išvykę į Vakarus. Jie turėjo įsisteigę joje savo knygų leidyklą.

Šliūpas važiavo į Ženevą gavęs iš V. Zubovo ir L. Janavičiaus pažadą būti paremtas jų siunčiamais ištekliais. Atrodo, daugiausia pažadų bus davęs L. Janavičius, susirišęs su lenkišku Proletariatu ir su rusais narodovolcais. Šieji leido Ženevoje propagandinius raštus savomis kalbomis. Janavičius, jų pavyzdžiu sekdamas, ir, laikęs save lietuviu, turėjo sumanymą išversti į lietuvių kalbą žymių Vakarų socialistų, Markso, Engelso, veikalus ir juos išspausdintus paskleisti Lietuvoje[61]. Pats Šliūpas apie tą kelionę į Šveicariją 1903 atsiminimuose rašė: „Palei sušneka su L. Janavičium ir kitais tos pakraipos vyrais aš turėjau Šveicarijoje išleidinėti uždraustą lietuvišką literatūrą, net spaustuvę ten įsteigti"[62]. Dėl suprantamų priežasčių Šliūpas tada rašydamas negalėjo minėti gyvenančio Vladimiro Zubovo vardo. O jau 1919 rašytuose atsiminimuose kiek kitaip kalba. Paminėjęs savo slaptą kelionę į Šveicariją, priduria: „Ten Zubovas ir Janavičius buvo sumanę įsteigti lietuvių spaustuvę. Aš turėjau tą darbą pradėti apsigyvenęs Genevoje[63].

Su žymių ir pasiturinčių bendradarbių paramos viltimi važiavo Šliūpas į Ženevą 1883 rudenį[64]. Turėjo vykti slaptai, nes negalėjo gauti paso būdamas politiškai nusikaltęs, be to dar turėjęs stoti į naujokų šaukimą. Iš Tauragės (kurioje žydai jį apvogė) pasileido per sieną ir atvyko į Tilžę. Pasimatė su vietos lietuviais ir pasikalbėjo tada jau ėjusios *Aušros* reikalais. Pakeliui pasuko į Poznanės sritį, kur aplankė didelį aušrininką Višteliauską, „girioje begyvenantį ir gerai pasilaikantį". Nuvykęs į Ženevą, tuojau užmezgė ryšius spaudos reikalu su lenkų leidykla, kurioje susitiko su ten dirbusiu žymiu

61. J. Ochmanski, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX w.*, Bialystok, 1965, 193 p.

62. *Minės*, 36 p.

63. Merkys, *T.p.*, 106 p.

64. J. Ochmanski, *T.p.*, 192 p., Roemerio *Litwa* suklaidintas, rašo, kad vyko į Ženevą 1882 rudenį. Iš tikrųjų, tada jis stojo į Petrapilio universitetą.

lenkų socialistu — daugiau teoretiku — B. Limanovskiu. Šis po kelerių metų rašydamas prisiminė, kad 1883 lietuvis Šliūpas „pats pateikė savo brošiūrą, bet kai buvo išspausdinta — o spausdinta apmokamai vienoje Ženevos prancūziškoje spaustuvėje — Šliūpas dingo. Žinau, kad neužmokėjo, bet užmiršau, ar pasiėmė su savimi atspaudą, ar paliko spaustuvėje"[65].

Laukė, žinoma, remėjų pažadėtos pinigų sumos, kad galėtų pradėti studijuoti ir dirbti. Veltui rašė Zubovui ir kitiems idėjos draugams. Niekas neatsiliepė. Kai kurie aiškiai atsisakė padėti, sakydami „negalį gelbėti išeivį į Ženevą"[66]. Zubovas net nesiteikė pasiųsti Šliūpui jo paties jam patikėtų 100 rubl., kurie, pagal susitarimą, turėjo būti jam grąžinti. Pažadų apviltas Šliūpas pateko į vargą, nors pinigų kol kas turėjo. Tačiau jį slėgė netikro rytojaus nuojauta. Svarstydamas, kaip iš netikros padėties išsisukti, net buvo begalvojąs vykti į Čilę, kurioje ateiviams buvo siūloma žemė veltui įsikurti. Susirašinėjo su J. Karlovičium, kalbininku, lituanistu ir kompozitorium, kuris tuo metu gyveno Heidelberge. Jis kvietė Šliūpą vykti pas jį padėti jam versti į lenkų kalbą lietuviškas dainas, pasakas ir kita. Jis buvo jau belinkęs kvietimą priimti. Niekais nuėjo ir pastangos susirasti darbo įmonėse, nes nemokančio jokio amato niekur nepriėmė. Tuo tarpu gavo pranešimą iš Narodnos Volios vykdomojo komiteto, kad lietuviškiems raštams leisti nėra lėšų, jam siūlė stoti į tą komitetą ir vykti į Rusiją. Tą patį patarė ir iš Leipcigo atvykęs studentas Kuodis, Šliūpo pažįstamas iš Petrapilio laikų, V. Zubovo draugas[67]. Šliūpas atmetė tą pasiūlymą pirmiausiai dėl Narodnos Volios praktikuoto teroro prieš valdžios žmones, tai jam biauru rodėsi[68]. Patekęs į tokią beveik beviltišką padėtį, .varge ir be draugų, „rūpesčiams užmušti"

65. J. Ochmanski, *T.p.*, 193 p.

66. *Minės*, 36 p. Dėl didelio rusų revoliucionierių spietimosi Ženevoje tas miestas, rodosi, Rusijos valdžios buvo draudžiamas saviems piliečiams lankytis.

67. V. Merkys, *T.p.*, 108 p.

68. „. . . Kadangi mano dvasiai terorizmas yra svetimas, aš — suprantama — atsisakiau". *Išpažintis*, 4 p.

klaidžiojo po akį veriančius apylinkės kalnynus, gėrėjosi puikiais gamtos reginiais pagal Lemano ežerą; matė aplinkui apsišvietusius, tvarkingai, švariai gyvenančius ūkininkus ir kitokio verslo žmones gražiai įsikurtose sodybose ir pastatuose. Šliūpas lygino savo vaizduotėje stebimą aplinką su Lietuva, kurioje viskas jam rodėsi apleista, žmonės nuskurdę, suvargę. Kodėl taip yra? Klausė jis savęs. Ir šio klausimo pažadintas parašė knygutę — *Pagalba vargdienio.* Rankraštį atsivežė į Ameriką ir išspausdino dalimis *Unijoje* (6,9,13,14 nrse)[69]. Antras žymiai praplėstas leidimas išėjo 1897 Baltimorėje.

Tas Šliūpo pirmas visuomeniško - politiško turinio paskelbtas raštas, kuriame atsispindi jo jaunatviškos idėjos, pasisavintos iš radikalų socialistų, visaip vertinamas. Pirmas Šliūpo darbelį smarkiai kritikavo kun. Urbonavičius katalikiškoje *Apžvalgoje* (7 - 17 nr. 1890)[70]. Šių dienų lenkų autorius J. Ochmanskis[71] teigia, jog Šliūpo brošiūros vedamoji idėja, kurioje žmonių skurdo priežastimi laikoma tamsybė, yra būdinga pozityvistams ir neturinti socialistinio turinio.

Iš tikrųjų, toje brošiūroje sudėtas to meto rusų ir lenkų visokio plauko radikalų, neišskiriant ir socialistų, mokslas visiems jiems yra bendra dabartinės santvarkos kritika su dviem priešingais luomais: ponų (Šliūpo dar mėgiamu žodžiu vadinamų piniguočių) ir paprastų žmonių, darbininkų, „parduodančių savo vieką (jėgą) už algą"[72]. Tai aiški iš radikalų socialistų paskolinta tezė. Taip pat jo visas išvedžiojimas apie „dykaduonių" išnaudojimą „varguolių", iš kurių atimama didžiausia dalis užpelno"[73], paimta iš tų pačių šaltinių. Prieš Prancūzų revoliuciją kilęs ir radikalų pasisavintas mokslas apie kadaise buvusią žmonių lygybę prieš luomų atsiradimą, pakartojamas ir Šliūpo, kai jis kalba apie senuosius lietuvius: „Štai ir patys lietuviai, kuolaik kitą kartą gyveno giminėmis,

69. *Jaunatvė,* 100 p.
70. V. Biržiška, *Medžiaga J. Šliupo biografijai,* šaltiniai (rankraštis).
71. J. Ochmanski, *T.p.,* 193 p. 704 išn.
72. *Išganymas vargdienio,* 1897, 101 p.
73. *T.p.,* 23 p.

visi buvo lygūs ir lygiai duoningi, aulinkui (vėliau), kada kilo karas su vokiečiais... kada Lietuva ėmė narsauti prieš rusus ir lenkus, įsitaisė kariauną, diduomenė įsigalėjo ir prašoko kitus gyventojus"[74]. Ši, gali sakyti, viso europietiško radikalizmo bendrai pasisavinta mintis apie pirmykščių, priešvalstybinių laikų žmonių lygybę nesvetima buvo ir istorikui S. Daukantui. Šliūpas pasekė ir juo.

Šliūpas suranda dar ypatingą dabartinės santvarkos ir žmonių skurdo priežastį. Jis mato ją žmonių tamsume, nes jie neturi „apšviestos dvasios ir klaidžioja po vada aklinančių juos „vadovų į dangų", nesuprasdami gamtos įstatymų"[75].

Taikydamas tą socialistinį mokslą lietuvių padėčiai, Šliūpas pakreipia jį į tautišką pusę. „Štai ir Lietuvoje — kalba jis — maskoliai užplaukė lietuvių žemę, pirma valdytą per sulenkėjusią poniją bei kunigiją. Ponai ir kunigai apglėbę laiko žemės lobius ir pinigus... žydai paglemžę turi prekybą... O mūsų broliui lietuviui teliko kaimas, bažnyčia, vargas, tamsa, prievarta ir kalėjimas"[76]. Šiame kraštutiniame, nuo tikrovės atsiknojusiame, fantastiškame teiginyje (o tokių jo raštelyje ir daugiau pasitaiko) vis dėlto atsispindi jaunuolio Šliūpo lietuviška, patriotiška dvasia. Atrodo, jis ilgesingai svajojo apie Lietuvą, atsidūręs Lemano ežero pakrantėje ir lygino jos skurdžią būklę su daug šviesesne aplinka.

Kaip skirtingai svajojo kitas garbingas lietuvis tos pačios Šveicarijos kalnuose apie savo gimtinę! Maironis nuo Rigi Kulmo kalno viršūnės aimanavo, jog negalįs „užmatyt Lietuvos, kur Dubysos atkrančiai žali". Čia poeto romantiko patriotinės svajonės, o ten — samprotavimai sociologo, politiko, sergančio gyvenimiškais tautos rūpesčiais.

Šliūpas nebūtų buvęs „progresistas", kaip ir jo plauko radikalai socialistai, jei nebūtų tikėjęs šviesesne ateitimi. Sutikdamas su savo idėjos draugais jis kalbėjo: „Ir iš tiesų, visuose amžiuose matome žmoniją persimainant ir einant tobulyn"[77].

74. *T.p.*, 15 p.
75. *T.p.*, 13 p. ir t.
76. *T.p.*, 21 p.
77. *T.p.*, 21 p.

Pagal tą tikėjimą Šliūpas ir užsklendžia savo knygutę paguodžiančia viltimi: „Šviesa, darbas, pažintis tiesų, o pildymas pareigų išganys svietą nuo amžinos prapulties... carizmas bus amžinai dingęs... ir Lietuva bus tuo metu valna".[78]

Šia baigiamąja fraze Šliūpas bus bene pirmas lietuvis patriotas drįsęs pranašauti, žvelgdamas iš savo suprastos istorinės perspektyvos, Lietuvos prisikėlimą laisvam gyvenimui. Jo tikėjimas, kaip iš jo visos ateities veiklos galima spręsti, buvo nuoširdus, nedirbtinis. Jis tikėjo tuo, ką skelbė. Be abejo, pasijuto laimingas, kai jam netikėtai atsivėrė proga tiesiogiai dirbti tautos laisvinimo labui.

4. AUŠROS REDAKTORIUS

Išsamesnis *Aušros* istorijos išdėstymas neįeina į šio darbo rėmus. Jos istorija ir šiaip mūsų šviesuomenei pakankamai žinoma iš literatūros vadovėlių ir net iš jos įkūrėjų ir pirmųjų bendradarbių atsiminimų.[79] Paliesime ją tiek, kiek ji syja su Šliūpo redaktoriaus veikla.

Lietuvių veikėjų sumanyta ir suorganizuota *Aušra* ėjo nuo 1883 pavasario daugiausia dviejų M. Lietuvos tautiečių, M. Jankaus ir J. Mikšo, rūpesčiu. Pirmasis buvo lyg jos administratorius, piniginių reikalų tvarkytojas, antras faktinis redaktorius. Dr. J. Basanavičius, pasirašęs pirmo numerio redaktorium ir toliau dėl bendradarbių protesto savo parašo nebedėjęs, buvo laikomas daugiau formaliniu redaktoriumi. Jis pirmavo laikraštį organizuojant, jam medžiagą telkiant ir todėl jam formalaus redaktoriaus titulas buvo suteiktas. Rugpiūčio mėnesyje sutriko laikraščio leidimas. Jo redaktorius J.

78. *T.p.*, 49 p. ir t.

79. J. Basanavičius, „Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo", *Varpas*, 3 nr. (1903). J. Šliūpas, „Minės apie mano prietikius prie Aušros", *Varpas*, 3 nr. (1903). M. Jankus „Šis-tas apie Aušros išleidimą ir platinimą", *Varpas* 3 nr. (1903). Kirvelis Nusmuko (J. Jablonskis), „Iš atsiminimų vieno iš nedaugelio", *Raštai*, I, 69 ir t.

Mikšas perdavė M. Jankui kelis išspausdintus, bet dar neišplatintus numerius bei įgaliojimus vesti laikraščio reikalus ir pats dėl tam tikrų asmeninių priežasčių pabėgo į D. Lietuvą. Prisiglaudė Kalnujuose (prie Raseinių) pas Dovainą - Silvestraitį. M. Jankus, nesijausdamas galįs laikraštį redaguoti, bet pasiryžęs jį žūt būt išlaikyti, prisiminė į Šveicariją nukakusį Šliūpą. Jis ėmė jį laiškais kviesti atvažiuoti *Aušros* redaguoti. Šliūpas, būdamas plikas kaip tilvikas, pradžioje kiek delsė. Baiminosi dėl savo asmens saugumo. Pragyvenimo klausimas taip pat rūpėjo. Sutiko važiuoti, kai M. Jankus pasisakė priimsiąs jį į savo namus darbininku ir duosiąs pilną išlaikymą.[80] Be to, jį įtikino, jog Jules Richter slapyvardžiu prisidengęs gyvendamas paslėps savo praeitį ir kilmę. Tada Šliūpas, gavęs pirma jo paties paprašytą Basanavičiaus sutikimą būti redaktorium, lapkričio pradžioje išvažiavo į Bitėnus. Pakeliui užsuko į Prahą, kur tada gyveno Basanavičius. Su juo aptarė, apsistojęs 2 - 3 dienoms, *Aušros* leidimo reikalus. Basanavičius, laikęs save redaktoriumi, pastatė Šliūpui būtiną sąlygą visus spaudai ruošiamus rankraščius atsiųsti jam peržiūrėti. Tos sąlygos Šliūpas nepaisė, nes rankraščių nuolatinis siuntinėjimas uždelstų darbą. Gavęs iš Basanavičiaus kelis talerius kelionei, kurių užteko tik iki Torūnės, atvyko vargais negalais kaip stovi į Jankaus ūkį.

Tapęs iš dalies ūkio darbininku už pastogę ir maistą atsilygindamas, ėmė redaguoti *Aušrą*. Jis tvarkėsi visai savarankiškai. Pasisavino „rėdiko" titulą ir pakeitė Basanavičiaus pasirinktą kryptį. Šliūpas nelaukė per daug bendradarbių; jis beveik pats vienas ją prirašydavo.

Pagal Basanavičių *Aušra* turėjo būti istorinis literatūrinis laikraštis. Jos tikslas — žadinti lietuviuose tautinį susipratimą, atskleidžiant jiems garbingą tautos praeitį. Jam pirmiausia rūpėjo parodyti, kuo lietuviai buvo praeityje ir tuo būdu pažadinti juos pakilti iš dabartinės pažemintųjų padėties, išsivaduoti iš svetimųjų dvasinės ir politinės priespaudos. O išsivadavimo kelias yra švietimasis. *Aušros* patriotinė poezija ir šiaip lite-

80. „V. Biržiška, apie Aušra", Pr. Alšėnas, *M. Jankus, M. Lietuvos patriarchas*, Toronto, 1967, 41 p.

ratūriniai straipsniai šalia istorinių buvo skirti tautos švietimui. Apskritai, *Aušroje* vyravo romantinė dvasia su atsargiu nukrypimu į laisvamanišką pusę. Tad ji skyrėsi nuo M. Lietuvoje leistų laikraščių, pavz. *Naujasis Keleivis, Lietuviška Ceitunga* ir dar kitų trumpalaikių, kurių visi buvo perdėm konservatyvios, probažnytinės ideologijos. Dėl to mūsų dvasiškiai nuo pat pradžių sutiko *Aušrą* su tam tikru nepasitikėjimu, kaip liudija dr. J. Basanavičiaus pareiškimas po 20 metų: „*Aušra* buvo neabejotinai liberališkas laikraštis — to nė aš, nė kiti sandarbininkai gėdėtis neprivalo — ir kaipo toksai kunigijai nepatiko"[81].

Šliūpas pradžioje buvo atsargus redaktorius. Jis tęsė *Aušrą* pradėtąja linkme. „Ant 1883 m. mano sąmonė buvo palikti *Aušros pakraipą, kokia buvo iš pradžių: garbintoja kalbos*, kovotoja su priešais (lenkais, maskoliais), sukurstytoja lietuvių miegančios dvasios, ypač patraukiant Lietuvos žmones prie *Aušros* skaitymo"[82].

Tačiau Šliūpas, dar nebūdamas redaktorium, jau įnešė atsargiai į *Aušrą* socialistinę dvasią. 1883 4 nr. patalpino straipsnį „Lietuvos bičiulis", kuriame kalbėjo, kad negana mylėti Lietuvą ir jos tautą, gėrėtis didvyriška praeitimi. Reikia dar, rašė jis, ieškoti tautos nuopolio priežasčių, pakelti kraštą ne tik kultūriniai, bet ir ūkiniai. Atbundanti tauta turi stiprėti savo ūkyje, o tai yra lietuvių visuomenės pagrindas[83].

Šliūpas redaktorius jau drąsiau žengė socializmo kryptimi, atseit, suko savo laikraštį jos linkui. Šiuo atžvilgiu reikšmingas jo straipsnis „Tikrasis ieškinys patriotiškumo", *Aušros* 1 - 3 nr. 1884. Jame jis išvedžioja, kad tautos vystymosi pagrindas yra jos ūkis. „Ekonominiame gyvenime ta padėtis yra gera, kuri visiems teikia gerą, neaplenkdama nieko, ar tai būtų prastas žmogus, ar kokia įtakinga šeimyna". Visi tėvynainiai turėtų rūpintis, kad kiekvienas kasdieną galėtų turėti savo puode vištą išsivirti ir sočiai pavalgyti (Kartojamas Prancūzų karaliaus Henriko IV Burbono pageidavimas savo piliečiams!..) ir

81. „Iš istorijos mūsų atsigaiveliavimo", *T.p.*, 28 p.
82. *Minės*, 44 p.
83. J. Ochmanski, *T.p.*, 141-142 p.

kad teisės visiems vienodos būtų taikomos"[84]. Socialistiškai galvojąs Šliūpas buvo įsitikinęs, kad ūkiška nelygybė nėra pageidaujama. Pasipriešnti stambaus ūkio didėjimui ir bežemių gausėjimui reikia, pagal Šliūpą, kurti „draugijines ūkes"[85]. Lietuviai turi sudaryti pramonės ir prekybos bendroves savo pačių ir visos tautos labui. Tikro patriotizmo tikslas, sako Šliūpas, yra dirbti savo tautos gerovei ir tuo pačiu visai žmonijai, kuri tolimoje ateityje susijungs į vieną bendruomenę, kur visi bus lygūs". Bet šis tolimas tikslas bus pasiektas ne kitaip, kaip paskirai vystantis kiekvienai tautai. Tik kultūringos tautos galės ateityje sudaryti laisvą ir kultūringą suvienytą žmoniją". Taip „per patriotiškumą žmonija galų gale prieis prie visatiškumo"[86].

Įžymus Šliūpo redaktoriaus straipsnis buvo ne kas kita, kaip jo paviršutiniškai suprastas ir išdėstytas socializmo mokslas. Jo įsivaizduojamas „visatiškumas" nėra koks pasaulinis proletariatas, kaip marksistinis socializmas mokė, bet sujungtų kultūringų tautų bendruomenė. Vystydamas kultūrą tautos artės prie „visatiškumo". Tik kultūringos tautos tapsiančios vertos įeiti į visuotinę bendruomenę, kur „visi bus lygūs".

Kai Šliūpas dėstė savo, jei taip galima pasakyti, socialinę filosofiją, jis, be abejo, turėjo galvoje ir lietuvių tautos paskirtį tapti tos būsimos visuotinės bendruomenės nariu. Kadangi tik kultūringos tautos tiksiančios jai, tai lietuvių švietimas buvo Šliūpui itin prie širdies. Švietimas jam buvo tautos progreso variklis į laimingesnę ateitį. Apie švietimą jis kalbėjo, kaip matėme, aname pirmame veikaliuke, prie jo grįžo ir ėmęs *Aušrą* redaguoti.

1884 jis paskelbė joje gan išsamų straipsnį apie lietuviškų mokyklų įsteigimą. Reikia tiesiog stebėtis, kaip tas vos 23 jaunuolis suprato jau auklėjimo prasmę ir mokėjo iš praktiškos pusės kalbėti apie jį. Jis vykusiai pabrėžė pačią pirmąją tėvų pareigą rūpintis vaikų kūnišku, protiniu ir, sakysim, moraliniu auklėjimu. Šis paskutinis, pasak jo, turi liesti „patobuli-

84. J. Ochmanski, *T.p.*, 143 p.
85. J. Ochmanski, *T.p.*, 144 p.
86. J. Ochmanski, *T.p.*,

nimą širdies ir sutvirtinimą valios“[87] O morališko auklėjimo tikslas turėtų būti geidimas darbo ir pat darbas turėtų padorų pobūdį“[88].

Pabrėžęs tėvų pareigą auklėti vaikus, Šliūpas susikūrė visą jo įsivaizduojamų Lietuvos mokyklų sistemą. Jis nurodo, koki turėtų būti vaikų darželiai, pradžios mokyklos, gimnazijos ir aukščiausioji mokykla — mokytojų akademija. Akademija turėtų ruošti mokytojus įvairioms mokykloms. Šliūpas paruošė gan smulkią programą toms mokykloms, ypač gimnazijoms. Į pirmą vietą jis iškelia tiksliuosius mokslus ir pasisako prieš klasikinių kalbų per stiprų mokymą. Visuose mokyklose dėstomoji kalba turėtų būti lietuvių. Rusų kalbai skiriama paskutinė vieta svetimųjų kalbų tarpe. Visos ir visų rūšių mokyklos turėtų būti pačių lietuvių steigiamos ir išlaikomos.

Kad tas planas ano laiko sąlygomis buvo fantastiškas, neįvykdomas, — savaime suprantama. Jis rodo tik to jaunuolio patrioto ir redaktoriaus sumotą tikslą: paskleisti šviesą maskolių tamsinamoje Lietuvoje ir pakelti tautiečius į aukštesnį gyvenimo lygį. „Taigi meilė tėvynės, pagailėjimas brolių sągentainių, noras juos apšviesti ir atkelti jų panykusį medegišką bei dorišką būvį, verčia visus lietuvius tą dalyką (atseit, švietimą) rūsčiai ir nuodugniai apsvarstyti“[89].

Šliūpas savo straipsniais pakreipė perdėm patriotišką *Aušrą* liberaline, laicistine (pasaulietiška) linkme, o tai buvo nauja, neįprasta mūsų visuomenėje kaip M., taip ir D. Lietuvoje. Iš *Aušros* padvelkė nauja dvasia, skirtinga nuo buvusios ligšioliniuose M. Lietuvos lietuviškuose laikraščiuose. Jie težinojo garbinti Prūsijos karalių bei kaizerį ir tvirtinti krikščionišką protestantišką dvasią. Jų kryptis derinosi su valdančiųjų žemininkų (junkerių) politika ir jų pasaulėžiūra. Ji nesvetima buvo ir D. Lietuvos konservatyviems katalikiškiems sluoksniams.

Didelė Šliūpo įnešta naujybė į *Aušrą*, palyginti su ligšioli-

87. Straipsnis perspausdintas knygutėje: ***Koks privalo būti vaikų auginimas ir auklėjimas?*** Chicago, 1908, 97 p.

88. *T.p.*

89. *T.p.*

niais laikraščiais, buvo jo straipsniai apie dvarų darbininkų ir kaimiečių sunkią padėtį. Tai buvo kažkas nauja, neįprasta M. Lietuvos laikraščiui. Todėl vietos pareigūnai ir dvasiškiai įžiūrėjo naujame lietuviškame laikraštyje lyg ir priešvalstybinę linkmę. Jie susidomėjo paslaptingo redaktoriaus, dirbančiu paprastu darbininku Bitėnuose, asmenybe. Tuojau išaiškino, kad tas pasivadinęs Jule Richter yra iš tikrųjų iš Rusijos pirma į Šveicariją pabėgęs Šliūpas[90]. Šliūpo padėtis M. Lietuvoje pasidarė nesaugi.

Aušrai duota pozityvistinė, socialistinė kryptis atstumė ir D. Lietuvos konservatyvią visuomenę, ypač dvasiškiją. Dar ir paties redaktoriaus asmuo nuteikė šiąją prieš *Aušrą*. Mat, dar studentaudamas Šliūpas nesusilaikė nepasisakęs viena kita proga kritiškai apie tikėjimą ir kunigus. Apie tai pirmiausia gavo patirti paties Šliūpo parapijos klebonas Rėkštys, kuris net rengėsi jį skųsti valdžiai. Pasak Basanavičių[91], Šliūpas pademonstravo Lietuvos dvasiškijai plačiau antibažnytinę galvoseną 1882 Kaune, kur sustojo vykdamas į M. Lietuvą su Daukanto istorijos rankraščiu susipažinti. Jis čia nesusilaikė nediskutavęs su kunigais ir klierikais apie tikėjimo dalykus.

Kai dabar tas kunigams įtartinas pasirodęs studentas tapo *Aušros redaktorium, jiems ir jo laikraštis rodėsi abejotinos vertės*, vargiai tinkąs tikintiesiems skaityti ir gal net pavojingas jų sieloms. Kaip tikintieji pradžioje sutiko *Aušrą* ir paskui nuo jos atitolo, rodo kad ir vysk. Pr. Būčio vienas jaunystės prisiminimas: „1883 parėjo laikraštis lietuviškomis raidėmis. Tai buvo *Aušra*... Neatsimenu, koks tada buvo šventadienis, bet dar aiškiai matau, kaip visi mūsų namiškiai, senieji tėvukai su močiute, manieji tėvai su motina,... dėdė Petras, du samdytieji vyrai, vienas pusbernis, dvi tarnaitės, piemuo ir piemenė, pagaliau mes... apspitome stalą, už kurio dėdė Petras skaitė *Aušrą*. Visi gėrėjosi, jokių priekaištų nė būti negalėjo; juk ir raidės tame laikraštyje buvo tokios, kaip malčaknygėse".

90. Apie policijos sekimą Šliūpas rašo: „Kartais atėjusis žandaras aptikdavo mane Bitėnuose medžius kieme bepiaustant ir stebėdavosi, koks aš redaktorius esąs, kad fiziniu darbu užsiimąs. Bet pavykdavo gražiai atsišnekėti, ypač kad Jankus užstodavo", *Jaunatvė*, 54 p.

91. *Varpas*, 3 nr., 25 p.

Praėjo metai ar dveji, nebežinau, 1885 ar 1886, per atostogas jau neteko man skaityti *Aušros*. Mama pareiškė maždaug šitaip: „Vaikeli, liaukis gyręs tą Aušrapalaikę. Nežinia, kas ir nežinia, kam ją skleidžia. Kas žino, kokiu bedieviškų raugu ji dvokia"[92].

Šis vyskupo paliktas reikšmingas liudijimas, patvirtintas dar ir kitų šaltinių, rodo, kad *Aušros* laisvamaniška kryptis, Šliūpo palenkta į socialistinę[93] ir net į ateistinę pusę tegalėjo tik atstumti kunigų įtakoje esančią mūsų visuomenę. Visi *Aušros* leidėjai ir jos bendradarbiai, ypač Šliūpas, kenkė *Aušros* pasisekimui, kai jie neįvertino ir nepaisė mūsų liaudies bažnytinės ideologijos, kunigų per amžius skiepytos. Jie nesugebėjo žadinti liaudyje patriotizmą, jungiant jį su jai įtvirtintu tikėjimu. Abejinga, ar priešinga tikėjimui *Aušra* galėjo plisti liaudyje[94] ir vegėtavusi trejus su puse metų turėjo žlugti.

Pabrėžtinai minėtinas vienas Šliūpo redaktoriaus užmojis, charakteringas jo būdui ir kilęs iš jo bendravimo su lenkų Proletariato žmonėmis. Kadaise bendradarbiavęs su tais mūsų istoriniais „broliais", jis nepraleido progos užmegzti su jais dialogą ir būdamas redaktoriaus pareigose. Tą progą davė lenkų laikraštis *Dziennik Poznanski* užkabinęs tik ką pradėjusią eiti *Aušrą*. Jis įžiūrėjo joje polonofobiją ir smarkiai priekaištavo jai skelbiamą separatizmą. Laikraštis priminė lietuviams lenkų kultūrinius nuopelnus jiems iš praeities unijinių laikų ir priėjo išvadas, kad „lietuviai politiškai ir tautiškai esą lenkai kitaip kalbantieji"[95]. Basanavičius buvo pirmas, atsiliepęs į lenkų įšsūkį toje pačioje *Aušroje*. Jis kaltino lenkus lietuvių lenkinimu ir, minėdamas vardus Adomo Mickevičiaus ir kitų, o taip pat Jogailaičius, kalbėjo, jog lenkai turi būti dėjingi už lietuvių protėvių nuopelnus lenkų tautai.

92. *Vyskupo P. Būčio atsiminimai*, Chicago, 1966, I, 302 p.

93. J. Basanavičius pripažino (*Varpas*, 3 nr., 25 p.), kad „Šliūpui redaguojant justi (*Aušroje*) socializmo kvapą".

94. M. Jankus apie *Aušros* ir jos kalendoriaus platinimą 1884 rašė: „Karabelninkai nei jokiu būdu neprisileido pernešti mano siūlomų kalendorių, sako: „Vyskupas aštriai kunigams paliepęs, kad nei *Aušros*, nei kalendorių niekas neplatintų, ir jei kas pasidrįstu daryti, tas pirm negaus griekų išrišimo, o po tam dar važiuos į Siberną", Pr. Alšėnas, *M. Jankus*, 47 p.

Redaktorius Šliūpas, užuot atsakęs lenkams savo laikraštyje, sumojo tiesiog kreiptis laišku į *Dziennik Poznanski* redaktorių ir jam atsakyti į lietuviams daromus priekaištus[95]a. Šliūpas suminėjo be *Dziennik Poznanski* dar ir kitus laikraščius ir švelniai priekaištavo lenkams lietuvius kaltinant separatizmu ir net įtariant, jog jie esą rusų įtakoje. Atremdamas lenkų puolimus, jis tvirtina, jog *Aušros* tikslas yra vien šviesti liaudį ir inteligentiją ir į politiką visai nesikišti. O dėl lenkų primenamų istorinių saitų tarp abiejų tautų, Šliūpas atkerta jiems kalbėdamas, jog lietuvių liaudis, kaip ir inteligentija nepatyrė iš lenkų nieko gero ir nemato reikalo būti jiems dėkingi. Gan suktai atremia priekaištą dėl separatizmo sakydamas: „Lietuviai nieku dėti dėl separatizmo. Kalti lenkai, kurie tą mintį išrado ir ją lietuviams prikabinti stengiasi". Baigdamas prikiša lenkams, kad jie nėra draugiški lietuviams ir tik žiūri, kaip jiems pakenkus. Baigiamieji jo laiško žodžiai: „Dar yra laiko, bet ne mes būsime kalti, jei mus priversite ateityje su lenkais kovoti".

Aplamai, laiškas parašytas taikioje dvasioje. Šliūpas tik atremia lenkų lietuviams daromus priekaištus, bet jis jų jau taip smarkiai nepuola. Jis, tur būt, sąmoningai nelietė bendros lietuvių - lenkų praeities, nes jam būtų buvę sunku išsiversti jų neapkaltinus.

Į taikingą Šliūpo laišką tuojau atsakė *Dzienniko* redaktorius. Nedelsdamas Šliūpas parašė jam kitą, dar taikingesnį laišką 1884.3.5[96]. Jis, tiesa, primena lenkų puolimus ir lietuvių pasipiktinimą dėl to; tačiau pats nepameta vilties matyti ateityje lietuvių - lenkų draugystę. „Aš pats — prisipažįsta jis — niekuomet nebuvau lenkų priešas. Priešingai, buvau geruose santykiuose su garbingais žmonėmis ir stengiausi veikti savo kolegas, kurie, rodėsi man, nesupranta, kiek daug reiškia lietuvių - lenkų draugystė". Abiejų tautų draugystė, išvedžioja toliau Šliūpas, praverstų bendram pasipriešinimui rusų despotizmui ir būtų reikšminga Lietuvos ateičiai.

95. *Dz.Pozn.* straipsnio turinį ir visą jo pradėtą nuomonių pasikeitimą su *Aušra* atpasakoja J. Ochmanski, *T.p.*, 179 p. ir t.

95a. Lenkiškas 1884.II.25 d. laiškas duodamas J. Ochmanskio, *T.p.*, 184-6 p.

96. J. Ochmanski, *T.p.*, 187 p.

Atrodo, kad Šliūpo artimas bendravimas su proletariatu žmonėmis bus palenkęs jį į lenkų pusę. Per lenkišką socializmą jis neįžiūrėjo lenkų tautininkų puoselėjamų užmačių lietuvių tautos atžvilgiu. Jis neįvertino ir net, gali sakyti, nepastebėjo *Dziennik Poznanski* skelbiamos tezės, kad lietuviai politiškai yra lenkai, atseit, Lietuva politiška prasme yra Lenkijos dalis. To neįžiūrėjęs, Šliūpas atvirai paskelbė savo susirašinėjimą su lenkų redaktoriumi *Aušros* 1 - 3 nr. (1884), duodamas visai bylai reikšmingą antraštę — bičiulystę. Šis straipsnis patraukė žandarų, jau ir be to, jį sekusių, dėmesį. Jie įžiūrėjo jame Šliūpo skelbiamą panslavizmą, o tai buvo priešinga vokiečių politikai. Juk vokiečiai tada smarkokai spaudė lenkus, net trėmė juos iš Poznanės srities; tad čia jų krašte skelbiama kažkokio rusų emigranto draugystė su jais maišė jų planus. Paslaptingas redaktorius jiems rodėsi įtartinas. Šliūpo laiškai pasikeisti su lenkiško laikraščio redaktoriumi ir tas straipsnis *Aušroje* dar padidino įtarimą ir buvo viena jo ištrėmimo iš Rytprūsių priežastimi.

5. IŠTRĖMIMAS IR MEMORANDUMAS GENERALGUBERNATORIUI

Kaip matėme, Šliūpo asmuo, kaip ir jo redaguojamoji *Aušra* patraukė nuo pat pradžių saugumo organų dėmesį. Jiems neįprastas rodėsi tas laikraštis tiek savo turiniu, tiek išvaizda; skyrėsi nuo vietinių lietuvių laikraščių. Prie *Aušros* vis kibo Ragainės burmistras, kol laikraštis buvo ten spausdinamas. Todėl Šliūpas, susitaręs su Jankumi, perkėlė *Aušrą* į Tilžę ir atidavė spausdinti Mauderodės spaustuvei[97]. Policijos vis sekamas Šliūpas dar labiau paakino jos pareigūnus, kai su Jankumi ėmė važinėti po lietuviškus kaimus ir kalbinti tautiečius. Jau anksčiau panslavizmo šešėlį užsitraukęs Šliūpas negalėjo būti policijos nepastebėtas ir neįtartas, kad varąs kažkokią neaiškią agitaciją tarp kaimiečių. Šliūpas nepastebėjo ar ne-

97. *Jaunatvė*, 54 p.

paisė žandarų budrumo jo asmens atžvilgiu, kai sumojo dar „pagilinti" savo visuomeninę ir politinę veiklą M. Lietuvoje. Jis pasiryžo steigti Lietuvių Mokslo draugiją ir tam reikalui kvietė lietuvius, važinėdamas po kaimus. Ragino susirinkti sausio m. (1884) paskirtą dieną Ragainėje, Jankaus iš anksto nusamdytoje salėje. Šliūpo ir Jankaus propaganda paveikė kaimiečius lietuvius ir jie gausiai suplaukė į Ragainės miestelį dalyvauti susirinkime. Ir koks buvo kaimiečių nusivylimas ir kartu pasipiktinimas, kai jie rado susirinkimo salę uždarytą. Savininkas vokietis — matyt, policijos užsiundytas — atšaukė samdos susitarimą. Kitur niekur negalima buvo rinktis, nes tam būtų reikėję gauti policijos leidimą, o to trumpu laiku nebuvo galima padaryti. Kaimiečiai pasijuto apgauti ir, pasklidę po aludes, girkšnodami alų, keikė „rusų agitatorių". Pasklido net gandas, kad kažkoks iš Rusijos atvykęs agentas norįs sukelti maištą lietuvių tarpe ir jų kraštą prijungti prie Rusijos. „Aš bijojau pasirodyti, tik Merčius (Jankus)... ir kiti ėmėsi su įtūžusiais būriais ir įrodinėjo gandų netikslumą" — prisimena Šliūpas[98]. Gandus skleidė patys lietuviai, kurių tarpe labiausiai pasižymėjo kun. Jurkšaitis iš Saugų.

Sukėlęs sambrūzdį Šliūpas parūpo ir Lietuvių literatūrinės draugijos nariams, kuriems jis jau ir be to buvo žinomas. Jie panoro patirti iš jo paties, kaip iš redaktoriaus lūpų, ko siekia jo laikraštis *Aušra*. Jie pakvietė jį į Tilžėje vykusį Draugijos posėdį padaryti tuo klausimu pranešimą. Pirmą kartą teko jaunam Šliūpui prabilti viešai vokiškai. Reikia manyti, jog jo iš gimnazijos išsineštas geras išsimokslinimas vokiečių kalboje (kaip ir kitose kalbose) įgalino jį tinkamai pasirodyti vokiškoje auditorijoje. Kaip Šliūpas pats prisipažįsta[99], jis kalbėjo gerokai įsiteikdamas vokiečiams: gyrė Hohencolernus, net priminė jų tolimą giminystę su lietuviais Jogailaičiais ir įrodinėjo, kad *Aušra* eina prieš rusus ir lenkus, „grįsdama kelią susiartinimui su vokiečiais". Savo paskaita Šliūpas apsisaugojo nuo galimų posėdyje buvusio policmeisterio priekabių, bet nenu-

98. „Mano buvojimas M. Lietuvoje", Vanagaitis (red.), *Kovos kelias*. Klaipėdos krašto prisijungimui prie Lietuvos sukakčiai paminėti almanachas, 1938, 118 p.

99. *T.p.*

maldė savo priešininkų Prūsijos lietuvių tarpe: kun. Jurkšaičio ir Tilžės gimnazijos mokytojo Al. Kuršaičio (filologo, dabar leidžiamo didelio lietuvių - vokiečių kalbos žodyno autoriaus, žinomo senesnio Fr. Kuršaičio, taip pat žymaus lietuvių kalbos tyrinėtojo ir jos gramtikos autoriaus, broliavaikio). Šliūpo nuomone, jie bus daugiausia pasidarbavę, kad Karaliaučiaus superintendentas duotų Šliūpui įsakymą apleisti Rytprūsius per 30 dienų. O kai Šliūpas tuojau padavė prašymą pilietybei gauti, tai trėmimo terminas buvo sutrumpintas iki 14 dienų. Tuo būdu, Šliūpas susilaukė itin skaudaus smūgio kurį jam užtraukė panslavizmo dėmė ir lietuvybės propaganda būrų tarpe.

Nebuvo kito pasirinkimo, kaip grįžti į Rusiją, iš kurios vos prieš pusę metų buvo pasitraukęs. Gavęs menką užmokestį iš *Aušroje* kiek susikaupusių lėšų ir pasisiūdinęs eilutę Tilžėje, leidosi su M. Jankumi per sieną. Lyg nujausdamas, kas jo laukia, Šliūpas užsispyrė išvažiuoti vieną dieną anksčiau, negu buvo paskirtas terminas (kovo 15 d.). Vos tik abiem iš namų išėjus, žandarai atvyko į Jankaus ūkį ir krėtė visur kur, ieškodami tremiamojo. Jei jį būtų užtikę (tikėjosi tikrai užtikti, nes atvyko prieš ištrėmimo terminą), tikriausiai būtų perdavę rusų žandarams prie sienos. Šliūpo likimas tada būtų buvęs aiškus — Šliselburgas ar Sibiras. Pabėgdamas iš Rusijos, lankydamasis Ženevoje ir pagaliau leisdamas nelegalų laikraštį jis užsitraukė pavojingo politinio nusikaltėlio bausmę.

Varomas iš Prūsijos, perėjo sieną su svetimu pasu, pasivertęs gyvulių pirkliu ir per Jurbarką nuvyko į Kalnujus pas Dovainą - Silvestraitį. Čia paviešėjo savaitę su viršum ir su brolio Stanislovo gautu pasu iš Gruzdžių valsčiaus leidos į Kauną. Vyko su dvigubu tikslu: pasimatyti su nekuriuo advokatu (Jo pavardės nenurodo) ir su juo pasitarti dėl savo likimo ir susitikti su lietuviu karininku Smilgiumi, tarnavusiu Kaune rusų įguloje. Iš pasitarimo su advokatu nieko gero nepatyrė. Rimtas dalykas, rodos, traukė Šliūpą pasimatyti su Smilgiumi, nors pats jis niekur apie tai nesiaiškino. O toji priežastis buvo tada rusų spaudoje pasigirdę balsai, reikalavusieji grąžinti lietu-

viams spaudą lotyniškomis raidėmis[100]. Spaudos balsai pasiekė Varšuvos generalgubernatūrą, kurios administracijai priklausė Suvalkų gubernija, į kurią daugiausia plaukė nelegali lietuvių spauda. Gubernatūros vardu lietuvius ėmė kalbinti Varšuvos rusiško laikraščio *Varšavskii Dnevnik* redaktorius Ščebalskis, kvietęs juos per Veiverių seminarijos mokytojus jam rašinėti ir, būnant Varšuvoje, jį aplankyti. Apie tai patyrė į Veiverius apsilankęs Smilgius, o per jį gal ir Šliūpas kaip nors. Štai šis rusų spaudoje ir gubernatūroje pajudintas lietuvių spaudos klausimas ir bus paviliojęs Šliūpą pasimatyti su Smilgiumi. Apie abiejų pasimatymą pranešė netrukus Basanavičiui pats Smilgius 1884.V.10 raštu: „Po Velykų ne per senai atvažiavo pas mane J. Šliūpas; jam aš rodijau nuvykti (į Varšuvą pas Ščebalskį). Surinkom pinigus su didele bėda, iš ko dabar matau, kad mes esam suvis ubagai — 50 r. negalima buvo surinkti, ar tai ne gėda? Pora nedėlių buvo prašinėta — ir niekur negalėjom gauti, reikėjo imti iš žydo ir mokėti procentus... Šliūpas nuvažiavo. Pirma to sušnekėjom apie mūsų reikalus, ypač ko prašyti, surašėm ant popieros. Ir su tuomi jis išbraukė"[101].

Kaip matome, Šliūpas buvo pasirengęs vykti ne tuščiomis, bet su lietuvių memorandumu prašyti laisvos spaudos. Abu memorandumo pradininkai Smilgius ir Šliūpas apsisprendė jam surašyti vykti į Marijampolę, kur miestelyje ir jo apylinkėse telkėsi didesnis lietuvių būrelis. Jiems nuvykus, Petro Kriaučiūno bute susirinko apie 12 lietuvių aušrininkų pasitarti. „Ten turėjome ilgas pašnekas apie padėtį lietuviškų dalykų" — prisimena trumpai Šliūpas tą susirinkimą[102].

Visašališkai buvo išdiskutuotas ir surašytas platus memorandumas. Prie jo dar buvo pridėtas lietuviškas alfabėtas įrodyti, kad rusiškas netinka lietuvių kalbai.

Viso būrelio bendrai suredaguotas ir surašytas memorandumas buvo tik vieno Šliūpo pasirašytas, nes kiti, būdami valstybės tarnautojai, nedrįso. Šliūpui vienam teko jį vežti į Var-

100. J. Butėnas, „Aušrininkų delegacija pas Varšuvos generalgubernatorių", *Naujoji Romuva*, 1937.XII.5, 49 nr.

101. *T.p.*

102. *Jaunatvė*, 69 p.

šuvą. Tuo būdu, lietuvių grupės parengtas raštas išėjo aikštėn vieno Šliūpo vardu ir todėl jam vienam buvo suversta atsakomybė dėl jo turinio. Kadangi tas memorandumas nuo pat jo paskelbimo spaudoje buvo smarkokai kritikuojamas ir dar paskutiniu laiku neigiamai kai kieno interpretuojamas, tai tinka jį kiek smulkiau pasvarstyti.

Memorandumas tapo žinomas platesnei visuomenei, kai J. Basanavičius paskelbė jį iš kauniškio Pr. S. (Smilgiaus) jam 1884.V.10 rašyto laiško. Rašėjas prie laiško pridėjo rusišką memorandumo tekstą. Basanavičius išvertė jį į lietuvių kalbą, kiek sutrumpino ir paskelbė *Vienybėje Lietuvininkų* 41 nr. 1903. Jo tekstą, truputį perredaguotą, pakartojo J. Šaulys *Varpe* 3 nr. 1904. Ištisą Basanavičiaus paskelbtą turinį iš naujo persispausdino Julius Būtėnas minėtame straipsnyje[103]. Pasipiktinusių lenkų vardu tuojau prabilo J.A. Herbačiauskas[104] ir net Roemeris[105]. Jais pasekė ir šių dienų istorikas J. Ochmanskis[106].

Svarbiausioje pirmoje dalyje keliamas klausimas, kodėl lietuviams reikalinga leisti lotyniškas raides. Motyvuojama lietuvių liaudies konservatyvumu ir įpratimu prie lotyniškų raidžių. Kalbama apie „lenkų pasėtą lietuviuose prietarą", kad per rusiškas raides kėsinamasi palenkti lietuvius į pravoslaviją. Dėl to ir knygos rusiškomis raidėmis neplinta. O žmonės gaudo iš užsienio ateinančias knygas su žalinga Rusijai pakraipa, kur išjuokiama sostas, kunigija ir, aplamai, visa, kas Rusijai yra šventa. Apšviestieji lietuviai, širdingai atsidavę Rusijai, dėl lenkiškos propagandos netenka įtakos žmonėse, nes jie lenkų apšaukiami separatistais, maskoliais, parsidavėliais. Pagaliau nurodoma, kad rusų mokslininkai pritaria lotyniškų raidžių vartojimui (Kazanės universiteto. Mokslo Akademijos leidiniai), taip pat ir kai kurie rusiški laikraščiai, kaip pvz., *Rus* ir *Sovremennyie Izvestiia.*

Toliau įrodinėjama, kodėl lietuviams reikalinga vietinė

103. Žiūr. išnašą 100.

104. *Odrodzenie Litwy wobec idei polskiej,* Krakow, 1905, 64-66 p.

105. *Litwa,* 1908, 124 p. ir t.

106. *Litewski ruch . . .,* 148 p. ir t.

spauda ir pateikiami šie argumentai: „a) nepasitenkinimas, antipatija ir nepasitikėjimas Maskolija dėl spaudos uždraudimo; b) reikalas suteikti tikras ir lenkų nesudarkytas žinias ir valdžios paliepimus; c) doriškas susivienijimas su Rusija, išnaikinimas neapykantos, lenkų pasėtos prieš rusus, galimas tik spaudai esant; d) sumažinimas lenkystės atstovų autoriteto Lietuvoje (sulenkėję kunigai); e) perkeitimas idealo: inteligentijos atsiskyrimas nuo Lenkijos; reikia atitraukti ir tautą... draugystė su lietuviškai rusiška pakraipa knygoms platinti; f) doriškas Lenkijos puolimas, atskyrus teritoriją ir rašytojus (Mickevičių, Kraševskį, Kondratavičių ir k.); pasisavinus lietuviams šituos raštininkus, Lenkijos vertybė puola jos pat akyse ir užsienyje.

Trečioje vietoje kalbama apie tai, kokia nauda Rusijai bus, leidus lietuviams turėti savąją spaudą. Visų pirma dings lenkų klausimas Rusijoje, išnyks nelegalių knygų kontrabanda, nes jos bus brangesnės už vietines, nutils priešvalstybinė propaganda, plintanti per iš užsienio ateinančią spaudą; liausis paskalos žmonėse apie žemės dalijimą, apie mokesčių, kariuomenės tarnybos panaikinimą; aplamai, nutils visokie tautos kurstymai iš tamsiųjų gaivalų pusės.

Pabaigoje paliečiamas lietuvių kalbos klausimas mokyklose. „Lietuviškoji kalba pradedamoje mokykloje, tikėjimo dalykai reikia išguldinėti lietuviška kalba, idant jaunuomenės dora tvirtesnė būtų. Lietuvių kalbos mokymas turi būti įteisintas nes draudimas mokyti žemina Rusijos autoritetą ir nuteikia žmones prieš ją. „Šnektos lenkų platinamos apie lietuviško gaivalo sloginimą mokykloje neturės pamato". „Rusijos ir lietuvių labui reikia lenkiškoji kalba paminyti lietuviškąja ir rusiškąja kalba seminarijose Seinų, Vilniaus ir Kauno".

Lenkai buvo pirmieji, puolusieji Šliūpą dėl šio memorandumo. M. Roemeris daug kartų minėtame veikale išdėstė jį pagrindinai, davęs jo beveik ištisą lenkišką vertimą. Jis palaikė memorandumą tokiu svarbiu dalyku, kad jį išnagrinėjo ypatingame veikalo priedėlyje su reikšminga antrašte: „Šliūpo susitaikinimo žygis 1884"[107] duoda puikią jo asmens

107. *T.p.*, 124 p. (M. Roemeris).

charakteristiką, nubrėžia jo biografiją ir keliais aštriais žodžiais apibūdina memorandumą[108]. Juo visai pasekė ir Ochmanskis. Ne paglostė ir kai kas iš mūsiškių. Štai J. Bkp. (J. Šaulys) jau užsimintame straipsnyje *Varpe* kalba apie aušriečių silpnumą, vertusį juos „griebtis kad ir fantastiškų, iš etiško atžvilgio — nešvarių ir labai papeiktinų pragumų"[109].

Žvelgiant į istorines to laiko sąlygas ir į aplinkybes, iš kurių tas memorandumas kilo, Šliūpo žygis nėra jau taip peiktinas. Lietuviams spaudos draudimas buvo didžiausias paniekos ženklas, pagrindinė kliūtis tautiškai ir kultūriškai pakilti. Lietuviai be laisvos spaudos savo krašte atsidūrė žemesnėje padėtyje negu lenkai, kuriems valia buvo turėti savas knygas, laikraščius. Laisvai spausdinamos ir platinamos jų knygos galėjo būti pigiau pardavinėjamos negu lietuviškos kontrabandinės ir todėl lietuvių kaimiečių perkamos lietuviškųjų vietoje, nors jas menkai galėjo panaudoti dėl silpno lenkų kalbos mokėjimo[110]. Spaudos draudimas tikrai palaikė ir net ugdė lenkybę Lietuvoje, kliudė lietuviams nusikratyti jąja.

Kadangi rusų administracijai nuo 1863 sukilimo rūpėjo išstumti lenkų įtaką iš Lietuvos (ir Gudijos), tai tokia politika iš dalies tiko lietuviams. Iš priešingumo lenkams rusai linko palaikyti šiek tiek lietuvius jų tautiniuose siekimuose, nors ir turėjo paslėptus tikslus juos ilgainiui surusinti. Štai tos rusiškos politikos išdava ir buvo lietuviams palankūs straipsniai

108. *T.p.*, 133 p.: „Sunku rasti žodžiai pakankamai tinkami ir stiprūs jam sudergti. „Idėja" Muravjovo-Koriko kyšojo (wyzierała) čia iš kiekvieno sakinio".

109. „J. Šliūpo pasiuntinystė Varšuvoje", *Varpas*, 3 nr., 1904, 45 p.

110. J. Jablonskio aprašytas vaizdelis 1884 m. *Aušroje* liūdija, kaip spaudos draudimas kenkė lietuvybei ir padėjo lenkybei. „Vienas Šešuolių parapijos ūkininkas, norėdamas įsigaminti lietuviškas maldų knygas, ateina į Vilniaus knygynyčią p. J. Zavadskio, man beieškant ten taip-gi lietuviškų knygučių. Mūsų knygos jau brangsta — nes jau greit neteksiąs p. Zavadskis — mūsų ūkininkėlis jų neįperka. Už taigi neilgai laukęs perka jisai lenkiškas knygas, už kurias moka anaip-tol pigiau. Manęs užklaustas, ar jis moka lenkiškai skaityti ar supras tas knygas, jis man mažne šitaip pareiškė: „Ką-gi beveiksi nemokėjęs lenkiškai? Tamsta, tur būti, žinai pats, kad be lenkiškos kalbos mes nei Dievą pagarbinti negalime. Be lenkiško dar nei žingsnio nežengsi — nė elementorių, šiaip jau lietuviškų knygiukių juk nėra". J. Jablonskis, *Raštai*, Kaunas, 1932, I, 4-5 p.

minėtuose laikraščiuose. Jie, kaip matėme, paveikė net ir Varšuvos generalgubernatūrą.

Šliūpas greitai pasigavo tą naujieną rusų spaudoje ir gubernatūroje. Juk jam laisvos lietuviškos spaudos atgavimas knietėjo jau nuo studentavimo laikų Maskvoje, kai jis su Spuduliu ir P. Vileišiu bandė gauti leidimą spausdinti Vilniuje savaitraštį *Mūsų amžius*[111]. Dabar, pūstelėjęs iš vyriausybės pusės naujas vėjas, galėjo būti jam itin palankus kaip senojo sumanymo įkūnijimo viltis. Su ta viltimi jis tur būt keliavo pas Smilgių į Kauną, ruošėsi kelionei į Varšuvą ir traukė į Marijampolę. Tai kilnus ir jokiu būdu nepeiktinas Šliūpo užmojis.

Kad memorandumas suredaguotas antilenkiškoje dvasioje, ano laiko aplinkybėse visai suprantamas ir pateisinamas. Tik tokio turinio memorandumų galima buvo tikėtis rusams įsiteikti ir laisvos spaudos išprašyti. Tai buvo toks diplomatinis manevras. „Bet... čia buvo prašymas, kuriuo norėta šį tą laimėti: nuolaida dėl lietuviškų raštų turinio ir krypties, bet už tai — laimėti mokyklose lietuvių kalbą" — teisingai pastebi Būtėnas[112].

Varšuvoje Šliūpas kreipėsi į minėtą Ščebalskį, *Varšavskii Dnevnik* redaktorių, apie kurį, be abejo žinojo iš Smilgiaus pasakojimų. „Pirma negu ėjau pas gen - gub. Gurką — rašo Šliūpas — kreipiausi prie Ščebalskio... ir ten teko per trejetą valandų gvildenti lietuvių spaudos reikalą. Ščebalskis grasino represijomis, jeigu lietuviai drįs valdžios politikai ilgiau priešintis; apie sulietuvinimą mokyklų — anot jo — tai svajotojų sapnas, juk rusų kalba jau didumą lietuvių kalbanti... Man buvo aišku, kad Ščebalskis, rusintojų vadas Varšuvoje, nenusileis ir kad lietuvių reikalas dar nieko laimėti negali"[113]. Nepaisydamas šios nemalonios patirties, Šliūpas vis. dėlto ėjo į gubernatūrą ir, neradęs paties Gurkos įstaigoje, paliko raštą jo padėjėjui. Raštas liko balsu šaukiančiu tyruose. Bet lenkai pirmieji nusitvėrė jo, kai tik jis buvo paskelbtas, ir juodino Šliūpą, apšaukdami jį parsidavėliu rusams. Kartą pasitvėrę tą

111. „V. Biržiška apie Aušrą", Pr. Alšėnas, *M. Jankus*, 36 p.
112. „Aušrininkų delegacija . . .",, 939 p.
113. *Jaunatvė*, 82 p.

kaltinimą, kartojo jį visais laikais, net ir paskutiniais pokariniais, kaip rodo J. Ochmanskio pavyzdys. Net ir šis autorius, sekdamas lenkų pavyzdžiu, drįso apie Šliūpą panašiai niekinamai parašyti.

Neturėjęs pasisekimo Varšuvoje, be to dar patyręs iš to paties Ščebalskio, kad Varšuvos valdžios sferose žinomas kažkokio Šliūpo ištrėmimas iš Rytprūsių, Šliūpas skubėjo nešdintis iš Varšuvos. Buvojimas Lietuvoje jam irgi rodėsi jau nesaugus. Gal dėl to grįždamas neužsuko į Kauną, kaip buvo žadėjęs[114], bet patraukė tiesiog per Vilnių, Daugpilį ir Rygą į Mintaują. Iš Mintaujos Šliūpas, matyti, parašė Smilgiui į Kauną ir patarė jam rūpintis toliau per gubernatūrą lietuvių spaudos reikalais[115]. Čia jo laukė sužadėtinė Liuda Malinauskaitė (Eglė), kurios šeimoje apsigyveno kaip svečias.

Mintaujoje, tame iš dalies vokiškame mieste, žandarai ne tokie budrūs buvo, kaip Lietuvoje. Be to ir gimnazijos prisiminimai taip pat traukė jį į šį miestą, kuriame turėjo senų draugų ir pažįstamų.

6. KELIONĖ Į AMERIKĄ

Mintaujoje pagyveno vos dvi savaites, o ir per tą laiką nedykinėjo. Taisė prisiunčiamas *Aušros* korektūras ir net ant greitųjų su Liūda sudarė lietuvių kalbos elementorių (abėcėlę) ir išsiuntė į Tilžę spausdinti. Gal būti, įsitraukęs į darbą, čia tikėjosi ilgiau pagyventi. Drąsiai judėjo mieste, nebijodamas rodytis gatvėse. Bet tuojau gavo pastebėti, jog esąs iš tolo sekamas. Į gyvenamus namus ėmė lankytis visokie gimnazistai, „švedai", matyti, nusamdyti šnipukai. O kartą, grįždamas su Liuda iš užmiesčio, pastebėjo net policininką kieme į namus besidairantį. Tai pastebėjęs, apsisprendė tuojau traukti į už-

114. *Minės*, 40 p.

115. Apie Šliūpo Smilgiui patikėtą darbą spaudos reikalu šis rašė Basanavičiui: „Ant mano dar rankų paliko Š. visą šitą darbą". „Aušrininkų delegacija . . .", 939 p.

jūrius. Tai kelionei buvo jau iš anksto besirengiąs, o tai rodo išsirūpintas iš Jankaus užsienio pasas (žinoma, paties Jankaus vardu). Galimas daiktas, kad Šliūpas, sužinojęs iš Ščebalskio, kad valdžiai žinomas jo ištrėmimas iš Prūsijos, grįžo iš Varšuvos su mintimi anksčiau ar vėliau pasitraukti iš Rusijos.

Pasiskolino iš Liudos 200 r. kelionei ir naktį išvyko į Liepoją. Tikėjosi iš šio uosto nuplaukti tiesiai į Štetiną ir tuo būdu aplenkti jam pavojingą Prūsiją. Bet čia vėl sutiko kliūtį. Įlipus jam į laivą, žandaras tikrino pasus ir rado, kad Šliūpo pasas neturi pasienio įstaigos vizos. Jo pasas buvo sulaikytas ir jis tuo reikalu turėjo eiti į policiją. Policijoje jam buvo pranešta, jog pasas turi būti siunčiamas į Mintaujos gubernatoriaus įstaigą ir jam jo reikės laukti tris dienas. Matyti, nesitikėjo nieko gero iš paso tikrinimo Mintaujoje, nes pašto vežimu tuojau patraukė į Palangą.

Šliūpas važiavo į Palangą tikėdamasis slapta peržengti Prūsijos sieną su vietos vikaro Jurgaičio, gimnazijos laikų draugo, pagalba. Apsistojo klebonijoje ir turėjo laukti jo, išvykusio į dvarą paviešėti. Laukdamas grįžtančio vikaro, klausė atidžiai klebono Barkausko pasakojimų apie Palangą, jos apylinkes ir jų praeitį ir viską tą pat naktį surašė. Šliūpo nepaprastas uolumas rašyti, neapleidęs jo per visą gyvenimą, tas dar vaikystėje pabudęs ryžtas „kad rašysiu, tai rašysiu", ir čia išėjo aikštėn. Rašinį nedelsdamas pasiuntė į *Aušrą*, kur jis buvo netrukus išspausdintas. Grįžęs vikaras nusamdė du į Prūsiją vykstančius žvėjus pervežti Šliūpą laiveliu per sieną. Išvažiavimo dieną anksti rytą aplankė su vikaru Birutės kalną ir, „atsisveikinęs su draugu ir Lietuva, su ašarotomis akimis", sėdo į prie kranto privažiavusį laivelį. Žvėjų paguldytas ant laivelio dugno (tai darė iš atsargumo, kad kartais pasienio sargybiniai nepasižymėtų trijų laivelio keleivių ir paskui neprikibtų prie dviejų grįžtančių dėl kažkur palikto trečiojo) laimingai perplaukė sieną ir išlipo Nimerzatėje[116]. Apgaulingu būdu išsisukęs iš žvėjų, grasinusių pranešti apie jo atvykimą vietos žandarui, pėsčias vyko į Klaipėdą pas redaktorių Šerną. Jam ir dabar dar vis rūpėjo *Aušra* ir todėl susisiekė su Žilių

116. *Minės*, 42 p.

kaime pas tėvą gyvenusiu Mikšu. Pagal susitarimą Šliūpas nuvažiavo pas Mikšą. Čia atvyko ir Jankus. Visi aptarė tolimesnį laikraščio leidimą. Rytojaus dieną leidosi per Įsrutę (kur pernakvojo žydo viešbutyje), Karaliaučių, Berlyną ir pasiekė Hamburgą. Gegužės 28 (1884) sėdo į laivą ir birželio 16 atplaukė į Niujorką. Nuo čia pradėjo antrą ir vaisingiausią savo gyvenimo tarpsnį.

II. ŠLIŪPAS AMERIKOS LIETUVYBĖS ŽADINTOJAS (1884 - 1890)

1. VEIKLOS PRADŽIA, YPAČ UNIJOS SAVAITRAŠTYJE

Iš M. Lietuvos tremiamas, Šliūpas greičiausiai neturėjo minties vykti į Ameriką. Jis tikėjosi kaip nors prisitaikyti ir savo krašte pasilikti. Tuo reikalu jis tuojau važiavo į Kauną pasitarti su advokatu dėl savo padėties. Iš jo, kaip jau pastebėta, nieko gero nesužinojo. Taip pat drįso savo reikalu atsiklausti Vilkaviškio taikos teisėjo, latvių tautybės, kuris palaikė ryšius su latvių studentų kuopele, kuriai ir Šliūpas, Maskvoje studentaudamas, priklausė.[1] Tik patyręs Varšuvoje, kad juo domisi aukštosios valdžios sferos ir kad jos žino apie jo ištrėmimą iš Prūsijos, jis pasijuto nesaugiai. Todėl ir važiavo tiesiog į Mintaują, kurioje tikėjosi turėsiąs tikresnį saugumą. Kai ir čia patyrė esąs sekamas, apsisprendė važiuoti į Ameriką. Gal būt, tą apsisprendimą dar lėmė sužiedotuvės su mintaujiške L. Malinauskaite, su kuria jau draugavo nuo VII klasės. Dabar kilo šeimos sukūrimo ir pastovesnio bei saugesnio gyvenimo reikalas. Praeities „nuodėmių" apsunkintas Šliūpas negalėjo tikėtis sukurti pastovesnį ir saugesnį gyvenimą Lietuvoje. Amerika tuo atžvilgiu žadėjo geresnes viltis.

Amerikoje turėjo patirti daugelio emigrantų vargus, kurie ne vieno iš mūsų paskutinio karo išeivio buvo pergyventi, iškentėti. Atsidūręs pats vienas svetimame krašte, be draugų ir pažįstamų, ir dar kalbos nemokėdamas, turėjo imtis paprasčiausio pasitaikiusio darbo. Patekęs bernu į ūkį Niujorko apylinkėje, neišlaikė ilgesnį laiką. Iš pirmosios jaunystės dienų nedirbęs sunkesnio fizinio darbo, palūžo. Bandė stoti į kariuomenę, verstis kirpėjo amatu, dirbti plytinėje, bet vis nesėkmingai. Taip

1. *Minės, 40 p.*

sukęs apsukęs grįžo į Niujorką. Čia rado jam į kažkokia vietą atsiųstą Springfielde (Ohio) gyvenančio lietuvio A. Jurgelaičio laišką. A. Jurgelaitis buvo iš Gižų valsčiaus kilęs suvalkietis, *Aušros* bendradarbis Šliūpo redagavimo metu ir iš to jam pažįstamas. Šliūpas, atrodo, jam buvo parašęs apie savo atvykimą į Ameriką ir prašęs jo suteikti adresus žinomesnių Niujorko lietuvių. Jurgelaitis tarp kitų davė Šliūpui M. Tvarausko adresą ir pranešė apie jo leistą laikraštį *Lietuvišką Gazietą*. Šliūpui, laikraštininkui iki gyvo kaulo: parūpo pirmiausia užmegzti ryšius su juo. „O tai aš pas tą brolį Tvarauską pirmiausia pasigarsinau. Buvo tai šventa diena... tą dieną — buvo tai 1884.VII. 20 — lietuvininkai buvo apgarsinę kelsią savo susirinkimą dėl apšnekėjimo savo bažnytinių reikalų. Nuėjova į susirinkimą ir mudu su broliu Tvarausku"[2]. Taip žengė Šliūpas pirmą žingsnį į Amerikos lietuvių tarpą ir pradėjo savo didžiąją misiją — Amerikos lietuvybės gaivinimą.

Pirmieji Amerikos lietuviai, atvažiavę į Ameriką dažniausiai išlipdavo iš laivo Niujorke ir čia jų žymi dalis apsistodavo darbo ieškoti. Kuriems pavykdavo įsidarbinti, tapdavo pastoviais miesto gyventojais. Negausingi lietuviai kaimiečiai, pasklidę dideliame mieste ir vienatvės slegiami, terpėsi į jiems artimesnę visuominę grupę. Pagal jų kaimietišką, iš Lietuvos atsivežtą dvasinį polinkį, įdiegtą jų parapinėje aplinkoje, jiems ir Amerikoje geriausiai tiko parapijų bendruomenės su bažnyčiomis. Kai nei savų parapijų, nei bažnyčių dar nebuvo, jiems jas atstojo lenkiškos parapijos ir bažnyčios. Juk nemaža jų dalis ir senąme krašte bent iš dalies lenkiškos parapijose gimė ir augo. O taip pat ir istoriniai Lietuvos - Lenkijos ryšiai artino juos su lenkais. Pagal Lietuvoje buvusius įsigyvenusius santykius, kur lenkybė laikė užgožusi lietuvybę, ir kunigai lietuviai Amerikoje kūrė mišrias lietuviškai lenkiškas parapijas. Taip darė, pvz., kun. J. Juškevičius, 1863 m. sukilimo dalyvis, išsiųstas į Sibirą ir aplinkiniais keliais atvykęs į Ameriką. Jis buvo pirmos lenkiškos parapijos Čikagoje klebonas ir pastatydino jiems šv. Stanislovo

2. Cituota iš A. Milukas, *Spaudos laisvės ir organizuotės sukaktuvės*, 1930. 566 p. Milukas duoda paties Šliūpo straipsnio *Aušroje* ištrauką, kur jis aprašo savo pirmas dienas Niujorke ir jo apylinkėje.

bažnyčią, dar ir dabar tebestovinčią[3]. Be to, jis kūrė lietuviškai - lenkiškas parapijas rytinėse valstijose. Taip darė ir kiti lietuviai kunigai. Bendrų parapijų ribose kūrėsi ir bendros (daugiausia savišalpinės) draugijos. Kaip žinoma, seniausia bendra lietuvių - lenkų savišalpinė draugija įsisteigė Šamokine 1871 m. Kitais metais panaši draugija įkurta Šenandoahe[4], dar vėliau (1883) Plymouthe. Bendros lietuviškos - lenkiškos draugijos dygo ir kitose vietose.

Kai Šliūpas pastoviai įsikūrė Niujorke, tuojau įsijungė į lietuvių bendruomenę per čia buvusią šv. Kazimiero savišalpinę draugiją. Draugija įsikūrė 1875 m.[5] prie lenkiškos šv. Stanislovo parapijos. Šios draugijos susirinkime 1884.VII.20 Šliūpas ir pasirodė pirmą kartą Amerikos lietuviams. Jo paties liudijimu[6], susirinkusieji „kalbėję apie reikalingumą Niujorko mieste lietuviško kunigo". Po to, vienas susirinkimo dalyvis padalino atsiųstuosius *Aušros* prospektus ir ragino aukoti tam laikraščiui. Tuo pasinaudojo Šliūpas prabilti į susirinkusius *Aušros* rėmimo reikalu. Jis jautriais žodžiais palietė paliktą tėvynę ir jos vargus svetimame junge[7]. Galima visai patikėti Šliūpui, kai jis sako, jog jo kalba nustebinusi klausytojus[8]. Gal būt, jie pirmą kartą išgirdo kalbantį apie tautiškus dalykus neeilinį inteligentą, atskleidusį jiems platesnius horizontus. Savo išsimokslinimu ir per žurnalistinę praktiką įgytu sugebėjimu svarstyti tautiškus dalykus galėjo daryti susirinkusiems nemažą įspūdį. Nenuostabu tad, kad Šliūpas nuo pirmos dienos pasidarė, galima sakyti, Niujorko lietuvių vadu, nors ir neišrinktu. Tur būt, per lietuvius jis būtų galėjęs gauti ir darbą cukraus fabrike. Bet, turėdamas patyrimą ūkyje, nesitikėjo galėsiąs išsilaikyti fabriko karštyje ir todėl nėjo į jį. Vis dairėsi kokio protinio darbo. Siūlėsi mokytoju vokiečių mokykloje. Nevokietis ir anglų kalbos nemokėjęs, vietos gauti negalėjo. Tada ėmė kalbinti bendradarbiauti M. Tvaraus-

3. A. Ambrozė, *Chicagos lietuvių istorija*, 1967, 11 p. ir t.

4. A. Kučas, *Shenandoah lietuvių Šv. Jurgio parapija*, 1968, 22 p.

5. K. Valras-Račkauskas „Medžiaga L. Malinauskaitės-Eglės ir Šliūpo biografijoms", *Literatūra ir kalba*, V t. (1961), 475 p.

6. A. Milukas, *Spaudos laisvės . . .*, 566 p.

7. Šliūpo kalba ištisai duota A. Milukas „*Spaudos laisvės . . .*", 566 p.

8. *Jaunatvė*, 72 p.: „. . . pasakiau širdingą kalbelę, kas juos labai nustebino".

ką, turėjusį spaustuvėlę ir 1879 - 80 m. leidusį *Gazietą Lietuviš-ką.*

Tvarauskas buvo lenkiškos orientacijos bajoras, kilęs iš Vilkaviškio apskrities, buvęs mokytojas ir 1863 m. sukilimo dalyvis. Rusų peršautas pabėgo į M. Lietuvą ir atvažiavo į Ameriką. Jis stengėsi verstis šviesdamas lietuvius po to, kai jo panašios pastangos lenkų atžvilgiu nepavyko. Jis paruošė lietuviams lietuvių - anglų ir anglų - lietuvių kalbos žodyną, vertė iš lenkų kalbos ir spausdino pigaus turinio knygutes ir net pradėjo leisti laikraštį. Iš savo literatūrinių darbų turėjo maža naudos ir skurdžiai gyveno tada, kai Šliūpas susipažino su juo ir ėmė kalbinti grįžti prie spaudos darbo. Jo turima spaustuvėlė su kojomis minama mašina viliojo Šliūpą. Jam parūpo įsidarbinti kaip nors toje spaustuvėlėje. Šliūpas įsipiršo Tvarauskui, kai pasigyrė turįs 95 dol. (Lieka atviras klausimas, iš kur jis tuos dolerius gavo. Juk pas ūkininką nė mėnesio neištarnavęs tikrai jų užsidirbti negalėjo. Gal būt, kur nors pasiskolino). Spaustuvei pagerinti Šliūpas atidavė turėtus pinigus Tvarauskui be jokio rašto ir pradėjo dirbti jo spaustuvėje. Už Šliūpo įnašą Tvarauskas galėjo prisipirkti daugiau raidžių, reikalingų ypač smulkiems spaudos darbams.

Šliūpas jautėsi patenkintas ta labai kuklia spaudos darbo pradžia Naujajame Pasaulyje. Jį labiausiai traukė Tvarausko pageidavimas leisti lietuviams laikraštį. „Man leidimo lietuviško laikraščio idėja rodėsi išganymu ir asmenišku, ir labiausiai tautišku".[9] Atsivėrusi viltis tapti vėl laikraštininku ir tuo būdu skleisti tautiečiuose juos šviečiančias ir tautinę sąmonę žadinančias mintis džiugino jį. Tos vilties skatinamas jis greičiausiai nesigailėjo savo paskutinių kažkaip suspaustų dolerių ir juos lengvapėdiškai (kaip vėliau pasirodė) paklojo spaustuvės savininkui. Jis rado asmeninį pasitenkinimą darbe, kuris jį traukė ir kuriam jis jautėsi esąs pašauktas.

Prieš galutinai suplanuojant laikraštį Tvarauskui kilo mintis jį leisti dviem kalbom: lietuvių ir lenkų. Čia pat atsirado ir lenkiškos dalies redaktorius kažikoks V.T. Kosinski, kuris sakėsi buvęs maišto metu armijos kapitonas. Gyrėsi sugebąs rašyti

9. *Jaunatvė*, 73 p.

ir žadėjo Tvarauskui sumedžioti tūkstančius lenkų skaitytojų. Jis pasiūlė ir būdingą vardą naujam lietuviškai lenkiškam laikraščiui — *Uniją*. Visi trys priėmė vardą ir tereikėjo rašyti jam „prospektas". Šliūpas, užleisdamas pirmenybę paties laikraščio savininko pakviestam lenkiškos dalies redaktoriui, laukė iš jo lenkiško „prospekto". Pasirodė, veltui laukta. Lenkas temokėjo tik girtis ir daug plepėti, o ne dirbti. „Prospekto" parašymas vilkinosi, kol Šliūpas pagaliau parašė lietuviškai.

Gavęs rašyti „prospektą", Šliūpas atskleidė savaimingą politinį credo, kuriam negalėjo pritarti konservatyvioje - aristokratinėje dvasioje išaugę lenkai emigrantai. Juk jų tarpe nemaža buvo ir 1863 m. sukilimo dalyvių.

Šliūpas pirma pažymėjo, kad lenkus tarpus prie Jogailaičių, kaltino jų diduomenę dėl Lenkijos pražūties, dėl valstiečių masių išnaudojimo. Kalbėjo apie darbininkų judėjimą 1846 - 48 m., apie tautinį atgimimą, apie liaudies apšvietos reikalingumą. Baigdamas net drįso siūlyti lenkams ateities tautinę politiką. „Daugiausia moralės vertybės Lenkija pelnys, pasveikindama atgijusių tautybių rusinų, čekų, lužėnų, kašubų, sileziečių ir kitų slovėnų, o taipgi lietuvių, kurie sprendžiasi atgauti teises savo tautybės ir savos liaudies"[10].

Šliūpo suminėtos smulkios slavų kilmės tautelės lenkų buvo laikomos jų tautos dalimi. O čia dabar tas lietuvis laikraštininkas kalba apie jų atgimimą, kurį lenkai turėtų net sveikinti. Tokia deklaracija, nors ji be Šliūpo dar ir paties Kosinskio pasirašyta, galėjo tik suerzinti lenkus ir atstumti juos nuo projektuojamo laikraščio. Lenkams tuojau pasirodė Šliūpas nesąs tautos draugas. O kas jiems nėra draugas, tas tuojau jų buvo įtariamas esąs rusų šnipas. Šliūpo pasakojimu, po „prospekto" išplatinimo atvykdavo lenkai į spaustuvę pasiteirauti, ar čia ne koks „szpieg rosyjski" imasi darbo[11]. Šliūpo „prospektu" apsivylę lenkai neparodė jokio dėmesio ir jų prenumeratorių neatsirado. Tada Tvarauskas nusprendė leisti vien lietuvišką laikraštį. Šliūpas to tik ir laukė. Jis tikėjosi per lietuvišką laikraštį, lenkų netrukdomas, tęsti *Aušroje* dirbtą darbą. „Aš jaučiausi lyg

10. *T.p.*, 75 p.
11. *T.p.*

koks įkvėptas apaštalas lietuvybės" — kalba jis apie save šia proga[12].

Tuojau (1884.X.9.) išleido „pakvietimo raštą"[13], gal pirmąjį savotišką atsišaukimą į Amerikos lietuvius. Šliūpas kreipėsi į juos su jam būdinga užuomina apie Lietuvą: „Atvykome iš vargais nuslopintos Lietuvos. Seniau ten liuosai gyveno mūsų protėviai, giriose medžiodami žvėris ir žemę knaisiodami, o dabar po svetimu jungu ten priviso vagių, ubagų ir kitų nuskurdusių pavargėlių; dėl to, kad svetimai valdžiai nerūpi šviesti mūsų krašto žmones, bet atbulai: net knygas leisti uždraudžia, kad lietuviai greičiau sumaskolėtų". Peikia padėtį Prūsijoje, kur „vokiečiai paperka rašytojus, kurie mūsiškius vokietina". Tik vien *Aušra* esanti „rankose tėvynės gynėjų". Bet jos vienos nepakanka. Primena *Gazietą Lietuvišką* ir pagaliau pakalba apie *Unijos* tikslą, sakydamas; kad ji „ves į krūvą, pramins taką visokioms draugijoms, sustiprins ryšius su tėvyne, neužmirš parodyti sąlygų, kada Lietuva galės atgauti savo liuosybę". Reikšmingas tuometiniams santykiams yra lenkų paminėjimas šiame atsišaukime: Šiuomi tarpu lenkai lietuvininkams pratęsia ranką, už tai *Unija* parodys broliams, kiek gali šiandien įstengti lietuvių vienybė su lenkais. Žinomas tai daiktas, kad čia vienybė tegali būti politiška; dvasiškai ir doriškai kiekvienas mūsų brolis pasiliks amžinai lietuvininku. Lietuvininkai myli savo kalbą, tikėjimą, savo žmones ir gimtuvę. Jie myli savo liuosybę ir turtą... tiems gi, kurie tą lietuvišką brangmeną paguodžia, lietuvininkai meilauja ir broliškai priima į bičiulystę".

Mažo formato, vos 4 puslapėlių laikraštuko *Unija* pirmas nr. pasirodė spalio mėn. ir turėjo eiti kas savaitę[14]. Pirmus unijos numerius užpildė beveik vieno Šliūpo straipsniai, parašyti atitrauktai nuo bėgamojo gyvenimo. Jų kalba buvo per sunki daugiausia iš kaimo kilusiems ir dabar didmiesčio darbinin-

12. *T.p.*, 73 p.

13. *T.p.*, 75 p. ir t.

14. *Unijos* laikraštį plačiai aprašė pats Šliūpas, duodamas nemaža ištraukų iš jo turėto pilno komplekto. Straipsnis išspausdintas *Jaunatvėje* 71-110 p. su antrašte „Vis tik Lietuva Aukštyn!" Nepilną Unijos komplektą turi p. B. Medelis Baltimorėje. Už jo panaudojimą, šioje vietoje, reiškiu jam padėką.

kams lietuviams. Be to, Šliūpo „žemaitiška" kalba neľabai lengvai galėjo būti suprantama daugumai skaitytojų, kilusių iš Suvalkijos krašto. Jie skundėsi tuo Tvarauskui ir šis, skaitydamasis su nusiskundimais, nuo ketvirto numerio pradėjo savo bendradarbio straipsnius perrašinėti. O nuo naujų metų pasiėmė pats laikraščio redagavimą. Tvarauskas perrašinėdamas ir redaguodamas keitė Šliūpo daugiau rašybą ir vietomis įbrukdamas net barbarizmų. Šiaip turinio jis nelietė. Tad autoriaus straipsnių turinys paliko nepažeistas.

Labai sunkiai ir ilgas valandas dirbdami, abu skurdeivos leido tą laikraštuką. Toje pačioje spaustuvėje jie gyveno ir miegojo vienoje lovoje. „...mūsų valgis buvo prastas, o jau guolis tikrai kiaulių migis" — kalba Šliūpas, prisimindamas tą darbą ir gyvenimą[15].

Laikraščio paįvairinimui Šliūpas nuo pat pradžių ėmė ieškotis bendradarbių. Pasileisdamas laiškus, prisitraukė jų kiek iš Amerikos lietuvių ir net iš Lietuvos. Laikraščio uoli talkininkė tapo Šliūpo sužadėtinė L. Malinauskaitė, pasirinkusi Eglės slapyvardį. Ji spausdino *Unijoje* pirmuosius eilėraščius. Korespondencijų prisiųsdavo brolis Stanislovas, būsimas svainis Dovaina - Silvestraitis ir kiti.

Savo pirmaisiais straipsniais *Unijoje* Šliūpas nubrėžė užsimotus veiklos programą šiame krašte. Jo programa, kaip jis pats ją nusakė[16], turėjo tris punktus: 1. lietuvybė, kurios idealas buvo laisva Lietuva - Latvija; 2. šviesti ir auklėti tautą mokslo, laisvės ir pažangos idėjose, nusikratant tarp kitko pragaištingos religinių dogmų įtakos; 3. atskirti lietuvius nuo lenkų įtakos, kuri tuomet ypač stipriai reiškėsi per lenkų bažnyčią.

Eilėje straipsnių vaizdavo vargingą rusų ir vokiečių spaudžiamų lietuvių ir latvių gyvenimą (daugiau bendrais posakiais). Ta padėtis — išvedžiojo jis — negalėsianti ilgai išsilaikyti. Ateis laikas, kada Lietuva - Latvija nusikratys svetimu jungu. Kaip tai įvyks, Šliūpas nesiėmė plačiau svarstyti. Jis tik truputį palietė galimą panslavizmo ir pangermanizmo susidūrimą ir iš to tikėjosi laisvos Lietuvos - Latvijos susikūrimo. „Ir tuomet

15. *Jaunatvė*, 76 p.
16. *T.p.*, 100 p.

Lietuva - Latvija atgaus valnybę, kada susirems savitarpe pangermanizmas su panslavizmu. Juk nevisados vargsime vargų vargelius!! O taip tai ir yra, broliai. Tarp kovų, muštynių ir vainų, tarp priespūdžio svetimgenčių mes lietuviai - latviai išeisime gyvi ir sveiki, jeigu eisime į krūvą. Vienybė duoda stiprybę"![17]

Šliūpo jau *Unijoje* pradėta propaguoti bendros Lietuvos - Latvijos valstybės idėja — net su bendra kalba (sic!)[18] — kilo ne iš kokių objektyvių duomenų, bet iš jo paties išsiauklėjimo aplinkybių. Mokydamasis Mintaujos gimnazijoje ir paskui studijuodamas universitete, jis artimai bendravo su latviais. Maskvoje įsirašė į latvių studentų būrelį ir net giedojo jų chore. Iš asmeninio suartėjimo jam ir kilo jau objektyvinė Lietuvos - Latvijos bendros valstybės idėja. Po 30 su viršum metų jis stengėsi paversti tą idėją tikrove.

Šliūpo Lietuvos - Latvijos valstybės mintis būdinga jo prigimčiai. Jis buvo perdėm personalistinio (asmeninio), gyvo būdo žmogus. Tokiems žmonėms, paprastai, trūksta realios, blaivios, kritiškos įžvalgos į istorinę tikrovę. Jie sunkiai sugeba arba visai nesugeba derintis prie jos ir pagal ją rikiuoti savo visuomenę bei politinę veiklą. Jie stengiasi laužti pagal savo polinkius tą tikrovę ir ją keisti. Iš čia kyla jų radikalizmas. Šliūpas ir buvo tokia radikali asmenybė, tikras agitatoriaus tipas. Savo radikalizmu ir agitatoriškais gabumais jis daugeliui darė didelį įspūdį ir įsigijo daug gerbėjų. Iš kitos pusės, jo radikalizmas sukėlė jam daug ideologinių priešų, su kuriais jis stojo į atvirą kovą. Ta kova skaldė mūsų Amerikos lietuvybę nuo pat pradžių. Tai faktas, kurio niekas negali ginčyti.

Šliūpas įnešė savo radikalinę pasaulėžiūrą į Amerikos lietuvius drauge su programa juos šviesti. Kaip ir visi ano laiko radikalai, socialistinės ideologijos sekėjai, Šliūpas didžiai pasitikėjo mokslu. Jo įsitikinimu, lietuvių vargo ir skurdo priežastis žymia dalimi esąs jų tamsumas, prietaringūmas, tikro gyvenimo nepažinimas. Tas jo peršamas mokslas — tas pozityvus,

17. *T.p.*, 95 p.

18. *T.p.*, 93 p.: „Dieve duok, kad ilgai nereikėtų laukti pakilimo suvienytos rašte ir kalboje Lietuvos-Latvijos".

realaus materialistinio pasaulio pažinimo mokslas. Jis esąs nesuderinamas su bažnyčios skelbiamomis tiesomis. Šių tiesų skelbėjai tik tamsiną žmones ir jiems Šliūpas dažnai taiko tamsūnų žodį.

Kaip jau matome, jis savo švietimo programą skelbė jau *Aušroje*. Ją dabar atnaujino *Unijoje*. Joje jis pradėjo spausdinti didelį straipsnį apie vaikų auginimą. Tik jo dalis buvo išspausdinta trijuose numeriuose paeiliui. Visas rašinys išleistas vėliau atskira brošiūra[19].

Šliūpas šiais žodžiais nusakė, koks yra švietimo (auginimo) tikslas: „Auginimas juk turi pasiekti sveikatą ir stengrumą kūno, veiklumą proto, gerumą širdies ir tvirtumą noro. O tai vis galima, einant keliais mokslo, keliais teisybės"[20]. Jo auklėjimo programoje nėra vietos tikėjimui. Tikėjimo tiesos pasiunčiamos į prietarų bei dvasinių nuodų sritį. „Prie dvasinių nuodų pirmiausia priklauso prietarai, prie kurių reikia priskaityti didumą to ką paprastai tikėjimišku pasvaiginimu vadiname"[21].

Pačiam tikėjimo klausimui Šliūpas skyrė ilgą straipsnį, pavadintą „Apie tikėjimą", ėjusį keturiuose numeriuose. Vedamoji mintis: tikėjimas kilęs iš prietarų. Jis tai įrodinėja peržvelgdamas įvairių tikėjimų istoriją nuo seniausių laikų iki dabartinės katalikybės. Čia jam dar rūpi — kaip ir jo mokytojams materialistams —, pvz., L. Biuchneriui — įrodyti, kad dorovė tolima tikėjimui. Pirmiausia susidaręs kunigų luomas pridėjo prie tikėjimo „iš svorumo" ir dorovės mokslą. Jis taip pat ėmė skelbti, kad tiktai „Labieji bus išganyti, o ne labieji eis į pragarą"[22]. Mokslui sklindant, tikėjimas nyks drauge su jį pagimdžiusiais prietarais. „Kad tikėjimas neis drauge su dora mokslu, jo neišgelbės nuo pražūties nei galingumas valstybės, nei puikus išpuošimas bažnyčių, o eigoje amžių jis išnyks iš tarpo žmonių"[23].

Kaip Šliūpo atvirai skelbtas ateizmas ėjo iš jo pasisavinto

19. „Keli žodžiai apie vaikų auginimą ir auklėjimą", rinkinyje: *Koks privalo* būti vaikų auginimas ir auklėjimas, 1908.

20. *T.p.*, 9-10 p.

21. *Jaunatvė*, 100 p.

23. *T.p.*

radikalinio sąjūdžio, taip iš to paties šaltinio kilo ir jo pradėtas skelbti politinis švietimas. Reikšmingas tuo atžvilgiu straipsnis „Genys margas, svietas dar margesnis". Jame jis nagrinėja klausimą, kokia vyriausybė yra geriausia. Kalbama apie visokias vyriausybes pagal naują socializmo mokslo trafaretą. Kaip žinoma, socializmas bent pradžioje smerkė valstybes, apskritai, nepaisydamas, kokios formos jos bebūtų: absoliutinės ar konstitutinės monarchijos, ar respublikos. Visos valstybės išnaudotojų, ponų, Šliūpo mėgiamu terminu tariant, „piningių" rankose, ir jos jiems yra priemonė žmonių masėms, darbininkams engti. Pagal tą socialistinį, visuotinai kartotą šablona samprotavo ir Šliūpas, kai kalbėjo: „Visi ponai, kaip siurbelės, atima žmogaus kraują — užprakaituotą skatiką. O mažieji ponai, stengdamiesi įgauti galybę... globia vyresnybę žodžiu ir darbu, kada atseina lupti kailis nuo vargdienio žmogaus, nuo darbininko"[24]. Šios padėties akivaizdoje jis reiškia viltį ir tikėjimą, kad socializmas laimės[25]. Šliūpas palankiausiai atsiliepė apie Šveicariją ir Ameriką ir dėl to drįso tikėti, kad „gal nėra per toli ta gadynė, kada darbininkai čia bus visu kuomi" (sekimas internacionalo žodžiais: kas buvo nieks, tas bus viskuo.). Baigia politinį credo užsiminęs svajojamą Lietuvą - Latviją ir reikšdamas pageidavimą: „Mūsų vyresnybė turi būti tiktai pildytoja žmonių noro".

Tik ką suminėti du Šliūpo programos punktai, švietimas ir politika, buvo perdėm abstraktūs, teoretiški, o paskutinis radikalus, socialistinių trafaretų kartojimas. Kitoks trečiasis punktas — pastangos atskirti lietuvius nuo lenkų. Tai praktiška, gyvenimiška programa ir Šliūpas veikė šiuo atveju įsijungęs į Niujorko lietuvių bendruomenę ir net imdamasis kurti jai parapiją.

Kaip matėme, Šliūpas, įsikūręs Niujorke, rado seną šv. Kazimiero draugiją, kurioje buvo susispietę lietuviai ir dar iš Lietuvos kilę lenkai. Draugijos nariai priklausė lenkiškai parapijai, kaip ir daugumas mūsų pirmų ateivių. Mat, amžius tvėręs lietuvių - lenkų bendravimas ypač bažnytiniuose dalykuose, bu-

24. *T.p.*, 95 p.
25. *T.p.*

vo tęsiamas ir Naujajame Pasaulyje. Bendravimas negalėjo sklandžiai vykti ir pastoviai įsitvirtinti. Kiek prasigyvenę lietuviai, jautė savo nesiderinančią padėtį lenkiškoje parapijoje jau vien dėl nepakankamo lenkų kalbos mokėjimo. Dėl to jie negalėjo pilnai pasinaudoti lenkų kunigų patarnavimu. Ne vienam pamaldžiam lietuviui kildavo sunkumų atlikti išpažintį nepakankamai mokant, ar visai nemokant lenkų kalbos. Lietuviai turėjo laiks nuo laiko, ypač prieš Velykas, kviestis iš kur nors lietuvį kunigą išpažintims klausyti. Kunigai, suprantama, veltui nevažinėdavo išpažinčių klausyti; jiems kiekvienas penitentas turėjo sumokėti paskirtą mokestį[26]. Gal būt, ta Amerikos lietuviuose jau kiek įsigyvenusi apmokamoji išpažintis ir buvo laikoma įprastu dalyku ir prie jos prisiderinta. Bet jaunam Šliūpui parūpo padaryti reformą ir dėl to pirmą kartą šiame krašte susikibo su kunigišku luomu. Prasidėjo nuo lietuviškos parapijos steigimo.

Savo parapijos steigimo reikalu lietuviai tarėsi susirinkime, į kurį pirmą kartą nuvyko Šliūpas ir jiems pasakė „širdingą" kalbą. Tame pat susirinkime buvo išrinkti keli vyrai pinigams rinkti ir kunigui pasikviesti[27]. Nutarimas paliko nutarimu ir reikalas toliau nepasistūmėjo. Parapijos klausimas buvo iš naujo iškeltas 1885.II.22 susirinkime. Šis susirinkimas plačiai aprašytas *Unijoje* paties Šliūpo, jame dalyvavusio ir net pakartotinai kalbėjusio. „Nebūkime lenkų tarnais, o atsiskyrę darykime savo bažnyčią! — šaukė Šliūpas. Nei lenkai, nei kiti dykai mus nelaikys. Iki šiolei daug mūsų pinigų žuvo 'per išvažiavimą' kunigų". Lenkai, pasipuošę mūsų pinigais, mus išvarys"[28]. Po mėnesio vėl sušauktame susirinkime Šliūpas jau pasiūlė steigti draugiją parapijai organizuoti. Čia pat jis pasisakė paruošiąs ir konstituciją, kurią parapijiečiai turėsią savo kunigui padiktuoti. Pagal jo projektuotą konstituciją bažnyčioje turės šeimininkauti parapijos draugija ir tvarkyti visus jos finansi-

26. Įstrigo man grįžusio iš Amerikos (1911) dėdės pasakojimas, kad ten ne taip, kaip pas mus, kur išpažintis veltui klausoma. Amerikoje, priėjus prie klausyklos, pirmą reikia duoti kunigui doleris; neduosi — jis nuodemių neklausys. Mane vaiką labai nustebino ta skirtinga tvarka mūsų bažnyčiose ir Amerikos.

27. *Jaunatvė*, 80 p.

28. *T.p.*, 104 p.

nius reikalus, „nieko neatiduodama kunigams ant rankų“[29]. Susirinkimas priėmė Šliūpo pasiūlymą ir išrinko draugijos komitetą. Komiteto nariu, protokolų sekretoriumi išrenkamas ir Šliūpas. Steigiama parapijos draugija pasivadino „Lietuviška N. Yorko parapija šv. Traicės vardu“. Tuojau įsirašė į draugiją 19 narių. Tame pat susirinkime nutarta pakviesti po Velykų kunigą lietuvį velykinei išpažinčiai atlikti. Ne kieno kito, kaip tik Šliūpo buvo suplanuota nauja tvarka kunigui atlyginti už išpažinčių klausymą. Komitetas pardavinėjo korteles norintiems atlikti išpažintį, imdamas iš vyrų 50 c., iš moterų po 25 c. Iš surinktos sumos kunigui turėjo būti išmokėtas su juo sutartas komiteto atlyginimas. Vadinasi, Šliūpas bandė laužyti įsigyvenusį paprotį — kunigų savo nuožiūra kolektavimą iš penitentų.

Įvesta naujiena taikyta pirmam kun. P. Končiui, Baltimorės lenkiškos šv. Stanislovo parapijos klebonui. Komiteto vardu greičiausiai pats Šliūpas kvietė jį raštu, be abejo, pranešdamas jam apie sąlygas. Kun. Končius atsiliepė į komiteto kvietimą raštu, nukreiptu ne į komitetą, o į parapijos kleboną. Koks to rašto turinys, nėra žinoma. Apie jį sužinome tik iš *Unijoje* komiteto vardu (Šliūpo) duoto atsakymo[30]. Iš jo matyti, jog kunigo rašto būta piktoko, jei komitetas, jam atsikirsdamas, rėžė: „Mes negalime nepasakyti Tamstai, jog ne mes vedame parapiją „į peklą“, bet Tamsta plėšdamas lietuvišką šlovę ir garbę parapijos, ir norėdamas lietuvišką vienybę išdraskyti“[31]. *Kunigas* pažemino komitetą ne tik rašto turiniu, bet ir atsakydamas nė jam, o lenkiškąjam klebonui. Jis greičiausiai po tokio atsakymo nevažiavo išpažinčių klausyti ir Šliūpas tuo būdu gavo pirmą smūgį parapijos steigime.

Tačiau Šliūpas nenuleido rankų. Lietuviška parapija jam buvo priemonė atitraukti lietuvius nuo lenkų ir juos suvienyti. Dar paskutiniame jo paties paruoštame *Unijos* 14 numeryje 1885.IV.25, rašė: „Įsitaisėme parapiją vardan. Šv. Traicės, tai ją didinkime, idant greičiau lietuviškos dvasios lietuvišką kuni-

29. *T.p.*, 105 p.
30. *T.p.*, 107 p.
31. *T.p.*

gą parsivežti. Turime broliškos pagelbos draugystė vardan Šv. Kazimiero, kuri nuo savęs nukratė lenkiškas dulkes.

Vienybė lietuviška! O per vienybę auk ir mūsų stiprybė! Didžiavosi Šliūpas savo kuriamąja parapija ir rašydamas (1885. IV.20) sužadėtinei L. Malinauskaitei: „Mano teisomą lietuvišką parapiją visi mūsų lietuvininkai giria. Pamatysi, Liudyte mieloji, kad dar ant galo šių metų bus pas mus lietuviškas kunigėlis ir lietuviška bažnyčia. Lietuviai giedos „Pulkim ant kelių" Niujorke, kaip Lietuvoje... aš dar turiu ištaisyti parapijai konstituciją pirm nekad išvažiuosiu į Europą"[32]. Lenkai vienu šv. Kazimiero draugijai skirtu laišku tiesiog stojo Šliūpui skersai kelio, kai jis visa siela triusė parapiją kurdamas. Tas 1885.IV.7 lenkų komiteto laiškas buvo kvietimas šv. Kazimiero draugijos dalyvauti parade - šventėje minint gegužės 3 d. konstituciją. Laiškas iššaukė Šliūpą į atvirą kovą prieš Niujorko lietuviuose vis dar slypinčią lenkybę. Jis iš dalies tą kovą laimėjo, nors pats ir nukentėjo ir buvo priverstas griebtis kitos priemonės savo lietuviškai veiklai.

2. IŠSTUMIMAS IŠ UNIJOS

Atsiliepdamas į lenkų laišką Šliūpas netrukus paskelbė *Unijoje* straipsnį „Lenkų brolystė". Straipsnio turinį atpasakojo Šliūpas *Jaunatvėje*[33], o vestą kovą prieš jį aprašė 1885.IV.20 laiške Malinauskaitei[34].

Lenkai rašė lietuviams „kaip seniai yra pratę daryti". Jie priminė rusų, vokiečių ir austrų lenkams daromas skriaudas ir kvietė lietuvius „atlikti savo tautišką pareigą" — dalyvauti parade ir paskirti iš savo iždo pinigų ir dar iš kitų parinkti. Matyt, čia būta metinio laiško draugijai, į kurį ji atsiliepdavo pa-

32. K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 474 p.
33. 108 p.
34. K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 470 p. ir t.

gal įsigyvenusį paprotį. Šiais (1885) metais Šliūpas pasišovė išrauti tą paprotį ir įtikinti lietuvius, jog jiems nedera švęsti su lenkais gegužės trečiąją. Į tą, palyginti, siaurą dalyką Šliūpas pažvelgė iš plačios perspektyvos. Lietuviams esanti „tėvyniška pareiga" nedalyvauti toje šventėje — rašė jis Liudai. „Tėvynė reikalauja atsiskyrimo lietuvininkų nuo kitų gaivalų, norint, kad mūsasis gaivalas gyventų. Už tai aš taip labai ir pasiekti noriu"[35]. Jis labai gerai numanė, kad tuo užsitrauks lenkų ir lenkuojančių lietuvių (dabar naujalenkiais pradėtais vadinti) neapykantą. Tačiau jis nepaisė to, nes gerai žinojo, jog lenkai jo jau neapkenčia ir todėl atvirai ėjo prieš juos[36]. Jis aštriai kritikavo ir *Unijoje* tą lenkišką kvieslį ir čia šaukė: „Lietuva yra mūsų tėvų žemė, o ne Lenkija, mes lietuviški patriotai"[37]. Baigė kvietimo atmetimą tiesiog ironiškais žodžiais: „Taigi, dabar atleiskite, kad nieko neturime: kitą syk ateikite!".

Šliūpo karšta propaganda smigo į lietuvių širdis ir pažadino aštrius kivirčus tarp jo šalininkų ir vad. naujalenkių bei lenkų. 1885.IV.21 įvyko lemiamas susirinkimas, kuriame draugija turėjo apsispręsti, ar dalyvauti lenkiškame minėjime ar ne. Šliūpas, žinoma, jame dalyvavo ir jį trumpai savo paskutiniame prirašytame *Unijos* numeryje paminėjo. Iš trumpo paminėjimo sunku spręsti, ką jam pavyko jame laimėti. Bet iš reikšmingos susirinkimą mininčio straipsnio antraštės „Lietuva vis aukštyn" numanu, jog Šliūpas pasijuto laimėtojas. Jo laimėjimas atsispindi ir straipsnio sakinyje „Tegul šiandien kas pasidrąsina sakyti, būk tai lietuvininkai nesupranta, kuomi jie esą, negi junta neteisybių, kokias jiems daro prašaliečiai"[38]. Tuo būdu, Šliūpas atsiekė vieną savo trijų tikslų kad ir siauroje plotmėje. Toliau varydamas nesiliaujamą propagandą, jis šį tikslą išplėtė visuose Amerikos lietuviuose. Jo veiklos dėka nyko bendros lietuviškos - lenkiškos draugijos ir parapijos. Lietuviai steigėsi savas draugijas ir parapijas. Tad — mutatis mutan-

35. *T.p.*, 472 p.

36. „Bet lenkai dėl manęs, nei dėl mano tėvynės meilingumo neturi nei turėjo. Už tai aš savo tėvynės reikaluose prieš lenkus ir einu". *T.p.*

37. *Jaunatvė*, 108 p.

38. *T.p.*, 109 p.

dis — Šliūpas gali būti laikomas nors ir netiesioginiu lietuviškų parapijų kūrėju. Tiesioginių jų kūrėju jis nebuvo, išskyrus kalbamą vieną nesėkmingą bandymą Niujorke.

Sukurstęs lietuvius ir atitraukęs juos nuo gegužės trečiosios minėjimo, Šliūpas užsitraukė lenkų ir naujalenkių rūstybę. Pasipylė grasinimai, nukreipti prieš jo straipsnius *Unijoje*. Subruzdo jo priešininkai iš tos pačios šv. Kazimiero draugijos tarpo. Jie delegacijomis kreipėsi į Tvarauską ir siundė jį prieš jo samdinį Šliūpą. Tvarauskas šiaip rašo savo *Unijoje* apie vieną jį aplankiusią delegaciją:[39] „Neilgai trukus, praeitą šeštadienį atėjo vėl delegacija šv. Kazimiero draugijos su ta pačia naujiena, bet su dar didesniu riksmu. Atnešė *Unijos* 13 ir 14 numerius ir kišdami man į akis ir bardami (kalbėjo), kaip drįstu draskyti tai, kas nuo kelių amžių yra sutaisyta". Pikti delegacijų išpuoliai tiek paveikė Tvarauską, kad jis staiga po antrosios delegacijos apsilankymo atsakė Šliūpui darbą ir jį tiesiog išmetė į gatvę, nesumokėjęs jam algos ir net negrąžinęs skolos. Pravartu čia pakartoti paties Šliūpo žodžiai, kuriais jis minėjo savo pavarymo vaizdelį. „Išėjus 14 *Unijos* nr., bal. 25 d. pirmadienyje, 1885.IV.27 jis man kaip darbininkui atsakė vietą, neprisimindamas apie kokį nors atsiteisimą. „Nuo šiandien daugiau pas mane nedirbsi!" Kada aš atsiteisimo pareikalavau, atsakė: kad jis nieko neturįs, o jeigu ko nori, eik į teismą". Turėdamas 5 c. kišenėje, pasilikau išmestas iš darbo ir atsidūriau gatvėje. Nenusiminiau. „Vis tik Lietuva aukštyn!"[40]. Matome, kad Šliūpas vien dėl pasipriešinimo lenkams, kvietusiems šv. Kazimiero draugiją dalyvauti gegužės trečiosios minėjime, turėjo palikti *Uniją*. Kiek nuostabu, kad ši labai ryški ir apčiuopiama priežastis nutylima rašant apie Šliūpo ir Tvarausko santykius. Net toks Amerikos lietuvių istorijos mokovas, kaip kun. A. Milukas nekalba apie tai. Iš viso jis netiki, kad Tvarauskas ir jo šalininkai būtų kaltinę Šliūpą už lietuvių lenkų vienybės ardymą.[41] Girdi, ta vienybė buvusi jau anksčiau ardoma paties Tvarausko pritarimu. Miluko samprotavi-

39. *Unija* 15 nr., 1885.V.2.
40. *Jaunatvė*, 110 p.
41. *Spaudos laisvės* . . ., 589 p. ir t.

mu, „Tvarauskas buvo labai įtužęs ant Šliūpo ir jo bičiulių ir savo priekaištus neapgalvotai į svietą paleido“. Tai grynas, nevertas dėmesio prasimanymas. Jau dabartinis Amerikos lietuvių istorikas S. Michelsonas[42] rašo: „Abu negalėjo susitaikyti dėl laikraščio krypties ir todėl Šliūpas pasitraukė“. Lietuvių Enciklopedijoje 222 p. sakoma: „O kaip Šliūpas per laikraštį užsipuolęs dvasininkus, Tvarauskas jį atleidęs iš redaktoriaus pareigų“. Panaši atleidimo priežastis ir kitur kartojama[43]. Matome, kaip klystama ir smulkmenose, kai nepaisoma pakankamai visų įvykių aplinkybių ir šaltinių. Apie Šliūpą rašančiose Amerikos lietuvių istorijose panašių paklaidėlių nemažai pasitaiko.

3. ŠLIŪPAS PIRMAS TAUTINIŲ PASAULIETIŠKŲ ORGANIZACIJŲ KŪRĖJAS

Paskutiniame šimtmetyje žymiai pažengęs istorijos mokslas išryškino pagrindinę, esminę evoliucijos sąvoką, kuri dabar laikoma jo tvirčiausiu ramsčiu. Pagal tą evoliucijos sąvoką istorijos mokslas skirtas uždavinys ryškinti bei tyrinėti žmonių bendruomenės ar visuomenės gyvenimo eigą laiko tekmėje. Ryškinant jo eigą patirta, kad visokeriopi žmonių gyvenimo reiškiniai susiję vienas su kitu, yra sąnarėliai vienos nepertraukiamos grandinės — žmonių bendruomenės tam tikrame laiko tarpe. Bendrai kokio nors laiko buičiai, jo ideologijoms, polinkiams, papročiams, net ir madai yra palenkti visi paskiri reiškiniai, net paskirų asmenų galvosena, jų pasirinktos veiklos tikslai, priemonės ir būdai. Kaip sakoma, laiko dvasia apsprendžia paskiro žmogaus gyvenimo kelią, darbų ir siekimų pobūdį. Tik sąryšyje su gyvenamuoju laiko tarpu gali būti supras-

42. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, 399 p.

43. A. Kučas, *Amerikos lietuvių istorija*, 1971, 97 p. rašo: „O paskui kilo nesusipratimas dėl religinių dalykų, ir Šliūpas turėjo pasitraukti“.

tas ir įvertintas kiekvienas žmogus. Todėl žymiųjų žmonių biografijos rašomos, paprastai, siejant juos su visu gyventu laiku, paliečiant aplinką, kurioje asmuo kūrė ir veikė.

Čia apibūdinta bendroji istorijos mokslo patirtis taikytina ir Šliūpo gyvenimui ir veiklai. Jis buvo bendro Europos (ne vien Rusijos, kaip mūsuose įprasta klaidingai manyti) dvasinio sąjūdžio vaikas, prasidėjusio nuo Prancūzų revoliucijos, bet kuriam ideologinius pagrindus nutiesė vad. švietimo laikmetis. Per visą XIX a. ir iš dalies dabartinį XX tęsėsi tos naujoviškos, revoliucijos pagimdytos dvasios ir dar viduramžių, konservatyvios, bažnytinės ideologijos kova. Prancūzų revoliucijos iškelti liberalūs šūkiai, paskleisti didžių Napoleono žygių Europoje metu, stipriai paveikė politinį, visuomeninį ir net kultūrinį gyvenimą. Revoliucijos laisvės dvasia iškėlė ir tautinio sąjūdžio idėją. Ji buvo bendro laisvės sąjūdžio elementas.

Mūsų pradinis tautinis atgimimas kilo tos bendros europinės laisvės dvasios poveikyje. Juk ir *Aušra* buvo liberalinės, tautinės dvasios laikraštis, kaip pripažino pats Basanavičius[44]. Tik tas liberalizmas ar laisvamanybė joje buvo vos įžiūrima. Šliūpas per savo trumpą redagavimą ėmė ją kiek ryškinti.

Su ta laisvamaniška dvasia atkeliavo Šliūpas į Ameriką. Kaip Lietuvoje laisvamaniai aušrininkai susidūrė su kunigų palaikoma, konservatyvine bažnytine ideologija, ir del to jų laikraštis turėjo žlugti[45], taip ir Amerikoje Šliūpas rado tą pačią lietuvišką, kaimietišką dvasią. Ji vyravo mūsų tautiečiuose ir Šliūpas turėjo su ja skaitytis ir prie jos derintis. Kai jis rado tautiečius susirūpinusius savo parapijos steigimu ir kunigo pakvietimu, jis pasišovė jiems padėti. Nenutraukė jo bendradarbiavimo su šv. Kazimiero draugija rūpinimasis parapija ir jo išmetimas iš *Unijos*. Jis pasiliko parapijos komiteto nariu sekretoriumi ir paruošė žadėtą konstitu-

44. „*Aušra* neabėjotinai buvo „liberališkas" laikraštis, to nė aš, nė kiti sandarbininkai gėdėtis neprivalo — ir kaip toksai kunigijai nepatiko". *Varpas*, 3 nr., 1903, 28 p.

45. „Kunigijai reikalingas buvo tuomet klerikališkas, ultramontaniškas dvasios organas — ne *Aušra*, ir todėl jai kelias užkirstas tapo . . .". Basanavičius, *T.p.*

ciją ar statutą. Pagal ją kunigui turėjo būti mokama sutarta alga o bažnyčia nuosavybių registravimo įstaigose užrašyta parapijos nuosavybe. Tuo būdu bažnyčios tikras šeimininkas būtų komitetas, kuris prižiūrėtų jos turtą ir tvarkytų piniginius dalykus. O kunigas būtų parapijiečių (komiteto) samdinys[46]. Tuo pačiu metu kvietė ir kun. A. Varnagirį iš Independence, Wisc. klebonu[47]. Kviečiamas kunigas atvažiavo tiesiog pas Šliūpą. Jis laisvamanis ne be pasityčiojimo aprašo, kaip Niujorko lietuviai sutiko savo pirmą kunigą: „O žmonės kunigą pamatę stačiai dūkti ėmė. Grinčioje pas mane suklupo, skvernus ir rankas bučiavo, ir nebežinojo, kaip reikia džiaugtis. Aš džiaugiausi, kad jį kuo greičiausiai išgabeno į jam pasamdytą butą"[48]. Šliūpas nemokėjo ar nenorėjo suprasti ir įvertinti mūsų kaimiečių dar iš gimtinių parapijų išsinešto bažnytinio išsiauklėjimo ir tos pamaldžios pagarbos, rodomos jų dvasios tėvams — kunigams. Tai buvo Šliūpo klaida ir viena jo veiklos nesėkmių priežastis.

Su atvažiavusiu kunigu Varnagiriu jis tęsė parapijos kūrimą. Jie abu pakartotinai lankėsi pas arkivyskupą. Šliūpo paties liudijimu, arkivyskupas „patvirtino lietuvių kunigu Varnagirį būsiant atskirą nuo lenkų"[49]. Arkivyskupo patvirtinimas ir reiškia ne ką kitą, kaip lietuvio kunigo priėmimas į diecezijąir kuriamos jo parapijos inkorporavimas į ją. Arkivyskupo patvirtinta ir į arkivyskupiją inkorporuota parapija savaime turėjo tapti diecezijos institucija. Šliūpui prieš tai protestuoti nebuvo nei teisinio (bažnytinės teisės atžvilgiu) nei moralinio pagrindo. Šliūpas su savo protestu vienas pasiliko ir pamaldūs parapijiečiai pasekė savo kunigais. Tada užsirūstinęs Šliūpas išėjo iš komiteto ir nutraukė ryšius su parapija[50]. Galima spėlioti, kad jis susivaidijo ir su pačiu Varnagiriu, o tai paveikė vėlesnius jų abiejų santykius. Varnagiris paliko kunigauti lietuviams, iki 1886 m. pradžios ir laikė jiems pa-

46. *Jaunatvė*, 105 p. išn.

47. 1885.V.5 d. laiške Liudai Šliūpas rašė: „Aš lietuvninkams parvežu ant 18 d. birželio kunigą Varnagirį iš Independence". K. Vairas-Račkauskas, *T.p., 477 p.*

48. J. V. Girdvainis (red.), *Aušrininkas J. Šliūpas*, 1934, 17 p.

49. *Išpažintis*, 7 p.

50. „Liet. kunigai ... viską padarė, kad žmonės atidavė ant kunigų ir vyskupų valios. Tad aš, trenkęs parapijos knygas šalyn, išėjau". *Jaunatvė*, 106 p. išn.

maldas lenkiškoje bažnyčioje. Tačiau neįsitvirtino dėl per didelio savo reiklumo[51]. Kai surašytų parapijiečių skaičius jam pasirodė per mažas, jis apleido Niujorką slaptai, išsiveždamas bažnyčiai statyti surinktus pinigus. Jis persikėlė į lenkišką - lietuvišką parapiją Freelande, Pa. Pirmoji lietuviška parapija Niujorke (Brooklyne) pradėjo veikti 1896 m.

Tuo tarpu Šliūpas, jausdamasis esąs „lietuvystės apaštalu per visą burną", nenuleido rankų po ištikto smūgio. Jam išmestam į gatvę su 5 c., pirmiausia reikėjo susidaryti kokį materialinį pagrindą pasirinktam tikslui įgyvendyti. Šiuo atveju buvęs *Aušros* redaktorius sumojo eiti to laikraščio sumanytojų ir leidėjų keliu. Kaip aną leido „Lietuvos mylėtojai" (leidėjais įrašyti nuo antro numerio), taip ir Amerikoje Šliūpas pasišovė burti lietuvius į Lietuvos mylėtojų draugiją, jos vardu ir įnašais leisti tautišką laikraštį. Jau ištisus metus veikęs Niujorke ir prasimušęs lietuvių tarpe žodžiu ir raštu, Šliūpas sugebėjo patraukti juos į naujovišką draugiją. Pirmieji Šliūpo rėmėjai buvo Niujorko lietuviai siuvėjai. Net 6 dirbtuvių savininkai įsirašė į draugiją. Jų tarpe Šliūpą labiausiai parėmė Vincas Matulevičius, nupirkęs jam kojomis minimą spaudos mašiną[52]. Siuvėjai surado Šliūpui ir kuklią patalpėlę, kur jis galėjo sau spaustuvėlę įsirengti.

Lietuvos mylėtojų draugija iš tikrųjų buvo Šliūpo planuojamam laikraščiui leisti bendrovė. Be to Šliūpas iškėlė jai dar ir kitus tikslus, kurie aiškėja iš jos vėliau paskelbtų įstatų. Įstatuose gražiai atsispindi Šliūpo užsibrėžtos veiklos programa ir todėl jie verti ištisai čia pakartoti: „1. Draugystės ieškinys yra gaivinti lietuvystę, skatinti apšvietimą ir mokslą lietuvių kalboje. 2. Savo ieškinį draugija atsieks: a) išleisdama laikraštį *Lietuvišką Balsą*, b) išduodama naudingas knygas prigimtoje kalboje, c) įtaisydama lietuvišką knygyną ir senovystės daiktų rinkliavą, d) atlikdama skaitymus draugystės sueigose ir e) įtaisydama pagal įstangą lietuviškas mokslavietes... 4. Sąnariai skirstosi į mokėtojus į pagarbos sąnarius. 5. Sąnariais mokėtojais yra duodantieji po 2 dol ant

51. Varnagirio būdą ir jo nesekmę Niujorke paaiškina jo kreipimasis į Šliūpą, kai jis atvyko į jo butą: „Ar čion yra lietuvių ir kiek jie turi pinigų?" J. V. Girdvainis, *T.p.*

52. A. Milukas, *Spaudos laisvės* . . ., 572 p.

metų. 6. Pagarbos sąnariai yra po 10 dol ar daugiau ant metų užmokantieji arba draugystės vyriausybės balsų vienybėje pagal nuopelnus dėl lietuvininkų gero paskirtieji... 9. Kiekvienas sąnarys gauna draugystės pinigais spausdintų raštų po vienas knygas. 10. Kiekvienas turi jam pripuolantį užmokestį buvyje trijų mėnesių atlikti... neužmokantieji iš draugystės išmetami... 26. Draugystės pinigai susideda: a) iš mokesčių, iš raštų pardavimo, b) iš ypatingų dovanų. 27. Pinigai sunaudojami laikraščio ir knygų spaudai ir įtaisymui knygynės, senovės daiktų rinkliavos ir mokslaviečių pagal sutarimą draugystės... 33. Nei svetimtautis, nei išgama lietuvininkas negali būti išrinktas į draugystės vyriausybę"[53]. Iš įstatuose užsibrėžtų plačių tikslų pradėti įgyvendyti vos du: išleistas laikraštis *Lietuviškasis Balsas* ir išspausdinta kelios knygos. Faktinai Šliūpo vadovaujama draugija galėjo pradėti veikti tuojau lietuvių siuvėjų paremta. Jie, pasak Šliūpo, „pasipiktinę... veikiai sumetė apie 250 dol. spaustuvėlės įsteigimui"[54]. Ypatingą draugijai auką padarė pasiturįs siuvėjas kontraktorius Vincas Paplauskas, paklojęs 100 dol. ir daugiau žadėjęs su sąlyga, kad Šliūpas išleistų jo iš Lietuvos atsivežtą gražių kun. Tatarės parašytų pasakėlių knygą *Pamokslai išminties ir teisybės.* 1887 Šliūpas tą kūrinį išleido. Tai buvo bene pirmoji originali knyga, lietuvių autoriaus, išleista Amerikoje.

Pirmas *Lietuviško Balso* (toliau bus cituojamas L.B.) numeris pasirodė 1885.VII.2. Laikraštis, laikytas „turtu Lietuvos mylėtojų", turėjo būti savaitinis ir iki metų galo žadėta išleisti 26nr. Bet iš tikro išėjo vos 13. Pirmo nr. vedamajame redaktorius rašė: „Užduotė lietuviško laikraščio turi būti rodymas kelio gyvenime, mokinimas brolių ir jų švietimas, gaivinimas meilės vienas kito, didinimas vienybės lietuviškos ir sutikimo. Mūsų Balsas žada eiti tuomi keliu, ir jeigu Dievas suteiks pajėgų, bene bus galima svetur, toli nuo tėvynės, iš tos sėklos užauginti brandingą ir tėvynei naudingą vaisių. Reikia tiktai vieno daikto: reikia idant broliai nepasigailėtų ant metų dviejų dolerių".

Kaip matome, Šliūpas savo laikraštyje siekė dviejų pagrindinių tikslų: lietuvių švietimo, atseit, jiems „gyvenimo kelio rody-

53. Įstatų ištraukos imtos iš A. Miluko, *Spaudos laisvės . . .*, 577 p.

54. *Išpažintis*, 6 p.

mo“ ir žadinimo juose vienybės minties. Su tais dviem idealais, lietuvių švietimu ir jų vienijimu, Šliūpas gyveno ir veikė Amerikoje visą laiką. Tik dėl jo kraštutinės pozityvistinės, materialistinės pasaulėžiūros jo idealai dužo į mūsų visuomenės konservatyvę - bažnytinę ideologiją. Nepaisant to, Šliūpas vis dėlto greitai iškilo Amerikos lietuvių visuomenėje savo nepaprastu veržlumu, dideliu pomėgiu rašyti ir ypač sugebėjimu gyvai ir patraukliai kalbėti plačiajai visuomenei. Tačiau jis negalėjo prasimušti į visuotinai ir neginčijamai pripažintą visų Amerikos lietuvių vado poaukštį. Jam kelią užkirto bažnytinės ideologijos atstovai — kunigai. Jų skaičius vis augo su didėjančia lietuviška išeivija.

Čia galima įžiūrėti Šliūpo, to didelio kovotojo dėl Amerikos lietuvybės, tikrą asmeninę tragediją. Jautėsi esąs pašauktas būti visų Amerikos lietuvių vadu[55] ir stengėsi sujungti juos, turėjo sutikti kliūtis iš pačių lietuvių pusės, nesupratusių ir neįvertinusių jo nuoširdžių siekimų, ar nenorėjusių jų suprasti. Jo ideologiniai priešai nesugebėjo ar nenorėjo skirti jiems priešingos Šliūpo pozityvistinės, materialistinės pasaulėžiūros nuo jo nuoširdaus lietuviškojo patriotizmo. O tai atsitiko gal būt todėl, kad Šliūpo veiklos pradžioje ir net vėliau neatsirado Amerikoje kito lietuvio veikėjo, intelektualo, kad ir priešingos ideologijos, kuris būtų prilygęs jam savo išsimokslinimu ir būtų galėjęs jį suprasti.

Šliūpas pradėjo leisti savo laikraštį atsargiai. Jam rūpėjo padaryti L.B. bendru visų lietuvių tautiniu organu, kuris būtų artimas ir prieinamas visiems tėvynainiams. Kadangi jis pradėtas leisti tuo metu kai rūpintasi lietuviškos parapijos steigimu, tai ir apie jos reikalus nemaža rašyta. Atkviestas kun. A. Varnagiris buvo laikraščio bendradarbių tarpe ir jį rėmė. Šliūpas gan plačiai pasigarsino su savo laikraščiu ir sutelkė nemaža bendradarbių, keletą net iš Lietuvos. Vienas pirmųjų ir žymiausias buvo J. Adomaitis - Šernas, parašęs ilgą straipsnį „Ko mums reikia“, kuriame kėlė visokius gyvenimiškus Lietuvos reikalus. Kitas žymus bendradarbis iš Lietuvos buvo Neris (P. Vileišis), išspausdinęs tiksliojo mokslo (fizikos) straipsnį. Minėtinas dar bendradarbis iš Lietuvos J.Andziu-

55. Iš *Unijos* pašalintas Šliūpas išleido brošiurėlę *(Atsiszaukimas i lietuwininkus wiso swieto)* 16 p. Atapasakojo trumpai santykius su Tvarausku, kvietė užsisakyti L. B. ir plačiausiai dėstė savo lietuvišką Credo.

laitis, bendradarbiavęs *Aušroje* Kalnėno slapyvarde, kurioje rašė daugiausia eilėraščius. Jis buvo paskutinis *Aušros* redaktorius, persikėlęs į Ameriką jai užsidarius(1886). Pradžioje vertėsi čia ne visai rimtais darbais, vėliau pritapo prie Šliūpo.

L.B. Europos bendradarbiai ir pats Šliūpas rašė daugiausia ilgus straipsnius, sunkiai suprantamus vietiniams mažamoksliams skaitytojams. Trūko laikraščiui trumpų vietinių žinučių, korespondencijų, kurios galėtų labiau sudominti skaitytojus. Pats redaktorius neturėjo laiko visokioms žinelėms rinkti. Jis pats vienas turėjo laikraštį prirašyti, kitų gautus straipsnius ištaisyti, juos surinkti (zeceruoti) ir koja minama mašina išspausdinti. Be to, turėjo išsiuntinėti skaitytojams, išspausdintą laikraštį. Ir taip skurdžioje landynėje ilgas valandas dirbamu darbu ne ką galėjo pelnyti. Tekdavo kartais pragyvenimui imtis kokio šalutinio, atsitiktinio ir kuo prasčiausio darbo. Kun. A. Milukas, įžymus Amerikos lietuvių istorijos mokovas, smulkmeniškai pažinęs Šliūpo gyvenimą ir veiklą, šitaip kalba apie jo vargus L.B. leidžiant: „Kada lėšų pragyventi ir laikraštukui platinti pristigdavo, J. Šliūpas eidavo pas apygardos pirklius uždarbiautų: už 50 c. sunešdavęs viedrais į sklepą toną anglių, rinkdavęs užsakus įvairiems paskelbimams ir tikietams, paskui pigiausia kaina padarydavęs. Taip dalykams susidėjus, žinoma, negalima buvo nei manyti apie parūpinimą laikraštėliui naujienų arba parašymą pamokančių straipsnių“[56].

Š., pasinėręs į lietuvišką veiklą Niujorke 1885 m. viduryje, kada su atvykusiu kun. Varnagiriu steigė parapiją, organizavo Lietuvos mylėtojų draugiją laikraščiui leisti ir pradėjęs jį redaguoti, palaikė vis dėlto per laškus gyvus ryšius su paliktąja sužadėtine. Kaip iš kelių ne per senai K. Vairo - Račkausko paskelbtų laiškų matyti, jiems abiems rūpėjo sukurti šeimos židinį. Ypač geidė neatidėliotinio susivienijimo našlaitė sužadėtinė, gyvenusi šiurkščių globėjų priežiūroje[57]. Ji veržėsi išsivaduoti iš jų. Bet jaunai, vos 20 metų mergaitei nedrąsu buvo leistis pirmą kartą į tokią tolimą kelionę. Matyti, ji bus kalbinusi sužadėtinį atvykti į Europą jos

56. A. Milukas, *T.p.*, 576-7 p.

57. 1885.V.31 d. laiške Šliūpas rašė: „Kad nori pas mane atvažiuoti, Liudytė brangioji, tai man yra gera ant širdies girdėti“. K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 481 p.

pasiimti ir jis jai pažadėjęs[58]. Pasižadėjo, kai dirbo *Unijoje*. Kai joje neteko darbo ir griebėsi kitų visuomeninių veiksmų, negalėjo tesėti pažado. Kad vien piniginis nepriteklius jį būtų sulaikęs nuo kelionės į Europą, kaip mano V. - Račkauskas, tenka labai abejoti. Jis, įsigijęs lietuvių visuomenėje jau žinomą vardą, būtų tikrai galėjęs pasiskolinti kur nors kelias dešimtis dolerių kelionei. Beveik yra tikra, kad jį laikė Niujorke prirakintą darbai ar tiesiog pasižadėjimas Lietuvos Mylėtojų draugijos nariams sudėjusiems pinigus laikraščiui leisti. Surinkęs pinigus, jis negalėjo atsitraukti nuo laikraštinio darbo. Be to, su laikraščio leidimu siejosi ir platus vadovaujantis vaidmuo draugijos gyvenime. Tad nėra pagrindo abejoti Šliūpo nuoširdumu, kai jis 1885.VI.21 laiške rašė Liudytei: „Nors tu atsitrauktum nuo manęs, aš negaliu šiemet išvažiuoti po tokių čia atsitikimų ir prie to viso, kas čia dabar daroma. Jeigu aš apleisčiau savo partiją, mane teisingai ant amžių Lietuva galėtų prakeikti. Ar - gi tu nori, kad taip įvyktų?"[59].

Šie Šliūpo žodžiai, kuriuose jis netiesioginiai prisipažino įsipareigojęs Lietuvai, atitinka jo vedamąją mintį, išdėstytą brošiūroje Aš ir Lietuva. Kaip vienur, taip ir kitur jis tapatina save su Lietuva (reikia suprasti Amerikos Lietuvą). Ir dabar, tardamasis ją kuriąs, jautėsi įsipareigojęs jos nepalikti net ir trumpam laikui. Jo jaustą neatmežgamą ryšį su „Lietuva", paliudija dar ir kita šio laiško vieta: „Mano gyvenimo beveik kiekviena valanda yra drama — ir aš matausi, kaip manyje atsispindi ak kaip platus draugijinis gyvenimas. Aš kenčiu gėlą už daug daug; bet už mane?"[60].

Atsikalbėjęs sužadėtinei važiuoti jos pasitikti į Europą, Šliūpas privertė ją vieną vykti į Ameriką. Pasinaudojęs tada vykusiomis rungtynėmis tarp laivų kompanijų, jis galėjo labai pigiai, tik už 8 dol., nupirkti jai bilietą nuo Stokholmo iki Niujorko. Ankstyvą rudenį Šliūpas pasitiko sužadėtinę Niujorko uoste. Tame pat didmiestyje jie tuojau susituokė ne tik civiliniai, bet ir bažnytiniai vokiečių kapucinų bažnytėlėje.

58. 1885.V.5 d. laiške jis rašo: „Kas atseina mano kelionės į Europą, tai aš taip ar kitaip nuvyksiu ant 10 d. birželio, ar anksčiaus ar vėliaus". K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 477 p.

59. *T.p.*, 490 p.

60. *T.p.*

Jaunutė porelė pradėjo darbštų ir neramų gyvenimą, pilną nepriteklių. Išsinuomojo rytinėje Niujorko dalyje (Maspethe vadinamame „tenement house"), Spring g. mažą, menką, be baldų butelį. Toje miesto dalyje tada spietėsi daugiausia iš įvairių pasaulio kraštų suplūdę ateiviai. Iš menko Šliūpo uždarbio šeimynėlė negalėjo išsiversti ir jaunutė žmonelė tuojau turėjo eiti į lietuvio Anskaičio siuvyklą kaklaraiščių siūti. Taip ji savo kukliu uždarbiu jau nuo pat pradžių padėjo vyrui leisti L.B.. Jo talkininkė ir darbų rėmėja ji paliko per visą jų gyvenimą Amerikoje.

Šliūpas tuo tarpu dirbo kuo ilgiausias valandas prie savo laikraščio. Jis rašė straipsnius, taisė kitų rašinius, spausdino ir platino laikraštį tarp nelabai gausių skaitytojų. Laikydamas laikraštį esant Lietuvos Mylėtojų draugijos nuosavybe, jis stengėsi palaikyti ryšius su jos nariais[61]. Tad šalia laikraštinio darbo mitingai, paskaitos jam atimdavo nemaža laiko. Šliūpas ėjo visur, kur rinkdavosi lietuviai ir jiems kalbėjo. Apdovanotas gabumu gyvai, vaizdingai ir aiškiai kalbėti, ir dar taisyklinga kalba (nors daugumui iš Suvalkijos kilusių tautiečių svetima tarme), jis patraukė klausytojus. Šliūpas ėmė garsėti paskaitomis labiau negu laikraščiu. Jo kalbų tema buvo tautinio susipratimo žadinimas, raginimas šviestis ir kvietimas į vienybę. Šioje pradinėje veikloje jis vengė liesti tikėjimo, bažnyčios klausimų. Juk tuo metu su kunigu Varnagiriu vis dar tęsė parapijos kūrimą.

Šliūpo L.B., kaip matėme, atsirado iš pradėtos kovos su vad. naujalenkiais. Prieš juos rašydamas ir kalbėdamas, jis užkabino ir tikrus lenkus, su kuriais naujalenkiai ėjo. Pirmiausia užsitraukė neapykantą lenkų kunigo, kaltinusio jį viliojant jo parapijiečius. Pradėjo pulti jį ir visa lenkų kolonija. „Plūdo mane związko Zgoda, Derdovskio Wiarus ir kiti lenkų laikraščiai, vadindami parsidavėliu carui, išdaviku, šnipu ar iš rusų imant algą ir tt. O lenkės net savo vaikus lyg baubu baugindavo: „Cicho dziatki, albo Šliūpas pr..."[62]. Šliūpas taip įsipyko lenkams, kad jie net grūmojo jį pakarti sugriebę kur patamsėje. Tik Šliūpo jėga trykštantis stuomuo teikė jam drąsos nebijoti lenkų grasinimų. Tad Šliūpas pradžioje tiek žodžiu, tiek raštu ėmė koneveikti tik lenkus ir su jais bendrau-

61. A. Milukas, *Spaudos laisvės* . . ., 575 p.
62. *Išpažintis*, 7 p.

jančius lietuvius. Aišku, savo antilenkiška akcija jis užkliudė netiesiogiai ir lietuvius kunigus, dirbusius beveik išimtinai lenkiškose lietuviškose parapijose, kuriose vyravo lenkai. Grynai lietuviškų parapijų 1886 - 7 m. Amerikoje dar nebuvo. Bet Šliūpo aštrių pasisakymų prieš lenkus ir jiems ištikimus kunigus negalima laikyti plūdimu. Jis, būdamas šviesuolis su stipriu istorišku jausmu, kalbėjo ir rašė prieš lenkus remdamasis iš bendros lietuvių - lenkų istorijos paimtais argumentais. Tiesa, jo argumentai vietomis buvo silpni, istorijos mokslu nepagrįsti. Tačiau negalima pritarti A. Milukui, kai jis sako, jog „pirmaisiais savo ėjimo metais L.B. jau paliejęs gausių karčių karčiausių koliojimosi žodžių upelį visiems jo vadovavimo nenorintiems pripažinti“[63]. Iš tikrųjų, pirmaisiais Amerikos darbuotės metais jis triūso ir kovojo ne savo prestižui iškelti ir palaikyti, bet lietuvybei žadinti. Tai buvo idėjinis, dalykinis tikslas, o ne asmeninis. Jo nelaimė, kad jis buvo vienas toks prasikišantis lietuvis inteligentas mūsų to meto tautiečių bendruomenėje ir todėl liko daugelio nesuprastas[64].

Kitoks Šliūpas pasidarė, geriau pasakius, buvo priverstas pasidaryti 1886 vas. m. pradėjusio Plymouthe eiti savaitraščio *Vienybė Lietuvininkų* (toliau bus cituojama V.L.). Laikraščio sumanytojai ir leidėjai buvo du prasigyvenę lietuviai prekybininkai: Juozas Paukštys ir Antanas Pajaujis. Pirmas turėjo dvi maisto krautuves, antras karčiamą. Abu leidėjai sudėjo po 1000 dol. ir tikėjosi iš laikraščio pelną, kurį būtų dalijęsi per pusę. Laikraščio redaktorium pasikvietė stipriai aplenkėjusį lietuvį D.T. Bačkauską, prieš tai dirbusį lenkų mokykloje ir lenkiško laikraščio pagelbininku Buffalo mieste[65].

Leidėjai, įkūrę laikraštį pelno tikslais, iš pat pradžių pasišovė sužlugdyti ir šiaip silpnai gyvavusį L.B. Jie davė savo laikraščiui daug gražesnę išvaizdą nei šliūpiškasis turėjo. Pasirinktas tikslas ryškėjo jau pirmame numeryje, kur programiniame straipsnyje užkabinamas Šliūpas, nors jo vardas neminimas. Ten rašoma: „Ši-

63. A. Milukas, *T.p.*, 580 p.

64. Pats Šliūpas laiške sužieduotinei skundėsi: „Sunku, Liudyte, kad aš neturiu čia žmogaus sau lygio, niekam aš negaliu kaip prigul duoties pažinti, niekam visai išsitikėti“. K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 483 p.

65. *LE* XXX, 540 p.

dytojų bus ir tokių, kurie pasakys, kad žodžiai ne visai lietuviški, o mes atsakome, jog žodžių nereikalaujame nuo Palangos, ale taip, kaip kalba apie... Naumiestį, Gadliavą, Kalvariją, Vilkaviškį ir Virbalį"[66]. Paminėjimas Palangos rodo turėjus galvoje Šliūpo tariamą žemaitišką tarmę. Nors ta šliūpiška „žemaitiška" kalba buvo kur kas taisyklingesnė ir lietuviškesnė nei V.L. redaktoriaus ir bendradarbių, kurių straipsniai knibždėte knibždėjo polonizmais. Tikrieji kaimiečiai lietuviai, kilę iš redaktoriaus nurodytų vietovių, tikrai nekalbėjo tuo V.L. savaitraštyje demonstruotu žargonu. Antras ir svarbiausias antišliūpinis dalykas buvo užuomina apie lenkybę: „Nemislijam vesti vainos su polskom gazietom, ba turime ta išminti, jog esame kudikiais vienos Motinos Ojčyznos, o šlėktas tas paukštis, kur į savo lizdą dergia"[67]. Čia aiškiai turėta galvoje Šliūpo atkirtis ne vienam lenkiškam laikraščiui, puolusiam jį dėl lietuvybės. V.L. jį smerkia dėl to ir dar primena lietuviams ir lenkams bendrą „Motiną Ojčyzną". Dar vienas ypatingas dalykas V. L. programoje: jungimas lenkiškumo su kunigija ir bažnyčia. Rašoma: „Taipogi apie kunigėlius ir reikalus bažnytinius mūsų Vienybė... storavonę darys, kad sulančyti į vienybę Bažnyčią Šventą, Motiną mūsų... būsime apgintojais mūsų pravadnikų dvasiškių, o per tai mums Dievas pabagaslovis ir ta Karalienė Lenkų laikys savo apiekoje"[68].

Dar prieš V.L. pasirodant Šliūpą pasiekė žinia, kokia V.L. bus ir jis tuojau į tai reagavo. 1886.II.13 L.B. rašė apie ją „Gaila yra, kad, kaip girdime, išduotojas *Vienybės* eisiąs keliais M. Tvarausko, kuris ilgai sunkino lietuvininkus ir vedė į lenkybę. Dar kas įstabu, kad Paukštis, kaip eina gandas, prisitraukia į rėdytojus p. Bačkauską, kuris Šenadoryje prasiskilbo visokiais negerais darbais, o dabar, svetimą pavardę priėmęs, kitur gyvena ir tariasi tapti rėdytoju liet. gazietos. Tegul Dievas apgina mūsų tautą nuo tokios gėdos! O tokią gėdą Lietuvai užtraukti žada *Vienybė* p. Paukščio su lenkais ir lenklietuviais Buffaloje ir Čikagoje. Reikėtų atminti, kad, jeigu Paukštis ims gaivinti naujalenkiškus darbus, jis

66. Cituota iš S. Michelsono, *T.p.*, 186 p.
67. *T.p.*
68. *T.p.*

ras ne vien Amerikos tikruose lietuvininkuose prieštaringą papeiką, o ir Europoje"[69].

Nors Paukščio - Pajaujo laikraštis pasišovė griauti, ką Šliūpas taip atsidėjęs statė, t.y. tautiškai sąmoningą lietuvių bendruomenę, tačiau jis gan švelniai jį peikė. Jis kėlė aikštėn nemokšos redaktoriaus Bačkausko, pasivadinusio Tomašausku, visokius juodus darbus ir sakė jį darant gėdą lietuvių tautai. Kalbėjo prieš lietuviuose lenkiškumo gaivinimą, kurį jis gujo iš jų tarpo. Jokio išpuolio prieš bažnyčią ar kunigus čia nebuvo. V.L. pulta tik dėl sunkiai kuriamos lietuvių vienybės ardymo, dėl lenkybės gaivinimo[70]. Tik polemikai tarp abiejų savaitraščių įsibėgėjus, kada V.L. redaktorius, gabus satirikas, su žodžiais nesiskaitęs apibėrė Šliūpą aštrios pašaipos straipsniais, tada L. B. ėmė rodytis prieškuniginiai ir net priešbažnytiniai pasisakymai. Redaktorius Bačkauskas paplavinėmis, nešvankiomis satiromis pagarsino savo savaitraštį mūsų bemokslių, sensacijų mėgėjų skaitytojų tarpe. Šliūpas buvo priverstas kovoti tuo pačiu ginklu. Jo laikraštyje ir atsirado šiurkštus, nekultūringas tonas tose peštynėse su Bačkausku ir kitais V. L. bendradarbiais ir kunigais, tos pačios V. L. paveiktais. Šliūpas gynėsi nuo jų net bažnyčiose puolančių kunigų istoriniais straipsniais, kuriuose skaitytojai įžiūrėjo ateistinį pagrindą[71]. V. L. įšūkis pakreipė Šliūpą į antikuniginę, anti bažnytinę ir net ateistinę linkmę.

Stebint tų dviejų laikraščių prasidėjusią įžulią ir nešvankią polemiką iš istorinės perspektyvos, galima matyti joje siauroje, lietuviškoje plotmėje tada vykusios visuotinės ideologinės kovos ir atspindį. Kaip jau minėta, nuo XIX a. pradžios Europoje iškilo liberalinė ar progresyvi srovė, kuriai anglas Benthamus davė radikalizmo vardą daugiau jos politiniam aspektui. Ateizmas, materializmas, socializmas tai vis tos srovės padariniai. Ji buvo visuo-

69. A. Milukas, *Spaudos laisvės . . .*, 582 p.

70. Šie du motyvai V. L. pulti ryškėja ir iš Šliūpo sekėjų, kalbėjusių niujorkiečių susirinkime, kuris įvyko 1886.II.20 d. A. Milukas, *T.p.*, 582 p.

71. „Kada keiksmai po bažnyčias neėjo mažyn ant L. B., tai rėdytojas pasiėmė iš paties dugno istoriškai perkratyti vadovus katalikų ir jų mokslą ir čionbėgyje laiko tapo parodyta, jog bažnyčia katalikų yra paremta ant doriškų puvėsių", — aiškinosi Šliūpas dėl paimtos antibažnytinės krypties. *Lietuviszkieje rasztai ir rasztininkai*, 1890, 227 p.

tinis Europos reiškinys, pasklidęs Vakaruose ir pasiekęs Rusiją. Rusijoje jis apėmė bajoriškos inteligentijos sąjūdį. Ši naujoviška srovė palietė ir mūsų visuomenę. Vadovaujantieji aušrininkai triūsė josios poveikyje. Jųjų tarpe Šliūpas ypač prasikišo savo kraštutinumu. Kaip Europoje, taip ir Lietuvoje šiai radikalinei srovei priešinosi senosios konservatyvinės linkmės, palaikomos pirmoje eilėje privilegijuotų sluoksnių ir visų įvairiausių bažnytinių ideologijų rėmėjų. Jos gynė paveldėtas šimtmetines tradicijas, ypač tikėjimą ir priešinosi radikalų skelbiamoms naujenybėms.

Mūsų kaimo visuomenė gyveno ilgus amžius stiprioje bažnytinėje ir bajoriškoje (daugiausia lenkiškoje) įtakoje. Tad ji buvo sunkiai radikalinės srovės veikiama. Jos nariai gyveno ir Naujame Pasaulyje pagal savo krašto papročius, jame gautą išsiauklėjimą. Jie spietėsi aplink bažnyčias pradžioje lenkiškas ir keliaklupščiavo prieš kunigus, kaip jie darė ir Lietuvoje[72]. Nelengva buvo Šliūpui pakreipti tautiečius eiti naujais keliais, atseit, sąmoninti juos tautiškai bei šviesti, jo supratimu, tikru, laicistiniu mokslu. Prieš jo misinius užmojus stojo pirmas Amerikos lietuvių laikraštis — V.L. Pažymėtina kad ir tas pats kun. Varnagiris, dirbęs su Šliūpu Niujorke kuriant parapiją, dabar įsijungė į V.L. prieš jį, kai tapo Plymoutho lietuvių - lenkų klebonu. Pirmiausia jis reklamavo V.L., paskelbęs, jog tas laikraštis nėra priešingas katalikų tikėjimui ir patarė kiekvienai lietuviškai šeimai jį skaityti[73]. Negana to. Jis ėjo dar toliau, drįso panaudoti pačios bažnyčios autoritetą kovai su L.B. 1886 V.L. 25 nr. jis paskelbė tokį dekretą: Šliūpo Jono gazietos po vardu *Lietuviškasis Balsas* pagal mokslą teologų ir katalikiškos bažnyčios skaityti nevalia"[74]. Po šios anatemos sekė dar to paties Varnagirio prierašas, kur bedievis Šliūpas skelbiamas „išskirtas iš draugystės žmogiškos ir kad jis veikiąs "lietuvninkų mažatikių dūšias velniui prispasabit"[75]. Varnagirio storžieviškas, praščiokiškas, obskurantiškas ir demagogiškas puoli-

72. Šliūpo minėtas (susietas su 48 išnaša) liūdijimas, kaip lietuviai sutiko pirmąjį į Niujorką atvažiavusį lietuvį kunigą, rodo jų iš savo krašto atsivežtą servilizmą kunigams. *Tokie jie buvo ir santykiuose su savo lenkišku klebonu. Unija,* 1884.XII.20 d.

73. A. Kučas, *T.p.*, 105 p.

74. S. Michelsonas, *T.p.*, 188 p.

75. S. Michelsonas, *T.p.*, 188 p.

mas bažnyčios vardu ženklino pradžią mūsų kunigų kovos prieš Šliūpą ir jo šalininkus. Išsivystė biaurių, šlykščių žodžių grumtynės L.B. ir V.L. puslapiuose. Jos tęsėsi tarp vad. šliūptarnių ir kunigų bei jų šalininkų, kryžiokais vadintų. Jos nuodijo Amerikos lietuvių sielas ir ardė jų vieningą darbą.

Šliūpas vargo su savo L.B., spirdamasis prieš V.L. plūdimus. Nors jis ir smarkiai atsikirsdavo priešams, tačiau nesugebėjo taip prisitaikyti prie tamsių skaitytojų, kaip V.L. redaktorius satirikas Bačkauskas. Jo, anot S. Michelsono[76], „pasakų jovalus" labiau mėgo skaityti nei Šliūpo logiškus, moksliškus atkirčius. Be to, *Vienybė* turėjo geresnę išvaizdą, didesnį formatą ir buvo daugiausia suvalkiečiams skaitytojams artimesnės kalbos laikraštis nei Šliūpo *Balsas*. Tuo būdu, V.L. žlugdė L.B. ir jis jau 1886 menkėjo. Tais metais laikraštis neteko daugelio skaitytojų, turėjo būti sumažintas (iki 4 pusl.) retai beišeidavo (per metus išėjo vos 24 nr.).

L.B. ir V.L. grumtynės nuo 1886 m. reiškė Amerikos lietuvių skilimą į dvi visuotines sroves. Stipresnė buvo konservatyvi, su bažnyčia ir lenkiškumu bent pradžioje susijusi, nes ji turėjo šaknis praeityje, istorijoje. Antroji, vad. laisvamaniškoji, grynai tautiškoji, tesirėmė daugiau naujovišku mokslu, skelbiamomis laisvės idėjomis ir su jomis glaudžiai susijusia tautybe. Trumpai sakant, pirmoji srovė buvo tradicinė, antroji — racionalistinė.

Vos tik mūsų visuomenei pradėjus skilti į dvi sroves, prasikišo vis dėlto ir vienybės mintis. Ne tik idealūs tautiniai, bet ir praktiški, gyvenimiški reikalai žadino tą mintį, kilusią iš čionykščių gyvenimo sąlygų. Be abejo, dar vis neišgyventa istorinė sankaba su lenkais ir šiųjų 1880 m. įkurta bendra Amerikos lenkų savišalpos sąjunga (Związek Narodowy Polski) derėjo ir lietuviams bendro jungimosi pavyzdžiu. Ji skatino lietuvius organizuotis panašiai dar ir dėl to, kad ji viliojo lietuvius prisirašyti ir jai krauti savo įnašus.

Bendro Amerikos lietuvių susivienijimo pradininko garbė priklauso, be abejo, J. Šliūpui. Jis nuo pat atvažiavimo į šį kraštą ėmė triūsti siekdamas sujungti visus lietuvius ir atitraukti juos nuo ryšių su lenkais. Šioje veikloje jis dėjosi lietuvybės apaštalu ir džiaugėsi paveikęs lietuvius nedalyvauti gegužės 3 d. šventės minėji-

76. *T.p.*, 123 p.

me. Jo paskutinis straipsnis *Unijoje* Lietuva aukštyn (1885.IV.25) reiškė jo džiūgėsį tuo laimėjimu. Jis kvietė visus lietuvius vienytis apie savo įsteigtą L.B. Jau to laikraščio programiniame straipsnyje jis rašė: „Užduotė lietuviško laikraščio turi būti... didinimas vienybės lietuviškos ir sutikimo"[77]. Pirmuose L.B. numeriuose jis kvietė lietuvius tautiškai susiprasti, šviestis ir būti vieningiems.

Aktualiai apie susivienijimą pirmą kartą prašnekėta Lietuvos Mylėtojų draugijos susirinkime 1886.II.20. Artimas Šliūpo bendradarbis P. Peseckas kalbėjo: „Kožnam darant storonę dėl išlaikymo L.B., Balsas sutrauks visus lietuvninkus į daiktą, mes įstengsime bažnyčias, namus pastatyti, o ir padarysime vienybę visos Lietuvos Amerikoje[78]. Po dviejų mėnesių, balandyje, tos draugijos susirinkime jau praktiškai svarstytas to susivienijimo reikalas. Vėl išsamiai tuo reikalu kalbėjo P. Peseckas[79]. Išrinkta „Susivienijimo visų lietuvininkų Amerikoje" mierių skelbimų komisija. Komisija, gavusi įvairių draugijų pritarimą paskyrė tam visuotiniam lietuvių suvažiavimui vietą Šenandoahe ir datą 1886.VIII.15.

Šiam didžiajam Šliūpo užmojui skersai kelio stojo tas pats kun. Varnagiris, tuo tarpu persikėlęs į Freelandą ir kartu kunigavęs ir Plymouthe. Kaip jau pastebėta, jis tuojau pritapo prie pradėtos leisti V.L. ir net bažnyčios autoritetu talkininkavo jos leidėjams atitraukti skaitytojus nuo L.B. ir palenkti į V.L. pusę. Vos tik Šliūpui pajudėjus kurti susivienijimą, Varnagiris tuojau pasirodė su straipsniu V.L. ir kvietė juos į vienybę[80]. O jau šliūpiškam suvažiavimui artėjant, paskelbė toje pačioje V.L. antrą straipsnį, kur suvažiavimą pavadino „Vytauto cirku" ir planuojamą susivienijimą „draugyste šėtono"[81]. Tuojau (rugp. 4) sekė to paties Varnagirio atsišaukimas į katalikus ir katalikiškas draugijas, pranešantis apie numatytą šaukti katalikų susivienijimo seimą spalio 31 d. Varnagiris veikė, be abejo, visos V.L. atstovaujamos srovės vardu. Kad ta srovė skyrėsi nuo Šliūpo ne tik pabrėžiama katalikybe, bet dar ir polinkiu į lenkybę, rodo josios artimi ryšiai su čikagiškiu daktaru M.P. Kasakausku.

77. A. Milukas, *T.p.*, 573 p.
78. *T.p.*, 582 p.
79. T. Astramskas, *Susivienijimas lituvių Amerikoje*, 1916, 6 p.
80. Straipsnio dalį duoda A. Kučas, *T.p.*, 27 p.
81. S. Michelsonas, *T.p.*, 19 p.

Dr. Kasakauskas priklausė, rodos, žinomai grafų Kosakovskių giminei (nes turėjo bendrą su ja herbą — aklą varną). Jis atvyko į Čikagą 1877 m., įsigijo vaistinę ir tapo gydytoju[82]. Ėmė veikti lenkų ir lietuvių tarpe. Biznio sumetimais leido lenkams laikraštį *Lekarz Domowy*. Tačiau jis neprisidėjo prie lenkų kuriamo „Związek" 1880 m., nedalyvavo jų steigiamame suvažiavime Čikagoje, nors ir buvo ten kviečiamas. Pagal Miluko liudijimą, jis, „būdamas katalikiško nusistatymo, neprijautė lenkams radikalams, kurių didžiuma buvo 'Związek' įkūrėjai"[83]. Bet jis kalbino lietuvius, kun. Čižauską iš South Bend (jis atvykdavo į Čikagą pas lietuvius išpažinčių klausyti, kol lietuviai neturėjo savo kunigo) ir vėliau Varnagirį, kai jis atvykęs iš Lietuvos (1885) buvojo pas vieną ir pas kitą, kurti panašią į „Związek" lietuvišką organizaciją tik jau grynai katalikišką. Pats ruošdamasis kurti tokią organizaciją įsteigė 1886 m. (kitų padedamas) šv. Kazimiero karalaičio draugiją ir ją globojo, davęs patalpas savo vaistinėje. Kasakauskas veiksmingai dalyvavo tais pačiais metais steigiamame katalikiško susivienijimo susirinkime ir pasakė itin patriotišką kalbą.

Kaip matome, du lietuvių bendri susivienijimai ruoštasi kurti tuo pačiu metu[84]. Pirmi suvažiavimą sušaukė balsiečiai prieš kelis mėnesius sutartoje vietoje ir laiku (Šenandoahe, 1886.VIII.15). Įkūrė pirma bendrą organizaciją, skirtą visiems Amerikos lietuviams sujungti. Pavadino ją „Susivienijimas Visų Lietuvininkų Amerikoje". Priimta graži, plačių užmojų konstitucija, surašyta, be abejo, Šliūpo ir pasirašyta visų 11 seimo delegatų. Š. tauriais, idealiais tikslais įkurtam Susivienijimui nebuvo lemta įsitvirtinti. Jei jis būtų gyvavęs, būtų apvainikavęs Šliūpo 1884 metais pradėtą triūsą — sujungti visus Amerikos lietuvius. Bet, išvestas į žodinę kovą su priešais, tapatinusiais lietuvybę su katalikybe ir nesikračiusiais per daug lenkybe, pralaimėjo.

Šliūpo priešininkų seimas susirinko Plymouthe 1886.X.31 ir įkūrė katalikišką susivienijimą. Kadangi abu susivienijimai buvo tų pačių draugijų junginiai, tai lenktynės tarp jų buvo neišvengia-

82. Apie jį kiek plačiau kalba A. Ambrose, *Chicagos lietuvių istorija*, 1967, 532 p. ir kitur.

83. A. Milukas, *Pirmieji Amerikos lietuvių profesionalai ir kronika*, 1929, 15 p.

84. Šio veikalo ribose netenka dėstyti susivienijimų istorijos. Ji išsamiai dėstoma minėtuose T. Astramsko ir A. Kučo veikaluose.

mos. Lenktyniauti geriau sekėsi tam susivienijimui, kuris labiau gebėjo pritraukti esamas draugijas. O draugijos buvo daugiausia savišalpinės ir įsikūrusios parapijų ribose ir laikytos kunigų įtakoje. Iš to suprantama, kodėl katalikiškam susivienijimui nuo pat pradžių pavyko patraukti draugijas ir grynai tautiškam („šliūpiškam") susivienijimui neliko pagrindo po kojomis.

Katalikai vadovai pirmavo rungtyniavime, nes jie pradžioje neišskyrė lenkų ir net kvietė jų draugijas prisidėti. Nors grynos lenkų draugijos ir neatsiliepė, o tai išėjo susivienijimo naudai, — tačiau jų kvietimas jau galėjo patraukti į susivienijimą ir pusiau lietuviškas, pusiau lenkiškas draugijas, kurių tada dar buvo.

Šliūpas ir jo šalininkai klydo, kai jie tinkamai neįvertino per amžius bažnyčios įdiegtos ideologijos ir per daug pasitikėjo Amerikos lietuvių tautiniu sąmoningumu. Jie apeliavo vien į lietuvių tautinius jausmus ir tuo šūkiu tikėjosi sutraukti juos į bendrą susivienijimą. Bandymas pasirodė per ankstyvas, ir Šliūpas pralaimėjo. Reikėjo laukti dar 15 metų, kol pagausėjusioje mūsų išeiviškoje visuomenėje sustiprėjo tautinis sąmoningumas, esmingai nesusietas su bažnytine ideologija, kada du susivienijimai galėjo atsirasti ir gyvuoti vienas šalia kito.

Šliūpo žygis, kad ir nesėkmingas, palieka vis dėlto šviesiu momentu jo veikloje. Jam pirmam priklauso garbė su savo „Lietuvos mylėtojais" iškelta bendro visų Amerikos lietuvių nepaisant jų tikybinių bei pasaulėžiūrinių skirtumų, susivienijimo mintis ir bandymas ją gyvendinti. Tik jo tiesiog revoliucinė, kraštutiniai skirtinga nuo mūsų ano meto plačiųjų masių ideologijos, pasaulėžiūra kliudė jam pasidaryti visų į bendrą susivienijimą suburtų lietuvių vadu. Iš jo paveržė vadovybę tie, kurie amžių tradicijų buvo lemti vadovauti mūsų tautiečiams parapijose jų sename krašte. Bet jie žengė Šliūpo pavyzdžiu ir jų sukurtas susivienijimas ilgainiui virto bendra lietuvių organizacija, ko ir Šliūpas pageidavo. Jo sumanytas ir pradėtas kūrinys pastoviai įsteigtas ir sutvirtintas buvo jau kitų, bet ant jo padėtų pagrindų[85].

85. Šioje vietoje tinka M. Roemerio jo duotame, iki šiol vienintėliame Šliūpo asmens apibūdinime, tiesa, kiek kreivokame: „Tai, kas prakalbėjo per jį, tai, kas pirmą kartą pasireiškė per jo įspūdingą ir jausmingą prigimtį, plėtojosi toliau savu primykščiu pagrindu, susidėsčiusiu vidujine logika, kad ir šalia jo". *Litwa*, 125 p.

4. PASIAIŠKINIMAS LENKAMS

Šliūpas, nepaprastai imlios prigimties žmogus, geriausiai suprato mūsų tautos žadintojų sutinkamas kliūtis ir ieškojo būdų joms pašalinti. Viena didžiausių klūčių buvo ilgos istorinės evoliucijos keliu į mūsų tautą įsispraudusi lenkybė. Ji laikė užgožusi lietuvybę. Tautinis atgimimas vyko nusikratant lenkiškumo. Šliūpui, kaip ir ne vienam mūsų ano meto inteligentui, teko nuo pat pradžių susidurti su ja ir būti jos paveiktam. Jau septynerių metų vaikas, atiduotas į kleboniją, turėjo mokytis kalbėti lenkiškus poterius ir lenkiškai skaityti bei rašyti. Studentaudamas, vos pakrypęs į politinę veiklą, ėmė bendrauti su lenkais socialistais ir net vertė jų atsišaukimus į lietuvių kalbą. Nuvykęs į Ženevą ir mezgė ryšius su lenkų socialistų biūru, jų leidyklai davė išleisti savo veikaliuką. Ėmęs redaguoti *Aušrą*, jis vėl susidūrė su lenkais, kai šieji piktai sutiko jo laikraštį. Pagal savo būdą siekti „usque ad finem", tariant M. Roemerio žodžiais,[86] jis nesitenkino įprasta laikraštine polemika, bet kreipėsi laiškais į lenkiško laikraščio redaktorių. Atvykęs į Ameriką tuojau susidūrė su lenkybe, kai susidėjo su M. Tvarausku *Unijai* leisti. Tuo pačiu metu matė Niujorko lietuvius, kai ėmė bendrauti su jais, įsitraukusius į lenkų tarpą ir net jų bažnyčios išnaudojamus. Čia jam ir kilo mintis atskirti lietuvius nuo lenkų ir kurti savą bažnyčią ir savarankišką draugiją. Ta kryptimi ėmė varyti propagandą pirmiausia žodžiu ir net drįso panaudoti jo faktinai redaguotą *Uniją*, veikdamas prieš savo šefą. Jo veikla bent iš dalies buvo sėkminga. Dėl to užsitraukė darbdavio rūstybę ir atsidūrė gatvėje su 5 c.

Šliūpas gynė aiškiai tautišką liniją, kai šalininkų, sutelktų į Lietuvos Mylėtojų draugiją paremtas, ėmė leisti L.B. Bet koks bendravimas su lenkais tada buvo pradėtas smerkti. Atsirado Šliūpo paleistas ar bent jo aplinkoje kilęs naujalenkio terminas, kuriuo vadinti lietuviai, dėjęsi su lenkais ar bent linkusieji su jais bendrauti.

Šliūpo antilenkišką akciją lenkai tuojau pajuto. Pyko ant jo pirmiausia kunigai, iš kurių „globos" jis traukė lietuvius. Neatsiliko lenkų laikraščiai ir organizacijos, o ir pati lenkiškoji visuomenė.

86. *T.p.*

Pasišovęs veikti prieš lenkus, Šliūpas sumojo panaudoti prieš juos ir Lietuvos krikšto sukaktuves. Pažymėtina, kad minėjimas[87] organizuotas dar Šliūpui laikantis prie Šv. Kazimiero draugijos ir Traicės parapijos, kaip rodo jų įtraukimas į minėjimo iškilmes. Jose dalyvavo, žinoma, ir Šliūpo Lietuvos Mylėtojų draugija. Vokiškoje bažnyčioje buvo atlaikytos pamaldos, kur tėvas kapucinas pasakė lietuviams pagarbų pamokslą. Vakare surengtame pokylyje, dalyvaujant net ir lenkams su jų Moniuškos choru, kalbėjo eilė kalbėtojų: lenkas, žydas ir net trys lietuviai, jų tarpe ir Šliūpas. Jis lenkiškai pasakytoje kalboje aiškino, kiek krikščionybė ir per ją lenkai padarė žalos lietuvių tautai. Užkliudė ir dabarties lenkus ir jų partijas, prikišdamas joms priešingumą lietuviams. Išskyrė vien socialistinę lenkų partiją Proletariat, kurią tarė esant palankią lietuviams[88]. Šliūpo surengtas minėjimas buvo skirtas ne tiek istoriniam įvykiui prisiminti, kiek iškelti aikštėn lenkų apaštalavimo žalą Lietuvai. Minėjimas vyko jau Lietuvių skilimo ženkle, kada V.L. kirtosi su L.B.. Jame nedalyvavo pasivadinę „tikrieji katalikai", ir brooklyniškė šv. Juozapo draugija. Jie laikė tą minėjimą, pasak Miluką,[89] „lietuvišku, lenkišku ir žydišku socialistų mitingu merdėjančiam L.B. palaikyti".

Įsivaręs į antilenkišką propagandą, Šliūpas pasiryžo pasiaiškinti lenkams plačiau, kaip jis žiūri į lietuvių lenkų santykius. Tuo tikslu jis išleido brošiūrėlę *Litwini i Polacy* (1887). Darbelis parašytas ramiai, kultūringai ir iš plačios perspektyvos. Visas lietuvių lenkų santykių dėstymas supintas su jo pasisavintu socializmo mokslu. Šliūpas pirmą kartą jame pasirodė esąs apsisprendęs socialistas marksistas. Čia jis jau duoda K. Markso skelbtą šūkį „Visų šalių proletarai vienykitės" ir reiškia viltį, jog įgyvendinus šį šūkį „nuoširdus tautų susibroliavimas įvyks"[90]. Kaip Marksas komunistų manifeste kalbėjo apie Europos slankiojančią revoliucijos šmėk-

87. Minėjimo eiga trumpai, bet ryškiai pavizduota A. Kučo, *T.p.*, 121 p.

88. A. Kučas, *T.p.*, 122 p. rašo, kad Šliūpas „tarp lenkų radęs tik vieną partiją, su kuria lietuviai gali eiti drauge, tai Proletariato partija". Tokia mintis jam buvo svetima. Įrodymas: — jo *L.B.*, 1886.VII ir VIII paskelbtas ilgas straipsnis „Tėvynybė ir visatybė" pasisako prieš lietuviškus socialistus, kurie „turi pasiimti už rankų su Proletariatu lenkuose . . . ir iš vien eidami nuveiktu visatinį darbą".

89. *Amerikos lietuvių kronika*, 1931, 23 p.

90. *Litwini i polacy*, 37 p.

lą, taip Šliūpas matė Europos akiplotį nušviestą revoliucinės aušros[91]. Čia pat kalba jis ir apie priešybę tarp kapitalistų ir proletarų ir apie „kapitalistų panaudojimą vargšų prieš vargšus". Jis smerkia taip pat visą dabartinę santvarką, kurioje vargšas turi tąrnauti kapitalistui net pagal esamą teisę ir kenkti tuo savo luomui[92].

Nors Šliūpas šioje lenkiškoje brošiūroje reiškėsi kaip socialistas marksistas, tačiau jis vienu esminiu dalyku skyrėsi nuo ortodoksinio marksistinio socializmo: jis neskelbė klasių kovos[93]. Vadinasi, jis nežengė paskutinio žingsnio į socializmą ir, palikęs sau rezervą, galėjo, praslinkus daugeliui metų, jo visai atsikratyti.

Nors Šliūpas ir stipriai palinko į socializmą, tačiau jo patriotizmas liko nepajudinamas. Iš lietuviško patriotizmo jam įsivaizduojamoji tarptautinė būsimoji bendruomenė turėsianti būti ne proletarinė, kaip Marksas įsivaizdavo, bet laisvųjų tautų sąjunga. Tautybė jam yra istorinė būtenybė,[94] išplaukianti tiesiog iš žmogiškos laisvės. Jis šiaip samprotaudamas grindžia jos buvimą: „Kiekvienas žmogus turi teisę pats tvarkytis; tad ir žmonių bendruomenė vienos kalbos, vienos kilmės, bendrų interesų negali išsižadėti savų teisių, kurias žmonija (morališkai) turi paremti, jei tik tauta neužmirš ta savo pareigų žmonijos atžvilgiu"[95]. Iš to samprotavimo Šliūpas daro reikšmingą išvadą, išreikštą tiesiog lapidariu posakiu: „Lietuva nori būti politiškai nepriklausoma"[96].

Pagrindęs lietuvių tautos nepriklausomybę, Šliūpas atremia lenkų kėslus į lietuvius, kuriuos laiko lyg savais tautiečiais „tik kitaip kalbančiais". Čia jis vėl griebiasi istorijos, kurią laisvai interpretuoja. Jam ateistui ir bažnyčios nedraugui tiko smerkti lenkų įtaką, pirmiausia pasinaudojant Lietuvos krikštu ir krikščionybės įvedimu. Jam Lietuvos krikštas nebuvo istorinė būtinybė (kaip jis, iš tikrųjų, buvo), bet tiesiog Vytauto (ne Jogailos!) politinis manevras. „Vytautas matė, kad Lietuva ilgai nepajėgs kariauti su krikščionimis; sumažinti mūsų tautos priešų kiekiui leido įvesti krikščionybę; juo labiau tai darė, kad pats buvo laisvamanis (sic!)

91. *T.p.*, 28 p.
92. *T.p.*
93. plg. J. Ochmanski, *T.p.*, 152 p. 567 išn.
94. „Więc narodowosc jes koniecznoscią historyczną".
95. *Litwini i polacy, 4 p.*
96. *T.p.*, 5 p.

tikėjimo dalykuose“[97]. Taip laisvai ir su istorine tikrove nesuderinamai pabrėžęs krikščionybės kelią į Lietuvą, Šliūpas kalba toliau apie jos žalingumą lietuvių tautai per ilgus amžius. O tai todėl, kad Bažnyčia remiasi aristokratiškais, autokratiškais principais“[98]. Valančius ir nedaugelis kitų kunigų, dirbusių tautai, esanti tik maža išimtis.

Kaip matome, Šliūpas pasmerkė lenkiškos bažnyčios įtaką Lietuvai pagal jo išpažįstamą socialistinį požiūrį. Eidamas tuo pačiu keliu, jis dar galėjo lengvai pasmerkti ir vyravusį dvarininkų aristokratų luomą Lietuvoje. Jie esą išnaudoję mūsų liaudį taip, kaip dabar kapitalistai darbininkus, nes „buržuazijos viešpatavimas mažai kuo skiriasi nuo šlėktos“[99].

Šliūpas, sutapatinęs Lietuvos lenkišką bajoriją su kapitalistų - buržujų luomu, nelaikė ir 1772, 1793 ir 1795 m. padalinimų lietuviams pragaištingais. Lietuviui buvę vis tiek pat, kas jo ponas — lenkas ar rusas. Jo teisinė padėtis paliko nepakitusi[100]. Išvada visai teisinga. Rusiška autokratija buvo pagrįsta žemvaldiška aristokratija ir tuo būdu jos visuomeninė santvarka buvo panaši į buvusios Lietuvos - Lenkijos respublikos santvarką. Po padalinimų neįvyko apčiuopiamų pakitimų, kurie būtų palietę plačiųjų masių buitį. Lietuvis paliko baudžiauninkas kaip ir buvęs. Tačiau Šliūpas klydo su savo liberaline socialistine istorijos samprata, nes jis nematė istorinių, idėjinių saitų Lietuvos su Lenkija ir lenkybe. Jau lenkiškos formos krikščionybė ir krašte atsiradusių tikrų lenkų ar sulenkėjusių kunigų per amžius skelbiama negalėjo nepadaryti įtakos lietuviams. Lenkiškos praeities paveikti lietuviai juto skirtingą padėtį po padalijimo. Jiems rusiška valdžia buvo svetimesnė nei buvę lenkų bajorai. Dėl to aiškaus skirtumo lietuviai valstiečiai neliko visai abejingi 1831, 1863 m. sukilimams. Ne be valstiečių paramos sukilėliai 1831 m. sukilimo pačioje pradžioje galėjo išvyti rusus iš daugelio Lietuvos miestų ir išvaduoti žymią krašto dalį. 1863 m. Mackevičiaus ir kitų vadų būriuose kovėsi nemaža valstiečių. Todėl Šliūpas prasilenkė su istorine tikrove, kai

97. *T.p.*, 12 p.
98. *T.p.*, 20 p.
99. *T.p.*, 29 p.
100. *Litwini i polacy*, 17 p.

jis tvirtino: „1830 (tikriau: 1831) lietuviai tiktai iš prievartos traukė į sukilimo karą, sunkiai rinkti rekrūtai; 1863 m. žmonės ne visur rėmė sukilimą"[101]. Iš tikrųjų, pirmo ir antro sukilimo vadai nebūtų galėję patraukti valstiečių, jei šie nebūtų skyrę lenkų nuo rusų. Iš senų laikų įsigyvenęs lietuviuose priešingumas rusams vis glūdėjo juose ir pasireiškė abiejuose sukilimuose, ir vėliau kovoje prieš bandymą įbrukti jiems rusišką raidyną. Įsigyvenęs priešrusiškas polinkis tautiečiuose lengvino aušrininkams paveikti juos priešintis kai kuriais atvejais savo vyriausybei. Tuo tarpu kova su įsigyvenusia lenkybe nelengva buvo. Šliūpas pats tai pajuto, kai pradėjo veikti Amerikoje. Tik jam racionalistui buvo svetimas tas istorinis lenkybės pagrindas lietuviuose. Ne visai tiksliai suprato jis ir lenkų pasipriešinimą jam ir jo antilenkiškai akcijai. Kova su lenkybe Šliūpui ir visiems aušrininkams buvo kova su istorinės evoliucijos palikimu. Todėl ji buvo sunki tiek Lietuvoje, tiek Amerikoje. Šliūpo maža knygutė yra tos kovos liudininkė.

5. TARP VISUOMENĖS VEIKLOS IR STUDIJŲ

Šliūpas vargo Niujorke su savo L.B. Prenumeratorių buvo maža[102]. Iš šiaip pardavinėjamų numerių ir iš skelbimų ne ką teturėjo. L.B. didelę konkurenciją darė V.L., stambaus formato laikraštis. Nuo pat pradžių leidžiamas dviejų biznierių, vėliau vieno (J. Paukščio), turėjo stiprų materialinį pagrindą ir galėjo tvarkingai kas savaitę pasirodyti. Jis neapvylė prenumeratorių. Be to, redaktorius D.T. Bačkauskas buvo kad ir nemokša, bet gabus satirikas. Jis gebėjo prastuoliams skaitytojams pataikaujančiai rašyti ir L.B. redaktorių su purvais apdrabstyti. Šliūpas, žinoma, ir stengėsi nepalikti skolingas. Tad prasidėjo biaurūs abipusiai plūdimai ir šmeižtai, kurie reiškė kovą dviejų srovių: radikaliosios ir konservatyviosios.

101. *T.p.*, 18 p.
102. A. Milukas, *Spaudos laisvės* . . ., 578 p. išn. 2.

Priešingumas tarp dviejų srovių nebūtų buvęs toks žvarbus, jei radikalinės tautinės srovės priešakyje būtų stovėjęs kad ir netikintis, bet daugiau indiferentiškas tikėjimui žmogus, ne toks kovingas antireligininkas, koks pasirodydavo Šliūpas. Dar jo viešai skelbiama socialistinė doktrina, kurios priešybė tikėjimui buvo visuotinai žinoma, griovė jo autoritetą tikinčiųjų tarpe. Nuo jo, žinoma, nusigręžė kunigai ir prisišliejo prie V.L. Kunigai traukė paskui save ir daugumą dar vis Lietuvos parapijų išauklėtų tautiečių ir padarė jiem V.L. artimesnę už L.B. Įsišaknijęs lietuviškas konservatyvizmas nugalėjo šliūpiškąjį radikalizmą.

L.B. negalėjo išlikti savaitraščiu, kaip leidėjas ir redaktorius iš pat pradžių užsibrėžė. 1886 m. jis ėjo kas dvi savaites (26 nr. per metus), 1887 m. ėjo pradžioje tris kartus į mėnesį, vėliau du ir ant galo kas antrą savaitę (25 nr. per metus), 1888 m. išėjo 30 nr., 1889 m. pasirodė vos 4 nr. ir sustojo[103].

Kad ir didelį vargą vargdamas, Šliūpas vis dėlto stengėsi savo laikraštį išlaikyti. Jis turėjo ištikimą talkininką savo jaunos žmonelės Eglės asmenyje. Ji, dirbdama siuvykloje, turėjo naudoti savo sunkų uždarbį ne tik šeimai išlaikyti, bet dar ir laikraščiui paremti. Tuo tarpu pasunkėjo ir šeimos našta, kai prie anksčiau, 1886. VII.26, gimusios dukters Aldonos prisidėjo dar sūnus Kęstutis, gimęs 1888.III.4. Tada Šliūpai sumojo keltis iš Niujorko į Šenandoahą[104]. Šiame mieste tikėjosi turėti didesnį pasisekimą savo laikraščiui, nes Šenandoah buvo tirščiausiai lietuvių apgyventas[105]. Jie pelnėsi pragyvenimą dirbdami daugiausi- anglių kasyklose, atseit, priklausė žemiausiam sluoksniui, iš kurio tarpo L.B. turėjo daugiausia skaitytojų ir rėmėjų[106]. Naujoje vietoje Šliūpas tuo-

103. *LE* XVI, 24 p.

104. Šliūpai persikėlė į Šenandoahą 1888 m. pradžioje, kaip leistina spręsti iš Šliūpo liūdijimo trumpje autobriografijoje: „... kada buvome susilaukę dvejetos vaikučių, mes kraustėmės į Šenandoahą...", *Išpažintis*, 8 p. Tad, persikėlimas tegalėjo įvykti apie kovo mėn. Tiesa, *LE* XXX, 62 p. nurodoma Kęstutį gimus Šenandoahe.

105. Ne be pagrindo apie tą laiką kun. Varnagiris pavadino Šenandoahą „stalica Lietuvos", A. Kučas, *Lietuvių Romos katalikų susivienijimas Amerikoje*, 1956, 28 p.

106. Šenandoaho lietuvių didesnį dėmesį *L.B. rodo iš jų 1886 m. gautas gausesnis skelbimų kiekis nei iš kitur.* Milukas, *Spaudos laisvės...*, 578 p.

jau įsitraukė į lietuvišką veiklą. Čia, kaip kadaise Niujorke, rado lietuvius susirūpinusius savo parapijos steigimu. Jos reikalą judino vienuolio Augustino Zaico 1877 m. įsteigta savišalpinė šv. Jurgio Draugija. Kaip tik tos draugijos įsisteigimo metais lietuvių statyta šv. Kazimiero bažnyčia gavo lenką kunigą, nemokėjusį lietuvių kalbos. Be to, kai ta bažnyčia pasirodė vyskupijoje įregistruota „lenkų katalikų bažnyčia"[107], lietuviai pasijuto esą svetimi savoje statytoje bažnyčioje. Šliūpas, kaip matysime, nepaliko abejingas lietuvių rūpesčiui ir stengėsi padėti.

Tuo tarpu jis atsidėjo savo laikraščio leidimui ir bemokslių tautiečių švietimui. Jis ėjo į jų tarpą su prakalbomis įvairiais mokslo ir visuomenės gyvenimo klausimais. Prakalbas rengė lietuvių saliūnuose, kurių Šenandoahe daug buvo. Turėjęs gabumų vaizdžiai, gyvai ir jausmingai kalbėti, jis galėjo sudominti klausytojus. Jis švietė jokio mokslo neragavusius tautiečius. Be to, įsteigė „nedeldieninę mokyklą" ir joje mokydamas gribštelėdavo ir katalikų bažnyčią[108]. Tuo būdu pasidarė sau įdėjinių priešų ir Šenandoahe. Įsileido vėl į rietenas su naujalenkiais ir bažnyčiai ištikimaisiais. Jo prakalbose ir mokykloje skleidžiamame moksle, be abejo, atsispindėjo ir L.B. ir tas kenkė jam. Šliūpo vargai su laikraščiu nesibaigė. Tačiau vargstantis laikraštininkas pasiliko vis dėlto ir veiklus visuomenininkas. Jo veiklos savaimingas ir itin praktiškas kūrinys buvo lietuviams suorganizuota kooperatyvinė krautuvė. Apie ją kiek sužinome tik iš trumpos Šliūpo užuominos[109]. Antras jo sumanymas, turėjęs dideles pasėkas Amerikos lietuvybei, buvo pasiūlymas šv. Jurgio draugijai pasikviesti iš Lietuvos sau kunigą, kun. A. Burbą.

Šliūpas ir kun. A. Burba kilimu buvo artimi kaimynai žemaičiai (vienas iš Gruzdžių valsčiaus, kitas iš Kruopių). Išėjęs kunigo mokslus Vilniaus seminarijoje, Burba ėmėsi lietuvybės gaivinimo darbo aplenkintose Vilniaus krašto parapijose, kuriose jam teko kunigauti. Tuo pačiu metu bendradarbiavo kiek ir *Aušroje*, rašęs

107. A. Kučas, *Shenandoaho lietuvių Šv. Jurgio parapija*, Brooklyn, 1968, 24 p.

108. A. Milukas, *Spaudos laisvės* . . ., 593 p.

109. Veikale *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* jis kalba: „Kun. Burba, sukeldinęs sukiršinį tarpe lietuvių Šenandorio, kurie tyčia davė ir sandarbystės kromui nupulti, kaipo „prakeiktojo Šliūpo" įrednei.

daugiausia patriotiškus, nors ir silpnus eilėraščius. Dėl lietuviškos veiklos jį persekiojo, lenkams skundžiant, rusų vyriausybė ir dvejus metus (1886 - 88) uždarė Gardino pranciškonų vienuolyne. Čia šiek tiek rašinėjo ir net pasiuntė 1888 m. pasveikinimą L.B. Gal šis dalykas ir paveikė Šliūpą papiršti jį Šenandoaho lietuviams. Šliūpas rašė ir Burbai į Gardiną, kviesdamas jį atvykti į Šenandoahą. Šliūpo paveikta šv. Jurgio draugija nupirko Burbai laivokartę ir jis 1889.VIII.6 atvyko į Ameriką. Niujorko uoste pasitiko jį šv. Jurgio draugijos atstovas.

Kai Burba atvažiavo į Šenandoahą, Šliūpo jau neberado. Jis, staiga apsisprendęs pasukti kitu gyvenimo keliu, buvo apleidęs šį miestą jau prieš kokius tris mėnesius. Kaip dažnai istorijoje lemtingas pasėkas turėjusiems vyksmams pradžią duoda nežymios staigmenos, taip ir Šliūpo gyvenimo posūkį nulėmė, rodos, menkas šeimyniškas nuotykis.

Atsidėjęs laikraščiui, prakalboms ir mokymui, Šliūpas įstūmė į skurdą savo šeimą su dviem mažais vaikučiais. Tai skaudžiai atjautė motina ir ne kartą priekaištavo vyrui kad apleido šeimą dėl visuomeniškų dalykų. Priekaištai išaugo į barnius kurių vienas tapo lemiamu, nes reiškė posūkį Šliūpo gyvenime.

Barnį aprašo K.V. Račkauskas, sakęsis girdėjęs iš pačių Šliūpų pasipasakojimų vėlesniais laikais: „Vieną pavakarę, Šliūpui pasisakius, kad jis turįs eiti į susirinkimą, Malinauskaitė - Eglė su kartėliu balse paklausė:

— Kas tau svarbiau: susirinkimas ar šeima? Štai vaikai pusbasiai, nuplyšę, neužtenka pinigų net pienui, o tu ir tegalvoji apie savo laikraštį, apie susirinkimus, apie rietenas su kunigais ir naujalenkiais...

Žodis po žodžio Malinauskaitė - Eglė taip įsijaudino, kad spaustuvėlėje nužėrė nuo stalo Šliūpo surinktą eilinį L.B. numerį. Dar ir to neužteko: ji apvertė raidžių kasas ir išbarstė raides...

Liuda! Mamyte! — sušuko Šliūpas — ar tu pagalvojai, ką padarei? Šitiek čia mano darbo įdėta, ir tu viską sujaukei, suardei! — Sujaukiau ir suardžiau! — atsakė Malinauskaitė - Eglė. — Gal dabar tu pasvarstysi ne kaip tariamasis lietuvybės apaštalas, bet kaip mano vyras ir mudviejų vaikų tėvas! Pasvarstysi ir paieškosi priemonių sudaryti bent pakenčiamą gyvenimą!

Šį epizodą man kadaise papasakojo pats Šliūpas, pasakojo apie tai ir Malinauskaitė - Eglė"[110].

Po tokios šeimyniškos dramos skurdeiviškas gyvenimas negalėjo būti tęsiamas. Reikėjo ieškoti kokios nors išeities. Po ilgesnio svarstymo nutarta, kad Šliūpas pertrauks kuriam laikui laikraštininko ir visuomenininko darbą ir imsis medicinos studijų, sieks daktaro profesijos. Į šį mokslą jis buvo linkęs dar Europoje, kai keliavo į Ženevą su pasiryžimu stoti į tenykštį universitetą studijuoti medicinos. Kilo šeimos išlaikymo klausimas studijų metu. Sprendimas rastas toks: leisti žmoną su vaikučiais grįžti į Lietuvą, pagyventi Ručionių vienkiemyje (netoli Biržų), kol Šliūpas baigs mokslus. Vienkiemis buvo Šliūpienės mirusiųjų tėvų palikimas, valdomas kelių apylinkės bajorų, paskirtų globoti mažamečius našlaičius. Iš Šliūpienei priklausomos dalies šeima tikėjosi gauti 2300 rublių (t.y. apie 1150 dol.)[111]. Plikbajoriai, anot Šliūpo, palikimo valdytojai tokiam bedieviui ir dar „poliakožercui", kokiu jiems Šliūpas rodės, nelinkę buvo nieko duoti. Kai iš susirašinėjimų paaiškėjo, kad iš palikimo nieko negalima gauti, Šliūpas kvietė šeimą grįžti į Ameriką dar prieš jam studijas baigiant. Šliūpienė pakluso kvietimo ir 1890 m. rudenį visa šeima vėl buvo Baltimorėje.

Šliūpas, išleidęs šeimą į Europą ir dar išspausdinęs Šenandoahe paskutinį (4) L.B. nr. 1889 m. stojo į medicinos mokyklą Marylando universitete (Baltimorėje) ir ėmėsi studijų. Prieš apleisdamas Šenandoahą grąžino spausdinimo mašiną jos savininkui U. Matulevičiui, nupirkusiam ją skolon[112].

Po daugelio metų Šliūpas apgailestavo turėjęs netekti savo laikraščio, nors ir skursdamas su šeima jį leido. „Man labai širdį skaudėjo, netenkant L.B. — rašė jis[113].

Vos pradėjęs studijas, Šliūpas tuojau turėjo rūpintis pragyvenimu ir mokslapinigiais. Stengdamasis kaip nors manytis, su kažkokiais prikalbintais vaikinais užsidėjo cigarų krautuvę[114]. Vargo

110. K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 467-8 p.

111. *T.p.*, 468 p.

112. A. Milukas, *Spaudos laisvės . . .*, 574 p.

113. *Išpažintis*, 8 p.

114. Apie kažkokią vaikinų talką krautuvėje kalba Šliūpas laiške žmonai 1890. VII.3 d.: „. . . ir kas tą krautuvėlę mislyjęs įkurti jeigu ne aš būčiau sukurstęs tuos vaikinus? K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 497 p.

jis su ta krautuve, stengdamasis šį tą pelnyti. Kaišiodavo cigarus ne tik užsimokantiems, bet ir skolon. Klausęs dienomis paskaitų, vakarais turėjo gaudyti skolininkus ir kaulyti skolą. Laiške Liudai 1889.XI.16 apie tą vargingą prekybą rašė: „Štai jau subatos vakaras... vėlai šiandien namo sugrįžau — jeigu galima apie namus šnekėti. Medžioju mieste savo skolininkus, kaip tai pratęs daryti nuo senai: sunku yra juos sumedžioti, nes kai kuris, pajutęs mane ateinant, pasislepia... Ale vis šiek tiek pinigų susikrapščiau. Dabar tik apie gyvenimą turiu rūpintis, o užmokestį už universitetą turiu kišenėje. Berods, daug ir brangaus laiko nuėjo šalyn, bet ar kitaip galėčiau daryti, kada nėra jokios vilties gauti pagalbą iš kur nors? Atlikęs lekcijas universitete, velkuosi į miestą, siūlydamas tavorą, kurio jau nebedaug turiu. Sunku bus man, kada pabaigsiu šitą tavorą pardavinėti. Iki šio laiko dar vis šiaip taip sukuosi"[115].

Tokioje varganoje, tiesiog elgėtiškoje padėtyje gyveno Šliūpas studentas 1889 m. gale. Rodos, studijos ir pragyvenimo rūpesčiai turėjo paglemžti jį visą. Tačiau Šliūpas, kuriam visuomeninis - tautinis darbas buvo tarsi įgimtas, neužsidarė su savo studentiškais vargais. Jis veikliai įsiterpė į Baltimorės lietuvių koloniją ir išjudino ją[116]. Jis ėjo į ją su prakalbomis, kaip darė ir Šenandoahe. Šliūpo studentavimo pradžioje Plymoutho klebonu tapo A. Burba, pasitraukęs iš Šenandoaho. Abu tapo artimi draugai ir Šliūpas Burbos asmenyje gavo nuoširdų kunigą rėmėją studijose ir visuomeniniame - tautiniame darbe.

Šioje aplinkoje Šliūpas vis puoselėjo seną idėją, būdingą anų laikų liberalams, būtent, pasitikėjimą mokslo šviesa. Per švietimą, t.y. patiriamos tikrovės pažinimą žmonės tegalės išsivaduoti iš visokių prietarų, neišskiriant nė tikybinių, ir žengs pažangos keliu į šviesesnį rytojų. Tad skleisti mokslą, šviesą yra gyvenimo progreso, pažangos reikalavimas[117]. Lietuviams tautinis susipratimas ir tegali būti skiepijamas tik per jų švietimą.

115. K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 493-4 p.

116. „Baltimorėje baisiai sujaudinau lietuvius, ir vieni baisiai ant manęs pikti, kiti gi man labai draugingi . . .", rašo Šliūpas Burbai. *Vilnis*, 187 nr., 1968.IX.26.

117. Šliūpo pasitikėjimas pažanga aiškėja iš jo žodžių 1889.XI.6 d. laiške žmonai, kur jis atsargiai kritikavo Burbą, kuris patarė jam derintis prie *Varpo*. Jis rašė: „. . . bet ir vaisiai tų darbų (t. y. neliesti tikybinių bei pasaulėžiūrinių klau-

Iš šios pasaulėžiūrinės prielaidos Šliūpui kilo mintis įkurti Lietuvių Mokslo draugystę. Baltimoriškių lietuvių, daugiausia siuvėjų, padedamas, jis tokią draugiją įsteigė 1889.XII.22, prisiimdamas jos pirmininko pareigas. Draugijos tikslas — leisti knygas, laikraščius ir šiaip skleisti švietimą lietuvių tarpe. Imta kurti jos skyriai įvairiuose miestuose ir telkti lėšas iš narių mokesčių ir aukų. Draugijos metinės apyskaitos bent pradžioje buvo skelbiamos spaudoje. Pirmas tos draugijos leidinys buvo Šliūpo veikalas Lietuvių raštai ir raštininkai (Tilžė, 1890).

Lietuvių Mokslo draugija pradžioje buvo grynai tautinė, kultūrinė lietuvių organizacija. Jai nuo pat pradžių priklausė kun. Burba ir net kurį laiką 1892 m. pradžioje į Ameriką atvykęs A. Milukas. Kol Šliūpas studentavo, ji tokia ir teišliko, kaip rodo jos 1891 m. suvažiavimas. Suvažiavime dalyvavo 6 skyriai ir draugijos iždė buvo 572.04 dol. Šliūpas, Burbos tarpininkavimu sutaikytas su vienybiečiais galėjo tęsti medicinos mokslus, nors kovodamas su gyvenimo sunkumais. Iš pradžių, kaip matėme, pats stengėsi kaip nors išsiversti be pašalinės pagalbos. Vėliau jį parėmė Burba ir net ne vieną kartą[118]. Studijas greitai varė ir jau 1890.VII.3 žmonai rašytame laiške reiškė viltį (kad ir netiesioginiai) už 8 maždaug mėnesių baigti mokslus. Bet vargas ir netikras rytojus slėgė jį. Iš žmonos rašytų laiškų patyręs, kad iš globėjų ar giminių negaus tikėtosi kraičio ar gaus labai mažą dalį, piktinosi, biaurėjosi jais ir kvietė žmoną nedelsiant grįžti. Šiaip taip versdamasis su sugrįžusia šeima dar kelis mėnesius, kol 1891 m. kovo mėn., prieš Velykas, gavo diplomą. Jis buvo pirmas lietuvis daktaras, išėjęs mokslus Amerikoje.

Kaip jau pažymėta, Šliūpas studentavo ir Mokslo draugijai vadovavo būdamas artimuose santykiuose su kun. Burba. Juos abu dar artino V.L. savaitraštis, kurio redaktorius (nuo 1890 m.) buvo Šliūpui artimas žmogus. Po buvusios jo aistringos kovos su vienybininkais ir į juos visu frontu įsijungusiais kunigais dabar buvo jaučiama pakitusi nuotaika. Šliūpas ir J. Paukštys taip pat liovėsi bu-

simų) negali būti išnašūs, kadangi neatsakys reikalavimams vis ir vis žengiančio gyvenimo". K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 494 p.

118. „Kun. Burba ir man nekartą pinigais padėjo einant į mokslą, ko pamiršti aš negaliu" — prisiminė Šliūpas. *Išpažintis*, 8 p.

vę priešai ir Šliūpas net įsirikiavo į V.L. bendradarbių eilę. Taikos kūrėjui Burbai parūpo užantspauduoti savas laimėjimas lietuvybės labui ir parodyti lietuviškai visuomenei, kad buvęs įnirtingas kovos metas tarp dviejų priešingų srovių baigtas. Ne senai iš Lietuvos atvykusiam Burbai, vedusiam kovą dėl lietuvybės per bažnyčias buvo aišku, kad tautinis susipratimas lietuviams tegali būti sėkmingiau diegiamas per jų tikybinius jausmus. Tautybė jiems turi derintis su jų tikybiniais įsitikinimais. Tad jiems paveikūs tegali būti tie lietuvybės skiepytojai, kurie gerbia jų tikėjimą. Vadovaudamasis šiais oportunistiniais sumetimais,[119] Burba ir prikalbino Šliūpą atlikti viešai velykinę (1891 m.) išpažintį. Jo greičiausiai patvarkymu prie Šliūpo prijungti dar du „penitentai": J. Andziulaitis, V.L. redaktorius, ir J. Paukštys. Visi trys važiavo iš Plymoutho pas „liberališkesnį" kunigą Kalesinskį, ilgus metus išbuvusį Sibire už dalyvavimą 1863 m. sukilime, ir dabar klebonavusį Pittstone. Nuvažiavo iš vakaro ir visą naktį praleido girkšnodami ir kortuodami su kunigu klebonijoje. Kitą dieną nuėjo į bažnyčią ir prie to paties kunigo atliko išpažintį ir priėmė komuniją. Visa ceremonija vyko viešai, žmonių akivaizdoje.

Demonstracija padaryta vieningam pradėtos lietuvybės darbui sutvirtinti. Kadangi Burba pritraukė prie išpažinties tris veikėjus, o ne vien Šliūpą, tai nepagrįstas S. Michelsono įtarimas, kad Šliūpas leidosi Burbos paperkamas už 300 paskolintų dolerių[120]. Prasimanytas ir Miluko tvirtinimas, kad Šliūpas ėjo išpažinties iš kun. Burbos paskolai gauti, kuri jam buvusi labai reikalinga už diplomą užsimokėti[121]. Iš tikrųjų Šliūpas diplomą jau buvo gavęs prieš Velykas ir už jį sumokėjęs 50 iš Burbos paskolintų dolerių[122]. Ta vieša išpažintis, neabejotinai, buvo 4 vadovaujančių veikėjų sąmokslas naiviai tikinčiųjų visuomenei įsiteikti, daugiau nieko[122a].

119. Burbos oportunizmas lietuvybės darbe paliūdytas ir Šliūpo, kuriam jis įkalbinėjęs, jog reikia „tik rūpintis žmonėms patikti ir per tai juos patraukti prie darbavimosi dėl lietuvystės". K. Vairas-Račkauskas, *T.p.*, 494 p.

120. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, 123 p.

121. *Pirmieji Amerikos lietuviai profesionalai ir kronika*, Philadelphia, 1929, 61 p.

122. *Vilnis*, 198 nr. 1968.X.11 ir 201 nr. 1968.X.16 d.

122a. Kreivokai rašoma ir *LE* XXX, 59 p., kai švelninant Šliūpo laisvamanybę, ta išpažintis laikoma rimtai atlikta.

6. PIRMIEJI LITERATŪRINIAI-ISTORINIAI DARBAI

Dauguma Šliūpo raštų gali būti suskirstyta į dvi grupes: 1. bendriniai mokslo kūriniai socialiniais, istoriniais, religiniais, gamtos mokslų ir kitais klausimais, skirti jo materialistinei pozityvistinei ideologijai pagrįsti ir 2. lituanistinio turinio rašiniai. Pastarosios grupės darbais jis pradėjo žurnalistinę karierą *Aušroje, Unijoje* ir *Lietuviškame Balse.* O pagal išpažįstamą nuo pat studentavimo laikų socialistinę doktriną parašė pirmą brošiūrą *Išganymas vargdienio* (Galima spėlioti, kad dar anksčiau parašytas rašinys *Vargai, jų kiltis, ūgis ir kova su jais* ir buvo panašaus turinio.).

Šiek tiek nuostabu, kad įsikūręs Amerikoje, šalia žurnalistinio ir visuomeninio darbo dar ėmėsi versti dramatinį kūrinėlį — K.F. Gutzkovo politinę tragediją *Patkulis.* Jis pasirinko ją pateikti lietuviui skaitytojui, nežinodamas jos tikro istorinio pagrindo. Jis palaikė *Patkulį* vidžemiečių latviu, kovojusiu dėl savo tautos laisvės. Tuo tarpu Reinholdas Patkulis buvo Livonijos vokiečių didikų (baronų) vadas, pasipriešinęs krašto valdovams švedams, kai jie bandė palaužti jo luomo savivaldą. Dėl pasipriešinimo Patkulis buvo nuteistas mirti ir turėjo bėgti iš krašto, netekdamas dvarų kuriuos švedai konfiskavo. Užsienyje suorganizavo prieš švedus net 4 valstybių koaliciją: Danijos, Lietuvos - Lenkijos, Rusijos ir Saksonijos. Po to gavo iš caro Petro D. paskyrimą Rusijos atstovu prie Saksonijos elektoriaus dvaro. Kai jaunas švedų karalius Karolis XII, palaužęs koaliciją, įsibrovė į Saksoniją, jis privertė elektorių taikytis ir išduoti jam Patkulį. Švedai įvykdė tam didikui mirties sprendimą susukdami rate, kaip tada buvo įprasta.

Vokietis dramaturgas Gutzkovas, gyvenęs Drezdene, susidomėjo to Livonijos barono tragedija ir sukūrė tą veikalą.

Gal būt, Šliūpo dėmesį patraukė autoriaus sudemokratinimas to Livonijos didiko, vaizdavimas jo kovotoju dėl tautos laisvės. Galėjo žavėti jį ir į Patkulio burną įdėti autoriaus monologai, kaip pvz., vienas jų: „Kaip yra apkrautas mūsų dėvėjimas, taip ir mes esame apkrauti prietarų. Kad ateitų gadynė, kur žmonės vėl pasiners į vaiskią šaltininę maudynę gamtos ir širdys vėl atsijaunins". Tai kalbos turinys, po kurios ir Šliūpas būtų galėjęs pasirašyti.

Dar daugiau galėjo žavėti Šliūpą to „latvio“[123] Patkulio ar jo artimųjų kalbos apie tautų laisvę. Kai vidžiamietis Slippenbachas, Patkulio draugas, jam jau pasmerktam mirti rate kalba: „Nužudyti galima kankintinį valnybės, nužudyti juk ir prie rato — ant peno jauniems ereliučiams; bet tautos yra dėkingesnės nei kunigaikščiai — jų kapas nebus be aukų“. Jau šiame viename pirmųjų darbelių Šliūpas pasistengė įterpti ir jo mylimą lietuvių - latvių vienybės mintį, kurią jis atvirai skelbs per ilgus metus. Jis iš tragedijos didvyrio Patkulio daro ne tik latvį, bet dar ir lietuvį. Jam jis yra kankintinis tautinių tiesų ir tautų valnybės, vidžiamietis - lietuvininkas[124]. Ta lietuvių ir latvių vienybės mintis tiko ir Patkulio draugo Slippenbacho pranašystės žodžiams, kuriuos jis savotiškai pakeitęs išvertė: „Ateis ta diena, kada lietuv. - latviškas pakraštys Baltijos marės[124]a atsivalnins nuo žmonių, kurie pagimdė vien tik apkariautojus ir geležį“.

Nors šį verstinį darbelį Šliūpas vėliau beveik pasmerkė ir jo savo ankstyvųjų veikalų tarpe nepaminėjo, tačiau jis laikytinas reikšmingu jo puoselėtos visuomeninės tautinės ideologijos liudininku. Dar su Pabaltijo istorija pakankamai nesusipažinęs ir todėl palaikęs Gutzkovo idealizuojamą didiką latviu (vidžiamiečiu), jis žavėjosi jo reiškiama išmintimi, jo tautinės laisvės liaupsinimu. Kadangi tas didvyris Patkulis jam buvo beveik lietuvis, tai jis ir piršo jį vaizduojančią knygutę savo tautiečiams, jų apšvietai, o tai jam labiausiai rūpėjo. Tuo metu, kada kiti teikė lietuviams sensacines ir pasakų knygutes, pav., *Graži istorija apie kantrią Heleną* (pranciškono Zaico vertimas), *Historia apie gražią Mageloną* (Zaico), *Praractvos Michaldos karalienės* (Tvarausko vertimas), *Historje apie Ali - Baba* (Tvarausko) ir kitas panašias, — Šliūpas davė veikaliuką, kur istorinis asmuo pavaizduotas kovotoju dėl savo krašto ir tautos laisvės prieš svetimą tironiją. Visai savaimingas Šliūpo veiklos tikslas švystelėjo jau šiame vertimėlyje, atliktame apie 1887 metus.

123. Šliūpas sulatvino Patkulį, kai jis autoriaus jo prisipažinimo žodžius „mes vokiečiai“ pakeičia į „mes vidžiamiečiai“; arba Patkulio pasakymą „vokiškoji buvo mano gimtoji kalba“ verčia „latviška buvo mano kalba“.

124. Autoriui Gutzkovo Patkulis yra, aišku, tik vidžiamietis (livonietis).

124a. Originale parašyta: „. . . vokiškas Baltijos kraštas“.

Šliūpas, pasiryžęs būti lietuvių švietėju ir per švietimą sąmoninti juos tautiškai, parengė pirmą lietuvių rašliavos apžvalgą nuo seniausių laikų (nuo XVI a) iki pačios dabarties. Veikalas vardu *Lietuviškieji raštai ir raštininkai* išleistas pirmu leidiniu tik ką susikūrusios Lietuvių Mokslo draugijos (spausdintas Tilžėje 1890 m.). Kai kas jį laiko pirmąja lietuvių literatūros istorija, nors jis tuo ištikrųjų nėra. Jame nenagrinėjama autorių kūryba pagal istorines aplinkybes, kaip tai daroma rimtuose literatūros istorijos veikaluose. Šliūpo darbui geriau tiktų literatūros chrestomatijos pavadinimas, nes jame vyrauja autorių raštų ištraukos. Raštai parinkti ne pagal jų literatūrinę, bet pagal patriotinę vertę. Šliūpas, kaip tikras aušrininkas, teikė skaitytojams tuos autorių pasisakymus, kurie tiko žadinti jiems iš tautinio miego. Būdingu pavyzdžiu Šliūpo ištraukoms gali eiti jo duodama kun. Juozapo Želvavičiaus prakalba prie 1863 m. išleistų Krylovo pasakėčių vertimo. „Prie pasakų yra pradžioje padėtas toks prierašas: rasi įspįs saulė į mano langą. O prakalboje jis rašo: ...ir paskui turėjo būti graži, taipogi šviesi kalbelė mūsų, kad aną šnekėjo ant dvarų, miestų, kaipo po kaimus su praščiokais kunigai, bajorai, viešpačiai; kaip tai: Vadokrius (turėtų būti Odoakras), Riuriks, Sunus, Trubors, Mendogas, Gedimins, Olgerdas, Kejstutas, Vytauds, Ladislovas. Bet tik buvo nemažai ir blogo čies nuo čieso: tai yra jau penki tam amžiai... Garbė Dievui, kad nugi atsimainė vis... Šiandien, it kaip pavasarį nuo sniego myniot paliauta žolelė, pradeda ans liežuvis atgyti;[125] po laiko ir turės pražysti ir vaisius sukrauti[126].

Šis Šliūpo veikalas yra perdėm vienašališkas kūrinys. Tai rodo ne tik parinktos autorių ištraukos, bet ir įterpiamos jo paties refleksijos. Refleksijos daugiausia sentimentalios, jaučiama autoriaus niūri nuotaika dėl esamos tautos padėties ir kartu prasikišanti jo viltis, kad lietuviai pakils ir tautiškai susipras. Įspūdingai gretina Šliūpas dabartinę tautos padėtį su jos būsima ateitimi, atsiliepdamas apie Donelaičio kūrybą: „Kada Lietuvos vaikai pakils iš ilgo miego, be abejonės, jie Donelaičiui pastatys paminklą, nesakau akmeninį, bet raštišką, kuris ir jo vardui galės padaryti gar-

125. Šliūpo pakeisti paskutiniai originalo žodžiai „pradėda anas žaliuoti". K. Korsakas, *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, 1957, 423 p.

126. *Lietuvių raštai ir raštininkai*, 84 p.

bę, o ir Lietuvai naudą atnešti. Iki to laiko apie garbinimą savo pranokėjų didžių lietuviai nei mislyti negali, patys apie jų dydį ir darbus nieko nežinodami. Kada šviesos gausas tvokstels ant Lietuvos, tada ir Lietuvos darbininkai taps pagodojami"[127]. Autoriaus sentimentalumas, supintas su gimtuoju kraštu žymus kad ir užuominoje apie brolių Juškų mirtį ir jų palaidojimą Kazanėje. „Abudu brolius... dengia tolimoji Kazanės žemė, toli nuo gražiojo taip jų numylėto Panemunio"[128].

Veikale pabertos refleksijos rodo jauną lietuvį patriotą buvus entuziastą ir tikėjus tautos prisikėlimu. Šis Šliūpo kūrinys alsavo ta pačia dvasia, kurį dvelkė ir iš jo L.B. Kai kurios jo dalys pirma buvo spausdintos tame laikraštyje. Kaip laikraštis, taip ir šis literatūrinis kūrinys Šliūpui buvo propagandos priemonė. Štai apžvelgęs visus autorius, jis ragino skaitytojus lietuvius sekti „mokytų vyrų" pėdomis. „Tai gi į darbą ir tie, kurie miega ar abejoja apie ateitį lietuvystės! Jei ausimis nesame girdėję, tai pamatysime akimis tą visą būrį mokintų vyrų, kovojančių už tautos mūsų tiesas; ir ar ne gėda mums būtų toliau abejingai rangytis užuot ką su kitais drauge eitumėme į garbingą karą už dvasišką pasikėlimą lietuviškos tautos?"[129].

Ypatingą asmeninį charakterį veikalui duoda Šliūpo autobiografinės užuominos. Jis kalba apie buvojimą Kaune 1881 m. (turi būti: 1882 m.) A. Baranausko namuose ir apie nesėkmingas pastangas išgauti iš kunigų seminarijos Daukanto Lietuvos istorijos rankraštį, kurį jis ketino išspausdinti[130]. Mini susitikimą su Višteliausku Poznanės srityje ir jo darbuotę lietuvybei[131]. Darbas baigiamas pasakojimu apie kun. A. Burbos pakvietimą į Šenandoahą, apie L.B. siektus tikslus ir apie žlugimą. Rašinys užsklendžiamas skundu, kad jis buvo priverstas apleisti Šenandoahą palydimas „keiksmų buvusių neva draugų ir juoksmų priešginių lietuvybės — kunigų, kurie niekam neverti yra"[132].

127. *T.p.*, 23 p.
128. *T.p.*, 89 p.
129. *T.p.*, 222 p.
130. *T.p.*, 82 p.
131. *T.p.*, 155 p. ir t.
132. *T.p.*, 211 p.

Šliūpo lietuviškos rašliavos knyga yra kartu ir sąskaitų suvedimas su savo priešais, ypač tai, kurie, kaip spietėsi aplink V.L. Jis prisipažįsta, kad „pagramzdintas į medegiškus klapatus" turėjo apleisti Šenandoahą ir palikti lauką, „kurį per kelis metus buvo aparinėjęs". Šiuo prisipažinimu Šliūpas padėjo tašką ant savo veiklos pirmojo tarpsnio Amerikoje. Jo studijomis ir trumpalaikiu susitaikymu su vienybininkais prasidėjo jo naujas veiklos laikotarpis. Įsigyta profesija įgalino jį geriau įsitvirtinti lietuviškoje visuomenėje, veikti savaimingiau, radikaliau ir labiau efektyviai.

III. LAISVAMANIŠKAS ŠVIETĖJAS
(1891 - 1905)

1. TRUMPALAIKĖ SANTARVĖ

Apšvieta, švietimas, mokslas (prie to dar laisvė) buvo Šliūpui magiški žodžiai, kuriuos jis nuolat kartojo. Jis jautėsi esąs pašauktas gyvendyti juos ir tapti tautos švietėju. Švietimo ar apšvietos klausimais jis rašė ilgus straipsnius *Aušroje, Unijoje* ir *Lietuviškame Balse*. Kai tapo daktaru ir tvirčiau atsistojo lietuviškoje aplinkoje, tada galėjo imtis platesniu mastu savaimingo, jo pasaulėžiūrą atitinkančio švietimo. Jis pradėjo šviesti lietuvius ne tik straipsniais laikraščiuose, prakalbomis, bet dar ir veikalais — originaliais, verstiniais ar perdirbtais. Būdamas iš prigimties agitatorius, kaip pats kartą prisipažino, stengėsi šviesti tautiečius kuo arčiausiai su jais bendraudamas. Tuo keliu jis kreipė juos į pozityvistinę ar net ateistinę pasaulėžiūrą (nors tai nebuvo jo pagrindinis tikslas). Tad Šliūpo švietimo pastangos reiškė netiesioginę kovą su konservatyvia bažnytine ideologija ir jos šalininkais, ypač kunigais. Tai prasidėjo po trumpos Šliūpo ir Burbos santarvės.

Pradinė Šliūpo ir Burbos santarvė, o vėliau kilę kivirčai, pasibaigę jų išsiskyrimu, yra įdomūs ir dėmesio vertas Amerikos lietuvių kultūros ir visuomenės istorijos skirsnis. Jų abiejų santykiai nuo senai domina Amerikos lietuvių praeities tyrinėtojus. Paskutinėje dr. A. Kučo redaguotoje *Amerikos lietuvių istorijoje* kalbama apie juos specialiame poskyryje[1].

Kiek nuostabu, kad Burba, Šliūpo senas pažįstamas ir jo kviečiamas atvykęs į Ameriką, susilaikė nieko jam nepranešęs apie savo atvykimą. Apie porą mėnesių Burba darbavosi Šenandoahe ir, negalėdamas įsitvirtinti dėl lenko klebono pasipriešinimo, turėjo pasitraukti. Išvyko pirma į Hazletoną pas kleboną J. Abromaitį, kuris padėjo gauti vakavusią lietuvišką - lenkišką parapiją Ply-

1. Poskyris pavadintas: *Paliaubos vardan lietuvybės.* 114 p. ir t.

mouthe, iš kurios vyskupas buvo pašalinęs ir iškuniginęs nuo 1887 m. klebonavusį A. Varnagirį[2]. Kun. A. Burba, nuo pat pradžių susikivirčijęs su lenkais, pradėjo organizuoti Plymouthe lietuvišką parapiją. Tapęs lietuviškos parapijos klebonu, parašė Šliūpui 1889. XI.2 pirmą laišką po atvykimo į Ameriką. Iš laiško turinio galima numanyti, dėl ko jis vengė tuojau atvažiavęs užmegzti ryšius su Šliūpu. Burba tarp ko kito rašo: „Pagyvenęs Amerikoje nors porą mėnesių jau galiu ir apie Jūsų darbus lietuvystės ką pasakyti. Daug sukėlėte lietuvių iš miego. Jeigu Jūs šiame dalyke dirbdamas nebūtumėte sąžinės ir tikėjimo dalykų kliudę, šiandien jau būtumėte neišpasakojamai aukštai stovėję akyse lietuvių; o dabar, kur nepradėsiu apie Jus šnekėti, gaunu tuojau biaurų atsakymą"[3]. Tas „biaurus atsakymas" tegalėjo išeiti tik iš Šenandoaho parapijiečių, kurie nuo pat pradžių apsupo Burbą ir dėl to jam nepatogu buvo (o gal ir negalima) ieškoti ryšių su Šliūpu. Tad delsė, kol įsitaisė savarankiškai Plymouthe ir net pasidarė klebonu. Dabar jis jau iš širdies galėjo rašyti Šliūpui: „Kaip ten nebūk, Jūs ant amžių turėsite garbę Lietuvos rašliavoje"[4]. Baigdamas prašė prisiųsti jam visą L.B. komplektą. Kaip matome, Burba, atsipalaidavęs nuo bažnytininkų globos, prisiminė savo bendradarbį ir draugą ir jam pripažįstą garbę už lietuviškus rašto darbus.

Šliūpas nedelsdamas atsakė Burbai. Jis stebėjosi, kad Burba jam taip ilgai nerašė. Šliūpas net pradėjo manyti, jog jis „nugarą jam bus atsukęs"[5]. Nors ir pripažįsta skriaudą lietuvybei, kad Burba nepasiliko Šenandoahe, tačiau patenkintas ir jo pasirinkimu Plymoutho dėl čia esamos „Paukštinės" (t.y. V. L.). Jis tikisi, jog Burba nukreipsiąs ją „ant naudos lietuvystės[6]. Kai kurias atmainas Šliūpas jau pastebėjęs. Jis numato didelę naudą lietuvystei iš Burbos atvykimo. „Juog iš Tamstos buvimo Amerikoje bus didelė nauda lietuvystei, aš tikiu, nes apsisuksi nesykį ir apylinkėse Plymoutho, o aplankydamas lietuviškas sodybas "paukvatinsi"

2. 1889 m. V. L. įdėjo šį pranešimą: „Rugsėjo 4 d. Plymouth, Pa. Vyskupas atstatė kun. A. Varnagirį ir iškunigino. Jis net teisman skųstas už neatsiteisimą žmonėms pinigų". *Vienybė* 1 nr., 1971.I.8 d.

3. *Vilnis*, 185 nr. 1968.IX.24 d.

4. *T.p.*

5. *T.p.*

6. *T.p.*

juos į organizuotą darbą dėl tautos ir savo laimės. Tamstos kaip kunigo didesnė dalis lietuvių čionykščių paklausys"[7].

Atgijo sena draugystė tarp dviejų didžiųjų Lietuvos patriotų. Burba pasirodė ištikimas Šliūpo mokinys, kai pabrėžtinai kalbėjo apie švietimosi reikalą ir linkėjo „apšviestūnams daugiausia dirbti[8]. Burba įtikinėjo lietuvius skirti Šliūpą bedievį nuo Šliūpo lietuvio ir priimti, ką jis rašo lietuvybės klausimais, jei tas tik nesipriešina „mūsų tikėjimui". Taip samprotavo Burba, kai prieš Šliūpą ėmė plaukti iš Baltimorės korespondencijos dėl jo veiklos Lietuvių Mokslo draugijoje ir paskaitų „nedeldieninėje mokslainėje". Toje pačioje V.L. Burba, pasak Žiliaus,[9] apie Šliūpą šiaip rašęs: „Šliūpas savo asabiškomis pažvalgomis nėra katalikas, bet jeigu jis ką lietuvišką naudingo dėl lietuvystės parašo, o tas reikalas nepriešina mūsų tikėjimui, tai su džiaugsmu turime priimti ir jam dėkoti: tautiškuose dalykuose turi būti visuomeniška pažvalga, ne asabiška... Jeigu jis Jums pradeda bedieviškus pamokslus garsinti, tada nuo jo atsitraukite. O kada gerą pamokinimą paduoda, tada su džiaugsmu priimkite... kas bedieviška ir gyvuliška atmeskite".

Tokia Burbos pažiūra į Šliūpą galėjo išplaukti iš jų abiejų senos draugystės ir dar iš jo paties paslėpto abejingumo tikėjimo dalykais[10]. Burbos ne visai kunigiškas, perdėm praktiškas, pasaulėtiškas gyvenimas buvo plačiai žinomas. Dėl to jis galėjo suartėti su kun. V. Dembskiu, kai jį, atvykusį iš Kanados į Čikagą 1892 m. pradžioje, pasikvietė pas save, laikė pagelbininku per Velykų šventes ir net pageidavo turėti savo vikaru[11].

7. *T.p.*

8. *V. L.* 1890 1 nr. Burba įdėjo eilėraštį su naujametiniais linkėjimais ir raginimais lietuviams:

„Čion (Amerike) bent jau dirbkim
Ir prie apšvietos visi skubinkim
Kad apšvietus tamsą numesti
Ir gi vienybę gražią užvesti
.....
Jūs apšviestūnai dirbkit daugesniai"

Burbos biografas J. Žilius (Jonas) net spėjo, kad „po vardu apšviestūnų jis turėjo tuo kart ant mįslių kiba ne ką kita, kaip tik J. Šliūpą ir Andziulaitį". *A. Burba. Jo gyvenimas ir darbai*, 1898, 19 p.

9. *T.p.*, 23 p.

10. Plg. K. Vairas-Račkauskas, *Kunigas maitininkas*, Vilnius, 1967, 198 p.

11. *T.p.*, 195 p.

Burbos draugystė su Šliūpu ir jo pasirinktas vienijimo kelias atsiliepė teigiamai ir jo pradinėje veikloje lietuvių Rymo katalikų susivienijime. Šis antras bendras lietuvių susivienijimas po pirmojo žlugimo (1888 m.) merdėjo. Jame teliko vos dvi draugijos ir jo kasa buvo apytuštė. Kai draugijai prireikė mokėti pomirtinę vienai našlei, tai valdybos raštininkas turėjo kreiptis į Susivienijimo narius, prašydamas įnešti kiekvienam po 96 cnt. mokesčiui sudaryti. Susivienijimas apmirė dėl nerūpestingos ir apsileidusios valdybos, kurios priešakyje stovėjo kun. M. Juodišius, Brooklyno lietuvių klebonas, pagarsėjęs palaidu gyvenimu. Burba vos atvykęs prisidėjo prie Susivienijimo ir jau dalyvavo 1889 m. ketvirtajame seime. Jis negalėjo abejingai žiūrėti į vadovų apsileidimą. Jis turėjo progos tinkamai stebėti, kaip rektorius ir kiti valdybos nariai nieko neveikia. Burba pasigedo joje žinelių apie Susivienijimo veiklą, jo gyvastingumą. O jis pats tuo tarpu su Šliūpu būrė lietuvius į Mokslo draugiją, važinėjo po jų gyvenvietes su paskaitomis. Abu susidėję išleido brošiūrą anglų kalba: *Bestiality of the Russian czardom toward Lithuania* (Baltimore 1891). Brošiūra — straipsnių rinkinys, kurių du parašyti Šliūpo, kiti Burbos.

Šliūpo ir Burbos vieningos, sutartinės veiklos ženkle susirinko penktasis Susivienijimo seimas Mahanoy City 1890 m. Pasak A. Kučą,[12] tai „buvo vienas triūkšmingiausių seimų visoje Susivienijimo istorijoje". Visas triukšmas kilo dėl vad. naujalenkių, kuriais laikyti Susivienijimo valdybos nariai ir prie jų prisidėjusio pagarsėjusio *Saulės* redaktorius Bačkausko. Rietenos tiek įsisiūbavo, kad seimas nutrūko. Tada grįžo namo keli susibūrę į krūvą seimo delegatai su Burba priešakyje ir traukinyje išsirinko Susivienijimo valdybą. Pirmininku arba prezidentu tapo išrinktas Burba. Likę posėdžiauti naujalenkiai išsirinko sau kitą valdybą. Tačiau Susivienijimas šiuo kartu neskilo, nes naujalenkiška valdyba neturėjo visuomenės pasitikėjimo ir turėjo žlugti. Naujoji vadovybė su Burba priešakyje galutinai nusmelkė Susivienijime prolenkišką įtaką ir pavertė gryniausia tautiška draugija, kokia Šliūpas pirmas buvo užsimojęs įsteigti.

Žinoma, šis Susivienijimo sutautinimas yra kun. A. Burbos

12. A. Kučas, *Lietuvių Romos Katalikų Susivienijimas Amerikoje*, 1956, 53 p.

nuopelnas, ir tai jam visai teisingai pripažįstama[13]. Tik Kučas klysta, kai Burbą priešpastato Šliūpui ir vienam Burbai pripažįsta tą „perversmą" padarytą lietuviuose. Šliūpo nuopelnai šiuo atveju paneigiami ir net sakoma, kad jis sulaikė išeivijos tautinio susipratimo kilimą, nes „pajungė lietuvybės idėją ateizmui"[14]. Šis Burbos ir Šliūpo kontrastavimas gal turėtų pagrindo tuo atveju, jei Burba būtų veikęs vienas, nepriklausomai nuo Šliūpo. Bet taip nebuvo. Jie tada abu vieningai darbavosi, kurdami Lietuvių Mokslo draugijos skyrius, rašydami tame pat V.L. laikraštyje ir šiaip varydami propagandą lietuvių tarpe. Šliūpo atkviestas Burba stojo į tą tautišką darbą, kuriam pagrindus jau buvo nutiesęs Šliūpas, o Burba tapo tarsi jo pagelbininkas. Pats Šliūpas rašė 1889. XI.16 laiške Liudai, jog Burba jam skundėsi, kad parapiečiai lenkai laiką jį „Antru Šliūpu"[15]. Vadinasi, jie tuojau pajuto jį užsimojus dirbti Šliūpo varomą darbą.

Burbos labiausiai pabrėžtinas nuopelnas yra tas, kad jis, būdamas kunigas, pakreipė ir katalikišką Susivienijimą į šliūpišką tautišką kelią ir buvo beverčiąs jį tikrai bendrine Amerikos lietuvių organizacija. Tai rodo jo vadovaujamos naujos vadovybės patvarkymas, kvietęs visas lietuviškas draugijas dėtis prie Susivienijimo. Į kvietimą tuojau atsiliepė pasaulietiškos (laicistinės) organizacijos. Jų tarpe ypač reikšminga Šliūpo įkurta ir vadovauta Lietuvių Mokslo draugijos kuopa Baltimorėje. Iš septynių naujai į Susivienijimą stojusių kuopų trys buvo pasaulietiškos (laicistinės)[16]. Vėliau, matyt, įstojo ir daugiau kuopų, kad Susivienijimo centro valdyba rado reikalo kreiptis į „Mokslo draugystės" narius, kai juos kvietė rinktis į šeštąjį seimą. Ji ragino Mokslo draugiją rengti savo seimą drauge su Susivienijimo seimu, kadangi „jos (t.y. L.M. d. kuopos) kone visos Susivienijimui priguli"[17].

Burbos ir Šliūpo pradėto lietuvių vienijimo pastangų viršūnė buvo šeštasis Susivienijimo seimas, vykęs Plymouthe 1891.XI.23.

13. Tomas Astramskas, *Susivienijimas Lietuvių Amerikoje Istorija,* 65 p. ir t. ir A. Kučas, *Lietuvių R. K. Susivienijimas Amerikoje,* 60 p. ir t.

14. A. Kučas, *T.p.,* 51-2, 59 p.

15. *Literatūra ir kalba,* Vilnius (1961), 495 p.

16. A. Kučas, *L.R.K. Susivienijimas* . . ., 59 p.

17. T. Astramskas, 73 p.

Seimas — tikrai bendras Amerikos lietuvių susibūrimas, kur susitelkė įvairūs dalyviai: bažnytininkai ir tautiečiai. Tai pirmas ir, tur būt, vienintelis Susivienijimo seimas, kuriame Šliūpas drauge su kunigais posėdžiavo. Jis atstovavo arčiau nežinomą greičiausiai jo įsteigtą Baltimorės Koperniko draugiją (Mat, Šliūpas vis tvirtino, kad Kopernikas buvo lietuvis).

Šiame iš esmės katalikiškame seime Šliūpas laikėsi gan santūriai ir kalbėjo, pagal Astramsko to seimo aprašymą, tik du kartus[18]. Vienoje kalboje jis reikalavo, kad Susivienijimas susirūpintų daugiau švietimo reikalais ir sakėsi, jog Baltimorės Mokslo draugijos kuopa tik švietimo dėlei prie Susivienijimo prisidėjusi.

Seimas ramiai pasibaigė surengtu Simono Daukanto paminėjimu nors Kučo *Susivienijimo istorijoje* sakoma, jog „jis praėjo įtemptoje atmosferoje"[19]. Deja nenurodoma tos įtemptos atmosferos ženklų seime.

Iš tikrųjų, įtampa prasidėjo po seimo. Tenka apgailestauti, kad jos pagrindinės priežasties ir kaltininkų nėra aiškinę bešališkai, istoriškai betarpiški liudininkai, kuriems Burbos ir Šliūpo santykiai turėjo būti žinomi. Pagrindinis klausimas šiuo atveju yra, dėl ko taip gražiai užsimezgusi Šliūpo ir kunigo Burbos santarvė pradėjo irti.

Betarpiškas Šliūpo ir Burbos santykių liudininkas T. Astramskas savo *Susivienijimo lietuvių Amerikoje istorijoje* aiškina labai paviršutiniškai abiejų nesantaikos pradžią. Jis jungia ją su garsiąja išpažintimi, atliktą prieš 1891 m. Velykas[20]. Išpažintį, kaip matėme, surengė kun. A. Burba su tikslu pademonstruoti naiviai tikinčiųjų lietuvių visuomenei įvykusią dviejų srovių santaiką. Ta išpažintis praktiškai nieko nereiškė jų bendradarbiavimui ir negalėjo ardyti gerų santykių. Astramskų seka ir Kučas. Jis *Susivienijimo istorijoje* prie Astramsko išvedžiojimų dar priduria, jog Šliūpas pats dėl savo sumažėjusios įtakos „sumanė suvaidinti atsivertimą į katalikus". Jis prisitraukęs dar ir Andziulaitį[21]. (Bet nutylimas trečias išpažinties dalyvis — J.J. Paukštys). Tas pats autorius

18. *T.p.*, 74 p. ir t.
19. *L.R.K. Susivienijimas . . .*, 63 p.
20. *T.p.*, 77 p. ir t.
21. 63 p. ir t.

Amerikos lietuvių istorijoje jau teigia, kad jie visi trys, „mėgindami parodyti savo katalikiškumą", atliko išpažintį[22].

Abiejų suminėtų autorių pažvelgta per siaurai į kylusius mūsų iškiliųjų veikėjų veidus, kur į pagrindą padėtas vienas įvykis (išpažintis). Iš tikrųjų, jų vaidų šaknys glūdėjo kur kas giliau.

Pagrindinis dalykas, atšaldęs santykius, buvo Šliūpo nepajudinamas ryžtas būti tautos švietėju, skiepyti lietuviams tamsuoliams pozityvų, tikrą mokslą, kaip jis jį suprato. Taip apsisprendęs Šliūpas materialistas ir pozityvistas negalėjo susiderinti su kunigais ir pritarti ar net būti abejingas jų tautai teikiamam mokslui. Pagal Šliūpą, kunigai, užuot švietę žmones, juos tamsiną savo skleidžiamomis tikėjimo tiesomis, kurios esančios ne kas kita, kaip senoviški, mokslo paneigti prietarai. Švietimo uždavinys esąs išsklaidyti žmonėse tas prietarų miglas ir teikti tikrą mokslišką gyvenimo pažinimą[23]. Šį uždavinį jis ir skyrė jo vadovaujamai Mokslo draugijai. To Šliūpo siekimo nesuprato menko mokslo dvasiškiai, ar net nenorėjo suprasti. Nesuprato jo ir Burba.

Šliūpas išlaikė savo pasaulėžiūrą ir užsibrėžtą darbo tikslu net suartėjęs su Burba tapęs bendradarbiu V.L., redaguotos nuo maždaug kovo pradžios 1890 m. jam artimo J. Andziulaičio ir paties Burbos kontroliuojamo. Štai šiame laikraštyje ir prasikišo jų nesantaikos daigai. Pradas nesantaikai buvo Burbos ne pilnas pasitikėjimas ir palankumas naujam redaktoriui J. Andziulaičiui. Šis, matyt, nerodė deramos pagarbos Burbai kaip Susivienijimo prezidentui, kuriam priklausė V.L. dvasinė cenzūra. Burba kartą skundėsi Šliūpui dėl Andziulaičio: „Andziulaitis pas mane gromatas rašinėja, būdamas už kelių žingsnių, idant audiencijos neturėtų"[24]. Tad Burba ir pradėjo kibti prie V.L. redaktoriaus. Čia jis naudojosi ir leidėjo Paukščio parama. Ėmė priekaištauti Šliūpui ir jis su redaktoriumi susilaukė Burbos priekaišto, kad jie rodą antikatalikišką fanatizmą[25]. Greičiausiai tas pirmas pakaltinimas Šliūpui ir Andziulaičiui Burbai bus įkvėptas kunigų, kuriems bus nepatikusi

22. 118 p.

23. Šliūpas pirmame laiške iš Baltimorės rašė Burbai (1889.XI): „Ko aš troškau, tai yra gryna kultūra mūsų tautos".

24. *Vilnis*, 194 nr. 1968.X.5.

25. *T.p.*

pakitėjusi V.L. kryptis. Pats Burba dar iš to jokių išvadų nepadarė ir geri, draugiški santykiai tarp jų abiejų nesutriko. Jie nuoširdžiai bendradarbiavo kurdami Lietuvių mokslo draugijos skyrius ir šiaip varydami tautinę ir politinę propagandą lietuvių tarpe. 1891 m. pradžioje (sausio 14 d.) Burba iškilmingai rašė Šliūpui: „Nors mudviejų asabiškos pažvalgos yra priešingos tikėjimo dalykuose, vienok apšvietimo tautos yra vienodi troškimai ir siekiai. Todėl ant amžių amžių liksime tikrais draugais ir nesitikiu, kad kas mudu galėtų supiudyti. Tiktai kaip kur kaip vienam, taip antram reikia atsitraukti nuo saviškų pažvalgų dėl labo tautos. Taip vedu ir darova"[26].

Bet bendraująs ir net draugaująs su Šliūpu Burba lyg atsidūrė sėdįs ant dviejų kėdžių. Iš vienos pusės jis įsijungė į nuo senai kunigų keikiamo Šliūpo darbo vagą, iš kitos pusės jis iškilo vadovaujančiu hierarchu Amerikos lietuvių bažnyčioje. Juk jis nuo 1890 m. rudens tapo katalikiško Susivienijimo prezidentu ir dar, būdamas kunigu, taip pat ir jo dvasios vadu. Jam formaliai priklausė V.L., Susivienijimo pasirinkto organo, cenzūra. Be to, jis buvo naujos sėkmingai organizuojamos parapijos klebonas. Pastatęs bažnyčią (pašventintą 1891 sausio m.), griebėsi statyti kleboniją ir net užpirko kapines. Taip iškilęs bažnyčioje ir visuomenėje negalėjo visiškai sutapti su Šliūpu. Jam rūpėjo išsaugoti geras vardas konfratruose ir tikinčiuose, o ypač tiesioginio viršininko vyskupo asmenyje. Pats Burba gerai žinojo, kad už per didelę lietuvišką veiklą kunigai jį peikia ar net vyskupui, gal būt, skundžia. Apie tai kartą (1891.12.16) rašydamas Šliūpui prisipažino: „Kad kunigai už lietuviškumą ant manęs užsivarinėja, aš senai žinau. Vienok aš jų šį sykį dar nebijau. Pereitą ketvergą vakare vyskupas, po pašventinimo varpo, labai mane išgyrė akyse žmonių ir kunigų laike savo prakalbos į žmones"[27].

Atrodo, nei kunigų bendras nusiteikimas prieš Šliūpą, nei jo ir Andziulaičio rašiniai V.L. nebūtų buvę tiek reikšmingi, kad juos abu supiudytų. Kaip dabar iš Šliūpo ir Burbos dalies laiškų paskelbimo matyti, tikras „spiritus diaboli", sukiršijęs tuos du didelius Amerikos lietuvius, buvo iš Lietuvos į Baltimorę 1891 m. at-

26. *Vilnis*, 202 nr., 1968.X.17.
27. *Vilnis, 197 nr., 1968.2.10.*

vykęs klebonauti kun. Simonas Pautienius. Jis rado Šliūpą Baltimorėje susikivirčijusį su kunigais ir su jų kai kuriais sukiršintais parapiečiais. Kun. Pautienius tuojau įsijungė į tą antišliūpišką akciją ir pradėjo varyti bažnyčioje propagandą prieš jį, ypač prieš jo Lietuvių Mokslo draugiją. Nepaisant to, Šliūpas pradžioje stengėsi geruoju gyventi ir su Pautieniu ir turėti su juo pokalbius[28]. Tačiau Šliūpui nesisekė jam įsiteikti ir Pautienius vis skleidė visokius kartais pramanytus gandus apie Lietuvių Mokslo draugiją, apie jos narių bedievybę. Pautienius skundė Šliūpą net ir lenkams kalbėdamas, kad jis per karčiamas skleidžiąs bedievybę jų tautiečiuose. Tuo jis siekė atitraukti lenkus pacientus nuo Šliūpo. Iš viso, laiškai rodo, kad kivirčai tarp Šliūpo ir Pautieniaus į 1891 m. galą įsisiūbavo ir jaudino visą Baltimorę[29].

Burba tuose vaiduose stengėsi išlikti neutralus. Jis nuo pat pradžių draugavo su Pautieniu, lankė jį ir net priekaištavo Šliūpui, kai jis prieš Pautienių (prieš „Lankeliškių veršių") į V.L. parašė[30]. Burba stengėsi stovėti aukščiau tų kivirčų ir su Šliūpu toliau draugiškai bendrauti. Jis net stengėsi raminančiai paveikti Pautienių pvz., viename laiške Šliūpui rašė: „...kiek išgalėjau rūpinausi peršnekėti kun. Pautienių, idant jis savo pasiryžimą mestų. Bet jis nuo nieko jokios patarmės nenori permąstyti, bet eisiąs savo keliu"[31]. Kaip matyti, Pautienius nenusileido, nesidavė Burbos paveikiamas ir buvo nusiteikęs veikti prieš Šliūpą.

Pautieniaus fanatiškas kibimas prie Šliūpo turėjo įtakos Burbai. Tai rodo Šliūpienės elgesys. Ji moteriškų įžvalgumu tikrai pastebėjo, kur link veda Pautieniaus fanatizmas ir 1891 m. gruodžio m. rašytame lenkiškame (suprask: visai formaliame) laiške rėžė jam: „Sukiršinai kun. Burbą su mano vyru prigavyste ir melu, tikėdamasis daug pelnyti, tačiau melas šiandien išplaukė į viršų ir išryš-

28. *Vilnis*, 195 nr., 1968.X.8. Šliūpas rašė Burbai apie Pautienių: „O kas atsetna manęs, tai buvau geruoju su Pautieniumi ir negalėjau mįslyti jam ką pikto daryti, o ir priežasties ant to neturėjau".

29. 1891.XII.28 d. Šliūpas sveikino Burbą su Kalėdomis ir Naujaisiais Metais ir, paminėjęs Pautienių, rašė: „Tyku buvo, o šiandien tik ugnis". *Vilnis*, 197 nr., 1968.X.10.

30. *V.*195 nr., 1968.X.8.

31. *V.*194 nr., 1968.X.5.

kėjo visa tavo sielos šlykštybė"[32]. Burba, supažindinęs su šiuo laišku Šliūpą (jį greičiausiai bus gavęs iš Pautieniaus), tiesa, gynėsi, kad jis būtų šiojo paveiktas; jis net išsitarė, jog „į jūsų tarpą nesinoriu kištisi". Bet tai buvo greičiausiai šiaip sau atsikalbinėjimas. Iš tikrųjų, Pautieniaus ir gal kitų kunigų veikiamas Burba sukaupė pyktį bedieviui Šliūpui ir jį išliejo laiškuose jam.

Kiek nuostabu, kad redaktorius Andziulaitis davė progos Burbai pulti Šliūpą dviem laiškais (1891.VIII.2 ir 5)[33]. Jis parašė ilgą straipsnį *Tomas Miunceris ir didysis būrų maištas* ir jį pradėjo spausdinti V.L. Nors straipsnis parašytas sekant vokiečio autoriaus V. Zimmermanno veikalui Didžiojo valstiečių karo istorija ir buvo tikrai mokslinis, be ypatingų išpuolių prieš katalikybę,[34] tačiau Paukštys ir gal dar Burba prikibo prie jo. Jie sulaikė jo spausdinimą po to, kai jis dviejuose numeriuose buvo įdėtas. Burba palaikė straipsnį „išjuokiančiu katalikų bažnyčią ir į nieką paverčiančiu teologiją ir šventus sakramentus"[34a]. Šliūpas ėmėsi ginti įžeistą redaktorių ir rašė Burbai, kad „raštas apie Miunceri istoriškai yra teisingas"[35]. Tada Burba ir drėbė Šliūpui griausmingą laišką, kuriame išvadino jį tiesiog bedieviu, kuriam rūpi ne tiek lietuvystė, kiek pragariška bedievystė". Drįso tiesiog knistis į savo tokio artimo ir ilgamečio bendradarbio sąžinę, kai pakaltino jį veidmainyste ir rašė, jog jis nekliudęs tikėjimo, kol gavęs iš jo kelis šimtus dolerių mokslui eiti. O dabar, pastojęs ant kojų", tapęs bedievybės apaštalu. Pasisakė turėjęs kentėti priekaištus dėl bendravimo su Šliūpu, primena vieno Lietuvos inteligento perspėjimą jam važiuojant į Ameriką, kad „geriaus vanduo su ugnia susitaikys nei tu su Šliūpu[35a]. Laiškas baigiamas tartum galutiniu atsisveikinimu:

32. *V.*197 nr., 1968.X.10.

33. *V.*205 ir 207 nr., 1968.X.22 ir 24.

34. *Dabar straipsnis perspausdintas jo raštų rinkinyje:* Juozas Andziulaitis-Kalnėnas, *Raštai* (Lituanistinė Biblioteka), Vilnius, 1971. 203-236 p.

34a. *Vilnis,* 207 nr., 1968.X.24.

35. *V.* 205 nr., 1968.X.22.

35a. Čia Burbos minimas Lietuvos inteligentas galėjo būti Varšuvos medicinos studentas, uteniškis Jonas Gaidamavičius. Jis ir aplamai Varšuvos studentai lietuviai labai nenorėjo leisti Burbos į Ameriką. Jie bandė atgrasyti jį Šliūpo baubu. Pririnko antikunigiškų ir antibažnytiškų posakių iš jo raštų ir pakišo jam. Burba nusigandęs buvo beatsisakąs vykti, nors jau ir laivokartę turėjo. Vėliau jis vis dėlto

„Lik sveikas! Tegul Dievas Tau padeda“[36]. Tačiau po trijų dienų parašė kitą laišką, kur polemizavo su Šliūpu ir kaltino Andziulaitį. Priminė jam L.B. ir net iškėlė įtarimą, kad kėsinamasi įstatyti į to laikraščio vėžes ir V.L. Neslepiama mintis atskirti Šliūpą ir Andziulaitį nuo V.L. ir linkint jiems išleisti savo laikraštį. Rodos, šie laiškai būtų turėję reikšti galutinį lūžį tų abiejų lietuvių santykiuose ir iškasti prarają tarp jų[37]. Taip iš tikrųjų nebuvo. Ir po šių laiškų jie dar dirbo vieningai. Tai rodo 1891 m. lapkričio m. Susivienijimo seimas, kuriame Šliūpas su savo Mokslo draugija buvo pageidaujamas dalyvis. Matyt, tie laiškai nekilo iš Burbos gilaus ir galutino apsisprendimo. Jie galėjo būti jo ūpo proveržis, kilusio iš laikinio ir pašalinio poveikio. Šliūpas gerai numanė, ką tie laiškai reiškia ir neėmė jų giliai į širdį. Po pirmojo to grūmojančio rugpiūčio 2 d. laiško jis parašė jam rugpiūčio 4 d. nuostabiai švelnų, mandagų pasiteisinimo raštą[38]. Neparodė nė mažiausio pykčio savo tariamam priešininkui. Atvirkščiai — linki jam viso geriausio. „Aš tau gero linkėjau ir linkiu, nors tu mane šiandieną pragare linki matyti ir visaip laiške darkai. Tą linkėjimą remiu tuo, ką lietuvystei esi daręs, ir tuo, kuo man pačiam esi padaręs“. Tuo būdu abu taikingai baigė 1891 metus ir Kalėdų bei Naujų Metų išvakarėse Šliūpas sveikino Burbą su šventėmis. Jis pranešė jam apie Andziulaičio apsilankymą ir kad jie „apšnekėję lietuvystės dalykus“. Reiškė viltį, kad „viskas turėtų eiti gerais keliais“[39]. Šliūpas kalbėjo apie kovo m. numatomą pradėti leisti „Biblioteką“ (žurnalą *Apšvietą)* ir kvietė Burbą bendradarbiauti. Šis net pažadėjo duoti kokį vertimą iš latvių kalbos.

Koks paliko Burba pasiuntęs Šliūpui grūmojančius laiškus, rodo jo draugiški santykiai su kun. V. Dembskiu[40]. Šis, gyvenda-

pakeitė nuomonę ir išvažiavo. Šis nuotykis dar vienas įrodymas, kad Šliūpas jį kvietė.

36. Šį Burbos laišką beveik ištisą teikia A. Kučas, *Susivien.* 62 p. su klaidinga 1890 m. data. Kadangi jame kalbama apie Šliūpą jau išėjusį daktaro mokslus, tai jis tegalėjo būti parašytas tik po 1891 m. kovo m. Klaida kartojama ir *Amerik. Liet. Istor.* 117 p. *Vilnyje* duodama 1891 m. data teisinga.

37. Kučas, sekdamas, rodos, Žiliumi, linkęs laikyti tą Burbos laišką jo rimtu ir galutinu atsiskaitymu su Šliūpu, kas yra neteisinga.

38. *V.* 206 nr., 1968.X.23.

39. *V.* 197 nr., 1968.X.10.

40. K. Vairas-Račkauskas, *Kunigas maištininkas,* Vilnius, 1967, 195 p.

mas Burbos klebonijoje ir jam padėjęs pastoracijoje, susipažino ir su Šliūpu, kuris pakvietė jį apsigyventi jo šeimoje Šenandoahe, į kurį jis tik ką buvo persikėlęs.

Kai Šliūpas persikėlė į Šenandoahą, negalėjo išsilaikyti ir Andziulaitis V.L. redaktoriaus kėdėje. Apie birželio m. jis turėjo pasitraukti. Į jo vietą atėjo iš Lietuvos tik ką atvažiavęs A. Milukas ekskleriкas (nes turėjo užsiauginęs ūsus). Andziulaitis tuojau išbraukė Burbą iš Lietuvių Mokslo draugijos. Burba iš savo pusės išmetė Andziulaitį ir Šliūpą iš Susivienijimo. Šliūpas tuo tarpu persikėlė į Šenandoahą iš Baltimorės ir ten varė savarankišką lietuvių švietimo ir propagandos darbą. Burba klebonavo Plymouthe ir visai įsijungė į katalikišką kunigų frontą. Vėliau ėmė leisti porą metų (1894 - 1895) ėjusį savo labai lėkštą laikraštį *Valtį*. Jo bendradarbiavimas su Šliūpu baigėsi.

Amžini priešai jie vis dėlto nepaliko. Jie spėjo susitaikyti prieš ankstyvą Burbos mirtį (1898 m.), kaip paliudijo pats Šliūpas paskutinėje autobiografijoje. „Kn. Burba ir man nekartą pinigais padėjo einant į mokslą, ko pamiršti aš negaliu, nors vėliau, per kunigų ant jo gulimą ir vyskupui įskundinėjimą, tarp mudviejų kilo smarkių barnių... prieš mirtį mudviem susitaikius ir pasižadant antkapinę kalbą pasakyti, įvertinant darbą ir asmenybę mirusiojo. Tai aš atlikau ne prie kapo, kur kunigai nemanė prileisti, bet laikraštyje *Ateitis*. (Amerikos lietuvių socialistų partijos laikraštis, leistas Pittsburge 1900 - 1901)[41].

41. *Išpažintis*, 8 p. Čia Šliūpą bus, rodos, suklaidinusi atmintis. Jo minimas laikraštis greičiausiai buvo *Kūrėjas*, leistas J. Laukio Čikagoje 1900. To laikraščio kovo 15 ir 22 numeriuose įdėtas Šliūpo straipsnis „Keletas pasargų apie kn. Burbą". Rašinio turinys rodo, kad senoji draugystė neatgijo ir buvę kivirčai paliko neišdildomus pėdsakus. Žiūr. dar *Lietuvių Tautos Praeitis*, III, 2, 1973, 130 p.

2. PASTANGOS ŠVIESTI TAUTĄ

Šliūpas buvo tiesiog titaniško darbingumo ir stiprios valios asmenybė. Toks jis pasirodė Baltimorėje studentavimo metu. Nors, kaip matėme, jis labai sunkiai vertėsi, tiesiog skurdo, tačiau per nepilnus dvejus metus studijas baigė ir diplomą įsigijo. Rodos, taip vargingai gyvenusiam studentui ir dar rimtai studijoms atsidėjusiam nebūtų rūpėję kokie visuomeninei tautiniai dalykai. Kitas jo vietoje būtų savo studentiškame kiaute lindėjęs, atitrūkęs nuo lietuviškos visuomenės. Bet ne Šliūpo būdui būtų tikusi panaši laikysena. Įgimtas vidujinis „daimonion" stūmė jį iš asmeninio ratelio į visuomeninį darbą. Jo kadaise ištartas prisipažinimas, kad „pranašu jaučiausi", įspūdingai pasitvirtino studentavimo metu Baltimorėje. Jo jaustas pašaukimas būti tautos žadintoju, jos švietėju įdiegė jam mintį kurti mokslo draugiją.

Kai Šliūpas steigė šią draugiją (1889 gruodžio m.), jis vertė tikrove savo pradinį idealą, kad tik per švietimą galimas tautos prisikėlimas. Taip jis rašė jau *Aušroje,* vėliau L.B. O *Aušros* redagavimo metu net sumojo kviesti didelį lietuvių susirinkimą mokslo draugijai steigti. Šis užsimotas tikslas gražiai atsispindi, be abejo, jo parašytuose dviejose knygutėse — Lietuvių mokslo draugijos veiklos apyskaitose[42].

Nuo šių apyskaitų (pranešimų) ir tenka pradėti Šliūpo švietėjo darbuotės studijas.

Iš pranešimų matyti, kad Šliūpui rūpėjo ne tik Amerikos, bet ir Lietuvos lietuviai. Šie paskutinieji gal net labiau. Štai pirmame pranešime kalbama apie lietuvių vargus Lietuvoje, suminint jiems daromas rusų skriaudas, aiškias pastangas rusinti kraštą. Pažymėtina, kad Šliūpas čia pirmiausia kelia aikštėn kunigų persekiojimą. „Žvelk tik į eiles kunigų, nesenai dar nukentėjusių dėl bažnyčios ir lietuvystės reikalų! Gana tik vardus paminėti, idant skausmas suspaustų"[43] Po to suminima eilė kunigų (pradedant nuo Al. Dambrausko), ištremtų ar į vienuolyną uždarytų. Pranešimas apie kunigus baigiamas Adomo Mickevičiaus žodžiais: „Tamsa viską turi apgaubusi — kas iš to bus, kas iš to bus?"

42. *Metinis pranešimas Lietuvių Mokslo Draugystės,* Plymouth, 1891 ir kitas 1892.

43. *T.p.,* 1891, 3 p.

Po skundo apie vargingą padėtį Lietuvoje teikiami draugijos įstatai, be abejo, Šliūpo sudaryti. Iš jų aiškėja, kaip jis planavo vesti savo švietimo darbą per kuriamą draugiją. Įstatuose iš pat pradžių nusakomas draugijos tikslas šiais žodžiais: Ieškinys (t.y. tikslas) L.M.D. yra platinti apšvietimą ir mokslus lietuviškoje kalboje. Savo ieškinį draugija pasiekti tariasi spausdindama ir platindama šiaip naudingas ir moksliškas knygas prigimtoje kalboje"[44].

Knygoms spausdinti reikalingos lėšos ir pagrindinis šaltinis joms turėjo būti narių mokestis, kuris pačioje pradžioje buvo doleris į mėnesį. Kai nariai ėmė skųstis dideliu mokesčiu, jis buvo sumažintas iki 50 cnt mėnesiui.

Šliūpo suorganizuota ir vadovaujama draugija bent per pirmus dvejus metus nesnaudė. Ji pačioje pradžioje paskelbė atsišaukimą į visuomenę, iš kurio ryškėjo Šliūpo užsibrėžtas tikslas. „Tikimės, jog lietuviai neatmes mūsų darbų, kuriuos nors su mažomis jėgomis pasižadėjome atlikti vien tik trokšdami kultūriško pasikėlimo lietuviškos tautos. Suminti ir paniekinti esame ant svieto nuo kitų giminių! O per darbus dėl apšvietimo galime įgyti ne tik pagarbą dėl lietuvystės, bet ir Lietuvą atkelti iš per ilgo ir nualsaus miego. Apšvietimas — gi yra ir geriausias ginklas dėl išvadavimo Lietuvos iš pančių maskoliškų ir kitų terionų"[45].

Atsišaukimas — daugiau išsvajotas negu apmąstytas jauno studento kūrinys. Jis rodo jo gyvą susirūpinimą savo tauta, jo gilų, nuoširdų patriotizmą. Švietimu jis stengėsi įdiegti tautiečiams ir tėvynės meilę.

Kas mėnuo šaukiamuose susirinkimuose Šliūpas kalbėjo lietuvybės klausimais ir dažnai skundėsi lietuvių tautiniu apsnūdimu čia Amerikoje ir Lietuvoje. Iš nusiskundimų patiriame, jog Šliūpui, kaip ir jo draugijai netrūko priešų, kėsinusiųjų griauti draugiją arba atitraukti narius nuo jos. Apie tai, pvz., kiek užsiminė draugijos susirinkime per Petrines 1890 m. ir kreipėsi į narius šiais žodžiais: „Vienok reikėtų, idant visatinai imtųsi į darbą valandoje, kada pavojus eina didyn ir kada neprietėliai lietuvystės, riaumodami aplinkui, nasrus iššiodino ant prarijimo mūsų su dūšia ir kaulu. Tai - gi, kelkimė iš miego! Apsišarvokime ginklais mokslo visi!

44. *T.p.*, 11 p.
45. *T.p.*, 15 p.

Drąsiai traukime į mušiavietę prieš atvirus ir pašalius lietuvystės neprietelius"[46]. Ne kas kita, kaip Šliūpui nuo seniau prikišama bedievystė metė šešėlį jo vadovaujamai organizacijai. Mūsų senosios ideologijos žmonėms, pirmoje eilėje kunigams, ji rodėsi įtartina. Juk matėme, kad ir draugystės lūžis tarp Burbos ir Šliūpo turėjo šaknis Baltimorėje.

Apie Šliūpo švietėjo darbuotę studentavimo metu Baltimorėje turime betarpišką vieno jo gerbėjo ir darbų rėmėjo biržiečio Olevičiaus (m. 1937) paliudijimą. Šliūpas jį minėjo laiške žmonai, gyvenusiai Lietuvoje, ir sakėsi, gal jie abu įsteigsią siuvyklą[47]. Paliktuose atsiminimuose Olevičius kalba: „Metus man išbuvus Baltimojėje čia atvažiavo Šliūpas su šeima. Jis čia užsidėjo cigarų ir tabako krautuvę... Po kiek laiko jis sumanė mokytis daktaru, o moterį su dukra ir sūnumi išleisti Lietuvon.

Rudeniui atėjus, pradėjome rengti prakalbas. Per žiemą išlaikė 30 prakalbų"[48].

Šliūpas, matyti, buvo uolus prakalbų laikytojas ir galimas daiktas, kad jis jų per žiemą iki 30 galėjo turėti. Taip leistina spėlioti iš paties Šliūpo pasisakymo laiške Burbai (1889.IX.5), pirmame rašytame jam Amerikoje). Jis sakėsi turėjęs 10 nedeldieninių pranešimų. Čia pat duoda ir pranešimų turinius. Pranešimai šiek tiek rodo, kaip jis švietė tautiečius ir todėl suminėtini: 1. Apie Maižį ir Darviną; 2. Praktiška nauda mokslų; 3. Evoliucija; 4. Tikėjimas ir jo pamatai; 5. Darbininkai ir jų būvis; 6. Socializmas; 7. Lietuviai, jų praeitis, dabartis ir ateitis; 8. Dora ir jos pamatai. Kaip matome, liestos itin mišrios temos, kuriose vyravo pasaulėžiūros klausimai. Jie buvo Šliūpui prie širdies ir jis jais švietė tautiečius. Šliūpas paberdavo klausytojams minčių skirtingų nuo tų, kurias jie girdėdavo bažnyčiose čia ir Lietuvoje. Jo liečiamos visuomeninės temos, pvz., darbininkai ir jų būvis, socializmas, ir, reikia manyti, buvo dėstytomos pagal to meto pasaulinio radikalinio sąjūdžio — socializmo mokslą, kurį bažnyčia linko smerkti. Iš 8 jo suminėtų pranešimų vos vienas skirtas Lietuvai pavaizduoti, jos būviui pra-

46. *T.p.*, 21 p.

47. *Literatūra ir kalba*, V tomas, 1961, 498 p.

48. Olevičiaus atsiminimus užrašė p. Nadas Rastenis (Baltimore). Reiškiu jam padėką už leidimą jais pasinaudoti.

eityje, dabartyje ir ateityje. Gal iš to labai išplėsto pranešimo jis ir sudarė to paties vardo veikalą,[49] kuriame ne tiek Lietuvos padėtis praeityje, dabartyje ar ateityje išdėstoma, kiek smerkiamas istorinis bažnyčios vaidmuo, propaguojamas socializmas ir su juo siejama Lietuvos laisvės viltis. Iš viso, pranešimas turėjo būti propagandinio pobūdžio.

Šliūpo naujoviško švietėjo veikla tegalėjo sujudinti mažą lietuvių koloniją, kokia tada buvo Baltimorė. Joje tegyveno naujieji Lietuvos ateiviai su savo iš parapijų atsineštomis idėjomis. Daugumas jų glaudėsi prie čia pat įsisteigusios parapijos, kurių klebonai irgi buvo iš Lietuvos atvykę. Šliūpas pats prisipažino Burbai, jog Baltimorėje sujaudinęs lietuvius[50]. Tai patvirtino netiesioginiai ir minėtas Olevičius, rašydamas: „Aš, kai buvau uolus Šliūpo rėmėjas, tai mane vadindavo šliūpveršiu. Kai eidavau gatve, tai keli, galvas iškišę, bliaudavo ant manęs; bet aš nepaisiau"[51].

Šliūpo tyra intencija, jo pasiaukojimas šviesti tautiečius nebuvo daugelio suprasta ir įvertinta. Jo radikalinė pasaulėžiūra ir pagal ją skleidžiamas mokslas nepatraukė lietuvių daugumos, išaugusios bažnytinėje ideologijoje. Šliūpas tačiau nenustojo vilties paskleisti per savo įkurtąją draugiją jam brangų mokslą. Tam tikslui jis rūpinosi steigti draugijos skyrius įvairiose vietose.

Pirmas skyrius įsteigtas Plymouthe 1891 m. vasario m., žinoma ne kieno kito, kaip Burbos rūpesčiu. Be Burbos į draugiją tuojau įsirašė V.L. redaktorius J. Andziulaitis, kuris tapo ir skyriaus prezidentu, ir J. Paukštys. Tai buvo laikas, kada tie visi trys plymouthiškiai ir Šliūpas gražiai sutarė ir iš vien dirbo. Pats Šliūpas palaikė artimus ryšius su Plymoutho kuopa. 1892 m. metiniame pranešime minimas jo atsilankymas Plymouthe 1891.III.30, kur jis kuopos susirinkime turėjo ilgą pranešimą apie „mierius šiandienykščio lietuvių krutumo ir pamatus, ant kurių tas krutumas remiasi"[52]. Sekančiame mėnesiniame susirinkime vėl jį randame Plymouthe ir kalbant „apie sąlygas lietuvių tautos atsigaivinimo".

49. Veikalo dalys buvo spausdintos *Apšvietoje* (1893), o vėliau (1897) atskira knygute išleistas Baltimorėje.

50. „Baltimorėje baisiai sujaudinau lietuvius, ir vieni baisiai ant manęs pikti, kiti man labai draugingi". *Vilnis* 187 nr., 1968.IX.26.

51. N. Rastenio rankraštis.

52. *Metinis pranešimas . . .*, 1892, 33 p.

Lietuvių Mokslo draugijos kuopos įsisteigė dar Šenandoahe, Pittstone, Mahoney Plane ir Filadelfijoje. Prie Pittstono kuopos prisirašė ir vietos lietuvių klebonas J. Kalesinskas, tas pats, kuriam Šliūpas, Andziulaitis ir Paukštys atliko velykinę 1891 m. išpažintį. Šenandoahe kuopą įkūrė T. Astramskas, žinomas vėliau SLA veikėjas ir dalies SLA istorijos autorius. Kuopa susidarė iš to paties Astramsko anksčiau įsteigtos Algirdo draugijos.

Atskirai vertas paminėti Filadelfijos kuopos susirinkimas 1891. XII.13 ir jame perskaitytas Šliūpo laiškas, kuris „nevienam sąnariui uždegė dvasią ir sustiprino patriotišką jausmą"[53]. Draugijos užsibrėžtą tautos švietimo tikslą ženklino ir vienas to susirinkimo mažmožis. 1892 m. metiniame pranešime apie tą susirinkimą sakoma,[54] jog jame „skaitytos ištraukos iš Daukanto istorijos[55] apie Gregoro IX nelemtai pigų atleidimą nuodėmių visokiems valkatoms, kankinantiems ugnimi ir kardu mūsų prosenius".

Jei šios ištraukos skaitymas būtų buvęs lydimas tinkamo istorinio aiškinimo, nurodant, kad jame atsispindi ano meto (XIII a.) dvasia, o bažnyčia čia nieku dėta, skaitymas nebūtų metęs bažnyčiai šešėlio. Bet toks aiškinimas anais laikais, ypač radikaliams sluoksniams, dar buvo svetimas. Negalėjo suprasti tikros istoriškos to fakto prasmės ir kuopos nariai lietuviai. Jie tegalėjo vertinti jį vien iš moralinės pusės ir todėl smerkti popiežių bei menkinti bažnyčios autoritetą. Šiaip ar taip, smulkmena atskleidžia šiek tiek Lietuvių Mokslo draugijoje vyraujančią kryptį, kuri galėjo drumsti tikinčiųjų ištikimybę savai bažnyčiai ir jos vadovams — kunigams. Šliūpo skiepyta radikalinė ideologija išeina aikštėn ir šioje jo filadelfiečių sekėjų pasirinktoje skaityti Daukanto istorijos ištraukoje.

Su pagrindiniu Lietuvių mokslo draugijos tikslu spausdinti knygas buvo jungiamas jų platinimas ir pratinimas tautiečių jas skaityti. Tam tikslui užsimota visur prie steigiamų skyrių kurti knygynus. Jiems prižiūrėti ir tvarkyti ketvirtuoju draugijos nariu paprastai buvo renkamas knygininkas (kningius, kaip tada vadintas). Draugijos knygynams pradžią padaryti pasišovė J. Paukštys,

53. *T.p.*, 48 p.
54. *T.p.*
55. Tada kaip tik *V. L.* ėjo S. Daukanto Lietuvos istorija.

V.L. leidėjas. Jis pasižadėjo duoti kiekvienam kuopos knygynui po vieną egzempliorių naujai išleistos knygos[56].

Planuojant knygynus, Baltimorės kuopoje kilo sumanymas, reikia manyti Šliūpo iškeltas, leisti visą seriją knygučių bendru vardu *Biblioteka*. Iškilo mintis kreiptis į lietuvius šviesuolius, kviečiant juos rašyti knygas įvairiais lietuvybės klausimais. Kai sumanymas nepajudėjo, Šliūpas ryžosi pradėti leisti jau nuo seniau planuotą mėnesinį žurnalą *Apšvietą*. Kadangi spausdinimas Vokietijoje pigiau atsėjo negu Amerikoje, tai darbas buvo pavestas M. Jankui, kuris turėjo įsirengęs spaustuvę Bitėnuose. *Apšvietos* pirmas numeris pasirodė 1892 m. kovo m.

Apšvieta, ėjusi metus su viršum, buvo pirmas lietuviškas tikrai moksliškas žurnalas, skirtas kultūriniams, švietimo reikalams. Žurnalo sumanytojas ir redaktorius Šliūpas taip nusakė jo tikslą: „Tiktai tikras apšvietimas, pritaikintas prie gyvenimiškų reikalų ir prie dvasės gadynės gali dar pagelbingas būti atieškinėjant mums senąją drutybę ir galybę dvasės. Dėl to užduotis *Apšvietos* bus — platinti mokslą, didinti rašliavą, griauti prietarus, apvalyti pelėsius nuo lietuvių dvasės, ir tokiu būdu išgrįsti kelią lietuvių tautai į prakilnesnę ir gaivinančią ateitį"[57]. Nors Šliūpas, pradėjęs leisti *Apšvietą*, vaidijosi su Burba ir traukėsi iš kunigų fronto, tačiau pačioje pradžioje nerašė aštriai prieš kunigus, o tik vėliau tai darė. Jis dar tikėjo, jog seniems kunigams su „jų lenkiškumu" iš gyvenimo pasitraukus ir keliems metams praslinkus, „jaunesnieji kunigai taps tokiais tvirtais Lietuvos žmonių vadovais, kokiais jau seniau yra kunigai airių, čekų ir kitų tautų"[58]. Matyti, Šliūpui rūpėjo pirmu mokslo žurnalu sudominti visus lietuvius ir visiems įsiteikti. Jis stengėsi įtikti pradžioje ir kunigams, ir šviesuomenei. Net ir socializmo nepiršo savo žurnalo pirmuosiuose puslapiuose, nors, kaip matėme, pats gyveno jo ideologija. Tai jis darė, turėdamas prieš akis daugumą Lietuvos inteligentijos, kuriai socializmo doktrina buvo svetima. Apie socializmą *Apšvietos* 1 nr. jis taip kalba: „Nors Lietuvoje randasi daug dirvonų dėl socialistiškos sėklos,

56. Iš užsimotų knygynų tebuvo įsteigtas, rodos, vien Baltimorėje, kurio menki likučiai tebėra dar šiandien.

57. *1 nr.*, 10 p.

58. *T.p.*

ypač ant agrariško klausimo atsiremiant, bet tuomi tarpu dėl sutvirtinimo lietuvystės nebūtų naudinga tautiškąjį mūsų klausimą sukergus su socialistišku. Šitos priežasties dėlei mūsų apšviestūnai nemėgsta dar užkabinėti socialistiškų doktrinų ir, manding, g trai daro"[59]. Tačiau vėliau Šliūpas negalėjo išsiversti be socializmo, liesdamas *Apšvietoje* kai kuriuos lietuvių visuomeninius ir ekonominius klausimus. Jis tiesiog negalėjo gvildenti visuomeninių ir socialinių klausimų *Apšvietoje* be tos doktrinos, nes nuo pat studentavimo laikų buvo auklėjęsis joje ir bendravęs su rusų ir lenkų radikalais socialistais. Pvz., 4 nr. (1892) parašė straipsnį: „Keletas mįslių apie ydas valstijų". Jis visai sekė K. Marksu, kai skirstė žmonijos visuomeniškai ūkišką evoliuciją pagal tris laikotarpius: „vergybų", baudžiavos ir „samdykavimo". Šis paskutinis yra jo smerkiamas kapitalistinis dabartinis laikmetis. Jo išvedžiojimu, jis jau baigiasi ir „socializmas gaus viršų".

Tačiau ne socializmas ir ne šiaip visuomeniniai dalykai vyravo *Apšvietoje,* bet lietuvių švietimo, jų laisvės ir gerovės klausimai. Mokslas Šliūpui atrodė esąs tas gyvenimo eleksiras, kuris suteiks lietuviams gerovę, laisvę, laimę. Tik tas mokslas turi būti grynai pasaulinis, pagal jį, naujoviškas, neturįs nieko bendra su bažnyčia, su tikėjimu. „Jei mokslas bus lietuvių širdyse, neprivalo lietuviai baimintis nei dievo, nei velnio, o turės gerą likimą ir laimikį kovoje už būvį"[60]. Jaunas Šliūpas, tikras mokslo entuziastas, gal būt svajojo savo švietimo akcija pakeisti lietuvius, pritraukti juos prie savaip suprasto „tikrojo mokslo" ir tuo juos laimingus padaryti. „Išpuola lietuviams pasitaisyti" — rašė jis — ir, atmetus tą supelėjusį mokymą, imt iš tikrojo mokslo, kuris tautas veda į laimę, išteklių, sveikatą, valnybę. *Apšvietime* kiuto lietuvių ateitis"[61]. Šliūpas kartą šaukėsi net istorijos ir iš jos išvedė lietuvių tautos misiją skleisti kultūrą". Kaip Vytauto gadynėje Lietuva buvo pašaukta būti tarpininkė tarp tikėjimo Romos katalikų ir tarp stačiatikių, taip šiandien Lietuva turi svarbią užduotę atlikti gaivindama tik-

59. *T.p.*

60. Grynai socialistinį „kova už būvį" posakį Šliūpas perdėm vartojo. *Apšvieta,* 4 nr., 1892.

61. *T.p.,* 2 nr.

rą kultūrą ant rubežiaus vidurinės Europos ir rytinės (Maskolijos)"[62].

Per visą žurnalą raudonu siūlu eina ta mokslo propaganda. Su ja derinosi ir paties Šliūpo rašyti straipsniai įvairiais mokslo klausimais, ir kitų autorių mokslinių straipsnių vertimai. Jei ne ta prasikišanti antibažnytinė linkmė, išpuoliai prieš kunigus ir tikėjimą, tada daugelio smerkiamo socializmo doktrinos intarpai, — *Apšvieta* būtų galėjusi suvaidinti daug didesnį vaidmenį. Ji būtų galėjusi rimtai konkuruoti su *Varpu*, kuriam Šliūpas prikergė pažeminantį epitetą „padebesis". Per daug atviras tikėjimo ir mokslo kontrastavimas kliudė žurnalui plačiau įsiskverbti į konservatyvią lietuvių visuomenę, kurioje kunigai turėjo didelės įtakos. Dėl to žurnalas, ėjęs vienus metus su viršum, turėjo sustoti su 15 nr. Šliūpo nujaustas pašaukimas tapti tautos švietėju giliai perėmė jo asmenybę ir jam buvo pagrindinis variklis visoje jo darbuotėje. Švietimas jam rūpėjo *Aušroje* dirbant, su tuo pačiu rūpesčiu jis atvyko į Ameriką. Jis varė švietimo darbą vos tik įėjęs į lietuvių tarpą, kai leido *Uniją* ir kalbėjo jų sambūriuose. Tas jo jaustas švietimo idealas turėjo dvi puses: teigiamą ir neigiamą. Teigiamoji pusė: pakelti tautiečius į aukštesnį kultūros lygį; neigiama: išsklaidyti jiems — naudojant jo išsireiškimą — tikėjimo miglas, prietarus, įkvėpiamus jiems bažnyčios, dvasiškių[63]. Šį antrą tikslą mūsų visuomenė greičiau pastebėjo nei pirmąjį. Pirmasis tikslas net liko nusmelktas antrojo ir toks palieka iš dalies iki šiol. Tai buvo Šliūpo nelaimė, tiesiog jo asmens tragedija. Jis tuojau buvo apšauktas tikėjimo ir bažnyčios priešu.

Pats Šliūpas nuo pat pradžių, tiesa, buvo įsitikinęs, jog tikras mokslas nesiderina su tikėjimu. Apie tai jis rašė savo sužadėtinei dar 1885.IV.20 laiške: „Ar žinai, Liudyte mieloji, dabar vėl skaitau Bibliją ir darau sau išrašus. Rašau raštą, oi smarkų raštą. Nors dainius vienas kažin kada dainavo, girdamas Lietuvą už tai, kad čia nėra Volterų, nei Žan - Žak - Rusų, bet jau kad tas veikalėlis

62. *T.p.*, 88 p.

63. Apie tikėjimo ir mokslo priešybę kalbėjo kartą Šliūpas kreipdamasis į lietuvių praeitį ir dabartį: „Tikėjimas nubogino lietuvių tautą į tamsybę ir į prapultį, tegul dabar mokslas gelbsti atgauti ir apšviesti neakintus gentainius", *Apšvieta*, 3 nr., 170 p.

mano pamatys svietą, tada dainius turės kitaip šnekėti"... O tas mano naujas raštas, kuris man tebėra ant širdies, liečia tikėjimą ir dorą"[64]. Laiškė užsimintas veikalas, matyt, tada tebuvo dar pradinėje stadijoje ir todėl apie jį tik bendrai kalbama. Atrodo, Šliūpas, ėmęsis jį rengti, darbo nenutraukė ir 1889 m. turėjo prirašęs net tris tomelius. Apie tai sužinome iš laiško kun. Burbai, rašyto 1889.XI.5: „Dabar rašinėju veikalėlį *Tikyba ar mokslas?*, kurio pirmą tomą išsiunčiau į spaudą; antrą tomą turiu ant juodo parengęs ir palengva ant balto perrašysiu, nors nedeldieniais; bus ir trečias tomas. Šitame veikale plačiaus savo pažiūras suglausiu ir užgausiu jautriausias stygas lietuvių"[65]. Pirmasis pasiųstas tomas buvo išspausdintas vos 1892 m. kaip iš pridėtos autoriaus prakalbos matyti. Šioje prakalboje Šliūpas pasisako, jog ne visi pateikti raštai yra originalūs, „daugelis jų išversta iš svetimų kalbų". Deja, nenurodomi tų svetimų kalbų autoriai ir jų veikalai, iš kurių vertimai paimti. Dėl to veikalo nagrinėjimas yra sunkokas, nes nežinia, kas Šliūpo paties sukurta ir kas iš kitur paimta. Kai kurioms vietoms praverstų turėti originalai kurie padėtų suprasti neaiškią Šliūpo vertimo kalbą.

Jau pati duota veikalui antraštė *Tikyba ar mokslas* yra būdinga to meto pozityvizmo bei liberalizmo pasaulėžiūrai, kuri mokslą ir tikėjimą laikė priešingais dalykai, skelbė, kad pirmasis kildamas turės nuslopinti pastarąjį. Ši mintis, pasisavinta ir Draperio ir kitų autorių, jau slypėjo knygutės antraštėje.

Veikaliukas nėra vientisas kūrinys. Tai yra palaidų istorinio turinio straipsnių rinkinys, liečiantis kunigijos ir bažnyčios klausimus. Eilė straipsnių pradėdama vienu ilgiausiu ir, reikia pripažinti, rimčiausiu rašiniu: Jėzus Nazarėtėnas. Iš turinio ir iš negyvos ir sunkios kalbos galima spręsti, kad tai neoriginalus darbas. Būtų pravartu žinoti, kas buvo jo autorius, kurį jis vertė ar bent kuriuo sekė. Kadangi apie Kristaus gyvenimą tiek daug veikalų buvo prirašyta, tai veltui būtų daryti pastangas surasti jo panaudotąjį. O mūsų reikalui tai nebūtų jau taip svarbu. Pakanka tik pasakyti, kad Kristaus asmuo pavaizduotas pagal liberalinę linkmę, kaip ją vadina G. Ricciotti, vertingos ir į lietuvių kalbą išverstos Kristaus gyve-

64. *Literatūra ir kalba*, V tomas, 1961, 472-3 p.
65. *Vilnis*, 186 nr., 1968.IX.25.

nimo knygos autorius[66]. Tos mokyklos autoriai Kristų vaizduoja visišku žmogumi, mokytoju, „kuris mokė ne ką kitą, o tik naujo moralinio mokslo, paremto išimtinai Dievo karalystės pajutimu"[67]. Bet kokie antgamtiniai Kristaus veiksmai, kaip stebuklai, minimi Evangelijose, visai apeinami. Liberalinės mokyklos žymusis centras buvo Tiubingene, o jam vadovavo Kristijonas Bauras. Jo mokinys šveicaras Dovydas Friedrichas Štrausas (m. 1874) parašė veikalą Kristaus gyvenimas, būdingiausią tai mokyklai. Veikalas susilaukė didelio visuomenės dėmesio, buvo išverstas į daugelį kalbų. Dar labiau pagarsėjo knyga apie Kristaus gyvenimą prancūzo E. Renano dėl lengvo stiliaus. Ji tuojau tapo išversta į daugybę kalbų ir greitai paplito.

Šliūpui, be abejo, buvo žinomi šie ir kiti darbai ir jis vieną, o gal ir ne vieną iš jų panaudojo. Žinoma, katalikiškai lietuvių visuomenei raštas buvo griaunamojo pobūdžio, nes ėjo prieš jai per amžius įskiepytus bažnyčios įsitikinimus. Šliūpas laikė prietarais viską, ką bažnyčia mokė apie Kristų ir jis to mokslo vietoje piršo savo liberalinės mokyklos Kristų.

Reikia pripažinti, kad jo straipsnis apie Kristų gan ramiai, rimtai parašytas, be jokių išpuolių prieš bažnyčią ir dvasininkus. Aiškus sekimas kokiu tikrai moksliško veikalo autorium ar autoriais ir nuoširdžios pastangos pateikti skaitytojams jo suprasto tikro mokslo žinias apie Kristų. Kiti straipsniai, kurių skaičius siekia 15, toli gražu nepasižymi tokiu rimtumu.

Įvairaus turinio straipsniai gali būti suvesti į vieną bendrą temą — viduramžių istorija. Istorijos mokslo atžvilgiu juose liečiami dalykai turėtų būti dėstomi to laiko fone ir pagal jame vyravusias vedamąsias idėjas. Deja, to šiame veikale nėra. Autoriui trūko tikrai mokslinio istorinio išsilavinimo. Šliūpas kaupė visokius faktus ir faktelius, tikrus ir pramanytus, daugiausia trivialius, neįprastus ir būtinai nepadorius. Jis turėjo rinkti juos iš kokių populiarių, kraštutiniai liberalių veikalų, kurių autoriai turėjo panašius tikslus, kaip ir Šliūpas. Pagrindas Šliūpui, kaip ir jo autoritetams, buvo vad. Šviečiamojo laikmečio istoriografija, kuriai viduramžiai rodėsi „tam-

66. G. Ricciotti, *Kristaus gyvenimas su kritiniu įvadu*, vertė kun. P. Deksnys, M.I.C., 1952, 276 p. ir t.

67. *T.p.*

sieji amžiai", kuriuose vyravo prietarai ir tiesiog protinis pamišimas. Kraštutinė kairioji, socialistinė istoriografija vulgarizavo tą požiūrį. Šliūpo brošiūra, kiek ji liečia viduramžius, yra tos vulgarizacijos pavyzdys.

Šliūpas, pradėjęs nuo viduramžių, nesiliovė krovęs visokius nusikaltimus dvasininkams ir vienuoliams ir naujaisiais laikais. Visokiais iš nenurodytų šaltinių surankiotais vaizdeliais rodomas kunigų ir vienuolių gobšumas, gašlumas, prietaringumas visais laikais. Matyt, sekant vokiškąja literatūrą gan įspūdingai pavaizduojamas raganavimas bei raganų deginimas. Jam būtų tikę paliesti šioje vietoje ir raganų deginimo atvejus Lietuvoje. XVII, XVIII a., o tai jam, tur būt, nebuvo žinoma.

Versdamas visokius kaltinimus katalikų bažnyčiai Šliūpas pasirodė esąs vad. 1789 m. istorikų įtakoje, kurie D. Prancūzų revoliucijoje matė išaušusią naują laisvės, lygybės ir brolybės gadynę. Jis trumpai užsiminė apie tą revoliuciją ir aiškino, kaip jaunimas su dideliu užsidegimu traukė į karą ginti tėvynės nuo konservatyvių, kaip šių dienų terminu pasakytume, „reakcinių" galybių. Toliau tęsė tikrai agitatorišku tonu: „Prispaudėjai žmonių turi būti išgaišinti, kaip jie ir užsipelnė. Patinkanti — gi santaika ant žemės tada tiktai pasigaus, kada valnybė nebereikalaus prievartinės galybės, kada gadynėje tikrai valnos draugijos bus įgijęs galę tarp žmonių geresnis ‚perliudijimas'(?)"[68]. Šiuose revoliuciją šlovinančiuose kiek miglotuose žodžiuose aiškiai prasikiša Šliūpo iš socialistinės (marksistinės) doktrinos pasiskolinta mintis apie utopišką laisvų žmonių tarptautinę bendruomenę be valstybinės prievartos. Šioje knygutėje kaip šioje vietoje, taip ir kitur vis paberiama viena kita socialistinio mokslo mintis. Šliūpas suplakė savo pozityvistinę materialistinę pasaulėžiūrą su socializmu, kurio rateliuose jis sukaliojosi nuo pat studentavimo laikų. Per socializmo mokslo akinius jis žiūrėjo į visuomenės gyvenimą ir jo mokslo poveikyje sprendė apie ateitį. Šliūpas įkišo savo socialistinį arkliuką net užsimindamas apie Žemaitiją, kai ji turėjo atlaikyti puolimus, „kada popiežiai visą svietą siundė prieš Lietuvą". Tai pastebėjęs sušunka: „Ale jau aušta naujos gadynės visuose kampuose tarp darbingų žmonių ir popie-

68. *Tikyba ar mokslas*, 1901, 107 p.

žijos neliks nė ženklo, kada tekės saulė valnybės dėl darbininkų. Ar dar abejojate, kad saulė valnybės ir laimės tekės?"[69] Šliūpas taip rašė paveiktas naujoviško socializmo mokslo. Šio mokslo bei politinio sąjūdžio atstovai vaizdavosi, kad artėja naujas, laisvės pasaulis, kuris pakeis šį prievartingą, kapitalistinį pasaulį. Šliūpas, kaip ir daugelis jo idėjos draugų, tikėjo artėjančia revoliucija. Socializmui tada buvo būdingas perdėtas pasitikėjimas mokslu (ypač gamtos), iš kurio laukta išganymo žmonijai. Toks mokslinis optimizmas prasikiša ir Šliūpo knygutėje. Jis kartojo lietuviams turėtą viltį, sakydamas, jog per mokslą jiems ateis laisvė. „Visi išmanesni žmonės jau įžiūri, kad dėl tautų viso svieto ir dėl Lietuvos drauge yra vienas tikras draugas ir pagelbininkas — ne popiežius Romoje, ne caras Petrapilyje, ne ciesorius Berlyne, — o tik mokslas ir valnybė. Per mokslą pereisime į valnybę, jeigu tik suprasime, jog jau gana patamsiuose fanatizmo gužinėjome"[70]. Tikrai žavingi, tiesiog jaudinantieji yra du paskutiniai to veikaliuko skyreliai. Jaunas autorius su neslepiamu optimizmu kalba apie didelę mokslo pažangą, nešančią laimingą ateitį tautoms, neišskiriant ir lietuvių. Su šviesiomis ateities viltimis jis užsklendžia knygutę šiaip kreipdamasis į lietuvius: „...ateitis priguli gentėms, kurios mokės pasinaudoti iš mokslo ir radynų (gal išradimų — J.J.)...Jeigu už tai ir mes, broliai lietuviai, neužsidarysime akių ant to, kas darosi ant svieto, o imsime nuo kitų gerus paveikslus, atstumdami šalyn papeiktinuosius, tai ir lietuviškoji tauta išsigrįs kelią į laimingą ateitinį gyvenimą... Miegojome sulyg šiolei, pabuskim - gi, nors vėlokai, pakol dar nėra per vėlu". Baigiamieji knygutės skyreliai skamba lyg atosvara tam klaikiam įspūdžiui, kurį gauna skaitytojas iš autoriaus teikiamų paveikslų iš bažnytinio gyvenimo ypač viduramžių laikais. Atrodo, Šliūpas tyčia piešė juodomis spalvomis tuos laikus, kad naujųjų laikų pažanga skaidriau šviestų. Jis ėjo su savo laiko liberalais pozityvistais, kai skelbė tikėjimą mokslo pažanga, nešančią žmonijai visokeriopą gerovę. Jis buvo savo laiko kudikis, kaip ir kiekviena istorinė asmenybė.

Nors Šliūpas turėjo taurų tikslą apšviesti lietuvius, teikiant jiems neatitrūkusias nuo tikrovės žinias iš įvairių mokslo ir

69. *T.p.*, 133 p.
70. *T.p.*, 157 p.

praktiško gyvenimo sričių ir tuo keliu padėti išsilaisvinti iš visokeriopos priespaudos, tačiau jam nepavyko patraukti plačiųjų masių. Jos nesekė juo, nes buvo išauklėtos visai kitoje dvasioje. Šliūpo jiems peršamoji idėja griovė ilgų amžių tradicijų pašventintąją. Lietuvių mases daugiau traukė prie savęs tie, kurie puoselėjo juose jų turimus senus įsitikinimus, seną pasaulėžiūrą, atseit, kunigai. Jie kaip Lietuvoje, taip ir šiame žemyne buvo žmonių sielų ganytojai. Šliūpo mokslas, nors ir kilniais, net patriotiniais tikslais bandytas skleisti, negalėjo sugriauti bažnyčios ir kunigų autoriteto. Jo mokslas ir visas sąjūdis paliko sektantiško pobūdžio.

Šliūpo nesėkmę padidino dar skelbiamas socializmo mokslas, kai jis kalbėjo ir rašė visuomeniškais bei politiniais klausimais. Tuometinis socializmas, skelbtas ortodoksinio marksizmo formoje, ėjo aiškiai prieš bažnyčią, prieš krikščionybę. Tuo metu vokiečių socialdemokratų vado Augusto Bebelio skelbtas posakis, kad socializmas santykiauja su krikščionybe, kaip ugnis su vandeniu, reiškė ne tik socialistų, bet ir tikinčiųjų krikščionių mintį. Bažnyčios smerkiamas socializmas metė juodą dėmę ir visam Šliūpo mokslui.

Kaip giliai Šliūpo mokslą prasmelkė socializmas, rodo jo išversta knygelė *Dievas, dangus ir pragaras.* Atsišaukimas į dievočius ir netikius. Kadangi ta mažytė, vos 18 puslapių brošiūrėlė paskutiniais metais pakartotinai minėta,[71] turėtų būti plačiau aptarta.

Kalbamoji brošiūra yra vokiškos knygutės *Gottespest* vertimas. Jos autorius buvo vokiečių radikalus socialistas Jonas Most, kilęs iš Augsburgo miesto. Jaunas įsijungė į socialistų sąjūdį, tapo socialdemokratų partijos nariu ir kurį laiką jos atstovu Reichstage. Kai 1878 m. Bismarkas pradėjo persekioti socialistus dėl jų pasikėsinimo prieš imperatoriaus gyvybę, Mostas emigravo pirma į Angliją, paskui į Ameriką. Čia jis pasidarė vadovaujančiu veikėju vokiečių emigrantų tarpe ir jiems skelbė ruso Bakunino anarchizmą. Jis leido savaitraštį *Freiheit*, įsteigtą jo paties jau Anglijoje. Šliūpas skaitė tą laikraštį[72] ir, atrodo, domėjosi Mosto veikla[73] ir gal jo raš-

71. A. Kučas, *Romos Katal. susiv.*, 65 p.; — *Staniukynas*, 21 p.; — *Amerik. Liet. Istorija*, 130 p.; St. Yla, *Dievas sutemose*, 4 p.

72. *Literatūra ir kalba*, V tomas, 415 p.

73. *L. B.*, 1886.VI.15 įdėtas Šliūpo straipsnelis antrašte: „Ko mus mokina persekiojimas J. Mosto", kur pranašaujama kapitalizmo žlugimas.

tais. Už dabartinių valstybinių bei visuomeninių santykių kritiką ir už priešvalstybinę veiklą anarchistas Mostas buvo labai dažnai kalintas. Sakoma, kad iš 60 savo gyvenimo metų (jis mirė 1906) net 10 metų jis praleido kalėjimuose. Kalinamas rašė gausias brošiūras ne tik politiniais, bet ir pasaulėžiūros klausimais. Šiųjų tarpe buvo ir Šliūpo versta *Gottespest.*

Brošiūra — pikta invektyva, taikoma krikščionybei ir bažnyčiai. Lėkšti kritika, niekinanti Šventraštį ir bažnyčią. Ši suplakama su valstybe. Jis kaip anarchistas, pranašauja jų abiejų artimą galą. Tai įvyks, kai liaudis prasišvies ir tikėjimas jai pasidarys nebepakenčiamas, atmestinas dalykas. Ši mintis grubiai, nepadoriai, nešvankiai išreiškiama baigiamoje brošiūros frazėje. Ji Šliūpo vertime bene pirmą kartą cituota St. Ylos veikaliuke *Laisvamanybė Lietuvoje* (1936), o vėliau ir kitų[74].

Mosto vedamoji mintis, kad mokslas ilgainiui išraus tikėjimo prietarus iš liaudies, sutapo su Šliūpo įsitikinimu. Todėl jis tą brošiūrą išvertė ir pateikė lietuviams skaitytojams lyg savo raštą. Kadangi ji spausdinta 1893 m. Bitėnuose pas Jankų, tai jis ją galėjo versti kokiais metais anksčiau, kada galutinai persiskyrė su Burba ir su kunigais. Iš jo paskutinių laiškų Burbai galima spręsti, kad Šliūpas jautėsi kunigų įžeistas, nusivylęs jais visais ir todėl drėbė jiems savo kandų „pliovonių" leksikoną[75]. Ta Mosto prognozė, kas atsitiks bažnyčioms ir dvasininkams jau netolimoje ateityje, išreiškė tur būt, ir Šliūpo viltį. Jis ją versdamas net papildė tokiu nevalyviu sakiniu: „Pakorins kunigus ir zokoninkus varpinyčioje" (originale to sakinio nėra).

Ar vengdamas susidurti su teismu, jei priešai įskųstų, ar nenorėdamas užsitraukti dar didesnės kunigų rūstybės, Šliūpas neparašė, kad esąs vertėjas, kai darbą Bitėnuose slaptai išspausdino. Net ir knygutės viršelyje pažymėjo: „Varšuvoje. Spausdinta pas Marijoną Krasavską, kaštais Baltimorės parapijos". Šliūpas visaip mėtė pėdas, kad net rankraštį Jankui siuntė ne savo ranka rašytą[76].

74. Žiūr. išn. 71.

75. Kartą Šliūpas, rašydamas Burbai apie kun. Pautienių, išsitarė apie kunigus: „Ir dar Tu man rašai, kad reikia tylėti apie tokius judošius! Tegul jie sau eina, iš kur atėję". *Vilnis,* 197 nr., 1968.X.10.

76. Iš ne Šliūpo ranka rašyto rankraščio J. Tumas linko spręsti, jog vertimas

Aišku, tuo prisidengė jis nuo rinkėjų, kuriems jo rašysena buvo gerai pažįstama.

Brošiūra tuojau pasidarė žinoma katalikų vadovams lietuviams, leidusiems tada M. Lietuvoje (Tilžėje) laikraštį *Žemaičių ir Lietuvos Apžvalgą.* To laikraščio korektorius Angrabaitis perdavė vieną gautą egzempliorių dekanui Janušauskui, Tilžės klebonui. Šis įskundė leidėją M. Jankų vokiečių policijai. Ji tuojau padarė kratą jo namuose, bet nerado nė vieno egzemplioriaus. Jis spėjo visą leidinį pasiųsti Šliūpui.

Šliūpas pradėjo varyti aiškią antibažnytinę akciją[77], kuri buvo žymi ir jo pirmoje išleistoje Lietuvos istorijos brošiūrėlėje *Lietuvių praeitis, dabartis ir ateitis* (Baltimorė 1897). Veikaliukas nėra tikras Lietuvos praeities ir dabarties pavaizdavimas su kai kuriais žvilgsniais į ateitį, kaip iš antraštės reikėtų laukti. Tai grynai propagandinė deklamacija, pilna išpuolių prieš kunigus ir bažnyčią ir su stipria nuokrypa į socializmą. Nors brošiūra išaugo iš paskaitos baltimoriečiams lietuviams, skirtos jiems šviesti, tačiau joje nedaug švietimo klausimų tepaliesta. Ne tiek autoriui rūpi supažindinti tautiečius su Lietuvos praeitimi, kiek nuteikti juos prieš bažnyčią, kunigus ir parodyti, jog praeityje nieko gero nebuvo sukurta. „Lietuvoje dvasiška naktis viešpatavo per kelis amžius ir toji naktis pagramzdino lietuvių tautą į vargus, nevalią, priespaudą... Taip - gi ir bažnyčia nebuvo nieku kitu, kaip ardytoja galybės lietuvių ir jų gaivumo"[78]. Taip buvo senais laikais, taip yra ir šiandien. Tik rytdiena jam vaidenasi šviesi jei socializmas laimės. „Nežiūrint į visokias painias, svietas šiandien žengia linkon naujo surėdymo draugijos, linkon socializmo"[79]. Tarp pranašiškų kalbų

ne jo atliktas. Teisingai dalyką išaiškino V. Biržiška, *Medžiaga Šliūpo biografijai* (rankraštis). Pats Šliūpas išsklaidė abejones, kai prisipažino vertęs J. Mosto *„Gottespest". Išpažintis,* 11 p.

77. Nusivylimu Burba ir kitais kunigais aiškintinas ir Šliūpo nepagarbus atsakymas į labai rintą ir kultūringą dr. V. Pietario laišką, kur jis įtikinėjo jį liautis puolus tikėjimą ir kunigus. Nors Šliūpas išspausdino laišką savo *Apšvietoje,* tačiau pridėtame atsakyme nepaisė jo turinio. Jis tik plūdo kunigus, kaip ir plūdęs. Dr. V. Pietario atvira gromata į Šliūpą ir šiojo atsakymas žiūr. A. Milukas, *Amerikos lietuviai XIX š.,* 1938, 316-384 p. Pietario laiško turinį trumpai atpasakoja ir Kučas, *Amerik. liet. ist.,* 125-6 p. Čia pat duoda ir Šliūpo atsakymo galą.

78. *Lietuvystės praeitis,* 23 p.

79. *T.p.,* 79 p.

apie socializmą Šliūpas įpina ir Lietuvos laisvės viltį, nors jos įsakmiai ir nejungia su socializmu. Jis vis kalba apie dvasišką tautos pakilimą, su kuriuo jai laisvė turės išaušti. „Drąsa kovoti už savo žmogiškas ir tautiškas tiesas nesudilo ir lietuvių tauta dar neprastojo vilties, jog valios visas kliūtis ir sunkenybes (nugalėti), jog pasikels dar aukštyn dvasiškiai, jog atgaus savo politišką valnybę“[80].

Šis 'istorinis' veikaliukas tuo ypatingas, kad jame matome Šliūpą iš tautos švietėjo dirvos pasukus į socializmą ir besidarantį jo propagandininku. Šliūpo pakrypa labiau į ideologišką socialistą pasirodo ir jo verstame veikale, L. Biuchnerio *Spėka ir medega.*

Garsusis Tiubingeno profesoriaus Biuchnerio veikalas, pasirodęs 1850 m., priklauso tai knygų rūšiai, kurios pagrindė vad. materialistinę pasaulėžiūrą. Pagal ją, visatoje esanti amžina medžiaga ir joje tam tikrais dėsniais veikianti jėga (spėka). Iš medžiagos, jėgos veikiamos, susikūrė savaime pasaulis su visomis būtybėmis. Kūryba be paliovos vyksta ir amžinai vyks. Nieko nėra pasaulyje, kas nebūtų susieta su medžiaga. Nėra jokių būtybių už materijos ribų. Jos esančios teologų ir filosofų prasimanymai, jų nuo tikrovės atitrūkusio svaičiojimo padarai. Su nuostabia erudicija, giliu ir plačiu gamtos mokslų pažinimu parašytame veikale apsčiai pabarstyta vietomis aštrokų išpuolių prieš teologų ir filosofų spekuliacijas. Veikalas yra dvejopo pobūdžio: iš vienos pusės randame jame daiktišką gamtinės evoliucijos išdėstymą, o iš kitos — polemiką su tradiciniu mokslu, suderintu su teologiniais bei bažnytiniais mokymais. Biuchneriui šie mokymai yra prietarai, klaidinantieji žmones ir laikantieji juos dvasinėje nelaisvėje. Tik mokslai, besiremią į nepakeičiamais gamtos dėsniais, neša tikrą šviesą, rodo kelią į laisvę ir humanizmą. Didysis mokslininkas šiaip reikšmingai tą mintį nusakė: „Ne dievas sutvėrė svietą, bet dievatikis sutvėrė dievą ir su tuo podraug visas iš šio tikėjimo kylančias blėdingas pasėkmes ir samprotavimus; kuomet, atbulai, valnas, per jokį autoritetą nelenkiamas mąstymas veda į valnybę, pripažinimą tiesų žmogaus ir tikrojo žmoniškumo, vienu žodžiu sakant — į humanizmą. O šitas humanizmas tokšta apglėbti pilną valną žmoniją“[81].

80. 66 p.

81. L. Biuchner, *Spėka ir medega,* 1902, 306 p. (Šliūpo vert.)

Kaip matome, mintys visai panašios į Šliūpo skelbtąsias. Aišku, jos kilusios iš tos pačios ir anais laikais plačiai paplitusios pasaulėžiūros. Biuchneris ir buvo vienas pirmųjų Šliūpo įkvėpėjų. Taip galima spręsti iš vieno prisipažinimo laiške Burbai, kur jis rašė: „Aš tuose dalykuose (kalbama apie skirtingą jo paties ir bažnyčios žmogaus sielos supratimą)... nuo seniau išsidirbau tikras pažvalgas, beje, nuo to laiko, kada studijavau Biuchnerio raštus dar būdamas Maskvoje 1881 m.[82]. To autoriaus mokslo paveiktas jis ir pasišovė duoti lietuviams jo išverstą veikalą. Gavęs pirma autoriaus sutikimą, jis atliko nelengvą vertimo darbą.

Didžiausias sunkumas vertėjui buvo išreikšti neišdirbtas lietuvių kalboje visokias abstrakčias sąvokas ir rasti tinkamus žodžius įvairiems terminams. Kitas autorius būtų griebęsis šiuo atveju visokių tarptautinių žodžių, Šliūpas taip nesielgė. Jis ir čia paliko ištikimas nepajudinamam įpročiui: vartoti raštuose būtinai lietuviškus žodžius ir vengti svetimybių. Kai lietuvių kalboje nerasdavo žodžių, jis juos pats sudarinėjo. Todėl jo vertime pribarstyta naujadarų, kurie autoriui nekalbininkui nelengvai davėsi sudaryti. Galima visai patikėti vertėjui, kai jis kalba apie darbo sunkumus: „Aš pats ne vieną naktį perrymojau iki aš tą veikalą perguldžiau (išverčiau) taip, kaip yra; nesykį vienas žodis man kaštavo keletą adynų mislyjimo iki aš jį lietuviškai galėjau perguldyti“[83]. Dirbtiniai žodžiai ir sunki vertimo kalba nepatraukė per daug skaitytojų ir knyga negalėjo pasidaryti populiari. Jos plitimą trukdė filosofinio - teologinio turinio priemaišos, kur kalbama prieš ortodoksinį bažnyčios mokslą. Kunigams ir tikintiesiems ji buvo bedieviška ir neskaitytina knyga.

Šiandien, kada paplito tokio mokslininko, kaip Teilhard de Chardin ir jo veikalai yra aukštai vertinami, Biuchnerio knygos nevalia būtų menkinti ar ją net pamfletu pavadinti, kaip tai padarė vienas mūsų istorikas. Joks pamfletas nebūtų susilaukęs per 42 metus 19 leidimų ir nebūtų per tą laiką išverstas į 16 kalbų. Šliūpo lietuviškas vertimas buvo 17 - tas.

Biuchneris buvo nemažesnis mokslininkas už šių dienų Teilhardą. Du pagrindiniai dalykai skiria juos. Pirma, jų gyvento laiko

82. *Vilnis*, 208 nr., 1968.X.25 d.

83. Šliūpo prakalba prie *Spėka ir medega* vertimo.

maždaug šimto metų tarpas, ir, antra, Biuchneris buvo pasaulietis. Šliūpo vertimo darbas yra pagirtinas. Jis padarė tai, kas kitose tautose jau anksčiau buvo padaryta. Jis aukojo savo tautai sunkų darbą ir - galima spėlioti - išteklius, kad duotų jai šviestis klasišką tuolaikinį veikalą. Be abejo, Šliūpas buvo nuoširdus, kai jis, teikdamas skaitytojams Biuchnerio vertimą, prakalboje reiškė viltį, kad „lietuvių tauta žengs naują žingsnį ne tik apsišvietime, bet ieškojime teisybės ir atidengime paslapčių gamtos". Taurus ir patriotiškas Šliūpo ryžtas būti tautos švietėju ryškėjo ir šiame vertime.

3. IŠ TEORETINIO Į PRAKTINĮ SOCIALIZMĄ

Dar prieš įsigydamas diplomą Šliūpas turėjo mintį iš pat pradžių verstis gydytojo praktika kur nors Pensilvanijoje[84]. Iš tikrųjų baigęs mokslus jis ir nuvyko į Wilkes - Barres miestuką gydytojauti, kaip rodo įdėtas į V.L. skelbimas[85]. Tur būt, šiame Pensilvanijos miestuke jaunas ir nežinomas daktaras neturėjo pasisekimo. Tuo, nusiskundė kiek ir Burbai, kad šis, atsakydamas į jo laišką, patarė jam grįžti į Baltimorę, kur jis daugiau uždirbsiąs[86]. Tą pačią vasarą jis bus grįžęs į Baltimorę, kurioje vertėsi praktika ir vadovavo savo Mokslo draugijai. Tū metų rudenį (1891) jis dalyvavo, kaip matėme, Susivienijimo seime Plymouthe ir kartu tos Draugijos suvažiavime. Neaišku, dėl kokių priežasčių jis 1892 m. pavasarį apleido Baltimorę. Gal būti, persiskyrimas su Burba, su Paukščiu ir jo laikraščiu apsunkino jam gyvenimą šiame mieste ir todėl sumojo išsikelti iš jo. Jis grįžo į Šenandoahą, iš kur kadaise buvo išvažiavęs studijuoti.

Vos tik apsigyvenęs šiame mieste, gavo savotišką įnamį ir benradarbį išgyvenusį lyg jo šeimos narys per 20 su viršum metų, — kun. V. Dembskį. Jis buvo aplenkėjęs žemaitis bajoras, 1863 m. sukilimo dalyvis ir dėl to turėjęs pasitraukti į užsienį, kaip ir daugelis

84. 1891.I.14 rašė Burbai, kad kovo pabaigoje vyksiąs į Filadelfiją gauti leidimą daktarauti Pensilvanijoje. *Vilnis*, 202 nr. 1968.X.18 d.

85. *V. L.*, 15 nr., 1891 m.

86. Burbos 1891.VII.7 d. laiškas. *Vilnis*, 203 nr., 1968.X.18.

lietuvių ir lenkų sukilėlių. Ilgesnį laiką pagyveno Paryžiuje. Čia gavo progos susipažinti su krikščioniškų demokratiniu sąjūdžiu, pradėtu garsaus kunigo Lamennais (1782 - 1854). Dembskis išvertė vieną jo veikalą į lietuvių kalbą, davęs jam pavadinimą *Kningos teisybių.* 1869 m. jis išspausdino jį savo lėšomis Kraševskio spaustuvėje Drezdene[87].

Pasitrankęs po Prancūziją, atvyko į Ameriką. Šiame krašte neįstengė pastoviau įsikurti, kol pateko klebonu į Kanados lenkų (kašubų) parapiją Hagerty. Iškunigavęs joje 9 metus, 1892 m. pavasarį paliko ją ir atvažiavo į Ameriką. Bandė ir čia vienoje kitoje vietoje gauti bažnyčią. Tuo tarpu susipažino su Burba ir pasidarė jo svečiu. Svečiuodamasis susiėjo su Šliūpu, kai šis lankėsi Plymouthe pas Burbą. Šliūpas tuojau pakvietė Dembskį apsigyventi pas jį Šenandoahe, į kurį jis tik ką buvo persikėlęs.

Šliūpas kūrėsi šį kartą čia jau būdamas ne vien spaudos darbininku ir agitatorium, kaip anksčiau, bet ir praktikuojančiu gydytoju. Jis galėjo dabar tvirčiau jaustis Šenandoaho lietuvių visuomenėje ir veikti su didesniu autoritetu negu seniau. Pagrindinis jam spaudos darbas buvo mėnesinio *Apšvietos* žurnalo leidimas. Jis pildė jį originaliais ir rimtais verstiniais straipsniais.

Bet Šliūpas nebūtų buvęs tas, kuo jis buvo, jei jis būtų vien žmones gydęs ir straipsnius rašęs. Jis, jausdamasis esąs gimęs agitatorium, kaip pats kartą prisipažino, ėmėsi ir dabar agitacinio ir švietimo darbo, pasitelkęs įnamį kun. Dembskį. Apie Šliūpo ir Dembskio varytą švietimo darbą Šenandoahe per dvejus metus šitaip kalba, rodos, gerai informuotas Dembskio biografas K.V. Račkauskas: „atsikėlęs į Šenandoahą, pirmąją ir antrąją žiemą kunigas Dembskis drauge su J. Šliūpu kas sekmadienis Meleto svetainėje rengdavo paskaitas. Daktaras kalbėdavo visokiais gamtos mokslų, istorijos ir visuomeninio gyvenimo klausimais. Tai buvo įdomiai ir gyvai, populiaria kalba paruošti pranešimai, klausytojams teikdavusieji labai daug naudos"[88].

Tokią turime bendrą žinutę apie tą nedeldienio mokyklą. Kokio turinio buvo tos Šliūpo paskaitos, kaip mokė Dembskis, smul-

87. Yra dvi V. Dembskio biografijos: *Kun. V. Dembskis. Jo gyvenimas, raštai ir darbai,* 1916 m. ir K. Vairas-Račkauskas, *Kunigas maištininkas,* 1967.

88. *Kunigas maištininkas,* 201-2 p.

kiau nežinome. Tik apie šiojo geografijos paskaitas jo biografas pastebi: „...jo paskaitos apie žemę... pasėjo tarp Šenandoaho lietuvių daug naudingų žinių; apie kiekvienos progos prelegentas vis stengdavosi prikergti tinkamus praktiškus pamokinimus"[89]. Iš Dembskio asmenybės ir jo raštų galima spręsti, kad tie jo praktiški pamokinimai sukosi apie kunigus, tikėjimiškus dalykus ir kapitalistus. Su tokiu mokslu pasirodęs ne koks eilinis pasaulietis šviesuolis, bet buvęs kunigas ir dar nesenai stengęsis gauti bažnyčią savo darbui, tegalėjo tik papiktinti lietuvių tikinčiųjų daugumą. Juk Lietuvoje ekskunigai užsitraukdavo visų tikinčiųjų paniekos dėmę ir į juos žiūrėta lyg į išsiskyrusius iš žmonių bendruomenės. Toks Šliūpo partneris užuot jam padėjęs daugiau kenkė jo vardui ir labiau pabrėžė jo paties antibažnytinį, laisvamanišką mokslą. Kaip žmonės atsiliepė apie Dembskį ir jo paskaitas, sužinome iš jo biografo K.V. Račkausko, kuris sako: „Rods, atsirado daug neišmanėlių, kurie... visaip plūdo kun. Dembskį kaip atskalūną, netikį, antikristą ir t.t."[90].

Dembskis negalėjo būti Šliūpui veiksmingu pagalbininku ir lietuvybės propagandoje. Jis bajoriška kilme ir gyvenimu buvo suaugęs su lenkiška visuomene. Juk jis nuo pat emigracijos pradžios bendravo su lenkais ir ilgus metus išbuvo jų klebonu. Jam lietuvybė nebuvo prie širdies, kaip kai kam gali atrodyti iš K.V. Račkausko cituojamo įvado prie *Kningų teisybių*[91]. Jo deklaruojamas patriotizmas, geriau pasakius, nostalgija panaši į Adomo Mickevičiaus deklamuotą ilgesį savo kraštui Pono Tado įžangoje. Tai nebuvo poaušrinių laikų patriotizmas, kai rūpintasi lietuvių švietimu, jų tautinės sąmonės žadinimu.

Kai Šliūpas su savo padėjėju antrą kartą ėmė veikti Šenandoahe, jis sutiko didesnes kliūtis negu pirmą kartą (nuo 1888 m.). Dabar jis rado daugiau lietuvių jau su sava parapija, su naujai pasistatyta bažnyčia ir su savu klebonu. Kaip paprastai, prie parapijų kūrėsi ir draugijos. Be senosios Šv. Jurgio dar įsisteigė kitos, kaip Šv. Antano (1892), Šv. Pranciškaus, Šv. Vincento (1893) ir kitos[92]. Aiš-

89. *Kun. V. Dembskis* . . ., 79 p.
90. *T.p.*
91. *Kunigas maištininkas*, 181-2 p.
92. Apie Šenandoaho lietuvių parapijos įsikūrimą, jos klebonus ir organizaci-

ku, naujai įsikūrusi parapija su sava bažnyčia labiau traukė žmones nei Šliūpas ir Dembskis su savo mokykla. Jų dviejų sekėjai ar mokiniai tegalėjo būti fakcija — ano meto kalboje vadinta abazu — lietuvių katalikiškoje masėje, kurios centras buvo parapijos bažnyčia. Iš seno krašto atsinešti dvasiniai saitai su parapijomis ir kunigais laikė lietuvius ir šiame krašte. Jiems, mažamoksliams ne taip lengvai tegalėjo būti suprantami Šliūpo ir Dembskio peršami mokslai nesuderinami su iš bažnyčios sakyklų girdimais pamokymais. Skirtingi tų dviejų skelbėjų mokslai buvo apšaukti „bedievybe" ir nutylėti jų taurūs tikslai — šviesti žmones jų suprantamu tikru mokslu.

Šliūpas persikėlė į Šenandoahą persiskyręs ir net susivaidijęs su Burba ir kitais kunigais. Jo ir Dembskio švietimo darbas dar labiau pagilino lūžį tarp jo ir kunigų bei katalikiškos visuomenės. Kas dėjosi Šenandoahe buvo žinoma ir kitose lietuvių bendruomenėse Pensilvanijoje. Kaip katalikai žiūrėjo į Šliūpo ir Dembskio darbą, liudija Burbos 1892 m. išleista brošiūra *Trumpa apžvalga lietuvystės darbų Amerikoje*. Šliūpas pasijuto jąja tiek įžeistas, kad patraukė Burbą į teismą. Taip įtempti santykiai tarp Šliūpo ir katalikų neišėjo į naudą ir jo Mokslo Draugijai. Nuo 1892 m. ji apmirė. Gal dėl to turėjo sustoti ir jos narių mokesčiais leistoji *Apšvieta* nuo 1893 m. antros pusės (su 15 nr.)[93].

Paveiktas paaštrėjusių santykių su kunigais ir katalikiška visuomene ir gal dar savo įnamio ir bendradarbio, Šliūpas pakreipė savo visuomeninę veiklą kiek skirtinga linkme. Jis pasuko į socializmą ir nuo 1894 m. sausio m. pradėjo leisti tos krypties laikraštį *Naujoji Gadynė*. (Apie ją bus kalba vėliau).

Socializmas Šliūpui buvo prie širdies nuo Maskvos studentavimo laikų. Rusų radikaliniai sąjūdžiai, kaip Narodnaja Volia, Čior-

jas turime pagrindinį prof. A. Kučo veikalą: *Shenandoaho lietuvių Šv. Jurgio parapija*, 1968. Paliečiama kiek ir to miesto lietuvių istorija, bet Šliūpo veiklai neteikiama rimtesnio dėmesio. Jis tik kiek pabaksnojamas, vietomis net apsilenkiant su tiesa. Pvz., kalbant apie lietuvių sumanytą statyti bažnyčią 1891 m., Šliūpui metamas kaltinimas, jog jis „nesenai Shenandoahe atsiradęs, trukdęs . . ." (34 p.). Kaip žinoma, jis čia atsirado tik po metų.

93. Su geru pagrindu Šliūpas brangino tą pirmą lietuvišką mėnraštį ir po daugelio metų apie jį kalbėjo: „O vienok *Apšvietai* įdėjau didoką dalį savo triūso ir po šiai dienai *Apšvieta* aš branginu, kaip pirmą nesuterštą pamokinantį mėnraštį". *Laisv. Mintis*, VI m., 56 nr. (1915), 1319 p.

nyj Peredel ir lenkiškas Proletariat, su kuriuo jis suartėjo per L. Janavičių, paveikė jį. Jo pasisavintas socializmo mokslas jaučiamas jau ankstyvesniuose raštuose, kaip *Išganymas Vargdienio, Litwini i Polacy*. Tik tas jo socializmas pradžioje buvo teoretinio bei akademinio pobūdžio. Jis nevaidino lemiamo vaidmens jo praktiškoje visuomeninėje veikloje. Šliūpas nebuvo iš esmės socialistinis agitatorius. Jam terūpėjo lietuviški tautiški reikalai ir jais grindė savo veiklą. Jis tik kada - ne - kada įmaišydavo socializmą ir į svarstomus tautiškus reikalus, ypač kai liesdavo darbininkų klausimus, kurie jam buvo itin prie širdies. Juk lietuviai jam buvo darbo žmonių tauta[94].

Tautiškai galvojančiam ir tautiškoje dirvoje su visa siela veikiančiam, ir kartu socializmo srovės paveiktam Šliūpui kartą parūpo pasvarstyti, kaip derintina tautybė su socializmu. Tuo klausimu jis parašė ilgą straipsnį 1886 m. į *Lietuvišką Balsą*, pavadintą „Tėvynybė ir visatybė"[95].

Pirmiausia jis kalba apie dvi lietuvių grupes: tėvyninkų ir socialistų. Pirmuosius mes šiandien pavadintume tautininkais. Jis stoja be atodairos į tautininkų pusę ir šitaip apibūdina jų darbus, vadindamas juos „tevynybe": „Tėvynybė — tai darbas dėl tėvynės, darbas dėl žemės, kurią tėvai apgyvena, t.y. darbas dėl tautos, prie kurios priklauso sąnariai tėvai ir priklausė tėvų tėvai". Čia pat apie socializmą jis šitaip byloja: „O visatybė (socializmas) yra darbas dėl visų, kurie žmonėmis vadinasi". Aptaręs šias abi grupes, jis dar patikslina jam brangią tautos sąvoką, „kuria rūpinasi tėvynininkas". „Tauta nėra tai koks negyvas gaivalas; tauta susideda iš žmonių, sumegztų ne vien kiltimi ir kraujiška gentyste, bet politiška invada (sic!), ekonomišku ir draugišku būviu, papročiais, laipsniu apšvietos, kalba".

Kai Šliūpas taip aptarė tautą ir tautininkų darbą, jis užsiminė ir apie lietuviškus socialistus, negalėdamas susilaikyti nepapeikęs jų veiklos: „O reikia pasakyti, kad lietuvininkai socialistai, kurie tariasi turį geriausią ir tikriausią ieškinį (tikslą) neišpildo ties savo

94. Kartą Šliūpas kvotė Burbą dėl jo visuomeniškų pažiūrų ir jam rašė: „Būtų gerai, kad lietuvystę pastatytum ant darbininkiško pamato, ko šiandien padėjimas mūsų tautos Lietuvoje ir Amerikoje reikalauja". *Vilnis*, 189 nr., 1968.IX.28 d.

95. *L.B.*, 1886.VI.30 — 1886.VIII.31 d.

tauta nei pareigų, nei prižiūri, kad ji naudotųsi iš savo tiesų. Jie daug šneka apie dorą, nors patys yra visai nedori reikaluose savo tautos. Jie, mat, tariasi darą dėl visos žmonijos daug tuomi, kad nieko nedaro dėl savo tautos".

Pakritikavęs socialistus ir nusakęs, kas yra tauta ir tautininkų darbas, jis randa reikalą iškelti aikštėn socialistų tautininkams daromą priekaištą ir čia pat jį atremti. „Lietuvos socialistai skelbia, kad lietuvininkai, būdami tėvynininkais, kenkią žmonijai. Mes gi čia paklausime kožno skaitytojo, ką lietuvininkai smaugia savo tėvynybe? Ar gal kenkia lenkams, rusams ir vokiečiams, kad Lietuva nenori pražudyti, ką jai praeitis ir gamta yra suteikusi?" Kaip matome Šliūpas čia aiškiai prisipažįsta esąs lietuvis tautininkas ir išsiskiriąs iš socialistų. Tauta jam yra gamtos ir istorijos padaras. Ji žmonijos nenustelbiama[96]. Tiesa, Šliūpas nenuvertino visai ir lietuvių socialistų darbo, nors ir nestovėjo jų eilėse. Jis užsiminė savo straipsnyje[97] apie žinomą socialistų programos reikalavimą, kad kapitalas bei gamybos priemonės „turėtų prigulėti prie pačių darbininkų". Dėl šio ir kitų panašių mokymų Lietuviai socialistai tegali būti tik pagirti. Jam ypač nepatinka jų veikloje vienas dalykas: jie mažai ką daro tėvynei ir „viską daro dėl Narodnos Volios ir dėl lenkų Proletariato".

Anais laikais Šliūpui nebuvo aiškiai žinoma, dėl ko mūsų socialistai ėjo iš vien su lenkų ir rusų socialistais. Šiandien iš darbų tokių autorių, kaip italo Franco Venturi[98] ir anglo Hugh Seton - Watson[99] patiriame, jog pirmieji socialistai Rusijoje ir vidurio Europoje, t.y. Lenkijoje visi buvo inteligentai liberalai, kilę daugiausia iš bajorų luomo. Lietuva nesudarė išimties. Joje pirmaisiais socialistais iškilo tokie bajoriško kilmės ir lenkiškos kultūros inteligentai, kaip L. Janavičius, Homulickis - Milevskis, V. Dembskis, vėliau A. Domasevičius ir A. Moravskis. Rusų liberalikajai inteligentijai ir socializmui Lietuvoje atstovavo V. Zubovas. Iš to suprantama, kodėl mūsų tiems pirmiems socialistams Lietuva buvo

96. „Žmonija nepraryja tautos", kalba jis.

97. *L.B.*, 1886.VIII.14 d.

98. F. Venturi, *Il populismo russo*, 2 t. 1952.

99. Hugh Seton-Watson, „Inteligentia und Nationalismus in Osteuropa 1848-1918.", *Historische Zeitschrift*, 195 nr. (1962).

per siaura veikimo dirva ir jie nėrėsi į lenkišką ir rusišką sambrūzdį. Šliūpas sušunka, regėdamas jų nuokrypimą į šalį: „Regimai, tie žmoneliai, apie valstybę sapnuodami, ieškodami to, kas toli yra, nemato nei atranda to, kas guli po šonais ir kas reikalauja darbo, turtų bei dvasiškų pajėgų".

Toks buvo Šliūpas lietuvis tėvynininkas, kai jis faktinai redagavo *Uniją*, leido *Lietuviškąjį Balsą*, *Apšvietą*, vadovavo lietuviškos parapijos steigimui Niujorke, kūrė visų lietuvių Susivienijimą, pasiūlė Šenandoaho lietuviams parsikviesti Gardino vienuolyne uždarytą kun. A. Burbą, pagaliau studentaudamas steigė Lietuvių Mokslo draugiją. Visi jo vargai ir darbai skirti lietuviams, diegti jiems tautišką sąmonę, raginti šviestis. Lietuvių švietimas jam buvo aukščiausias idealas, vedamoji žvaigždė visoje jo veikloje. Jis turėjo pergyventi didelį nusivylimą kai jo švietimo darbas nesiderinęs su žmonių konservatyvia pasaulėžiūra, žymiai tautiečių daliai paliko svetimas ir nepriimtinas. Didieji jo veiklos ir švietimo darbo priešai buvo kunigai, turėję įtakos žmonėms ir jam kenkę. Dėl to santykiai tarp jo ir kunigų bei Šenandoahe parapiečių tapo įtempti. Tai parodė kad ir tame miestuke atsiliepusi Kražių tragedija, sujaudinusi visus Amerikos lietuvius. Šliūpas su Dembskiu, neatsilikdami nuo visų šio krašto lietuvių, sušaukė savo bendraminčių mitingą 1894.I.28 ir piktais, net nevalyvais žodžiais pasmerkė ne tik carą, bet ir Romos popiežių. Negana to. Dar Šliūpo suredaguotoje ir susirinkimo priimtoje rezoliucijoje labai paniekinamai atsiliepiama apie popiežių ir net pareiškiama, jog „atvirai atstojame nuo papizmo". Dėl tos rezoliucijos protestavo Šenandoaho parapiečių susirinkimas ir net 7 organizacijų vadovybės pasirašė pareiškimą prieš šliūpišką rezoliuciją[100]. Abi rezoliucijos paliudija, kokia praraja atsivėrė tarp Šenandoaho lietuvių dėl Šliūpo ir Dembskio veiklos. Tą prarają pagilino dar vienas tragiškas įvykis: netyčia persišovusio vieno Šliūpo sekėjo, susipratusio lietuvio, žurnalisto Mato Andriukaičio mirtis[101].

M. Andriukaitis kilęs iš Šakių apskrities 1869 m. jis atvyko į

100. Ištraukos iš šliūpiškos rezoliucijos ir parapiečių rezoliucijos dalis paskelbtos A. Kučo *Amer. liet. ist.*, 127 p.

101. Tragiška Andriukaičio mirtis literariškai aprašyta K. Vairo-Račkausko *Kunigas maištininkas*, 206 p. ir t. Pagal jį įvykis čia trumpai paminimas.

Ameriką ir nuo 1878 m. gyveno Šenandoahe. Pradžioje dirbo anglių kasyklose, kol neteko akies. Po to vertėsi siuvėjo amatu. Mėgo skaityti knygas ir ateidavo jų skolintis pas Šliūpą. Kartą, tai buvo 1894 m. didžiajame ketvirtadienyje, jis atėjo į Šliūpo namus knygų pasirinkti. Namuose rado Dembskį su Šliūpų vaikais, sėdintį ant priebučio laiptų. Dembskis įleistas į daktaro kabinetą, ieškojosi lentynoje knygų Tos pačios lentynos viršūnėje pastebėjo Šliūpo paliktą brauningą ir, pasiėmęs jį į rankas, vartaliojo. Per neatsargumą paspaudė gaiduką ir brauningas iššovė. Šovinys įstrigo plaučiuose ir Andriukaitis po 10 valandų mirė.

Tragiškas įvykis, baigęsis žmogaus mirtimi, įprastose gyvenimo aplinkybėse būtų turėjęs sujaudinti ir prislėgti visą lietuvišką Šenandoaho bendruomenę. Visuotinė užuojauta turėjo būti reiškiama žuvusio šeimos nariams, giminėms ir jo idėjos draugams. Deja, Šenandoaho lietuviškoje visuomenėje to nebuvo. Andriukaičio tragedijoje iškilo aikštėn tas aklas fanatizmas, kurį ten bažnyčios vadovai įkvėpė tikintiesiems. Pirmas fanatizmo ženklas buvo žmonos, iš šalies paveiktos, atsisakymas priimti ir palaidoti vyrą. Šliūpas pasielgė garbingai, kai jį pašarvojo savo namuose ir įsipareigojo palaidoti. Pašarvotąjį mirusį lankė tautiečiai ir tikintieji, bet ne pagarbą jam pareikšti ar už jo vėlę pasimelsti, o tik jį paniekinti. K.V. Račkauskas, turėjęs, be abejo, autentiškas žinias, rašo: „Atsirado ir nemalonių lankytojų. Jie ateidavo pasityčioti iš numirėlio. Buvo net gi ir tokių, kurie iš drįsdavo papiešioti velionį už barzdos, spiaudyti jam į veidą“[102].

Laidotuvių dieną Šliūpo šalininkai tvarkingai išsirikiavę lydėjo karstą miesto gatvėmis orkestrui griežiant. Tuo tarpu abiejose gatvės pusėse stovėjo tautiečiai ir kėlė didelį triukšmą, „laukiniškai klykaudami“ ir šaukdami visokius paniekinamus šūkius Šliūpo ir Dembskio adresu.

Andriukaičio tragedija ir jo laidotuvės yra juoda dėmė Šenandoaho lietuvių, o iš dalies ir visų Amerikos lietuvių istorijoje. Ji rodo, kuo paversta minia, kai jai įtaigojamos tikėjimo dalykai be tinkamos apšvietos. Jai įkvėpiamas kerštо bei pagiežos jausmas kitaip manantiesiems. Šliūpas visoje savo veikloje matė taip bažny-

102. *T.p.*, 211 p.

čios vadovų nuteiktus tautiečius ir dėl to kentė. Jo asmeninė tragedija glūdi tame, kad jis liko nesuprastas.

Andriukaičio laidotuvėmis prasidėjęs sumišimas dar nesibaigė. Šliūpas pratęsė jį gal kiek ir neapgalvotu mostu. Jis parašė skundą miesto valdybai, kuriame suminėjo pavardes 6 didžiųjų triukšmadarių, prašė įvykį ištirti ir kaltininkus nubausti. Kai valdyba Šliūpo ir jo šalininkų skundą atmetė, 6 skunde paminėti asmenys iškėlė bylą grafystės teisme ir kaltino Šliūpą už garbės įžeidimą. Teismas vyko Pottsvillėje, už keliolikos kilometrų nuo Šenandoaho. Jis trūko net 24 dienas ir per tą laiką daug į jį įtrauktų lietuvių turėjo važinėti iš Šenandoaho ir kitų vietų. Skundikai pasisamdė 6 advokatus, prisikvietė daug liūdininkų, kurie, reikia manyti, krovė Šliūpui visokius kaltinimus. Vien kunigų liudininkų buvo 13. Šliūpas, mokėjęs gintis ir turėjęs advokatą, tapo pripažintas nekaltu ir išteisintas. Skundikams, turėjusiems ryšių su klebonu ir jam artimais parapijiečiais, teismo sprendimas buvo itin nemalonus.

Šis įvykis yra būdingas pirmų dešimtmečių Amerikos lietuvių gyvenimui. Jis rodo žemą mūsų ateivių lietuvių kultūrinį lygį, jiems su tikėjimu įkvėptą fanatizmą bei neapykantą tiems, kuriems jų tikėjimas svetimas. Iš vienos pusės, Šliūpo pastangos juos šviesti yra girtinos, tačiau jo veiksmo būdas ne visai pateisinamas.

Nuostabu, kad šis Šenandoaho lietuvių sambrūzdis tylomis apeinamas Amerikos lietuvių istorijose. Net S. Michelsonas, *Lietuvių išeivija Amerikoje* autorius nieko apie jį nekalba. Nutyli jį *Lietuvių Šv. Jurgio parapijos Shenandoahe* autorius A. Kučas, nors, rodos, to miesto lietuvių parapijos istorijoje jis turėjo būti aprašytas. Bet jau *Amerikos lietuvių istorijoje* duodama ištrauka iš paties Šliūpo prisiminimų. Ji turėtų būti papildyta kitu Šliūpo prisiminimu jo neišspausdintoje autobiografijoje, kurioje jis kalba apie teismą. „Jie (skundikai) pasisamdė 6 advokatus ir teisme mėgino mane padaryti anarchistu, bedieviu, bombininku, caro užmušėju ir visuomenei kenksmingu žmogumi, ir jau skelbė mane keliems metams į kalėjimą uždarysią. Bet prisaikintųjų teismo nutarimas buvo „not guilty", nors liepta užmokėti 2/3 bylos išlaidų[103].

Tas nuotykis taip apkartino Šliūpo gyvenimą Šenandoahe, kad jis nebenorėjo ar nebegalėjo jame pasilikti. Maždaug po 20

103. *Išpažintis*, 9 p.

metų prisiminė išvykimą iš Šenandoaho ir šitaip apie jį rašė: „Ant nelaimės įvyko netikėta mirtis M.J. Andriukaičio, pasekė 3 - savaitinė byla Pottsvillėje, kunigai parito man kaladę, ir, netekęs visko, — leidausi į tolimesnį svietą"[104]. Pagal jo paties laikraštyje paskelbtą žinutę, jis spalio mėnesio pradžioje bandė bent laikinai pagyventi Pittsburge, pastudijuoti ir verstis gydytojo praktika[105]. Tačiau šiame mieste, jei jis ir buvo kiek sustojęs, tai tik labai trumpą laiką, nes po mėnesio su viršum jis jau buvo Scrantone. Scrantonas buvo vieta, kurioje jis ilgiausiai gyveno kol buvo Amerikoje, kol su šeima įšvyko pastoviai gyventi Lietuvon.

Šliūpas rado Scrantone palankią dirvą gydytojo praktikai ir jąja sėkmingai vertėsi. Kartu įniko į žurnalistinį darbą, pripildydamas straipsniais — originaliniais ir verstiniais — savo laikraštį *Naujoji Gadynė*.

N.G. pradėta leisti ne Šenandoahe, kaip, rodos, reikėjo laukti, bet Mount Carmel. Taip pasielgta susitarus su Šliūpui artimu veikėju Tamu Astramsku, leidusiu tada (1894 m. pradžioje) Šenandoahe laikraštį *Garsą*. Tarp dviejų artimos krypties laikraščių, leidžiamų vienoje vietoje, lenktyniavimas būtų buvęs neišvengiamas. Šliūpas, vengdamas to, leido savąjį kitur. Kai *Garsas* 1894.VIII.31 nustojęs, N.G. perkėlė į Šenandoahą.

Pirmas N.G. numeris pasirodė 1894.1.23. Šliūpo parašytas vedamasis, atseit, laikraščio programinis, tiek skyrėsi nuo jo anksčiau rašytų straipsnių, kad tiesiog peršasi abejonė, ar jis buvo jo autorium, pasirašiusiu inicialu „S". Vien iš stiliaus ir vartojamų žodžių galima spręsti, kad tas „S" buvo ne kas kitas, kaip Šliūpas.

Jau pirmas sakinys Šliūpui neįprastas! „Ketindami leisti laikraštį, turime pasikalbėti su jumis, broliai darbininkai, apie mūsų užduotę ir mierį". Kaip matome, jis kreipėsi į darbininkus ir juos vadina net broliais, tačiau nemini lietuvių ar tautiečių. Panašiais ankstesniais atvejais jis taip nerašydavo. Jam broliai būdavo lietuviai. Praleisdamas lietuvio vardą, jis paženklino savo nuokrypimą į tarptautinį socializmą. Aplamai, visame programiniame straips-

104. *Laisvoji Mintis*, VI mt., 56 nr. (1915), 1319 p.

105. *Naujoji Gadynė* (toliau bus cituojama *N.G.*) 25 nr., 1894.X.2: „P. Dr. J. Šliūpas apleido ant nekurio laiko Šenandoahą ir apsigyveno Pittsburge, Pa. Tuo tarpu, kur užsiminės gydymu ir tolesniu mokslu daktarystės".

nyje tekalbama vien apie kapitalistus, kurie „spaudžia žmogų darbininką žemyn", ir apie vargstančius brolius (žinoma, darbininkus). Pasisakoma, jog laikraščio tikslas esąs „suvienyti, sutaikinti į vieną kariauną, kuri... užkariaus visą svietą". Straipsnis baigiamas būdinga socialistiniam sąjūdžiai viltimi: „Laimingos dienos būna priešakyje, o ne užpakalyje".

Pagal paskelbtą programą daug rašoma apie socializmo numatomą šviesią ateitį, apie pasaulinę federaciją. Kartą Šliūpas rašė: „Mes ant pamato federacijos norime su visu svietu susirišti, ne vien su lenkais"[106]. Per daugelį N.G. numerių tęsiasi paties Šliūpo parašyti straipsniai su bendra antrašte: „Iš darbininkiško, socialistiško ir anarchistiško judėjimo Europoje". Juose minimi visokie kraštutinių kairiųjų keliami sąmyšiai bei sambrūzdžiai įvairiuose kraštuose. N.G. randamos taip pat Šliūpo parašytos daugelio Europos revoliucionierių biografijos (po jų pasirašo slapyvardžiu Sarančiukietis). Žinoma, neaplenkiamas ir K. Marksas su Engelsu ir net minimas jų tarptautinės demokratinės draugijos įkūrimas 1847 m. Briuselyje[107]. Jis dar net randa reikalą pažymėti, kad toje draugijoje dalyvavo ir žymus Lietuvos istorikas Joachimas Lelevelis. Pasukęs į vad. mokslinio socializmo kelią, kurį nubrėžė K. Marksas, Šliūpas ėmė skelbti socialistinės revoliucijos mintį, ko anksčiau, rodos, nedarė. Štai randame Šliūpo straipsnį su antrašte: „Katekizmas dėl lietuviško kareivio"[108]. Jame surašyta eilė klausimų tariamam lietuviui kareiviui. Tarp jų vienas šitaip skamba: „Kaip gi vadinasi... tokis užmanymas... kuris suteiks tautai laisvę?" Kareivio atsakymas: „Tai vadinasi revoliucija". Kai vėliau Šliūpas kivirčijosi su *Varpu*, priekaištavusiu jam kraštutinumą, jis be niekur nieko mokė[109], jog vienintelis vaistas nuo vargų yra „sukilimas, maištas, kuris išvaduos vargdienį nuo kunigų ir ponų ir atiduos lietuvišką žemę, užimtą dievotų, į rankas draugijos varguolių".

Socialistinei propagandai varyti per laikraštį jis turėjo pasitelkęs eilę bendradarbių. Artimiausias buvo kun. V. Dembskis. Jis,

106. *N.G.*, 1 nr. 1896.I.2 d.
107. *N.G.*, 27 nr. 1895.XI.8 d.
108. *N.G.*, 27 nr. 1894.XI.17 d.
109. *N.G.*, 17 nr. 1895.VIII.29 d.

pasidaręs faktinai ekskunigu, gerai tiko ateistinei ir socialistinei propagandai. Jo žymesnis įnašas N.G. buvo sulietuvintas prancūzo socialisto (K. Markso žento) P. Lafargue veikalas *Kapitalo religija*, ėjąs keliuose numeriuose. Antras žymus Šliūpo pagelbininkas buvo jau minėtas Homolickis - Milevskis, redagavęs kurį laiką N. G. Didžiausias Šliūpo techniškas padėjėjas buvo A. Bacevičius, nesenai (1890) atvažiavęs iš Lietuvos ir dirbęs prie N.G. spausdinimo. (Jis buvo vedęs Šliūpienės seserį). Gal būti, Šliūpas, ruošdamasis apleisti Šenandoahą, pavedė Bacevičiui redaguoti N.G.[110]. Bacevičiaus asmenyje N.G. turėjo vieninteli viešą redaktorių, kurio pavardė buvo įrašyta N.G. iki 1895 m. rugpiūčio m., kada jis atsisveikino su skaitytojais[111]. Nuo to meto ji buvo leidžiama anonimiškai, kaip ir pradžioje, tariamos Lietuvių Mokslo draugijos. Abiejais atvejais ją slaptai redagavo redaktorius Šliūpas, šiuo kartu jau persikėlęs į Scrantoną.

Kaip matėme, Šliūpas buvo įžengęs į marksistinio mokslinio socializmo kelią. Tačiau Šliūpo socializmas skyrėsi nuo Markso skelbto socializmo vienu aspektu. Kaip žinoma, Marksas socialistinę erą matė darbininkų (proletariato) laimėjime tarptautiniu mastu, atseit, įsisteigiant darbininkų pasaulinei bendruomenei. Tuo tarpu Šliūpui pasaulinė bendruomenė reiškė tautų laimėjimą. Ta jo mintis aiškėja iš apibriežto ateities idealo, kai jis pateikė N.G. skaitytojams savo Šenandoahe skaitytų pranešimų esmę. „Tautos veikiai pasiliaus vesti žudančius karus, įvyks svietinė taika su tautų areopagu. Tautos gyvens šalia viena kitos draugiškai, be rengimosi į teriones. Rods, dar už akių stovi dideli karai, bet pagerinimai ginklų ūmai paskubins įvykimą amžinos sutaikos. Tada tautos imsis tik už dvasišką prakilnumą ir laimės apšviestesnės gentės"[112]. Tad Šliūpas ir pasidaręs net socialistiniu propagandininku paliko vis dėlto tautinėmis kategorijomis galvojančius visuomenininku.

Kai Šliūpas varė socialistinę propagandą, jis nevengė liesti ir lietuvybės reikalų. Tik jis čia lietuvybę atmiešė socializmu. Vyravusi Šliūpo socialistinė pasaulėžiūra ir net jai palenkta lietuvybė

110. *N.G.*, 18 nr 1894.V.28 d.
111. *N.G.*, 17 nr. 1895.VIII.29 d.
112. *N.G.*, 9 nr. 1895.IV.4 d.

labai ryški jo straipsnyje „Kaip lietuviai gali pereiti į vienybę?"[113] Reikšmingos yra net aplinkybės, kuriose tas straipsnis atsirado. Tai yra Šliūpo atsiliepimas į *Lietuvos* savaitraščio straipsnį, kvietusį Amerikos lietuvius į vienybę. Straipsnio autorius greičiausiai buvo pats *Lietuvos* redaktorius J. Šernas - Adomaitis. Jis Europoje kurį laiką redagavo *Varpą* ir atvažiavo į Ameriką, būdamas pozityvistinės, bet nuosaikios varpininkų ideologijos sekėju. Varpininkai, kaip ir jų pirmas redaktorius dr. V. Kudirka, nepritarė nei Šliūpo ateizmui, nei kunigų sustingusiam konservatyvizmui. Varpininkai turėjo tikslą palenkti abi puses bendram darbui tautinėje dirvoje. Adomaitis - Šernas kaip tik ir reiškė tą varpininkų pageidavimą, kai, papeikęs Šliūpą ir kunigus, kėlė vienybės reikalą.

Šliūpas atsakydamas kalbėjo, jog jis senai suprato vienybės reikalą ir niekuomet nepasisakė prieš jį. Prieš vienybę eina kunigai, kurie „meškerioja neapšviestus lietuvius dėl papildymo savo kišenių po priedanga lietuvystės". Čia pat sumini ir laikraščius, kaip *Valtį* (kun. Burbos leistą), *V.L.* ir *Lietuvą*, kurie tarpe kitų dalykų varo akciją ir prieš „valnamanius", tariant, Šliūpo sekėjus. Šliūpas kalba apie aukštus „valnamanių" tikslus, siekiančius „Valnybos, brolystės, gerovės, tolerancijos". Tai socialistinio katekizmo kalba. Patį branduolį sudaro Šliūpo pasiūlytos sąlygos kunigams vienybės reikalu: „Išsižadėkite svetimų despotų, Romos hydros, tverkite tautišką bažnyčią, būkite pasiuntiniais mokslo, sėkite apykantą vieni kitų, užuot per sekiojimų pastokite Liuciferiais (šviesos nešėjais), o ne prietarų platintojais tarp žmonių. Tai, be abejonės, lietuvių tautą pareis į vienybę ir susipratimą". Šliūpas čia siūlė vienybę tokią, kokią jis ją suprato, atseit, kvietė kunigus visai atsižadėti nuo jiems tradicijų paženklinto kelio, net išsijungti iš visuotinės bažnyčios, kuriai jie atstovauja. Tai buvo kiaurai utopiškas pasiūlymas, padiktuotas jo socialistinių pažiūrų. Socializmo akiniai užtemdė jam realią lietuvišką tikrovę.

Kai Šliūpas skelbė socializmą per spaudą ir žodžiu, 1895 m. sukako šimtmetis nuo paskutinio Lietuvos d. kunigaikštijos ir Lenkijos padalinimo. Šliūpas paskaitomis ir straipsniais priminė tą istoriją. Ta proga, žinoma, pakeikė carus ir, bendrai, maskolius. Tuo nepasitenkino. Jis sumaišė viename puode carą su kunigais ir be

113. N.G., 30 nr., 1895.XII.5 d.

niekur nieko porino, jog abi pusės yra lietuvių tautos „didžiausi neprieteliai"[114]. Be to, vienoje toms sukaktuvėms skirtoje kalboje iškėlė ir darbininkų ekonominius reikalus. Ryšium su tuo jiems atvirai piršo socializmą[115].

Kartą ėmęs piršti, nedaug stigo, kad pradėtų kurti ir socialistų kuopas. Tačiau kol kas to nedarė. Vis tęsė visuomenišką darbą kalbėdamas į savo laikraštį N.G., perkeltą iš Šenandoaho į Scrantoną 1895 m. rugpiūčio m. Nuo to laiko jis pats jį redagavo ir spausdino savo namo rūsyje įrengtoje spaustuvėje. Jis leido jį su nuostoliais, kaip ir kitus savo leidinius, ir, pavargęs, turėjo sustabdyti.

Šliūpas ir jo žmona Eglė liūdnai atsisveikino su skaitytojais paskutiniame 1896.VI.2 išleistame numeryje. „Stoka organizacijos dėl aukštesnių mierių, stoka troškimo mokslo, įkandinis persekiojimas, nerūpestis apie palaikymą presos štai priežastys, kurios pakartina mums gyvenimą, o galiaus ir liepia padėti plunksną į šalį. Prie tam — apšmeiža ir blevizgos visur duodasi matyti, ne tik raštuose kunigų". Baigiamieji žodžiai tikrai šliūpiški ir dar prie to socialistiški: „Likitės, draugai ir draugės šviesos, sveiki!".

Atsisveikinęs su laikraščiu Šliūpas sakėsi pakreipsiąs savo žygius „ant aukštesnio mokslo laukų" ir atsižadėjo kištis į lietuvybės reikalus „ant tūlo — trumpo ar ilgo — laiko".Bet ne toks buvo Šliūpas, kad būtų galėjęs ištverti ilgesnį laiką užsidaręs savo profesijoje, atitolęs nuo visuomeninės veiklos. Jau pati gyvenimo ir gydymo praktika Scrantone kreipė jį į visuomeninį ir net į socialistinį darbą.

Šliūpas apsigyveno Scrantone žydų rajone, kur aplink nebuvo daktaro[116]. Aplinkiniai gyventojai džiaugėsi naujo daktaro atvykimu ir mielai pradėjo naudotis jo patarnavimu. Žydai emigrantai daugiausia buvo kilę iš vokiškų kraštų ar vidurio bei rytų Europos. Jiems tiko daktaras, galėjęs su jais kalbėtis jiems suprantama vokiečių ar slavų kalbomis. Jie pamėgo naują daktarą ir Šliūpas turėjo neblogą praktiką. Jam kaip gydytojui didelė parama buvo

114. *N.G.*, 8 nr. 1895.XI.1 d.

115. *T.p.*, „. . . geresnę ateitį dėl varguolių pranašauja mokslas vadinamas socializmu".

116. Apie Šliūpo įsikūrimą Scrantone rašau pagal J. Stanislovaičio str. „Šliūpo socializmas", *Naujienos* 1955.VI.8 d. ir J. Živato „Iš mano atsiminimų", *Naujienos* 1955.IX.13 d.

gretimas didelis Allis Chalmer geležies fabrikas. Jame dirbo apie 3 - 4 tūkstančiai darbininkų. Visais laikais fabrikuose, ypač sunkiosios pramonės, darbininkų sužeidimai būdavo gan dažni. Sužeidimus padažnindavo menkos tų laikų saugumo priemonės. Sužeistieji kreipdavosi greičiausia į artimiausią daktarą Šliūpą. Darbininkų dauguma buvo rytų Europos kilmės ir todėl artimi mūsų daktarui. Sėkmingai versdamasis praktika Šliūpas per trumpą laiką prasigyveno. Pajamas dar stengėsi padidinti neakivaizdiniu gydymu, skelbdamasis N.G. duodąs patarimus per laiškus atsiuntusiems vieną dolerį apie ligą ką parašiusiems. Po kiek laiko įsitaisė net ir vaistinę, gavęs pasiskolinti 600 iš savo geradario šenandoiškio J. Birštono, SLA veikėjo ir kurį laiką jo pirmininko[117].

Šliūpas, kaip tai jam buvo įprasta, ir Scrantone tuojau ėmėsi lietuviško visuomeninio darbo. Pirmiausia įkūrė teatro draugiją, kurią geidė jau anksčiau turėti. Niujorke ir Šenandoahe, kaip matyti iš laiško kun. Burbai[118]. Tik nė vienoje vietoje neįstengė įkurti, nes „trūko apšviestesnių žmogystų". Apie teatro draugiją Scrantone turime dvi žinutes — korespondencijas N.G.[119], iš kurių negalima sužinoti, ką draugija nuveikė. Greičiausia nieko. Šliūpo pastangos turėti teatro draugiją liudija tik apie jo suprastą vaidinimų reikšmę lietuvių švietimui. Kaip iš trumpų užuominų N.G. matyti, Šliūpas varė lietuvių švietimo darbą gan plačiu mastu, važinėdamas po Pensilvanijos lietuvių kolonijas su paskaitomis.

Gydydamas fabriko žmones, Šliūpas susipažino su keliais Allis Chalmer kompanijos pareigūnais. Jų tarpe būta ir socialistų. V.J. Stanislovaitis, pasakodamas apie Šliūpo posūkį į socializmą, sumini kelis fabriko pareigūnus, bendravusius su juo, k.a. inž. Langfield, biznio vedėją John Hays, Dr. Gunter, Dr. Wehlau ir kitus. Jie atsilankydami kalbėdavo su Šliūpu darbininkų klausimais. Kalbėjo apie dabartinę darbo žmonių padėtį, jų sunkias gyvenimo sąlygas ir apie tuo metu vykusius streikus. Jautrus teoretinis socialistas Šliūpas, varęs propagandą per savo laikraštį, palinko ir į praktinę socializmo veiklą. Jis žengė pirmą žingsnį ta linkme paveiktas vad. Lattimero įvykio.

117. *Laisvoji Mintis*, 55 nr. (1914), 1308 p.
118. *Vilnis*, 189 nr., 1968.IX.28.
119. *N.G.*, 1894.XII.4 ir *N.G.*, 1894.XII.18 d.

4. AMERIKOS LIETUVIŲ SOCIALISTŲ ORGANIZATORIUS

Plačiai nuskambėjęs Lattimero įvykis 1897.IX.10 d., kai policija šaudė į streikininkus, buvo vienas Pensilvanijos kietosios anglies (antracito) rajono anglikasių sambrūzdžių. Sambrūzdininkai, kovoję dėl geresnių darbo sąlygų ir didesnio atlyginimo, buvo beveik išimtinai rytų Europos imigrantai, jų tarpe lietuviai ir italai. Vieną dieną grupė lenkų, lietuvių ir slovakų iš Harwoodo (Hazletono) metė darbą, susiorganizavo keliauti į Lattimero vietovę ir įtraukti į streiką Pardee kompanijos darbininkus. Atvykusius į tą vietovę sutiko Luzerno grafystės šerifas su kokiu 100 policininkų. Šerifas tuojau įsakė išsiskirstyti ir po to kažkas įvyko, kad šerifas parkrito ar buvo parverstas. Tuo momentu jis davė įsakymą policininkams šauti į viršų ir į streikuojančius. Kilo sąmyšis, streikininkai bėgo į visas puses, gyventojai iš apylinkių metėsi į šaudymo vietą, šerifas su pagelbininkais dingo. Pasirodė streikininkų eilėse 19 nukautų vietoje ir daugiau nei dvigubai tiek sužeistų. Žuvusiųjų tarpe buvo 5 lietuviai, o sužeistų 4[120].

Įvykis skaudžiai palietė labiausiai slavų ir lietuvių imigrantus. Pasirodė gausūs straipsniai spaudoje, kartu sekė protestų mitingai. Net Pittstono klebonas lietuvis Šedvytis drįso viešai pareikšti apgailestavimą, kai Scrantono diecezijos laikraštyje pasirodė straipsnis, smerkęs streikininkus. Už tai vyskupas suspendavo savo neištikimą pavaldinį. Tik audringį protestai prieš straipsnį privertė vyskupą atšaukti klebonui uždėtą suspensą.

Lattimero tragedijos paveiktas Šliūpas sušaukė Scrantono lietuvių masinį mitingą. Karšta ir vaizdinga kalba papasakojo apie darbininkų skerdynes. „Dr. Šliūpas kalbėjo labai karštai ir sujaudino susirinkusius, pavaizduodamas baisų skerdynių paveikslą", liudija susirinkimo dalyvis F.J. Živatas[121]. Kalbėdamas iškėlė min-

120. Apie Lattimer'o įvykius ir aplinkybes prie jų vedusius žiūr. Victor R. Greene *The Slavic Community on Strike*, Notre Dame, 1968, 138 p., *LE* XIV, 212 p.

121. *Naujienos*, 1955.IX.15 d.

tį čia pat įsteigti lietuvių socialistinę kuopą kitų tautybių pavyzdžiu.

Po prakalbų rengėjai tuojau ėmė surašinėti pareiškusius sutikimą stoti į socialistų kuopą. Įsirašė apie 70 narių ir jų daugumas tuojau užsimokėjo po 25 cnt. įstojamojo mokesčio. Tuo būdu Šliūpas įsteigė pirmąjį Amerikos lietuvių socialistų būrelį. Jis tapo organizuoto Amerikos lietuvių socializmo pradininku.

Žmonės rašėsi į socialistų eiles daugiausia nesenai pergyventos tragedijos paveikti ir jaudinančios prelegento kalbos sužadinti. Daugumas tai darė be gilesnio apsisprendimo ir tvirtesnio įsitikinimo. Žymi įsirašiusių dalis davėsi klebono A. Kaupo paveikiama ir nuo socializmo atsitraukė. Po trijų mėnesių Scrantono kuopa turėjo tik 30 narių. Vėliau ji kiek pagausėjo ir paliko toliau gyvuoti.

Po to socialistinės kuopelės tvėrėsi ir kitose lietuvių gyvenamose vietose daugiausia Šliūpo propagandos dėka. Jis, važinėjo su paskaitomis po lietuvių kolonijas ir skatino socialistus organizuotis. Kai po poros metų atsirado kuopelės keliose lietuvių kolonijose, Šliūpas iškėlė mintį (1899) sudaryti lietuvių socialistų centrą ir apie jį rašė spaudoje[122]. Šliūpui tuojau pritarė kelios kuopos, Waterbury, Scrantono, Pittsburgo ir vėliau Filadelfijos, kurios nariu buvo ir pats Šliūpas. Visos kuopos siūlė išrinkti Šliūpą to centrinio komiteto organizatorium. Tuo pačiu metu lietuviams socialistams kilo sumanymas pasiųsti atstovas į tarptautinį socialistų suvažiavimą Hagoje 1904 m. Šliūpas pasikeitė tuo reikalu laiškais su socialistų internacionalo vadovybe. Jau buvo pradėtos rinkti aukos ir delegatų siūlytas ne kas kitas, kaip Šliūpas. Svarstant klausimą toliau iškilo ir Šliūpo kandidatūrai priešingos nuomonės ir todėl jis atsisakė būti delegatu. Tiesa, atkrito ir delegacijos reikalas, nes lietuviai negavo pakvietimo į kongresą. (Sakoma sutrukdžiusi garsioji Rosa Luksemburg lenkų socialistų vadė, pretendavusi atstovauti ir lietuvius, kuriuos ji su lenkais sumaišė).

Eilę metų lietuvių centrinio komiteto klausimas nors ir buvo svarstytas, tačiau nepajudėjo iš vietos. Šliūpas tuo tarpu važinėjo su paskaitomis, stiprino kuopas ir kūrė naujas. Ypač garsus buvo jo apsilankymas geriausiai suorganizuotoje Pittsburgo kuopoje 1900 m. Čia jis iškalbėjo net tris dienas, sutraukęs didelę klausytojų minią.

122. A. Ambrose, *Chicagos lietuvių istorija (1864-1955)*, Chicago, 1967, 156 p.

Pagaliau įvyko pirmas Amerikos socialistų partijos suvažiavimas Newarke (1905.V.21), sušauktas drauge su Šliūpo įkurtos Laisvamanių sąjungos seimu. Išrinktas centrinis partijos komitetas, kurio iždininku tapo Šliūpas (aplamai, Šliūpas dažnai valdybose ar komitetuose vis buvo renkamas iždininku. Matyt, geriau negu kiti sugebėjo telkti organizacijoms būtinas lėšas.). Vos 5 mėnesius išbuvo Šliūpas komiteto nariu, kurį pats po ilgų pastangų įsteigė. Jis išsižadėjo savo kūrinio ir išsijungė iš tos srovės, kurią pats ugdė ir steigė per ištisus 7 metus ar dar net ilgiau. Nusigręžęs nuo socializmo, pasuko grynai tautiška linkme ir įstojo į naują veiklos barą palikdamas jame dirbti visą likusį gyvenimą. Šliūpas pradėjo kitą gyvenimo tarpsnį. Kaip ir dėl ko tas posūkis įvyko, tenka atskirai išaiškinti.

5. „ATSIVERTIMAS"

Šliūpas veikė Amerikoje su dvigubu Januso galvos veidu. Vienas veidas buvo nukreiptas į krašto lietuvius ateivius, kitas į senojo krašto lietuvius. Ką jis berašė ar bekalbėjo čionykščiams lietuviams, — vis paliesdavo Lietuvą, primindavo jiems jos sunkią padėtį po svetimu jungu, ragindavo remti moraliai ir materialiai. Išeiviuose žadinama lietuvybė neatskiriama jam buvo nuo gimtojo krašto meilės, kurią jis stropiai juose kurstė.

Jau prabildamas pirmą kartą į Niujorko lietuvius, vos į šią šalį atvažiavęs (1884.VII.20), jis priminė, jog „mes visi tą tėvynę nešiojamės savo širdyse ir jausmuose"[123]. Leistuose laikraščiuose, kaip *Unijoje, L.B.* vis kalbėjo apie Lietuvą. Jo du metiniai pranešimai apie Lietuvių Mokslo draugijos veiklą (1890, 1891) prasideda Lietuvos gyvenimo apžvalgomis. Pirmas pranešimas prasideda skyrium „Lietuvių vargai", kuriame, net griebiantis istorijos, pasakojama apie rusų persekiojamus dvasiškius, spaudą ir bendrai apie krašto rusinimą. Antrų metų pranešimas prasideda antrašte: „Ką užsima-

123. Citata iš A. Miluko *Spaudos laisvės ir Amerikos lietuvių organizuotės sukaktuvės*, 1930, 567 p.

nė maskolių valdžia dėl lietuvių prapuldymo?“ Kalbama apie visapusišką Lietuvos alinimą.

Rūpestis Lietuva dar žymiai pagyvėjo, kai 1905 m. kilo revoliucija visoje Rusijoje, atsiliepusi ir mūsų krašte. Šliūpas su savo draugais socialistais tuojau sukruto remti revoliucijos kovotojus. Juk revoliucija visoje Rusijoje, kaip ir Lietuvoje pradėta ir vesta socialistų, ar, apskritai, radikalių srovių ir todėl kitur jų gyveną bendraminčiai laikė savo pareiga ją palaikyti. Lietuvos revoliucijos rėmėjais pasidarė Amerikos socialistai, tik ką susijungę ir įsteigę centrinį komitetą.

Šis komitetas šoko tuojau organizuoti rinkliavą Lietuvos revoliucijai remti. Jam iš šalies buvo pasiūlyta sudaryti specialų komitetą piniginėms aukoms revoliucijai rinkti. Socialistų partijos komitetas dėl to nebuvo vieningos nuomonės J.O. Širvydas, socialistų partijos komiteto pirmininkas ir kartu V.L. redaktorius, pritarė tokio komiteto išrinkimui. Šliūpas, atrodo, linko pavesti tą darbą 1900 m. įkurtam vad. kankintinių komitetui. Jį įsteigė pats Šliūpas, A. Olšauskas ir J. Adomaitis - Šernas rinkti aukoms, kurios turėjo būti skiriamos kalėjime sėdintiems, į Sibirą ištremtiems šelpti ir remti šiaip nukentėjusiems dėl tautiško darbo[124]. Buvo išrinktas vis dėlto specialus komitetas, pavadintas Centralinis Lietuvos Revoliucijai šelpti komitetas. Jo sekretorium tapo Širvydas, iždininkas Šliūpas ir prie jo dar 3 nariai.

1905.VIII.20 susirinko komitetas į Filadelfiją suplaukusioms $800 aukoms skirstyti. Tuojau kilo didžiausias klausimas, kam tos aukos siųsti, nes Lietuvoje nebuvo jokio komiteto aukoms priimti (kaip ir revoliucijai vesti). Tada Šliūpas pasiūlė siųsti aukas veiksniams, dirbantiems prieš carinį režimą ar nuo jo nukentėjusiems ir nurodė 4 šelptinas grupes: kankintinius (paskirus asmenis), draugiečius (Kapsuko grupė) socialistus ir demokratus. Širvydas pirmiausia norėjo žinoti vardus nukentėjusių asmenų, kuriems reikėtų aukas siųsti. Dėl to kilo ginčas su Šliūpu. Be to, Širvydas su Bal-

124. Apie Šliūpo pasiūlymą pridurti tam komitetui ir revoliucijos šelpimą leistina spręsti iš jo žodžių: „Dar prieš tai buvome Amerikoje išrinkę komitetą rinkimui pašalpos kankintinių . . . ir dabar, revoliucijai kilus, tas komitetas turėjo šelpti kankintinius, nukentėjusius revoliucijos dėlei“, žiūr. jo *„Lietuviai! Ar gerais keliais einame?* 1907, 23 p.

trušaičiu nenorėjo pripažinti draugiečių grupės, atskilusios nuo socialdemokratų. Po karštų ginčų Šliūpas vis dėlto išėjo laimėtoju ir aukos paskirstytos tarp 4 grupių[125].

Prieš tokį paskirstymą smarkiai protestavo Amerikos, o ypač Europos lietuviai socialistai. Su audringu protestu iškilo Europos lietuvių socialistų vadas Lizdeika (A. Janulaitis), reikalavęs visų aukų vien savajai partijai. Jis primygtinai tvirtino ir visur skelbė, jog tik jo partija kelianti revoliuciją Lietuvoje. Tuo klausimu jis rašė komiteto sekretoriui Širvydui ir paskelbė protesto straipsnius V.L. ir kituose laikraščiuose. Šliūpas nedelsdamas atkirto Lizdeikai strapsniu „In aukautojus reikalams revoliucijos"[126]. Lizdeika išvadintas „Lietuvos ubagu ant šventoriaus" ir Šliūpui įprastu būdu pliektas už niekinimą kitų partijų ir nenorą jungtis su jomis vieningam revoliuciniam darbui. Jis dar vis kėlė reikalą sudaryti visoms prieš carizmą kovojančioms lietuvių partijoms bendrą tautišką komitetą „dėl iškovojimo Lietuvos valnybės". Lizdeika, laikęs socialdemokratų partiją vienintėle revoliucijos kėlėja, nenorėjo girdėti apie jokį komitetą.

Lizdeikos straipsniai ir, gal būti, laiškai paveikė Amerikos lietuvius socialistus ir patį Širvydą. Tai parodė antras komiteto susirinkimas spalio 15 d. naujai įplaukusioms aukoms skirstyti. Šliūpas, žinoma, siūlė jas skirstyti, taip, kaip ir pirma. Bet šiuo kartu jam griežtai pasipriešino Širvydas ir kitas komiteto narys J. Baltrušaitis. Ilgai ginčytasi ir prie susitarimo neprieita. Šliūpas apie šį komiteto posėdį rašė: „...išsirieję visą naktį iki aušros negalėjome sutikti su mūsų socialistais, kurie tvirtino Lietuvoje esant ginkluotą revoliuciją, o tą ginkluotąją vedant vien socialdemokratams"[127].

Po šio nenusisekusio ir triukšmingo posėdžio Širvydas su Baltrušaičiu pasitraukė iš komiteto. Šliūpas iždininkas, tur būt, laikė surinktas aukas savo žinioje ir nelinko delsti jų nepasiuntę tiems, kam jos buvo skirtos. Todėl gruodžio 5 d. jis pasikvietė du jam ištikimus komiteto narius, svainį dr. Bacevičių ir Naujoką, ir visi trys nutarė pasiųsti aukas dviem prieš caro valdžią veikiančioms orga-

125. Gražus, kupinas Tėvynės meilės straipsnis-protokolas, *V.L.* 35 nr., kur aprašomas 1905.VIII.20 d. posėdis. Iš stiliaus spėtina straipsnio autorių buvus Šliūpą.

126. *V.L.* 42 nr. (1905).

127. *Lietuviai!* . . . 25 p.

nizacijoms: demokratams ir socialdemokratams. Pirmiesiems pasiųsta $453.50, antriesiems $378.50[128]. Šiuo nepilno komiteto posėdžiu jo veikla ir aukų rinkimas baigėsi. Komiteto veiklos pabaiga sutapo su revoliucijos pabaiga Lietuvoje (kaip ir visoje Rusijoje). 1906 m. pradžioje caro valdžia atsigavo ir jos žandarmerija ėmė siautėti po kraštą.

Aukų skirstymu Šliūpas užsitraukė Amerikos ir Lietuvos socialistų pyktį. Ir jį patį apėmė rūstybė jiems. Tada jo ryšiai su socialistų partija nutrūko.

Šliūpo pasitraukimas iš partijos buvo reikšmingas įvykis, dar kartą patvirtinęs jame glūdėjusį stiprų tautiškumą, kurio neišstūmė socialsitinis tarptautiškumas. Jo gyvas rūpestis visa tauta, jos vieninga visuma, paliko jam prie širdies ir tada, kai jis tapo socialistu. Socializmas kiek pridengė bet nenusmelkė jo patriotizmo, tėvynės meilės. Jo gilus patriotizmas neleido jam nugrimzti į bet kokį partiškumą, net ir į socializmą.

Šliūpo revoliucijai remti komitete laikysenai suprasti pravartu priminti jo pasisakymą dėl aukų skirstymo nukentėjusiems lietuvių veikėjams, kai jis buvo kankintinių komiteto iždininku. Tada, 1903.IV.3 jis paskelbė straipsnį „Rekale rėmimo kankintinių"[129]. Straipsnis buvo skirtas patarti būsimam komitetui (nes tada Šliūpas rengėsi atsistatydinti su visu komitetu), kaip jis turėtų skirstyti aukas. Jis nurodo kad Lietuvoje tada buvo trys politinės srovės: klerikalai, nacionalistai ir socialistai. Jo nuomone visų trijų srovių žmonės yra tautiečiai ir todėl kiekvienas nukentėjęs turi gauti pašalpą. „Mano akyse taip klierikalai, taip nacionalistai, lygiai kaip ir socialistai, jei nukenčia dėl savo darbų ant Lietuvos labo, užsipelno pašalpą ir parėmimą. Jie visi yra Lietuvos kareiviai, ir todėl neteisingas būtų darbas atsakyti pagalbą vieniems ar kitiems"[130].

Su tokia mintimi jis, aišku, atėjo ir į revoliucijai remti komitetą. Kai jis spaudoje ir komitete susirėmė su socialistais, jis vis tvirtino, kad jų komitetas visuomenės, o ne viensocialistų partijos išrinktas[131]. Išvada iš to — aukos turi tekti ne vien partijos nariams.

128. *T.p.*, 26 p.
129. *V.L.*, 15 nr.
130. *T.p.*
131. „Ne LSPA (Lietuvos Socialistų Partija Amerikoje), bet visuomenė išrinko

Tame ginče, kuriame socialistai perdėtai šūkavo apie revoliuciją[132], kurios Lietuvoje, galima sakyti, nebuvo, Šliūpo pasigedo jų šūkiuose supratimo to ramaus, ištvermingo tautos laisvinimo darbo per leidžiamus laikraščius, brošiūras, per tylią žodinę propagandą, kur rausiamasi po caro valdžia t.y. veikiama prieš ją. Šliūpui atrodė, kad šį pozityvų darbą dirba demokratų partija ir todėl jis ėmė linkti prie jos. Jo politiškame horizonte aukščiau stovėjo tautiškumas, Lietuva ir jos reikalai nei į tarptautinius vandenis pasinešęs lietuviškas socializmas[133].

Bet klaidinga būtų manyti, jog Šliūpas visai atsipalaidavo nuo socializmo, kai jis prakeikė Lietuvos socialistus ir išstojo iš partijos. Jis paliko, kaip ir buvęs, idėjinis socialistas. Maždaug po metų, kai jis davė lietuviškai visuomenei savo darbuotės apyskaitą, prisiminė tuos audringus 1905 metus ir šitaip kalbėjo: „Ir šiandien socializmą mėgstu, myliu ir regiu jame ateities ieškinį"[134]. Ne prieš patį socializmą pasisakė Šliūpas, kai ėmė vainoti lietuvius socialistus, bet prieš jų nukrypimą į tarptautiškumą ir prieš jų nepaisymą tautiškų dalykų. Jam atrodė, kad lietuviams socialistams tarptautiškumas nustelbė tautiškumą. Tokią nuomonę jis susidarė susipažinęs su socialistų agitacija Lietuvoje ir jų agentų veikla Amerikoje. Kokie buvo tie lietuviški socialistai, jam davė pavyzdį 1905 m. iš Europos atvykęs aukų socialistams rinkti P. Grigaitis. Jis apvažiavo daug lietuvių kolonijų ir visur kalbėjo. Šliūpas jį šitaip apibūdino: „...išmintingas Grigaitis, mokytas, iškalbus, pasišventęs revoliucionierius, yra tarptautiškas socialistas, kuriam Lietuva kaip Lietuva mažai terūpi. Svetimi dievai geresni"[135].

Gal Šliūpas ir klydo taip suprasdamas Grigaičio ir kitų lietuvių socializmą. Jam veikusiam Amerikoje per 20 metų gal buvo

centrališką tautišką komitetą rinkimui aukų", *Lietuviai!* 23 p.

132. Pvz. socialistų partijos apologetas ir Šliūpo priešas komitete Širvydas šaukė: „Bet mums rūpi revoliucija, revoliucija ir revoliucija", *V.L.* 47 nr. (1905).

133. Šliūpo ir jo priešo Širvydo skirtumas politinėse galvosenose ryškėja net ir vienoje smulkmenoje — šūkiuose, dėtuose po savais straipsniais. Šliūpo šūkis: „Tegyvuoja revoliucija! Tegyvuoja laisva liaudinė (ne socialistinė!) Lietuva", *V.L.* 35 nr. 1905; Širvydo šūkis: „Šalyn caro ir kapitalistų valdžia! Lai gyvuoja Lietuvos revoliucija. Lai gyvuoja socializmas", *V.L.* 47 nr., 1905.

134. *Lietuviai!* 35 p.

135. *T.p.*, 26 p.

nesuprantami lietuviškų socialistų santykiai su visos Rusijos revoliuciniu sąjūdžiu ir to sąjūdžio įtaka lietuviams. Tačiau aišku, kad jis, pasmerkęs lietuvius socialistus, pasuko tautinio socializmo keliu, atseit, derino socializmą su tautiškumu. Kaip Šliūpas vaizdavosi tautas ateities socialistinėje žmonijoje, jis pasisakė šitaip samprotaudamas: „...ateities socializmas nesulygins visos žmonijos, reikalingos bus federacijos tarp socialistiškų respublikų, kurios iš savo pusės pagrindus būtybės ras tautose"[136].

Šliūpas iš naujo patvirtino savo ankstyvąjį lietuvišką patriotizmą, kai jis nutraukė ryšius su socialistais. Jis apvalė jį nuo socializmo priemaišų. Socializmas paliko jam daugiau formali doktrina, nieko nereiškianti jo praktiškoje veikloje. Tapęs svetimas socialistams ir net jų ujamas, puolamas kunigų grupių, Šliūpas rado bendraminčių draugystę vad. tautiečių srovėje. Jis įsijungė į ją ir veikė josios gretose per savo gyvenimo Amerikoje paskutinįjį dešimtmetį.

136. *T.p.*, 36 p.

IV. TAUTIŠKOS SROVĖS GRETOSE
(1905 - 1917)

1. PIRMIEJI UŽMOJAI

Kai Šliūpas persiskyrė su socialistais po 1905 m., tautiška srovė buvo tik užuomazgoje. Jai pradžią davė varpininkų ir iš jų išsivysčiusios demokratų partijos (įsisteigusios 1902 m.) sekėjai Lietuvoje. Tautiškąją srovę Amerikoje ugdė A. Olšausko 1892 m. įsteigtas savaitraštis *Lietuva*, redaguotas nuo 1895 m. Adomaičio - Šerno, iš Lietuvos pakviesto varpininko. Bet tarp varpininkų bei demokratų ir Šliūpo iš pradžių buvo žymus skirtumas. Nors jie ir atskyrė tikėjimo bei bažnytinius dalykus nuo tautinių, tačiau nepritarė Šliūpo kovingam radikalizmui ir kartais kritikavo jo raštus ir darbus. Kai pasirodė Šliūpo *Lietuvos mesijas*, 1890 m. išspausdintas Tilžėje, Kudirka tuojau paminėjo jį *Varpe* ir patarė neeikvoti viešų pinigų tokiems raštams leisti[1]. Adomaitis - Šernas taip pat kritikavo Šliūpą ir jam tiesiog sakė: „Jonai, tu per greitai eini. Aš nespėju tau dirvos prirengti"[2].

Šliūpas ir anksčiau pasisakydavo prieš varpininkus, nesutikdamas su jų nuosaikia kryptimi. Skaitome, pvz., jo N.G. atsiliepimą: „Varpas yra nusiminęs labai, kad *Dangus, dievas ir pragaras* (tokia Šliūpo verstos brošiūros antraštė), patekęs jaunutėm lietuviškon rašliavon, labai aną subiauros"[3]. Kartą Šliūpas N.G. pasisakė prieš *Varpo* principinę nuosaikią liniją ir prieštaraudamas jam kalbėjo apie sukilimą, maištą, „kuris išvaduos vargdienį nuo kunigų ir ponų, ir atiduos lietuvišką žemę, užimtą dievotų, į rankas draugijos varguolių artojų"[4].

Stovėjęs atokiai nuo vidurinės srovės, jis negreitai galėjo prie jos prisišlieti. Šliūpas pradžioje, rodos, ir nesidėjo jos šalininku esąs

1. Vac. Biržiška, *Medžiaga Šliūpo biografijai* (rankraštis).
2. Iš A. Rūko *Vienišo žmogaus gyvenimas*, 1962, 117 p.
3. „Keli žodžiai apie Varpą" *N.G.*, 16 nr. 1895.VII.25 d.
4. *N.G.*, 1894.V.7 d.

ir pasiliko kurį laiką nesusijęs su jokia grupe. Jokiai srovei nepriklaususiu veikėju pasirodė Filadelfijos seime.

1906 m. vasario m. susirinko Filadelfijos seimas 1905 m. revoliucijos poveikyje, nors pati revoliucija Rusijoje tuo metu buvo jau užgniaužta. Pradžioje ketinta surengti Filadelfijoje didelį mitingą revoliucijai paremti ir tam reikalui aptarti susirinko vietinės organizacijos. Posėdyje dalyvavęs Šliūpas pasiūlė vietoje mitingo sušaukti lietuvių politinį seimą. Gal būti, Didysis Vilniaus seimas bus buvęs pavyzdžiu Šliūpui ir kitiems.

Sakoma, kad mintį vietoje mitingo sušaukti seimą Šliūpui pakišęs kun. J. Žilius, tada buvęs Bostono lietuvių parapijos klebonas. Jis buvo bene vienintelis lietuvis kunigas, gyvai atsiliepęs į 1905 m. revoliuciją. Kaip tik Vilniaus seimo išvakarėse, gruodžio 3 d., jis surengė savo bažnyčios svetainėje prakalbas, kur kalbėjo jis pats, pasikvietęs dar kun. A. Piežą ir kun. A. Jusaitį. Prakalbos buvo skirtos tėvynės meilei žadinti ir priimti Lietuvą lietusias rezoliucijas[5].

Kaip Šliūpas organizacijų atstovams pasiūlė, taip ir įvyko. Į seimą suvažiavo 169 organizacijų rinkti atstovai ir daugybė svečių. Pagal vyravusią laiko dvasią suvažiavime labai veiklūs pasirodė socialistai, nors jų tebuvo vos 50 iš 169 delegatų. Jie atsivežė korespondencijas iš savo kuopų ir reikalavo visas jas skaityti. Nesidavė įtikinami, kad leistų sudarytai komisijai atrinkti geriausias ir tik jas skaityti. Seimas turėjo nusileisti ir socialistai per ištisas tris valandas skaitė savo atsivežtąsias korespondencijas. Jos buvusios, pasak Šliūpą, pilnos „pliovonių", tinkančių karčiamoms"[6]. Jis dėl tų korespondencijų pakartotinai protestavęs, bet, kaip jis toliau sako, „riaumojimai besmegenių paėmė viršų".

Nors socialistai turėjo kėslus vadovauti susirinkimui, tačiau jie nesugebėjo parengti jam rezoliucijos. Vieną jų parengė kun. A. Jusaitis, kitą Šliūpas. Susirinkimas priėmė Šliūpo rezoliuciją čia pat protestuojant socialistams.

Ilgą rezoliucijos turinį, reikia manyti, taikliausiai bus nusakęs pats Šliūpas šiuo būdu: „Tose rezoliucijose (jis vartoja daugiskaitą

5. Apie Žiliaus veiklą tuo metu trumpai kalba A. Kučas, Šv. Petro lietuvių parapija S. Bostone, 1956, 42 p.

6. *Lietuviai!* 27-28 p.

rezoliucijos turiniui žymėti) išreikštas reikalavimas konstitucijos Maskolijai, su laisve spaudos ir žodžio, susirinkimų ir susidraugavimu, ypatos neliečiamybės, laisvės tikėjimo; reikalauta autonomijos Lietuvai su seimu Vilniuje, kurs aprūpintų ir bežemius žemėmis nuo dvarų, vienuolynų ir kitokių šaltinių; reikalauta amnestijos politiškiems prasikaltėliams; reikalauta Lietuvos ir Latvijos suvienijimo po viena autonomija (nes latvių atstovai seime ant to sutiko), kur, žinoma, ir Suvalkų gubernija sueitų į krūvą su kitais tautiečiais".

Socialistai atėjo į susirinkimą jau su savu komitetu revoliucijos aukoms rinkti (nes senasis, kaip matėme) buvo išsiskirstęs). Tačiau susirinkimas, jų nepaisydamas, išrinko tokį komitetą iš savo tarpo. Iš šešių į komitetą išrinktų narių tik vienas buvo socialistas (F.J. Bagočius).

Trumpai, vos vienus metus, gyvavo tas komitetas ir kartą pasiuntė surinktas aukas socialdemokratams, demokratams, d - ro J. Basanavičiaus komitetui ir kitiems[7]. Iš šio aukų paskirstymo matyti, kad komitetui rūpėjo ne vien revoliucija (nors socialdemokratams ir siuntė didžiausią sumą: $3.565.61 iš $6.9619) bet iš viso, tautos laisvinimui dirbantieji veiksniai. Komitetas veikė. Šliūpo anksčiau nurodytu būdu ir nesiribojo vien socialdemokratais ir jų tariama revoliucija. Tik po komiteto išsiskirstymo, aukas toliau rinko vien socialistai ir jas siuntė Lietuvos socialdemokratams, jų spaudai palaikyti.

Iš socialistų partijos pasitraukęs Šliūpas ir pasukęs vos kuriančiosios tautinės srovės kryptimi, kurį laiką veikė pats be jokios grupės užnugario. Kadangi šiuo metu neturėjo savo laikraščio, tai vien gyvu žodžiu tegalėjo veikti visuomenę.

Štai jis ir pasišovė prabilti į tautiečius gyvu žodžiu pačioje 1906 m. pabaigoje ir duoti jiems lyg ataskaitą iš savo nesenos praeities veiklos. Tuo tikslu vedinas aplankė lietuvius Waterbury (1906. XII.25), Union City, Conn. (1906.XII.26), Erdwardsville (1906.XII. 31) ir galop kalbėjo Scrantone (1907 vasario m.). Po mėnesio iš tų pranešimų sudarė mažą brošiūrėlę ir išspausdino antrašte: *Lietuviai! Ar gerais keliais žengiame priekyn* (1907).

7. Surinktų aukų dydį ir kam kiek duota nurodo S. Michelsonas, *T.p.*, 84 p.

Šliūpas svarsto tautinius klausimus istoriniu požiūriu. Pradedama nuo seniausios Lietuvos istorijos, garbinamas Vytautas ypač už „sutriuškinimą galybės kryžeivių zokono", peikiama unija su Lenkija, nesusilaikoma nepuolus kunigų. Ta proga pakalbama ir apie tautišką bažnyčią, kokią jis bandė kurti Niujorke 1885 - 86 m. Pati brošiūra iš esmės yra atsiskaitymas su lietuviškais socialistais ir pasiaiškinimas, dėl ko jis iš jų tarpo pasitraukė. Brošiūra yra Šliūpo politinio persiorientavimo ir jo grįžimo į tikrą tautišką kelią liudijimas.

Rodos, į tautiečius palinkusiam Šliūpui būtų derėję tuojau įsijungti į Susivienijimą lietuvių Amerikoje (SLA), koks jis pasidarė po šešioliktojo seimo (1901) skilimo. Tačiau jo nematome jame veikiant. Net ir metiniuose suvažiavimuose jis, rodos, nedalyvaudavo. Klausimas, ar jis nebuvo kviečiamas, ar pats šalinosi. Galimas daiktas, kad SLA vadovai vengė iškelti jį Susivienijimo veikėju, kad neatstumtų kai kurių nuosaikių Susivienijimo organizacijų - narių.

Pirmą kartą Šliūpas pasirodė tautiško Susivienijimo (SLA) jubiliejiniame (25) seime Čikagoje 1910 m. Seimas tęsėsi net 6 dienas, buvo gausybė dalyvių ir iškilmingai pravestas. Jo atidarymo metu Šliūpas pasakė įspūdingą kalbą[7a].

Kalba pradedama Šliūpui įprastu būdu — nuo istorijos. Suminimi garbingi tautos praeities žygiai, kuriuose lietuviai pasitarnavo žmonijai, kultūrai, k.a. totorių antplūdžio sulaikymas XIII a., Žalgirio pergalė, rusų apsauga nuo totorių jungo. Krikščionybė jam buvosi tautos nelaimė, kai ponai ir kunigai užkrovė liaudžiai baudžiavos jungą. Pagaliau, „maskoliški ponai, caro valdžia atėmė viską nuo lietuvių".

Priėjęs prie dabarties ir pagarbinęs laisvą Amerikos šalį, kur gyvenimas „negalėjo neatsiliepti ant lietuvių amžinai skriaudžiamos dvasios", metė žvilgsnį į tris veiksnius (veikmes), padėjusius lietuviams pakilti. Pirmiausia minima spauda - laikraštija. Pabrėžiama jos didelė pažanga per paskutiniuosius 25 metus. Primygtinai raginami tautiečiai šviestis iš savo spaudos. Šioje vietoje Šliūpas švystelėjo ir įsidėmėtina tolerancija, kai jis patarė: „Ko gera

7a. Kalbos santrauka duota *Laisvoje Mintyje*, 6 nr. 1910, antrašte „Lietuviai Amerikoje".

randame, kas naudinga mums ir tautai, tą pasisavinkime, neatsižvelgdami į tai, kas skelbia teisybę, ar kunigas, ar laisvamanis, ar tautietis, ar socialistas". Antras veiksnys — draugijos. Pažymima jų išaugimas ir išsišakojimas per maždaug 25 metus. Primenama draugijoms pareiga rūpintis tautos apšvieta, gerove ir tam tikslui aukoti „tautiškus centus į tautišką iždą". Jie turėtų plaukti Tėvynei Lietuvai. Pagaliau nurodo prakalbų reikšmę. Apgailestauja, kad mažai turime inteligentų, kurie galėtų būti viešais kalbėtojais. Jei jų būtų daugiau, esą net liaudies universitetą būtų galima įsteigti.

Po trijų gerų veiksnių iškeliami trys blogieji: karčiama, neapšviesta moteris ir bažnyčia. Iškalbingai ir supratingai kalbama apie karčiamas ir karčiamininkus ir nurodoma jų žala tautiečiams. Vietoje karčiamų siūloma steigti siuvėjų, batsiuvių, dailidžių, kalvių dirbtuves. „Iš karčiamininkų menka tautai nauda teišeina", pastebi jis. Kalbėdamas apie girtuokliavimą su jo dažnomis pasėkomis — muštynėmis, teismais ir išlaidomis advokatams, jis gražiai priminė kaip tos išlaidos galėtų būti panaudotos Lietuvai. „Be abejonės būtumėme už tuos pinigus galėję atpirkti didumą šiandien Lietuvoje parceliuojamų dvarų". Ištęsta kalbos dalis apie neapšviestas moteris ir bažnyčią yra įprastas Šliūpui pamokslas apie bažnyčios ir kunigų žalingumą moterims. Netiesioginai paliečiami ir tada ėmę dygti lietuvių moterų vienuolynai bei jų vadovaujamos parapinės mokyklos.

Šliūpo kalbos turinys — gražiai, trumpai išdėstyta Amerikos lietuvių visuomeninės veiklos apžvalgėlė per pirmuosius maždaug 25 metus.

Seimo eigą aprašęs T. Astramskas šiai Šliūpo kalbai skyrė vos vieną sąkinį: „Iš kalbėtojų geriausiai publiką užėmė savo kalba dras Jonas Šliūpas"[9]. Pats dr. Šliūpas per ilgus metus išlaikė atmintyje tą seimą ir savo naujausioje autobiografijoje apie jį rašė: „Man teko kalbėti 1910 n. Čikagos Ermitaže, SLA švenčiant savo 25-metinį jubiliejų, tur būti, daugiau kaip 10.000 (?) klausytojų akivaizdoje, kas jau tuomet rodė, kiek buvo pakitėjusi nuomonė apie gyvenimą bei visatą per pastaruosius 25 metus"[10]. Šiais žo-

9. *Susivienijimo L. A. istorija*, 339 p.
10. *Išpažintis*, 11-12 p.

džiais Šliūpas, gal būt, išreiškė savo paslėptą džiaugsmą, kad tas žmonių nuomonės pakitimas — tai jo paties nepailstamo darbo vaisius.

Antrą kartą Šliūpas įsikišo į Susivienijimo reikalus 1911 m., kai jo Scrantono kuopa ėmėsi iniciatyvos pateikti jam konstitucijos pakeitimo projektą. Tam tikslui ji išrinko keturių narių komisiją, į kurią įėjo ir dr. Šliūpas. Komisija kritikavo Susivienijimo konstituciją ir surašė savo siūlomus pakeitimus. Priimtą Susivienijimo konstituciją kritikuojantis įvadas, be abejo, buvo Šliūpo suredaguotas ir jam Scrantono 30 kuopos vardu reikalaujant *Tėvynėje* paskelbtas[11]. Tai buvo, rodos, vienintelis Šliūpo įsiterpimas į Susivienijimo darbus.

Nors Šliūpas tiesiogiai ir neveikė Susivienijime, tačiau palaikė artimus ryšius su juo per jo vadovautą nuo 1905 m. Aušros draugiją.

Šią draugiją įsteigė čikagiškiai lietuviai 1901 m. gruodžio m. Jos pirmuoju pirmininku išrinktas dr. A.L. Graičiūnas, nesenai išėjęs medicinos mokslus ir įsikūręs vaistinę. Jo vaistinėje įvyko ir steigiamasis draugijos susirinkimas. Iš į valdybą įėjusių J. Adomaičio - Šerno, *Lietuvos* redaktoriaus ir A. Olšausko, jos leidėjo, galima spręsti, jog draugija buvo tautiečių srovės kūrinys. Aušros draugijos tikslas šiaip nusakytas: „Šelpti į aukštesnius mokslus einančią lietuvių jaunuomenę ir tokiu būdu išauklėti lietuviams inteligentiją, išsilavinusią visose pasaulio mokslo šakose“[12]. Nuspręsta duoti iš krašto ištremtiems studiozams pirmenybę stipendijoms gauti. Dėl to Aušros stipendijomis pirmiausia pasinaudojo jaunuoliai, priversti pasitraukti iš krašto dėl revoliucinės veiklos ir stoję į Vakarų aukštąsias mokyklas.

Jau pirmaisiais veikimo metais Aušros draugija be Čikagos įkūrė dar kelias kuopas. Iš jų narių mokesčių ir kitų šaltinių telkė lėšas stipendijoms. Per pirmus dvejus metus (1902, 1903) Aušra duoklėmis ir aukomis surinko $808.52.

Aušros veikla paspartėjo, kai nuo 1905 m. jos iždininku tapo išrinktas Šliūpas. Jis ėjo tas pareigas iki jos likvidavimo (maždaug

11. *Susivienijimo L. A. istorija*, 339 p.

12. Draugijos įsikūrimo istorija ir citata imta iš V. Širvydo knygos *J. O. Širvydas*, 243 p.

1912) ir pateikė visuomenei visai tikras žinias apie jos, o geriau pasakius, savo veiklą. Jo 1915 m. išleistoje knygutėje „*Lietuvos laisvė*" skaitome: „Aušros iždininku man teko būti nuo pradžios iki jos amžinatilsiui, ir todėl galiu pranešti, kad mano laiku pašalpos gavę yra 27 ypatos (20 vaikinų ir 7 merginos). „Jiems visiems buvo išmokėta man iždininkaujant $4.273.80; o kiek išmokėta ir kam prieš 1905 m. — aš ataskaitos neturiu. Mano iždininkavimo laikais atgal sugrįžo 645.00... Pas mane buvo likę $109.00, kurią tai sumą ir perdaviau SLA iždininkui, nes SLA buvo viena didžiausių Aušros šelpėjų.

Aplamai imant, šia pašalpa pasinaudojo europiečiai daugiau negu amerikiečiai, socialistai daugiau negu tautiečiai".

Šliūpas, reikia manyti, kaupė aukas iš įvairių šaltinių, pvz., iš platesnės visuomenės per *Lietuvos* ir *V.L.* redakcijas, kaip rodo pirmų trejų metų veiklos apyskaitos[13]. Bet pastoviausias ir tikriausias Aušros aukų šaltinis buvo SLA kasmetinis įnašas nuo 1903 iki 1912 m. iš jo nariams uždedamų mažų mėnesinių priedų, vad. Tautiškų centų. Be abejo, Šliūpo autoritetas Susivienijimo nariams padėjo gauti įnašų jo draugijai, o tai, savo ruožtu, išėjo į naudą šelpiamiesiems.

2. LIETUVOS ISTORIKAS

Šliūpas kalbėdamas ar rašydamas retai kada išsiversdavo nepaminėjęs kokių nors įvykių iš Lietuvos praeities. Lietuvos praeičiai buvo skirti jo didžiausi raštai. Jis pradėjo triūsti tautiškoje dirvoje, kai parašė Maskvos studentų draugijai referatą apie Mindaugą. Ne kas kitas, kaip meilė Lietuvos praeičiai traukė jį 1882 m. vasarą vykti į M. Lietuvą ne tiesiog iš savo tėviškės, bet per Kauną vien tik tam, kad galėtų susipažinti su S. Daukanto Lietuvos istorijos rankraščiu, laikytu kunigų seminarijoje. Jis bandė gauti jį išspausdinti. Paskui, grįžęs iš M. Lietuvos, važiavo pas kun.

13. V. Širvydas, *T.p.*, 243 p.

Vaišvilą į Žagarę, kad sužinoti iš jo pasakojimų kai ką apie istoriką Daukantą. Iš kunigo gautas žinias ir rankraštį panaudojo biografijai tais pačiais metais parašytai.

Šliūpo visa politinė ir visuomeninė veikla vedė jį tiek į Lietuvos, tiek, bendrai, į visos žmonijos praeitį. Juk dabartinio gyvenimo keliami visokie klausimai tegali būti tik iš praeities perspektyvos gvildenami. Dabartis šiuo atveju siejama su praeitimi ir praeitis su dabartimi. Šliūpui, palinkusiam nuo pat pradžių į tautinę ir radikalią politinę veiklą, pasidarė gyvi tiek Lietuvos, tiek visuotinės istorijos klausimai. „Man ypač rūpėjo istorija", rašė jis *Išpažintyje*. Jo pirmi Amerikoje išleisti veikalai ir priklausė istorijos sričiai; pvz., K. Gutzkovo *Patkulis* ir Skirmuntaitės verstinė *Lietuvos istorija*. (Abu veikalai išleisti 1887 m.). Jis džiaugėsi, kai Susivienijimas išleido J. Andziulaičio verstą E.A. Freemano *Europos istoriją*.

Pirmas Šliūpo Lietuvos istorinio darbo bandymas paženklintas jo iš Basanavičiaus pasisavinta klaida. Jis ją darė sekdamas mokslu neparemta J. Basanavičiaus teorija, kad lietuviai kilę iš Balkanų ar net iš Maž. Azijos. Teigdamas, kad Maž. Azijos gyventojai buvo lietuvių protėviai, Šliūpas sukompiliavo gan nemažos apimties veikalą: *Lietuvių protėviai Mažojoje Azijoje, nuo senovės iki jie pateko po valdžia persų*. Parašė Lietuvos mylėtojas (1899). Darbas šiandien neturi jokios mokslinės vertės. Jis tik rodo, kokiais klystkeliais mūsų garbingi aušrininkai buvo pasinešę eiti.

Šliūpas pasišovė plačiu mastu pavaizduoti tautiečiams Lietuvos praeitį net tuo metu, kai veikė socialistų eilėse ir organizavo jų kuopas. Tada jis pradėjo rašyti pirmą trijų tomų gana plačios apimties Lietuvos istorijos veikalą[15].

Jau prakalbos žodžiai, paimti iš kažkokios lenkiškos knygos, būdingi Šliūpo to meto galvosenai: „...nežiūrint į visokeriopus persekiojimus, visuomet randasi žmonės, kurie drąsiai eina į priekį, idant savo kaulais parodytų žmonėms kelią, idant savo mučelninkišku krauju pralietu pagaivintų žemę ir padarytų ją pagaliau ant priėmimo sėklos mislies apie ateinančią draugijos revoliuciją"[16]. Tačiau istorijos turinys nepersunktas socializmo doktrina. Autorius

15. *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, I. 1904.
16. *T.p.*, I. 4 p.

visur paliko ištikimas savo šaltiniams — istorinei literatūrai ir iš jos kompiliavo.

Pirmas tomas skirtas lyg Lietuvos proistorei. Rašoma pagal ankstesnius autorius, kaip A. Kotzebue, I. Kraševskį, Lietuvos vaiką (J. Jakštys) ir kitus. Iš tų autorių duodamos ilgos ištraukos. Pagrindinis jam vadovas yra dro J. Basanavičiaus veikalas lietuviškai trakiškos studijos ir jo straipsniai *Aušroje*.

Eidamas pirmatako pėdomis, Šliūpas pradeda proistorinius laikus nuo įvairių pietų Europos tautų, ypač Balkanų ir dar Mažosios Azijos. Sumini daug Mažosios Azijos tautelių ir jų tarpe mato seniausius lietuvių protėvius, „prabočius mūsų tautos" (157 p.). Ypač daug vietos skiriama priešakinės Azijos tautai — hititams, jo vadinamiems dar gėtų vardu. Šis paskutinis vardas jam rodėsi lietuviškas ir tuos garsius hititus todėl linko lietuvinti. Daugiausia dėmesio kreipiama Balkanų trakų tautai. Čia aklai seka Basanavičium ir duoda jo minėto rašto gan ilgas ištraukas. Jis be svyravimų perima ir Basanavičiaus išvadą iš trakiškų studijų: „Tėviškė jųjų (lietuvių), iš kur jie į šios dienos žemes atėjo, buvo senovės Trakija" (220 p.).

Šliūpas mažai kalba apie nuolatinį lietuvių susidūrimą su germanais. Ryšium su jais įsileidžia į vad. tautų kraustymosi laikmetį. Apie jį rašydamas, nukrypsta į vakarų Europos istoriją ir liečia daugiausia gotus. Daug vietos skiria Odoakrui, germanų herulių dukui ir lyg prasitaria jį buvus lietuviu. Tačiau iš to nedaro lietuviams pasididžiuotinos išvados, kaip kadaise Daukantas samprotavo, kad lietuviai kurį laiką valdė pačią Romą. To kraustymosi metu ir „lietuvių gentys" pasistūmėjo „šiandienykščios Lietuvos linkon" (212 p.).

Neaplenkė Šliūpas ir seniausios slavų istorijos. Pagal Ilovaiskį dėstė Rusijos istorijos pradžią. Su slavais jis gretino ir hūnus. Jie esą sumišę su slavais ir kai kurios gentys esančios iš jų išriedėjusios. Slavai iš pietų plito į šiaurę ir į vakarus, pasiekė vakarinius lietuvius, kuriais jis laikė dabar visuotinai pripažintą slavišką krivičių giminę. Apie ją Šliūpas štai ką porina: „Sako, lietuviškieji krievėnai arba krivičiai mokėję donį rusams ir susigudinę, be je, pavirto iš kalbos į gudus arba rusus" (203 p.). Tad Šliūpas buvo vienas pirmųjų autorių, tvirtinusių lietuvių sienas siekusias proistoriniais lai-

kais toliau nei žinomais istoriniais ir gudus kilus iš pirmykščių lietuvių.

Po Mažosios Azijos ir Europos istorijos plačios apžvalgos ir suminėjęs daugybę tautų, pereina prie aisčių istorijos. Pats aisčių vardas Šliūpui dar nebuvo žinomas (Jį pirmas įpilietino mūsų istorijoje ir kalbotyroje K. Jaunius). Jo vietoje jis vartoja vėlesnių tautų vardus, kaip pvz., latvių, lietuvių, prūsų. Pakalbėjęs kiek apie latvius, imasi kiek plačiau dėstyti seniausią Prūsijos istoriją. Duodamoje antraštėje pažymimos dvi Prūsijos istorijos dalys: sakmė apie prūsus ir pirmieji apaštalai. Sakmėmis jis vadina jo plačiai panaudotą vad. Kristijono kroniką, tą XVI a. pradžios didelio lengvapėdžio ir iš dalies falsifikatoriaus Prūsijos istoriko Simano Grunavo kūrinį. Iš tikrųjų, tokios kronikos nebuvo. Šliūpas, matyt, ir abejojo jos buvimu ir todėl joje užtinkamas žinias sakmėmis pavadino. Jei taip, tai Šliūpas iškėlė kritinę istorinę mintį. Bet tas sakmės pasakojimas apie Vaidevutį ir Brutenį plačiai dėstomas ir tuo pradedama Prūsijos legendinė istorija. Po to imamasi pasakoti apie skandinavų (vikingų žygius į Pabaltijį ir nuo jų pereinama prie ankstyvosios rusų istorijos. Čia pat paliečiama ir Palemono legenda, bet spėliojama skirtingai nei jos turinyje kalbama: tie Palemono atsivežti riteriai turėjo būti ne romėnai, bet „dalis užsilikusių herulių Meklenburgijoje" (291 p.). Tuo originaliu tvirtinimu pripažįstama senųjų istorikų sudaryta pasaka apie germanų herulių lietuviškumą.

Į tikrą Prūsijos istoriją įžengiama su čeko Adalberto - Vaitiekaus misijos atpasakojimu. Pasakojama pagal vokiečių, A. Kotzebue, J. Voigto, istorijas. Po to priduriama dar Bruno iš Kverfurto kelionė taip pat misijų tikslu ir jo žuvimą Lietuvos pakraštyje. Į misinių istorijų tarpą įpinama Lenkijos ir visai pasakiška Lietuvos XI, XII a. istorija. Vadovu jam paskutiniu atveju yra M. Stryjkovskis, be to, rodos, Narbutas. Šliūpui rodosi, jog XII a. reikšminga buvusi, lietuviškoji krivičių ar krievėnų giminė, kurios sodybos tęsėsi į rytus iki Drujos upės. Polockas buvęs svarbiausias tos giminės miestas.

Proistorinių laikų tomas baigiamas dviem ilgais ir savaimingais skyriais: (Kaip gyveno senovės lietuviai ir tikėjimas senovės lietuvių (415 - 459 p.). Abu skyriai žvelgia daugiau į Lietuvos vidaus

gyvenimą. Jie savo turiniu labai panašūs į Simono Daukanto *Būdą senųjų kalnėnų ir žemaičių.* Kaip Daukantas, taip ir Šliūpas priskiria lietuviams daug būdo bruožų, paimtų iš dabarties ir perkeltų į praeitį. Seni lietuviai rodomi kuo skaisčiausiomis spalvomis. Šliūpo originalumas tuose skyriuose glūdi gausiame panaudojime tautosakos. Istorija virsta lyg maža tautosakos krestomatija dėl duodamų gausių dainų rinkinių. „Dainos ir giesmės nuolatos pynėsi su visu gyvenimu, nuo lopšio iki sudegant ant laužo" sako Šliūpas (339 p.). Toliau dar priduria: „Be abejonės, didesnė jų dalis paeina nuo senovės - tai - gi gyvenimas senų gadynių žybsi per angą dainos ir jos meta daug naujos šviesos ant lietuvystės" (340 p.). Čia pat teikiamos 9 dainos, kalbant apie vestuvines apeigas. Dar daugiau išrašoma jų, vaizduojant senų lietuvių dievus ir tikėjimą. Duodamos dainos susietos su dangaus kūnų garbinimu ir su jūra (atpasakojama žinoma legenda apie Jūratę ir Kastytį).

Nuoširdžiai ir su meile kalbėdamas apie dainas, Šliūpas atskleidžia ir tuo metu turėtą socialistinę istorijos sampratą. Jos įtaigotas jis pagarbiai atsiliepia apie liaudį ir lyg paniekinamai iš priešybei jai prasitaria apie ponus ir kunigaikščius. „Kruvini darbai priguli ponams ir kunigaikščiams, kurie pilyse ir sostapilėse sėdėjo. Žemiau, lietuviškuose laukuose pūtė tykūs dainos vėjas, ošė ąžuolai ir klevai, žydėjo rožės, lelijos ir rūtos. Istorijoje liaudies kitokia tauta pasirodo negu istorijoje kunigaikščių... Iš dainų ir visokių minėjimų, kaip ir iš pačios kalbos, duodasi matyti, kad Lietuva turėjo daug aukštesnę savo tautišką civilizaciją valandoje krikšto negu paprastai paisoma yra" (340 - 1 p.). Šiose eilutėse žibtelėja tiesiog romantiška dvasia, kai vaizdžiomis spalvomis, tiesiog poetiškai įteigia skaitytojui tą idilišką senų lietuvių gyvenimo vaizdą. Istorikas virsta rašytoju - romantiku.

Kaip dainos, taip ir priežodžiai tarnauja Šliūpui aukštos pagoniškos Lietuvos civilizacijos įrodymui. Juose „dar atgarsi stabmeldiškoji Lietuva" (341 p.). Čia pat išrašo iš I. Kraševskio net 403 priežodžius! Po to atpasakoja Kraševskio itin įspūdingą komentarą ir dar priduria nuo savęs, jog priežodis, eidamas iš lūpų į lūpas, „kaip našlaitis, pastoja tautos kūdikiu".

Apskritai, tautosakinė dalis kad ir su pramanytų dievų panteonu yra įžymi vieta proistorės tome. Joje atsispindi Šliūpo aušrinin-

ko romantiška dvasia nors ir jam tada buvusia brangia socialistine ideologija atmiešta.

Antruoju tomu[17] pradedama tikra Lietuvos istorija nuo 13 a. Kaip mūsų senuose veikaluose buvo įprasta, pradžioje apžvelgiama senųjų prūsų kovos su Vokiečių Ordinu iki jų galutinio užkariavimo XIII a. gale. To pirmojo istorijos skyriaus antraštė būdinga socialistinei ideologijai: „Prūsų imtynės už būvį XIII šimtmetyje". Tik socialistinėse ir, aplamai, kairiosios pakraipos istorikų darbuose prasikiša ta Darvino mokslo išdirbta taisyklė, kalbanti apie kovą už būvį visoje gamtinio pasaulio evoliucijoje. Taisyklė perkelta į visuomeninį gyvenimą ir pagal ją imta kalbėti apie klasių kovą žmonių bendrijoje. Toks socialistinis mokymas, be abejo, šmėkšojo Šliūpui, kai jis tą ilgą skyrių taip pavadino. Skyrius, kaip ir visa jo istorija nėra originalus, iš šaltinių rašytas darbas. Pagrindiniai vadovai Prūsų istorijoje buvo jam A. Kotzebue ir J. Voigtas. Pasakojama gan smulkiai, tik kiek padrikai apie prūsų kovas dėl laisvės.

Lietuvos istorija pradedama nuo Mindaugo, pirma pakalbėjus kiek apie jo pirmatakus, ypač apie Rimgaudą, kuris laikomas Mindaugo tėvu, o taip ne vieno tų laikų istoriko buvo manoma. Tas iš vėlesnių ir nepatikimų šaltinių išvestas kunigaikštis laikomas Šliūpo lyg ir pirmuoju Lietuvos didvyriu. Net ir vadovybė garsiose Šiaulių kautynėse (1236) su kardininkų ordinu jam priskirta. Mindaugo laikai, t.y. XIII a. vaizduojamas sekant rusiška literatūra ir todėl Lietuvos istorija pasklista rusiškų sričių plotuose. Remdamasis pasakiškais rusų šaltiniais, Šliūpas maišo istoriją su visokiais prasimanymais, kaip, pvz., Mindaugo kelionė į Romą, „kur susitaikė su popiežium Urbonu IV" (103)[18]. Po to seka vokiečių autorių literatūra apie kryžiuočius ir pagal ją atpasakoja Mindaugo santykius su Ordinu. Kalba apie Mindaugo krikštą, bet ne aiškiai. O apie vyskupijos steigimą, apie vainikavimąsi karaliumi net neužsimena.

Kiek ryškesnė ir daugiau kondensuota istorija darosi nuo Gedimino laikų. Jaučiama Šliūpą čia turint gerą vadovą: Kievo universiteto profesorių ukrainietį V. Antonovičių[19]. Juo sekant jau ne-

17. Lietuvių tauta senovėje ir šiandien, II. 1905.

18. Mindaugo metu popiežium buvo Inocentas IV.

19. V. Antonovič, *Očerki istorii Velikago kniežestva Litovskago do smerti Olgerda*, Kiev, 1878.

sileidžiama taip plačiai į rusiškus plotus. Daugiau žvelgiama į lietuvių kovas su kryžiuočiais, kaip tai daro Antonovičius. Kai Šliūpas kalba apie kryžiuočius, jam vadovu lieka A. Kotzebue, iš kurio jis duoda karts nuo karto ištraukas smerkiančias Ordiną.

Sekdamas Antonovičium, daugiausia atpasakoja Algirdo ir Kęstučio laikus. Algirdo žygiai į rusiškus plotus, jų prijungimas prie Lietuvos dėstoma pagal rusišką literatūrą. Pasakojamas gan smulkiai, aprašomi kovų vaizdai. Čia ir Podolijos nukariavimas ryškiai nupieštas ir susidūrimai su Maskva nuodugniai aprašyti. Pabrėžiamas lietuvių didelis išsiplėtimas į rytus ir pietus ir daroma išvada, kad „nuo laikų Algirdo rusai perėjo lietuvius skaitlingume savo genties ir plotuose žemės" (216 p.). Šia proga pamini ir maskolių raštininkų skleidžiamą nuomonę, kad Lietuvos d. kunigaikštija buvusi vakarinė rusų kunigaikštija. Mūsų autorius vien nusistebi tokia maskolių istorikų galvosena ir paženklina ją net trimis šauktukais. Tačiau jis nepasistengė pateikti skaitytojams kokius nors ją griaunančių įrodymų, kaip kartais darydavo vėlesnieji lietuviai istorikai. Tiesa, Šliūpas nepataria lietuviams didžiuotis tuo jų protėvių valdų išplitimu „nuo jūros iki jūros". Greičiau linksta peikiamai atsiliepti apie tai, kaip rodo jo duodama ilga ištrauka iš Kraševskio veikalo (276 p.).

Reikia tiesiog stebėtis Šliūpo gana tiksliu Kriavo akto supratimu. Jam jis nėra kokia sutartis tarp lietuvių ir lenkų, bet vienašališkas Jogailos pažadas. „Jagėla Krėvoje išdavė ant rašto savo pažadus, 1385 m. rugpiūčio 14 d. ...šitie pažadėjimai yra pamatu taip vadinamos lietuviškai lenkiškos unijos! (242 p.). Tokią gan originalią išvadą Šliūpas padarė, matyt, įsiskaitęs į patį „unijos" tekstą, kaip rodo duodamos iš jo ištraukos. Dabar kai kurie mūsų istorikai, abejojantieji to akto autentiškumu, galėtų laikyti Šliūpą savo pirmataku.

Laikmetis nuo Kriavo iki Liublino unijos dėstoma lietuvių lenkų santykių ženkle. Šliūpas, kaip tikras aušrininkas, ne be širdgėlos kalbėjo apie lietuvių diduomenės lenkėjimą, kuris anot Šliūpo buvęs viena Lietuvos d. Kunigaikštijos sunykimo priežasčių. „...polonizmas pastojo tikru Lietuvos pustytoju" (417 p.). Kitoje vietoje dar iškalbingiau pareiškia, kaip į vidaus gyvenimą įsibrovęs lenkiškumas žlugdė lietuvių tautą: „Taip lietuvių tauta ir Lietuvos

naminė spėka ėmė žūti, ir ne vien užrubežiniai neprieteliai sulamdė tą galybę. Lietuvių tauta, savo garbe ir galybe pripildžiusi visą rytinę Europą per ilgus amžius, vienval grimo gilyn, galiaus išnyko, nuspausta baudžiavomis. Lietuvių tauta grimzdo lyg į gilią naktį ir užmiršt]" (418 p.).

Smulkmeniškai dėstoma politinė istorija paskutiniųjų valdovų viešpatavimo laikais. Ypač daug vietos skiriama reformacijai. Tiesa, ji nedėstoma atskirai, kaip, rodos, reikėtų tikėtis. Ji įterpiama į politinės istorijos skyrius. Rodomas aiškus palankumas protestantizmui ir nemaža kalbama apie kalvinizmą. Reformacija jam buvęs išganingas Lietuvai sąjūdis. Jei naujas tikėjimas būtų prigijęs, Lietuva būtų išsivadavusi iš lenkiškos įtakos. „Per reformaciją mūsų ponija būtų sulaužiusi taip - gi popiežiaus ir kunigų galybę Lietuvoje ir būtų įgijusi valdžią bažnyčios reikaluose (kaip antai išrenkant kunigą). Reformacijos priėmimas, kuri ėjo prieš lenkų įtekmę, buvo lietuviams patriotišku darbu" (522 p.).

Ypatingas skyrius „Lietuvos viešpatystė prie Jageliūnų", parašytas sekant žymiu rusų istoriku Ilovaiskiu. Tai perdėm sintetiškai, kondensuotai apibrėžta apžvalgėlė vieno laikraščio daugiausia socialinės - kultūrinės istorijos. Gabaus istoriko darbas tinkamai įvertintas ir įtrauktas į savąją istoriją.

Tomas baigiamas išsamiu Liublino unijos išdėstymu. Mūsų autorius laikosi Kojalavičiaus išleisto Liublino seimo dienyno. Jis buvo panaudotas ir Ilovaiskio tam seimui aprašyti. Jei Šliūpas nebūtų prisipažinęs, jog naudojo ne paties dienyno tekstą (jis sakosi negalėjęs dienyno gauti), bet Ilovaiskio atpasakotą, niekas nebūtų galėjęs abejoti jį su tuo dienynu rankose uniją vaizdavus. Liublino unija baigiamas didelis antras Lietuvos istorijos tomas.

Trečias tomas[20] skirtas laikotarpiui nuo Liublino unijos iki paskutiniojo padalinimo. Liublino unija Šliūpui reiškė Lietuvos valstybingumo pabaigą, nes Lietuva tapo Lenkijos provincija (Įžanga). Taip galvojo Šliūpas pagal anų laikų lenkų istorijografiją, paveikusią lietuvius. Juk žinoma, kad toks lietuvis patriotas kaip T. Narbutas, privedęs savo didelę istoriją iki Liublino unijos, baigė su paskutinio Jogailaičio mirtimi ir pavedė tolimesnį istorijos rašymą lenkų istorikams.

20. *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569-1795)*, 1909.

Aprašymas pradedamas nuo valstybinės ir visuomeninės santvarkos apžvalgos. Nemaža skiriama dėmesio žydams ir apie juos pakartotinai kalbama. Prasikiša neapykanta šiems ateiviams, kas šiuo atžvilgiu laisvamaniui ir dar socialistui Šliūpui, rodos, nederėtų. Tiesa, jo neapykanta žydams nėra tautinė, bet visuomeninė, ekonominė. Jis mato visoje Lietuvos istorijoje begėdišką žydų plėšikavimą ir žmonių išnaudojimą. „Su paprastu sau kabumu žydai dručiai įsigyveno Lietuvoje ir lietuviškoje Rusijoje ir su prigimtu jiems įsmigimu ir be gailestingumo pradėjo čion savo alinimo veiklumą, savo naikinimo triūsą termitų, pargriaužiančių visuomenišką ir valdžios organizmą“ (113 p.).

Visas šimtmetis su viršum (nuo XVII a. pradžios iki XVIII a. pabaigos) buvo didelių karų su švedais ir rusais laikmetis. Apie juos net per daug ištęstai kalbama. Vis rodoma, kaip netikusi valstybės santvarka ir bajorų savavalė rengė pražūti valstybei. Tai vis buvusios lenkiškumo pasėkos. Lenkybė smelkėsi į Lietuvą, ją menkino, silpnino.

Dramatiška padalijimų istorija nėra aiškiai ir įspūdingai išdėstyta. Neišnagrinėtas pagrindinės padalijimų priežastys. Visai teisingai nurodoma, kad pirmas padalijimo projektas kilo Prūsijos karališkame dvare.

Po trumpos Šliūpo tritomės istorijos apžvalgos, tenka paryškinti kai kurias vedamąsias idėjas, vyravusias jo istorijografijoje.

Pirmiausia Šliūpo istorijose į akį krinta dažni skyriai ar skyreliai su antrašte kaip „reikalai apšvietimo lietuvių tautos“ ir panašūs. Iš to aiškėja Šliūpo švietimo optimizmas, pasitikėjimas mokslu. Tai žymu ir jo kituose raštuose ir net visoje veikloje. Jis buvo įsitikinęs, kad žmonių skurdo, moralinio nuopuolio svarbiausia priežastis — žmonių tamsumas. Norint jų gyvenimo lygį pakelti, reikia juos šviesti. Jis stengėsi tai daryti leisdamas laikraščius, knygas (originalias ir verstas), važinėdamas su prakalbomis, net steigdamas mokyklas. Varydamas mokslinę propagandą, jis kreipė nemaža dėmesio į mokslo žmones ir jų veikalus. Šliūpo švietėjo užmojis itin žymus jo istorijose, kur daug vietos skiriama mokykloms, mokslo žmonėms ir jų veiklai.

Branginusiam švietimą Šliūpui, rodos, būtų derėję kreipti ypatingą dėmesį į jėzuitus, pagrindinius lietuvių tautos švietėjus nuo

1570 iki 1773 metų. Jis nepaisė nei jėzuitų įkurtos Vilniaus akademijos, nei jų aukštesnių mokyklų, nei jų misijų bei pamokslų. Jis stengėsi sumenkinti bei niekais paversti jų vaidmenį, kai apie juos šiaip paniekinamai kalbėjo: „Gadynė, kuri nuopolį Lenkijos su savimi patraukė, buvo aukso amžiumi jėzuitams. Ir kaip kitaip būtų galėję būti? Tiktai ant žemės kruvinai aplaistytos ir užverstos pelėnais ir degesiais, toji draugija apvaikščiojo savo triumfą" (III t., 219 p.). Tai išpuolis, kilęs iš tuometinės radikalios Šliūpo pasaulėžiūros, kliudžiusios jam blaiviai, tikrai istoriškai žvelgti į praeitį, šiuo atveju į tautai labai naudingą jėzuitų švietėjų veiklą.

Šliūpui svetima tada buvo ta pagrindinė istorijos mokslo sąvoka — evoliucija. Pagal ją, chronologiška eile seką įvykiai, dažnai laikomi susiję vieni su kitais, lyg viena įvykių pynė. Ankstyvesnieji įvykiai gimdo vėlesniuosius ir dažnai būna jų priežastimi. Tuo būdu, istorijos mokslas yra vieningo visuomeninio gyvenimo vyksmo dėstymas.

Šliūpo istorijoje įvykiai dėstomi paskirai ir išplėstai, nesiejant vienų su kitais priežastingumo ryšiais. Jis kaupė įvykius ir jo istorija pasidarė gausių faktų be organiško sąryšio rinkinys. Tai būdingas liberalinės istorijografijos pažymys. Tai prasidėjo nuo švietimo laikmečio. Šios istorijografijos dvasioje rašė Šliūpas ir kiti mūsų aušrininkai.

Tai istorijografijai būdingas pragmatizmas yra ryškus ir Šliūpo istorijose. Pagal pragmatizmo principą istoriniai įvykiai turi būti ne tik išdėstyti, bet dar ir įvertinti kaip geri ar blogi, naudingi ar pragaištingi tautai ar žmonijai. Šliūpui, kurio istorija parašyta lietuviško patriotizmo ženkle, buvo gera, šviesu, pažangu, kas derėjo lietuvių tautos gerovei, jos apšvietai, laisvei, priešingai, bloga tamsu, atžagareiviška kas kenkia jos laisvei, gerovei, pažangai. Jam istorija — dviejų jėgų žaismas: gėrio - blogio, šviesos - tamsos, pažangos - atžagareiviškumo. Gėrio ir blogio priešybę istorijoje Šliūpas ypač ryškiai nusako, apibūdindamas istorinius asmenis. Vienus perdėtai išgarbina, kitus juodina, su purvais maišo. Duosime porą pavyzdžių. Štai kaip apibūdina jis Kęstutį, papasakodamas apie jo mirtį: „Tokiu tai būdu Lietuva neteko didžiausio savo karžygio, žmogaus iš visų pusių didžio, kurio meilė tėvynės, kariškas talentas ir kiltos dorybės buvo puošę jo visą ilgą gyvenimą. Amžnai garbė

jo atminčiai! Lyg antras Hannibalius, prisiekęs neapykantą dėl neprietelių tėvynės, gaivino ją iki pastarai valandai savo gyvasties". O apie Jogailą štai kaip byloja: „Toksai tai buvo Lietuvos ardytojas, kurio istorija nepaliaus keikusi iki lietuvių tauta gyva bus. Lenkai jį priskaito prie šventųjų, lietuvių gi tarpe jis yra atšiausiu pardaviku, judošiumi. Tegul prasmenga jo vardas ir darbai ant amžių amžių (II, 314 p.).

Šios dvi ištraukos kalba apie Šliūpo istorinę sampratą ir, aplamai, apie jo galvoseną ir veiklą. Jo veikla ir raštai vis siekė „usque ad finem" (M. Roemerio jam taikytas posakis). Ką jis gyrė, tai gyrė iki kraštutinumo, ką koneveikė, tai koneveikė iki paskutiniųjų ir apdrabstė kartais ne visai valyviais žodžiais. Dėl to jis turėjo daug gerbėjų, bet nemažiau ir priešų.

Šliūpo tritomė Lietuvos istorija yra žymiausias aušrinės istorijografijos paminklas. Jis turi tos istorijografijos visas teigiamybes ir neigiamybes. Jos pirmoji neigiama pusė — tai nepagrįstas svaičiojimas po Europos ir Mažosios Azijos platybes ieškant lietuvių protėvių pirmykščių buveinių. Jos teigiama pusė — žadinimas lietuvius tautiškai susiprasti. Istorija mūsų aušrininkams buvo tautinio auklėjimo priemonė. Šliūpas ir rašė didelės apimties istoriją tikėdamasis, „jog nors menkutė naudą lietuvystė, rasi, ištraukti galės iš veikalo" (II t. įžanga).

3. LAISVAMANYBĖS SKLEIDĖJAS

D. Prancūzų revoliucijos poveikyje pačioje XIX a. pradžioje gimė naujoviškas pasaulėžiūrinis, politinis bei visuomeninis sąjūdis — liberalizmas. Jis buvo priešingas viduramžių pasaulėžiūrai, pagrįstai bažnytiniu mokslu bei tikėjimu. Liberalizmas tikėjimo vietoje iškėlė mokslą ir jį tarė esant vieninteliu gyvenimo kelrodžiu į šviesesnę ateitį. Toks mokslo optimizmas turėjo savo šaknis švietimo laikmetyje, o po D. Prancūzų revoliucijos pasidarė daugelio Europos švietėjų kaip ir nauju tikėjimu. Senojo tikėjimo kulto vie-

tą turėjo užimti proto kultas. Vien proto sprendimui turėjo būti palenktos visos tikėjimo tiesos, kokios pasitaiko gyvenime. Mokslas, liberalų įsitikinimu, turėsiąs ateityje išstumti seną, iš tamsiųjų viduramžių paveldėtą tikėjimą ir vesti žmoniją į šviesų, dorą ir laimingą rytojų.

Pavyzdingiausiu mokslo, švietimo optimistu lietuvių visuomenėje buvo Šliūpas. Jam švietimas tapo magiškas žodis ir jis tikėjo, kad mokslas pakels tautą į aukštesnį kultūrinį lygį. Jo leisti laikraščiai, originalios ir verstinės knygos, jo kalbos — visos buvo kreipiamos į vieną pagrindinį tikslą — tautos švietimą. Tik tas jo skelbiamas švietimas turėjo būti liberalus, lietuviškai tariant, laisvamaniškas. Kai Šliūpas įsijungė į tautiečių eiles, jis ypatingai pasišventė tam švietimui, ėmęsis vadovauti laisvamanių draugijai ir leisti specialų mėnesinį žurnalą *Laisvąją Mintį*. Tai buvo jo paskutinis Amerikoje leistas žurnalas.

Pirmą lietuvių laisvamanių draugiją įsteigė L. Ereminas, žinomas chorų vedėjas ir lietuvių dainų rinkinių leidėjas[21]. Jo sušauktas suvažiavimas Brooklyne 1900.VI.3 įkūrė Lietuvių laisvamanių susivienijimą ir pats Ereminas buvo vienus metus jo pirmininku. Susivienijimas veikė artimai su socialistais ir abi draugijos iš vien šaukė suvažiavimus. Susivienijimo pirmininkai vis keitėsi, bet nuo 1901 m. pastovus pasiliko jo iždininkas Šliūpas ir sekretorius V. Dembskis. Šliūpas su sekretorium faktinai vadovavo susivienijimui visą laiką. Pradžioje susivienijimas kiek augo ir turėjo 12 skyrių įvairiose vietose. Buvo sušaukęs 6 seimus[22], išleido kelias Šliūpo ir Dembskio knygutes. Kai Šliūpas nutraukė ryšius su socialistais, susivienijimas sumenkėjo. Sunykusio, matyt, būta to liberalų susivienijimo apie 1910 m., kad jo mokslui skleisti Šliūpo sumanyta *Laisvoji Mintis* (Toliau bus cituojama: L.M.) leista ne jo vardu, bet suorganizuotos iš dalies fiktyvinės bendrovės Laisvoji Mintis. Iš tikrųjų, L.M. buvo leidžiama paties Šliūpo.

Apie L.M. pradžią turime autentiškus dviejų asmenų liudijimus, buvusių prie mėnraščio gimimo ir jo artimų bendradarbių pačioje pradžioje, būtent: K.V. Račkausko ir Kleofo Jurgelionio (Kalėdų Kaukės). Pirmasis prisiglaudė Šliūpų namuose 1909 m., kada jį

21. *LE*, VI, 19.
22. *LE*, XIV, 75.

parsivežė Šliūpienė iš Brooklyno, kur jis nuo 1907 m. skurdžiai gyveno. Vargo prispaustas panūdo atvykti į Scrantoną ir V. Račkausko draugas, Krokuvos studentas K. Jurgelionis, anksčiau leidęs Škotijoje laikraštį *Rankpelnį* ir mokėjęs zecerio amatą. Tada Dembskiui ir kilo mintis panaudoti du jaunus vyrukus kokiam kultūriniam darbui, pvz., laikraščiui leisti. Apie tai V. Račkauskas šiaip liudija: „Pirma proga Vladislovas Dembskis ir užkalbino daktarą: pasakė, kad netrukus į Scrantoną atvažiuos Krokuvos universiteto studentas Kleofas Jurgelionis. Mudu čia su Vairu apie jį kiek plačiau šnekėjomės. Tai lietuvių kalbos žinovas, buvęs redaktorius, mokąs dirbti spaustuvėje, rinkti raides. Reikėtų susirūpinti. Būtų nuodėmė nepanaudoti tokios jėgos! Atsiliepė daktaras: jis apie tai jau galvojęs. Bet ko galima tokia proga tvertis? Be abejo, steigti naują laikraštį. Geriausia būtų mėnesinį — galvojo Dembskis — gal netgi iliustruotą. Pažangų, atstovaujantį laisvosios minties sekėjams, kad šviestų kaip koks švyturys mūsų jaunimui!... Toliau buvo jau, žinoma, paprastas dalykas. Kaip paprastai tokiais atvejais: reikėjo sušaukti susirinkimą iš artimų žmonių, kurie pritartų sumanymui, sudėti stambesnę sumą pinigų ir ruoštis leisti laikraštį... pradėti spausdinti"[23].

Netrukus įvyko Šliūpui artimesnių Scrantono lietuvių susirinkimas. Apie jį V. Račkauskas kalba: „Po ilgiau užtrukusių diskusijų, po to, kai artimieji žmonės pasirašė pažadus, Scrantone įsikūrė *Laisvosios Minties* bendrovė su pagrindiniu dviejų tūkstančių penkių šimtų dolerių kapitalu. Akcijos buvo parduodamos išsimokėtinai, vienos kaina — dešimt dolerių. Gana greitai susirado žmonių, kurie pirmame susirinkime ir nupirko jų už aštuonis šimtus penkiasdešimt dolerių"[24].

Už gautus pinigus pirmiausia nupirkta Spaustuvė buvusio *Pirmyn* laikraštėlio Baltimorėje. Prisipirkta raidžių, vinjiečių ir kitų spaustuvei reikalingų dalykų. Dar įsigyta ir kojomis spaudinama mašinėlė. Sumokėjus spaustuvės perkėlimo išlaidas, išseko suma, gauta už parduotas akcijas minėtame susirinkime. Laikraščiui spausdinti pinigų nebebuvo, nes išsimokėtinai pirkę akcijas nepanoro jų išpirkti. Tačiau Šliūpas nenuleido rankų ir savo ištekliais ėmė mėn-

23. *Kunigas maištininkas*, 227 p. ir t.
24. *T.p.*

raštį leisti. 1910 m. sausio m. išėjo pirmas iliustruotas žurnalo L.M. numeris.

Prieš patį laikraščio išleidimą atvažiavo ir K. Jurgelionis, Šliūpo tuojau pasamdytas už 40 dol. mėnesinės algos laikraščiui rinkti[25]. Jis pradėjo dirbti ne tik rinkėju darbininku, bet ir laikraščio bendradarbiu. Pirmiausia paskelbė gražų rašinį apie kun. A. Vienožinskį, poetą. Vėliau rašinį išleido atskira knygute ir paruošė monografiją apie tą melancholiškos, gilios lyrikos lietuvių poetą. Jis dar užpildė L.M. puslapius savais eilėraščiais, kurie, pagal ano meto mūsų literatūrinės kalbos ir poezijos lygį, buvo gan aukštos kokybės tiek turinio, tiek formos atžvilgiu[26].

Jurgelionis dirbo prie L.M. Scrantone tik iki 1910 m. rugpiūčio m. Tada jis persikėlė į Čikagą pasamdytas Lietuvos leidėjo Olšausko dirbti prie jo sumanytos leisti Lietuviškos enciklopedijos. Su Jurgelionio persikėlimu į Čikagą perkelta spausdinti į Čikagą ir L.M. Ji spausdinta Olšausko spaustuvėje iki 1912 m. gegužės mėn. Tada Šliūpas vėl susigrąžino ją į Scrantoną.

Antras žymus L.M. bendradarbis K.V. Račkauskas paliko artimai bendradarbiauti net ir tapęs nuo 1911 m. SLA organo *Tėvynės* redaktoriumi ir persikėlęs į Niujorką. Jis skelbė daug eilėraščių itin tobulos eiliavimo formos ir jautraus, skaitytoją pagaunančio lyriško turinio. Be to, spausdino beletristinio turinio vaizdelius originalius ir kitus autorius sekdamas. Daug rašė publicistinių straipsnių — biografines ir kitokias apybraižas. Didžiausias jo darbas, ėjęs daugelyje L.M. numerių, buvo „Literatūros evoliucijos lapai", parašytas sekant A.S. Mackenzie to paties turinio veikalu.

L.M. stengtasi išlaikyti grynai moksliniu mėnraščiu, skirtu laisvamanių kuopelių nariams lavintis. Laisvamanių pozityvistinei materialistinei pasaulėžiūrai grįsti ypač svarbūs buvo gamtos mokslai ir todėl apie juos L.M. nemaža straipsnių pasitaikė. Apie juos kalba plačiausiai ir Šliūpas pirmo sąsiuvinio vedamajame, t.y. programiniame straipsnyje, kuris vertas dėmesio L.M. mėnraščio tikslams paryškinti.

Šiuo vedamuoju straipsniu, antrašte „Laisvojo mintis", pirmiau aptariama, kas yra laisvamanis. Laisvamanis Šliūpui yra žmogus,

25. K. Jurgelionis *Dr. Šliūpo atminimui* (rankraštis).

26. 1971 m. Vilniuje išleistas Jurgėlionio eilėraščių rinkinys.

„kuris laisvai mano, kurio minties nevaržo jokie prietarai, kuris viską stengiasi išsiaiškinti ir kuris galų gale netiki niekam, ko pats negalėtų patikrinti“[27]. Iš tolimesnio šios sąvokos ryškinimo aiškėja, kad Šliūpui laisvamanis yra žmogus, kuris nejaučia jokių minties varžtų ir ypač — tai Šliūpas labiausiai pabrėžia — yra laisvas nuo visokių prietarų. Jam valia viską kritikuoti, viską pačiam tyrinėti. Jis nėra žmogus, kuris „užtiesė savo žinojimui ribas ir užsidraudė tyrinėti nesuprantamus ir neaiškius dalykus bei tvirtinimus“[28].

Laisvamanio sąvoką Šliūpas dar paryškina palygindamas jį su „belaisviu manymu“. Šis esąs svetimų minčių vergas; jis savąją mintį suvaržo drausmėmis, apkrauna ją prietarais ir neišdrįsta nusikratyti grandinių, sukausčiusių jų protą“[29]. Šie „belaisviai manyme“ Šliūpui, be abejo, buvo visi tikintieji, t.y. žmonės esą bažnytinės ideologijos įtakoje. Tačiau jis, gal būt sąmoningai vengė iš pat pradžių padaryti savo žurnalą polemikos objektu ir todėl atvirai nepasakė, ką jis šiuo atveju turėjo galvoje. Jis nekliudė bažnyčios kalbėdamas apie laisvamanybę.

Laisvamanybė vystėsi — pagal Šliūpą — su gamtos mokslų pažanga. Keliais populiariais pavyzdžiais Šliūpas rodo, kaip senovėje o iš dalies ir naujaisiais laikais, kada protus kaustė prietarai, žmonės drebėjo pamatę kometas su uodegomis, patyrę saulės ar mėnulio užtemimus. Gan iškalbingai ir perdėtai — kaip ištikrųjų nebuvo, — pasakojama bendromis frazėmis apie žmonių sambrūzdžius, tuos reiškinius pastebėjus. Primenamas viduramžių astronomijos mokslas, kad žemė yra plokšti, „nelyginant torielka“ ir kad saulė sukasi aplink žemę. Aptaręs anų laikų tokį astronomijos mokslą, Šliūpas tuojau peršoka į laisvamaniams būdingą samprotavimą, kur nepaisoma istorinės mokslo pažangos, bet griebiamasi kaltinti laisvo tyrinėjimo trukdytojus. Nors ankstesniais viduramžiais, kada moksle vyravo vad. ptolomeiška visatos samprata, negalėjo būti nei tų laisvų tyrinėtojų, nei jų trukdytojų. Čia išeina aikštėn jo neistoriškas, liberalinis galvojimas; apie tai liudija kad ir šis sakinys: „Kitką tvirtinti, net kitaip manyti buvo uždrausta, buvo lai-

27. *L.M.*, 1 nr. 2 p. (1910).
28. *T.p.*
29. *T.p.*

koma baisiausiu nusidėjimu prieš tas teisybes, kurias kitą kartą apskelbė pasauliui ar tai mokslinčiai, ar tai bažnyčia. Tikėta, nes buvo draudžiama tyrinėti"[30]. Taip buvo iki viduramžių pabaigos, kol neklaidingomis laikytos Aristotelio ir Pliniaus nustatytos gamtos mokslų sistemos. Nuo 15 a. prasiveržė laisvoji mintis ir prasidėjo kova su tamsą pamėgusiais priešais. Čia vėl prasikiša tas beveik trafaretu virtęs laisvamaniškas mokslas apie kovą tarp šviesos ir tamsos — Šliūpo ypač pamėgta tema. Laisvamaniškas mokslo optimizmas padvelkia ir šiuose žodžiuose: „Žmogaus proto niekas nesuvaldys ir persekiojimas dar labiau sudrutins geismą žengti šviesyn"[31].

Straipsnis baigiamas pamokslininkavimu apie mokslo naudą pavieniam asmeniui, draugijai ir žmonijai. Tik gamtos mokslai, kultūros istorija ir visokie mokymai apie draugijinį gyvenimą „atves žmoniją į išganingą ateitį"[32]. Baigdamas straipsnį jis piršo tą švietėjišką optimizmą ir lietuvių tautai. „Dabar gyvenančių žmonių, o ypač mūsų lietuvių ginklas, yra tiktai moksle, apšvietime. Be to ginklo mes nieko neatsieksime; visados būsime tamsybėje, visuomet būsime atsilikę nuo kitų iš daugelio atžvilgių"[33].

Šliūpas vaizdavosi, kad tautiečiai to mokslo jau pageidauja ir L.M. jiems ateina į pagalbą. Ji esanti skirta lavinti brolius, „kurių namuosna ji atsilankys". Baigia viltimi, jog L.M. leidėjų siekimas „ras atbalsį gerų žmonių širdyse" ir ne vienas taps bendradarbiu ir platintoju.

Kaip iš šios plačiau išdėstytos leidėjo prakalbos matyti, L.M. skirta būti grynojo mokslo, ypač gamtos, skelbėja bei platintoja tautiečių tarpe. Užsibrėžtas tikslas savomis jėgomis sunkiai buvo vykdomas, nes trūko bendradarbių tomis temomis straipsniams parašyti. Pagrindiniai trys bendradarbiai, Šliūpas, V. Račkauskas ir Jurgelionis, buvo humanitarai. Kadangi savų pajėgų pakankamai neturėjo, vertėsi svetimais autoriais, jų darbų vertimais. Pvz., nuo pat pirmo L.M. sąsiuvinio pradėtas spausdinti ukrainiečių mokslininko ir žinomo jų tautinio veikėjo M. Dragomanovo veikalas *Ro-*

30. *T.p.*
31. *T.p.* 3 p.,
32. *T.p.*
33. *T.p.*

jus ir Pažanga (Račkausko vertimas). Veikalas buvo talpinamas ištisose pirmuosiuose devyniuose sąsiuviniuose. Patraukliai ir pagrįstai moksliškai pavaizduotas senų primityvių tautų tikėjimas į buvusį rojų ir ypač pažangos idėjos kilmė ir vystymasis iki šių laikų. Rimtai apžvelgiamas ir Kristaus mokslas bei krikščionybės pradžia. Neniekinamas viduramžių bažnyčios mokslas. Iš viso, ukrainiečio mokslininko darbas teikė žurnalui nuo pat pradžių rimtą, mokslinį pobūdį.

Duota daug verstinių straipsnelių iš tiksliųjų mokslų srities, ypač iš astronomijos. Jų tarpe du ilgiausieji, būtent: „Visatos ir jos gyvybė", pagal prof. Garret ir Sarviss surašyta kažkokio Ibeks. Straipsnis ėjo per 4 L.M. nrs. (25, 26 - 27, 30, 31); antras — „Evoliucijos mokslas paveiksluose", autorius Dennis Hird; ėjo per 4 L. M. numerius (37, 38, 39, 40).

Didžiausias ir vertingiausias verstinis dalykas L.M. buvo V. Hugo romanas „*Notre Dame de Paris*". Romanas verstas pasirašiusio slapyvardžiu Žemės Vaikas, pradėtas spausdinti nuo 8 L.M. nrio (1910) ir tęstas iki 40 nr. (1913).

Perdėm mokslui skirto laikraščio laisvamanišką kryptį nustatė ir visą laiką palaikė pats Šliūpas. Jo straipsniai, atskiri atsiliepimai apie patirtus įvykius, apžvalgėlės vis skirtos jo suprastam tikram mokslui skleisti. Be to, jam vis rūpėjo pabrėžti, jog mokslas ne tik nesiderina su tikėjimu, bet ir griauna jį. Tikėjimo griovimas yra mokslo pažangos sąlyga. Jo išpažįstama laisvamanybė ir jos priešybė krikščioniškam tikėjimui aiškiai išdėstyta ilgame straipsnyje „Ką laisvamanybė stato vieton krikščionybės?"[34].

Pradedama nuo kunigų laisvamaniams keliamo klausimo: „Ką jūs galite duoti gersnio vieton krikščionybės? Jūs atimat nuo mūsų šventąjį raštą (bibliją), pasmerkiate mūsų Dievą ir jo tvėrimą svieto, mūsų išganytoją ir mūsų dangų. Tada ką jūs žadate duoti žmonijai vietoje to viso? Šliūpas atsako į tą laisvamaniams statomą klausimą savo samprotavimais, pirmiausia kibdamas prie Šventraščio ir tvirtindamas, kad jis nėra joks Dievo įkvėptas raštas, o tik „suraša žydų tautos minčių, jausmų, vilčių ir pasielgimų". Panašių tariamų šventraščių turinčios ir kitos tautos. Šventraštis yra žy-

34. *L.M.* 29 nr. (1912), 668-671 p.

diškų pasakų rinkinis užtat jame surašytas pasakojimas apie Dievą, pasaulio sutvėrėją, ir yra mitas. Krikščioniškojo Dievo vietoje laisvamaniai stato „gamtos galybę", kuri tūno esybėje viso, kas esti ir amžinai triūsiasi ir veikia"[35]. Ta gamtos galybės veikmė rodoma trumpai išdėstant evoliucijos mokslą, kuris Šliūpui buvo artimas ir jo pagrindinai pažintas. Ta galybė, sukūrusi pasaulį su jo visokiais kūriniais, kurių viršūnėje yra žmogus, Šliūpui yra kartu ir moralinė jėga. Ji kreipia tvarinius ieškoti, kas yra gera ir vengti, kas yra kenksminga". Ji yra gera, dora, gero linkinti visiems tvariniams net menkiausiuose dalykuose. Ta laisvojo gamtos mokslo pažinimo jėga, pasak Šliūpo, „bus bene didžiausioji ir nuodugniausioji moralė teisybė, kurią kada žmogus susekęs"[36]. Taip sujungęs laisvojo mokslo laimėjimus su morale, mūsų autorius nukrypsta, kaip dabar sakoma, į vulgarinį materializmą, kai žmogaus pasiektą pažinimą supina su smegėnų celėmis ir šitaip rašo: „Ir štai čia žmogaus smegėnų celė ir laisvamanių religija ateina dabar, kada aiškiai pamatome, jog gyvename sviete, kurį daug geriau pažįstame visumoje, negu toji visuma pažįsta mus".

Tuo būdu, vietoje krikščionybės Šliūpas skelbė laisvamanišką religiją. Ji turinti įpareigoti žmoniją remti gamtos vystymąsi, šalinant, kas jam kenkia ir tuo būdu padėti kilti tvariniams vis aukštyn, siekiant vis didesnės tobulybės. Šios religijos vadovai tegali būti „išmanėliai ir geruoliai", kurių pasaulis gali būti išganytas.

Neranda Šliūpas nieko gero ir Kristaus moksle. Jis iškelia į pirmą vietą įspūdingą pamokslą apie dangaus paukščius ir laukines lelijas (Mat. VI, 19 - 23) ir iš to išveda, kad Dievo Sūnaus buvusi primityvi filosofija. Jei kas tuo mokslu sektų, tai „badu reiktų apdriskusiam dvėsti". Taip lėkštai samprotavo Šliūpas apie tą giliaprasmį Kristaus pamokslą, sekdamas savo laiko laisvamaniais, pvz., kad ir tuo pačiu Dragomanovu[37] kuriems turėtas jų išsimokslinimas kliūdė suprasti tą kilnų Kristaus mokslą išreikštą minėtame pamoksle. Aplamai, visas Šliūpo samprotavimas apie Kristaus mokslą yra šliaužiojimas paviršium. Jam trūko reikiamo mokslinio pasi-

35. *T.p.*
36. *T.p.*
37. *L.M.* 4 nr. (1910), 80 p.

ruošimo tinkamai įvertinti Kristų, laikant jį kad ir grynai istorine asmenybe.

Savotiškai iškritikavęs krikščionišką mokslą apie pragarą, apie sielos nemarumą, Šliūpas baigia straipsnį laisvamanišku gamtos sudievinimu. Šliūpui Dievas galėtų būti ir gamta. O jei gamta nėra Dievas, tai Dievas yra tik „žaismės žodis ir neturi nei būtybės, nei vietos buvimui".

Šliūpo straipsnyje tapo išdėstytas liberalizmo mokslas labai bendrais bruožais ir paviršutiniškai interpretuojamas. Šliūpas, nutraukęs ryšius su socialistais, paliko vis dėlto radikalas, koks ir pradžioje buvo. Radikalams būdingas suplakimas viešpataujančios ponų klasės su bažnyčia prasikiša visuose ir jo raštuose. Štai ir šiame straipsnyje skaitome: „...kunigai ir valdančios klasės dar vis stengiasi įkalbėti pavaldinių klasei nesąmones, kad nustumtų jų mintis nuo rūpinimosi savo būvio reikalais"[38]. Tai pakartojimas visokio plauko radikalų klišės, kuri iki šių laikų prasikiša ir komunistiniuose raštuose.

Daugiau principinių straipsnių laisvamanybės klausimu Šliūpas, rodos, nerašė. Jis skelbė istorines apybraižėles, kuriose teigė, kaip laisvamanybės mintis plito Europoje. Jo mėgiama tema buvo žymių asmenybių biografijos, skynusių naujus mokslo kelius ir dėl to kentėjusių persekiojimus dažniausiai iš bažnyčios žmonių pusės. Jau pirmo L.M. sąsiuvinio titulinį puslapį puošia puikus Giordano Bruno paminklas Romoje. Prie paminklo duotas trumpas užrašas su biografinėmis žiniomis to „pirmutinio kankintinio už naujos gadynės pasaulėžiūrą". Šliūpas čia pat pažadėjo duoti tolimesniuose numeriuose išsamią G. Bruno biografiją. Pažado kažkodėl neįvykdė. Bet tame pat pirmame sąsiuvinyje randame jo straipsnį antraštė: „Kas dabar iš eilės neteks gyvasties už mokslą". Straipsnis persunktas Šliūpui įprastu bažnyčios kaltinimu už „nukankintus mokytojus" ir čia pat pasirenkamas nelabai žinomas italas Lucilio Vanini (1585 - 1619), pasmerktas Tulūzos (Prancūzijoje) parlamento nuosprendžiu. Straipsnis parašytas sekant menku kažkokio prancūzo Cousin rašiniu. Sakoma, jog Vanini buvęs pasmerktas mirti už bedievystę, nors bažnyčia ir nebuvo prisidėjusi prie jo pasmerkimo. Tačiau Šliūpas ir čia neaplenkia kunigų, pastebėdamas, kad

38. *T.p.*, 670 p.

„Tulūza — kunigų numylėtas miestas". Tąja pastebėle jis prikabino kunigams to mokslo kankinio pasmerkimo kaltę.

Bene žymiausias biografinis Šliūpo straipsnis L.M. buvo skirtas čekui Jonui Husui[39]. Pagal jo pažiūras atrodytų, kad šis čekų kankinys nebūtų tikęs L.M. biografijų galerijai, kurioje vien mokslo kankiniai ir visuomeninių bei politinių reformų skelbėjai terodomi. O Husas buvo religinis reformatorius ir todėl tapo kankiniu. Proga tam ilgam rašiniui apie Husą parašyti buvo atsitiktina. 1915 m. turėjo būti rengiamas iškilmingas Huso 500 metų mirties sukaktuvių minėjimas. Prisimenant įvykį manyta sukviesti pasaulinį laisvamanių suvažiavimą Čekijoje. Šliūpas iš anksto sumojo paraginti lietuvius susidomėti tuo suvažiavimu ir jame — kas gali — dalyvauti. Lietuviai turi parodyti „platesniam svietui", jog „išsikivinklioję yra iš spąstų, kokius paspendė mūsų „šventai" žemei neprašyti svečiai iš Romos"[40]. Suvažiavimas, žinoma, negalėjo įvykti dėl tada siautusio karo.

Huso biografija, ypač jo nuteisimas Konstancos sinode, gan nuosekliai aprašytas sekant Filipovu ir kitais. Nėra didesnių išpuolių prieš bažnyčią, nors Huso mokslas perdėm teisinamas, o jį nuteisęs susirinkimas smerkiamas. Tik pačiame straipsnio gale duotame prieraše[41] polemizuojama su Draugijos žurnalu ir daroma išvada: „Bažnyčia — tai sloga, incubus, užsilikęs iš prietarų gadynės". Prie naujausių laikų mokslo kankinių Šliūpas priskyrė ispaną Francisco Ferrer, pasmerktą mirti už revoliucinę veiklą (1909)[42]. Rašinys nėra rimtai istoriškai pagrįstas ir skirtas greičiau propagandai. Tas ispanas buvo vadovaujantis laisvamanis ir naujoviškų pasaulinių mokyklų kūrėjas. Todėl laisvamaniai suplakė jo revoliucinę veiklą su laisvamanybe ir teigė, kad jis buvo už ją nuteistas. Jie metė kaltę net ir bažnyčiai, neaplenkdami paties popiežiaus. Pasak Šliūpo, dėl jo nužudymo sujudo įvairių kraštų laisvamaniai, neišskiriant Amerikos, ir demonstruodami protestavo. Neatsiliko ir lietuviai. Scrantone, Brooklyne, Filadelfijoje ir kitur rengė susirinkimus, priiminėjo rezoliucijas. Net viena lietuvių laisvamanių kuopa pasivadino F. Ferrer vardu. Štai šio akivaizdaus sąjūdžio pastū-

39. *L.M.* 3, 4, 5, 6 nn. (1910).
40. *L.M.* 3 nr. (1910), 52 p.
41. *L.M.* 6 nr. (1910), 127 p.
42. *L.M.* 3 nr. (1910), 26 p.

mėtas Šliūpas parašė tą publicistinį straipsnį, ne visai tikusį mokslui skirtam žurnalui.

Nors L.M. žurnalas buvo skirtas lietuviams skaitytojams, tačiau lietuvybės dalykų mažai jame randame. Neminima lietuvių kad ir laisvamanių, nėra jokios laisvamaniškos lietuviškos literatūros apžvalgos, nerašoma apie laisvamanių lietuvių kuopų veiklą. Grynai lituanistiniais rašiniais mėnraštyje tegalima laikyti minėtą K. Jurgelionio straipsnį apie Vienožinskį ir dar Šliūpo pora straipsnių. Pirmas straipsnis skirtas lietuviškos spaudos Amerikoje apžvalgai, kaip pati antraštė sako: „Pirmutiniai lietuviški spaudiniai Amerikoje"[43].

Pradedama nuo Tvarausko leistos *Gazietos Lietuviškos* (1879). Trumpai atpasakojame jame duotų straipsnių turiniai, rašytų paties redaktoriaus ir *Gazietos* artimiausio bendradarbio vienuolio Augustino Zaico. Jam, žinoma, visi *Gazietos* rašiniai pajuokos ir paniekos tevertí. Nevertino jis nei Zaico veiklos Shenandoahe, nei jo įkurtos Šv. Jurgio draugijos, nei to žinomo raginimo lietuviams nenusileisti lenkams, kai jis *Gazietoje* rašė: „Neleiskime, kad žmonės mūsų būtų lenkų persekiojami, gana iki šiamlaik, kas buvo lietuviška, tai viskas paniekinta". Šiuo atveju Zaicas prašneko tarsi būtų buvęs Šliūpo pirmatakas, tačiau šis sumenkino jo tą iš tikrųjų dėmesio vietą lietuvių raginimą, kai dėl jo pastebėjo: „Kaip kartais jis pliaukšteli botagu ir lenkams per bikšes"[44]. Rašinio gale dar apmeta trumpu žvilgsniu paskirus Tvarausko išleistus leidinius, kuriuose nieko gero neranda. *Gazietos* apžvalga baigiama prisimenant *Aušrą*, apie kurią šitaip atsiliepiama: „Laiminga *Aušra*, kad ji nuo pat pradžios neketino kišties į tikėjimo dalykus. Joje ras ir vaikų vaikai sau medžiagos — nors neperdaug, visuomet pradžia yra sunki, tačiau niekas negalės ją apskųsti už nuobodumą, neparangumą jos įtalpos ar samprotavimų. *Aušra* padarė naują gadynę mūsų raštijoje, pasisakydama, jog ji nori skelbti mokslą... Ypatingai smagu matyti, kad lietuviai pačioje pradžioje savo tautiškojo atgimimo suprato, jog mokslas tegali įteikti reikalingas spėkas"[45].

Paties Šliūpo didelis lituanistinis įnašas į L.M. yra jo skelbti

43. *L.M.* 1, 2, 3, 4 nr. (1910).
44. *L.M.* 3 nr., 67 p.
45. *L.M.* 3 nr., 67 p.

straipsniai, lietusieji XIX a. Lietuvos istoriją. Tuo būdu jis užsibrėžė baigti plačiai užsimotą Lietuvos istoriją, parengiant jo ketvirtąjį tomą[46]. Darbas buvo pradėtas pirmuosiuose sąsiuviniuose ir tęsiamas beveik per visą L.M. Tačiau Šliūpas nesuskubo baigti užsibrėžto darbo ir sudaryti pilną veikalą. Jis davė tik vertingas XIX a. Lietuvos istorijos nuotrupas.

Šliūpo skelbti paskiri straipsniai nebuvo originalūs. Didžiausiu jam autoritetu buvo lenkų socialistas teoretikas B. Limanowskis, parašęs Lenkijos istorijos veikalų. Šliūpas pats prisipažino nesiekęs originalumo. „Man ne originalumas rūpėjo, tik tam tikras apšvietimas lietuvių tautos po Maskolijos skaudžiu jungu"[47]. Kadangi rašė pagal Limanowskį ir kitus autorius, tai Lietuvos istorija išėjo labai sumaišyta su Lenkijos ir įvykiai Lietuvoje vietomis fragmentariškai išdėstyti. Vyrauja politinė istorija, ypač vaizduojant caro Mikalojaus I laikmetį. Neaplenkiami visuomeniniai dalykai. Kalbama, pvz., apie valstiečius, apie žydus, apie baudžiavą. Artimiausi Šliūpui dalykai šiuo atveju, kaip ir kitais, buvo kultūriniai — švietimo. Jiems skiriami straipsniai, pvz., „Lietuvos liberalai ir obskurantai XIX metašimčio pradžioje"[48], „Laisvieji mulioriai ir kitos draugijos Lietuvoje 100 metų atgal"[49], „Misticizmas Lietuvoje XIX metašimčio pradžioje"[50], „Draugijos Lietuvoje 100 metų atgal"[51]. Kartais kultūros bei švietimo dalykai įterpiami ir į politinę istoriją. Pvz., dėstant Mikalojaus I rusifikacijos politiką, kalbama apie vienolynų uždarymą, jų mokyklų naikinimą ir švietimo padėtį rusų priespaudoje. Tai kad Šliūpas buvo kultūrininkas, rodo į straipsnių tarpą įdėtos kelių XIX a. pirmos pusės lenkų autorių, rašiusių apie Lietuvą biografijos[52].

Prie lietuviškų Šliūpo dalykų galima priskirti ir jo trumpą Mažosios Lietuvos istorijos apybraižėlę[53]. Aprašomas paties autoriaus

46. „Vėliau gal bus galima tas monografijas atskirame tome atspausdinti", *L.M.* 10 nr. (1910), 225 p.
47. *T.p.*
48. *L.M.* 2 nr. (1911).
49. *L.M.* 25-26 nr. (1912).
50. *L.M.* 2 nr. (1911).
51. *L.M.* 24 nr. (1912).
52. *L.M.* 36, 37 nr. (1913).
53. *L.M.* 27 nr. (1910).

patirtas to krašto žmonių gyvenimas, apgailestaujama kad sunykęs jų tautinis lygis, ypač švietimas, minima daug šalies šviesuolių bei autorių. Plačiau apibūdinamas L. Rhesa, pateikiama jį aplankiusio lietuvių kalbos reikalu ruso Preiso laiško ištrauką apie Rhesą. Apybraižėlė baigiama nostalgišku atsidusėjimu: „Kada bent Prūsų Lietuvoje išauš lietuviams laisvės ir apšvietos dienelė?".

L.M. buvo pozityviniam mokslui skirtas žurnalas su žymia radikalinės (socialistinės) ideologijos priemaiša. Mokslas skleistas su viltimi pakelti tautiečius į aukštesnį ne tik dvasinį moralinį, bet ir materialinį lygį. Antras tikslas — išvaduoti lietuvius iš prietarų, kurių pagrindiniu šaltiniu laikyta bažnyčia bei krikščionybė. L.M. bendradarbiams svetima buvo *mintis*, kad *mokslas gali derintis su* krikščionybe bei tikėjimu[54]. Mokslas ir tikėjimas jiems atrodė nesutaikomi dalykai. Tačiau žurnale nebuvo nekultūringų išpuolių nei prieš bažnyčią, nei prieš kunigus. Nuo pat pradžių stengtasi išlaikyti rimtą, mokslišką toną ir skelbiamos tiesos buvo grįndžiamos rimtais mokslo autoritetais. Leidėjui Šliūpui priklauso neginčytina garbė už įdėtą darbą ir išteklius tautiečių švietimui[55]. Deja, nedaug kas suprato ir įvertino Šliūpo taurų tikslą ir mėnraštis po 4 metų turėjo būti perleistas į kitas rankas, o po to netrukus likvidavosi.

4. SU TAUTIEČIAIS PIRMO PASAULINIO KARO PRADŽIOJE

Po barnių ir tąsynių, kilusių dėl aukų paskirstymo 1905 m. revoliucijai, Šliūpas galėjo metus kitus atsikvėpti ir atsipalaiduoti nuo įtemptų visuomeninių darbų. Kurį laiką jis neturėjo grupės bei partijos, kuriai būtų įsipareigojęs. Tautiečių srovė, prie kurios jis, metęs socialistus, ėmė šlietis, tada buvo silpnas idėjinis sąjūdis, reiškęsis per savaitraštį *Lietuvą*. Sąjūdis dar brendo, nepasiekęs

54. *L.M.* 36 nr. (1913), 856 p. Šliūpo sakoma: „Krikščionybė susidėdanti iš senovės pasakų ir šios dienos suktybių, nėra atradymu teisybės".

55. K. Vairo-Račkausko (*Kunigas maištininkas*, 231 p.) liūdijimu, Šliūpas jam sakėsi, kad į *L.M.* iš savo kišenės sukišęs per penketą tūkstančių dolerių.

organizuotos formos. Šiose, palyginti, aprimusiose aplinkybėse Šliūpas po Filadelfijos seimo (1906), rodos, grįžo į ankstyvesnę buveinę Scrantoną ir vertėsi gydytojo praktika. Ribojosi apysiaure visuomenine darbuote: faktinai vadovavo laisvamanių sąjungai, kurios iždininko pareigas ėjo nuo 1905 m. Tuo pat metu jis dar buvo iždininku ir moksleiviams šelpti draugijos Aušra. Abiejose pareigose jam reikėjo rūpintis rinkliavomis, surinktų pinigų paskirstymu ir atskaitomybe. Jo idėjiniai priešai sekė jį šiose pareigose ir jis todėl turėjo būti apdairus ir smulkmeniškai tiesus.

Į kokias pinkles tekdavo pakliūti skirstant surinktas aukas rodo jo paties pasiaiškinimas vienu atveju[56].

1914 m. jo priešai socialistai ėmė kibti prie jo, kaltindami, jog jis neatsiskaitęs už 1909 m. pabaigoje ir 1910 pradžioje surinktas aukas. Puolamas Šliūpas prisipažino neatsiskaitęs ir pasiaiškino, dėl ko tai padaręs.

Jo pasakojimu, 1905 m. revoliucijos metu vienas lietuvis socialistas buvo suimtas ir ištremtas į Sibirą. Tas tremtinys, pasivadinęs „Petras Kukutis" (Šliūpas žinojo ir jo tikrąją pavardę, tik dėl suprantamų priežasčių jos neskelbė) kažkokiais keliais sužinojo apie aukų rinkėją politiniams kaliniams Šliūpą ir kreipėsi į jį. Skundėsi dideliu vargu ir prašė padėti, t.y. prisiųsti auką. Iš pasigailėjimo Šliūpas tuojau nusiuntė jam 15 rublių, nes tik tiek turėjo surinkęs. Kai po to tremtinys vėl kreipėsi ir prašė daugiau, kad galėtų pabėgti, Šliūpas atsišaukė į visuomenę, ir, gavęs daugiau aukų, pasiuntė $123.50. Tik po to sužinojo, kad tas prašytojas socialistas yra girtuoklis, sukčius, apgavęs savo draugus tremtinius. Jis net ir toliau vis kaulijo Šliūpą aukų, prasimanydamas visokias kliūtis pabėgti. Šliūpas, žinoma, jam nieko nebesiuntė.

Pasipasakojęs apie tą apgaulę, Šliūpas šitaip aiškinosi, kodėl jis nutylėjęs ją. „Tad, jeigu seniau apie tą reikalą nešnekėjau, tai vien iš gėdos, kad mane išguitinis apgavo, o per mane ir lietuvišką visuomenę. Teisybė yra, kad neturėjau kur akių padėti. Bet kad šiandien mane socialistai užgula už minėtąsias aukas, tai visuomenei pranešu, kad aukomis naudojosi apgavikas socialistas; ir jeigu aš prasikaltau jį gelbėdamas ir į visuomenę atsišaukdamas pagalbos, tai pats tapau apgautas".

56. *L.M.* 46 nr. (1914), 1100 p.

Kai tam sukčiui daugiau nesiuntė, tai suplaukusias aukas — $57.41 atidavė varge atsidūrusiam Petrapilio studentui. Jis baigė mokslus tada (1914 m.) ir turėjo aukštą vietą Sibire.

Šiuo apyramiu metu Šliūpas vis dar tęsė savo Lietuvos istoriją ir išleido jos tretįjį tomą: *Gadynė Šlėktos viešpatavimo Lietuvoje* ir dar nedidelę knygutę: *Kiek senovės graikai ir romėnai prisidėjo pastūmėjimui gamtos mokslų priekyn.* Šis paskutinis darbelis, kurį Šliūpas — jo paties prisipažinimu — „iš visokių autorių sulasė", nėra per didelės mokslinės vertės. Jis tik rodo jo gyvą ir nuolatinį rūpestį tautos švietimu. Knygutė yra atsiliepimas į Vilniuje dro. J. Basanavičiaus įkurtą Lietuvių Mokslo draugiją ir parengta jos dėmesiui. Kai draugija pasirodė linkusi tyrinėti vien tautą liečiančius dalykus ir Šliūpo darbui abejinga, tada jis jį atskiru leidiniu išleido.

Knygutėje apžvelgiami tikslieji graikų ir romėnų mokslai (vietomis paliečiami ir rytų kraštai), k.a. astronomija, mechanika, chemija, zoologija, botanika, geografija ir medicina. Šie mokslai dėstomi labai suglaustomis daugelio autorių biografinėmis nuotrupomis, su jų darbais bei išradimais. Dėstymas gan raizgus ir kalbos atžvilgiu sunkus. Veikaliuko apilogas yra Lukretijaus žinomo poetiško veikalo *De rerum natura* svarstymas. Šliūpas jį labai vertino ir kiek plačiau, negu apie kitus veikalus, kalbėjo. Mat, tas romėno dėstymas apie daiktų pradžią Šliūpui buvo artimas. Dėl to jam ir rodėsi verta arčiau supažindinti tautiečius su juo[57].

Tarp šių, palyginti, ramių darbų Šliūpas rūpinosi vaikų mokslinimu. Vyriausioji duktė Aldona, baugusi aukštesnę mokyklą 1904 m., ėjo medicinos mokslus Pensilvanijos moterų medicinos kolegijoje. Ją baigusi (1908 m.), pradėjo dirbti Niujorke - Brooklyne. Kęstutis taip pat studijavo mediciją Filadelfijoje, 1908 išvyko į Miuncheną studijuoti meno ir grįžęs (1910) studijavo fiziką Madisono universitete. Jaunesnioji duktė Hypatija lankė vidurinę mokyklą ir po to kiek studijavo Itakos universitete. Į mokslą nelinko ir universiteto nebaigė.

Šliūpas pragyveno Scrantone be savo laikraščio kokius ketve-

57. Jis rašė: „Todėl negaliu apsieiti bent trumpų ištraukų nepadaręs iš šitos poemos, idant arčiaus supažindinti lietuvius su ja. Juk negreitai užgims mums rimtas poetas, kuris mėgins ją priderančiai išguldyti į lietuviškąją kalbą". 81 p.

rius metus ir šiuo metu nesireiškė spaudoje. Tur būt, gydytojo pareigos, aukų rinkimas, jų skirstymas ir dar istorijos rašymas atėmė jam visą laiką ir jėgas[58]. Kai išleido trečią Lietuvos istorijos tomą ir dar knygutę apie graikų ir romėnų mokslus, po metų maždaug sumojo steigti mėnraštį L.M. kai gavo tinkamus bendradarbius. Tautiškas - laisvamaniškas žurnalas, atsiribojęs nuo socializmo, kokiuo L.M. buvo, rengė idėjinį pagrindą tautiečių srovei — trečiajai Amerikos lietuvių ideologinei ir politinei grupei. Ji pradėjo kurtis jau prasidėjusio pirmo pasaulinio karo poveikyje, kad visa Amerikos lietuvių veikla paslinko kiek į naujas vėžes.

Nors L.M. buvo skirta pozityvistiniam mokslui ir laisvamanybei platinti, be to griovusi kunigų mokslą, įrodinėdama jį esant prietarais pagrįstą, tačiau Šliūpas kartą lyg „užvožė" tą antikunigišką liberališką mokslą, kai lietuvybės labas to reikalavo. To įrodymas yra jo laikysena šiuo atveju.

1911 m. atvyko į Ameriką kunigai K. Olšauskas ir J. Tumas - Vaižgantas rinkti aukų Kaune statomiems Saulės namams. Lankydami su prakalbomis daugelį vietovių, jie užsuko ir į Scrantoną. Tumas, nors kunigų ir atkalbinėjamas, nesusilaikė nepasinaudojęs proga aplankyti Šliūpą ir su juo susipažinti. Kaip Šliūpas priėmė svečią, rodo šis betarpiškas K. Jurgelionio prisimenamas liudijimas: „...kunigas Tumas pajautė, kad, būdamas Scrantone, jis privalėjo atlankyti dr. Šliūpą su vizitu. Sutikdamas dr. Šliūpą kun. J. Tumas pareiškė šiuos atmintinus žodžius: „Jonai, aš Tave myliu, bet Tavo raštus deginu"[59]. Šiuos žodžius — jei atmintis manęs neklaidina — priminė Tumui pats Šliūpas maždaug apie trisdešimtuosius metus, kai jį sveikino raštu kažkokia proga. Čia pat pridūrė ir savo atsakymą į Tumo sveikinamuosius žodžius, kuris, berods, šiaip skambėjo: „Juozai, aš Tave myliu ir Tavo raštus skaitau kritiškai".

Šiaip ar taip, abiejų mūsų tautos žymūnų susitikimas buvo draugiškas ir Šliūpas per L.M. raginte ragino tautiečius aukoti Saulės namams. Jis rašė: „Laisvamaniai nesutinka leisti kunigams Lietuvos mokykloms vadovauti, tačiau, pasižiūrėjus į naudą, kurią

58. Šliūpas sakosi knygutėje apie graikų ir romėnų mokslą prakalboje: „Per ilgus metus už lietuvių tiesas ir apšvietimą besikaujant spėkos pradeda išsekti".

59. Cituota iš palikto rankraščio *Dro Jono Šliūpo atminčiai.*

60. *L.M.* 18 nr. (1911).

Lietuva iš Saulės mokytojų turės, linkėtina kun. Olšauskui ir kun. Tumui geriausio pasisekimo."[60] Dar toje pačioje L.M. pakartotinai rašė: „Laisvų mokyklų Lietuvoje dabar turėti negalima. Geriau turėti Saulės steigiamas mokyklas, negu jokių neturėti. Geriau tegul visi lietuviai skaityti ir rašyti mokės, negu beraščiai bus. Savo veikloje nebūkime fanatikai"[61]. Tais žodžiais atsikirto jis savo priešams socialistams, kurie per laikraštį *Kovą* šmeižė bei niekino Saulės aukų rinkėjus.

Gerbdamas iš Lietuvos atvykusius kunigus aukų rinkėjus, Šliūpas nė kiek nepriekaištavo K. Jurgelioniui, tada spausdinusiam L. M. Olšausko spaustuvėje Čikagoje, kai jis savaimingai įdėjo į mėnraštį tų kunigų atvaizdus, nors tai tame antikunigiškame žurnale rodėsi neįprasta. Jis nespausdino ir vienos laisvamanių kuopos protesto prieš tą įdėtą paveikslą L.M.[62].

Panašiai nuoširdžiai ir palankiai sutiko Šliūpas ir kitą 1913 m. atvykusią iš Lietuvos aukų rinkimo delegaciją. Šiuo kartu buvo dr. J. Basanavičius ir lietuvių Dūmos atstovas M. Yčas. Jie rinko aukas Vilniuje namams Lietuvių Mokslo draugijai įsigyti. M. Yčas ypač suartėjo su Šliūpų šeima, net po metų su viršum atvažiavo vesti jų jaunesnės dukters Hypatijos.

Neblogai įsitaisiusiam gydytojo profesijoje ir savo žurnalą leidusiam Šliūpui Pirmas Pasaulinis karas atnešė naujus rūpesčius. Visados buvęs jautrus Lietuvos reikalams ir atsidėjęs sekęs jos buitį, jis tuojau ėmėsi svarstyti, ką karas galėtų reikšti Lietuvai. Jau rugpiūčio m. (1914) L.M. laidoje jis paskelbė straipsnį „Europos karė ir mes". Pasvarstęs karo priežastis, nukrypo į Lietuvos reikalus ir gan smarkiai pakalbėjo apie kunigus (ne katalikų!) ir apie socialistus. Bet paties socializmo ir čia nesmerkė, nors tai jam būtų buvę būdinga. Jis puolė Lietuvos socialistus tik todėl, kad jie buvo „internacionalės užtarytojai". Pastūmėjęs į šalį kunigus ir socialistus, Šliūpas pabrėžtinai tapatino save su tautiečiais. „Mes tautiečiai rūpinames tautos gerove". Jis ragino tautiečius rengti politinius susirinkimus, rinkti aukas nukentėjusiems nuo karo ir kartu ruoštis tautos atstovų seimui. Seimas rodėsi Šliūpui didžiausias tautiečių reikalas ir jis baigė straipsnį sušukdamas: „Rinkimės tad į

61. *L.M.* 20 nr. (1911).
62. *L.M.* 22 nr. (1911).

didį antrąjį (pirmas buvo Filadelfijoje 1906 m.) lietuvių seimą Amerikoje! Tik supelėjusiems ir supuvusiems lietuviams ten vietos nebus, o šiaip sveiki, rimti, gerų norų lietuviai tegul gyvuoja! Seimas, kuris turės pareikalauti Lietuvai „savistovumo", lietuviškai - latviškos respublikos, pasidarė jam vedamoji mintis ir veikimo akstinas. Jis nesiliovė kalbėjęs apie jį tolimesnėse L.M. laidose. Seimas jam turėjo būti toks, koks buvo 1906 m., t.y. visų lietuvių, be partinių skirtumų. Jau rugsėjo m. L.M. laidose jis vis skelbė tokio seimo planą, nors jau girdėjo, kad Čikagoje „tenykščiai klierikalai svajoja, kaip katalikai kokiai ten federacijai šnekučiuojant apie klioštorių steigimą ir parapijų reikalus būsią galima vieną dieną apsvarstyti ir gelbėjimą lietuvių nukentėjusių laike europinės karės ir pasirūpinti visais dalykai autonomijos"[63]. Kai Šliūpas taip nevalyvai, net įžeidžiančiai atsiliepė apie kunigų, t.y. katalikų rengiamą Federacijos seimą, prie kurio turėjo įvykti ir tas bendras lietuvių seimas, tai jis tik pagilino prarają jau buvusią tarp katalikų ir laisvamanių grupių. Jis klydo, kai tinkamai neįvertino katalikų vadų — kunigų įtakos mūsų perdėm katalikiškoje visuomenėje. Kai jis nepaisė ar nenorėjo paisyti jų lemiamos įtakos tautinėje veikloje ir net negražiais žodžiais pravardžiavo juos[64], tai veltui tikėjosi patraukti į savo sumanytą seimą „liaudį", kai rašė: „...politiškasis seimas yra dalykas liaudies, ar toji liaudis katalikiška, protestantiška, laisvamaniška ar kitokia būtų. Tad ir laukiame liaudies seime dalyvavimo"[65]. Tai buso tiesiog fantastinė mintis šaukti į seimą liaudį, aplenkiant jos vadovus! Nenuostabu, kad Šliūpo planas pralaimėjo. Pirmas smūgis jam buvo 1914.IX.21 - 25 sušauktas Federacijos seimas Čikagoje, kuriame buvo išrinkta Tautos Taryba ir įkurtas Tautos Fondas.

Gan piktai atsiliepė Šliūpas į Federacijos užmojį ir kaltino dr. Rutkauską ir ypač Gabrį, tada atvykusį iš Paryžiaus, kuriame jis vadovavo tautybių sąjūdžiui. Jis nuo seniau palaikė ryšius su katalikų sluoksniais ir iš jų gaudavo paramos savo gyvai tautinei ir, aplamai, politinei veiklai. Be abejo, ir dabar tuo tikslu atsirado Čikagoje.

63. *L.M.* 52 nr. (1914).

64. *T.p.* 1243 p. „... kunigijos luomą skaitome ir parazitišką ant tautos kūno ir vyliugišką".

65. *T.p.*

Šliūpas, spiovęs į tą katalikišką Čikagos seimą ir į jo įkurtą Tarybą su Fondu, spalio pirmomis dienomis suorganizavo savo politišką seimą Niujorke, kaip buvo užsimojęs. Į seimą suvažiavo ne liaudis, kurią jis kvietė, bet gerai susiorganizavę socialistai ir palaida grupė tautiečių, dar nesusibūrusių į partiją. Kai seimo dalyviai susirinko į posėdį, pasirodė, kad socialistai ir tautiečiai yra aiškiai suskilę. Pirmieji, būdami gausesni ir organizuoti, paėmė seimo vadovybę į savo rankas. Tautiečiai, kaip iš migloto ir šališko Šliūpo aprašymo matyti, liko atstumti nuo seimo darbų ir būtų turėję palikti tik stebėtojais socialistiniame seime. Pasipiktinęs Šliūpas rašė apie socialistų laikyseną: „Seimo laiku jie elgėsi, kaip ulyčios vaikėzai, kišenių kratytojai. Iš anksto buvo susitarę seimą užgrobti". Pastebėjęs jog socialistai taip elgėsi turėdami tikslą savaip panaudoti tautiečių sudėtus pinigus, baigė sušukdamas: „Iš anksto apgalvota suktybė. Apie autonomijos išgavimą jie nemintija"[66].

Tautiečiai nematė geresnės išeities, kaip tik pasitraukti iš seimo ir skyrium posėdžiauti Brooklyne. Čia jiems kilo sumanymas steigti „tautišką lietuvių partiją". Reikia manyti, kad jos pradininkas buvo Šliūpas, kuris jau iš pat pradžių į ją dėjo dideles viltis. „...tikimės, kad bėgant laikui išdygs lietuvių tautiečių ryšys, kuris ateityje atloš didelę rolę. Tikime, kad toks ryšys prisidės prie išvadavimo lietuvių tautos iš pinklių ne tik politiškos nelaisvės, bet, kas dar svarbiau, moralės prigulmybės... Tad tegyvuoja laisva, šviesi, turtinga lietuvių tauta"[67].

Tuo tarpu socialistai, palikę vieni posėdžiauti, įsteigė savo Lietuvių Šelpimo Fondą; tautiečiai šiuo kartu jokio fondo neįsikūrė. Tik Šliūpas L.M. atsišaukė į lietuvius ir ragino aukoti „kiek kas galime kare kenčiantiems badą ir vargą. Aukoms priimti išrenkamas Tamas Paukštis, SLA iždininkas".

Netrukus ir tautiečiai įsisteigė sau fondą, gavę iš SLA nesenai (1914.VIII) jų įsteigtą Lietuvių Gelbėjimo Fondą[68]. Tautiečiai pakeitė jo vardą į Autonomijos Fondą ir jo pirmininku išrinko Šliūpą.

Nuo naujų 1915 m. Šliūpas ėmėsi propagandos savo fondui

66. *L.M.* 53 nr. (1914).
67. *T.p.*
68. *Susivienijimo lietuvių istorija,* 472 p.

didinti ir kartu žadinti tautiečiuose savarankiškos Lietuvos viltį. Tai darė pasitraukęs nuo L.M. redagavimo ir ją perdavęs kitam jaunesniam asmeniui.

Šliūpas leido L.M. savo pajėgomis ir su didele talka K.V. Račkausko ištisus ketverius metus. Jis spausdino ją pradžioje savo įsigytoje spaustuvėlėje (tik nuo 1910.VIII.8 nr. iki 1912.V - VI. 26 - 27 nn. spausdino Olšausko spaustuvėje Čikagoje). Susigrąžintą į Scrantoną L.M. spausdino toliau buvusioje savo nors ir jau parduotoje spaustuvėje. Nuo 1915 m. pradžios staiga perdavė mėnraštį Valparaiso universiteto farmacijos mokslus ėjusiam studentui Z. Vitkauskui, kaip pasirodė, gana išsimokslinusiam žurnalistui. Kokiais sumetimais Šliūpas išleido iš savo rankų taip jo puoselėtą, su pasiaukojimu leistą žurnalą, jis nepasisakė atvirai. Tiesa, paskutiniame išleistame 55 nr. (1914) lyg ir bandė aiškintis. Pirma pavaizdavo labai bendrais bruožais savo atliktus darbus ir po to, tarsi su rezignacija ir skųsdamasis senatve prisipažino, jog esąs atsisakęs nuo L.M. redagavimo. „Šiandien gi senstu. Akių šviesa nebetarnauja man, kaip seniaus. Nors L.M. norėčiau redaguoti, bet negaliu tiek rašyti, kiek pirma rašiau. Todėl ir turiu ją perduoti rankosna jaunesnių žmonių, kurių sveikata ir energija liudija, kad sveika mintis, tėvynės ir tautiečių meile perimta, neleis L.M. nukrypti į šuntakius". Reikėtų kiek suabejoti tuo nusiskundimu, turint galvoje jo tada 53 metų amžių ir tai, kad jis buvęs tvirtos sveikatos vyras. Juk dar per 30 likusių gyvenimo metų daug prirašė ir daug darbų nuveikė. Greičiausiai pasitraukė nuo redagavimo dėl dviejų kitų priežasčių: 1) išsisėmė rašęs; 2) per daug jau buvo įkišęs pinigo į tą mėnraštį. Ši paskutinė priežastis galėjo būti lemiama, kaip galima spręsti iš jo prisipažinimo K.V. Račkauskui paskutinio karo metu, kai sakęsi į L.M. iš savo kišenės sukišęs per penketą tūkstančių dolerių[69].

Šliūpas vis dėlto nesiliovė bendradarbiavęs L.M. iki jos galo[70]. Jis tęsė anksčiau pradėtą rašinį „Kruvinasis laikmetis 1864 - 1914". Sekdamas Hr. Lelivos (Morozovo) veikalu *Padėjimas lietuvių tautos rusų viešpatijoje (1896).*

Nuo 1915 m. Šliūpas tapo naujai įsikūrusios tautiečių partijos,

69. *Kunigas maištininkas,* 231 p.

pasivadinusios Amerikos Lietuvių Tautinė Sandara, vadovaujančių kalbėtoju ir jos vardo garsintoju. Jam taip pat teko pareiga kurti ir didinti Sandaros Autonomijos Fondą, kurio pirmininku jis buvo. Greičiausiai Fondui ir pačios organizacijos garsinimui tik ką įsisteigusi Sandara suorganizavo Naujoje Anglijoje Šliūpo paskaitų ciklą. Jis apsuko su paskaitomis 12 to krašto vietovių. Jose pasakytas kalbas sutraukė į knygutę ir po poros metų (1917) ją išleido Brooklyne antrašte: *Lietuvos laisvė.*

Ta maža knygutė turėtų pažadinti meilę ar net pagarbą Šliūpui paskaitininkui, kuris pirmas tada nujautė artėjančią tautos laisvę. Reikšmingas yra tas sutapimas, kad tai nujautė lietuvis patriotas, kuris jau 1883 m. atsidūręs varge Lemano ežero pakrantėje pranašavo, jog „Lietuva bus valna". Kai Šliūpas kalbėjo Naujosios Anglijos lietuviams apie Lietuvos laisvę, jis dar negalėjo tiksliau nusakyti, kokia ta laisvė galės būti. Tuo metu Lietuva dar buvo stiprioje caristinės Rusijos valdžioje ir bet kokios permainos karo veiksmuose dar nebuvo numatomos. Šliūpui vis dar magėjo autonomija, kuri jam reiškė tautos laisvę, kaip iš šių žodžių matyti: „Autonomija ženklina tokį valdymąsi, kur šalies ukėsai" (t.y. piliečiai) patys įstatymus leidžia ir valdžią keravoja" (22 p.). Taip plačiai suprastą autonomiją Šliūpas tapatino su nepriklausomybe. Kaip rodo jo šis lakoniškas teiginys „Jai (Lietuvai) nepriklusmingumas priklauso" (10 p.).

Šioje vietoje, kaip ir kituose jo raštuose, tas autonomiškos - nepriklausomos Lietuvos vaizdas vis drumsčiamas, įtraukaint į ją Latviją. Bendrosios Lietuvos - Latvijos respublikos miražas persekiojo Šliūpą nuo pat 1884 m., nors tokiai respublikai susikurti nebuvo jokių realių pagrindų.

Kurdamas būsimos laisvos Lietuvos vaizdą, Šliūpas priminė klausytojams tridešimts penktuosius sukakusius metus, kai jis žengė „ant kelio, vedančio tautą į laisvę" (3 p.). Papasakojo trumpai apie Amerikos lietuvių praeitį, apie „klierikalus" ir socialistus ir dar trumpai pažymėjo, kad „ėmė drutėti vidurinė srovė" (35 p.). Apie katalikus jau nekalba taip blogai, bet už tai pliekia socialistus. Ne ką kitą, kaip mūsų socialistus jis turėjo galvoje, kai kalbėjo apie giltiniečius, kurie veda „klasių kovą" (33 p.), apie arkliavagius ir kitokius nusikaltėlius, atbėgusius po 1905, 1906 revoliucijos iš Lietu-

vos. Daugelis jų esą jau į kalėjimus ir net ant kartuvių patekę (čia turima galvoje kun. Žebrio ir jo šeimininkės žudikai) (15 p.). „Tokie žmonės šiandien pas mus — tęsia Šliūpas savo tiradą — kelia suirutes susirinkimuose, draugijoje, laikraščiuose" (15 p.). Čia turima galvoje socialistų varytą akciją prieš jį patį, kai jie ardė jo susirinkimus bei prakalbas ir net rašė biaurius straipsnius laikraščiuose. Tad Šliūpo prakalbos 1915 m. pradžioje laikytinos jo galutiniu atsiskaitymu su socialistais ir galutiniu įsijungimu į tautiečių gretas. Jis tapo Lietuvos artėjančios laisvės pranašu, stovėdamas tautiečiu eilėse[70].

Kai Šliūpas pasidarė tautiečiu - sandariečiu, ir dar pirmaujančiu, jis užsidėjo sau pareigų supažindinti prašalaičius skaitytojus su lietuvių tautos praeitimi ir jos dabartiniais siekimais. Tam reikalui jis parengė mažą Lietuvos istorijos apžvalgėlę anglų kalba: *Lithuania in Retrospect and Prospect* (1915). Ją, kaip ir *Lietuvos Laisvę*, išleido Autonomijos Fondas.

Joje duodamas įvadas, kuriame reikalaujama laisvės mažoms tautoms ir rasėms ir kalbama apie tarptautines institucijas, kurios tvarkytų jų santykius ir saugotų teises.

Šliūpas rašo politišką Lietuvos istoriją jam įprastu būdu. Pradeda nuo Mažosios bei Vakarų Azijos tautų, paskui eina prie Balkanų, iš kur lietuviai, pagal jo teoriją, atsikėlė į Pabaltijį. Pateikia daug tautų ir vietovių vardų, kurie dažnai esą lietuviški.

Lietuvos istorija pradedama — kaip šiandien galima sakyti — nuo mitologiško Rimgaudo ir toliau gražiai atpasakojami politiniai įvykiai. Mūsų autoriaus visad branginama kultūrinė sritis plačiau paliečiama nuo XVI a., t.y. nuo reformacijos. Kalvinizmas jam rodėsi labai pasitarnavęs tautai. Jei jis būtų laimėjęs, lietuvių tauta

70. Š. laiškas Anglijos lietuvių socialistinio laikraščio *Rankpelnis* redakcijai 1915. IV.7 d. rodo jį nusigrįžusį nuo socialistų. Štai to laiško ištrauka: „... Socialistai, kokius mes lietuviai turime, negali iš manęs laukti paramos. Tai yra gauja giltiniečių ir kitokių tos rūšies papaikėlių. Socializmas, sulig man yra ekonominio pagerinimo teorija. Tai dalis socialio mokslo ir socialio tyrinėjimo. Pagerinimai draugijoje įvyksta sulig apšvietimu liaudies, jei norite, darbininkų. Skelbti gi prievartos priemones, ypatų niekinimus, tarptautinę nesąmonę ir t. t. skaitau blėdingu ir nenaudingu darbu. Su socialistais mūsų, kokiais jie pasirodo beesą, nenoriu jokio darbo turėti, ir todėl Tamstų laikraštis mano namuose vietos neturi. Su guodone J. Šliūpas". V. Kapsukas, *Raštai*, 6 t., 1963, 123 p.

būtų galėjusi atlaikyti lenkybės spaudimą (35 p.). Kai jis aukština reformaciją, jis tuo pačiu menkina jo oponentą — katalikybę. Jam ji yra lenkybės nešėja į mūsų tautą ir todėl yra smerktina. Jis nesugebėjo ar nepanoro istoriškai vertinti jėzuitų darbo, jų įsteigtos Vilniaus akademijos ir kitų mokyklų. Jam jėzuitai tebuvo pirmoje eilėje reformacijos slopintojai ir apie to pobūdžio jų darbus jis kiek plačiau kalbėjo. Suminima daug faktų iš XVII, XVIII a., rodančių, kaip katalikai persekiojo reformatus ir niekino jų tikėjimą.

Tikėjimiški dalykai, pagal Šliūpą, vaidino žymią rolę ir politiniame gyvenime, vedusiame prie padalinimų. Disidentų (reformatų) ir disunitų (stačiatikių) persekiojimas, jų politinių teisių siaurinimas, dėl kurių jie skundėsi svetimoms valstybėms, skatino jas įsikišti į Lietuvos - Lenkijos Respublikos vidaus politiką. Įsikišimo išdava — padalinimai.

Plačiau politiškai tapo apžvelgtas XIX a., kaip jau rodo pats medžiagos suskirstymas pagal viešpatavusius carus. Visur stengiamasi įmaišyti kultūriniai bei visuomeniniai faktoriai į vyraujančių politinių įvykių tarpą. Kiek smulkiau pakalbama apie rusifikaciją, apie kunigų ir bažnyčios varžymus, apie rusiškas mokyklas. Suminimi įvairūs valdžios potvarkiai, išleisti katalikybei ir tautybei slopinti. Jie paimti, rodos, iš minėtos Lelivos knygos.

Glaustai ir įspūdingai pavaizduojamas spaudos užraudimas (87 - 88 p.) ir knygnešių veikla. Trumpai ir taikliai pastebėjo, ką reiškė Lietuvai spaudos draudimas: „Šis draudimas trukdė plačiau apimti normalų auklėjimo ir Rašliavos vystymąsi Lietuvoje" (87 p.). Pabaigoje suminimi beveik visi laikraščiai, leisti Maž. Lietuvoje ir Amerikoje spaudos draudimo metu.

Knygutė baigiama trumpu skyreliu „Outlook". Jame metamas žvilgsnis į lietuvių buitį po 1904 m., surašomos draugijos, laikraščiai Lietuvoje, paminimi Vilniaus (1905 m.) ir Filadelfijos (1906 m.) seimai, rašytojai ir šiaip kultūrininkai D. ir M. Lietuvoje. Ant galo pakalbama apie tris 1915 m. galutinai susidariusios lietuvių sroves. Palankiausiai, žinoma, jis atsiliepia apie savąją Sandarą, kurią tiesiog vadina tautine partija (National Party). Josios, t.y. savąsias viltis dėl Lietuvos ateities jis šiaip nusako: „Tikimės, kad latvių - lietuvių kraštas bus suorganizuotas į tikrą valstybę — Latvių - Lietuvių Respubliką su sostine Vilniuje, Rygoje ar Karaliaučiuje. Ši par-

tija neutrali Rusijos ir Vokietijos tikslų atžvilgiu" (96 p.). Iš paduotos ištraukos matyti, kad veikaliukas rašytas 1915 m. pradžioje, kada apie Lietuvos ateitį dar nieko tikro negalima buvo pasakyti. Ji dar buvo svajonių srityje ir nestiprus realistas Šliūpas tik svaičiojo apie ją. Bet svaičiojimas buvo taurios valios, ir idealizmo išdava. Idealizmu dvelkia ir visa knygutė, parašyta pakiliu stiliumi, taisyklinga kalba. Svetimam, angliškam skaitytojui Lietuvos praeitis buvo gana patraukliai pavaizduota.

Visi Amerikos lietuvių darbuotojai 1915 - 1916 m., kaip ir jų organizacijos veikė Europoje vykstančio karo ženkle. Pagrindinis tikslas buvo teikti pagalbą nuo karo nukentėjusiems tautiečiams. Tam reikalui teko suorganizuoti fondus ir juos didinti. Tas rūpestis slėgė ir Šliūpą, Autonomijos bei Gelbėjimo Fondo pirmininką. Šliūpui talkininkauti 1915 m. birželio m. pradžioje iš Lietuvos atvyko St. Šimkus, iš Vilniaus Lietuvių draugijos nukentėjusiems dėl karo šelpti pasiųstas. Jis, radęs tris fondus ir dvi organizacijas, stengėsi pradžioje laikytis neutraliai ir su jokia organizacija bei fondu nesusirišti. Tačiau jo pirmais globėjais pasišovė būti Autonomijos Fondo žmonės ir jie sumojo panaudoti visus tris fondus jam paremti. Tam reikalui buvo sušauktas visų trijų fondų atstovų pasitarimas. Šliūpas tame pasitarime be niekur nieko pasiūlė visas surinktas aukas siųsti tiesiog Šimkaus atstovaujamai Lietuvių nukentėjusiems dėl karo šelpti draugijai[71]. Tačiau Tautos Fondo atstovas pareiškė, kad aukos, surinktos visų trijų fondų bendrose rinkliavose turi eiti į Tautos Fondą. Kitaip sakant, turi būti jo skirstomos. Kai pasitarimas neparodė bendro darbo supratimo, tai Šimkus, sandariečių remiamas, pats vienas leidosi su prakalbomis po lietuviškas kolonijas. Kadangi jis mitingavo sandariečių talkinamas, tai kai kuriose vietose, pvz., Čikagoje, buvo kunigų trukdomas. Dviejose parapijose jam net atsisakyta duoti salę prakalboms vien dėl to, kad jis einąs kalbėti „ant vienų pagrindų su bedieviais, kaip Šliūpas ir V. Račkauskas[72]. Tačiau Šimkus varė savo darbą. Iki 1916.II.10 surinko $9.361.51. Be to, Tautos Fondas jo vardu gavo $6.324.51.

1916 m. Amerikos lietuviai pasijuto laimingi, gavę net iš paties Kongreso teisę surengti Lietuvių Dieną rinkti aukoms nuo ka-

71. *Peržvalga* buvusi *L.M.* 1 nr. 1915, VII, 6 p.
72. *T.p.*

ro nukentėjusiems tautiečiams. Diena gauta Tautos Tarybos iškovota, ypač kun. A. Miluko, pastangomis[73]. Paties prezidento W. Wilsono aktu Lietuvių Dienai paskirta lapkričio 1, kada turėjo būti pravesta rinkliava. Tam dideliam užmojui buvo sudarytas bendras katalikų ir sandariečių Centrinis Komitetas jų abiejų srovių įvykusiame suvažiavime Wilkes - Barre, Pa. 1916.VIII.17. Į tą 12 narių Komitetą, (po 6 iš kiekvienos srovės) įėjo ir Šliūpas sandariečių atstovu. Po sėkmingai pravestos Lietuvių Dienos katalikai nematė reikalo turėti Centrinį Komitetą ir norėjo jį likviduoti. Bet Šliūpas su sandariečiais užsispyrė jį palaikyti. Jis gynė jį prieš Tautos Tarybą. Jam į talką atėjo iki šiol daugiau neutraliai laikęsis St. Šimkus, kaip aiškėja ir iš šališko kun. V. Bartuškos liudijimo: „Tautininkai (t.y. sandariečiai), norėdami pasisavinti Centralinį Lietuvių komitetą ir su jo pagalba pakelti savo nusmukusios srovės vardą, pasiuntė agituoti už jį po Amerikos kolonijas Šimkų... Dr. Šliūpas „pablagaslovino" Šimkų, jam perdavė savo nudėvėtą keiksmų leksikoną"[74]. Gal būt, Šliūpo ir Šimkaus vieningos pastangos pratęsė Centrinio Komiteto gyvastį ir po 1916 m. Tad Šliūpas galėjo apsirūpinti ir jo įgaliojimu, kai jį Autonomijos (nuo 1917 m. pradžios Neprigulmybės) Fondas siuntė į Europą.

1917.IV.26, t.y. netrukus po vasario revoliucijos, išplaukė Šliūpas per Ramųjį vandenyną į Rusiją. Pažymėtina, kad tuo pačiu laivu, kuriuo jis vyko su dukra dre Aldona, važiavo ir V. Kapsukas - Mickevičius. Po daugelio metų Šliūpas šitaip minėjo tą kelionę su Kapsuku: „O su p. V. Mickevičium - Kapsuku teko 1917 m. vienu Sinyo - Maru[75] kompanijos laivu plaukti iš San Francisco į Yokahamą; ir tas žadėjo Rusijoje su manimi „persiimti"[76]. Kapsukas neturėjo progos „persiimti", nes jų keliai Rusijoje nuo pat pradžių amžinai išsiskyrė. Vienas jų tiesiog nuvažiavo į Petrapilį ir tų pačių 1917 m. gale ėmė kurti ten komunistinės Lietuvos planus; kitas, pavažinėjęs po Rusiją, pasuko į Stockholmą ir stojo į nepriklausomos Lietuvos kūrimo darbą.

73. Apie Lietuvių Dieną žiūr. A. Kučas, *Amerik. lietuvių istorija*, 317 p. ir t.

74. V. Bartuška, *Lietuvos nepriklausomybės kryžiaus keliais*, 1937, 88-9 p.

75. Kaip iš d-rės A. Šliūpaitės man duoto pasinaudoti kelialapio matyti, šiuo laivu jie plaukė tik nuo Honolulu į Yokohamą. Iš San Francisco į Honolulu plaukė kitu, taip pat Japonų laivu.

76. Girdvainis (red.), *Aušrininkas Jonas Šliūpas*, 1934, 23 p.

V. VEIKLA NEPRIKLAUSOMYBĖS AUŠROJE (1917 - 1920)

1. RUSIJOJE IR STOCKHOLME

Pagrindinis Šliūpo tikslas Rusijoje buvo aplankyti lietuvių pabėgėlių kolonijas, susipažinti su jų būkle ir eventualiai išsiaiškinti reikalą pašalpos kurią JAV lietuviai galėtų suteikti. Jis apvažiavo Maskvą, Petrapilį, Kijevą, Voronežą, visur patyręs tada Rusijos skurdą[1]. Ilgiausiai apsistojo tuometiniame lietuvių centre Voroneže, žento M. Yčo šeimoje, atsikėlusioje iš Petrapilio po vasario revoliucijos. Apie Šliūpo pasirodymą Voroneže išliko tuo metu ten buvusiojo dr. J. Jakobo aprašymas (dr. J. Mikelėno?), matyt, dalyvavusio vietos lietuvių pasitarimuose su Šliūpu. Jis rašo: „Audringųjų 1917 m. vasarą Rusijos gilumoje, Voroneže teko susipažinti su tik ką iš Amerikos atvažiavusiu d - ru J. Šliūpu. Gausus būrys lietuvių veikėjų Yčų bute supo jį; šnekučiavo, džiūgavo, kad karas artėja prie galo, kad nepoilgo baigsis tremtinių vargai, visi sugrįš į laisvą, nepriklausomą Lietuvą... Visi susirinkusieji džiūgavo ir domėjosi šiuo iš už jūrų marių atlėkusiu ankstyvo nepriklausomos Lietuvos pavasario paukšteliu, dr. J. Šliūpu. Dailininkas A. Varnas, nuošaliame kampelyje prisigaužęs, lyg vogčiomis d - rą paišė, gal politikos laktoms rengė šį paukštelį. Paišo, sustoja, glosto savo ilgą barzdą ir šnabžda lyg sau, lyg arti sėdintiems: „Negaliu d - ro Šliūpo akių nupiešti, negaliu, nes d - ras žiūri kaip tai už akinių".

Dr. apie 60 metų amžiaus, pražilęs, stambaus kūno sudėjimo, tvirtas ir pilnas energijos. Kalbant ar juokiantis jo balsas taip nuoširdžiai, tvirtai ir linksmai skambėjo. Jo akys žiūrėjo tvirtu pasiryžimu, drąsa ir įsitikinimu, rodos, jos kiekvienam sakė: Tikėk, bus nepriklausoma Lietuva, nes mes bendromis jėgomis ją atstatysime". Jo veide nesimatė didelio susirūpinimo"[2].

1. *Išpažintis*, 10 p.
2. Rankraštis.

Be lietuvių buities pažinimo ir jų šelpimo Šliūpui dar rūpėjo bandyti kalbinti latvius steigti Lietuvos - Latvijos respubliką. Šiuo atveju jis pasisekimo neturėjo, nes vadovaujantieji latviai nerodė dėmesio jo ilgus metus puoselėtam politiniam planui. Pats Šliūpas po daugelio metų pripažino savo nesėkmę: „...aš stengiausi latvius patraukti į vienos lietuvių - latvių respublikos įkūrimą, nors iš tų pastangų niekas neišėjo, kadangi latviai tada svajojo užimsią Rusijoje vokiškų baronų vietą ir valdimieraudami kolonizuosią Novgorodo ir Pakovo gubernijas"[3]. Kiek daugiau palankumo Šliūpo peršamai jungtinei respublikai rodė Latgalijos vadovaujantieji sluoksniai.

Važinėdamas po lietuviškas kolonijas ir tardamasis su latviais, Šliūpas praleido vasarą. Artėjant rudeniui, spalio pradžioje nuvažiavo į Stockholmą, į rengiamą lietuvių konferenciją.

Stockholmas, neutralios valstybės sostinė, lietuvių pasirinktas veiklos ir propagandos centru Skandinavijos kraštuose. Jis buvo taip pat tinkama vieta susiekti su kariaujančiose šalyse gyvenančiais lietuviais ir net su pačia vokiečių okupuota Lietuva. Jau 1915 m. pabaigoje, kai tik vokiečiai užėmė visą Lietuvą, buvo suprasta Švedijos sostinės svarba ir į ją tais pačiais metais iš Petrapilio atvykę M. Yčas ir St. Šilingas įsteigė „Švedų - Lietuvių Pašalpos draugiją". Draugijai sėkmingai veikti ir garsintis daug padėjo į ją sutikęs įstoti Stockholmo burmistras ir Parliamento narys C. Lindhagen, sutikęs paimti jos pirmininko pareigas. Draugijos sekretoriumi pavyko pritraukti žymaus dienraščio redaktorių dr. Svederbergą. Komiteto pastangomis parinkta aukų Lietuvai ir atskiru laivu pasiųsta. Pats Draugijos sekretorius Svederbergas lankėsi Lietuvoje[4].

Rusijos Lietuvių Centrinis komitetas buvo sumojęs jau 1916 m. pavasarį sušaukti lietuvių konferenciją Stockholme. Ją ja susidomėjo ir Šliūpo vadovaujamas Autonomijos fondas. Jis pasiuntė į ją savo atstovą R. Karužą[5]. Tačiau konferencija negalėjo įvykti, rusų vyriausybė nedavė leidimo lietuviams į ją važiuoti. Autonomi-

3. *Išpažintis*, 10 p.

4. J. Savickas, Skandinavija, *Pirmasis Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetis*, London, 75 p.

5. V. Širvydas, *T.p.*, 320 p.

jos fondo atstovas tegalėjo dalyvauti tautybių konferencijoje Lozanoje birželio - liepos m. ir po to grįžo į Ameriką.

Po vasario revoliucijos jau nebuvo sunkumų Rusijos lietuviams gauti leidimus ir konferencija galėjo įvykti 1917 m. spalio m. Šliūpas buvo vienintelis Amerikos lietuvių atstovas joje. Konferencijoje galėjo dalyvauti ir iš Lietuvos atvykę atstovai. Jų narys dr. J. Šaulys painformavo susirinkimą apie prieš mėnesį įvykusią Vilniaus konferenciją, kuri išrinko Lietuvių Tarybą. Stockholmo konferencija pripažino tą Tarybą „tikra Lietuvos atstove, vyriausia Tautos vadove" ir pasižadėjo ją remti[6].

Šliūpas pasakė kalbą ir ta proga galėjo pirmas ir vienintėlis pareikšti Amerikos lietuvių vardu ištikimybę Lietuvių Tarybai, kuri po kelių mėnesių paskelbė vasario 16 dienos aktą[7].

Po konferencijos Šliūpas paliko Stockholme iki 1918 m. gegužės m. Nežinoma, kad būtų kur važinėjęs. Į Rusiją, tur būt, nenorėjo ir negalėjo grįžti dėl įvykusios spalio revoliucijos, kurioje bolševikai laimėjo. Kitur, matyt, nematė prasmės vykti. Palikęs gyventi Stockholme, parašė dvi knygas: *Lietuvių - Latvių respublika ir šiaurės tautų sąjunga"* (Stockholm, 1918) ir anglišką *Essay on the Past, Present and Future of Lithuania* (Stockholm, 1918).

Lietuviškai rašytoje knygutėje Šliūpas pasirodė visai kitoks autorius negu iki šiol buvo. Jau pats kalbos stilius buvo kur kas aukštesnis, kilnesnis, kultūringesnis, stropiau apdorotas negu ankstesniuose raštuose. Žodžiai parinkti ne tokie kasdieniški, ne provincializmai, kurių jis itin daug vartodavo, bet daugiau literatūriniai, būdingi geriems raštams. Neužtinkame šioje knygutėje vulgarizmų, kurių Šliūpas gausiai bėrė ankstyvesniuose raštuose. Žodžiu sakant, iš stiliaus galima numatyti, kad autorius juto brėkštant naujus laikus, nešančius laisvę Lietuvai ir Šliūpas pasišovė būti tų laikų kultūriniu pranašu. Jis matė ateitį besivystančią iš dabarties ir kartu žvelgė į tą dabartį iš praeities. Tuo būdu, toje knygutėje susitiko praeitis, dabartis ir ateitis.

6. *LE, XXVIII,* 531 p.

7. Tarpe išlikusių Šliūpo rankraščių jo buvusiame name Palangoje ir pergabentų į Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrių pokariniais laikais yra ir jo kalba, pasakyta Stockholmo konferencijoje, kaip pranešė *Gimtasis Kraštas* 32 n. 1962.VIII.7 d. Mano bandymas gauti jos fotokopiją buvo nesekmingas. Atsakyta, jog „neįmanoma pasiųsti".

Knygutė apie Lietuvių - Latvių respubliką nėra koks sistemingas, moksliškas, nuoseklus kūrinys, kur mintys suktųsi apie vieną pagrindinį dalyką, apie Lietuvos - Latvijos istoriją. Knygutės turinys — daugiau palaidi įvairių Europos Istorijos klausimų svarstymai. Ypač pabrėžiama mažųjų tautų teisė apsispręsti laisvam gyvenimui. Šis jo širdžiai artimiausias dalykas svarstomas skyriuje „Ko vertos smulkiosios tautos ir jų valstybės". Visas rašinio turinys rodo jį stovint santarvininkų pusėje ir poveikyje jos sudarytos opinijos apie vokiečius. Tai rodo jo ištęsta, gan palaida kalba apie vokiečius skyriuje „Imperializmas ir cezarizmas". Kalba pradedama jau nuo minėtų Mintaujos atsiminimų[8]. Toliau nukrypstama į vokiečių militarizmą bei imperializmą, kuris esąs persunkęs jų tautą. Vokietijos ukėsai - piliečiai tampa sąžiningais militaristais - kaizeristais" (83 p.).[9] Jie esą ir mažųjų tautų priešai, nes stengiasi jas suvirškinti. Lenkiškos Poznanės srities pavyzdžiu, kur vokiečiai trėmė lenkus ir į jų vietą sodino savo tautiečius ūkininkus, pavaizdavo jis jų tautų naikinimo politiką[10]. Kai Šliūpas pasisako prieš vokiečius ir juos kaltina nepakenčiant tautinio įvairumo, kuris jiems esąs „klapatlyvas ir stačiai kenksmingas"[11], jis su pozityvistui įprastu įsitikinimu kalba apie tautų būtinumą ir jų reikšmę pažangai: „Įvairumus ir tautų skirtumus sutvėrė gamta; įvairumai pagražina svietą, jie praturtina žmogišką prityrimą, paugždina, padilgina geryneigą ir savęs apvertinimą, kriticizmą. Vienutės laisvės, mažumos nepriklusnumas čion griežtai stoja prieš žvėriškąją spėką organizuotų tytveikų, nors jos ir imperijomis vadintųsi"[12].

Lietuvos istorijos klausimai vis dėlto vyrauja veikaliuke. Istorija aiškinama be didesnio įvykių tarpusavio ryšio, epizodiškai. Pradedama įprastu jam svaičiojimu apie „Baltiškąją rasę, labai plačiai išsisklėtusią rytų, pietų Europoje ir net Maž. Azijoje"[13]. Pirmu žymiu Lietuvos valdytoju vis dar laikomas Rimgaudas, sumušęs kardininkus. (Jam priskiriama Šiaulių kautynių vadovybė 1236 m.) ir toliau gan paviršutiniškai pasakojama mūsų įprasta istorija. Pažymė-

8. Žiūr. I skyriaus išnaša Nr. 46.
9. *Lietuvių-Latvių respublika* . . . 83 p.
10. *T.p.* 75 p.
11. *T.p.* 44 p.
12. *T.p.*
13. *T.p.* 6 p.

tina, kad Šliūpas čia jau taip nekeikia, nepravardžiuoja Jogailos, kaip anksčiau darė, nors dar vis tvirtino, kad jis buvo „Lietuvos piktoji dvasia"[14]. Apie bažnyčią bei Lietuvos krikštą irgi, palyginti, švelniai kalbama. Nemenkina jis čia jėzuitų ir jų švietimo darbo Lietuvoje. Nors, iš kitos pusės, priekaištauja Vilniaus vyskupui Protasevičiui, kad jis pasikvietė jėzuitus į darbą, idant „lenkystės viešpatavimas neišgaištų"[15].

Iš trumpos ir paviršutiniškos Lietuvos praeities apžvalgos ir dabarties vertinimo autorius drįsta optimistiškai žvelgti į Lietuvos ateitį. Šliūpui vaidinosi skaidri ateitis, kurioje tiesa ir teisingumas viešpataus tarptautiniuose santykiuose ir mūsų tauta galės laimingai gyventi, ir, kurdama kultūrą, praturtinti pasaulinę civilizaciją. „Bet aušta laikai, kur nereikės, rasi, ginklais kariauti, bet kur fiziškos galybės vietą užims tiesa ir teisingumas tarptautiniuose santykiuose (prietikiuose); ir tada, susitvėrus tarptautiniam parlamentui su tinkamu tribunolu, mūsų šalis apseiti galės be didelių armijų ir karinių laivynų, o visą savo jėgą pašvęs dauginimui dvasinių ir materialinių lobių, kuomi prisidės prie tolynžangos ir geryneigos ne tik savo šalies, bet ir viso civilizuoto svieto"[16].

Nors susitikęs su latviais Rusijoje ir negavo jų pritarimo Lietuvių - Latvių respublikai, tačiau jis neatsisakė jam giliai įstrigusios minties. Susigyvenęs su ja per trisdešimt metų su viršum, jis ją propagavo raštu bene paskutinį kartą šiame veikale. Jis žiūrėjo į tą būsimą respubliką pro lietuviškus akinius, kviesdamas latvius „grįžti atgal į padermės prieglobstį, beje, politiškai dėtis vienan kūnan su Lietuva"[17]. Vadinasi, Lietuva laikoma kamienu svajojamos respublikos, prie kurios latviai turėtų dėtis. (Panašiai kaip lenkai kvietė lietuvius dėtis prie jų). Šliūpas kažkaip nesuprato, kad tokiu kvietimu latvių nesuvilios. Rodos, jam turėjo būti žinomas aukštesnis latvių ekonominis ir, tur būt, kultūrinis lygis, ir jau todėl lietuviškas kamienas negalėjo jų traukti. Lietuvių traukimas prieškariniais laikais į Rygą ir į kitus Latvijos miestus ieškant darbo bei geresnio gyvenimo ženklino to krašto aukštesnį už Lietuvos gyve-

14. *T.p.* 14 p.
15. *T.p.* 16 p.
16. *T.p.* 27 p.
17. *T.p.* 9 p.

nimo lygį. Turint galvoje tą padėtį, keista ir netikroviška atrodė latviams siūloma vieta toje respublikoje — autonomija. „Latviai turės savo autonomiją ir toliau galės liuosai plėtoti savo kultūrinį darbą. Taip latviams likimo lemta"[18].

Šliūpo Lietuvių - Latvių respublika buvo vien tik graži utopija, jau iš pat pradžių pasmerkta nepasisekimui. Šliūpas nerado pasėkėjų ne tik latviuose, bet ir lietuviuose ir jis paliko vienas savo svajonėje. Lietuvių - Latvių respublika net ir bendrų kovų dėl laisvės metu (1919 m. pirmoje pusėje) nebuvo svarstymo objektas. Aplamai, Šliūpas su šiuo Stockholme rašytu veikaliuku gražiai svajojo apie tą „Weltbuergertum", kurį jam kadaise kvėpė vokiečiai mokytojai Mintaujoje. Atrodo, artėjančio karo pabaigos nuotaika, Amerikos vaidmuo kare ir jos kelti pokarinio pasaulio pakeitimo planai, Rusijoje vykstantis revoliucinis bruzdėjimas su garsintomis visokiomis laisvėmis, pirmiausia tautinėmis, buvo paveikę Šliūpą. Jų poveikyje jis matė ženklus, kur „norima įvykdinti ne tik Europos tautų ir valstybių federaciją, bet ir visos žmonijos brolybę"[19]. Toje utopinėje federacijoje tautoms nebus reikalinga kariuomenė, jos išsivers su milicija. O karui reikalingi padargai ir ginklai bus tarptautinio parlamento priežiūroje. Amžinos taikos idėja su visokiomis laisvėmis užvaldė daugelį protų karo audroms praūžus, o Šliūpas tapo jų pranašu dar karui siautėjant.

Angliškas veikaliukas *„Essay on the Past, Present and Future of Lithuania* yra ne tiek istorinis, kiek politinis - propagandinis traktatėlis, kuriuo autorius pasišovė pasakyti prašalaičiams, ko lietuviai siekia dabartinio karo aplinkybėse. Knygutės įvade duodama apžvalga visos eilės naujausių raštų, liečiančių Lietuvą ir jos ateitį. Apžvalga rodo, kad Šliūpas, kažkodėl užtrukęs Stockholme ilgesnį laiką, nedykinėjo (neveiveravo — jo žodžiu tariant). Jis atsidėjęs sekė, kas ir kieno rašoma apie Lietuvą. Kritiškai atsiliepė apie vokiškus ir lenkiškus rašinius, kurių autoriams Lietuva buvo jų tautų įtakos kraštas, panaudotinas jų politiniams tikslams. Atidžiai suregistruoti veikalai lietuvių ir svetimųjų autorių, neišskiriant nė švedų, palankiai atsiliepusių apie lietuvius ir Lietuvą. Žodžiu sakant, įvadas yra apdairiai surinkta Lietuvos bibliografija.

18. *T.p.*
19. *T.p.* 118 p.

Pradedama nuo Lietuvos istorijos, kuri labai sumariškai atpasakota. Pabrėžiami tik kai kurie momentai, kaip, pvz., Žalgirio mūšis. Apie jį autorius labai originaliai kalba: „Vytauto sumanumo atsiektas Vokiečių Ordino nugalėjimas buvo didžiai reikšmingas Europos civilizacijai. Popiežiaus ramstis buvo susilpnintas ir atsivėrė laisvė minčiai ir tikėjimui. Tveriant Vokiečių Ordinui su savo galybe joks mokslą atgimimas ir reformacija Europoje nebūtų įmanomi“[20]. Papeikia, žinoma, uniją su lenkais, Lietuvos krikštą ir katalikų bažnyčią, kurią laiko „Lenkijos įrankiu“[21]. Kaip ir kituose raštuose, taip ir čia neranda gero žodžio jėzuitams, nevertina jų įsteigtos Vilniaus akademijos ir aplamai jų švietimo.

Trumpai peržvelgiamas Lietuvos laikmetis rusų valdžioje ir kalbama apie rusifikacijos politiką, ypač apie spaudos draudimą. Paminimi mažai žinomi sukilimai Rusijoje, pvz., valstiečių 1848 m.kuriam vadovavo kažkoks Ancypas[22] ir 1850 m. federalistų ir autonomistų sukilimas, kada buvo „šimtai uždaryti tvirtovėse ir paskui pasiųsti į Nerčinską Sibire“[23].

Skyreliui, kur kalbama apie Lietuvą nuo spaudos atgavimo iki 1 pas.karo, duotas itin prasmingas pavadinimas: „Dvasinė lietuvių tautos energija“. Šliūpas parodo svetimtaučiams skaitytojams, koks gyvas buvo lietuviuose kultūrinis ir visuomeninis sąjūdis po spaudos atgavimo ir kiek anksčiau. Jis tai daro duodamas ištisą katalogą periodinės spaudos, ėjusios Mažojoje ir Didžiojoje Lietuvoje ir Amerikoje, suminėdamas įvairias organizacijas, taip pat ir kultūrininkus, kaip rašytojus, dailininkus, mokslininkus, žurnalistus, dramaturgus. Ribota leidinio apimtis neleido išdėstyti, ką suminėti kultūrininkai yra nuveikę. Jis turėjo tenkintis vien pastaba kad „šiuo metu, kada lietuviai neturi savo universiteto, apie 20 lietuvių profesorių turi vietas įvairiuose Rusijos, Austrijos ir Amerikos universitetuose“[24]. Iškėlęs aikštėn šį faktą, Šliūpas tiesiog tyčiojasi iš lenkų ir vokiečių pastangų įtikinti pasaulį „per fas et nefas“, kad „vargšų lietuvių ūkininkų tauta neturi savo literatūros, meno, mokslo, ar žmonių, kurie galėtų būti mokytojais tau-

20. *T.p.* 13 p.
21. *T.p.* 14 p.
22. *T.p.* 19 p.
23. *T.p.*
24. *T.p.* 27 p.

tos aukštesnėse mokyklose ir universitetuose"[25]. Lietuvių tauta ne tik turėjusi savo intelektualinių pajėgų, bet jų dar davusi lenkams, rusams ir net vokiečiams. Lietuviai pasirodė ir politiškai subrendę — išvedžioja Šliūpas — 1905 m. revoliucijos metu buvo vienintelė tauta Rusijoje, pasiuntusi atstovus į Vilniaus seimą, kuris pareikalavo Lietuvai autonomijos.

Lietuvių tautos kultūrinis ir politinis subrendimas leidžia jai atsiriboti nuo visų kaimynų ir būti savarankiškai. Šliūpas šitaip samprotauja paniekinamai apie lenkus, kesinančiuosius primesti Lietuvai uniją. Šiandien nykštukas Lenkijos pavidalu pasirodė horizonte ir graso lietuviams priverstinę uniją"[26]. Ir čia Šliūpas grįžta prie jam mielos Lietuvių - Latvių respublikos. Latviai esą artimiausi lietuviams kilme, kalba, ekonominiu atžvilgiu. Todėl lietuvių - latvių vienybės atkurimas yra kiekvieno lietuvio tautos draugo pareiga.

Didesnė veikaliuko dalis skiriama karo metui. Pirmiausia krinta į akis tik Šliūpo minima Stockholmo (jau trečioji) konferencija, įvykusi 1918.1.3. Ji pavadinta „Lietuvių pasiuntinių" konferencija. Jos minimas nutarimas reikalauti Lietuvai visiškos nepriklausomybės su steigiamuoju seimu Vilniuje gali būti laikomas vasario 16 d. nutarimo pirmtaku. Esminis skirtumas tas, kad joje pasisakoma prieš vokiečius ir reikalaujama įjungti į Lietuvos etnografines sienas Mažąją Lietuvą. Ypatingas to arčiau nežinomo pasiuntinių sambūrio nutarimo punktas yra užuomina apie Rusiją. Jame sakoma: „Tuo atveju, kai ateities Rusija būtų atskirta nuo Baltijos jūros, lietuvių uostai turėtų būti prieinami rusų ir kitų tautų, neprieinančių prie jūros, prekių tranzitui be muito"[27]. Toks nerealus nutarimas tegali būti pateisinamas vien Šliūpo tuo metu propaguota Lietuvių - Latvių respublika. Jai būtų turėję tekti miestai, pvz., Ryga, Liepoja ir dar Karaliaučius, kurių uostai būtų tikę Rusijos prekybai su Vakarais. Tai turėdami galvoje, „pasiuntiniai" iš anksto laidavo Rusijai jų laisvą naudojimą. Jau ta viena klauzulė tas konferencijos nutarimuose leidžia spėlioti, Šliūpas buvo jos vadovu ir pačios deklaracijos autoriumi.

25. *T.p.*
26. *T.p.* 28 p.
27. *T.p.* 42 p.

Nors jis, gal būt, ir buvo konferencijos rezoliucijų redaktorius, tačiau Lietuvių - Latvių respublikos į jas neįrašė. Iš to matyti, kad Šliūpas su jos idėja pats vienas liko ir šalininkų neturėjo. Tačiau jis jos neišsižadėjo, o tai rodo knygoje skyrelis „latviai ir baltai". (Baltais jis vadina Pabaltijo vokiečius). Jis čia trumpai apžvelgia Latvijos praeitį ir baigdamas reiškia viltį („sincere hope"), kad abi tautos ras Lietuvos - Latvijos respublikoje geriausį sprendimą[28].

Antroji knygutės pusė skiriama Lietuvos santykiams su kaimynais apžvelgti. Daugiausia kalbama apie tuo metu labiausiai jaustą kaimyną — vokiečius. Pasakojama, kaip jie alina kraštą, ypač naikindami miškus ir kraudami rekvizicijas. Bet kaip jie kombinuoja pririšti Lietuvą prie savo Reicho. Užsiminus apie Lenkiją smarkiai pasisakoma prieš uniją ir lenkų pretenzijas į sostinę Vilnių. „Vilnius yra ne tik ekonominis Lietuvos centras, bet ypač tautos religinis, kultūrinis ir meno vidurkis. Kaip gali kas nors svajoti grobti iš lietuvių jų istorinę šventovę, yra paslaptis"[29]. Apie Rusiją nedaug kas pasakoma. Siautėjęs pilietinis karas ir vokiečių gilus įsibrovimas į ją (1918 m. pradžioje) neleido numatyti, kas iš to išeis. Nors po spalio revoliucijos jau buvo praėję keli mėnesiai ir buvo žinoma, kad joj viešpatauja Leninas ir Trockis, tačiau apie bolševikinę Rusiją Šliūpas dar nekalbėjo. Jis matė joje vien anarchiją ir iš jos išsijungusią ir besikeliančią nepriklausomam gyvenimui Lietuvą. Ta proga ištarė lotynišką šūkį: Finis Russiae, origo Lithuaniae.

Visą viltį Šliūpas deda į Vakarų valstybes ir iš jų tikisi laisvės Lietuvai. Jis jau buvo tikras jų pergale, kada pangermanistinis godumas „bus nusmelktas ir sutriptas"[30]. Ypač garbina Ameriką ir jos prezidento Wilsono deklaraciją apie tautų laisves. Nuostabu, kad Šliūpas neminėjo jo 14 punktų, paskelbtų 1918.1.8, nors čia pat duoda Lietuvos Tarybos Niujorke 1918.1.6 priimtas rezoliucijos tekstą.

Apžvalgą santykių su kaimynais baigiama kreipimusi į Skandinavų valstybes, dėkojant joms už teikiamą pagalbą lietuvių karo aukoms ir prašant paremti Lietuvių - Latvių respublikos siekimus būsimame taikos kongrese.

28. *T.p.* 49 p.
29. *T.p.* 55 p.
30. *T.p.* 54 p.

Šliūpui buvo brangi didelių ir mažų tautų federacijos idėja, apie kurią jis jau nuo senų laikų galvojo. Apie ją kalbėdamas aštriais žodžiais pasmerkė Rusiją ir Vokietiją. Jis linkėjo Rusijai murdytis siautėjančios suirutės klane ir nepritarė kai kieno pastangoms ją gaivinti. Atrodo, Šliūpas paliko atvirą klausimą, kas iš jos ateityje bus. Vokiečių politikoje jis matė pastangas pavergti ir išnaudoti okupuotas tautas: Lietuvą, Ukrainą. Imperialistinei Vokietijai, kokia ji dabar yra, Šliūpas nenumatė vietos būsimoje tautų federacijoje. Tik kai jos militarinė klasė bus palaidota ir demokratija laimės, tik tada ji, gal būt, nesmerks mažųjų tautų apsisprendimo teisės ir matys jose naujo gyvenimo šaltinį. Jei ji tokia bus, galės būti ramsčiu mažoms tautoms ir pasaulio civilizacijai[31]. Šliūpo svajonėse apie tautų federaciją daug vietos skiriama šiaurės tautų federacijai. Apie ją kalba, tiesa, kiek padrikai net ypatingame skyriuje. Ši federacija turėtų apimti „mažesnes, progresyvines tautas prie Baltijos jūros"[32]. Jis įsakmiai mini Daniją, Švediją, Suomiją, žinoma, ir Lietuvą. Prie Lietuvos šlieja latvius ir užsimena apie ukrainiečius. Atrodo jis ir jiems linkęs skirti vietą šiaurės tautų federacijoje.

Šliūpas rašė brošiūrą *Essay on the Past, Present and the Future of Lithuania* 1917 - 18 m. sąvartoje, kada Vakaruose dar šėlo karas visu smarkumu, o Rytuose bolševikinė Rusija derėjosi su vokiečiais Lietuvos Brastoje. Nei Lietuvos, nei Europos ateitis dar nebuvo aiški. Tačiau Šliūpas jau drįso pranašauti Lietuvos nepriklausomybę ir Santarvininkų laimėjimą, ir jis neklydo. Kai bebaigiant rašyti veikaliuką jį pasiekė žinia, kad vokiečiai ir bolševikai pasirašė Lietuvos Brastoje sutartį (1918.III.3), jis nusivylė. Pasipiktinęs minėjo jis sutarties punktą, kuriame pasakyta, jog Vokietija ir Austrija spręs sutartinai su okupuotų kraštų tautomis apie jų likimą. Pagal jį, tautų apsisprendimo principas tuo nuostatu žiauriai sumindžiotas[33]. Tačiau jis pritardamas sutiko Vokietijos kanclerio pareiškimą Lietuvos tarybos delegacijai 1918.III.23, jog kaizeris ruošia Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją. Tai jis tegalė-

31. *T.p.* 69 p.

32. *T.p.* 71 p.

33. „. . . The principle of peoples self-adjudication has been thrown to the dogs!", *t.p.* 79 p.

jo pažymėti jau savo veikaliuko postskripte. Tačiau čia pat pridūrė: „Kanclerio interpretacija Lietuvos Tarybos nutarimo (1917.XII. 11) eina toliau nei lietuvių pageidaujama". Bet kokie nors mažiau ar daugiau artimi santykiai su Vokietija buvo reikalingi išsisukti iš bolševikų"[34] Jo visai pagrįstai nujausta bolševikinė grėsmė Lietuvai, nuteikė jį palankiai Vokietijos nepriklausomybės pažadui ir gaivino jam Lietuvos laisvės viltį.

2. GRĮŽUS Į AMERIKĄ

Triūsdamas lietuvybės dirvoje Šliūpas praleido Stockholme pusmetį su viršum ir gegužės m. grįžo į Ameriką[35]. Grįžęs tuojau kibo į visuomeninį darbą. Jis, kaip ir kiti Amerikos lietuviai, veikėjai, juto gyvenamojo momento svarbą Lietuvos ateičiai ir todėl sukruto smarkiau veikti. Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas, 1918.II.16, prezidento Wilsono 1918.I.8 senate paskelbti garsieji 14 punktų, kuriuose tarp kitko reikalaujama nepriklausomybės Lenkijai, žadino sukrusti ir mūsų tautiečius, kelti Lietuvos nepriklausomybės mintį oficialiose Amerikos sferose. Lemtingas gyvenamasis momentas suartino lietuvių katalikų ir tautiečių sroves. Katalikiškoji Tautos Taryba, įsisteigusi Čikagoje 1914.XI.21 - 25[36] ir tautiečių Tautinė Taryba, įsikūrusi 1917.VI.27[37], sutarė susirinkti į bendrą seimą. Seimas susirinko Niujorke 1918.III.13.14, kur abi srovės pirmą kartą iš vien svarstė tautos reikalus. Jo nutarimų tarpe svarbiausias buvo Lietuvos nepriklausomybės deklaracija. Tai buvo lyg Vasario 16 dienos akto pakartojimas iš Amerikos lietuvių pusės. Kitas svarbus seimo nutarimas sudaryti Pildomąjį (Egzekutyvinį) Komitetą, kuris įgyvendintų abiejų tarybų bendrus nu-

34. *T.p.* 88 p.

35. „... Iš Švedijos pereitame gegužyje sugrįžau į Ameriką" (iš *Šliūpo laiško dukrai d-rei Aldonai* 1919.IV.29).

36. Žiūr. skyrelį V-1 „Rusijoje ir Stockholme".

37. A. Kučas, *Amerikos lietuvių istorija,* 347 p.

tarimus. Dar seimas pareiškė griežtą protestą prieš lenkų kėslus sujungti Lietuvą su Lenkija į vieną politinį kūną.

Kai Šliūpas grįžo iš Europos, Pildomasis Komitetas dar nebuvo suorganizuotas. Šliūpas tada leidosi į tautiečių kolonijas propaguodamas Lietuvos nepriklausomybės mintį. Būtų pravartu žinoti, kaip ir kur jis apie nepriklausomybę kalbėjo, kaip jis ją sau vaizdavosi, kokį laisvos Lietuvos gyvenimą jis turėjo prieš akis. Deja, jo kelionės ir kalbos neišliko aprašytos.

Nuo rugpiūčio m. Šliūpas apsigyveno Vašingtone, kur ėjo vėliau suorganizuoto Pildomojo Komiteto pirmininko pavaduotojo pareigas. Komiteto pirmininku buvo T. Norus - Narusevičius. Šliūpas jam įprastu veržlumu tuojau ėmė veikti aukštose valdžios sferose. Dar kiek anksčiau, kai tik atvyko iš Stockholmo, buvo įteikęs prezidentui Wilsonui memorandumą. Autobiografijoje jis šitaip kalba apie tą memorandumą: „Amerikon sugrįžęs, prez. Wilsonui parašiau memorandumą apie Rusijos subirėjimą ir reikmenę atskirti nuo jos visą vakarinį pasienį nuo pat šiaurės iki Kaukazui; už tai Wilsonas ant manęs papyko, kam aš norįs padalyti jo sąjungininką".[38]

Šliūpo veikla Vašingtone išėjo iš lietuviškų ribų, kai jis įsijungė lietuvių atstovu į besikuriantį pajungtų vidurio Europos tautų sambūrį. Sambūrį pradėjo organizuoti iš Rusijos į Ameriką atvažiavęs žymusis čekų - slovakų tautų vadas T.G. Masarykas. Jis turėjo įsigijęs ne tik politiko, bet ir pasaulinio garso mokslininko vardą. Dar anksčiau, būdamas profesorium Vienos universitete, jis ne kartą lankėsi Amerikoje su paskaitomis, be to buvo užmezgęs ryšius su universitetinėmis sferomis. Karo pradžioje pasitraukė iš savo krašto, pradėjo veikti prieš Austro - Vengrijos monarchiją dėl Čekoslovakijos respublikos įkūrimo. Po vasario revoliucijos nuvyko į Rusiją. Čia ėmėsi organizuoti čekų belaisvius ir perbėgusius į priešų pusę į kariškus čekų dalinius. Sudarė didelę armiją, apie 50.000. Kai Rusijoje įsigalėjo bolševikai ir karas prieš vokiečius rytuose pasibaigė, manyta perkelti čekų armiją į vakarų frontą, kur ji būtų turėjusi kariauti prancūzų eilėse prieš vokiečius. Tuo reikalu čekai turėjo tartis su Santarvininkais, pirmoje eilėje su pačiu

38. *Išpažintis*, 10 p.

galingiausiuoju — JAV. Su ta čekų misija jų vadas Masarykas ir atvyko į Ameriką.

Iškilmingai sutiktas Čikagoje ir kituose miestuose, jis pirmiausia varė propagandą dėl Čekoslovakijos nepriklausomybės. Masarykas, būdamas iškiliausias politikas visoje vidurinėje Europoje, nesiribojo vien savo tautos laisvės gynimu. Jis tarėsi su pajungtų tautų atstovais ir subūrė juos į bendrą politinę veiklą siekti laisvei savo tautoms. Prisimindamas pasitarimus su Pabaltijo tautomis, Masarykas rašė: „Dažniau suseidavau aš su lietuvių, latvių ir estų atstovais. Šios tautos turėjo Amerikoje savo kolonijas, ypač lietuviai, ir todėl bendrauta su jų atstovais[39]. Iš Masaryko vestų pasikalbėjimų išplaukė sumanymas sudaryti sambūrį — „Vidurinės Europos Demokratinę uniją" („Mid - European Democratic Union"). Jos pirmininku buvo išrinktas Masarykas. Unijos nariai rinkosi į dažnus posėdžius ir svarstė įvairius politinius, etnografinius ir kitus klausimus, lietusius mažąsias vidurio Europos tautas. Lietuvą atstovavo ir jos laisvės reikalus gynė Šliūpas. Jis turėjo susikirsti su Lenkijos, taip pat unijos nariais-atstovais — R. Dmovskiu ir I. Paderevskiu, kaip autobiografijoje prisimena: „Jau Amerikoje teko daug ginčytis su Dmovskiu bei Paderevskiu (Masaryko, vėliau Čekijos prezidento, būtyje) dėl lenkų potroškių kėsintis ant Lietuvos"[40]. Pačiam Masarykui irgi įstrigo į atmintį tie ginčai, kuriuos jis po kelerių metų prisiminė ir ypatingu būdu apie tai savo veikale pažymėjo: „...aš lenkus ir lietuvius (dr. Šliūpą) suvesdavau, kad jie pirmiau dėl savo programų išsiaiškintų ir Unijos plenume didesnių priešingumų išvengtų"[41]. Matyti, Šliūpas aštriai susikibdavo su lenkais Unijoje, kad Masarykas turėjo kaip nors derinti jų prieštaravimus plenumo posėdžių rimčiai išlaikyti. Šliūpas vertė, tur būt, lenkams iš ilgų unijos amžių lietuvių paimtus kaltinimus ir kartu bloškė į šalį jų kėslus išlaikyti Lietuvą autonomine sritimi savo atkurtoje valstybėje (kaip Dmovskis vėliau Paryžiaus taikos konferencijai pažymėjo). Šliūpas pradėjo Vašingtone diplomatinę kovą su lenkais, kuri tęsėsi per visą nepriklausomos Lietuvos gyvenimą.

39. T. G. Masaryk, *Die Weltrevolution. Errinerungen und Betrachtungen, 1914-1918*, Berlin, 1927, 268 p.

40. *Išpažintis*, 12 p.

41. Masaryk, *T.p.*, 268 p.

Ilgainiui Unija pasidarė žinoma ir oficialiose Amerikos sferose ta prasme, kad jos tautybių delegatai galėjo gauti audienciją pas prezidentą. Lietuviams toje delegacijoje atstovavo Šliūpas.

Vidurinės Europos Unija vainikavo savo veiklą surengusi Filadelfijoje ir dar garbingoje Nepriklausomybės Halėje (Independence Hall) kongresą, kur kiekvienos tautybės atstovai išdėstė savo programas. Kongresas buvo baigtas spalio 23 d. priimta rezoliucija, pasirašyta 11 kongrese dalyvavusių tautybių atstovų. Iš lietuvių pusės rezoliuciją pasirašė T. Norus - Narusevičius, Egzekutyvinio Komiteto pirmininkas.

Šliūpui labai būdingas žygis buvo jo greitas atsiliepimas į įtakingo Masačiuseto senatoriaus Henry Cabot Lodge kalbą, pasakytą senate 1918.VIII.23. Senatorius kalbėjo apie Amerikos karo tikslus padaryti pokarinį pasaulį „saugų demokratijai". Kalba sukosi maždaug prez. Wilsono keturiolikos punktų ribose. Tarp ko kita senatorius užsiminė apie Rusiją ir apie ją kalbėjo beveik sekdamas prezidento punktais. Jis smerkė bolševikus, nepaisė jų valdžios, nors jie beveik prieš metus turėjo ją pasigrobę. Jam Rusija buvo dar *vis nedaloma valstybė, Amerikos sąjungininkė ir* kalbėdamas apie ją ištarė tokį tiesiog kategorišką sakinį: „Rusiškos provincijos, atimtos iš Rusijos 'smurtiška' Lietuvos Brastos taika, turi būti grąžintos Rusijai"[42]. Šitas senatoriaus pareiškimas įspūdingoje, visuomenės dėmesį patraukusioje kalboje buvo Šliūpui iššūkis, pakurstęs jį atsiliepti. Kažkokiais keliais jis suartėjo su senatorium, įteikė jam memorandumą ir paprašė įtraukti jį į *Congressional Record.* Senatorius sutiko ir rugpiūčio 29 dienos senato posėdžio protokole buvo išspausdintas Šliūpo memorandumas su įvedamąja paties senatoriaus kalba.

Memorandumo turinys — reikalavimas nepriklausomybės lietuvių ir latvių tautoms. Reikalavimas grindžiamas iš dalies paties senatoriaus kalba, iš dalies istorija ir, svarbiausia, „ištaisymu" amerikiečių pažiūrų į Rusiją. Jam Rusija nėra buvusi vieninga imperija, bet sudaryta „116 tautybių". „Daugumui jų laisvė išplėšta ginklu, pavartojus jėga prieš teisę". Tikroji Rusija tegali aprėpti vien tik didžiarusius ir kitos tautos turi būti nepriklausomos. Šliūpas įrodinėja Lietuvą esant pribrendusią nepriklausomam gyvenimui,

42. *Congressional Records, 1918.VIII.23.*

vaizduodamas trumpai pagyvėjusį lietuvių tautinį sąjūdį paskutiniuoju laiku, jų kultūrinį pakilimą. Jis net drįsta pastebėti, kad „Vilniaus universitetas pradėtas šiame rudenyje“[43]. Memorandumas baigiamas žodžiais: „Jei jau Azijos sirai ir armėnai turi būti saugūs (Lodges žodžiai), kodėl ne pažangūs lietuviai ir latviai, seniausia indoeuropiečių išlikusi rasė, kuri šiandieną turi vairuoti tarp Scilos ir Charibdės, tarp Rusijos ochlokratijos ir Vokietijos supermeno, junkerių klasės?“.

Su šiuo memorandumu Šliūpas buvo pirmas lietuvis įsiterpęs į Amerikos senatą ir iš jo tribūnos per surastą tarpininką iškėlęs Lietuvos nepriklausomybės reikalą. Senato rekorduose įdėtas memorandumas yra įžymiausias Šliūpo veiklos Egzekutyviniame Komitete paminklas.

3. DIPLOMATINĖJE TARNYBOJE

Kai Šliūpas ėmė veikti nepriklausomybės aušroje, jis jau dėjosi tarsi Lietuvos diplomatu. Jis juo pasirodė Vašingtone, kai įteikė prezidentui memorandumą ir kažkokias dvi knygutes[44]. Deja, memorandumo tekstas niekuomet nebuvo paskelbtas ir jo turinys paliko nežinomas.

Šliūpas iš neoficialaus diplomato virto oficialiu, kai jis mūsų valstybei pradėjus tvertis, gavo progos eiti jos atstovo pareigas Anglijoje. Kaip jis į tas pareigas įsitraukė, nėra visai aišku. Autobiografijoje sako, jog jį pakvietė prof. Simpsonas Foreign Office vardu[45]. Šis jo minimas Edinburgo profesorius J.Y. Simpsonas

43. 1918.IX.22 d. Šliūpas įkūrė Niujorke Vilniaus universitetui remti draugiją. Tokia pat draugija buvo įsteigta ir Čikagoje. Šliūpas pasirinko draugijos sekretoriaus pareigas. Apie tą laiką universiteto klausimas buvo svarstomas ir Lietuvos Taryboje, kuri paruošė ir 1918.XII.5 d. priėmė jo statutą. Žiūr. A. Rukša, „Lietuvos universitetų istorija“, veikale *Lietuvos Universitetas 1579-1803-1922*, 1972, 130-1 p.

44. F. Kemešis, *Amerikos lietuvių kova už Lietuvos laisvę, Pirmasis Lietuvos nepriklausomybės dešimtmetis*, 58 p.

45. *Išpažintis*, 10 p.

karo metu tarnavo politinės žvalgybos departamente Rusijos reikalų specialistu. Kai 1916 m. Anglijoje lankėsi Rusijos Dūmos delegacija, jos nariu buvęs M. Yčas susipažino su profesorium Simpsonu. Yčas sudomino jį Lietuvos reikalais ir, visai galimas daiktas, kad ir toliau palaikė santykius su tuo anglų profesorium, kai apsigyveno su šeima Paryžiuje nuo 1919 m. pradžios. Gal būt, per M. Yčo tarpininkavimą prof. Simpsonas, turėjęs ryšių su Foreign Office, ir kvietė Šliūpą, Yčo uošvį, atvykti į Londoną Lietuvai atstovauti. Kvietimas, matyt, buvo rimtas, kad net prezidentas Wilsonas pradžioje trukdė jam vykti dėl įteikto memorandumo.

Išplaukė į Europą drauge su inž. Norus - Narusevičiumi, kuris važiavo kaip Amerikos lietuvių siunčiamas delegatas į Paryžiaus taikos konferenciją. 1919.II.4 atvyko į Londoną[46]. Ką ir kaip jis šioje vietoje veikė, — mažai ką žinome. Po maždaug dviejų mėnesių (1919.IV.29) Aldonai rašytame tik ką paminėtame laiške į Lietuvą (Šilalę) sakėsi važinėjąs su prakalbomis po lietuvių kolonijas; rašo buvęs Glasgove, Burnbanke, Beelschilyje, Edinburge, Liverpoolyje, Manchesteryje. Londone net tris kartus kalbėjęs lietuviams. Matyti Šliūpas, nors ir nebuvo pačios Lietuvos valstybės įgaliotas atstovas, tačiau ėjo su lietuviškąja propaganda ir į anglų visuomenę. Tame pat laiške Aldonai rašė, jog turįs šiandien kalbėti anglų klube „Union of Democratic Control".

Šliūpui paliko vis dar gyva nuo senų laikų įsikalta Lietuvos - Latvijos respublikos mintis. Iš jo laiško dukrai Hypatijai (Yčienei) 1919.IV.19 matyti, kad jis vedė pokalbius su Anglijoje gyvenančiais latviais. Neprasitarė, kaip latviai atsiliepdavo į jo kalbinimus. Greičiausiai abejingai. Jis turėjo susilaikyti vedęs pasitarimus su latviais, kai apie balandžio vidurį (1919 m.) atvyko į Londoną Lietuvos valdžios skirtas pasiuntinys V. Čepinskis su padėjėju K. Bizausku. Šliūpas tuojau pastebėjo Lietuvos valdžios atstovo nenorą kalbėtis su latviais ir suprato, jog jam nedera kištis jau ne į savo reikalus. „Su latviais senai besimačiau, nesa p. Čepinskis su jais nelabai nori kalbėtis, tai man ne tinka pas juos vaikščioti, kada čion atstovybė atšalusi yra dėl prietikių su latviais. Aš juk ne-

46. Apie tai rašė dukrai Aldonai 1919.IV.29 d. į Šilalę (Lietuva): „... O 4 vasario atvykau į Londoną siųstas Lietuvos reikalui rūpintis, o ir užprašytas Britanijos Foreign Office ...".

galiu lįsti, kada gali būti tatai netinka Lietuvos valdžiai" — rašė Šliūpas Hypatijai[47].

Atvykus į Londoną valdžios siųstam atstovui, Šliūpui nebebuvo prasmės jame ilgiau pasilikti. Jis sumojo prisišlieti prie lietuvių, susispietusių Paryžiuje aplink taikos konferenciją. Tad gegužės 22 d. išvažiavo į Paryžių ir apie tai laišku pranešė Aldonai[48]. Tame pat laiške dejavo dėl sunkios Lietuvos padėties. Rašė, jog Paryžiaus taikos konferencija nenorinti pripažinti Lietuvai nepriklausomybės. Esą, trukdymus daro rusai ir lenkai, su kuriais „sunku sutarti". Iš laiško matyti, kad Šliūpas sekė mūsų delegacijos veiklą Paryžiuje. Opiausia lietuviams Taikos konferencijoje buvo lenkų reikalams komisija. Į jos posėdžius kartais buvo kviečiamas lietuvių delegacijos pirmininkas A. Voldemaras. Mūsų delegatas, žinoma, reikalavo nepriklausomos Lietuvos su sostine Vilniumi, o lenkai piršo federacinę lenkų, lietuvių ir ukrainiečių valstybę (pagal Pilsudskio programą) arba istorinę Lenkiją, kur Lietuva ir Ukraina tebūtų tik provincijos su šiokiomis tokiomis autonominėmis teisėmis (R. Dmovskio programa)[49]. Trukdė ir su bolševikais kovoję baltieji rusai, kurių Taryba, Santarvininkų palaikoma, nepageidavo galutinai sutvarkyti vakarinės Rusijos padėtį, kol vyksta karas su bolševikais.

Į sunkią, be tikro rytojaus delegacijos veiklą įsijungė Šliūpas, atvykęs į Paryžių. Apie jo darbuotę čia mažai kas žinoma. Atrodo, su žentu M. Yču rūpinosi daugiau užpirkimu daiktų iš amerikiečių sandėlių, užsilikusių po karo pabaigos. Amerikiečiams neapsimokėjo vežti atgal ginklus ir kitus karo reikmenis, sukrautus sandėliuose ruošiantis ilgesniam karui. Kongresas nutarė išparduoti medžiagas vietoje buvusiems sąjungininkams arba privatiems asmenims bei bendrovėms. Lietuviai, kaip ir kitos nepriklausomybės siekiančios tautos, suskato pirkti tas medžiagas iš likvidacinės komisijos. Pagal pasirašytą sutartį nupirkta net už pusę milijono dol. prekių (žinoma, skolon).

Kai sandėris jau buvo baigtas ir medžiagos įsigytos, mūsų delegacija turėjo patirti bandžiusio ją apgauti plėšiko spekulianto

47. Laiškas Hypatijai 1919.IV.19 d.

48. „... Šiandien vakare važiuoju į Paryžių, kur manau kiek padirbėti ...".

49. *B. K. Balutis, Jo gyvenimas ir darbai*, 1951, 48 p.

smūgį. Begėdiškas spekuliantas buvo kažkoks Bostono operos direktorius, kilęs iš Rusijos, pavarde Rubinov. Jis atvyko į mūsų delegacijos būstinę ir tiesiog pareikalavo sumokėti jam už nupirktus daiktus 5% komiso. Kai pirkimui vadovavęs M. Yčas atsisakė jam komisą sumokėti, tuojau atėjo iš likvidacinės komisijos raštas atšaukiantis pirkimo sutartį. Mūsų užpirkimo komisijai, pirmoje eilėje jos pirmininkui Yčui, tai buvo didelis smūgis. Padėtį pavyko išgelbėti Šliūpui.

Kaip tai atsitiko, leiskime kalbėti visą istoriją aprašiusiam M. Yčui[50]. „Laike konferencijos buvo daug suvažiavusių Paryžiuje iš Amerikos ponių. Daugiausia delegacijos narių žmonos ir giminietės. Jos laikydavo savo „arbatėles", duodavo galimumo amerikiečiams tarp savęs palaikyti glaudesnius ryšius... Laike tos arbatėlės mano žmona ir dr. Šliūpas, kaip amerikiečiai, papasakojo su visomis smulkmenomis istoriją su Rubinovu. Dr. Šliūpas, įsikarščiavęs toms ponioms, kurių tarpe buvo kelios įtakingos ir Wilsono artimos pažįstamos, (kalbėjo), kad jam, kaip amerikiečiui, esą gėda už tokius veiksmus jų valdininkų. Ir iš viso, juk jie gadina Europoje gerą amerikiečių vardą. Jei tos tautos ir naujai susikuriančios valstybės, ačiū Wilsono paskelbtai apsisprendimo teisei, sužinos, jog Amerikos įstaigos taip pat, kaip ir Europoje, paperkamos, tai čia nukentėsiąs Amerikos prestižas. Jis šitą reikalą ketinąs asmeniškai išdėti prezidentui Wilsonui". Po to pasikalbėjimo kitą dieną buvo gautas iš tos pačios komisijos raštas, kad jos ankstyvesnis raštas atšaukiamas. Prekės buvo išduotos, pateikus likvidacijos komisijai užsienio reikalų ministro A. Voldemaro patvirtintas obligacijas".

Tai buvo, tur būt, Šliūpo didžiausias patarnavimas Lietuvai jo trumpos darbuotės Paryžiuje metu. Tie gauti daiktai labai pravertė visokius nedateklius kentėjusiai Lietuvai.

Tuojau buvo sudaryta komisija perimti supirktiems daiktams buvusiems St. Nazaire sandėliuose. Šliūpas įėjo į tą komisiją. Kai didelė prekių važma siųsta į Lietuvą, su ja važiavo drauge ir Šliūpas. „...veikiančio komiteto siųstas, St. Nazaire mūsų krašto ligoninėms bei šiaip visokių padargų prisipirkęs iš Amerikos sandėlių

50. M. Yčas, *Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai, Pirm. neprikla. Lietuv. dešimtmetis*, 122 p.

už arti pusės milijono dolerių, aš atsidūriau Lietuvoje" — prisiminė Šliūpas tą grįžimą po 35 metų, praleistų svetur[51].

Sugrįžęs, matyti, tuojau atsilankė pas prezidentą Antaną Smetoną ir jam siūlė didelę valiutos reformą: pagrįsti Lietuvos pinigus Amerikos doleriais. Jis apgailestavo, kad Smetona nepaisė jo patarimo, sakydamas, jog tai būtų seimo dalykas nuspręsti[52].

Atvažiavęs neilgai tegyveno Lietuvoje. Prezidentas tuojau siuntė jį pasiuntiniu į Latviją ir Estiją. Jam padėjėju davė L. Natkevičių (diplomatą nepriklausomybės laikais ir buvusį paskutinį Lietuvos pasiuntinį Maskvoje iki 1940 m.). Tikroji paskyrimo data, kaip ir atvykimo į Lietuvą iš Prancūzijos neaiški. Iš aplinkybių numanu, kad tai buvo 1919 m. rudenį. Tuo metu spalio - lapkričio mėnesiais vyko aplink Rygą latvių kovos su bermontininkais[53], kurių metu, kaip iš Šliūpo autobiografijos aiškėja, jis gyveno Rygoje[54].

Apie Šliūpo trumpalaikę diplomatinę tarnybą Latvijoje beveik nieko nežinoma. Net ir jis pats autobiografijoje vos pora sakinių apie ją užsimena. Galimas daiktas, kad jis gavo nusivilti šioje tarnyboje, kai jo nuo 1884 m. skelbta Lietuvos - Latvijos respublikos mintis dužo su tikrove susidūrusi. Jei jis latviams ir bandė ją piršti, tai ji tikrai atsimušė į jų kurčias ausis. Gal dėl svajojamos Latvijos - Lietuvos respublikos, o gal ir dėl kitų priežasčių jis, sako, nesutarė su Latvijos užsienio reikalų ministru Z. Meierovicsiu. Tad tarnyba jam negalėjo būti prie širdies.

Šliūpo diplomatinė tarnyba sutapo su Pabaltijo valstybių kovų su bolševikine Rusija pabaiga. Bolševikai, vedę savo armijas į Pabaltijo valstybes ir net paskelbę jas sovietinėmis respublikomis 1918 m. gruodžio pabaigoje, pakreipė savo politiką šimto aštuonesdešimties laipsnių kampu. Jie oficialiai atsisakė nuo Pabaltijo valstybių ir siūlė joms taikos derybas. Ne dėl savo anksčiau paskelbto tautų apsisprendimo principo ar dėl ypatingo palankumo pabaltiečiams bolševikai staiga pakito ir iš agresorių virto taikos nešėjais. Jie buvo priversti suvaidinti taikiųjų rolę pirmiausiai

51. *Išpažintis*, 10 p.
52. *T.p.*
53. K. J. Strazdin (red.), *Istorija Latviiskoi SSR*, Riga, 1958, 188 p.
54. *Išpažintis*, 10 p.

siekdami Santarvininkams įsiteikti, kad šie atsisakytų savo Baltijos blokados[55]. Tai buvo jiems svarbu plataus pilietinio karo aplinkybėse, kur ir Santarvininkai dalyvavo, teikdami pagalbą jų priešams. Bolševikų gudrus manevravimas aiškiai matyti iš jų taikos pasiūlymo pirmiausia estams ir tuojau pranešant apie tai Santarvininkams[56]. Iš pasiūlytos pabaltiečiams taikos bolševikams tuojau nukrito pirmas laimikis: 1919 m. sausio m. Santarvininkai atšaukė Baltijos blokadą[57]. Kaip žinoma, pabaltiečiai, estai, latviai ir lietuviai, paisydami Santarvininkų ir dar vis Rusijos neaiškios ateities akivaizdoje, delsė leistis į taikos derybas su bolševikais. Šliūpo diplomatinės tarnybos laikas kaip tik sutapo su tuo delsimo momentu. Tačiau jis su savo adiutantu susitiko su bolševikinės Rusijos atstovu Joffe Tartu mieste. Pasak Šliūpą, susitikimo tikslas buvo „užmegzti santykius su rusais"[58]. Jis, rodos, linko tenkinti Joffes pageidavimą ir jie sutarė susivažiuoti abiejų pusių paskirtoms komisijoms Iliukštoje 1920.I.4. Bet Užsienių reikalų ministras, paisydamas anglų, jau pripažinusių Lietuvą de facto, nenorėjo leistis į jokias derybas su bolševikais. Šliūpas nepritarė tokiai ministro Voldemaro laikysenai.

Kai jis ne tik nesusiderino su latvių politikais, bet dar išsiskyrė nuomonėmis su savo užsienio ministru, tai jam diplomatinė tarnyba pasidarė nemaloni našta ir jis nuo jos atsisakė. „Man diplomatinis darbas nebepatiko, todėl naujaisiais 1920 m. padėkojau J.E. Valstybės Prezidentui p. Smetonai už tarnybą"[59]. Tuo būdu, Šliūpas baigė metus trukusius diplomatinius įsipareigojimus, apvainikavusius jo visuomeninę tautinę veiklą svetur. Nuo 1920 m. jam atsivėrė naujas ir paskutinis gyvenimo ir veiklos tarpsnis jau Lietuvoje.

55. A. Tarulis, *Soviet policy toward the Baltic States 1918-40*, Notre Dame, 1959, 56 p.

56. H. Rimscha, „Die Baltikumpolitik der Grossmaechte", *Hostorische Zeitschrift* 177, 1954, 283 p.

57. K. Navickas, *The Struggle of the Lithuanian people for statehood*, 1971, 47 p.

58. *Išpažintis*, 10 p.

59. Girdvainis, *T.p.*, 83 p.

VI. ŠLIŪPAS LIETUVOJE
(1921 - 1944)

1. NEPRISITAIKĘS SAVAME KRAŠTE

Šliūpas, svajojęs dar 1883 m. prie Lemano ežero apie „Valną Lietuvą", nedelsdamas rengėsi joje apsigyventi pastoviai, kai ji tapo nepriklausoma. Rodos, senam veteranui, ilgus metus vargusiam, dirbusiam ir kovojusiam dėl tautos laisvės, savo gausiais raštais ir kalbomis raginusiam lietuvius tautiškai susiprasti, būtų tikę nuo pat pradžių iškilti vadovaujančiu veikėju valstybės gyvenime. Jis būtų turėjęs tapti žiburiu, šviečiančiu tautai, žengiančiai pirmuosius žingsnius laisvėje. Jis turėjo būti ta ašis, apie kurią būtų sukęsis mūsų tautos laisvasis gyvenimas. Šliūpas, kuriam nuo pat jaunystės ypač rūpėjo tautos švietimo, jaunuomenės auklėjimo, lietuvių kultūrinio lygio kėlimo klausimai, kuriems jis savo raštus skyrė, — būtų turėjęs tapti pirmaujančiu tautos švietėju jaunutėje valstybėje. Žodžiu sakant, Šliūpui būtų tikę laisvoje Lietuvoje būti visuomeninio gyvenimo centre.

Tačiau Šliūpas nepasidarė garsi asmenybė nepriklausomoje Lietuvoje ir nestovėjo viešojo gyvenimo priešakinėse eilėse. Jis tūnojo jo periferijose. Jis nesugebėjo prisitaikyti prie pakitėjusių gyvenimo sąlygų. Jis buvo per didelis praeities žmogus ir todėl negalėjo prisiderinti prie naujo gyvenimo, į kurį įžengė Lietuva naujais pokariniais laikais. Pirmiausia dėl to buvo kalta jo radikali, galima sakyti, bekompromisinė pasaulėžiūra. Kaip Amerikoje jis kirtosi dėl jos su konservatyviais bažnytiniais sluoksniais, taip ir Lietuvoje susidūrė su ta pačia kliūtimi. Lietuvių visuomenės daugumoje ir jos pastatytoje vyriausybėje vyravo kitokia pasaulėžiūra. Tad Šliūpas tapo atstumtas į šalį ir tebetriūsė visuomeninio gyvenimo pakraštyje. Tiesa, jo dideli nuopelnai tautai nebuvo užmiršti ir jam buvo rodoma pelnyta pagarba mūsų visuomenės ir vyriausybės. Vyriausybė papuošė jį ordinais, net trys Kauno uni-

versiteto fakultetai suteikė jam garbės daktaratus ir valdžia (rodos, nuo 1928 m.) paskyrė jam pensiją. Tačiau universiteto dėstytoju jis išbuvo vos 4 metus, negalėjo išsilaikyti ilgiau taip pat ir aukštesnės mokyklos mokytoju. Pagaliau susilaukė net aukščiausio teismo pasmerkimo už vieną knygutę. Šliūpas pats jautė jį nuo viešumos atstūmusią „slaptą ranką" ir tai autobiografijoje pažymėjo: „Centrinėje Lietuvos valdžioje dalyvauti man neteko. Visą laiką, nuo 1922 iki 1941 m., aš jutau, kad tūla slapta ranka mane šalino nuo viešo dalyvavimo politikoje"[1]. Tačiau jis nesiskundė savo padėtimi. Jis tenkinosi jąja. Dirbo, krutėjo tautos ir valstybės labui, kaip įmanė.

2. MOKYTOJAS IR VERSLININKAS

Šliūpas nebūtų buvęs tuo, kuo jis buvo, jei, pasitraukęs nuo visuomeninių ir valstybinių pareigų, būtų ėmęsis gyventi visai privatų gyvenimą ir tesirūpinti vien šeimyniniais dalykais. Nors jam Amerikoje susidarytas ekonominis pagrindas ir būtų leidęs tokį gyvenimą pasirinkti — jis grįžo į Lietuvą su 38.000 dol. kapitalu, — tačiau jis nelinko tūnoti savame kiaute. Visą gyvenimą buvęs veikliu visuomenininku, jis negalėjo nuo tos visuomenės nutolti. Skurdus prisikėlusios Lietuvos ekonominis vaizdas patraukė pirmiausia Šliūpą į ekonominę veiklą. Nuo senų laikų jis laikė ūkiškas bei verslo bendroves žmonių gerovės kėlimo priemone, todėl tuojau įsijungė į jų steigimą. Anų laikų sąlygose jis matė pirmą reikalą suteikti darbo gausiai krašto varguomenei. O tam reikalui buvo būtinos pramonės ir prekybos įmonės, kuriose žmonių masės galėtų pelnyti pragyvenimą[2]. Įmonėms, atseit, žmonių darbovietėms steigti reikalingas kapitalas, kurio mūsų krašte tuo metu labai trūko. Todėl Šliūpui parūpo traukti Amerikos lietuvių kapita-

1. *Išpažintis*, 14 p.

2. „... Kad Lietuvos varguomenė gautų tinkamą uždarbį pragyvenimui, man rūpėjo pramonės bei prekybos draugijų steigimas", *Išpažintis*, 12 p.

lą į Lietuvą ir jį panaudoti pirmam praktiškam tikslui — Lietuvos garlaivių bendrovei steigti. Tad jis vėl leidosi į Ameriką ir čia, važinėdamas po lietuvių kolonijas, pardavinėjo kuriamos garlaivių bendrovės akcijas. Jis darbavosi Amerikoje beveik ištisus metus ir surinko bendrovei apie 50.000 dol. Įkurta Garlaivių akcinė bendrovė nupirko pirmuosius garlaivius ir pradėjo laivininkystę Nemunu. Grįždamas iš Amerikos parsivežė savo šeimą (žmoną ir sūnų Kęstutį) ir visi pastoviai įsikūrė Kaune.

Garlaivių bendrovė buvo tik pradžia. Toliau jis organizavo kitas bendroves[3]. Šliūpas veikė bendrovėse su savo žentu Martynu Yču, 1919 m. įsteigto Prekybos ir Pramonės banko pirmininku. Šliūpas įdėjo į tą banką 8000 dol. savo šeimos vardu. To paties banko suorganizuotoje Nemuno bendrovėje Šliūpas turėjo pirkęs 30 akcijų (250 litų kiekviena), Montvilo bendrovėje Panevėžyje turėjo 70 akcijų, Ringuvos bendrovėje 112 akcijų, alaus bendrovėje Gubernija 432 akcijas. Palangoje pats suorganizavo Žuvies ir Gintaro bendrovę, įdėjęs į ją 25000 litų. Pastarojoje bendrovėje ketino pradėti gintaro pramonę, bet, deja, nesekmingai. Dar krovė iš Amerikos atvežtus išteklius į kitas bendroves ir pirko valstybės paskolos lakštus. Šliūpo sukišti į bendroves pinigai žuvo bankrutuojant Prekybos ir Pramonės bankui (1927).

Ryšiai su M. Yčo banku ir pramonės bendrovėmis vedė Šliūpą į visuomeninę veiklą nepriklausomoje Lietuvoje. Ji prasidėjo nuo Biržų miesto, į kurį jis nuvyko (rodos, 1922 m. rudenį). Ten jis turėjo būti įsteigto Prekybos ir Pramonės banko skyriaus vedėju. Tuo pačiu metu jis pradėjo darbą ir tenykščioje gimnazijoje. Dėstė higieną ir pasaulinę literatūrą. Tuo metu toje gimnazijoje mokęsis Jonas Kutra taip atsiliepia apie savo buvusį mokytoją: „Iš pat pirmo žvilgsnio J. Šliūpas krito mums savo senyva ir stambia išvaizda, o kada sužinojome, kad turime tokį garbingą mūsų tautos vyrą savo mokytoju, visi juo didžiavomes. Dr. Šliūpas mokėjo gyvai dėstyti, paįvairinti dalyką kai kuriais atsiminimais iš Lietuvos praeities kovų su vidaus ir išorės priešais; visa tai darė jo pamokas gyvas ir patrauklias[4].

3. Duomenys apie Šliūpo dalyvavimą bendrovėse imtos iš jo autobiografijos, *Išpažintis*, 12 p.

4. J. Kutra, „Dr. J. Šliūpas Nepriklausomoje Lietuvoje", *Tėvynė*, 1961.III.3 d.

Ne be Šliūpo paramos nuo 1922 pradėjo eiti savaitraštis *Biržų Žinios*, redaguotos apskrities gydytojo J. Mikelėno. Savaitraštis, matyti, turėjo pasisekimą, nes išsilaikė per visą Lietuvos nepriklausomybės laikotarpį.

Šliūpo ir jo vesto Prekybos ir Pramonės banko Biržų skyriaus nuopelnas buvo Biržų miesto sujungimas siauruoju geležinkeliu su Šiauliais. Darbo ėmėsi Šliūpo ir kitų įkurta Gelžkelio nuo Biržų iki Šiaulių statymo bendrovė. Ji baigė dar vokiečių pradėtą vesti geležinkelį. Tuo būdu, Biržai, neturėję iki šiol jokio ilgesnio susisiekimo kelio (iki artimiausios geležinkelio stoties buvo 75 km.). Šliūpo pastangomis susijungė su didele Šiaulių stotimi. Jei žiemos pūgos neužpūstydavo kelio ir garvežiui malkų nepritrūkdavo, tai per 6 ar 10 valandų galima buvo pasiekti Šiaulius.

Šliūpas bandė steigti ir vien biržiečių bendrovę „Sveikatos versmė". Bendrovė buvo pasirinkusi tikslą panaudoti didelę, už 12 km. nuo Biržų buvusią Likėnų dvare versmę gydyklai steigti. Versmė jau buvo naudota prie I pas. karą. Prie jos buvo įsteigtas kurortas reumatikams gydyti. Per karą kurortas sudegė ir žmonėms, žinojusiems jo gydymąją galią, rūpėjo jį atstatyti. Šliūpas pasišovė patenkinti visuomenės pageidavimą, kai jis pradėjo organizuoti akcinę bendrovę. Čia Šliūpas — kaip ir dažnuose savo pastangose — per daug užsimojo ir užsibrėžto tikslo nepasiekė. Reikėjo didelio pinigo, kokių 200.000 litų. O tais bepinigystės laikais, kada tik ką įvestas litas buvo labai brangus, Šliūpui nepavyko sutelkti reikiamos sumos akcijomis. „Jaunas litas pabijojo lįsti į šaltas versmes"[5]. Šliūpo suplanuota bendrovė neįstengė įkurti taip reumatikams reikalingo gydymo kurorto. Tai padarė vėliau Biržų apskrities savivaldybė, vidaus reikalų ministerijos padedama. Kurortas pasidarė žinomas visoje Lietuvoje.

Dar dvi akcinės bendrovės buvo Šliūpo kūriniai: Biržų spaustuvė ir prekybos bendrovė Agaras.

Spaustuvė buvo išlikusi nuo prieškarinių laikų, įsteigta M. Yčo ir kun. J. Jakubėno. Per karą ji sunyko, mašinos susidėvėjo ir kai kurios dalys dingo. Šliūpas susidomėjo ta skurstančia įmone ir ėmėsi ją gerinti. Išleido naujų akcijų, kurių dalį pats nupirko.

5. Dr. J. Mikelėno išsireiškimas, *Naujienos*, 1956.V.21 d.

Surado prityrusį vedėją ir spaustuvę tinkamai atnaujino. Ji sėkmingai veikė ilgus metus.

Prekybos bendrovė Agaras pasidarė pajėgiausia prekybos įstaiga Biržuose. Ją parėmė akcijomis M. Yčo ir Šliūpo Kaune įsteigtos bendrovės Nemunas ir Dubysa.

Prekybos ir Pramonės banko skyriaus vedėjas Šliūpas turėjo daug reikalų su žmonėmis. Daug kas į jį kreipdavosi paskolų reikalu ūkiams pagerinti ar kokioms įmonėms steigti. Šliūpas pats važiuodavo apžiūrinėti objektus, susipažinti su apylinke. Turėjo įsitaisęs „Forduką" ir juo važinėjo su nusisamdytu šoferiu. Mėgo bendrauti su žmonėmis, klausydavo jų nusiskundimų, duodavo patarimų. Dr. J. Mikelėnas, artimai su Šliūpu Biržuose bendravęs ir jo darbus sekęs, šitaip kalba apie jo santykius su visuomene: „Dr-as, daug pasaulio matęs žmogus, prityręs, gyventojams būvo brangus patarėjas, padrąsintojas, autoritetas. Su kiekvienu draugiškai pasišnekėdavo. Gerbė jį kaimiečiai, savivaldybininkai, žydai. Tekdavo išgirsti pasakojimus: Mums patinka šitas senukas. Dar kiti miega, o jis, žiūrėk, jau skuba į gimnaziją, į pamokas, ar į kitą darbą"[6].

Jam rūpėjo žmones mokyti ne tik pasikalbėjimais, bet ir viešai — paskaitomis. Biržuose jis rengdavo paskaitas kino salėje, kurioje tilpdavo daugiau negu 300 žmonių. Su paskaitomis važinėdavo ir į artimesnius Biržų kaimus. Jis ragindavo kaimiečius stengtis organizuotai gerinti savo būvį: steigti žemės ūkio ir kitas draugijas ir bendromis jėgomis kovoti su ūkinėmis sunkenybėmis. Ragino mažiau pypkiuoti ir daugiau dirbti. Kaimiečiai sunkiai leisdavosi įtikinami ir reikėjo ilgesnio laiko ir didesnio darbo jų galvosenai pakeisti. Šliūpas vienas pirmųjų tai pradėjo. Jo pėdomis sekė ir kiti veikėjai.

Eidamas banko skyriaus direktoriaus pareigas, Šliūpas turėjo daug svarbių ir opių klausimų. Jam teko klausyti daugelio žmonių nusiskundimų ir peržiūrinėti prašymus paskoloms gauti. Būtų buvę sunku vienam asmeniui apie viską sužinoti ir viską ištirti. Jam padėti prie banko buvo įsteigtas disconto komitetas, kuris talkininkavo, direktoriui svarstant prašymų gausybę. Komitetą sudarė du

6. Dr. J. Mikelėnas, „Dr. J. Šliūpo 95 gimtadienį minint", *Naujienos*, 1956. V.19 d.

daktarai ir du kunigai su pirmininku Šliūpu. Bet vieną gražią dieną komitetas iširo. Abu dvasiškiai pasitraukė iš komiteto įsižeidę, kad Šliūpas vienoje paskaitoje kunigus pavadino dykaduoniais. Daktaro pasiaiškinimas nieko nepadėjo; kunigai į komitetą nebegrįžo.

Nuotykis su kunigais nepaveikė jo santykių su tikinčiaisiais kaimiečiais. Šliūpas gražiai derinosi prie jų ir nepažeidinėjo jų religinių jausmų nei paskaitose, nei šiaip pokalbiuose. Geram sugyvenimui su kaimiečiais nekenkė ir jo Biržuose įsteigtas Etinės kultūros draugijos (laisvamanių) skyrius. Jis nebuvo gausus (apie 15 narių). Aktyvia veikla nepasižymėjo. Artimus ryšius palaikė Šliūpas su evangelikais reformatais. Jis dalyvaudavo jų sinodų suvažiavimuose ir net pamaldose bažnyčioje. Dr. J. Mikelėnas aprašo[7] vieną ypatingą evangelikų reformatų sinodą, kuriame dalyvavo svečias amerikietis profesorius Good ir Šliūpas. „Kartą atvyko į evangelikų reformatų sinodą iš Amerikos profesorius kunigas Good. Šliūpas vertė profesoriaus kalbą. Įsikarščiavo ir susirinkusius parapijonus pats nuo savęs griaudino, trypdamas koja ir lazda suduodamas į apgriautas bažnyčios cementines grindis. Sakė: „Jūs turite patys dirbti, turite atremontuoti šitą Jūsų bažnyčią. Jei dirbsite patys, tai ir kiti Jums padės". Laisvamanis Šliūpas, per visą gyvenimą raginęs tautiečius dirbti ir darbe matęs žmonių gerovės šaltinį, naudojosi dabar proga tai kartoti, kai skatino tikinčiuosius pasirūpinti savo maldos namais. Jis kartais nustumdavo į šalį savo principinius nusistatymus, kai atsižvelgdavo į praktiškus gyvenimo reikalavimus.

Šliūpas mokė ir veikė Biržuose iki 1923 m. pabaigos. Tiesa, jis nebuvo pastovus Biržų gyventojas. Tuo pačiu metu, jis buvo ir Šiaulių Prekybos ir Pramonės banko skyriaus direktorius ir kartu mokytojas Šiaulių gimnazijoje. Kaip jis dėstė Šiaulių gimnazijos mokiniams lietuvių ir anglų literatūrą, gražiai papasakojo jo buvęs mokinys, dabar žinomas Lietuvos rašytojas J. Paukštelis *Kultūros Baruose*[8]. Patraukliai, įdomiai pateikia rašytojas prisiminimų vaizdelį, kaip buvo pristatytas ir sutiktas pirmą kartą įžengęs į klasę mokytojas Šliūpas: „Vieną rytą gimnazijos direktorius ir

7. „Šliūpo gimtadienį minint", *Naujienos*, 1956.V.21 d.
8. J. Paukštelis, „Ąžuolas", *Kultūros barai*, 1 nr. 1972.I.

beatlydįs naująjį lietuvių kalbos ir literatūros mokytoją įėjo į mūsų klasę. Staigus rimties ir pagarbos jausmas it žaibas visus mus nužiebė, ir mes visi, kaip vienas, atsistojome.

— Mieli mokiniai, — kiek susijaudinęs tarė direktorius — šiais mokslo metais jūs sulaukėte didelės laimės — lietuvių kalbą ir literatūrą jums dėstys didžiai gerbiamas mūsų „Aušros" kurstytojas, nenuilstantis kovotojas už šviesą ir tiesą, už mūsų tautos laisvę — daktaras Šliūpas. Prašau jus nuoširdžiai jį gerbti ir mylėti".

Ištiesė jam ranką, paspaudė, linktelėjo ir išėjo. Mes stovėjome, kaip įelektrinti. O jam paprašius sėstis, visi ūmai atsisėdome".

Tuo būdu, Šliūpas darbavosi pedagogu ir bankininku 1922 - 23 m. dviejose vietovėse, važinėdamas, tur būt, su savo forduku. Be to, nuvažiuodavo ir į Kauną, kur gyveno jau pradėjusi sirguliuoti žmona su sūnumi Kęstučiu, Kauno universiteto profesorium. 1923 m. gale pats susirgo sunkia skrandžio liga ir turėjo vykti į Karaliaučių operuotis. Kaip iš Aldonai rašytos 1924.I.8 d. atvirutės matyti, ligoninėje turėjo patirti kančias ir buvo netenkąs vilties gyvas išlikti. Visai pasiduodamas likimui, jis ragino saviškius taikingai ir meiliai gyventi ir ypač globoti motiną, jei jis pats nebegrįžtų. Atvirutė rašyta laukiant operacijos. Operaciją laimingai ištvėrė ir pasveikęs pavasariop sugrįžo į Lietuvą. Grįžęs ketino tęsti darbą Šiauliuose ir mokyti vietos gimnazijoje, kaip mokė prieš išvažiuodamas operuotis. Matyti, dar anksčiau mokydamas buvo pasidaręs nepakenčiamas konkurentas gimnazijos kapelionui kun. Mažonui - Mažonavičiui, nes visuotinės literatūros pamokose neiškentė nepalietęs tikėjimo dalykų iš savo liberališkos pusės. Jau anksčiau, dar Šliūpui mokant, kapelionas dažnai puldavo jį spaudoje ir, gal būt, skųsdavo švietimo ministerijai. Dabar, pasinaudojęs jo mokymo pertrauka dėl ligos, po kurios reikėjo gauti švietimo ministro sutikimą grįžti mokyti, kapelionas bus paklibinęs švietimo ministrą L. Bistrą, kad jis leistų Šliūpui toliau mokytojauti tik su tam tikra sąlyga. Apie ją leiskime kalbėti pačiam Šliūpui: „Kun. Mažonas - Mažonavičius mane įjuodino švietimo ministrui Bistrui, ir tasai pranešė direktoriui Šliogeriui, jog aš galėsiąs grįžti į gimnaziją, jei pamokose nekliudysiu bažnyčios, religi-

9. *Išpažintis*, 12 p.

jos ir kunigų. Tokiu būdu pasibaigė mano mokytojavimo užmačios, nors buvau laimėjęs direktoriaus pagarbą ir įsigijęs mokinių meilę".

Šliūpas, žinoma, negalėjo priimti jam uždedamų mokymo varžtų. Jis per daug vertino minties laisvę, kad leistų ją kam nors varžyti. Neleidžiant jam dėstyti gimnazijoje literatūros kaip jam patiko, jis pasitraukė iš mokytojo pareigų. Tuo būdu ir baigėsi Šliūpo trumpalaikė mokytojo kariera aukštesnėse mokyklose ir kartu jo veikla kaimiečių tarpe ryšium su banko skyrių direktoriaus pareigomis. Jis pradėjo pastoviau gyventi Kaune prie sergančios žmonos. Kaune Šliūpas pasuko į akademinę - mokslinę sritį. Nuo 1924 m. rudens tapo dėstytoju Lietuvos universiteto medicinos fakultete privatdocento teisėmis.

3. GYVENIMO SŪKURIUOSE

Šliūpui, dideliam mokslo mylėtojui, gausių humanitarinių (pirmoje eilėje istorinių), raštų autoriui, rodos, būtų tikę nuo pat pradžių tapti mūsų naujai įsikūrusios Alma Mater mokomojo personalo nariu. Matyt, jo visiems žinoma radikali pasaulėžiūra buvusi kliūtis ir šiuo atveju. Tad ir 1924 m. buvo priimtas į medicinos fakultetą tik pašaliniu dėstytoju — skaityti medicinos istorijos paskaitas, neprivalomas studentams medikams. Nebuvo visą laiką pakankamo studentų skaičiaus, kurie nors iš įdomumo būtų lankę medicinos istorijos paskaitas. Todėl 1928 m. turėjo pasitraukti iš universiteto, gavęs rektoriaus Čepinskio išrūpintą valdžios pensiją. Šliūpo universiteto darbuotės vaisius yra išspausdintos paskaitos (rodos, jų dalis): *Medicinos istorija senaisiais ir viduramžių laikais.*

Dėstant Šliūpui universitete, įvyko Gruodžio 17 d. perversmas. Nėra duomenų rodančių, kad Šliūpas jį būtų nepalankiai sutikęs. Jis, tur būt, prisiderino prie naujo režimo, kad tuojau, kovo mėn., buvo įtrauktas į kažkokią medikų delegaciją, vykusią į Angliją ir iš ten į Ženevą. Pirmas delegacijos tikslas, rodos, buvo susipažinti su Anglijos sveikatos įstaigomis. 1927.III.8 jis rašė dukrai Al-

donai iš Glasgovo: „Dirbame čia dieną į dieną, lankome ligonines, kalėjimus, mokyklas, vandentiekius, asenizacijos vietas, ūkius ir taip toliau. Daug įdomių dalykų matome". Delegacija, rodos, važinėjo iš vienos vietos į kitą, apžiūrinėjo visokias sveikatos ar sanitarines įstaigas ir dalyvavo priėmimuose[10]. Keliaudamas po Škotiją aplankė ir prof. Simpsoną Edinburge, greičiausiai jo kviečiamas. Tas pats prof. Simpsonas jį kvietė 1919 m. pradžioje per Foreign Office į Londoną ir 1921 m. veikė pakviestas arbitru nustatant Lietuvos - Latvijos sieną. Šliūpas, matyt, buvo vadovaujantis delegacijos narys, tad jam buvo skirta pareiga pasakyti kalbą surengtame priėmime sveikatos ministrui Austin Chamberlainui.

Kelionei Anglijoje baigus, išvažiavo į Ženevą. Vyko su kitų kraštų delegacijų nariais. Gal būt, Ženevoje buvo šaukiamas koks suvažiavimas sveikatos reikalais. Apie suvažiavimą ir Šliūpo veiklą Ženevoje nieko nežinoma.

Iš susirašinėjimo su Aldona aiškėja, kad šeimai didžiausias rūpestis tada buvo serganti Šliūpienė. Josios liga kėlė nerimą ir keliaujančiam Šliūpui. Kai jis nesulaukė ilgesnį laiką laiško iš namų, tai jam kilo baimė, kad ten blogai klojasi. „Iš namų jokios žinutės, aš manau, kad ten blogai einasi. Bet aš ištrukti negaliu iki nesibaigs kelionė"[11]. Jis tik raginte ragino namiškius globoti motiną, nors tai esąs nelengvas dalykas. Be to apgailestavo, kad sūnus Kęstutis esąs netvarkingas. O tas jo netvarkingumas tai palinkimas į alkoholį. Alkoholis ir pražudė jį. Jis mirė džiova 44 metų amžiaus. (1932).

Šliūpui šeimyninis slogutis buvo žmonos liga nuo pat apsigyvenimo Lietuvoje. Dar gyvendamas ir dirbdamas Biržuose ir Šiauliuose važinėdavo į Kauną jos jau sirguliuojančios lankyti. Liga metai iš metų aštrėjo ir 1927 m. pradžioje ligonė tapo „silpna ir puldinėjanti"[12]. Dar sirgo metus ir 1928.IV.7 mirė.

Apie žmonos ligą ir mirtį Šliūpas rašo: „Ji pati nuo jaunystės sirgo pagurklės pabrinkimu, angliškai vadinamu „goiter". Nors liaukų dalis buvo pašalinta, vis - gi ėjo didyn širdies silpnybė ir nervų suirimas; pastarus ketverius metus man teko vargšę namie li-

10. „. . . Tik daug važinėjame ir uliavojame . . .", rašė Aldonai 1927.III.28 d.
11. Laiškas Aldonai 1927.III.8 d.
12. Laiškas Aldonai 1927.III.12 d.

ginti (slaugyti). Ir skundėsi vaikais ir kitais artimais. Nors aš dariau, ką galėjau ir slauges laikiau, vis tiek ji nesitenkino, ir galiau moteriškė visai suiro. Vis - gi prieš mirdama man pasakė: „Įsitikinau, kad visi, net ir vaikai, mane apgavo, nes apleido, tik vienui vienas vyras man draugas paliko" ir krėsle sėdėdama nurimo ir tykiai pasimirė"[13].

Žmonos mirtis Šliūpui buvo didelis smūgis. Ji buvo visai juo pasekusi veikėja, viena pirmųjų lietuvių moterų literačių, žurnalistė, poetė, Šliūpo bendradarbė nuo 1884 m., kada abu Mintaujoje (prieš Šliūpo pabėgimą į Ameriką) paruošė abecėlę, išspausdintą ateinančiais metais Tilžėje. Po vedybų Amerikoje ji dirbo įmonėse (siuvyklose) ir tuo padėjo vyrui leisti laikraščius, rašyti veikalus ir dirbti visuomeninį darbą. Pagaliau savotišku, dramatišku išpuoliu tiesiog privertė vyrą eiti studijuoti mediciną, kad, tapęs daktaru, susidarytų tinkamas pragyvenimo sąlygas sau ir šeimai. Eilėraščiais ir straipsniais rėmė vyro leidžiamus laikraščius.

Be dvasinio smūgio dėl žmonos mirties jį ištiko maždaug tuo pačiu metu ir kitas — materialinis smūgis: jo žento Martyno Yčo Prekybos ir Pramonės banko žlugimas (1927). Šiame banke, kaip ir jo kurtose bendrovėse Šliūpas turėjo įdėjęs nemaža akcijų. Jos žlugo su banko bankrotu. Negana to. Jis buvo pažiravęs žento vekselius. Kai vekselių davėjas nepajėgė jų išpirkti, Šliūpas turėjo tai padaryti. Tad Šliūpas neteko savo išteklių, atsivežtų iš Amerikos ir įdėtų į įmones. Net buvo, rodos, traukiamas į teismą ir neteko savo Šiauliuose įsisteigtos spaustuvės Titnagas. Ją valdžia konfiskavo už skolas. Po šių abiejų smūgių jam gyvenimas apkarto. Gyvenimo kartėlį dar didino sūnaus Kęstučio nesirūpinimas savo sveikata (mirė 1932 m.). Šioje padėtyje ir vienatvėje atsidūrusiam Šliūpui paguoda ir stiprybė atėjo iš antrųjų vedybų (1929 m. rudenį). Jo antroji žmona, palangiškė Grasilda Grauslytė, jaunesnė už jį, rūpestingai ir atidžiai globojo ir rūpinosi juo per 15 jo paskutinių gyvenimo metų. Tur būt ieškodamas sau ramaus kampelio ir kartu traukdamasis nuo jam, ypač jo jaunai žmonai sunkios aplinkos Kaune, jis 1930 persikėlė į Palangą. Už parduotus namus Kaune nusipirko gražią „rezidenciją" netoli Birutės kalno ir joje įsi-

13. „Mano paties šeima", *Išpažintis,* 16 p.

kūrė. Likimas jau taip jam lėmė, kad ta romantiškoji vieta, kuri dvelkia Lietuvos garbinga praeitimi, tapo romantikui Šliūpui paskutinė buveinė Lietuvoje. Čia jau tais pačiais atvykimo metais (1930.X.24) gimė jiems sūnelis, Vytautas. Jis buvo tėvui didelė paguoda ir džiaugsmas rudenėjančio gyvenimo dienose.

Palanga Šliūpo atsikėlimo metu buvo vis auganti ir gražėjanti vasarvietė, lietuvių vasarotojų labai mėgiama. Bet administraciniu atžvilgiu ji tebuvo valsčiaus centras, atseit laikyta eiliniu Lietuvos miesteliu. Šliūpas tuojau suprato, kad Palangai, dera turėti atskirą savą administraciją savitiems reikalams tvarkyti, nepriklausomą nuo valsčiaus. Tad jis ir išrūpino Palangai miesto teises, atseit, išskyrė ją iš valsčiaus. Jos pirmuoju burmistru tapo Šliūpas ir išbuvo juo iki 1939 m. vidurio. Apie burmistravimą Šliūpas savo autobiografijoje užsimena trumpai šiais žodžiais: „Nors senstelėjęs, o kviečiamas Palangoje burmistrauti kelis kartus aš patarnavau sulig savo išgale, nors kartais, ypač miestui nudegus 1938 m., teko pakelti nemaža sunkenybių[14].

Burmistro Šliūpo vaidmuo išryškėjo, kai jis suruošė skautų įkūrėjo Baden - Powellio ir jo šeimos iškilmingą priėmimą 1933 m. vasarą. Jis atvažiavo pakviestas į Lietuvos skautų sąskrydį. Pats prezidentas A. Smetona sutiko didįjį svečią, o burmistras visame priėmime tarnavo prezidentui vertėju ir kartu buvo svečio viešnagės šeimininku. Jis iškilminga kalba sveikino skautybės kūrėją Palangos miesto vardu ir įteikė jam gintarinius miesto raktus. Baden - Powellio atsilankymui atminti viena Palangos gatvė pavadinta jo vardu.

Palangoje gyvendamas Šliūpas neužsidarė vien burmistro pareigose. Jis gyvai sekė visuomeninį gyvenimą ir nepaleido plunksnos iš savo rankų. Jis paruošė keletą verstinių ir originalinių raštų. Sielojosi valstybiniais reikalais, kurie vystėsi, jo manymu, negera linkme. Jis rašė A. Smetonai memorandumus[15]. Kartą (1935.XI. 23) pakviestas kalbėti kariuomenės šventėje išdrįso pasakyti smarkoką opozicinę kalbą. Pačiam prezidentui, vyriausybės nariams

14. *Išpažintis*, 13 p.

15. „... aš esmi bent kelis memorandumus Smetonai rašęs ir vieną kartą atviroje kalboje aš prezidentą perspėjau, kad aš pribijau, ar jis nebus Lietuvos paskutinis prezidentas". *Išpažintis*, 14 p.

ir aukštiems karininkams klausant, Šliūpas drąsiai dėstė valstybės negeroves sakydamas: „Mes evoliucijos žmonės trokštame pažangos valstybės mechanizme laisvės kryptimi, o ne kryptimi despotizmo ir tautos išnykimo“[16].

Nors kalba buvo nukreipta prieš valdžios politiką, tačiau auditorija ramiai, nekliudydama klausė ir kalbėtojui baigus plojo. Tik prezidentas, būk, išeidamas pasakė: „Šliūpas nori Lietuvoje revoliuciją sukelti“[17].

Šliūpas gyveno Lietuvoje nesitaikstydamas visai nei su parlamentariniu, nei su vad. autoritetiniu režimu. Iš esmės jis paliko opozicijoje tiek vienam, tiek kitam. Tačiau visuomenė (išskyrus kaikuriuos katalikus), net ir karo vadovybė, gaubė jį pagarba ir tas vertė valdžios sferas leisti jam veikti, kalbėti ir rašyti kaip tinkamam, nevaržyti jo. Kaip plačioji visuomenė gerbė Šliūpą, parodė surengtas jo 75 metų amžiaus sukaktuvių minėjimas valstybės teatre Kaune 1936.III.4.

Kaip minėjimas vyko, aprašė pats jubiliatas, prisimindamas jį po kelerių metų ir dar panaudodamas turėtą išlikusią medžiagą. Prieš suminėdamas kalbas ir sveikinimus Šliūpas šiaip prisimena tą šventę: „Ką besakytų socialistai ir kunigai, ar kitokio plauko ponai, lietuviškoji visuomenė iškėlė man tokias 75 - metines sukaktuves, kokių retai kuris žmogus tesusilaukia“[18]. Įvedamuoju žodžiu iškilmes pradėjo universiteto rektorius. Po jo kalbėjo pats švietimo ministras. Po jo kalbos buvo sugiedotas himnas. Sekė profesorių M. Biržiškos ir Dubo kalbos. Jos buvo, atrodo, daugiau sveikinimo kalbos. Tuo baigta pirmoji minėjimo dalis. Antrąją dalį pradėjo iškilmių komiteto pirmininkas savo žodžiu; po to kalbėjo Dr. K. Grinius ir gen. Bulota. Jų kalbos, reikia manyti, buvo pagrindinės. Jie abu apibūdino jubiliato darbus. Po šių kalbų pra-

16. Rankraštis *„Kariuomenės šventės proga“*. Be šio rankraščio yra platesnis kalbos tekstas, parašytas Šliūpo 1935.XII.10 d. ir išspausdintas *Naujienose* 114 nr. 1936.V.13 d. Spausdinio redakcija skirtinga nuo rankraščio. Be to, šiame spausdintame tekste Šliūpas mini savo Smetonai 1935.XI.4 d. pasiųstą memorandumą su 5 punktų siūlytą programą. Joje reikalauta leisti rinkti seimą, senatą, kalba apie prezidento rinkimą, apie konstitucijos reformą, apie bažnyčios atskirimą nuo valstybės ir t. t.

17. Rankraštis.

18. *Išpažintis*, 27 p.

sidėjo trečioji iškilmių dalis: sveikinimai žodžiu, raštu ir telegramomis. Jų Šliūpas priskaito 49. Vos kelių jų duoda tekstus,dažniausiai paminimi tik siuntėjų vardai. Sakosi esą dar „daug praleista". Žodžiu sveikino 17 kalbėtojų. Jų tarpe žymesnieji sveikintojai buvo: Krašto apsaugos ministras, Kauno burmistras, Maž. Lietuvos atstovas, Karo Invalidų sąjunga, Žemės Ūkio Akademijos atstovas, Jaunoji Lietuva.

Iš žodžiu sveikinusių tinkamiausiai pagerbė Šliūpą savanoriai. Jų atstovas K. Škirpa, perskaitęs sveikinimo raštą, įteikė jam pačiam ir jo šeimai kelionės bilietus į Ameriką ir atgal. Šliūpai gražiai pasinaudojo jais ir ateinančią vasarą visi trys plaukė per Atlantą. Šliūpas po 15 metų susitiko su savo tautiečiais, kurių tarpe tiek daug veikė. Panašiai apdovanojo Šliūpą ir Amerikos lietuvių (Brooklyno siuvėjų) įkurtoji „Drobės" bendrovė. Jos atstovas, sveikindamas Šliūpą, pastebėjo: „Šiai dienai prisiminti leidome sau įnešti į Tamstos jubiliejaus rengėjų kasą 150 litų ir turime drąsos prašyti bet kuriuo laiku užeiti į mūsų krautuvę, kur tuojau bus pasiutas kostiumas ir paltas iš mūsų fabrike pagamintos medžiagos". Įrašęs šį „Drobės" sveikinimą, Šliūpas pridūrė: „Drobės" rūbais pasipuošęs aš su šeima keliavome nepoilgam į Ameriką apsilankyti".

Šliūpo pagerbimas 75 metų sukaktuvėse buvo iškilmingiausias ir paskutinis Lietuvoje. Jo 80 gimimo metai (1941 pavasarį), kurie irgi turėjo būti paminėti, jau sutapo su pirmąja bolševikine okupacija. Jie tapo tylomis praleisti. Mat, Šliūpas nuo pirmosios dienos nebuvo rusiškiems - sovietiniams okupantams persona grata.

4. ŠLIŪPAS LITERATAS IR LAISVAMANYBĖS SKLEIDĖJAS

Kaip Amerikoje, taip ir Lietuvoje Šliūpas buvo dvigubas veikėjas. Iš vienos pusės jis ėjo į visuomenę su tautine ir pasaulėžiūrine propaganda, stengėsi organizuoti, šviesti ją ir kartu žadinti jos tautinę sąmonę. Iš kitos pusės, jis buvo visą laiką didelis plunks-

nos darbininkas pagal jam įgimtą polinkį. Kaip propagandoje, taip ir raštuose Šliūpo veikla šakojosi dviem kryptimis: lituanistine ir laisvamaniško švietimo. Jo pirmieji raštai lietė lietuviškas problemas. Vos tik įsikūręs Lietuvoje, susirišęs su prekybos ir pramonės įmonėmis ir ėmęs mokyti Biržų ir Šiaulių gimnazijose, jis išleido knygutę *Šis - tas iš pasaulinės prekybos istorijos* (1922). Panašaus turinio antrą kūrinėlį paskelbė tais pačiais metais Amerikoje (So. Bostone): *Prabengtis lietuvių tautos senovėje.* Įžangoje paaiškina, kas jam yra žodis „prabengtis" ir koks knygutės tikslas. „Šitam veikalėlin trumpai sutraukiau žinutes apie lietuvių prabočių prabengtį, beje, medžiaginį pasiturėjimą, ypač ant akies turėdamas jų pramonę ir pirklybą". Kaip minėti du veikaliukai, taip ir trečiasis *Hygiena arba sveikatos dėsnių mokslas* (1928) ir skirtas gyvenimiškam reikalui. Veikalas išaugo iš pamokų, dėstytų Biržų ir Šiaulių gimnazijose. Tada jis buvo sumojęs parašyti higienos vadovėlį mokykloms. Kai pats švietimo ministras — kad ir netiesioginiai — atstūmė jį nuo mokyklinio darbo, jis pakeitė savo sumanymą. Užuot rašęs mokykloms, parengė higienos mokslo veikalą Lietuvos visuomenei. Veikalas buvo parašytas sekant žymiais to mokslo autoritetais, buvo pirmas tos rūšies darbas lietuvių kalba. Tarsi papildymas prie šio veikalo sekė brošiūrėlė *Ryžkimės būti sveiki* (1932). Jau minėta *Senovės ir viduramžių medicinos istorija* ir priklauso mediciniškų darbų grupei.

Šie darbai, taip sakant, kilę iš Šliūpo, daktariškos profesijos, laikytini daugiau proginiais, susidėjusiomis aplinkybėmis paruošti. Šiaip savo polinkiu Šliūpas paliko humanitarinių mokslų, ypač istorinių, autorium. Šios rūšies darbai visada traukė jį. Dideliuose seniau parašytuose tomuose daug vietos skirta reformacijai Lietuvoje. Tas dalykas parūpo Šliūpui ir Lietuvoje apsigyvenusiam. Netrukus paskelbė veikalą *Reformatų bažnyčia Lietuvoje Radvilų laikais* (1929).

Šliūpo laisvamanybės skleidimo darbe Lietuvoje savaimingu įtarpu galima laikyti jo pakartotinai išleistą knygutę *Tikri ir netikri šventieji* (1930). Ji buvo parašyta ir pirmu leidimu išleista Amerikoje 1907 m. Šliūpas ją paskelbė maždaug tuo pačiu metu, kai išspausdino Biuchnerio *Spėką ir medžiagą* vertimą ir *Tikybą ar mokslą*; kai užsimojo, apšviesti tautiečius laisvamanišku mokslu, priešingu bažnyčios skelbiamajam. Brošiūrą — *Tikri ir netikri*

šventieji rašė užsimojęs nuvainikuoti du šventuosius, lenkų Šv. Stanislovą ir viduramžių Šv. Ermenegildą ir dar pavaizduoti keturius vad. mokslo kankinius, t.y. bažnytininkų persekiotus ir nužudytus tiesos ieškotojus. Prie to dar įterptas viduramžių dvasinio iškrypimo vaizdelis — saviplakų (flageliantų) pasirodymas. Vargiai būtų prasmės paskelbti tą brošiūrą antrą kartą Lietuvoje, jei ji jam nebūtų tam tikru būdu „suaktualėjusi". Kaip iš prakalbos matyti, ji jam pasidarė „aktuali" dėl prel. K. Olšausko nusikaltimo, nužudant savo sugyventinę (1929). Tragiškas ir labai sensacinis įvykis paskatino Šliūpą išleisti brošiūrą antrą kartą ir josios įžangoje itin nepadoriai pulti kunigus ir juodinti bažnyčią. Aukštojo dvasiškio nusikaltimu pasinaudojo visam kunigų luomui suniekinti, tiesiog subiaurinti, skelbiant jį esant pragaištingą tautai. „Luomas, kuriam ne tautos labas, bet savo kastos gerovės terūpi, netinka vadovauti tautos dorovei, tautos švietimui, tautos metrikacijai"[19].

Dėl tos prakalbos Šiaulių klebonas įteikė skundą Šiaulių apygardos teismo gynėjui ir šis iškėlė Šliūpui bylą. Teismas savo nuožiūra, nepaisydamas Šliūpo kaltinamojo pageidavimo pasirinko du aukštus dvasiškius ekspertais. Negalima pripažinti, kad teismo ekspertų parinkimas byloje, kurią iškėlė dvasiškis, būtų buvęs bešališkas teisėjų aktas. Teisėjams jau iš anksto turėjo būti žinomas ekspertų nusistatymas bylos ir kaltinamojo atžvilgiu. Tik kompetetingi pasauliečiai ekspertai tegalėjo pažvelgti į bylą iš moksliškos, bešališkos pusės ir kiek galima objektyviau tokią ekspertyzą teismui pateikti. Bet teismas šiuo atveju elgėsi mūsuose tuo metu vyravusios perdėm konservatyvios, probažnytinės dvasios poveikyje ir nedrįso pasaulinių ekspertų pasirinkti. Tad teismas, išklausęs šališkų ekspertų, apkaltino Šliūpą. Jam priteisė vieną mėnesį arešto, bet atleido nuo skirtosios bausmės atlikimo, „jeigu jis vienerių metų laikotarpyje nenusikals". Nepatenkintas Šiaulių apygardos teismo sprendimu, Šliūpas apeliavo į Lietuvos respublikos vyriausią tribunolą. Tribunolas patvirtino apygardos teismo sprendimą[20].

19. *Tikri ir netikri šventieji*, 6 p.

20. Apie šią Šliūpo bylą rašė V. Meškauskas, „Šliūpo tragedija Lietuvoje", *Vienybė*, 13 nr. 1961.III.31, A. Kučas, *Kun. Staniukynas*, 1965, 21-22 p. ir kun. M. Valadka, *Už laisvą lietuvį*, 1970, 178 p. ir t.

Šis kad ir formalus nuteisimas yra aiškus įrodymas, kaip Šliūpas su savo radikaline pasaulėžiūra negalėjo susiderinti su valstybės politine kryptimi ir jos oficialia ideologija. Štai kodėl jis, nors jam ir buvo viešai reiškiama pagarba, paliko vis dėlto tūnoti visuomeninio gyvenimo paraštėje[21].

Šliūpui, kaip ir kitam dideliam aušrininkui dr - ui J. Basanavičiui, gyvai rūpėjo Lietuvos proistorė ir tautosaka. Minėtos didelės istorijos pirmojo tomo gerą dalį jis kaip tik ir skyrė šiems dalykams. Dar Amerikoje (1897) išvertė ir išspausdino E. Veckenstedto veikalą *Mytai, pasakos ir legendos žemaičių.* Lietuvoje ėmėsi rašyti originalų darbą *Lietuvių, latvių bei prūsų arba baltų jų prosenių mitologija* (1932). Veikalas susideda iš dviejų dalių: tautos (jo vadinamos padermės) kilmė ir tautos mitologija. Pirmoje proistorinėje dalyje jis vis dar sekė Basanavičiaus nemoksline teorija apie lietuvių tautos kilmę. Antroje dalyje davė nemaža tautosakos rinkinių. Bet ir čia sekė nekritiškais senais autoriais, kaip T. Narbutu, A. Kotzebue ir naujaisiais, J. Žiliumi, A. Račkumi. Tai buvo menkas įnašas į lietuvių tautosakos mokslą. Šliūpo mokslininko atsilikimo ženklas tada jau pažengusioje šio mokslo srityje.

Netolimos praeities istorijai skyrė biografinį rašinį *Juozas Zauka ir kun. Aloyzas Šliūpavičius — du žymūs darbuotojai Lietuvoje.* Jau tiesiog nepriklausomą Lietuvą lietė veikalas *Katalikų bažnyčios veikimas nepriklausomoje Lietuvoje nuo 1919 iki 1933 m.* (1933).

Ypatingas ir vienintelis darbas savo pobūdžiu Šliūpo raštų tarpe yra *Valstybė ir jos uždaviniai.* Jis parašytas minint pirmą nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį (1928) ir spausdintas daugelyje tada ėjusio dienraščio *Lietuvos Aidas* atkarpų. Po metų buvo išleistas atskira knygute Šiauliuose. Žymiai sutrumpintas darbas tapo pakartotas jo paties leistoje *Laisvoje Mintyje* 15 - 16, 17, 18 ir 19 nn. (1939.VIII.1 - 15, X.1), su pakeista antrašte *Mintys apie ateities valstybę.*

Pirmoje platesnėje redakcijoje sakėsi rašinį laikąs savo testamentu, kuriuo jis norįs pavaizduoti, kaip turėtų būti ateityje su-

21. Pats Šliūpas apie teismo sprendimą kalba: „Teismas mane nuteisė vienam mėnesiui lygtinio kalėjimo, jeigu vienų metų eigoje nenusikalsiu. Ir nenusikaltau", *Išpažintis,* 13 p.

tvarkyta valstybė, kad visur klestėtų gerovė ir laimė. Sutrumpintoje redakcijoje prisiminė savo pirmą, tur būt, panašų į šį, darbelį *Vargai, jų kiltis, ūgis ir vaistas nuo jų.* Jį prisiminęs tęsia: „...o dabar, mano gyvenimo saulei jau leidžiantis, paruošiau bendrus metmenis, kaip galima sukurti valstybę, kurioje nebūtų turtuolių ir skurdžių, visko pertekusių ir nieko neturinčių, kurioje viešpatautų visų pasitenkinimas ir gėris, taip, kad žemė virstų tokiu rojumi, kokį tikintieji svajoja rasti po mirties"[22]. Šiuose žodžiuose prasikiša Šliūpo radikali, laisvamaniška ideologija, be atvangos skelbta Amerikos lietuviams. Amerikoje jis susidūrė su aštriu pasipriešinimu iš konsevatyvinių tikinčiųjų sluoksnių, kaip ir Lietuvoje. Skirtumas tik tas, kad Amerikoje, išeiviško gyvenimo sąlygose tas pasipriešinimas buvo siauras, pasklidusių bendruomenių (parapijų) vedamas. Tuo tarpu Lietuvoje jis ėjo iš paties tautos kamieno. Mat, mūsų tauta, nors ir buvo pokarinių radikalinių sąjūdžių paliesta, tačiau iš esmės paliko ištikima per amžius įkvėptajai bažnytinei ideologijai. Bažnyčia ir kunigai jai vis tebebuvo dvasinio gyvenimo šaltinis. Didelė mūsų tautos dauguma nenusisuko nuo jo. Tai aiškiai parodė kad ir 1920 m. Steigiamojo seimo rinkimai, kuriuose krikščioniškos, bažnyčios palaikomos partijos laimėjo absoliutinę balsų daugumą. Lietuvių tauta nebuvo priimli radikalioms Šliūpo idėjoms. Jo žadintas sąjūdis negalėjo būti masiškas. Jis paliko sektantiškas.

Užsigrūdinęs nuo pat jaunystės laisvamaniškoje pasaulėžiūroje, Šliūpas nedarė kompromisų su gyvenimu. Jis stengėsi keisti jį su nuoširdžiu įsitikinimu pasitarnauti savo tautai. Vis tas jo nepalaužiamas tikėjimas mokslo, ypač gamtos, galia, nešančia žmonijai palaimą ir išsklaidančia tikėjimo miglas, buvo jam paskata skleisti savajai ideologijai. Tam reikalui ruošė daugiausia verstinę literatūrą ir spausdino ją paties įsirengtose spaustuvėse Biržuose ir vad. „Titnago" spaustuvėje Šiauliuose. Jis ėmė daugiau jam žinomus anglosaksų autorius. Pirmas jo darbas Lietuvoje, skirtas laisvamanybės propagandai, buvo anglų labai žinomo senovės istoriko J.B. Bury veikalo *Minties laisvės istorija* vertimas (1923). Po šio labai rimto ir tikrai mokslinio veikalo sekė daugiau propagandinio turinio tendencingas anglo kataliko ekskurigo ir net bu-

22. *Laisvoji Mintis* (toliau cituojama *L.M.*) 15-16 (1939) 2 p.

vusio jėzuito, airiškos kilmės, J. McCabe's knygutės *Religijos kilmė* vertimas (1937) ir antros *Ką krikščionybė nuveikė bendruomenės labui* (1937). Abiejų veikaliukų, ypač antrojo, tikslas buvo griauti vyravusią nuomonę, kad krikščionybė sukūrusi vakarų kultūrą ir padėjusi iškilti baltajai rasei. Autorius įrodinėja priešingai. Pabrėždamas istorijos etapus nuo krikščionybės pradžios iki pat XX a. pradžios, jis stengiasi įtikinti skaitytoją, jog bažnyčia buvusi visą laiką progreso trukdytoja, laisvos minties persekiotoja. Apskritai, McCabe's knygutė *Ką krikščionybė nuveikė bendruomenės labui* yra tipiškos švietimo laikmečio atrūgos XX a. pradžioje.

Išskirtinai pažymėtinas Šliūpo priedėlis prie McCabe's knygutės antrašte *Ką krikščionybė davė Lietuvai* su ženklia paantrašte: „Vienas iš paskutinių Mohikanų šneka į Lietuvos barometrą, studentiją". Atrodo, šis rašinėlis buvo studentams skaityta paskaita. Jos tikslas — parodyti, jog bažnyčia nuo pat pradžių buvusi lietuvių tautos kenkėja. Jis visur mato jos smurtą, fanatizmą, išryškėjusį ypač reformacijos metu. Prikišamas bažnyčios vadovams gobšumas, turtų grobstymas, lenkinimas. Bažnytininkų prietaringumas, jų palaikytas tikėjimas raganavimu buvusi priemonė skriausti, persekioti liaudį. Poskyriu „Raganoms dekretai" duodama — sekant istoriku Untuliu — keletas raganų persekiojimo pavyzdžių. Žinoma, Šliūpas nesuprato, kad raganavimas buvo apgailėtina laiko liga, paplitusi visoje Europoje ir net nesvetima ir Amerikos pasauliui XVII a.[23]. Aplamai, priedėlis yra perdėm aštri invektyva katalikų bažnyčiai. Jis vertintinas tik dėl paduodamų faktų.

Laisvamaniškai propagandai Šliūpas pasinaudojo didelio amerikiečio agnostiko, pulkininko R.B. Ingersollio paskaitomis. Ingersollis, protestantų dvasininko sūnus, stropiai auklėtas bažnytinėje dvasioje, tapo laisvamaniu, paveiktas Voltaire'io, Draperio, Buckles ir, aplamai, švietėjų raštų o be to dar racionalistės žmonos. Kilus pilietiniam karui, jis suorganizavo vienuoliktą Ilinojaus pulką kovai su pietiečiais ir jam vadovavo turėdamas pulkininko laipsnį. Pulk. Ingersollis iš profesijos buvo advokatas ir garsėjo nepaprasta iškalba. Žavingomis kalbomis varė plačiai politinę propa-

23. Žiūr. J. Demos, „Underlying themes in the witchcraft of Seventeenth-century New England", *American Historical Review*, 75, 5, June 1970.

gandą ir kartu skleidė laisvamanišką mokslą. Vieną jo kalbą „Dievų sutemos", skirtą žmonai Ingersollienei, „moteriai be prietarų", išvertė Šliūpas. (1937).

Knygutė — pirmiausia racionalistinė Šventraščio kritika, nurodant jame esančius su protui nesuderinamus ir net dorovei priešingus tvirtinimus. Su nuostabia, žavia gražbylyste, kuri ir lietuvių kalboje gan patraukliai ir taisyklingai skamba, rodoma buvusi ir esanti praraja tarp mokslo ir tikėjimo. Reiškiama viltis, jog mokslo pažanga ją išlyginsianti. Mokslas nustelbsiąs tikėjimą. Tai išvada, kurią ir Šliūpas nesiliaudamas skelbė.

Rimtai ir tikrai moksliškai skleisti laisvamanybei tiko Šliūpo išverstas K.G. Alleno veikalas *Dievo idėjos raida arba evoliucija* (1938). Veikalas pagrįstas evoliucijos idėja, pritaikyta visuotiniam žmonijos tikėjimui dievybe. Tyrinėjimo centre — krikščionybės kilmė. Jai skirtas pirmas ir du paskutiniai skyriai. Tarp jų įterptas dar vienas ilgas skyrius, kuriame aiškinama, kaip kilo Dievo idėja įvairiose tautose. Giliai moksliška knyga, vertingas įnašas į mūsų negausią etnologinę literatūrą. Deja, nesklandi ir netaisyklinga kalba sunkino jai kelią į mūsų skaitytoją. Knygos leidėjas ir vertėjas pageidavo, leisdamas tą knygą, „išvilkti savo tautiečius iš dvasios snaudulio ir apjakimo". To tikslo siekdamas, jis būtų geriau pasitarnavęs, pasirūpinęs geresniu vertimu.

Laisvamaniui Šliūpui vis rūpėjo mokslo vardu slopinti tikėjimas (katalikiškąjį tikėjimą). Mokslo duomenimis remdamasis, jis stengėsi įrodinėti, kad kiekviena religija yra istorijos padaras ir kilusi iš vieno ir to paties šaltinio — žmonijos dvasios evoliucijos. Šiam teiginiui įrodyti geriausiai tiko įvairių primityvių religijų kilmės ir raidos lyginimas. Tam tikslui jis išvertė ir išleido anglų unitarų kunigo J.E. Carpenterio veikalą *Palyginamoji religija* (1926). Duodama plati apžvalga seniausių religijų, daugiausia orientališkų, kreipiamas ypatingas dėmesys į jų kilmę ir panašumą. Visur įterpiamas lyginimas su senovės žydų tikyba ir su iš jos išriedėjusia krikščionybe. Tuo būdu išvedama, kad krikščionybė yra pozityvi religija, kaip ir visos kitos, žmonijos dvasinės evoliucijos išdava.

Šliūpas skiepijo laisvamanybę ne vien verčiamomis knygomis. Jis, be abejo, gerai numanė, kad knygomis galima pasiekti vien

šviesuomenės sluoksnius ir tuo juos paveikti. O jam rūpėjo nešti laisvamanybę ypač į liaudį, į plačiuosius tautos sluoksnius. Dviem keliais jis ėjo su savo mokslu į liaudį: per įsteigtą draugiją ir per periodinę spaudą.

Įsteigtoji laisvamanybei skleisti liaudyje organizacija buvo pavadinta Etinės Kultūros draugija (EKD). Pirmą jos skyrių įsteigė Biržuose apie 1922 m., 1924 antrą skyrių Šiauliuose. Draugijos centru netrukus tapo Kaunas, kur įsisteigė keli skyriai. Šliūpo ir jo padėjėjų pastangomis draugija vis plėtėsi ir jos skyriai steigėsi miesteliuose ir net kaimuose. Paties Šliūpo liudijimu, draugija 1937 m. turėjo apie 140 skyrių[24].

Draugija skleidė žodinę propagandą, o dar labiau periodinę spaudą. Pirmas žurnalas, tikęs jos propagandai, buvo *Vaga*, leistas kas mėnesį Kaune nuo 1931 m. pradžios. Žurnalą leido Mokslo ir Švietimo draugija, sudarytą iš į laisvamanybę linkusių kultūrininkų. Žurnalo redaktoriumi pasirašydavo Kauno universiteto romanistikos profesorius V. Dubas (tikruoju redaktoriumi buvo V. Kviesk a). Žurnalo bendradarbių tarpe nuo pat pradžios matome ir Šliūpą. Žurnalas ėjo beveik ištisus metus ir su 10 numeriu sustojo.

Metai su viršum praslinko neturint laisvamaniams savo organo, kol 1933 m. pradžioje išėjo dvisavaitinis *Laisvamanis*, pirmas tikras EKD organas. Nuo 4 nr. virto savaitraščiu ir su 11 nr. baigė savo dienas. Po kelių mėnesių pertraukos 1933 m. lapkričio m. pasirodė vienkartinis leidinys *Laisvoji Mintis*. Nuo tų pačių metų gruodžio m. jau ėmė eiti periodiškai mėnesiniu žurnalu, Šliūpo redaguojamu.

Iki 1935 m. galo jis laikytas EKD Kauno skyriaus leidiniu. Nuo 1936 m. pradžios paverstas visos draugijos mėnesiniu žurnalu. Nuo 1939 m. pradžios L.M. pradėta leisti kas dvi savaitį. Jo redaktoriumi paliko Šliūpas iki pat pirmosios bolševikų okupacijos. Žurnalas ėjo ir po bolševikų okupacijos išimties keliu, tik jau ne Šliūpo, bet K. Korsako redaguojamas. Jis ėjo iki pat karo pradžios.

Neteisingai eigtasi, kai L.M. nuo pat pradžių lipdyta bedievybės etiketė ir nepripažinta jai mokslinės kultūrinės vertės. Iš tikrųjų, žurnalą Šliūpas stengėsi laikyti visą laiką gan aukštoje

24. Laiškas Aldonai 1937.VI.15 d.

mokslinėje plotmėje ir persunkti tauriomis humanizmo ir etikos idėjomis. Tik vienas kitas bendradarbis prasikišdavo kartais su lėkštomis, propagandinėmis mintimis. Bet to negalima pasakyti apie Šliūpą. Jis vedė Lietuvos L.M. anos Amerikos L.M. kryptimi, atseit stengėsi teikti tautiečiams tikrą mokslą, tik, žinoma, pozityvistinį. Skirtumas tik tas, kad Amerikos L.M. laikytasi arčiau akademinės krypties ir neliesta lietuviškosios visuomenės gyvenimo smulkmenų. Joje buvo daug vietos skiriama gamtos mokslų dalykams, duodant nemaža verstinių straipsnių. Lietuvoje leista L.M. ribojosi beveik vien humanitariniais mokslais, duodant pirmenybę istorijai. Istorija buvo jam priemonė laisvamanybei skleisti. Su istorine laisvamanybe Šliūpas pasirodė Lietuvoje toks pats, koks jis buvo ir Amerikoje; jis buvo visą laiką racionalistinės, nuo švietimo laikų ėjusios istorijos sampratos sekėjas. Pagal tą sampratą jis griovė antgamtinę krikščionybės, kaip ir kiekvienos tikybos, prasmę. Tos Šliūpo racionalistinės galvosenos ryškiu pavyzdžiu gali būti laikomas jo straipsnis „Iškilmių reikalu"[25]. Čia jis tarp ko kita kalba: „Kai kurios idėjos yra bendros žmogaus minčiai ir kyla visur įvairiais laikais, visokiose vietose ir aplinkybėse. Štai, pvz., nemirtingumo idėja turėjo mūsų tautos prabočiai ir todėl prie velionio dėjo ginklus, pinigus, valgį, drapanas ir papuošalus menamajai vėlei kitame pasaulyje. Tą patį reiškinį matome Egipto piramidėse, graikų Elisijumo laukuose. Žydai iš persų perėmė nemirtingumo mintį... Indijoje vėlė pereidinėjo įsikūnijimo eiles ir t.t... Krikščionių prisikėlimas rymo ant menamo Kristaus prisikėlimo iš karsto: tikintieji kelsis jam antru kartu atėjus". Tai racionalisto istoriko, laisvamanio samprotavimas. Jei jis prie šių išvedžiojimų būtų sustojęs ir jokių išvadų nedaręs, tai paliktų vien istorikas mokslininkas. Bet Šliūpas toks nebuvo. Jis gimė agitatoriumi, kaip kartą pats prisipažino. Agitatoriumi jis pasirodė ir prie tik ką cituotos vietos pridurtoje pastaboje: „Kas tokią klaikią idėją norėtų skolintis, ar giedoti himnus prisikėlusiam ir dangun įžengusiam Viešpačiui? Nūdienis žmogus savo nemirtingumo ieško savo papėdininkuose ir labuose darbuose, atliktuose savo artimo, ar bendruomenės ir žmonijos naudai"[26]. Kai Šliūpas taip nuverti-

25. *L.M.* 1(63) nr., 1938. 1.
26. *T.p.* 2 p.

no antgamtinį tikėjimą, jis iškėlė savo nuolat kartojamą laisvamanišką credo: „Mokslas ir menas yra mūsų atrama, o etika — kelią rodančioji žvaigždė“[27].

Šliūpas turėjo tikslą nešti savo laisvamanišką mokslą į plačią visuomenę ir todėl L.M., kuri turėjo būti mokslinis žurnalas, pavertė vis dėlto iš dalies ir publicistiniu, propagandiniu leidiniu. Jis skyrė jį būti vadovu EKD būreliams ir jų nariams. Būdamas priešiškai nusistatęs religijai, Šliūpas stojo aiškiai ir prieš Lietuvos bažnyčią ir jos hierarchiją. Jo žurnale buvo pilna priekabių, išpuolių, kaltinimų, tikrų ir pramanytų, nukreiptų prieš ją. Beveik per visus žurnalo numerius jis tęsė savotišką laikraščių apžvalgą, daugiausia katalikiškų, su bendra antrašte: „Šventieji trupinėliai“. Joje duodavo parinktas laikraštines ištraukas iš bažnyčios ir dvasiškių buities ir jas savaip, kartais su ironija ir net su panieka komentuodavo.

Šliūpas su savo šalininkais nesitenkino propagavę laisvamanybę žurnalu, knygomis ir žodžiu, važinėdami su paskaitomis. Jie siekė drauge ir praktiškų, apčiuopiamų tikslų. Jų svarbiausieji buvo du: įsitaisyti įvairiose vietose savas laisvamaniškas kapines ir iškovoti civilinės metrikacijos įstatymą. Kapinės jiems pasisekė įsisteigti vienoje kitoje vietoje, kurioje gaudavo iš geradarių padovanotą sklypą. Žymesnės jų buvo Palangoje, Šiauliuose ir Kaune (prie Raudondvario). 1937 m. Šiaulių kapinėms duotas Bielskio vardas, kai ten palaidojo to vardo žinomą Šiaulių inžinierių veikėją. Kur kas sunkiau vyko kova dėl civilinės metrikacijos. Krikščionių demokratų valdymo laikais apie ją, žinoma, negalėjo būti nė kalbos. Po gruodžio 17 d. (1926 m.) perversmo „liberalesnė“ tautinė vyriausybė (gal būti oportunistiniais motyvais) neskubėjo su ja. Šliūpui civilinės metrikacijos projektas vis gyvas buvo ir jis nesiliovė jo judinęs. Gal jo ir EKD pastangomis, o gal ir dėl vyriausybės kiek pasikeitusios pozicijos ryšium su kai kurių bažnytininkų politikavimu, metrikacijos klausimas pagaliau pajudėjo. 1937 jis buvo baigtas svarstyti Valstybės Taryboje. Kaip Šliūpui rūpėjo civilinės metrikacijos klausimas, rodo jo laiškas Aldonai, kur jis rašo: „Jau dvi savaitės kaip grįžome iš Kauno. Ten teko sueiti su daugeliu „ponybės“. Civilinės metrikacijos projektas jau išdirbtas

27. *T.p.*

Valstybės Taryboje, bet kada pateiks seimui... nežinoma"[28]. Gal būti dėl kunigų sukelto triukšmo, (tikintieji buvo kurstyti siųsti vyriausybei protestus dėl įstatymo, o vyskupai išleido aplinkraštį prieš jį), įstatymas į seimą taip ir nenuėjo. Bet už tai 1938.II.11 paskelbtoje konstitucijoje 121 straipsnyje buvo pasakyta: „Gimimo, jungtuvių ir mirimo aktai daromi valstybės organų įstatymo nustatytomis sąlygomis ir tvarka". Dėl šio po ilgų metų iškovoto nuostato Šliūpas džiūgaudamas rašė: „Stojome į naujas gyvenimo vėžes. Dar nesame visko atsiekę, ko kraštui reikia, tačiau aišku, kad pasukome nauja linkme, ir, nugalėję kliūtis, toliau keliausime išminties ir teisėtumo keliu"[29]. Džiūgavimas, pasirodė buvęs per ankstyvas. Valdžia neskubėjo paskelbti konstitucijos pažadėto ir valstybės Tarybos parengto įstatymo. Šliūpas tegalėjo pasidžiaugti antrą kartą tuo įstatymu vos 1940 m. pradžioje, kada ministras pirmininkas A. Merkys prisiuntė jam jo projektą iš ministrų tarybos[30]. Tačiau Vyriausybė ir dabar, iki Sovietų okupacijos, rodos, nesuskubo jo paskelbti. Jis tuojau imtas įgyvendyti okupantų sudarytos liaudies vyriausybės. Bene pirmas juo pasinaudojo pats teisingumo komisaras P. Pakarklis, susituokęs metrikacijos biure Kauno rotušėje.

Dar minėta Šliūpo nesėkmė įsteigti LEKD - jos gimnaziją. Pradžioje jis ją pageidavo turėti Palangoje. Kai švietimo ministerija nesutiko ir jai skyrė vietą Kaune, Šliūpas ir nesispyrė. Laiške Aldonai 1940.II.14, mini, kad jis įteikė švietimo ministrui prašymą jos reikalu. Pareikalauta dar pridėti paaiškinimų dėl kai kurių dėstytinų dalykų, k.a. etikos, palyginamosios religijos istorijos, evoliucijos ir eugenikos. Tai jis ir padaręs. Tuo, atrodo, Šliūpo užmojis ir pasibaigė. Jis gavo tik pranešimą, kad jo prašymas būsiąs svarstomas ministrų kabinete. Ministrų taryba greičiausiai nepažiūrėjo rimtai į Šliūpo laisvamaniškos gimnazijos projektą ir nedavė jam eigos.

Aplamai, Šliūpo laisvamanybės propaganda Lietuvoje paliko periferinė. Jis neįsiterpė su ja giliau į mūsų visuomenę. Sena, bež-

28. Laiškas Aldonai 1937.II.5 d. į Brooklyną.

30. Laiškas Aldonai 1940.II.14 d.: „. . .Pas mus naujiena: p. Merkys prisiuntė civilinės metrikacijos projektą iš Ministrų Kabineto".

nytinė ideologijos paženklinta dvasia giliai tūnojo mūsų tautoje ir nesidavė lengvai pakreipiama radikalinio šliūpiško liberalizmo linkme. Tiesa, laicistinė dvasia per kelerius Lietuvos nepriklausomybės metus kiek ūgtelėjo, bet ne tokiu laipsniu, kad tautos masė būtų atgręžusi nugarą bažnyčiai ir kunigams, kaip reikalavo Šliūpas ir jo sekėjai.

Šliūpo laisvamanybei kenkė ir jo priešų skleista mintis, kad jo šalininkai esą bolševikai. Negali sakyti, jog įtarimas nebūtų turėjęs pagrindo. Šliūpiškoji materializmu pagrįsta pasaulėžiūra, jo išpuoliai prieš bažnyčią ir kunigus ne kuo skyrėsi nuo bolševikų skleisto mokslo. Ideologinis polinkis į bolševizmą iškildavo kartais ir L.M. puslapiuose. Joje nuolatos smerkiamai kartotas Musolini ir jo fašizmo vardas, o nuo Ispanijos pilietinio karo pradžios ir Franco. Bet niekuomet nebuvo puolamas Stalinas ir rusiškas komunizmas. Kartą net pats Šliūpas gan palankiai atsiliepė apie Sovietų Sąjungą: „Iš daugiausia nuo karo nukentėjusių kraštų gal tik Sovietų Rusija parodė daugiau sveikos kūrybinės energijos ir iniciatyvos. Pastaroji panaikino tautų priespaudą, rasinę ir tautinę neapykantą, ant karo griuvėsių sukūrė milžinišką pramonę, atidengė naujus kelius jureivystei ir aviacijai (ledjūriuose, taigose, net šiaurės poliuje) ir ėmėsi ugdyti demokratines idėjas (sic!). Tai yra didelis veiksnys pasaulio taikai palaikyti ir pažangai skatinti“[31].

Gal būt tada šmėkšiojusi liaudies fronto idėja, kuri ir Lietuvoje buvo nesvetima, bus palenkusi Šliūpą ir kai kuriuos LEKD narius į Sovietų pusę. Liaudies fronto idėja ir palankumas Sovietų Sąjungai pakilo Lietuvoje po 1939 m. kovo m. krizės, kada netekta Klaipėdos[32]. Po sudarytos tuo metu koalicinės vyriausybės buvo kilęs vad. patriotinio fronto sąjūdis, į kurį turėjo įsijungti visos patriotinės organizacijos. Prie jo bandė šlietis net ir komunistai. Jie net išleido atsišaukimą „Į kovą už tikrą vienybę“[33]. Kaip komunistai, taip galėjo palinkti į patriotinį frontą ir LEKD -

31. *L.M.* 18 nr. 1939.IX.15 d.

32. Apie komunistų bandymą sudaryti liaudies frontą 1935-40 žiūr. S. Atamukas, *LKP kova prieš fašizmą 1935-40,* 1958; J. Daubris, *Laisvamanybė Lietuvoje.* 1936, 22-3 p.

33. S. Atamukas, *T.p.,* 218 p.

jos nariai. Bendroji tarptautinė padėtis, kylanti nacionalsocializmo - fašizmo grėsmė darė įtakos mūsų inteligentams, ypač nusiteikusiems prieš A. Smetonos režimą, ir juos kreipė Sovietijos link. Šiose aplinkybėse mūsų laisvamaniškoji inteligentija dėl pasaulėžiūrinės giminystės jautė labiau nei kiti palankumą Sovietų Sąjungai. Šliūpo cituotas pareiškimas apie ją tegali būti aiškinamas susidariusia tuometine dvasine nuotaika.

Nėra abejonės, kad LEKD - jos narių tarpe iš tikrųjų buvo komunistų partijos simpatikų ir net narių. Pavyzdys tam Joniškio agronomas Alfonsas Žukauskas, pasak Atamuką, „bendravęs su komunistų partija"[34]. Jis buvo net LEKD - jos centro valdybos narys. Pradžioje ramiai nuošaliai laikėsi. Apie 1939 pasireiškė ardomaisiais veiksmais draugijoje[35]. 1939.V.28 - 29 vykusiame draugijos suvažiavime Palangoje vėl buvo išrinktas į valdybą. Pasižymėjo sušaukęs slaptą mitingą Žaliakalnyje, kuriame dalyvavo ir bendrai posėdžiavo krikščioniškų ir komunistų partijų atstovai. Žukauskas pasiūlė rezoliuciją patriotinio fronto steigimo reikalu[36]. Po pirmos bolševikinės okupacijos 1940 m. jis tuojau buvo paskirtas aukštu pareigūnu žemės Ūkio ministerijoje. Dar aukščiau okupanto buvo nuo pirmų dienų iškeltas M. Gedvilas, taip pat žymus LEKD - jos narys. Jis tapo pasodintas į labai svarbią vidaus reikalų ministro kėdę. Mažosios tarybinės enciklopedijos žiniomis, jis jau 1934.VII įstojo į LK Partiją.

Tokiems nariams LEKD galėjo būti ir komunistinės veiklos priedanga.

5. KELIONĖ Į AMERIKĄ

Kaip jau minėta, per surengtas Šliūpo pagerbimo iškilmes jo 75 metų sukaktuvėms paminėti savanoriai - kūrėjai įteikė jam ir jo šeimai kelionės bilietus į Ameriką. Tad Šliūpas artimiausią vasarą

34. " , *T.p.*, 18 p.
35. *L.M.* 8 nr. 1939.IV.15, 5 p.
36. S. Atamukas, *T.p.*, 18 p.

su žmona ir šeštus metus einančiu sūneliu vyko per Atlantą. Važiavo ne šiaip sau pasižvalgyti, tarytum, paprastu keliauninku, bet turėdamas kai kurių praktiškų tikslų. S. Michelsonas liudija[37], jog jis važiavo į Ameriką tikėdamasis išrinkti bent dalį skolos iš savo buvusių pacientų, likusių jam skolingų už gydymą. Sako, skola visų pacientų siekusi $15.000 su kaupu. (Pats Šliūpas kažkur minėjo apie $18.000). Kiek jam pavyko tos skolos išgauti, negalima susekti. Pats Šliūpas apie tai niekur neužsiminė. Jis kalbėjo apie kitokius kelionės tikslus. „Kelionė pavyko labai gerai, ir mėginau savo tikslą atsiekti. O koks buvo tikslas? ...stengiausi pažangiuosius tautiečius ir jų darbą suglausti, suartinti, suvienodinti... Pakišau jiems idealą: lietuvybės meilę, didžiavimąsi demokratybe ir dvasinės kultūros kėlimą"[38]. Tai bendrais žodžiais nusakytas daugiau formalus kelionės tikslas. O dalykišką, daugiau apčiuopiamą kelionės tikslą parodė, kai lankė lietuvių gyvenamus miestus su paskaitomis. Apie jas kiek sužinome iš vieno Čikagoje 1936. VI.5 rašyto laiško Aldonai į Brooklyną. Šliūpas rašo, jog buvęs J. Bačiūno svečias jo Tabor farmoje, kur gyveno kurį laiką jo šeima; o jis važinėjo su paskaitomis. Ypatingai mini paskaitą toje pačioje Bačiūno vasarvietėje. „Salė buvo prikimšta žmonių ir po visam buvo vakarienė iš 140 žmonių". Džiūgauja geru pasisekimu: „Socialistai, komunistai, sandariečiai ir pažangūs katalikai dalyvavo. Daug užsisakė *Laisvąją Mintį*.

Laiške minimi dar miestai, kuriuos Šliūpas žadėjo lankyti, žinoma, su paskaitomis. Po Čikagos sakosi vyksiąs į Detroitą, Clevelandą, Filadelfiją, Waterburį ir į New Britain, o po to grįšiąs į Brooklyną. Brooklyne numatė turėti paskutinę paskaitą liepos 7 ar 8 d. Po to rengėsi grįžti į Lietuvą. Iš laiško išeitų, kad ilgiausiai buvo sustojęs Čikagoje, iš kurios darė minėtą šuolį į Tabor Farmą. Aldonai rašė, jog pasiliksiąs Čikagoje iki birželio 13 d. Čia dalyvavo tautinių kapinių 25 metų sukaktuvių minėjime. Iškilmės jam patikusios, kaip rodo jo užuomina L.M.[39].

Šliūpui nelengva buvo kalbėti „pažangiesiems" lietuviams, kurie vyravo jo klausytojų tarpe, ir kartu neparodyti esant pačiam

37. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, 403 p.
38. *L.M.* 9 nr. 1936.IX.
39. *L.M.* 1 nr. 1938.I.

nevisai palankiai nusiteikusiam Lietuvos režimo atžvilgiu. Juk žinoma, kad to meto Amerikos lietuviai, kaip „pažangiečiai", taip ir „atžagareiviai" (kunigų paveikti tikintieji) nepakentė autoritetinės Lietuvos santvarkos. Jie, aišku, laukė iš Šliūpo, kurio iš laisvamanybės išplaukiantis kairumas jiems buvo žinomas, visiško pritarimo jų opoziciniam nusistatymui Lietuvos atžvilgiu. Pagal paties Šliūpo prisipažinimą, jis kalbėjęs vengdamas politikos ir stengdamasis derintis prie pažangiečių pažiūrų. „Nurodinėjau jiems svarbą etinės kultūros, kurį darbą dirba Lietuvoje LEKD. Visur amerikiečiai gyrė laisvųjų kapinių steigimą, krematorijos reikalavimą, civilinės metrikacijos būtinumą ir labai domėjosi mintimi įsteigti laisvamanių pradinę mokyklą ir gimnaziją[40]. Reikia manyti, kad tais klausimais, kuriais Šliūpas domėjosi, jis ir kalbėjo. Jam labiausiai rūpėjo LEKD ir apie jos užsimotus tikslus jis daugiausia pasakojo. O galutinis siekiamas tikslas buvo gauti materialinės paramos užsibrėžtiems uždaviniams vykdyti. Šiuo atveju jis šį bei tą laimėjo. Visų pirma, surinko gerokai L.M. prenumeratos; užsiprenumeravo keli šimtai[41]. Šliūpo liūdijimu, buvo suplanuotas LEKD centras Čikagoje ir skyriai kitose vietose. Visur turėjo būti renkami pinigai ir siunčiami LEKD. Nieko nežinoma apie to plano įgyvendinimą. Greičiausiai jis paliko tik Šliūpo pageidaujamu rėmėjų pritarimu. Apčiuopiama parama LEKD buvo iš SLA gautieji $400 ir $100 iš *Keleivio* leidėjo Gegužio[42].

Šliūpas kalbėdamas negalėjo ribotis vien bendrybėmis apie Tėvynės meilę ir apie LEKD. Jam čionykščiai lietuviai kišinėjo ir kitus dalykus. Štai tuo metu veikęs Lietuvių kalbos Rymo katalikų bažnyčioje gynimo komitetas kreipėsi per dienraštį *Naujienas* (1936.V.29) į Šliūpą, kad jis savo kalbose pasisakytų prieš kunigus, stumiančius iš lietuvių bažnyčių lietuviškas pamaldas. Pasitikėdamas Šliūpo autoritetu, komitetas rašė: „Tikimės, kad užtektinai atvaizdavome padėtį. Todėl tikimės, kad Tamsta su sava paprasta drąsa prabilsite šiuo mūsų gyvybės ir lietuvybės išlaikymo klausimu"[43]. Ar Šliūpas tuo klausimu kalbėjęs ir, jei kalbėjęs, tai ką —

40. *L.M.* 9 nr. 1936.IX.
41. *T.p.*
42 *T.p.*
43. *Naujienos,* 1954.XII.9 d.

neteko patirti. Bet jis negalėjo išsisukti nekalbėjęs savo „pažangiesiems" klausytojams apie Lietuvos politinę padėtį. Jis turėjo juos patenkinti. Šiuo atveju Šliūpui reikėjo laviruoti tarp Skilės ir Charibdės. Kadangi pats nebuvo autoritetinio režimo šalininkas, tai negalėjo be atodairos griauti „pažangiečių" nusistatymą, bet negalėjo jiems ir visu šimtu procentu pritarti. Tačiau ne visuomet išsilaikė „neutralus" ir „negribštelėjęs" režimo. Gavo perspėjimą iš pasiuntinybės, jog ne politinėms kalboms sakyti esą buvo leista jam atvažiuoti.

Pats Šliūpas sugrįžęs kalbėjo apie „pažangiečių" opoziciją ir savas pastangas maldyti juos. „Yra Amerikoje didokas skaičius žmonių prieš Lietuvos režimą labai blogai nusiteikusių, ir buvo sumanę iškelti boikotą prieš Lietuvą su šūkiu: Lietuvai nė cento neduoti iki nepakeistas taps, anot jų žodžių, „dabartinis pasityčiojimas iš tautos"[44]. Šliūpas sakosi stengęsis atkalbėti lietuvius nuo tokio užsimojimo ir čia pat pamini kažkokį „kongresą" (kabutės Šliūpo) Clevelande.

Clevelande Šliūpas lankėsi apie VI.20, dalyvavo Lietuvių Daželio surengtojo šventėje ir jubiliejiniame SLA seime, kuriame paminėta 50 metų sukaktis nuo Susivienijimo įkūrimo. Visai tiko Šliūpui jo paties prieš 50 metų įkurtojo Susivienijimo minėjime prabilti ir klausytojas S. Michelsonas jo kalbą šiais žodžiais trumpai apibūdino: „Pasiprašęs balso, jis pasakė kalbą... Bet kalbėjo jau lėtai prikimusiu balsu, nei karto nesudavęs kumščiu į stalą ir netreptelėjęs koja į grindis, kai seniau savo kalbas akcentuodavo. Šliūpas jau buvo daug pasikeitęs, nuvargęs, pasenęs. Jo buvusi juoda barzda ir plaukai dabar buvo pabalę kaip sniegas. Vaikščiojo atsargiai, lazdele pasiremdamas"[45]. Tačiau Michelsonas kalba apie kažkokį „Amerikos lietuvių kongresą", kuriame Šliūpas tariamai kalbėjęs. Gal būt, Michelsonas čia turėjo galvoje tą patį kongresą, kurį minėjo ir Šliūpas kabutėse ir kuriame jis sakėsi nedalyvavęs[46]. Nėra pagrindo Šliūpui šiuo atveju netikėti ir jam priskirti pasakytą kalbą ne SLA suvažiavime, o tame paslaptingame kongrese. Bet jis galėjo turėti ryšių su to tariamo kongreso dalyviais

44. *L.M.* 9 nr. 1936.IX.
45. *Lietuvių išeivija Amerikoje*, 403 p.
46. *L.M.* 9 nr. 1936.IX.

ir paveikti juos, kad jie nekėlė Lietuvos boikotavimo minties. Jis galėjo susieidinėti su tais „kietaisiais" pažangiaisiais ir SLA seime ir prikalbėti juos atsisakyti nuo savo sumanymo.

Amerikoje paviešėjęs du mėnesius su viršum, Šliūpai grįžo į Palangą liepos 22 d.[47].

Antrą kartą lankėsi Amerikoje taip pat su šeima 1939 m. Šiuo kartu jau važiavo atsisakęs nuo burmistrystės, prisipažindamas esąs senstelėjęs[48]. Šią kelionę derino su Niujorke vykstančia Pasaulinė paroda. Parodoje buvo įrengtas su pačios mūsų valdžios parama ir Lietuvos pavilijonas. Šliūpo atvažiavimo metu buvo rengiama lietuvių diena. Ar Šliūpas toje dienoje buvo pakviestas kalbėtoju, kaip vienas laikraštis siūlė[49], negalima surasti įrodymų. Parodą jis, be abejo, lankė. Su paskaitomis jis šiuo kartu, berods, nebevažinėjo, kaip iš vieno laikraščio pastabos galima spręsti: „Daktaras nežada važinėti su prakalbomis. Girdi, sveikata jau nebeištesėtų"[50]. Tad be parodos aplankymo ne ką kitą ir nuveikė. Tuojau kilo antras pasaulinis karas ir Šliūpas tuojau skubėjo grįžti į Lietuvą. Sako, draugai jį atkalbinėję nuo grįžimo į Palangą ir ragino pasilikti Amerikoje. Šliūpas nesileidęs perkalbamas: Jis kalbėjęs, esą reikia grįžti į savo kraštą ir dirbti, „Pirmo karo metu atgavome nepriklausomybę, o dabar gal atgausime Vilnių su Karaliaučiumi"[51].

Kelionė iš Amerikos truko net tris savaites. Parvažiavę rado Palangą pilną apgyvendintų lenkų pabėgėlių — net 4500 žmonių. Aldonai rašytame laiške 1939.XI.23 minėjo Vilniaus grąžinimą Lietuvai, pažymėjęs, jog „visur džiaugsmas". Iš tų žodžių galima spręsti kad Šliūpas, kaip ir visa tauta anomis dienomis, taip džiaugėsi Vilniaus grąžinimu, jog nejuto, ką reiškia Sovietų įgulų įvedimas į mūsų kraštą. Šliūpas tik pastebėjo tame laiške: „Žinoma, už tą „malonę" teks Sovietams atsilyginti. Dar toje valandoje nėra aišku, kokias bazes pas mus Sovietai įsitaisyti panorės ar kitaip".

47. Laiškas Aldonai iš Palangos, 1936.VIII.2.

48. Laiškas Aldonai 1939.VII.19.

49. *L.M.* 20 nr. 1939.X.15.

50. *T.p.*

51. S. Paulauskas, „Dr. J. Šliūpas, Keletas atsiminimų", *Nepriklausoma Lietuva*, 1961.XI.29.

Šliūpas gyveno dabar kaip visai nepriklausomas pilietis. Jis redagavo toliau savo L.M. ir rašė joje nemaža straipsnių, davė vertimų. Nėra žinoma, kad būtų šiuo metu ką daugiau veikęs. Ramiai, atrodo, gyveno iš gaunamos valstybinės pensijos (560 litų mėnesiui). Atrodo, kad ir jis, kaip ir visa tauta, nejautė šiuo prasidėjusio karo metu artėjančio Lietuvos nepriklausomybės galo.

6. APMĄSTINĖJIMAI DVIEJŲ OKUPACIJŲ SRAUTE

Paskutiniais Lietuvos nepriklausomybės metais, kai buvo pasitraukęs nuo burmistro pareigų, Šliūpas tapo daugiau plunksnos darbininku. Jam terūpėjo LEKD ir jai skirtas žurnalo redagavimas. Jo originalūs ir verstiniai straipsniai pripildydavo žymiausią mėnesinio žurnalo dalį. Redakcinį, žurnalistinį darbą dirbant Šliūpą užklupo pirmoji sovietinė okupacija.

Po okupacijos tuojau sudaryta vad. liaudies vyriausybė bandė jam gerintis. Tas „draugiškas" mostas vyriausybės vardu greičiausiai bus išėjęs iš vidaus reikalų ministro Gedvilo, buvusio vadovaujančio LEKD veikėjo. Artimo Šliūpui buvusio palangiškio S. Paulausko liudijimu[52], tuojau po okupacijos Šliūpas buvęs iškviestas į Kauną ir jam siūlytos aukštos pareigos. Jo pasaulėžiūra, laisvamanybė, protarpiais reikšta priešybė A. Smetonos režimui rodėsi geru pagrindu tikėtis jį pritariant okupacijai. Be to, tuojau po okupacijos — galima sakyti, iš pirmos dienos — pradėtas vykdyti civilinės metrikacijos įstatymas, dėl kurio Šliūpas kovojo per savo L. M. ir raštais, nukreiptais į valdžios sferas, galėjo rodytis vad. liaudies vyriausybei jam įsiteikianti priemonė. Tačiau Šliūpas nepasidavė jos vilionėms. Per visą gyvenimą dirbęs, vargęs ir kovojęs dėl Lietuvos laisvės negalėjo eiti su tais, kurie brutalia jėga ją užgniaužė. Jis nedvejodamas atsisakė jungtis su okupantais. Nors jo leista L.M. ir buvo išimta iš uždaromų leidinių

52. *T.p.*
53. *Išpažintis*, 18 p.

sąrašo, tačiau Šliūpas pasitraukė iš jos redagavimo. Jo redaktoriaus vietą užėmė K. Korsakas. Šliūpas pasiliko nuošaliu Palangos gyventoju, atsidėjusiu rašto darbams ir stebinčiu tuojau prasidėjusią Lietuvos agoniją.

Bolševikinės reformos palietė ir Šliūpą. Kai bolševikai pravedė visokią nacionalizaciją, jis neteko indėlių bankuose ir vertybės popierių. Nacionalizacijos įstatymas palietė ir jo namą Palangoje. Tik ypatingu liaudies vyriausybės potvarkiu jis jam buvo grąžintas. Bet jo „forduką", kuriuo jis mėgo važinėti po Lietuvą, nusavino negrąžinamai. Dėl automobilio nusavinimo Šliūpas pastebėjo: „Nuo keliavimo bolševikai atgrasino savo barbarišku nusistatymu prieš „buržujus"[53].

Karui prasidėjus ir bolševikams pabėgus, Šliūpas tuojau sukruto veikti. Jis pasidarė kaip ir Palangos burmistras ir organizavo apsaugos būrius. Kai nuo pirmų karo dienų vokiečiai gestapininkai pradėjo Palangoje, kaip ir kitur pasienyje suiminėti ir šaudyti žydus, Šliūpas baisiai piktinosi ir stengėsi kiek galėdamas juos gelbėti. Užtai vienas asmuo įskundė jį gestapininkams ir šieji suėmė jį ir net į kalėjimą uždarė. Tuojau susidariusi palangiškių delegacija vyko pas vokiečius ir jį išlaisvino. Palangos burmistru jis jau nebepaliko. Pasitraukė į privatų gyvenimą okupacinėse sąlygose. Kaip ir anksčiau kai kada, taip ir dabar gyveno su savo biuties saulėleidžio mintimi[54] rašė testamentinio pobūdžio raštus. Juose svarstė visokias gyvenimo problemas. Ir tose niūriose aplink siautėjančio karo aplinkybėse vis neišsižadėjo savo optimistinės, mokslu pagrįstos pasaulėžiūros, kalbėjo apie laimingesnę žmonijos ateitį. Lietė ir Lietuvos praeities bei ateities buitį. S. Paulausko liudijimu, Šliūpas okupacijos metu daug rašė. Tarp ko kita mini ir jo vieną verstinį veikalą „Atomai veiksmuose". Keletą paruoštų veikalų pamini ir pats Šliūpas, k.a. „Žydija ir Talmudas", ilgoką ir nebaigtą „Žmonijos, ypač lietuvių tautos kilmė", „Valstybė be skurdžių ir turtuolių", „Lyties aistros" ir kita.

Visi čia suminėti darbai ir dar kiti paliko rankraščiuose Pa-

54. *Išpažintis*, 17 p. skundėsi: „... Atėjo senatvė, kada surambėjo atmintis ir regėjimas sumažėjo, o čia dar puslę kulaičiai paerzina. Nenuostabu, kad mirties mintis švaistosi po smegenis. Mirtis man baimės nedaro ... tik rūpi, kas ... bus su mūsų tėvyne".

langoje. Dalį rankraščių jis pasiėmė išvažiuodamas ir dabar jie yra jo sūnaus Vytauto nuosavybėje. Dalis Šliūpo archyvo, berods, 1948 buvo pervežta į Vilnių ir dabar saugoma universiteto bibliotekos rankraščių skyriuje. Sūnaus nuosavybėje esančių rankraščių tarpe vertingiausia yra jo autobiografija, spausdinama priedėliu prie šio veikalo. Prie autobiografijos galima priskirti dar trys trumpi vaizdeliai: „Mano paties šeima", „Menas, romanai, Pašušvės grožis pamintoje Lietuvoje" ir „Kritika, 75 metinės sukaktuvės, sveikinimai". Sūnaus turimų rankraščių tarpe yra dar straipsniai, palydimi įvadinių žodžių: „Gal pravartu bus čią susipažinti taip-gi su mintimis, kurios švaistosi pasenusio žmogaus galvoje apie bendruomenę, jos santvarką ir tt.". Šio pobūdžio straipsniai turi šias antraštes: „Ilgaamžystė, celibatas, darbas, bendradarbiavimas, neveikliai"; „Kosmopolitizmas, patriotizmas, valdymosi formos, respublika, federalizmas, antžmogis"; „Mokslai fiziškieji, biologiškieji ir antrapoligiškieji"; „Gimimų kontrolė, sterilizacija, inteligencijos nustatymas, belatakinių liaukų išsunkos, etiški impulsai, pasaulinė viešpatystė".

Šiuose paskutiniuose keturiuose rašiniuose Šliūpas suglaustai nusakė savo pasaulėžiūrą, galvoseną apie ateities visuomenę ir valstybę. Ir šiuose straipsniuose matome Šliūpą buvus 1789 m. (D. Prancūzų revoliucijos) pagimdytu kūdikiu, globališku mąstytoju, svajojusiu apie žmonijos ateitį. Jis, kaip ir XIX a. didieji liberaliojo sąjūdžio vadovai, tikėjo šviesia ateitimi ir net pro dabartiniame pasaulyje šelstančias audras svajojo apie išaušiantį šviesų rytojų. Jis paliko per visą gyvenimą stiprių įsitikinimų pažangietis. Du dalykai švietė Šliūpui vedamąja žvaigžde į laimingą ateitį: mokslas ir etika. Jie, jo tvirtu įsitikinimu, atneš žmonijai palaimą, sukurs tautines ir pasaulinę kultūras. „Etikai vadovaujant mokslas sukurs per tautines kultūras pasaulinio bendradarbiavimo kultūrą ir atneš palaimą žmonijai. Tad visų išganymas tūno etiškai mokslinėje kultūroje"[55]. Autorius šiuose svarstymuose net su entuziazmu pasinėrė į globališkas problemas, į tą šileriškąją „seid umschlungen Millionen". Lietuviški, tautiški dalykai šiuo atveju jam atkrito. Jis palenkė juos tarptautiniam idealui, nes matė tau-

55. Rankraščio 41 p.

tų laimingą ateitį kultūringoje, šviesioje tarptautinėje bendruomenėje.

Rankraščio gale pateiktas minėtos kalbos kariuomenės šventėje tekstas ir prie jos dar turėjo būti du memorandumai, minimi prie kalbos pridėtame prieraše. Vieną memorandumą jis buvo įteikęs prezidentui A. Smetonai 1935.XI.4 o kitą — 1941.VIII.12, — nepasakyta kam. Galima spėti, jog gen. P. Kubiliūnui, tik ką paskirtam Pirmajam Tarėjui, su kuriuo, kaip iš minėto S. Paulausko straipsnio matyti, vėliau palaikė artimus ryšius. Pravartu būtų žinoti ypač antro memorandumo turinys. Galimas daiktas, kad Šliūpas dėstė jame, kaip Lietuva turėtų būti vokiečių valdoma ir kaip savivaldos veiksniai turėtų reikštis.

Šliūpas išgyveno vokiškos okupacijos jungą, kaip ir visas kraštas. Vienoje autobiografijos vietoje (17 p.) jis skundėsi gyvenimo sunkybėmis: „Kuomet šmugelninkai į Nemuną svaido kiaušinius ir kitus valgomus daiktus, mano žmona, norėdama sūnaus sveikatą palaikyti, lyg elgėta dviračiu apvažinėjo kaimus tai kumpių, tai sūrio, arba sviesto, ar lašinių ieškodama, o nieko neišpirkdama už pinigus". Tų pinigų Šliūpas ir nė kiek teturėjo. Sakosi, pradžioje gaudavęs vos 40 markių pensijos. Rodos, nuo 1942 m. vasaros draugai jam išrūpino 200 markių mėnesinės pašalpos. Žinoma, ir ši suma ąnais laikais mažai reiškė.

Pasak S. Paulausko[56], Šliūpas vis gyvai sielojosi Lietuvos reikalais. Vyko į Kauną pas gen. Kubiliūną ir jį įkalbinėjo sudaryti komisiją, kuri būtų priimta paties Hitlerio ir su juo kalbėtų Lietuvos laisvės reikalu. Gal būt pirmo tarėjo Kubiliūno prikalbėtas Šliūpas parašė pačios okupacijos pabaigoje (1944.VII.1) vokiečiams palankią kalbą, kuri turėjo būti pasakyta per radiją Amerikos lietuviams[57]. Tačiau Šliūpas negavo progos kalbėti per radiją į Amerikos lietuvius ir jo kalba paliko vien istoriniu dokumentu.

56. *Nepriklausoma Lietuva*, 1961.XI.29.

57. Kalbos rankraštis išlikęs dukters Aldonos nuosavybėje. Jo antraštė: „Čia šneka Dr. J. Šliūpas iš Palangos, Lietuvoje".

VII. PASITRAUKIMAS IR MIRTIS

Vokiečių okupacijos metu Šliūpas palaikė santykius su pirmuoju tarėju P. Kubiliūnu ir per jį davėsi kiek palenkiamas vokiškai propagandai. Būdingas jo nuskurdimo pavyzdys buvo, kad pirmojo tarėjo parama buvo reikalinga Šliūpams melžiamai karvei nusipirkti, o tai tada buvo didelis laimikis. Kai frontui artėjant vokiečiai užplūdo Palangą, jų vienam daliniui prireikė Šliūpo namo susikrauti kažkokiam iš rytų vežamam archyvui. Šliūpai turėjo persikelti į mažą prie savo namų turėtą namuką.

Kai bolševikams puolant vokiečiai traukėsi iš pačių vakarinių Lietuvos pakraščių, Šliūpui reikėjo apsispręsti palikti Palangoje ar trauktis su bėgančių lietuvių banga į Vokietiją. Apie jo apsisprendimą palikti Lietuvą jo giminaitis K. Siliūnas rašo: „Atsimenu, kad mano pasikalbėjime su daktaru apie pasitraukimą iš Lietuvos, jis aiškiai pasisakė, kad jis paliko Lietuvą tik dėl savo šeimos gero. O, ir Šliūpienė yra sakiusi, kad daktaras labai nenorėjo bėgti ir palikti Palangą. Tai padaręs mudviem su Vytuku labai prašant"[1]. Apsisprendę bėgti Šliūpai prisijungė Kretingoje (spal. 2 d.) prie vokiečių statybos firmos Bauhuette prirašytų tautiečių ir kartu su jais atvyko į Vieną. Vargo Vienoje, pradžioje, rodos, jos viename priemiestyje, be pastovesnės buveinės apie dvi savaites. Gyvendamas Vienoje, Šliūpas kartais užeidinėdavo į čia jau prieš porą mėnesių įsikūrusį lietuvių komitetą (jo pirmininkas buvo dr. P. Karvelis). Kai Šliūpai sužinojo, kad ramiame vakarų Austrijos miestelyje Bregenze (prie Šveicarijos sienos) gavę leidimą apsigyveno gen. Nagevičius su žmona ir giminaičiai Gražina (Šliūpaitė) ir Kazimieras Siliūnai, jie, išsirūpinę leidimą, atvažiavo ir įsikūrė jame spalio 20 d. Mažame viešbutyje, saugioje nuo bombų puolimų vietoje jie ramiai sau gyveno apie 10 dienų.

1. Laiškas 1971.II.15.

Apie lapkričio 1 d. atvyko iš Berlyno žurnalistas ir rašytojas J. Petrėnas kviesti Daktarą į Berlyną. Kvietėją siuntė Lietuvių Globos Įstaiga (Litauische Hilfsstelle), tuo metu vadovauta buvusio tarėjo dr. J. Paukščio. Įstaiga kvietėsi Šliūpą padiktuoti į juostelę savo kalbą, skirtą paleisti radijo bangomis į Amerikos lietuvius. Panašiam tikslui buvo kviečiami ir kiti žinomesni lietuviai, kaip M. Biržiška, dr. B. Matulionis, Elisonas, V. Jonuškaitė - Žaunienė[2].

Šliūpas, jausdamasis sveikas ir tvirtas, sutiko važiuoti su kvietėju ir dar pasiprašė giminaitį K. Siliūną — nuo rugpiūčio m. gyvenusio su žmona Bregenze — būti jo palydovu. Ne be pagrindo kai kurie aplinkiniai lietuviai tiesiog baiminosi dėl suvargusio senelio kelionės tokiais sunkiais ir neramiais laikais. O viena moteriškė, p. G. Šliūpienės liudijimu, tiesiog pasakė „jis važiuoja numirti". Bet Daktaras jautėsi pajėgus nugalėti kelionės sunkumus ir su pasitikėjimu savimi dviejų palydovų draugystėje išvažiavo.

Apie kelionę leiskime kalbėti Šliūpo „privačiam" palydovui K. Siliūnui. „Berlyno link pasileidom traukiniu ketvirtadienį vakare (1944.XI.1). Kelionė iki Niurnbergo buvo puiki. Sėdėjome laisvai I - mos klasės vagone. Nuo Niurnbergo kelionės patogumai pasibaigė. Čia vos pasigavome išdaužytais langais karišką traukinį, kuris vienintelis važiavo į Berlyną. Berlyne susiradome iš ryto penktadienį, sušalę ir išvargę. Globos įstaiga parūpino Daktarui ir man atskirus kambarius Alexander viešbutyje, netoliese nuo Globos Įstaigos"[3].

Atrodo, atvykimo dieną Šliūpas ilsėjosi iki vakaro ir vakare susitiko viešbučio valgykloje su prof. M. Biržiška, apgyvendintu tame pačiame viešbutyje. Apie susitikimą Biržišką rašė: „Dr. Šliūpas pasisakė manęs nepažinęs, ne tik dėl ilgo (18 metų) mudviejų nesimatymo, bet ir nusiskųsdamas jau 10 dienų nieko nematąs. Ir tikrai, išeidamas iš viešbučio valgyklos, jis vis užkliūdavo čia už kėdės, čia už stulpo... nesusilaikiau p. Petrėnui neatsakęs, jog Šliūpas man atrodo susenęs ir apsilpęs"[4].

2. M. Biržiška, „Pasimatymas su dr. J. Šliūpu", *Naujienos*, 1954.XII.11.
3. Laiškas.
4. M. Biržiška, *T.p.*

Po kelionės išvargęs senukas buvo pažadintas iš gilaus miego po vidurnakčio, kad nešdintųsi į slėptuvę dėl orinio puolimo metu. Slėptuvėje snuduriuodamas turėjo išbūti apie valandą. Po kelionės ir neramios nakties sekė dvi, šeštadienio ir sekmadienio, dienos, kur Šliūpui neleista poilsiauti. Šeštadienį pirmiausia ėjo į Globos Įstaigą, kur rado, be prof. Biržiškos, dar Elisoną ir dr. B. Matulionį. Dr. Paukštys paaiškino Šliūpui ir kitiems savo įstaigos sąrangą, darbą ir ateities planus. Be to, Paukštys perskaitė kelių asmenų jau radiofonui paskaitytus pranešimus. Išklausęs pranešimų, Šliūpas pradėjo dėstyti, apie kokią ateities Lietuvą jis ketinąs radiofone kalbėti. Klausytojas M. Biržiška jo mintis taip suformulavo:[5] „jis pažymėjo, jog tokia Lietuva, kokia ji dabar yra arba kad ir 1920.VII.12 d. Maskvos sutarties ribose, jam esanti per maža, per silpna. Jis norįs platesnės, su 8, 10 mil. gyventojų; tad su Latvija ir Gudija iki Minsko (o gal ir Estija prie to prisidėtų, pridūrė). Tokią Lietuvą jis suprato kantoninę, su atskirų kantonų kalbų ir bendros valstybinės tautos teisėmis, šviesią, pažangią, tolerantingą".

Klausytojai jam pastebėjo, jog tai nesanti bendra Lietuvos politika ir kuo mažiausiai svarstytina. Todėl radijo pranešimuose vengtina apie tai kalbėti. Šliūpas, tur būt, skaitėsi su jam padarytomis pastabomis nes jo išlikusioje kalboje užsiminta vien apie sujungimą visos lietuviškos padermės Pabaltijyje, „nežiūrint į tai, kokia kas kalba šneka, ar kokia tikyba išpažįsta".

Po apsilankymo radijofone reikėjo dar kitur pakeliauti ir sekmadienio vakare viešėti pas Antaną Valiukėną. Sugrįžęs iš Globos Įstaigos Šliūpas tą patį šeštadienį jau pasirašė kalbą radiofonui ir paskaitė jį vakare aplankiusiam M. Biržiškai. Biržiškos liudijimu, jis aplankęs Šliūpą rado jį sėdintį nekurentame kambaryje (viešbučiams karo metu neduota kuro) ir rašantį Globos Įstaigai raštą, kur teikė apie save žinias dėl turėtos pensijos patvirtinimo[6].

Iš viešnagės pas Valiukėną Šliūpas su Siliūnu grįžo į viešbutį apie 11 val. vakaro. Tuojau eiti į lovą nei vienas, nei kitas nesirengė. Šliūpas dar ėmėsi pasakoti atsiminimus iš savo gyvenimo Ame-

5. *T.p.*

6. M. Biržiška, „Dėl dr. J. Šliūpo paskutinio rašinio", *Tėvynė*, 1961.IV.7. Siliūnas mano, kad Šliūpas jokios pensijos iš vokiečių neieškojo.

rikoje. Abu, išsiskyrė po savus kambarius nuėjo gultų apie 1 val. Kas toliau atsitiko, tekalba K. Siliūnas: „Sutarėme keltis 8 val., jeigu pramiegočiau, tai daktaras turėjo mane pažadinti. Aš prabudau prieš 8 val. ir tuojau atsikėliau. Lygiai 8 val. pasibeldė į duris ir įėjo į mano kambarį daktaras, man atrodė labai išbalęs. Pasakęs labas rytas, jis tęsė toliau nusiskųsdamas, kad visą naktį negalėjęs miegoti ir kad labai skauda visą krūtinę. Aš pasodinau daktarą į kėdę ir pastebėjau jo veide pasikeitimą. Aš tuojau nuvedžiau jį atgal į jo kambarį ir paprašiau, kad jis atsigultų lovon. O aš nubėgau iš ketvirto aukšto į pirmą pas budintį viešbučio tarnautoją, kad jis tuojau pašauktų viešbučio daktarą. Praėjo koks 20 min., kol jis surado daktarą, kuris pažadėjo už 15 - 20 min. atvykti. Supuolimas — staiga užgeso visame viešbutyje elektra. Atsiradus šviesai, po 15 min., aš grįžau į kambarį ir daktarą radau jau mirusį. Tai buvo 1944 m. lapkričio 6 d. iš ryto apie 9 val."[7].

Visai netikėta žinia apie Šliūpo mirtį tuojau pasklido Berlyno lietuviuose, kurie jau žinojo jį čia atvykus. Žmonės tiesiog stebėjosi išgirdę apie jo mirtį. žinodami, kad jis galėjo pakelti tokią tolimą ir varginančią kelionę ir dar porą dienų susitikinėti su žmonėmis, judėti mieste. Sunkiose nuolat bombarduojamo miesto aplinkybėse susibūrė lietuviai jo laidotuvėms. Lietuvių Globos Įstaiga ir Lietuvių Sąjunga Berlyne ėmėsi jas organizuoti. Sudarytas laidojimo komitetas. Jam pirmininkavo buvęs ilgametis Lietuvos pasiuntinys prie Reicho vyriausybės V. Sidzikauskas. Komitetas nustatė laidotuvių tvarką ir šiaip atliko reikalingus formalumus. Pirmiausia pranešė skaudžią žinią žmonai ir sūneliui į Bregenzą. Su dideliu skausmu priėmę pranešimo telegramą ir užjaučiančių Bregenzo lietuvių išlydėti, tuojau abu išvyko į laidotuves. Atvažiavę rado Tėvą pašarvotą laidotuvių įstaigoje. Supratingas ir su pažymėtinu psichologiniu įsijautimu pasirodė keturiolikmetis sūnus Vytautas, kai susilaikė eiti pamatyti pašarvotą Tėvą. Jis pasiteisino savo motinai sakydamas, jog norįs išlaikyti nesudrumstą gyvo Tėvelio vaizdą.

Iki šeimos atvykimo komitetas rengėsi laidoti Velionį kapinėse. Tik žmonai apreiškus Mirusiojo tvirtą pageidavimą būti sudegintam po mirties, laidotuvės buvo nukreiptos į krematoriumą.

7. Laiškas.

Kaip vyko laidotuvės krematoriume, aprašė Berlyne leisto dienraščio *Lietuviai* bendradarbis P.R., kurio straipsnio ištrauka čia duodama: „Lapkričio 11 d. 14 v. 30 min. Wilmersdorfo krematoriumo koplyčioje, gausiai Berlyno lietuvių visuomenei dalyvaujant, įvyko kremacijos iškilmės. Laidotuvių dalyviams susirinkus, pakilo kuklus medinis karstas. Prie karsto sudėti vainikai su tokiais užrašais: „Tautos atgimimo kūrėjui Dr. J. Šliūpui — Dr. J. Šliūpo laidojimo komitetas", „Didžiajam lietuviui visuomenininkui — Lietuvių Sąjunga Berlyne", „Aušrininkui Dr. J. Šliūpui — Lietuvių Globos Įstaigos bendradarbiai", „Didžiajam spaudos darbininkui — „Lietuvių" redakcija", „Dr. J. Šliūpui — Lietuvos patriarchui — Bregenzo lietuviai"

Iškilmės prasidėjo gedulinga muzika ir giesmėmis. Giedojo Lietuvos operos solistai: Augaitytė, V. Jonuškaitė ir B. Marijošius. Jiems pritarė ir atskirus muzikos kūrinius išpildė muzikas Nomeika.

Rytų Ministerijos atstovas von Staden Lietuvių Globos Įstaigos vardu pasakė trumpą atsisveikinimo kalbą"[8].

Toliau duodamos trumpos kalbų santraukos. Pirmiausia V. Sidzikauskas paskaitė dr. K. Griniaus kalbą. Po jo kalbėjo dr. B. Matulionis, Aleksandras Danta, studentas Zundė ir V. Sidzikauskas. Pažymėtina paskutinio kalbėtojo iškelta mintis surinkti ir išleisti visus Šliūpo raštus, o taip pat ir veikalą „kuris apibūdintų visus Dr. J. Šliūpo nuopelnus ir sužymėtų jo darbus". Tą Sidzikausko mestą mintį buvo sukrutę įgyvendinti po 6 metų Amerikos lietuviai, Šliūpo gerbėjai. Jų pastangos nedavė vaisių — monografija liko neparašyta.

Velionies pelėnų urna buvo laikinai palikta krematoriume, pažadant vėliau kada nors perduoti šeimos žiniai. Karo meto maišatyje vargiai kas būtų nuvežęs urną šeimai į Bregenzą, jei nebūtų tam pasiaukojusi istorikė J. Deveikė - Navakienė. Ji suskubo prieš patį karo galą, atseit, prieš rusų atėjimą į Berlyną, tai padaryti. Bregenze urną priėmė Siliūnai ir laikė ją, kol Šliūpienė su sūnumi 1947 m. važiavo į Ameriką. Ji pasiėmė jai iš Bregenzo persiųstą urną ir atsivežė į Ameriką. Po metų (1948) urna buvo iškilmingai palaidota tautinėse kapinėse, Čikagoje. Tuojau susidaręs komitetas visuomenės aukomis palaidotų palaikų vietoje pastatė

8. P.R. „Paskutinės Dr. J. Šliūpo dienos", *Lietuviai*, 4 nr. 1944.XI.18.

gan įspūdingą paminklą, pačiame kapinių centre, prie pagrindinio kelio.

Tuo būdu, tapo išpildytas Vėlionio pageidavimas, pareikštas dar 1936 m., kada jis, lankydamasis Amerikoje, pakviestas dalyvavo tautinių kapinių 25 metų įkūrimo minėjime. Tada Šliūpas prasitarė vienoje Čikagoje pasakytoje kalboje: „Jei likimas lems, — amželį baigęs, trokščiau, kad mano kūno palaikai ilsėtųsi mano viengenčių tarpe, šiose laisvose lietuvių tautinėse kapinėse. Juk visą gyvenimą, kol buvau Amerikoje, dirbau su jais visų bendrai gerovei"[9].

Labai neįprastomis aplinkybėmis buvo lemta išsipildyti Šliūpo pageidavimui. Jam pastatytas paminklas su jame padėtais jo pelėnais amžiais primins Amerikos lietuvių kartoms tą jų didelį tautietį, kuris žadino iš tautinio miego ir švietė jų pirmuosius protėvius, įkėlusius pėdas į šią šalį. Šliūpo veikla įspaudė neišdildomą ženklą Amerikos lietuviams ir tas paminklas su urna tautinėse kapinėse yra jo akivaizdi išraiška.

Po tuo pačiu iškiliu paminklu palaidota ir Šliūpo ištikima ir labai rūpestinga gyvenimo draugė Grasilda Šliūpienė, mirusi 1976.III.5. Abiejų palaikus gaubiąs paminklas paliks jų bendro gyvenimo penkiolikmečio atminimu.

9. Dr. A. Žimontas, „Pirmas Dr. Jono Šliūpo pasirodymas Čikagoje išjudino vietos visuomenę", *Sandara*, 1954.XII.17.

IŠ DR. J. ŠLIŪPO NESPAUSDINTŲ RANKRAŠČIŲ

Jo Excellencijai
p. Lietuvos Respublikos Prezidentui.

Mano 75 m. sukaktuvių proga Tamsta malonėjai mane apdovanoti Gedimino I-ojo laipsnio ordinu, už ką aš nuoširdžiai Tamsta dėkoju.

Šioms pagerbtuvėms aš nesiruošiau. Manydamas, kad išdžiūvusiam per 50 metų, gyvenimo į žmonių akis daug gėlių nebepasodins, aš maniau.

Bėdomis evoliucijos žmogumi, kuris nuvarė mane pasaulin, o gyvenau aš Lietuvoj, nelaimė, aš kovoj laikiau kvailu, kad mūsų laikas išvengtų nuostolių. Aš nekėliu balso išsiskirti pavėluotai —ir pasiūlo Voxės ir laikraščio— kiek man sveikatos stiprybės leidžiama manie, nepakenkiu valdžiai.

Pasaulėjus Tamsta ir Lietuvių tautą ir Savo asmenybę atlikai ir neužmiršiamus darbus: pabudinai Kunigaikščių, pasiūlei gražią melodiją, išsiuvai vėją, duosi ugdžiai laisvų vaikų gyventojams, pravėdinamas bažnyčios kvapą nuo žiaurių politikų, mokytoją nuvedei iš skriaudžiamo, į —ar tikrai gražiausią esmę, kad nulenkiame vainikų ir maniname tarlaje. Įsigijai pasitikėjimą valdovų, ir pasigėrėjimą ir meilę iš mūsų vargingos generacijos. Ne pirmenybė visa tai nuvainikuoja garbės, bet žmoniškumu. Nelinkstu politikuoti, nusiskelbiu, ir gyvenime vis kaip pirkiau vienus laikus sumai.

Tokį gyvenimą aš linkiu gyvenant nuolatos ir su intelligentais ir su liaudimi visame varde.

Būsiu laimingas, jeigu to viso sulaukiu tol, man dar gyvam.

Su meile ir nuoširdžia pagarba
V. J. Šliūpas.

Palanga,
16/III/1936 m.

LAIŠKAS PREZIDENTUI ANTANUI SMETONAI

Jo Excellencijai
p. Lietuvos Respublikos Prezidentui. *

Mano 75 m. sukaktuvių proga Tamsta malonėjai manę apdovanoti Gedimino I klasės ordinu, už ką aš nuoširdžiai tariu ačiū.

Tokio jubiliejaus aš nesitikėjau. Pamačiau, kad idėjos, skelbtos per 50 metų, įsmigo į žmonių omenį daug giliau negu aš maniau.

Būdamas evoliucijos žmogumi, šitais sunkiais visam pasauliui, o ypačiai Lietuvai, metais, aš tuomi labiau trokštu, kad mūsų tauta išvengtų sukrėtimų. Aš netiek bijau išorinių pasikėsinimų—iš pusės Vokės ir Lenkijos—kiek man skauda širdį bruzdėjimai namie, nepalankūs valdžiai.

Paamžink Tamsta ir lietuvių tautą ir Savo Asmenybę kilniais ir neužmirštamais darbais: patobulink Konstituciją, įvesdink civilinę metrikaciją, sušauki seimą, duok sąžinės laisvę visiems gyventojams, prašalindamas bažnyčios tarnus nuo įtakos politikon, mokyklą išvaduok iš theologų įtakos, ir—aš bent įsitikinęs esmi, kad sulauksime ramybės ir vieningumo tautoje. Įsigyvens pasitikėjimas vadovybe, ir paspįs saulutė į mūsų vargingas grinčias. Ne prievarta susilauksime gerovės, bet žmoniškumu. Neliks politiškųjų nusikaltėlių, ir gyvensime visi kaip priklauso vienos tautos šeimai.

Tokį įspūdį aš bent įsigijau sueidamas ir su intelligentais ir su liaudimi visame krašte. Būsiu laimingas, jeigu to viso sulaukti teks man dar gyvam.

Su meile ir nuoširdžia pagarba
/-/ Dr. J. Šliūpas

Palanga,
16/III/1936 m.

* *(Iš Br. Kviklio archyvo)*

(Kalba netaisyta)

TRUMPUTĖ EPIZODIŠKA MANO GYVENIMO EIGOS APIBRĖŽA-IŠPAŽINTIS.

(žr. Jaunatvė, 1927; Aušrininkas Jonas Šliūpas, J.V. Girdvainis—1934; J. Zauka ir kun. A. Šliupavičius, 1936 m.).*

I

Šeimos senumas. Auksučiai. Dėdė kunigas.

Šliūpų šeima yra platokai paplitusi Lietuvoje ir Žemaičiuose, kas reiškia (numanytinai) ją siekiant didesnę senovybę; ir iš tiesu, šeimos padavimai siekia Vytauto laikų. Seniau Šliūpai gyvenę Medsėduose, vėliau Maniūšiuose, paskui Rakandžiuose, iki galiaus įsigyveno Auksučių vienkiemyje. (Pašalinės šakos gyveno: Gruzdžiuose, Biržų km., Minkštakių vkm.)

Esą buvę ir mokytesnių šeimos narių seniau, kurie esą ponams tarnavę dvaruose, ar ir patys dvarus turėję nuosavybėje. Minimi esti bylinėjimais: dėl žemės su kaimynais, keliavimas su skundais pas Vytautą, nuo užpuolusio plėšiko besiginant ir jį užmušus buvę rasta dirže užsiūti "raudonieji", aukso pinigai. Bet tie turtai nėsą nuėję į gerą, nes Jeronimas Šliūpas ėmęs girtauti ir savo dvarą pragėręs. Nuo laiko Šliūpai ėmę ponams tarnauti ir virtę baudžiauninkais, kurius rusų caras 1861 m. 5 d. kovo mėn. atpalaidavęs nuo ponų.

Ir tikybos žvilgsniu ne visi Šliūpai esti vienodi: vieni katalikai, kiti protestantai. Jei neklystų, berods yra Lenkijoje apsigyvenusių giminaičių, kurie savę skaito lenkiškos kilmės žmonėmis, nors kalbiškai imant Šliūpų pavardė pareina nuo *šliaupti*, gyvuliškai maistą šlemšti, ir todėl esti grynai lietuviškos kilmės.

Kada 1876 m. Rakandžiuose namai sudegė, tai sudegė taip pat seni dokumentai, kurių nemaža buvo, rašytų lotyniškai, man tuomet dar nesuprantamų. Todėl eisime prie savų laikų gyvenimo vargų.

Jau man Amerikon iškakus, tėvams nusibodo kaimo rėžiais išdalinimas ir jie pirko Auksučiuose, Papilės valščiuje 96 ha žemės, pelkėtos su krumokšniais, ir apie 12 ha jauno miško. Vėliau tapo grioviai iškasti ir

* *(Iš J. Š. sūnaus Vytauto Šliūpo archyvo).*

lauko bei lankų nusausinimas padarytas. Kadangi jokių pastatų ten nebuvo, tai daug reikėjo įdėti darbo givenamosioms troboms, tvartams, daržinėms ir kitiems trobesiams pastatyti. Be to, brolis Stanislovas (g. 1859 m.) nutiesė kelią pro namus į Gruzdžių-Kuršėnų vieškelį ir išpylė lyg vieškelį žvyru. Kas iš kaimynų norėjo tuo naukeliu važiuoti, turėjo po 5 kap. mokėti už pravažiavimą. Ta naujovė labai nepatiko kaimynams, ir su vienu iš jų broliui teko teisme užmegsti bylą. Kada vieną 1911 m. pavasario angstų rytą Stasys važiavo į Šiaulius teisman, tai ka-žin kas iš pamiškės paleido šūvį ir Stanislovas sugniužo vežime negyvas. Motyna sūnaus labai gailėjosi kaipo gero ūkininko, doro žmogaus ir darnaus vaiko.

Stanislovas buvo išėjęs 4 Šiaulių gimnazijos klases. Ir štai užėjo jam noras tapti kunigu. Man nieko nesakydamas, kada aš namie nebuvau, jis išvažiavo ir įstojo į Kauno seminariją. Jis ten išbuvo 1 1/2 metų, ir kada per velykų atostogas susitikova su juo pas kunigą dėdę Pernaravoje, tai man brolis ėmėsi sakyti: "Ar žinai, Jonai, kad man seminarija nebepatinka. Pasikeitė ir mano tikyba. O veidmainiauti nenorėčiau, nors ir kunigu tapčiau. Dabar gi pamačiau, kad tas pašaukimas nėra susijęs su teisybės ir artimo meile, o tik siaurai egoistiškas. Seminarijoje moko klerikus vieni kitus šnipinėti, ir dėsto, kaip mes turime žmones vylioti prie bažnyčios tinklo, kad ir netikinčius žmones. Seminarija man darosi vis sunkyn einančiu jungu, ir aš ketimu ją mesti. Bet kadangi mums kunigas dėdė daug padeda, tai bijodamas jį užpykinti, klausiu tavęs, ar aš gerai padarysiu atsisveikindamas su seminarija".

„Aš suprantu—aš atsakiau—kad tau netekus įtikėjimo į kunigų mokymą, negali būti pakeliamas seminarijos ir kunigų jungas. Bet čia tavo dalykas naujakelį pasirinkti. Kas dėl dėdės, žinoma jis pyks; bet dėdė už tavę negyvens. Tu pats turi rįžtis šiaip ar kitaip apsiversti. Svyruoti nėra ko".

Ir iš tikro po velykų Stasys, užuot į seminariją, parvažiavo namo pas tėvus ir dirbo su tėvu ūkio darbus. Vėliau iš Rakandžių nusikėlė į Auksučių vienkiemį nausėdžiauti, ir mirusį tėvą Šiupyliuose palaidojus, pats pieno ūkį gan augštai pastatė, ir visai apylinkei pavyzdingu ūkininku buvo.

Be to, jis dar mėgo liet. kalbą, rankiodavo retėsnius žodžius ar išsitarimus, surašinėdavo juos iš lūpų žodingos motynos ir kitų žmonių, ir siuntinėdavo redakcijoms Lietuvoje bei Amerikoje (pasirašydamas pseudonymu Tautkus).

Kunigas—gi dėdė Aloyzas ant manęs labai pyko už Stansies (taip mes jį vadindavome) apostaziją ir manę kaltino už tai; o kada ir man teko pas tėvus atsidurti iš Petrogrado išvytam, tai dėdė manė, būk mane pasiekusi Dievo bausmė už brolio atkalbinimą nuo tikybos ir kunigystės.

Vis-gi dėdė bent brolio Roko rėmęs, mokslus einant, nesiliovė, taip kad Rokas pabaigęs medicinos mokslą apsigyveno Kaune, susikūrė gražią šeimą, ir džiaugiasi gražia medicinos praktika. Žmogus praktiškas ir

mokytas yra visuomenėje savo darbštumu ir santūrumu bei lietuviškumu nusipelnęs didoką pagarbą. Šiandien jis yra sulaukęs 77 metų amžiaus ir laimingai pergyveno bolševikų viešpatavimą Lietuvoje.

Nusenusį kunigą Aloizą iš Pernarovos vyskupas iškėlė į altariją Tirkšliuose, ir jo ten gyvenimą aš paskelbiau atskiroje knygelėje 1936 m. Jis gyveno gan ilgai, nes sulaukęs 95 m. amžiaus mirė 1912 m. 18 d. rugsėjo mėn.

Motynėlę-gi, grįžęs iš Amerikos 1919 m., radau didžiosios karės metu labai suvargusią Rakandžiuose ir prisiglaudusią pas pažįstamus (Ginkus), perkėliau ją gyventi į Gruzdžius, iš kur jau brolis Rokas ją parsigabeno į Kauną, ir čia ji pasimirė 1922 m., susilaukusi 87 m. amžiaus.

2

(Pirmieji žingsniai—Antirusiškas nusistatymas. Gimnazijoj ir universitete. "Aušra").

Nors Tilžėje prof. Thomas tikrino, manę gimus šimtu metų per vėlai, kad lietuvių tauta begalėtų atgimti, man pačiam rodosi, kad aš gimiau į patį laiką, ir aš prisipažįstu, kad ūgterėjęs aš jaučiausi turįs jėgų ir narsos stoti kovon su tautos griuždytojais ir smaugėjais.

Įkvėpimą kovoti įsigijau dar besimokindamas Mintaujoje (Jelgavoje), kur aš matydavau latvius turint savus laikraščius, ir kasmet švenčiant tūlas giesmių ir tautiškas šventes. Aš svajodavau, kodėl-gi lietuviams viskas draudžiama? Aš išsirašiau iš Karaliaučiaus Kuršaičio leidžiamąjį „Keleivį" kurį radau „vok. valdžios užsimojimams" betarnaujant, ir aš įstojau į narius „Lietuvių Raštų Draugystės" Tilžėje, kuri skelbė lietuvių tautą jau mirštant ir todėl reikiant rinkti jos dvasinę produkciją: dainas, mislius, pasakas ir kt. Taip pat dar gimnazistu būdamas, aš pasiskaitydavau Kraševskio „Miasto Wilno" ir „Litwa" su dideliu pamėgimu.

Taipogi lenkų jaunimo patriotiškumas man smigo į akis: jie turėjo savo biblioteką ir atlaikydavo susirinkimėlius, o lenkų ponija keldavo pobūvius su šokiais ir užkandžiais bent kelis kartus metams.

Mes-gi lietuviai, nors buvome būrelis, nieko tautiško neturėjome, delto kad mūsų tarpe nebuvo turtingesnių ir mokytesnių žmonių. Katalikų bažnyčioje būdavo lenkų ir latvių kalboje pamokslai, o mūsų kapelionai nė mokiniams nesakydavo liet. pamokslų, o ir gimnazijoje viską dėstė dėstė tai lenkiškai tai vokiškai (paeiliui Rimkevičius, Jasielskis, Neviardauskas), nors lenkų ten vos tik keli bebūdavo, o visi kiti lietuviai.

Ir namie, tėviškėje, mano tėvai buvo lietuviai, bet bemoksliai, o dėdės (Rokas Vaitkus, Feliksas Šliūpas ir kn. Aloyzas Šliūpavičius) buvo gan greit pamėgę lenkiškumą labiau už ką kitą, nes liet. minties ir patrijotizmo nebuvo...

Jau mokiniu 6-tos klasės būdamas, aš buvau slaptai pasiskaitęs prof. Draperio veikalus (lenkiškame vertime) atostogų laike viešėdamas pas dėdę kunigą, kuris man lyg tyčia kišdavo „Przegląd Katolicki" su Draperio veikalų nuobodžia kunigiškąja „kritika". Ėmė kilti mano pasaulėžiūra, ypačiai religiškoje srityje, ir šiaip klebonijos gyvenimas (kaip ana: kn. Birsėno girtuoklio ir mergininko pavyzdys) ir artesnis susidūrimas su kunigais atlaidų metu darė nemalonų įspūdį. Nejučiomis pašlijau į laisvamanybes pažvalgas.

Lietuva tuokart buvo skurdo, vargo ir nežinios šalis. Liaudis mėgo bylinėtis ir girtauti, ir jaunimas mažai buvo linkęs į kilnesnes vakaruškas ar dainavimą. Davatkos nuolatos lankydavo atlaidus, liežuvavo ir nemėgo darbo. Arkliavagių ir šiaip plėšikų būdavo nemaža, o netrūko nė čigonų, meškininkų ar apaštalų ir elgėtų. Nebuvo kas paragintų pamylėti darbą ir padoresnį gyvenimą. Maskolių valdžia buvo nemėgiama, dažni būdavo kaime prisiminimai lenkmečių su jų paswkomis ponams bei kunigams, net ir liaudžiai; ypačiai kn. Mackevičiaus minėjimas tebebuvo gyvas. Begu caras Aleksandras II buvo kaimiečių paguodą įsigijęs dėl išlaisvinimo nuo baudžiavų, bet visų prisimenama būdavo, kad už tą išlaisvinimą teko didoką išpirktinę mokestį mokėti už žemę per ištisus 49 metu... Ir tatai atšaldė žmonių širdis tuo labiau, kad ir spauda buvo veik tuo pačiu metu uždrausta. Katalikų kunigų persekiojimai (apie 1870 m.) buvo gyvai kaimuose komentuojami ne carų naudai.

Gimnaziją baigiau pavasarį 1880 m. su „kollėgijos registratoriaus" titulu, o rudenį į Maskvą nuvykau vos su 8 rubliais kišenėje. Kaip gimnazijoje, taip čia studentaujant teko uždarbiauti; gerai dar, kai senas prof. Ivanovas gavo man pamokas Leontjevo Licėjuje grovo Šuvalovo (veiveriui) sūnui mokinti su geru atlyginimu: 75 rbl. mėnesiui! Už tai 1880-81 m. žiemą aš be vargo gyvenau Michelsono mebliuotuose kambariuose, viename kambaryje kartu su latviu Mauriniu. Veikiai mudu abudu įstojova į Maskvos Latvių Biedrybą ir susipažinova su Krišjaniu Valdemaru, Bryvzemnieku, Baronu ir kitomis latvių pirmenybėmis. O inž. Petrui Vileišiui apsigyvenus Maskvoje, mes nutarėme—Petras, aš ir Jonas Spudulis—prisitraukę 3 profesorius: Koršą, Fortūnatovą ir Millerį, įkurti „Lietuvių Filologiškąją Draugiją", kurios visgi rusų valdžia netvirtino. Be to, aš dar dalyvavau Maskvos gyventojų surašyme (man buvo pavesta Piatnickaji Dalis anapus Moskvos upės) ir tokiu būdu aš susipažinau su didmiesčio gyvenimu, kaip vargšų taip ir turtuolių bei popų rūpesčiais.

Mes studentai lietuviai įsikūrėme savą draugiją, dažnai susieidavome pasiginčyti dėl ypatingų klausimų ar ir paskaitėlę atlikti, ir galiaus leidome hektografuotą „Aušrą" lavinimuisi tėviškoje kalboje. Girdėjome, kad ir Petrograde mūsoji studentija šį bei tą dirbinėjo. Pergyventi teko caro Aleksandro II užmušimo laiką (1 d. kovo 1881) ir perkentėti prastuomenės įdūkimą ant studentų. Laimingai išlikome nesumušti. Vasarai 1882 m. aš

gavau gen.-gub. pašportą važiuoti į užsienį. Važiuodamas pro Kauną, aš sustojau pas seminarijos inspektorių kn. Baranauską, kur per 10 dienų aš nusirašiau I pėdą Daukanto historijos. Čia turėjau laimę susipažinti su kn. Jauniu, šauniu lietuviu bei mokslininku. Ir po to viso aš atsidūriau Tilžėje. Aplankęs prof. Thomą, vyskupą Hofheinzą ir kelis kitus narius „Liet. raštų draugijos", aš vykau į Klaipėdą pas „Liet. Ceitungos" leidėją ir redaktorių M. Šernių, kur apsvarstę niurią mūsų spaudos Rossijoje padėtį, pasitarėva dėl liet. leidinio Prūsuose, skirto Did. Lietuvai, būsimosios „Aušros", aš grįžau per Palangą, vežinas anuometinės literatūros pluokštą, ir pasinaudojęs rusų pasienio policijos neakylumu aš laimingai pargrįžau pas tėvus į Rakandžius. Po to aš aplankiau Žagarėje seną Daukanto draugą, kn. Vaišvilą, taip-gi vėliau kn. Katėlą ir kn. Korzoną Rytų Lietuvoje, kuriuodu slaptai mokė berniukus ir mergaites skaityti, rašyti, skaičiuoti; tik per Šv. Roko atlaidus aš užsitraukiau rūstybę Gruzdžių klebono Rėkščio, kuris rankiojo bažnyčios taisymui aukas, nepavartodamas per atlaidus surinktasias tuo tikslu sumas. Aš nuoširdžiai džiaugiausi skaitydamas „Lietuvos Bičiulį", o vėliau Žežmariuose kalbėjausi ir-gi su jo autoriumi, kn. Gimžausku, dideliu patrijotu, nors ir narsiu kataliku-fanatiku. Be to, su L. Janavičiumi iš Lapkasių dvaro (netoli Kuršėnų) apvažinėjome Žemaitiją, lankydami išsigandusius dvarininkus iki Vadžgirių ir rinkdami aukas lenkų laikraščiui Przedswitui bei rusų revoliucijonieriams (Černyj Peredel, Narodnaja Volia ir kt.).

Ant rudens 1882 m. aš užsimaniau persikelti į Petrogrado universitatę. Čia radau Vl. Zubovą vadovaujant gerokam soc.-dem. dvarininkų studentų būriui, o pas Kymontą sudarėme liet. lingvistų būrelį. Man teko tarp abiejų būrelių tarpininkauti, įnešant šiek-tiek liet. dvasios į sulenkėjusius mūsų bajorgalius. Teko nekartą vaikščioti pas miesto viršininką Gresserį ir prašinėti leidimų studentų vakaruškoms. Bet kada dalyvauti teko bendrame studentų protesto mitinge dėl policijos kišimosi į universitatės reikalus, žandarai mus apsupo ir aš patekau į Krestų kalėjimą. Galiaus išsiuntė manę per Pskovą bei Kauną į tėviškę, ir toje kelionėje teko pažinti Pskovo gubernatorių, aršųjų ir gresmųjį Petrovą bei Kauno gubernatorių įlaidųjį ir žmonišką Chmielnickį. Tad Kalėdas bei naujus 1883 m. aš perleidžiau tėviškėje. Tėvai liūdėjo mano nepasisekimo dėliai, bet nesibarė, kam nuklydau... Pas dėdę-gi kunigą kreiptis nedrįsau.

Pavasariui artėjant, Zubovai kvietė manę į Šiaulius būti jų vaikų korrepetitoriumi-mokytoju per vasarą Bubiuose ant Dubysos kranto. N.N. Zubovas ketino net valdžiai kaucijos 15.000 rbl. pastatyti už manę, už ką dėkodamas aš neprisiėmiau, nes bijojau geradariui blogų pasėkų, Vasara linksmiai praėjo, ir man teko keletą atsišaukimų į liaudį versti lietuviškon kalbon. Atostogoms baigiantis, aš kreipiausi į Kijevo universitetą, bet nepriėmė manęs, o Tėrbatoje (Tartu) aš paskui patyriau, kad aš esąs įrašytas į juodąjį studentų sąrašą ir kad nebėra man vilties Rossijoje mokslus baigti, jei bent stočiau į armiją, ko aš nenorėjau. Anuo metu aš armijos nekenčiau.

Padaręs sutartį su studentu Vladu Zubovu, kad man lietuviškam (revoliucijiškam) darbui pinigų prisiųs (ir dar savo 100 rbl. pas jį dėl atsargumo palikau), per Tauragę, kur žydai mane apkropė, aš išvykau į Genevą, pakeliui užsukdamas pas Vištalių į Erelnyčią. Genevoje padaviau spaudon raštą „Vargai, jo kiltis, ūgis, ir vaistas nuo jų" lenkiškon spaustuvėn, ir 32 puslapiu jau buvo atspaustu, bet pinigai sukliuvo pas Zubovą, ir neteko knygutės spausdinimą pabaigti nė-gi rankraščio atsiimti. Iš Lietuvos atvyko studentas Kodis; tas siūlė man stoti į Narodnos Volios „Vykdomąjį Komitetą", tad būsią man pinigų gana duota. Kadangi mano dvasiai terrorizmas yra svetimas, aš—suprantama atsisakiau. Genevoje susipažinau su Bol. Limanovskiu, kuris gyrėsi „litwin" esąs bene iš Vytebsko rėdybos, ir aplankiau lingvistą Joną Karlavičių Heidelberge. Galiaus buvau sumanęs keliauti į Čilę ūkininkauti: ten valdžia siūlė geromis sąlygomis žemės plotus kolonistams, kaip štai atėjo nuo M. Jankaus laiškas, kad Mikšas, pametinas „Aušrą", kaž-kur dėl visokių intrigų pabėgęs, ir kad jei aš neatvyksiu, tai neliks „Aušros". Viską metinas, per Prahą, kur buvau sustojęs pas Dr. Basanių, aš nuvykau ne be kliūčių į Bitėnus ir dirbau su pasišventimu, iki oberprezidentas Šlikmanas man „slavofilui" (!) liepė išsikraustyti iš Rytų ir Vakarų Prūsijos (kovo mėn. 1884 m.). Man išvykus, žandarai šieno ir šiaudų nampusėse darė kratą, manęs dar vis ieškodami.

Per sieną Užnemūnėje (pas Širvintą) persigavęs, aš atvykau pas Mierių Dovoiną-Silvestravičių į Kalnujus (arti Raseinių), o su juo kartu mudu nukakova Kaunan pas karininką Smilgių; o su Smilgiumi aš atsidūriau Marijampolėje pas Petrą Kraučiūną, kur suėjo apie dvylika mokytojų pasitarti dėl lietuviškųjų reikalų ir kur galiaus sudėstėme ilgoką memorandumą gen.-gub. Gurkai Varšavoje. Tą memorandumą, kitiems nedrįstant, teko man nuvežti į Varšavą. Bet čia teiraudanti pas Ščebalskį, „Varš. Dnevniko" redaktorių, aš pamačiau, kad pateksiu į policijos spąstus, ir todėl Gurkos namie nėsant, aš palikau memorandumą Dondukov Korsakovo kanceliarijoje, o pats dūmiau per Vilnių, Dvinską, Rygą į Jelgavą, pas savo numylėtinę Aglę (Liūdą Malinauskaitę). Čia abudu sudėstėva ir parašėva platoką „Abėcelą", kurią Mikšas atspausdino Tilžėje 1885 m. su brolio Roko „poterių" priedu, ir jau po 6 savaičių per Liepojų bei Palangą, po kelių avantiūrų ir pavojų, galiaus aš nukakau į Hamburgą ir įsėdau į garlaivį „Polynėziją", kuris keliavo 1500 keleivių vežinas į New Yorką. Taip tai ištrūkau iš rusų valdžios nagų, kuri—sako—buvusi paskyrusi 20.000 rubl. už mano galvelę..., nors vėliau dar nekartą Lietuvoje kaip rusų taip vokiečių pusėje buvo kratos daromos, kada pikti liežuviai paskelbdavo, jog „iš Amerikos grįžo Šliūpas".

(M. Tvarauskas. Mūsų kunigai ir lenkų k. Unija ir L. Balsas. M. Andriukaičio mirtis. 1893. 1905. 1917. Raštų patiekimas.

Mano gyvenimo Amerikoje tikslas buvo štai koks: pažinkime savo tautos nupuolimo priežastis: iš kur kilo ekonominis vargas, dvasinė tamsybė, religiškos neapikantos bei apjakimas, ir galiaus politiškasai Lietuvos susmukimas ir nugrimzdimas. Na, ir aš rašiau daug, ne literato vardui įsigyti, bet kad mano raštų skaitytojai labiau pamylėtų tėvynę, pažintų savo tautos praeitį, ir išvengtų nemalonių klaidų besiirdami į nežinomąją ateitį. Nuvargusiai tautai aš maniau pagaminsiąs bent kiek geresnį gyvenimą, šviesą ir laisvę, jei lietuviškas šeimas kursime ir susvetimėjimą pakeisime saviškių meile.

Ar man tai pavyko, ne man nuspręsti, bet ainiams ir tautiečiams. Ką aš sugebėjau savo audringame gyvenime padaryti, tai aš padariau. Būdamas ilgą laiką pats vargo pele, vis taip šokau, kaip mokėjau ir galėjau—ne sau naudos trokšdamas. Kad daug kur klaidų padariau, pripažįstu ir atgailauju. Bet-gi katras apaštalas ar pranašas bus klaidų išvengęs? O lietuvybės apaštalu aš tikrai jaučiausi beėsąs Amerikoje ir tas jusmas man jėgos ir kantrybės teikė.

Kad nedykinėčiau svetimame krašte, aš tuojau parsisamdžiau už darbininką į ūkį (farmą), nės amato jokio ir anglų kalbos aš nemokėjau. Išdirbęs vieną mėnesį, aš turėjau labai supūslėjusias abidvi ranki ir nebejgalėjau toliau dirbti dėl didelio plaštakų ir pirštų sužaisdėjimo. Be to su ūkininku nemokėjau angliškai susikalbėti. Atgal aš patraukiau į New Yorką. Kaž-kaip čia susipažinau su tūlu lenku ir tas man nurodė eiti pas spaustuvininką Miką Tvarauską. Šits gyveno Allen gatvėje No. 25 labai skurdžiai ir išgirdęs, kad aš turiu prie savęs 95 dolerius pasigyrė ėsąs jau 1879 m. leidęs Lietuvišką Gazietą ir dabar pakalbino manę susidėti su juo: pripirksime—sako—daugiau raidžių už tuos pinigus, tu išmoksi raides statyti veikiai, ir abudu dirbdamu pragyvensiva. Sužinojęs, kad mieste lietuvių siuvėjų yra kelios krūvelės, o kiti dirba cukraus pabrikuose, aš pamaniau gerai būsią, nes aulinkui bus galima ir knygeles jiems spausdinti. Ir iš tikro, į trumpą laiką aš buvau šioks-toks raidžių rinkikas. Skurdžiai mudu maitinovosi, vargingai vilkėjova, viename nešvariame patale miegojova. Lankydavo mus lenkeliai, daug plepanti ir besigirianti, o kartais ir-gi užsakymus duodami bilietukams, skelbimams, kortelėms atspausdinti. Galiaus tūlas nenaudėlis Kosinskis, lenkmečio pagyrūnas, ėmė kalbinti leisti laikraštį „Unija"—jis pats rašysiąs straipsnius ir tt. Mudviem su Tvarausku idėja leisti laikraštį patiko, man ypačiai lietuvišką, tegul ir Uniją vardu, kurią juk aš redaguočiau. Bet kada paskelbėme prospektą, tai pasirodė, kad Kosinskis nieko negalįs sudėstyti o tik plepėti ir girtis bemokąs. Pasilikome prie lietuviškos Unijos. Tvarauskas kilęs iš Vištyčio Dzūkijoje ir lenkų 1863 m. maišto dalyvis, pats buvo sulenkėjęs ir

tik apie Lenkijos atstatymą tesvajojo. Kada jis paskaitė mano raštus kurstančius prie lietuvystės ir kad lietuviai lenkams nelabai tikėtų, jam nepatiko, tuo labiau, kad aš—su lietuviais jau arčiau susipažinęs—Šv. Kazimiero Draugystę atkalbinėjau nuo draugavimosi su lenkais ir jau lietuvišką parapiją ėmiau ruoštis organizuoti. Tad kokiam pusmečiui praėjus, Tvarauskas man ir pasako, kad atstatąs manę nuo darbo: eik sau kur norėdamas! o už keleto mėnesių darbo man nė cento neduodamas ir įdėtųjų į spaustuvę pinigų negrąžindamas. Aš kreipiausi prie vokiškų vargšams advokatų draugijos: toji teisme bylą laimėjo: man priteisė 145 dol. Bet kas iš to? Spaustuvės vertybė neinešė 300 dol., ir todėl aš nieko negalėjau gauti.

Išėjau su kruvina širdžia į gatvę, turėdamas 5 centus kišenėje. Paspiktinę lietuviai siuvėjai veikiai sumetė apie 250 dol. spaustuvėlės įsteigimui, ir čia aš turėjau pradėti leisti „Lietuviškąjį Balsą" 1885 m. Daug vėliau S. Matulevičius nupirko koja minamą spaudyklinę mašiną už 160 dol.

Lenkai mokėjo nemitrius lietuvius gerokai išnaudoti. Lietuviai-gi buvo tikri vėplos, daugiausiai bernai iš Suvalkijos, kurie nežinojo ėsą iš Lietuvos kilę ir sakydavosi ėsą paliokai iš Polsčios, arba katalikai,—o savo tautybės visai nežinojo. Kaipo tokie jie ir glausdavosi prie lenkiškųjų kunigų, kurie lietuvių pinigais statydinosi klebonijas ir bažnyčias, pav. Klimeckis New Yorke, Lenarkevičius—Šenandoryje ir kt. Taip-gi lenkų pavyzdžiu lietuviai kūrė draugijas ligoje pasigelbėti jau tai kareiviškas (Krakusų, Šaulių ir tt.) su atitinkamais rūbais ir kardais, kurie mūsų mulkiams ypatingai imponavo, jau tai bažnytines (Šv. Kazimiero, Šv. Jurgio ir kt.) su atitinkamomis juostomis ir vėliavomis. Draugijos dalyvaudavo lenkiškuose pabūviuose ir minėjimuose (obchoduose), nors narių vos retas lenkiškai tesugrabaliojo. Ypačiai lenkų kunigai mokėjo daug pinigų išvylioti iš apkvaitusių sulenkėjėlių, vėliau pramintų naujalenkiais ar lenkomanais.

Kaip tokią medžiagą reikėjo sulietuvinti? Kaip prie jos prieisi? Be išimčių visi buvo labai tikinti kunigais. Tarp jų šlaistėsi tūlas vienuolis Zeytz, o buvo ir keli iš Lietuvos kunigai, kaip ana Čižauskas South Bende, Ind., Radzevičius Baltimorėje, Md., Varnagiris Independence, WIs., V. Dembskis Haggerty, Kanadoje, ir keli kiti. Bet jie tarnavo lenkams, o lietuviai dėl branginimosi neprisišaukdavo jų. Žmonės skundėsi, kad nebuvę išpažinties jau po 3 ar 5 metų, ir kad norį turėti lietuviškąjį kunigėlį. Aš paraginau juos susiorganizuoti į parapinę bendrovę ir prižadėjau partraukti kunigą. Nors nelabai tikėdami, vis-gi susirašė į parapijai steigti draugiją, o po tūlo susirašinėjimo aš partraukiau kn. Varnagirį, į New Yorką. Mano minčia buvo pastatydinti čia bažnyčią,—bet priklausančią liaudžiai, parapijai, o ne svetimam vyskupui, ir tokią konstituciją, mano parūpintą, draugija buvo užgyrusi, kol dar kunigo nebuvo. Bet kada vergai pamatė kunigą, bučiavo jam skvernus ir nėrėsi iš

kailio jam patarnaudami, o kada tas atsisakė užrašyti bažnyčią „tamsiąjai miniai", tai visų širdys susmuko į kelnes ir užmiršo, kad Šliūpas „parūpino jiems skėtį (parasoną), kuris gina juos nuo darganų ir nuo saulės kaitros" (kaip sakydavo Paplauskas). Kn. Varnagiris, godus pinigų o nedidelio išsilavinimo žmogus ir mystikas, nenorėjo, kad liaudis jį kontroliuotų, ir laukė tik, kada archivyskupas jį priimtų savo globon. Nepoilgam pas tąjį aš jį nulydėjau ir juokų buvo, kada archivyskupui kunigą lotyniškai užkalbinus, tas nesugebėjo atsakyti, ir aš jį pavadavau, taip kad atsisveikinant archivyskupas užklausė: „katras-gi iš judviejų kunigas"? Tačiau jis patvirtino Varnagirį lietuvių kunigu būsiant atskirai nuo lenkų. Tačiau kunigui tik vyskupo globon benorint bažnyčią užrašyti,—žmonėms susvyravusl aš pasitraukiau iš draugijos, palikinas juos vilko nasruose. Perkalbami nesidavė. Šiandien liet. bažnyčios JV Amerikoje vertinamos į 200 milijonų dolerių skaitosi airių ir vokiečių vyskupų turtu. Prie progos lietuviai gali savo turto netekti.

Labai dūko ant manęs lenkų kunigas, kuriam lietuviai buvo jau bent didesnę pusę bažnytinės skolos išmokėję o dabar atsitraukė nuo jo galutinai. Ir lenkų draugijos pyko, kam viename pobūvyje aš kalbą sakydamas jų laikraštį „Ojčyzna" iš Buffalo, atžagareivio Slišo redaguojamą, o manę ir lietuvius dergantį, aš sudraskiau ir mečiau lenkams į veidą. Plūdo manę lenkų Zviązko „Zgoda", Derdovskio „Wiarus", ir kiti lenkų laikraščiai, vadindami parsidavėliu carui, išdaviku, šnipu ar nuo rusų imant algą ir tt. O lenkės net savo vaikus lyg baubu baugindavo: „Cicho dziatki, albo Šliūpas przyjdzie". Lenkai gąsdindavo manę net... pakarsią kur-nors patamsyje sugriebę. Didelį lenkams smūgį kirtome 1886 m., kada lietuviai, mano paraginti, šventė Lietuvos krikšto 500 metų sukaktuves: savo kalboje aš išdėsčiau, kiek Lietuvai krikštas buvo nuostolių padaręs, o mano žmona Aglė savo eilėmis ir kalba manę gražiai parėmė. Galiaus santykių išaiškinimui išleidžiau knygelę Litwini i Polacy 1887 m. Vieną kartą redaktoriai Brodovskis, Sliš ir trečio pavardės nebepamenu, aplankė mano namą ir dirbtuvę, norėdami įsitikinti manę esant carų bernu, bet rasdami manę labai skurdžiai begyvenant ir vienam pačiam be pagelbininkų sunkiai dirbant, išeidami pasisakė, kad nebetikį, kad aš—jeigu būčiau caro bernu, o taip skurdžiai gyvenčiau. Čia aš juos lyg įtikinau, kad mums, lietuviams, Unija su lenkais tik nelaimes ir svetimą jungą antkrovė ir nuolatos dar gyvenimą pasunkina. Vis tiek lenkai ir tolaiu širdo ir dūko, net Europoje.

Lenkams labai daug padėjo naujagimė „Vienybė Lietuvninkų" Plymouthe, Pa. J. Paukščio įkurta ir leidžiama, o redaguojama vargonininko Dominiko Bačkausko, kuris jeigu būtų mokytesnis buvęs, bene būtų galėjęs užsipelnyti didelio satyriko vardą, bet taip kaip buvo, jis su savo „krioku" tik gatvių paplavas besugebėjo pilstyti. Ilgainiui jis buvo kunigų įskųstas teisman, ir apsigynimui jis buvo priverstas mano pagalbos šauktis; mano pagalba daug prisidėjo prie pabaudos palengvinimo.

„Vienybė" piktliežuvavo ant lietuvybės ir ant manęs, iki iš Lietuvos atvyko (mano rekomenduojamas) kn. Al. Burba ir to laikraščio leidėją įtikino, kad nedoru keliu eina; nuo tasyk „Vienybė" virto tikrai tautišku raštu ir daug prisidėjo prie lietuvybės pagaivinimo, Andziulaičiui, Mačiui, Milukui, Mikolainiui ir kt. redaguojant.

Lietuviški kunigai apsimetė esą dvasiški raštų cenzoriai, ir žinoma Varnagiris, Juodišius ir kiti padėjo paplavas pilti ant manęs ir „Liet. Balso", kuris jiems buvo krislu akyje. Viens-tiek: lietuvybės idėja laimėjo ir Amerikoje liet. patriotizmas pražydo tarp kovų ir kančių.

„Liet. Balsui" įsikūrus, Tvarauskas leido „Uniją" toliau po kunigų cenzūra, bet vis mažyn ėjo skaitytojų parama, ir laikraštukas nuskapanojo neatlietuvėjęs. Turint lenkus, lietuvių kunigus, ir siuvėjų šopų sulenkėjusius „bosus" nedraugiškai nusistačiusius, ir „Liet. Balsui" nebuvo lengvus keliavimas prieš srovę. Ilgainiui ėmė vis daugiau rastis susipratusių lietuvių, nors inteligentų kaip ir nebuvo. Žmonės rinkdavosi karčiamose, kaip buvo pratę, ir vienas augščiau pasilipęs balsiai skaitydavo jiems „L. Balsą", o po to eidavo visokios pastabos, ar papykio tulžies išliejimas, o galiaus alumi ar šnapsu nusimalšinimas. Karčiamininkai tyčia žmones kviesdavosi į tokias paskaitas, nės „biznis" būdavo geresnis. Tačiau galų gale, žmonėms imant galvoti, ši praktika išnyko. Korespondentų buvo mažai, ir man pačiam viską surašyti, kartu zeceriaujant ir atmušinėjant laikraštį, daug jėgų įtempimo reikėjo. Tik Šernas (J. Adomaitis) ir P. Liūtas (Leonas) prisiųsdavo ilgus straipsnius iš Lietuvos. Kada neliko „Aušros", aš norėjau prisidėti prie jos atgaivinimo, bet mano skurdi padėtis papriešino, o ir Lietuvos inteligentai buvo pabūgę mano kovos aršumo su kunigais. Be to, dažnai tekdavo vienur-kitur pavažinėti su „prakalbomis", o nuvažiavus pačiam ir skelbimus išplatinti kviečiant visus susirinkiman. Atsirado draugų entuzijastų, bet ir įnirtusių priešų, kurie pro svetainės duris kartais akmenimis pasveikindavo ar iš prakalbų grįžtant supuvusiu kiaušiniu gatvėje pavaišindavo; o kartą Brooklyne, kn. Kraučiūno nugirdyti mušeikos, net nudurti buvo pasikėsinę, tik deja—patys savo tarpe susipešė ir kalėjiman pateko pirma negu sumanymą įvykdė. Aglė man daug padėjo skurde ir varge; bet kada buvome susilaukę dvejeto vaikų, mes kraustėmėsi į Šenandorį, kur gyvenimui geriau nevykstant, aš keliavau į Baltimorės „University of Maryland" studijuoti medicinos mokslų, o Aglė su vaikais grįžo į Ručionius, kur jai po tėvų dalis priklausė ir kur ji pagyveno, iki aš mokslą baigiau. Man labai širdį skaudėjo netenkant „L. Balso"; nors kn. Burbai „Vienybę" sulietuvinus, jau lietuvybės likimas negalėjo užmarštin grįžti. Kn Burba ir man nekartą pinigais padėjo einant į mokslą, ką pamiršti aš negaliu, nors vėliau per kitų kunigų ant jo gulimą ir vyskupui įskundinėjimą, tarp mudviejų kilo smarkių barnių, taip kad jis sakės treptelsiąs koją ir aš badu pastipsiąs. Trepsėjo, bet pats anksčiau (1898 m.) mirė, prieš mirtį mudviem susitaikius ir pasižadant antkapinę kalbą pasakyti, įvertinant darbus ir

asmenybę mirusiojo. Tą aš atlikau ne prie kapo, kur kunigai nė nemanė prileisti, bet laikraštyje „Ateitis".

Ilgainiui atsirado „Lietuva" Šerno o vėliau Balučio redaguojama, „Pennsylvanijos Darbininką" leidė T. Astramskas, o Worcesteryje ėjo „Amerikos Lietuvis", kn. Žebrys leidė Waterburyje „Rytą", dar ėjo „Katalikas", „Draugas", „Kova" ir kt. Tik lietuvybei nepageidautini buvo vulgariškieji ir cyniškieji laikraščiai „Saulė" Bačkausko ir „Keleivis" Bostone, leidžiamas Gegužio o redaguojamas Michelsono. Lietuvybės kelias matomai išplytėjo.

* * * -

Kaip gydytojas Amerikoje aš turėjau gerą pasisekimą netik vietose, kur gyvendavau, bet ir ten, kur nuvykdavau su prakalbomis. Visur laukdavo chroniški ligonių būriai. Nors katalikams kunigai skelbdavo, kad—jei man gydant ligonis numirtų, jie nelaidosią lavono kapinėse, man tai mažai tepakenkė, ypačiai kada manę rėmė ukrainiečiai ir jų kunigai (Ardan, Dmitrov, Stefanovič ir kt.) slovakai, ir net italai kviesdavo prie gimdančių moterų. Buvau vietinės gydytojų draugijos ir Amerikos Med. Associacijos nariu ir šiaip gydytojų tarpe turėjau labo linkinčių draugų vokiečių ir kitų (Gunster, Wehlau, Rodham etc.). Kartu su vienu lenku gydytoju (Kulčyckiu) buvau įsteigęs lietuvėms akušerių kursus, ir apie 30 mokinių išėjo iš tų kursų pasekmingai. Be abėjo, tarp pasisekimų, aš esmi turėjęs ir nelemtų nepavykimų, ypačiai kada namie, o ne ligoninėje, tekdavo kartais ligonius operuoti. Daug ligonių vargšų esmi gydęs dovanai, be atlyginimo, ir per 26 metus esmi apskaitęs tokio gydymo įvertinimą ant 18.000 dolerių. Nežiūrint to, per visą laiką aš buvau susitaupęs iki 38.000 dolerių, kuriuos Lietuvon parsivežiau, manydamas tėvynėje ramiai nugyventi baigsiąs savo senatvę. Bolševikai 1940 ir 1941 m. manę apgrobstė ir ubagu pavertė. Iš valdžios seniau gaudavau grynų 560 litų pensijos, bolševikai rods žadėjo mokėti po 500 rbl., o dabar gaunu po 40 RM. mėnesiui (šitą rašant gavau pranešimą, kad bičiuliams užtariant pensija esanti pakelta iki 200 RM.).

Prieš Velykas 1893 m. netikėtai įvyko mano namuose (Šenandorio mieste) staigmena. Man su Agle išėjus į miestą apsipirkti, namie liko vaikai, kn. Dembskis, ir geras bičiulis, viena akim aklas, angliakasys M. Andriukaitis. Tasai įsispoksojo į mano (vienu šuviu užtaisytą) brauningą, ir atsukęs į savę, ėmė gaiduką spaudyti, iki revolveriui iššaunant kulka į plaučius įsikraustė. Matas Andriukaitis dar buvo gyvas aplink 10 valandų, ir todėl policijai tardant, jis pats kelius kartus pakartojo, kad netyčiomis jis pats nusišovęs. Tai buvo svarbus konstatavimas, nes katalikai būtinai norėjo kaltę kn. Dembskiui primesti kaipo „bedieviui-atskalūnui". Kadangi Andriukaitį laidojant, lietuviai-katalikai į gedulingąją lydėtojų eiseną laidė kūlaičiais ir šiaip lyg žvėrys kaukė ir baubė gatvėse, skųstasi miesto tarybai, kodėl leidžiama taip nedorai elgtis Amerikos piliečiams,

paminint kartu pavardes aršiausiųjų begėdžių; o miesto taryba, susidedanti iš 7 airių-katalikų ir 6 protestantų, balsų didumu nutarė nesikišti, ir tad vardais paminėtieji šaldrai manę ir kelis draugus laidotojus teisman skundė už „kriminalinį įžeidimą" jų garbės. Jie pasisamdė 6 advokatus ir teisme mėgino manę padaryti anarchistu, bedieviu, bombininku, caro užmušėju, ir visuomenei kenksmingu žmogumi, ir jau skelbė manę bent keliems metams į kalėjimą uždarysią. Bet prisaikdintųjų teismo ištarimas buvo: „not guilty", nors liepta užmokėti 2/3 bylos išlaidų. Kad byla buvo karšta ir alsinanti, parodo jau jos trukimas per ištisas 24 dienas... Vis-gi katalikai neatsiekė savo tikslo. Bet ir man Šenandoryje gyvenimas pasidarė nebemielas. Byla dar ir tuo buvo įdomi, jog buvo suvažiavę bent 13 liet. kunigų liudyti prieš manę, ir jog lietuviškieji miestelio vertelgos galų gale susibankrutijo advokatams honorarus bemokėdami (Ražas, Radzevičius, Mieldažis ir kt.), ypačiai kada bylon kurstęsis klebonas Abromaitis atsisakė prižadėtąja suma prisidėti. Bendrai imant, Amerikos lietuviams šitoji byla buvo protų prablaivinimui naudinga, nės parodė, jog tikėjimas ar melai gyvenime garbės nesudaro, o reikia žmoniškų darbų, ir be to dar reikia gerbti tvarkingumą, įstatymiškumą bei laisvę.

* * *

Jau nuolatinis laikraščių dygimas rodė lietuvių dvasią bundant ir stiprėjant. O stiprėjimas buvo mano nuolatinėmis prakalbomis kurstomas; be to, aš kursčiau kurti draugijas ir sukurtasias jungtis į sąjungas. Taip aš ir Pijus Peseckas sukūrėme LAS (Lietuvių Amerikoje Susivienijimą), kuris subyrėdamas davė pradžią dabartiniam LAS ir KLAS. be to, ilgainiui susikūrė Laisvamanių Sąjunga, L. Mokslo Draugija Baltimorėje, Tėvynės Mylėtojų Draugija, Socialistų susivienijimas (iš kurio ilgainiui per Kapsuko Mickevičiaus pasidarbavimą išdygo bolševikinė atžala su „Laisve", „Vilnimi" ir kt.), „Aušra" studentams šelpti draugija Čikagoje (man kasininkaujant, bent 29 studentus Vilniuje, Šveicarijoje ir kitur yra rėmusi pinigais).

Ir šiaip intelligentesnių žmonių ėmė Amerikon atvykti, kaip ana: liaudies mokyklų mokytojas ir poėtas J. Andziulaitis (vertė Freeman'o Europos Historiją, buvo „Vienybės" redaktorius, o kn. Burbai jį nuskriaudus, jis išėjo medicinos mokslus Baltimorėje, ir gydytoju mirė New Britain, Conn., 1916 m. atsišalinęs nuo lietuviškos darbavietės o užkuriais nuėjęs pas švedus). Atvyko taip pat Keliaunykas, poėtas Mačys, svajojantis anarchas Homolickis iš Vilniaus, veterinorius Sagadinas, Širvydas, kn. Dembskis, Graičiūnas, Šernas, Lalis, Balutis ir daug kitų, ir galiaus vietoje priaugo advokatų, gydytojų, inžinierių, chemikų, ir kitų profesijų žmonės, taip kad XX amžiuje darbininkų ant liet. dirvos jau atsirado gausa. Dar paminėti reikėtų tarp pirmųjų gydytojų Želvienę-Baltrušaitienę, gan veiklią socijalistę ir gydytoją Jasinską, nors šitas savyje susikaupęs, tik pinigėlius skaitė ir niekur nesikišo.

Lietuvos atsitikimai visuomet jaudino amerikiečius. Taip po Kražių skerdynės 1893 Šenandoryje mes atlaikėme didelį protesto susirinkimą ir pasiuntėme kaip carui, taip ir Romos papai kolionių ir atsižadėjimų gausos su šimtais parašų. Vilniaus seimas 1905 m. mus smarkiai sukurstė, mes įsteigėme Autonomijos Fondą, ir vien per mano rankas perėjo 30.000 dol. pašalpos Lietuvoje dirbančioms partijoms. O kada kilo karė 1914-18 m., tai Amerikoje veikė trįs fondai: laisvamanių, katalikų ir socialistų, ir Wašingtone gyveno Vykdomasis Komitetas. Lietuvos laisvės reikalu Kongreso „Record'as" (pritariant Senato pirmininkui) patalpino mano pranešimą Amerikos valdžiai, ko laukia lietuvių tauta. Kada p. Gabrys su katalikų fondo pagalba veikė Šveicarijoje, tai Nepriklausomybės Fondas manę siuntė per Japoniją į Rossiją (Žinoma, jau caro valdžiai sugriuvus), kur pabėgėliams atvežęs pašalpas aš stengiausi latvius patraukti į vienos lietuv-latvių respublikos įkūrimą, nors iš tų pastangų niekas neišėjo, kadangi latviai tuomet svajojo užimsią Rossijoje vokiškųjų baronų vietą ir valdymieraudami kolonizuosią Novgorodo bei Plėskavos gubernijas. Aš aplankiau pabėgėlius susispietusius Voroneže, Maskvoje, Kijeve, Petrograde, pamačiau Rossijos skurdą, ir galiaus iškakau į Švediją, kur dalyvavau Lietuvių suvažiavime Stokholme ir išleidžiau anglų kalboje knygelę The Past, Present, and Future of Lithuania, o liet. kalboje Šiaurės Tautų Sąjunga, svajodamas apie Lietuvos susisiekimą su suomiais, švedais, estais, latviais ir kitais kaimynais, taip kad Baltijos jūrė pataptų lyg uždaras ežeras aplinkinių tautų. Amerikon sugrįžęs, prez. Wilsonui parašiau memorandumą apie Rossijos subirėjimą ir reikmenę atskirti nuo jos visą vakarinį pasienį nuo pat šiaurės iki Kaukazui, už ką Wilsonas ant manęs papyko, kam aš norįs dalinti jo sąjungininkus, ir nebenorėjo duoti pasą važiuoti į Angliją, kur mane kvietė prof. Simpsonas Foreign Office'o vardu. Tik kvietimas ir telegramoms pasikartojant, leidimas važiuoti buvo gautas. Važiavome per Atlantą, iš 1600 keleivių lietuviai mudu dviesa: aš ir Naruševičius, pabaigoje 1918 m., laivu „Lapland", kuriam prakiurus bemaž kuo nenuskendome dar aplink 900 jūrmylių tolume nuo Airijos: laivas ant šono pakrypo, jo pirmgalis buvo po vandeniu, ir jau buvome nugrimzdę 11 pėdų gilyn, kada galiaus pavyko prakiūrą užtaisyti ir laivo lygsvarą atstatyti. Naruševičiui išvykus į Paryžių, aš Londone įsikūriau ir veikiau Amerikos lietuvių vardu, iki iš Lietuvos atstovais atvyko prof. Čepinskas su p. Bizausku. Po to aš Paryžių aplankęs ir ten veikiančio komiteto siųstas, St. Nazaire mūsų krašto ligoninėms bei šiaip visokių padargų pripirkęs iš Amerikos sądėlių už arti pusę milijono dolerių, aš atsidūriau Lietuvoje. Čia siūliau doleriais pagrįsti lietuviškąją monetą; tik gaila, kad Ant. Smetona tuomet nedrįso tai padaryti, sakydamas, kad tam reikėtų Lietuvos Seimo pritarimo. Smetona liepė man važiuoti į Rygą ir ten būti Lietuvos atstovu. Rygoje pergyvenau latvių kovas su Bermontininkais ir prieš Kalėdas 1919 m. per Krustpilę aš grįžau į Kauną. P. Natkevičius buvo mano adjutantas. Su juo mudu lankėvosi Tartu mieste

pasimatyti su rusų atstovu žydu Joffe ir užmegzti su rusais santykius. Buvo sutarta komisijų suvažiavimą padaryti Įlaukyje (Eglaitėje), 4 d. sausio 1920 m., bet užsienio reikalų minystrui Voldemarui Sovietų nekenčiant ir už nieką laikant, tas planas neįvyko, nors ir Čičerinas kelias telegramas mušo. Aš-gi tuo buvau nepatenkintas. Ir kada atvykau Kaunan, aš padėkojau p. Smetonai už tarnybą ir vėl leidžiausi Amerikon rinkti pinigų Lietuvos garlaivių bendrovei. Apie vienus metus padirbėjus, teko akcijoms surinkti daugiau kaip 50.000 dolerių. Didelę šitų pinigų dalį M. Yčas ir kapitonas Stulpinas išleidė užpirkdami laivus Kyliuje Kruppo' Germania Werftėje; tačiau vieno seno laivo nepriėmus dėlto, kad buvo sukežęs, vokiečių rankose pasiliko rankpinigių bent 37.000 dolerių neatsiimti. Amerikoje palikinas įgaliotinius, kada sugrįžęs į Kauną atidaviau atskaitą, nuo manęs reikalauta dar 1000 dolerių, nors aš žinausi jokių pasisavinimų nepadaręs, ir todėl teko su bendrove išsiskirti, blogą vardą įsigijus. Aš savo atsakomybe buvau visą kelionę atlikęs ir darbą Amerikoje suorganizavęs, pats 10% imdamas už triūsą, ir algas mokėdamas sekretorei bei kitiems padėjėjams. Kauno-gi bendrovė man nieko nedavė, bet dar sukčiumi padarė, atlikus man milžinišką darbą.

* * *

Nežiūrint mano dažnų kelionių su prakalbomis ar pastangų papildyti savo medicinos mokslo trūkumus New Yorko Postgraduate ir kitur; nežiūrint gan plačios medicininškos praktikos bei tarnybos slovakų draugijoms ar SL Amerikoje, aš vis-gi dar radau laiko ruošti raštus ne tik liet. laikraščiams, kurių ir pats esmi leidęs keletą (be „Unijos", „Lietuviškasis Balsas", „Apšvieta", „Naujoji Gadynė", „Laisvoji Mintis"), bet ir rašyti atskiras knygeles ar daryti vertimus iš svetimų kalbų. Viską rods dirbau paskubomis, nės reikėjo-gi lietuviams skaitymų, kurių tuomet bent Amerikoje mažai tebuvo. Suprantama, jog besikarščiuojant kartais nukentėti galėjo rimtumas arba vėl rasi panaudojau vertimus nepažymėdamas autorių vardus. Mat, man nerūpėjo originalumas, o žmonėms skaitomos medžiagos gausa. Be lietuviškų raštų, man teko dar neretai rašinėti apologijas į anglų ar lenkų laikraščius, ar net knygeles; ir taip atsirado „Litwini į Polacy", „Bestiality of the Russian Czardom", „Retrospect and Prospect", „The Past, Present and Future of Lithuania" ir L. Buchnerio „Kraft und Stoff". Šiaip parašęs ir išleidęs aš esmi „Lietuvių Raštai ir Raštininkai", „Aš ir Lietuva", „Praeitis, dabartis ir ateitis liet. tautos", „Lietuvių tauta" (2 tomai), „Šlėktos viešpatavimas Lietuvoje", kur pridėtas ir Čackio „Liet. Statuto" vertimas, „Lietuviai Mažojoje Azijoje" ir kt., ko jau aš pats nebeatsimenu. Be to, aš daug korespondavau „Vienybei", „Tėvynei", „Lietuvai" ir kitiems mūsų laikraščiams. Prisipažįstu, kad veiveriauti nemėgau, nors svečius priiminėti, ypačiai iš Europos, gan mėgdavau. Ir darbininkų padaugėjus, nors aš neatlėžau nuo darbo, bet gal-būt nebe taip labai skubėjau ką-nors rašydamas.

Man ypačiai rūpėjo historija. Atspausdinau Skirmuntaitės trumpąjį nupasakojimą, P. Vileišio vertime. Nudžiugau Andziulaičio vertimu Freeman'o Europos historijėlės. Vėliau jau „Dėdė Šernas" labai prisitarnavo lietuviams savo populiarėmis brošiūromis, bet mirė dideliame varge 5/VIII/1922 m. Čikagoje. Ketvirtam Lietuvių Tautos tomui aš ruošiau straipsnius, tilpusius „Laisvojoje Mintyje", kurią aš leidžiau redaguojant Karoliui Vairui-Račkauskui, bene pirmame mūsų illustruotame laikraštyje; tik liko nepabaigta dalis skurdaus lietuvių gyvenimo ypačiai po to, kaip buvo žlūgusi „Aušra", o ir surinktoji medžiaga, ginklams žvangant, prapuolė, nežinia kur.

Prisipažįstu, kad savo darbštumu, demokratiškumu ir atvirumu aš pelniau galiaus Amerikos lietuvių pagarbą ir meilę, nors kn. Milukas mėgsta faktus iškraipyti ir viską nupasakoti tempdamas ant savo kunigiško kurpalio. Man teko kalbėti 1910 m. Čikagos Ermitaže, SLA švenčiant savo 25-metinį jubilėjų, tur-būt daugiau kaip 10.000 klausytojų akyvaizdoje, kas jau tuomet rodė, kiek buvo pakitėjusi Amerikos lietuvių nuomonė apie gyvenimą bei visatą per pastaruosius 25 metus. Taip pat aš džiaugiausi turėjęs progą aplankyti seniau manę priglaudusiąją šalį 1936 ir 1939 metais, ir būčiau ten ilgiau užtrukęs, jei ne būtų Europoje kilusi karčioji, žydijos sukurstytoji karė. Aš skubėjau namon, norėdamas tėvynei patarnauti pavojų metais. Deja, mano viltys ir norai neįvyko—bolševikai užplūdo ir kova su tautos parazitais nenusidavė.

4.

(Lenkų užgaidos. Draugijos. „Tikri ir n. šventieji". Visuomenės manęs vertinimas)

Jau Amerikoje teko daug ginčytis su Dmovskiu bei Paderevskiu (Masaryko, vėliau Čechijos prezidento būtyje) dėl lenkų potroškių kėsintis ant Lietuvos, o Rygoje teko iš Pilsudskio atstovo Slavek'o lūpų išgirsti, kad lenkai negalį gyventi bė lietuvių intelligentijos bei lietuvių darbininkų; todėl jiems unija ėsanti conditio sine qua non. Taip pat ir sulenkėjusiems mūsų gaivalams nėra galima patikėti Lietuvos vairavimą. Lenkų užsimojimai todėl ir nestebėtini: Želigovskio puolimas, POW maištavimas, ar ir šiaip lenkų neištikimybė, ypačiai senųjų dvarininkų ir tūlų kunigų. Sako, jog dar net 1942 m. tarp Stalino ir Sikorskio Lietuva buvusi derybų objektu! O p. Smetoną būdavo apspitę sulenkintos moterys, dvarininkai, kunigai ir žydai—nepatikimi Lietuvos gaivalai. Už tai būdavo šalyje nepasitenkinimo, kuris galų gale į sveikatą šaliai neperėjo.

Apsigyvenęs vėl tėvynėje, aš rūpinausi Lietuvos atstatymu ir švietimu. To-gi dėliai tarnaudamas Pr. ir Pr. Bankelyje Biržuose, aš mokytojavau gimnazijoje, ir taip pat aš dėsčiau Šiaulių gimnazijoje anglų, vokiečių ir francūzų literatūros historiją bei hygieną, iki susirgęs aš

išvažiavau į Karaliaučių dėl skrandyje voties operacijos. Tačiau tuo metu kn. Mažonas-Mažonavičius manę įjuodino švietimo minysterui Bistrui, ir tasai pranešė direktoriui Šliogeriui, jog aš galėsiąs grįžti gimnazijon, jei „pamokose nekliūdysiu religijos, bažnyčios ir kunigų". Tokiu būdu pasibaigė mano mokytojavimo užmačios, nors buvau laimėjęs direktoriaus pagarbą ir įgyjęs mokinių pasitikėjimą ir meilę, taip jog jie ketino kelti streiką dėl manęs pavarymo iš vietos; žinoma, aš to nepagyriau ir streikas nebuvo vykdomas. Vėliau dar mėginau V.D. Universitete skaityti medicinos historijos paskaitas, su mažesniu pasisekimu ir parašiau medicinos historijos veikalą, bent senovės ir viduramžių ir atspausdinau Šiauliuose 1929 m. Be to, aš buvau paruošęs ir Hygienos platoką vadovėlį nuodugnesniam pasiskaitymui to, ką aš buvau dėstęs gimnazijose.

Kad Lietuvos varguomenė gautų tinkamą uždarbį pragyvenimui, man rūpėjo pramonės bei prekybos draugijų steigimas. Čia daugiau aš dėjausi į bendroves su savo pinigais. Į Martino Yčo Pr. ir Pr. organizuotąjį Kaune banką savo šeimos vardu aš įdėjau 8000 dolerių, Nemuno bendrovėje aš turėjau 30 akcijų (a 250 lt.), Eglyne gan daug akcijų žlugo, Montvilo bendrovėje Panevėžyje buvo 78 akcijų, Lietuvos Banke 4 akc., Ringuvos bendrovėje 112 akcijų, alaus b-vėje „Gubernija" 432 akc.; aš buvau suorganizavęs Žuvies ir Gintaro b-vę Palangoje (įdėjau 25.000 litų) ir ketinau gintaro išdarbystėje eiti su žydais lenktynių, bet vedėjas Černiauskas girtaudamas visą reikalą sukoneveikė. Ir Klaipėdoje buvau prisidėjęs prie „Laimos" draugijos. Be to, aš pirkau Vidaus Paskolos lakštų už 1000 litų, Elektros bendrovėn Kaune įdėjau 1000 litų, ir Vilniaus Paskolos lakštų aš pirkau už 500 litų. Kaune aš buvau namus pasistatęs, kurius pardavęs aš vėliau įsigijau sklypą ir namus Palangoje; be to, aš dar turėjau Taupomose Kasose bei Smulkaus Kredito bankelyje Palangoje—iš viso apie 20.000 litų. Tokiu būdu aš maniau turėsiąs savo senatvę ir šeimos gyvenimą aprūpintą ir laimingą. Be to dar ir valdžia buvo paskyrusi 700 litų pensijos mėnesiui, už ką dėkui prof. Čepinsko rūpesčiui. Bet-gi M. Yčas—mano žentas, per plačiai gyvendamas, pridirbo klastų; nors savo šeimai nupirko Tyrkeliškių dvarą, bet Pr. ir Pr. bankas, įtraukdamas į skolą, vargan įvarė „Ringuvą" (ant 250.000 litų), „Guberniją" (ant 900.000 litų), ir manę ant 25.000 litų, taip kad Lietuvos Bankas mano ir bendrininkų spaustuvę „Titnagas" Šiauliuose per teismą pasiglemžę, ir mano pajamos smarkiai sumažėjo. Galiaus bolševikams 1940 m. užplūdus, aš netekau nė pinigų nė vertybinių popierių, liko tik sklypas su namais Palangoje, ką berods bolševikai buvo suvalstybinę, bet Liaudies valdžios Kaune parėdymu buvo grąžinta. Tačiau pajamų namai mažai bedavė nebelikus vasarotojų dėl suskurdimo gyventojų visoje šalyje ir dėl karės metų.

Tačiau netik pinigais prisidėjau prie oikonominio šalies kėlimosi iš vargo, bet stengiausi veiklus būti taip pat dvasios kėlime iš tamsos ir prietarų į minties išsilaisvinimą iš visokiariopų cenzūrų bei pančių.

Prekybos paskatinimui aš išleidžiau knygelę „Šis-tas iš pasaulinės prekybos historijos" Biržuose 1922 m. Kadangi Lietuvos mokyklose buvo pamokos dėstomos siaurai katalikiškos ar protestantiškos tikybos, man rūpėjo žmonių apyregę praplėsti, labiau kreipiant dėmesį į dorovę ir minties laisvę, ir tam reikalui aš pasišoviau prisidėti raštais netik „Vagoje" ir „Laisvamanyje", bet ir „Laisvojoje Mintyje"; taip-gi knygų leidiniais, kaip va: prof. Bury „Minties Laisvės Historija" (1925 m.), Carpenterio „Palyginamoji Religija", „Prigimtinė moralybė" (1929 m.), „Jėzus Kristus ir Šv. Romos inkvizicija" (1929 m.), „Moteriškės religija" (1929 m.), „Tikri ir netikri šventieji" (1930 m.), „Katalikų bažnyčios veikimas nepriklausomoje Lietuvoje 1919 iki 1933 m.", „Palyg. pasaulio religijų historija" (1936 m.), „Ką krikščionybė nuveikė bendruomenės labui" (1937 m.), „Dievo idėjos raida" (1938 m.).

„Tikrus ir netikrus šventuosius" valdžia sukonfiskavo, kam prel. Olšauską, teismo už nužiurėtą žmogžudystę nuteistą, aš šventabezdėms moterims pasiūliau ateityje priimti į šventųjų skaičių. Juk jeigu daug pasileidėlių praeityje tapo įšventinta, ar galima tikėtis, kad katalikų bažnyčia aulinkui pakeis savo metodus, iki ji galutinai nesužlūgs? Teismas manę nuteisė vienam mėnesiui lygtinio kalėjimo, jeigu vienų metų eigoje aš tolygiai nenusikalsiu. Ir nenusikaltau!

Be to, paminėti reikėtų mano gyvenimo „Jaunatvę" (1927 m.) ir paskaitą apie „Aušrą", „Lietuvių bei Latvių sąjungą ir sąjungos projektą", kurį latviai savoje „Saulėje" minėjo (1932 m.), „Valstybė ir jos uždaviniai" (1939 m.), brošiūrą „Rįžkimėsi sveiki būti" (1932 m.), „Lietuvių, latvių bei rusų arba Baltų ir jų prosenių Mythologija" (1932 m.), „Juozas Zauka ir kn. A. Šliūpavičius" (1936 m.). Be šitų leidinių paruošimo, aš dar rašinėjau šį-tą į „Trimytą", „Liet. Žinias" ir kitus laikraščius. Rankraščiuose tebeturiu „Žydija ir Talmudas" ir ilgoką, nors neužbaigtai apdirbtą „Žmojinos, ir ypačiai Liet. tautos kilmę", kur prirodinėju lietuvių padermę atėjus į Pabaltįjį ir į Mažąją Aziją bei Balkanus iš atšiaurių, neolitho gadynei prasidėdant ir civilizavus vokiečius ir kt. „Metmenys: valstybė be skurdžių ir turtuolių", „Lyties aistros" ir kt.

Nors senstelėjęs o kviečiamas Palangoje burmistrauti, kelis kartus aš patarnavau sulig savo išgale, nors kartais, ypačiai miestui nudegus 1938 m., teko pakelti nemaža sunkenybių. Ir bolševikams iš Lietuvos pabėgus, o vokiečiams atėjus, aš tuojau suorganizavau apsaugos vykdomąjį komitetą Palangoje, kur tūli lietuviai (Jazdauskas) manę neteisiai vokiečiams įskundė ėsant žydus užtariančiu burmistru, ir kaipo tokis aš vokiečių buvau suimtas, nors veikiai paleistas.

Neginčytina, kad Smetonos valdymas yra nemaža prisidėjęs prie Lietuvos atstatymo, steigiant mokyklas ir akademijas, gerinant susisiekimą, sausinant pelkes ir išskirstant kaimus vienkiemiais, keliant pramonę bei prekybą; vis-gi jis pats nepavyzdingai gyveno per daug gurkšnodamas, o žmonai leisdamas iš pinigų net su žydais kaziruoti ir per tai kyšius

iminėti. Be to, apspitę jį laikė kunigai, žydai, ir dvarininkai. Smetona gražiai kalbėjo ir rašė, bet per mažai vykdė tai, ko Lietuva buvo reikalinga. Jo užsienių politikos svyravimai drumstė Lietuvos oikonomiką, o ir Mažosios Lietuvos gyventojai buvo skriaudžiami, kas privedė prie Neumano ir kitų bylos, o galiaus ir Klaipėdos krašto atėmimo. Aš esmi bent kelis memorandumus Smetonai rašęs ir vieną kartą atviroje kalboje aš prezidentą persergėjau, kad aš prisibijau, ar jis nebus Lietuvos paskutinis prezidentas, tačiau p. Smetona į mano persergėjimus ir pasiūlymus nekreipė dėmesio, galiaus gražiąją kariuomenę bei savo tautą pametinas, be pasipriešinimo bolševikams, 15 d. birželio mėn. 1940 m. išdūmė į užsienį netuščias (26.000 aukso dolerių nešinas), savo kailį gelbėdamas. Buvo ir klaidų ir apsileidimo iš prezidento pusės. Savę dvaru apsirūpino, visiems valdininkams po 5-litinę mokant; buvo net laikas (1930 m.), kada prezidentas mokėsi įspūdingai raitas jodinėti ir, sako, buvęs užsimanęs karūnuotis Lietuvos karaliumi, nors negudraus tikslo neatsiekė.

Centrineje Lietuvos valdžioje dalyvauti man neteko. Visą laiką, 1922 iki 1941 m. aš jutau, kad tūla slapta ranka manę šalino nuo viešo dalyvavimo politikoje. Be Liet. kunigijos, tai darė dar ir vienas-kitas man arti stovintis žmogus ar iš pavydumo ar dėl savinaudos. Aš už tai nerustavau, nes savę aš visuomet skaičiau tik agitatoriumi į vis ir vis naujas pastangas—sukuriant socialinį, oikonominį ar dvasinį kilnesnį tautos gyvenimą. Smetona sykį pasakė manę norint Lietuvoje sukelti revoliuciją, kas netiesa buvo: aš troškau reformų ir teisingumo. Pasikėsinimai ir kraujagožumas paties p. Smetonos man nepatiko. Aš rūpinausi reformomis o ne žmonių sušaudymais, atsiekti gerovę ir laimikį tautos. Ypačiai man patiko švietimas ir mokslinimas liaudies, ūkio, pramonės bei prekybos kėlimas, o labai neramino žydų bei dvasininkų įtakos plitimas. Kaipo privatus pilietis, aš norėjau gyventi nepriklausomas ir dirbti visuomenės labui, kiek tik segebėdamas. Ir matau, kad visuomenė įvertino mano pastangas, nės patapau garbės nariu invalidų organizacijos, gydytojų Filii Lithuaniae, ir tt., o ir V.D. universitate įteikė man honoris causa net tris doktoratus: medicinos, teisių ir historijos. Latvių valdžia apdovanojo manę Trijų Žvaigždžių ordenu, o ir Smetonos valdžia prisiuntė man 2os ir 1os rušies Gedimino ordenus. Manau, tai vis padaryta man buvus už tai, kad troškau išauginti organizuotą tautą į laisvę ir savigarbą, ir kad nuolatos raginau gyventojus gilintis etikoje ir eiti doryn elgesyje.

5.

Mano paties šeima. Bendrai apie Šliūpų šeimos kilmę esmi jau plačiau rašęs pačioje rašinio pradžioje, liko dar keliais žodžiais apibūdinti mano paties šeima.

Moterį aš visuomet vertinau augštai, prisimindamas savo didžiai gerbiamos motynėlės ir jos pasišventimo namams bei gyvenimo vargus. Pagarba-gi eina kartu su meile. Moteriškę visur stačiau lygiomis, jei ne augščiau, su vyriškiais. Moterei aš pašvenčiau rašinį „Moteriškės religija". Ir knygelėje „Apie vaikų auginimą, bei auklėjimą", rodos, aš nedariau skirtumo įvertinant elgėsį moteriškės ar vyriškio. Lygybė, laisvė ir brolystė abiem lytim vertingos ypatybės.

Dar Mintaujoje gimnazijos mokiniu būdamas, aš susipažinau su Malinauskų šeimos našlaičiais, po lenkės Želevskos globa. Sūnus, nors tingėdami mokėsi žemesnėse klasėse, o duktė Adelė neblogai mokėsi vokiškoje merginų gimnazijoje; vyresniąjai-gi Liūdai visai neteko mokyklos lankyti, nes ji buvo globėjos padėjėja. Šeima kilo iš Ručionių dvaro, pas Vaškus, tuomet išnuomoto latviui Hausmaniui ir stovinčio sulenkėjusių dvarininkų globoje (Puzynos, Rušcyco ir kt.), kurie ir savo reikalų nepamiršdavo, pasilopyti po globos priedanga—kaip pasakodavo p. Želevskienė. Tai-gi poėtingoji Liūda pamylėjo manę ir aš ją. Prieš išvažiuojant į Ameriką, mudu paruošėva „Abėcėlą", 1885 m. Prūsuose atspausdint, išvažiuodamas gavau pasiskolinti 200 rublių. Man „Lietuviškąjį Balsą" leidžiant, Liūda laivu atkaro į New Yorką, kur mudu officijaliai susituokėva ir, nors vargingai, bet su meile gyvenova. Jau buvova sulaukę dvejato vaikų—Aldonos bei Kęstučio—kada L. Balsui nusigyvenant, aš ėmiau eiti medicinos mokslą, o Liūda su vaikais vyko į Ručionius atgal. Liuoniau pagyventi, nors ir ten be nemalonumų neapsiėjo. Vaikus kn. Jurgaitis slaptai pakrikštijo ir, kada aš jį kvailą fanatizmą pabariau savame laiške, tai kunigas—gimnazijos kollega—pasakė: „Kad būčiau numatęs Joną būsiant atskalūnu, aš būčiau jį, bebėgantį, per Palangą Amerikon, rusų žandarams išdavęs"... Tai dvelkia tikrai katalikiškąja dvasia"...

Kada po metų vėl grįžo Amerikon, Liūda dar ilgai turėjo nelengvą gyvenimą: čia dėl menkų pajamų viešpatavo namuose skurdas, čia vargino mus kasdieniniai važinėjimai bylon dėl Andriukaičio nusišovimo, čia kunigų keiksnojimai ir grasinimai bažnyčiose, čia pas mus apsigyvenusio kn. Dembskio karšinimas. Mūsų namuose daugelis lietuvių apsistodavo atvykstančių iš Europos; reikėdavo juos kaip galint priimti, o kartais ir aprūpinti tai šiuo tai kitu kuo. Vėliau tai nesudarydavo keblumo, kada jau buvome patys prasigyven, ir jau Scrantone savo namus įsigiję. Taip pat žmonai buvo sunkokas pergyvenimas, kada man teko važinėti į Vašingtoną ir į Europą, didisės karės metu, 1914-18 metais, iki susiradome Kaune visi krūvoje. Sūnus Kęstutis būdavo lengvapūtis, kollegijas bei studijas mainikaudavo lyg pirštines žiemos metu, tai Amerikoje, tai Munchene, tai Vilniuje atsidurdavo, iki galiaus Kaune patapo phyzikos docentu. Buvo phyzikos žurnalo „Nature" Londone bendradarbis, ir yra parašęs mokslo raštų: „Termodynamika", „Antrasis termodynamikos dėsnis", „Kosminiai spinduliai", „Trys dalykai iš eksperimentinės fizikos", „Dinaminis būdas Young'o moduliui nustatyti", „Spyruoklinė plunksna iš kvarco", „Atsakymas dr. V. Falkui" ir kt.

Buvo baigęs Penn'a State College su bakkalauro laipsniu, buvo paskirtas assistentu į Viskonsino univ., kur parašė dissertaciją apie vandens spaudimą ir iki 1919 m. vasaros skaitė phyziką docento teisėmis. Buvo kviečiamas į Kolumbijos un-tą. Bet išvyko Lietuvon. Buvo gabus vaikas, bet džiova apsikrėtęs galų gale ėmė girtauti, ir kaip tėvams, taip mokslo pareigai garbės nedarė. Sanatorijoje besigydydamas, mirė Varėnoje, ir palaidotas Kaune, šalia motynos (lapkrityje 1932 m.).

Aldona, mano verčiama, baigė medicinos mokslą ir ištekėjo ne sulig tėvo linkėjimu. Su vyru nesugebėjo sugyventi. Vaikų nebuvo. Išsiskyrė ir išsituokė. Karės metu, ji kartu su manimi atkako į Rossiją ir kaipo tremtinių gydytoja ji tarnavo dvejetą metų Voroneže, vėliau veikė Kaune bei Ukmergėje. Amerikoje laisvai augusi ir nepratusi keliaklupščiauti prieš nieką, ji nerado savo darbo įvertinimo pas lietuviškuosius ponus ir nusivylusi, o dar užpykusi, kam tėvas antrą žmoną vedė, ji grįžo atgal į Ameriką ir gyvena Brooklyne kaipo žinoma moterų ligų specijalistė.

Trečioji duktė Hypatija, auklėta ir išlepinta kn. Dembskio, ištekėjo už Martino Yčo, Amerikon atvykusio kartu su Dr. Basaniumi, šiurkšti, pasipūtusi, išdydi, gyveno Kaune, vėliau-gi Tyrkeliškių dvare pa-Kaunėje, ir bolševikams antplūdus, su vyru ir vaikais iškako per Vokią ir Lisaboną į Ameriką 1940 m. vasario mėn. Vyras sirgo cukrine liga, ir kelionėje per Atlantą pasimirė.

Mano žmona Liūda, apsigyvenusi Kaune, pamilo Yčų vaikus ir pas juos daugiau gyveno negu pas manę. Ji pati nuo jaunatvės sirgo pagurklio pabrinkimu, angliškai vadinamu goitre. Nors liaukų dalis buvo prašalinta, vis-gi ėjo didyn širdies silpnybė ir nervė suirimas, ir pastarus keturius metus man teko vargšę namie liginti. Ji skundėsi vaikais ir visais kitais artimais. Nors aš dariau, ką galėdamas, ir slauges laikiau, vis tiek ji nesitenkino, ir galiaus moteriškė visai suiro. Vis-gi prieš mirdama man pasakė: „Įsitikinau, kad visi, net vaikai manę apgavo, nes apleidė, tik vienų vienas vyras man draugas beliko", ir krėsle sėdėdama nurimo, ir tykiai pasimirė (1928 m.). Aš palaidojau žmoną protestantų kapinėse, užmokėdamas 1200 litų už 3 ar 4 metrų sklypgalį. Ten vėliau ir sūnus Keistutis atgulo ilsėtis šalia savo motynos (1932 m. lapkričio mėnesyje).

Yčai buvo manę būtinai beverčią eiti pas juos įnamauti, manydami kad mano turtelis jiems likti turės; bet aš, nepratęs būti kitų pastumdeliu, apsirinkau kitą kelią. Rudeniop 1929 m. aš susituokiau su Grasilda Grauslaite iš Palangos. Dėkai to subruzdo mano vaikai, dar pakurstomi artimos ponios-giminaitės, savo intės. Galutinai pairo mano šeimos santarvė lyg būtų dangus ant mūsų užgriuvęs. Visaip manę pravardžiavo ir biaurojo ir teršė (neblogiau už prof. Šilkarskį). Tylėjau, kentėjau, o ne sielvartavau. Galų gale, ilgainiui sūnus ir Aldona pamatė, kad buvo besielgią nevykusiai, tik Hypatija liko kieta lyg titnagas iki šiai dienai. Aš vaikams nelinkiu blogo, ir už piktą niekuomet neatėjo man mintis piktu atmokėti. Priešingai, jaunąjam Yčukui padėdamas iš Lietuvos nuo

bolševikų pabėgti, aš kreipiausi net į komisarą Gedvilą su prašymu, kad kliūčių nedarytų; tik nežinau, ar tas mano žingsnis jam kiek padėjo ar ne. Vis tiek, jis laimingai galiaus atsidūrė užsienyje.

Pergyvenęs audras, aš pasitraukiau gyventi į Palangą, kur mudu su žmona nusipirkova žemės sklypą su namais. Tai berods, vasarojimui buvo tinkama vieta. Gal aš būčiau praktiškiau padaręs kur paupyje ar paežeryje kelis hektarus žemės nupirkdamas su gyvenamais ir su šiokiu-tokiu sodum. Čia rudenį (24.X) 1930 m. prigimė sūnelis Vytautas, dabar pabaigęs eiti pradinę liaudies mokyklą. Vaikas gabus, judrus, atkaklus, linkęs paišybon, kaip kad buvo ir Kęstutis.

Pranašavo, kad žmona, neišėjusi augštų mokslų ir katalikė, būsianti man pašinu. Apsirikta. Aš nieko neverčiu būtinai taip tikėti, kaip kad aš tikiu. Įsitikinimą—be mokslo—suteikia dar gyvenimo praktika. Apykantagi kitaip manančių gyvenime esti būtina. Juk sakoma: nedaryk kitam to, ko nenori, kad tau kits-kas darytų. Šiuo dėsniu vadovaudamos mudu su žmona gražiai sugyvenova. Be to, ji darbšti, sumaninga, nuoširdi, ir artimą mylinti žemaitė. Taip-gi mane visukuo aprūpina, nors aš pasenęs, gal-būt, nevienur esmi įkyrus. Suprantama, gyvendami sunkmečiuose susiduriame su skurdu bei vargu; tačiau viltis geresnių laikų pagaivina širdis, įkvepia drąsos, ir pastiprina žmogų. O mes, visa šeima, esame patriotiškai nusistatę, ir po visų negerovių, laukiame Lietuvą lyg Phoenix'ą atgimsiant iš pelenų, gražesnę, doresnę, darnesnę, negu buvo iki šioliai, o ir su žymesne savygarba. Lietuviai, senai lietuvių tautai, pritinka užimti garbingą vietą tautų symfoniškame orkestre.

Nuo tūlo laiko aš nesveikuoju. Atėjo senatvė: kaulai surembėjo, atmintis ir regėjimas sumažėjo, o čia dar pūslę kūlaičiai paerzina. Nestebėtina, kad dažnai mirties mintis švaistosi po smegenis. Mirtis man baimės nedaro; tik rūpi, kaip gyvens pati ir sūnelis, ir kas bus su mūsų tėvyne. Tačiau šiandien tai ne 1883 m.: anuomet intelligentus ant pirštų suskaitydavome, o dabar jų jau tūkstančių tūkstančiai... yra, kas tautos reikalais rūpinasi. Taip pat ir mano liekančiais raštais gal kas-nors pasiindomaus ir atitinkamai suvartos. „Giltinei įgėlus ir paskutinei gyvenimo valandai atėjus", bylos ar peštynės tarp giminaičių veldinių dėliai man pasibiaurėtinos ir todėl parašiau savo nusistatymą, kad visą savo turtą ir biblioteką palieku naudojimui ir dispozicijai savo žmonos Grasildos bei sūnaus Vytauto.

O šįmet ir vasara keista, vėsi, kartais šalta. Šaudymams drebinant orą, dažnai krinta lytus. Žmonės prisibijo, kad javai neturės brandos. O keblumų yra maisto dėliai. Nors šmukulis ar mainai draudžiami, tačiau kaip žmogus gyventum vien maisto koretelių našumu? Kartais gauni tai, kas ant jų parašyta, o kartais per ilgą laiką negauni (papirosų, tabako, miltų, kruopų, sviesto, kiaušinių ir kt.). Kuomet smūkuolininkai į Nemuną svaidė kiaušinius ir kitus valgomus daigtus, mano žmona, norėdama sūnaus sveikatą palaikyti, lyg elgėta dviračiu apvažinėjo kaimus, tai

kumpių, tai sūrio arba sviesto ir lašinių, ieškodama, o nieko neįpirkdama už pinigus. Ūkininkai baliavojo, alų bei šnapsą dirbo, ir tik mainų prekybą tenorėjo pripažinti. Jei miestietis su ūkininku nemainikausi, tai ir misti nebus kuo, nės mieste vėl įsigyveno biūrokratija, tikinti dėsniu: jei tepsi, tai važiuosi, bet ne kitaip. Maisto įstaigų vedėjai, tai bene didžiausieji dabar šmūkulninkai. Tas pats su drabužiu bei apavu. O mes iš 40 markių pensijos ne kas-žin ką ir nusipirkti begalėjome; daigtų-gi mainymui šiektiek buvo nuo pirmesnių laikų, kada svečiaudavosi vasarotojai. Dabar rods žinia atėjo, kad per draugų pastangas ėsą skirta 200 RM mėnesiui pašalpos. Jei būčiau dievotas, tai sakyčiau: Dievui dėkui! O dabar padėka priklauso bičiuliams.

6.

(Menas—Romanai—Pašušvių grožis—Paminklai Lietuvoje).

Eiti į mokslą berods seniau buvo kaime—idealas, o apie meną nieks sau galvos nelaužė. Tėvams esant rimtiems katalikams, namie nebūdavo jokių nibrų ar vakaruškų, jei bent giedodavome gavėnioje Išganytojo kančių giesmes ir uždušinėje dienoje gentys Šiūpylių špitolėje susirinkę ir pasimeldę už „dušeles mirusiųjų" išgerdavo vieną-antrą antalikėlį alaus, o pas kaimynus vaikščioti į jaunimo pabūvius Rakandžiuose skaitėsi nepadoriu elgėsiu. Ir muzikos negirdėdavome, jei bent bandą ganydami nusisukdavome karnos vamzdelį ar iš žąsies plunksnos pasidirbdavome birbynę. Patekus gimnazijon, gyvenimo aplinkybės buvo per sunkios, kad pamanytum apie meną: juk reikėjo uždarbiauti maistui, gaspadai ir mokslui apmokėti. Teisybė, aš gaudavau pinigų nuo kunigo dėdės Aloyzo, bet kas iš to? Tėvai mano vieton turėjo samdytis berną ir kitus ūkyje patarnautojus; dar motynėlė iš savo „minkštainio sūnelio" gražiai išprašydavo namų reikalams, juoba po gaisro 1876 m., kada visi ūkio pastatai su javais, jau suvežtais, pavirto į pelenus.

Gimnazijoje be gimnastikos pratimų mes neturėjome net choro, kur būtum pasimokinęs padainuoti nors svetimas daineles. Kaip be dainavimo, taip ir be muzikos man teko augti: niekas neparagino menu susidomėti, o be meno gyvenimas pasidaro niūresnis ir nuobodesnis. Klausą ir balsą turėjau, bet kas iš to? Aš bent džiaugiausi, kada mano vaikai, ypačiai Aldona, gražiai muzikuoti buvo prasilavinę o aš bent pasiklausyti gaudavau. Ir Palangoje tuo žvilgsniu vargas: nėra muzikos mokytojo, norinčio privatines pamokas davinėti, ir todėl sūnus Vytelis auga be muzikos, kaip ir jo tėvas, nors fortepijonas stovi grinčioje. Tariau dainavimui sūnus turi progos ir mokyklos choruose, ir kartu su motyna Grasilda, dainų megėja. Bent tiek gerai! Be to, sūnus ir-gi dainuoti mėgsta...

Su teatru man teko Jelgavoje susipažinti, kada buvo iš Vokios atvykę garsūs aktoriai (Barney ir jo trupė) 1875 m. Prie progos 100-metinio gimnazijos įsteigimo paminėjimo: mane padrebino Hamletas, Othello, ir Venecijos Pirklys. Nors retkarčiais teatrus lankydavau ir Maskvoje, New Yorke, Londone, ir Kaune. Aš linkėčiau, kad mūsų liaudis galėtų pasidžiaugti drama ar komedija, o užmirštų girtavimą bei kortavimą...

New Yorke kitą-kart aš stengiausi sukurti teatro mėgėjų liet. ratelį. Bet ne nuo to galo pradėjus, žinoma, niekas išeiti negalėjo. Neturėjome anuomet lengvių perstatymui pjesių ir nebuvo, kas būtų jas sugebėjęs pagaminti. Taip ir liko neįvykdytas sumanymas. Aš pats tik sudarkiau dramą Patkul, verstą iš vokiškos kalbos, manydamas Patkulį buvus Lietuvos žmogumi!... Tiek dar Lietuvos historiją teišmaniau. Šiaip anot motynos, aš esmi „minkštainis", minkštaširdis; graudesnė scena be ašarų nepraeina.

Tepliūšis-piešikas aš visuomet buvau menkas dar mokykloje. Tačiau gražius paveikslus ytin mėgstu, nors savo namų jais aš n'esmi papuošęs. Tik Žmuidzinavičiaus Vyčio kova su Baltuoju Ereliu, gauta dovanomis mano 50-metinės darbuotės atminčiui, ir brundzinis Lietuvos Vytis, amerikiečių dovana, tekabo pas manę visų akyvaizdoje.

Taip pat romanų skaitymui nedaug beturiu laiko ir pasimėgimo. Dar gimnazijoje būdamas verčiau iš vokiečių kalbos Hoffmanno ir Main Redio apysakas, vėliau E. Wicherto aš esmi išvertęs „Motyna ir duktė", ir galiaus Arkadijaus Piero Nordenskiold, Gyventi ar mirti, ir Žalioji Sala (šiedvi apysakį Korsakas Radivilas paėmė į Valstybinę leidyklą); aš-gi verčiau norėdamas lietuvius suindominti šiaurės gyventojais ir ūgro-suomių etnografine buitimi.

Nesakysiuos, jog aš menu neįdomaująs, kada aš užaugau. Juk lankiau muziejus Maskvoje, New Yorke, Londone ir kt., Honolulu akvarijumą, kur žuvų spalvų įvairus mišinys stebėtinas, o visos žuvys surenkamos tik iš Havajų salų aplinkumos. Labai aš gerėjausi Oahu salos scenerija, taip pat kaip ir Lietuvoje puikiais pa-Šušvių vaizdais (pradėdant nuo Kelmės apie 6 ar 7 kilometrus). Minėtina-gi Oahu sala. Iš Amerikos atplaukdami jau iš tolo mes matėme 16 užgesusių kraterių eilę, viens už kitą augštesnių—o ir plaukikų būrys pasitiko laivą—šmugelninkų! Int kaukaros viršų viešKelis eina iš vieno salos galo į kitą, ir pačioje augštumoje ten iš vienos pusės gan plataus viešKelio esti praraja arba aiža apie 1200 pėdų gili, o iš kitos —300 pėdų augšta uolėna. Toje vietoje 1795 m. kaimynas su savo armija atvykęs pražūtin nustumė vietinių gyventojų kariuomenę ir užvaldė salą. —O pas mus Šušvės vaizdai lyg būtų nežinomi, bent mūsų fotografistai ir tepliušiai mažai jais domisi ir publika nežino, kad gamta nėra pamiršusi Lietuvą grožybėmis papuošti.

Kada aš turėjau savo automobilį, aš kartais palankiau įdomesnes vietas, kaip ana Kernavę, Zarasus, Dusetų miškininkiją, Kudirkos Naumiestį, Žagarę, Telšius, Trakus, Vilnių ir t. Bet bolševikai ir tą

malonumą man atimdami sudergė: nuo keliavimo bolševikai atgrasino savo barbarišku nusistatymu prieš „buržujus".

Taip važinėdamas po Lietuvą, aš pastebėjau, kad mūsų miesteliai stūkso be skulptorinių pagražinimų. Dabar jau žmonės ima įvertinti skulptorių darbus, ir be abejo ateityje Lietuva pagrožės ir tuo žvilgsniu, nės nūdien mes visi auklėjamėsi meno pagarboje. Kaip orkestrai, chorai, visokios rungtynės nuolatos plinta, taip grožio išmanymas bei pamėgimas kaskart eina didyn ir platyn. Mes stovime ant slenksnio į naują tautos gadynę, toli žvalesnę už praeitųjų kartų gyvenimą. Lietuvis darosi daug šviesesnis, švaresnis ir judresnis. Tai gražios ateities lemtis! Kol-kas taipgi lietuvių kapinės esti smarkiai apleistos, piktžolėmis apaugusios, su aptvaru aplūžusiu ar apgriautu. O pažiūrėkite, kaip Skandinavijoje kapinės puikiai papuoštos gėlėmis, paveikslais; paminklais, suolais! Kapinės ten lyg susiraminimo ir atilsio, o ne liūdesio bei gedulių vietos... Ten iš praeities esti semiama naujų ateičiai sumanymų ir pastangų...

7.

(Ilgamžystė—Celibatas—Darbas—Bendradarbiavimas—Nevekšliai)

Gal pravartu bus čia susipažinti taipogi su mintimis, kokios švaistosi galvoje pasenusio žmogaus apie bendruomenę, jos santvarką ir t.

Kokis žmogus privalo būti normalinėse sąlygose?

Visų pirma reikia rūpintis ilgamžyste. Sunku žmogų užauginti ir išauklėti, o dar sunkiau—jauną laidoti, neatsiteisusį už įdėtąjį jin triūsą ir kapitalą. Čia turi pareiti pagalbon sutuoktuvės jaunuolių iš ilgamžių šeimų. Į tai reikia atkreipti dėmesį. Šeimos privalo visos normaliai gyventi, neperdėdamos gėrime, valgyme, tinkamai apsirengusios sulyg oro atmainomis, ypačiai švaros dėsnius užlaikydamos. Senų laikų malda: „nuo pavietrės, ugnies, bado, ir vainos" nurodo gyvenime vengtinus pavojus, jeigu norime bent 125-150 metų pagyventi, kas yra galima normaliai gyvenant. (Aš atsimenu vieną nėgrą Kūbos saloje, kuris turėdamas 145 metus amžiaus, kasdien ateidavo į Havanos miestą ir namon sugrįždavo pėsčias...).

Nevienur daug padės ankstybos sutuoktuvės, nės vestuvių vilkinimas veda į blogas pagundas, kurių bene blogiausios pasėkos bus lytinių ligų įsigijimas (gonorėja, minkštasis šankeris, ir kietasis—syfilis), kenksmingas sveikatai kaip kūno taip dvasios. Jaunųjų jungtuvės—jei pobūdžiai nesugyvenami pasitaikytų—ištuokiamos, žinoma per teismą, kad išvengus skriaudos moteriškei. Nors vienpatystė esti skelbiama, tačiau praktiškai imant, retai kur josios prisilaikoma, ir matomai Islamas, Mormonizmas ir tt. teisingiau žiūri į gyvenimą, leisdami daugpatystei vešėti. O jau cėlibatas tai tikras pakvaišimas: tik nepamanykite, kad tuomi aš pasakiau reikiant pakęsti ištvirkimą. Kaip valstybėje neprivalo būti elgėtų bei turtuolių, o tik

pasiturintieji gyventojai oikonomišku žvilgsniu, taip lytiškuoju požiūriu ankstybos ir ne per daug varžančios sutuoktuvės turėtų būti rekomenduojamos. Mylėtis esti doriau negu bartis, pyktis ar peštis, arba nudavinėti „šventąjį" būnant „prakeiktuoju" ir veidmainiauti, kaip daro katalikų kunigai ir davatkinai bei davatkos. Tačiau visur reikia saiko! Kas be saiko gyvena, tas negali svajoti apie ilgamžystę.

Palaikymui geros sveikatos daug kenkia tingėjimas ir veiverystė. Sveikas kūnas yra reikalingas mankštos, o kūtiauti galima greitai paprasti iš jaunų dienų. Tėvai turi vaikus pratinti prie darbštumo. Seniau mokiniai atostogų metu nebuvo naudojami ūkio ar kitokiuose darbuose, ir augo į „ponus-buržujus", dykinėdami ir amato nesimokydami. Dabar virsta išmintingesnis laikmetis su obalsiu: kas nedirba, tas ir nevalgo! Vienok ir darbe nereikia perdėti, persidirbti ar patrūkti...: skirtina 8 valandos darbui, 8 val. poilsiui, ir 8 val. kulturėjimui. Reikia, kad šalia mokslo vaikai dar išsilavintų amate arba specijaliame darbe, jeigu geidžia liuosai ir žmoniškai gyventi. Mašinos su elektra bei garu lengvina ir greitina darbą, tad ir ateis laikas, kada darbo valandoms sutrumpėjus bus galima daugiau laiko pašvęsti apšvietimo ir kultūrėjimo reikalams. Pamanykite, kaip neįtikėtina turto gausa dabar, rods karės metu, esti sudeginama, nuskandinama, suplaišinama—juk visas pasaulis galėtų ištekliuje liuosai gyventi; ar-gi išmintinga tad ilgas valandas dirbti, turtų atsargas prigaminti, ir paskui tą visą vėju paleisti, dėlto tik, kad ten kokis milijonierius žydas ar lordas užsimanė kam nors ant sprando užsisėsti? Darbas gėdos nedaro, nors jis bus ir juodas darbas. Darbas tai garbė ir pasišventimas ne tik savam, bet ir visumos labui. Padorusis žmogus esti taip-gi darbštusis ir garbusis, o ne koks išlėpausis, ar tinginys ar surūgęs sugniužėlis.

Yra daug darbų, kurie ne atskirai dirbtini, bet talkoje, ir tai nevien ūkyje, bet ir krautuvėse, dirbtuvėse, biuruose, kanceliarijose. Tokis bendradarbiavimas išeina visuomeniškon naudon ir medžiagą sutaupant ir darbą paskudrinant ar palengvinant. Sakykite, kodėl pasaulis turi nuolatos eiti lenktynių su plėšikavimu ir apgauliu, o ne bendradarbiauti su altruizmu ir labo linkėjimu? Kada arti žvėrių tebebuvome, mums galėjo urzgiančios grumtynės su kaimynais patikti, o apsitarius ir sukultūrėjus bendruomenėms, rodos, tik bendradarbiavimas ir labo linkėjimas vieni kitiems tetinka. Tobulėjant žmogui, pavydas ir neapykanta turės užleisti vietą altruizmui ir bendradarbiavimui, ir tik tokiu keliu teprieisime prie Im. Kanto „amžinosios taikos" ar Longfellow'o „Brotherhood of Man" (Žmonių Brolybės).

Suprantama, kad ir pats žmogus taps daug šviesesnis ir doresnis negu dabar. Ypačiai svarbu, kad mokslo šviesai plintant, žmogus taptų dorovingesnis. Laukti dorovingumo nuo religiškų įtakų yra fata morgana. Religija žvėries nesužmogina, reikia tėvų atatinkamo namuose bei mokykloje auklėjimo o ir bendruomenės nusistatymo. Reikia, kad išnyktų blogieji instinktai, kurie daugumoje esti paveldimi, kaip kad liga: ypačiai

psychiškieji nukrypimai blogai veikia. Pas mus visi dvasios ligoniai nesutelpa beprotnamiuose ar ligoninėse. Kas už sunkų nusižengimą patenka į kalėjimą ar serga syfiliu arba proto ligomis, vertas esti sterilizuoti, kad bendruomenei netaptų našta palikdamas tokius pat kušbendrus. Reikia sveikatinės atrankos bendruomenėse! Ne apsivalius nuo žydų ir nuo kitų mažvertingų elementų, iš žmonijos tarpo neišnyks karės-piovynės, galvažudystės, ir ištvirkavimas. Juk ne melas ir piktliežuviavimas turi vadauti, o dora, tiesa, teisybė ir tikrovė.

Reikia, kad negimtų nevekšliai, apgaudinėtojai ir nedorėliai bendruomenėse. Ir bepročiai ar silpnapročiai, galvažudos-piktadariai, nuomirulingieji, syfilitikai, raupuotieji, nebeišgydomi džiovininkai ir paralytiškieji paliegėliai neprivalo sudaryti šeimas ir sunkinti visuomenę savais ainiais—visokeriopais nėvekšliais. Jie visi sterilizuotini!

8.

(Kosmopolitizmas—Patriotizmas—Valdymosi formos—Respublica—Federalizmas—Antžmogis).

Norime, kad žmogus būtų išmintingas, švarus, darbštus, ilgamžis ir doras. Atsieit, kad būtų tikęs ir saviems kūno bei dvasios reikalams, ir naudingas kitiems žmonėms bičiulis. Netrokštame, kad jis gyventų atsiskyrėliu, bet atvirkščiai, kad būtų talkininku, bendradarbiu, draugu ir bičiuliu. Tokis tai mūsasis

Žmogus gema šeimoje, o šeima yra gentės narys, gentė-gi priklauso kilčiai, o kiltis tautai ar padermei. Iš padermių susidėda žmogiškoji veislė.

Kaipo žemės skritulio gyventojas, žmogus esti kosmopolitas, o kaipo tautos narys jis privalo būti patriotas, nacijonalistas, tautietis. Gamta yra linkusi gyvius skirstyti į vis smulkesnes skiltis; pvd. arklių veislėje randame poni—smulkų, lietuvišką ir arabišką—gražų, belgišką—stambų ir sunkų arklį ir tt.; tas pats esti ir su žmonėmis, kurie regimai gal iš vieno kelmo skilę duodasi dalinami sulig kaukolės išveizda į pailgagalvius, trumpagalvius, vidutingalvius ir tt. Bet priklausydami prie veislės *homo sapiens* neprivalome vieni kitų gėdytis ar neapkęsti, nes galų gale visų reikalai esti vienodi. Tik dėl tam tikrų tikslų atsiekimo esti pavirku arba ir praeitis nulėmė tam tikromis tautybėmis pasiskirstyti, ir todėl patrijotizmas čia esti tinkamoje vietoje, nors ir kosmopolitizmas nepamirštinas, kada pasigendame anos „žmonių brolybės". Per daug įsikarščiuoti neverta nė vienu nė kitu. Reikia visame-kame saiko!

Nūnai pasaulio organizacija nėra vykusi, tam kalta tamsioji praeitis. Trokštant sukurti valstybes, kur nebus skurdžių bei turtuolių, reikia daug dvasinės ir dorinės gyventojų jėgos ir poltinės reguliacijos, kuri laisvei teiktų pirmenybę, ir socialinio plataus organizuotumo. Tokioje valstybėje vyraus dėmokratiškumas, beja visi piliečiai bus lygūs prieš įstatymus,

nepavydės vieni kitiems laimės, gėrėsis vieni kitų laimėjimais, vieni kitiems talkininkaus, o ne koją kaišios. Pasaulis yra pergyvenęs daug valdymosi pavidalų—nuo vienvaldystės (carų, karalių), luomo valdžių (aristokratija, theokratija, oligarchija, ochlokratija) iki diktatorių, tyronų, satrapų ir kt. Mūsų laikais turime Italijos fašizmą, Vokioje—nacionalsocializmą, ir Rossijoje—padūkusįjį bolševizmą su proletarų diktatūra. Tai vis vargiai tinkamos žmonių laimei valdymo formos. Nors vokiečiai šiandien ir niekina demokratiją, visgi liaudies valdymasi esti geriausias, jei liaudis esti apšviesta, padoriai išauklėta ir dorai nusiteikusi. Čia visi gyventojai stovi po įstatymu nustatymu, o įstatymai būna lygiai teisingi vienam kaip ir kitam žmogui: favoritizmui vietos nėra. Čia ne Faustrecht—kunščios teisė, bet labdarystos poelgis. Tokioje valstybėje ir mirties bausmė bus didelė retenybė, kaip ir žmogžudystė veik nemislytina. Tai šviesių ir padorių piliečių—respublika, demokratiškoji valstybė, kur auklėjimui skiriama daug pastangų.

Tokia valstybė privalo tapti ir mūsų Lietuva, kollektyvinė, federalistinė valstybė, kurion priklausytų vienokio kraujo giminės: ėstai, latviai, lietuviai, prūsai (iki Vyslai) ir gudai (senieji getvingiai arba jadzvingai iki Pinsko). Lietuviai yra mažiausiai linkę svetimiems ant sprando jodinėti; tad minėtos tautos galės autonomiškai valdytis, savose ribose nekliudydamos pašalinėms valstybėms, ir Pabaltijyje visos plėtoti baltiškąją kultūrą. Vienas valdovas (prezidentas), vieni federaliniai įstatymai, vieni pinigai, valstybinė kalba—lietuviška, ir milicija—tvarkos palaikymui. Valstybės užduotis—ne karės bei rungtynės dėl grobišavimo su kaimynais, bet kultūros kūrimas ir „dangaus karalystės" grindimas žemėje; ne kokios tikybos palaikymas, bet etikos gilinimas ir platinimas. Kūno ir dvasios kultūra turėtų vešėti pas žmones, o ir šiaip javų ūkis, miškininkystė, gyvulininkystė (ir bitininkystė), ir augalija bei sodininkystė ar daržininkystė, privalo klestėte klestėti.

Panašiu būdu privalo ir kitos valstybės susikurti visose pasaulio dalyse. Turi-gi dingti smurto užimtųjų kolonijų alinimas bei valdymas. Neturi likti nė baudžiavų nė verguvės pėdsakai, visur privalo viešpatauti teisingumas ir šviesa ir dora ir laisvė.

Tam tikslui bus reikiami susižinojimai, susirinkimai, kongresai. Pasaulis turi jaustis vienos šeimos nariu, ir todėl džiaugtis laimėjimais, kaip lyginai ir bėdų ar nelaimių prašalinimu. Kaip dabar karės metu, žmonijai lyg apkvaišus, visokios gerybės ir maistas pelenais paleidžiami ir jūrėse paskandinami, taip ateities žmonija gera valia savo perteklius dovanos ten, kur bus trūkumas. Kelionės, svetimų kraštų lankymai padažnės, ir ne šnapsas, syfilis, ar žydų biblija bus dovanomis daviami, bet nauji išradimai, dorovės pamokymai, meno padarai bus apaštalavimo dovanos.

Į praeitųjų amžių gyvenimą bus žiūrima su pasibaisėjimu kaipo į barbarų dūkimą, nekultūringumo padarą, dvasios neišsirutuliojimą, o

aistrų ir geidulių jaudinimąsi. Grįžti norėti į tokią padėtį bus paskaitoma gėda, ir žmonės drovėsis ir stengsis vengti net tokio nužiūrėjimo. Tokia padėtis mums suteiks antžmogio vaizdą, ne vienai kuriai tautai prieinamą, bet visai žmonijai.

Suprantu, kad šioje valandoje tai yra utopija, ir bene vienas-kitas manę pajuoks, kad aš taip svajoju. Tačiau aš esmi įsitikinęs, kad tie, kas yra pergyvenę karių žiaurumus, jų pasikartojimo netrokšta ir, jeigu bendruomenės panorės išauklėti naują dorą gentkartę, tai ir sugebės, atsisakydamos nuo visokių religinių ir kitokių prietarų. Daugiau apikantos, garbumo, altruizmo, o melo ir valdžios ant kitų vengimo. Ne Džingis chanus, Attilas, Napoleonus, Stalinus ar kitus tokius galvažudžius garbinkime, bet tuos, kurie šviesą, dorą, pažangą ir kultūrą paskleidė visuomenėje: šitie yra žmonijos žvaigždės, o anie—pusrai, kukurbezdžiai, pelėsiai. Mes juk nesame automatai, mes galime naudotis pasirinkimu to, ko trokštame, o progai pasirinkti mums pasitaikius, jei ir tuomet mes klaidingą pasirinkimą padarome, tai neturime teisės išsisukinėti nuo pasekų, kitų žmonių atsakomybė.

9.

(Mokslai phyziškieji, biologiškieji, ir anthropologiškieji).

Nuolat šneku, kad mokslas, įgalindamas žmogų kontroliuoti gamtą, prives bendruomenę prie gerovės bei palaimos; jei žmogus bus išmintingas bei tvarkingas, o neleis savo aistroms ir instinktams dūkti, ypačiai galios ir varžytinių instinktams ar nacionalizmo pasipūtimui siautėti.

Savam tikslui mes galime mokslus dalinti į 3 grupes: phyziškus, biologiškus ir anthropologiškus. Į phyziškąją grupę aš dedu chemiją, ir šiaipmokslą besirūpinantį medžiagos savybėmis. Į anthropologiškąją grupę priklauso studijos apie žmogų: phyziologija ir psychologija, anthropologija, historija, sociologija, bei oikonomika. Biologiškųjų mokslų įtaka ikišiol nebuvo dideliausia. Darwino evoliucijos idėja paveikė žmogaus vaizduotę ir teikė argumentus už laisvas lenktynes ir už nacionalizmą. Mendelizmas sukels revoliuciją agrikultūroje. Baktėriologija padės mums ligomis sunaikinti savus nedraugus. Paveldimo tyrimai bene sukurs eugenikos nusistovėjusį mokslą. Begu ateityje sugebėsime sulig savo užmačia nustatyti ir mūsų vaikų lytį? Vis-gi anthropolgiškieji mokslai nedavė laukiamų didelių socialinių pasėkų, pvd. oikonomika. Labiau galvoju medicina, dėl jos įtakos sanitarijai ir viešąjai sveikatai, ar ir atidengimu, kaip galima panaikinti rauples, drugį (maliariją) ir geltonąją karštligę. Socialiniu žvilgsniu svarbi esti taip-gi gimimų kontrolė. Ateityje be abėjonės angštos šitų mokslų ribos praplytės.

Bet-gi pavojus tvylo tame, kad mokslo nepanaudotų dominuojančiosios bendruomenėje klikos savo siaurų interesų promocijai, o ne tam, kad

žmonija taptų laiminga. Kad daug atmainų įvyko per pastaruosius 50-75 metų, neginčytina: geležinkeliai, telegraphai, telephonai, tėvlevizija tai liudija. Tačiau tenka žmogaus nelabus appetitus dirbtinu būdu susmukinti; persivalgyti esti nedidelis pavojus, o persikariauti—labai didelis.

Didžiausąjį pakitėjimą socialiniame gyvenime suruošė phyziškieji mokslai, kurių dėka išplytėjo industrializmas, nors Indija, pietų Amerika, Chynija dar toli-gražu nesuindustrializėjo. O tai trukdo pasauliui pasidaryti oikonominiu vienetu. Industrializmas daugina darbo našumą, ir leidžia daugiau išteklių pasigaminti. Žinoma, gyventojų skaičius šalyje daugėja, darbo valandos eina trumpyn, algos kįla augštyn, ir miesčionija darosi turtingesnė, labiau pasitūrinti. Pramonės organizacija pagal valstybių skaičių susikūrė nacionalinė, o ne pasaulinė, ir dėl to lenktynės ne tiek eina tarpe firmų, kiek tarpe tautų, metodais skirtinais nuo anų, kurius buvo numatę klasiškieji oikonomistai. Tautos jieškosi rinkų ir žaliavų, o ir valdymo patogumų. Darbininkai, atleistieji iš gaminimo gyvenimui reikmenų, susiurbiami į valdžios tarnybą: į armiją, į ginklavimosi įstaigas, į diplomatinę bei konsularinę tarnybą, į mokyklose patrijotizmo mokytojus, į pressos darbuotojus ir dalį mokslininkų, kurie jieško vis dirbtinesnių metodų puolimui ir gynimuisi. Todėl karė darosi vis ir vis žiauresnė ir jau esti įtraukiami civiliniai gyventojai lygiai su kareiviais.

Akmeninės anglys, geležis ir naphta riogso galingumo pagrinde, o todėl ir turtingumo. Tautos turinčios šitą žaliavą gali rinkas gauti kumščios teise, ir sugeba imti duonį nuo mažiau laimingų tautų. Įgijimui turtų nereikia mažai tevertinti militarinį lavumą. Dvarininkai bei žemingoji aristokratija Europoje, iš pradžių, buvo juk kariški plėšikai; juos nugalėjo mieščionija—buržuazija Prancūzų revoliucijos metu, ir išsigandęs kunigštis Wellingtonas palengvino vidurinės klasės iškilimą. Karės 17-tojo šimtmečio nulėmė, kad Anglija turėjo tapti turtingesnė už Prancūziją. Oikonomistų regulos vyrauja turtų distribucijoje tiktai, kada žmonių veiksmus nulemia įstatymai, o gyvastiniai reikalai esti nusveriami ar civilinėmis karėmis ar karėmis tarp tautų. O dabar, kas turi anglį, geležį, naphtą, ir industrijalį lavumą jais naudotis, tas karę ir laimi.

Tai-gi padidintas darbo našumas, kurį pagamina mokslas, esti nūnai naudojamas kam? 1. populiacijos padaugėjimui. 2. kilstelėjimui patogumų ir komforto stovinio, ir 3. pagaminimui daugiau energijos kariavimui, jieškant naujų rinkų bei žaliavų, ypačiai reikiamų ginklavimuisi.

Nacionalizmą vėliausiais laikais paskudrino organizacijų padidėjimas, taip būtinas pramonei. Kur išlaidoms reikia didelio kapitalo, ten reikia ir didelės organizacijos, o kur gamyba eina ant didelės skalės, ten ir pardosni tokia pat skalė ne pro šalį. Daug pramonių esti organizuota nacionaliniu mastu, lyg kad būtų vos vienas biznis kiekvienoje tautoje. Mokslui mes skėlime kaip dideles organizacijas, taip ir techniškąją galimybę jų būsenos. Iš centro diriguoti būtų neįmanoma be geležinkelių, telegraphų bei

tilephonų, kaip kad senovėje persų ir iki nesenai Chynijoje provincijos buvo valdomos praktiškai nepriklausomų satrapų ar prokonsulų, ir ambasadoriai seniau turėdavo daugiau nepriklausomumo. Sunku būdavo nustatyti ir nuomones ir veiksmus, o įvairumai supainiodavo nusistatymų vienokumą. Reikiant, dabar lengvai galima armiją pasiųsti geležinkeliais ar laivais. Pressa savo skelbimais kontroliuoja žmonių nuomones vienokumu žinių. Ir pradinė edukacija eina ant vienokio kurpalio per valstybės auklėtus mokytojus. Tuo pačiu keliu eina kinėma, politika ir religija. Prisidėda naujas metodas tai radijo žinių skleidimas (anglų vadinamas Broadcasting). Taigi organizacija nulemia daug ką gyvenime: juk net savų vaikų edukacijoje tėvai bemaž-ko beįstengia: jie begali duoti edukaciją, kurią siūlo ir suruošia valstybės vadai.

Jeigu mokslas įstengė pagaminti nacionalę oikonomiškų spėkų organizaciją, tai jis turi jėgos sukurti tarptautinę (internacionalę) organizaciją, pvd., kaip kad buvo Raudonasis Kryžius, ar ir Tautų Sąjunga nevien politikos, bet ir oikonomijos reikalams, atsieit—reikalaujant kaip ir minimumo susitarimo tarp įvairių nacionalinių organizacijų, pasidalinant savo tarpe žaliavas bei rinkas pasaulyje. Ar galima?

Liberalizmo idėjos—laisva prekyba, laisva pressa, bešališka edukacija—jau dingo. Demokratija rytuosna nuo Rheino yra labai silpna. Tad ir konstitucijų kontrolė ant ginklavimosi yra—susenėjusi... Valdžių vyriausybių galia eina didyn. Ir to nori žmonės, kurie kontroliuoja ginklavimąsį bei žaliavas.

Bet mūsų planėta—Žemė—esti riboto apėmimo; pasaulis krypsta nuolatos virsti oikonominiu vienetu. Neužilgo techniškos sąlygos leis visą pasaulį suorganizuoti į gaminantį bei suvartojantį vienetą. Dabar vokiečiai kaujasi už Naują Europą prieš Sovietus, Angliją bei Jungtines Valstybes Amerikos. Karės laimėtojas galės įkurti vieną milžinišką organizaciją (pavyzdžiu JAV), kad nereikėtų civilizuotoms tautoms išsižudyti. Tas naujas pasaulis bene tik skirsis nuo sapnų ir liberalų ir socialistų. Bendradarbiavimą žada sukurti vokiečiai, ir Europai vadovauti jie pasišauja. Gal tai bus oikonomiška bei politiška tyranija? Maištams kilus, gali laisvės ir visai nelikti. Bet vadams įsitikinus, kad pasipriešinimas nučiuvo, gal-būt mažiau pareigų jie bereikalaus nuo pavaldinių, ir sugyvenimas pasidarys įmanomas (po tiekio karių pergyventų). Jeigu įvyks tokia pasaulinė—nors tiktai Europos—oikonomiškai politiškoji organizacija, nors ir po ginklų globa, blogumai dabar slegią civilizaciją palengva gaiš, ir doresnė bei geresnė negu dabar dėmokratija virs galimybe. Išrodo, kad dėl žmonių nesugabumo bei kvailo nesukalbamumo, pasaulinę valdžią besukurs jėga, ir todėl valdžia ilgam gali būti žiauri bei despotiška. Ką padarysi, jei to reikia, kad apsaugojus mokslinę civilizaciją, kurioje atsiras taip pat kitos sąlygos pakenčiamąjai būsenai.

10.

(Giminų kontrolė—sterilizacija—intelligencijos nustatymas—Belatakinių liaukų išsunkos—Etiški impulsai—Pasauliui viešpatystė).

Anthropologiškieji mokslai dar tebėra kūdikystėje, bet jų galimybės ateityje esti pamokinančios. Štai gimimų kontrolė yra didelės svarbos, jei kuomet-nors bus pasaulinė valdžia: juk nebus gero, pakol tūlos tautos didins savo populiaciją daug greičiau už kitas tautas. Dabar gimimų kontrolė plinta visose civilizuotose šalyse, nors valdžios tam priešingos ar prietaringumo dėliai ar kad gautų katalikų balsus, laikymui didelių armijų, ar kad algas palaikyti numuštas per konkurenciją tarp darbininkų. Gimimų kontrolei įsigyvenus gali įvykti pastovi populiacija bent pas baltasias tautas. Nuo kada medicina ir hygiena sumažino kūdikių mirtingumą, vienintėlis stabdis viršpopuliacijai pasiliko (be gimimų kontrolės)—karė ir badas. Kada pasaulyje nėra pastovios populiacijos, tai reikia panaudoti karę arba pagaminti badmetį: nes kvaišiems žmonėms nėra leidžiama pavartoti mokslo priemones. Valdžia neleidžia skelbti gimimų kontrolę tarp afrikiečių iš baimės, kad gali netekti rekrūtų!... Ar už tai ilgainiui juodieji žmonės negalės atkeršyti baltiesiems maištais ir sukilimais ar nuodais?

Liaudžiai vienval šviesyn einant, valdžia įsigys teisę sterlizuoti tuos, kurie nėra pageidautini tapti gimdytojais, tėvais ar motinomis: pirma—silpnaprocius, žinoma prirodžius, kad jie silpni protu, ir be to sterilizuotini: nuomirulingieji, syphilitikai, girtuokliai-disomanijakai, ir nepagydomieji džiovininkai; ton eilėn pateks taip-gi galvažūdos ar kiti ilgai kalinami už didelius nusikaltimus. Galų gale tatai bene padidintų benduomenės intelligentiškumą, o gal ir gan žymiai eliminuotų nepageidautinus typus?

Psychologijos įtaka praktiškame gyvenime gali ateityje tapti labai didelė. Amerikoje skelbėjai jau samdosi garsius psychologus pamokinti techniką, kaip pagamintum neišmintingą įtikėjimą. Juk viską galima iškraipyti, taip pat ir mokslą. Jei nuodugniai žinotumėme paveldimo įstatymus ir sugebėtumėme nulemti tam tikrose ribose, kokią mes turėtumėme populiaciją, tai šalia prityrusių gydytojų nulėmimą suskubtų pasisavinti ir valdininkai, kurie juk užsimanytų gaminti sau palankią populiaciją, be inicijativos. Tik ar tokia valdininkų užmačia būtų gamtiška, ar ji gamtai patiktų, tai kitas klausimas. Amerikoje imama psychologiškai tyrinėti rekrutų intelligenciją karės metu. Jei tą metodą imtum plačiai vartoti, tai bus galima žmogų plačių artistiškų gabumų priskirti prie mulkių ar kvailių; ar negalėtų taip pat atsitikti mathematikams? Juk sugabumas dažnai eina su visatinu nesugabumu, o to nenumato tyrimų metodai, siūlomieji psychologų Amerikos valdžiai.

Dar įdomesnę galimybę kontroliuoti aistras suteikia syvai liaukų, belatakinių arba neturinčiųjų duktų. Juk sumažinant ar padauginant tūlas

išsunkas iš jų, galima žmogų padaryti baugšiu ar piktu, greitai įširstančiu, gosliu ar lytiškai nesugabiu ir tt. Ką čia oligarchiškoji valdžia su savais gydytojais išdaryti galėtų prieš liaudį, tai sunku net įsivaizduoti,—jeigu imtų šmirkštimais kūnan įlieti klusnumo dispoziciją! Techniškas išsilavinimas nepadaro žmonių išmintingesniais kaslink tikslų, tad ir kas-žin ar ateityje administratoriai nebus kvailesni ir žvėriškesni negu šiandien? Ar švietėjai nepanorės pradinėje edukacijoje pagaminti pageidaujamas dispozicijas ne bausmėmis ir moraliniais pamokymais, o tikresniu metodu įšmirkštimų ar dijėtos?! Šiandien valdantieji mokslą pavartoja labiau nedoram negu doram tikslui, teikdami liaudžiai ne tai, ką ji vadina labu. Mokslas neatstovauja dorovės, o labiau gyvenimui reikia netik proto, bet ir sąjausmo, širdies.

Jeigu vyrautų visur principas: nedaryk kitam to, ko nenori, kad tau kits darytų, tai mokslas ir sumanumas paverstų žemę beveik paradyzu. Prisiminkime tik, kiek turtų sunaikino karės nuo 1939 m. pasaulyje! Žmonės vadovaujasi aistromis, kurios iškraipo jų požiūrius, vyraujant impulsui pakekti kitiems, jie įsikalba sau darą ką-nors gero. O reikia dorovingų ir žmoniškų impulsų, ir čia tai kilnioji etikai vieta. Kur esti etiški impulsai, ten mokslas esti labai našus derliumi, o kur jų nėra, ten mokslas padaro žmogų sumaningai velnišku ir žvėrišku. Prisiminkime tik bolševikų ir jų elgesio!

Ar yra metodai pastiprinimui žmoniškųjų impulsų? Aš tikiu, kad juos gali sustiprinti ar susilpninti phyziologiškos priežastys, sakysime—liaukos. Bet kas liaukų sunką įšvirkš mūsų dienų Čiurčiliams, Ruzveltams, Stalinams ar Hitleriams, Musoliniams, Čangkaišekams ir kt.? Kur rasi tokius phyziologus? Tik žmoniški auklėtojai—namie, mokykloje ir gyvenime—nors kartais ir prieš valdžių norą, ypačiai despotiškųjų ar oligarchiškųjų—tegali pagaminti žmoniškumą ir altruizmą, visų žmonių brolybę. Kitaip vyraus principas exterminacijos: ausrotten!—kuri žmonės bus linkę pavartoti vieni prieš kitus!

Tad iš visoko aišku, kad mokslas žmonijai nedavė daugiau susivaldymo (kontroliuoti savę), žmoniškumo, ar daugiau galios apsilpninti aistras, nulemiant kryptį savo veiksmų. Mokslas suteikė daugiau galios bendruomenėms patenkinti savo kollektyvėms aistroms, ir labiau susiorganizuojant bendruomenėms, sumažino pranašumą privatinių aistrų. Kollektyvės-gi žmonių aistros dabar esti labiau nelabos, neapykanta bei grumtynės bei varžytinės esti nukreiptos prieš kitas grupes. Todėl mokslas atrodo prisidėdąs prie sunaikinimo mūsų civilizacijos... Gal yra viltis, kad pasaulyje užviešpataus viena grupė, sakysime: Vokia ar J.V. Amerikos, ir sukurs tvarkingą oikonominę bei politiškąją pasaulinę valdžią? Tačiau prisiminkime ir Romos imperijos bergždumą: tolygaus bergždumo pasikartojimas lygintųsi mūsų civilizacijos žlūgimui. Lieka viltis, kad pasaulis kartą susipras bestovįs ant prarajos kranto ir panorės persiauklėti, ir tai padarys etiniais dėsniais pasirėmęs. Etikai vadovaujant,

mokslas sukurs per tautines kultūras—pasaulinę bendradarbiavimo kultūrą ir atneš palaimą žmonijai. Tad visų išganymas tūno etiškai mokslinėje kultūroje.

11.

(Kritika—75-metinės sukaktuvės—Sveikinimai).

Kada dabar pažvelgiu atgal į savo gana audringą gyvenimą, tai matau, kad aš stengiausi įvykdyti savo brangios motynos Onos potroškį; mat, ji vieną kartą man ji taip išsitarė: „Mes esame bėdni kaimiečiai, nemokyti žmonės. Todėl mus visi stumdo. Mes rūpinamiesi jus, savo vaikus, išleisti į mokslus, kad jūs būtumėte laimingesni ir kad užsistotumėte už vargšus". Ir tie motynos žodžiai niekuomet neišdilo iš omens, ir priduodavo man drąsos bei ištvermės apsiėmimuose.

Už savo-gi darbus, šiokius ar tokius, aš esmi susilaukęs ir prielankios, o ir labai aitrios bei šlykščios kritikos. Kaip Amerikoje, taip Lietuvoje buvo mėginta teismiškai manę pasmerkti ir pasodinti kalėjiman už įsitikinimus. Čia nė kiek nėra geresni saviškiai kaip svetimtaučiai, ypačiai lenkai, pas kuriuos jei kas ne su jais, skaitosi einąs prieš juos. Seniausias rimtas lietuvių atsiliepimas esti užtinkamas „Litvoje" p. Romerio; o šiaip šmeižtų man tekdavo girdėti per visą gyvenimą. Biauriausių sutrų bei šmeižtų nesigailėjo kunigas Mažonas-Mažonavičius, prirašydamas pliovonėmis kupinai vieną numerį katalikų mokytojų žurnalo ir man priekaištus darydamas už svetimų žmonių idėjas ir darbus; o kitas begalinės neapykantos šmeižtas tai prof. Šilkarskio paskelbtas „Lietuvos Aide" kaipo feljetonas, ir skaitytoją baugina manimi lyg kad aš turiu maro ligą! Skaitydamas tuos šmeižtus, aš nusišypsojau ir tiems, kurie tiem dviem šmeižikam nori tikėti, pasiūliau tik prisiminti jų šalininkų priežodį: „Ką Dievas nori nubausti, tam atima protą". Ažuot pykęs, aš jiems palinkėti galiu, kad jie gyvenimo kliūtis ir aižas nugalėtų laimingiau už manę.

Ir Amerikoje manęs nepamirštama. Tarp kitų kn. Milukas sakosi renkąs medžiagą apie manę. Juk tai jis seniau skelbė, kad aš ėsąs nusipirkęs savo diplomą universitatėje už pinigus, o mokslų nėsąs ten išėjęs!... Jis stengiasi mano darbo ir įtakos dirvą susiaurinti, tik ažuot tai vykdęs nutylėjimu, jis knygoje manęs prisimena bene ant kiekvieno puslapio; jei mano įtaka menka ar nedora, tai kam garsinti mano vardą be galo? Juk tuomi tėra pasiekiamas priešingas effektas: ažuot manę sukiuržinęs, tik milžinu padaro! Aš, mat, visur ir visam kame, kur darbas verda ar naujas sumanymas kįla.

„Sandara" (No. 38, 1937) teisingai pasakė: „Apie Šliūpą, it apie milžiną kalną nuolat sukinėjos visokios audros ir griaustiniai", ir tebesisukinėja. 1937 m. p. L. Prūseika „Laisvės" skiltyse randa manę dvilypį ar dviveidį: iš vienos pusės aš ėsąs bedievi ir radikalus pirmeivis, iš

kitos-gi pusės aš lengvai susitaikęs su kunigais ir su klerikalizmu... Taip pat jam būtų patikę, jeigu aš nebūčiau sugebėjęs išsitekti tautinės valstybės rėmuose, deja—jis sako—„Šliūpui labiau rūpėjo „tautos garbė", savo buržuazijos kėlimas, sudarymas savųjų ponų luomo, o ne asmeniškas pasipelnymas". „Neranda bendros kalbos su socialistais" 1906 m. visuotiname Lietuvių seime Philadelphijoje, nei-gi su 1915 m. atvykusiais Amerikos aukų rinkti Bulotais bei Žemaite. Šliūpas „visuomet ignoruodavo pamatinius revoliucinius faktorius, kurie vienaip ar kitaip liesdavo tos pačios Lietuvos gyvenimą". „Pergyvenęs tiek finansinių bėdų, Šliūpas, rodosi turėjo nusivilti dėl pačios sistemos, kaip vedamas finansinis ūkis Lietuvoje. Tai sistema, kurioj sukčiavimai ir kriminalus neatsakomingumas yra pagrindu"... „Jei Šliūpas būtų nusivylęs ta tautine oikonomika, tai jis būtų pasukęs savo nusistatymą visai kitom gairėm, jis būtų pasukęs nuo buržuazijos prie darbininkų klesos, nuo buržuazinės pasaulėžvalgos prie socializmo. Jis to nepadarė". „Štai kodėl Kauniškė ponija jį šiek-tiek aptašė ir apipešiojo, dar labiau sumodernizavo jį dešinion ir tokiame pavidale apdovanojo officialėm dovanom"... Atsieit, dėlto kad aš nestojau į eiles bolševikų ir jų proletarų diktatūros, aš tapau viešai pagerbtas... Kaip viskas iškraipoma!...

Ką besakytų socialistai ir kunigai ar kitokio plauko ponai, lietuviškoji visuomenė, 4 d. kovo mėn. 1936 m., iškėlė man 75-metines tokias sukaktuves, kokių retai kuris žmogus tesulaukia; man jos tuo malonesnės, kad mano nelauktos ir tikrai nuoširdžios. Minėjimas buvo suruoštas Valstybės Teatre, Kaune.

Universitatės rektorius pasakė įvesdinimo žodį, paskui kalbėjo švietimo ministeris, po to tapo sugiedotas Lietuvos hymnas. Su kalbomis prof. M. Biržiškos ir prof. Vl. Dubo tapo I dalis išsemta. Antrąją dalį pradėjo iškilmių komiteto pirmininkas savo žodžiu; paskui kalbėjo Dr. Grinius, ir gen. Bulota. Po to prasidėjo III dalis programos: tai sveikinimai žodžiu bei raštu ar telegramomis. Jų buvo daug: keletą čia išrašysiu, o kitas vos paminėsiu vardais nuo ko atėjo, nors ir taip bus be abėjonės daug praleista.

Žodžiu buvo kalbėta:

1) Iškilmių komiteto sveikinimas; 2) Krašto Apsaugos Ministeris; 3) Kauno burmistras; 4) Savanorių Kūrėjų Sąjunga—P. Gužas; 5) Šaulių S-ga—pulk. Saladžius; 6) Žurnalistų S-ga; 7) Rašytojų S-ga; 8) Maž. Lietuvos atstovas—Dr. Zaunius; 9) „Liet. Aidas"—Alantas; 10) Karo Invalidų S-ga; 11) Lietuvos Gydytojų S-ga; 12) Fraternitas Lituanica—gyd. Kubilius; 13) DULR—Skipitis; 14) Etinės Kultūro Draugija—Valašinas; 15) Spaudos Fondas—Dir. Žygelis; 16) Liet. Stud. Organ. S-ga—Narbutas; 17) Žemės Ūkio Akademijos atstovas; 19) Jaunoji Lietuva.

Iš sveikinimų raštu ar telegramomis buvo įdomesni šitie:

1) Krašto Apsaugos Ministeris Dirmantas: „Šia, 75 metų amžiaus sukakties proga nuoširdžiai sveikinu gerbiamą Jubiliatą, mums brangų ir atsimintiną, kaipo vieną iš pirmųjų kovotojų dėl teisių ir laisvės atbundančios Lietuvos. Prašau priimti mano geriausius linkėjimus".

2) Latvijos Ministeris Lietuvai—Seja.

3) Garbės prof. Petras Leonas.

4) Gen. Nagys-Nagevičius.

5) Pirmas savanoris pulk. Škirpa paskaitė šį raštą: „Did. gerbiamas. Didysis Aušrininke, Tautos Žadintojau ir mylimas mūsų sąjungos Garbės Nary! Lietuvos Kariuomenės Kūrėjai Savanoriai sveikina Tamstą, Pone Daktare, laimingai sulaukus žilo 75 metų amžiaus ir širdingai dėkoja už prikėlimą mūsų Tautos iš gilaus miego ir už nuveiktus Tamstos mūsų kraštui didžius darbus.

Anais sunkiaisiais rusų žiaurios priespaudos laikais, kada Lietuvos vardas buvo išbrauktas iš pasaulio žemėlapio ir lietuvis paverstas beteisiu vergu, Tamsta su savo bendraminčiais pranašavai Lietuvos atgimimą ir vienas pirmųjų stojai į sunkią ir nelygią kovą dėl lietuvių tautos teisių ir laisvės. Tamsta apsišarvojęs mokslu ir dideliu ir dideliu prityrimu, išsižadėjai asmeniškos gerovės, bet visą savo energiją paaukojai ilgametei kovai savo krašto ir tautiečių išsilaisvinimui ir jų kultūriniam klestėjimui.

Brangus Jubiiate, Tamsta drąsiai, nenuilstamai kovodamas ir stovėdamas mūsų Tautos atgimimo avangarde, susilaukei visą eilę laisvės kovotojų ir pasėkoje šių narsių žygių liko atgaivinta mūsų protėvių karžygiška dvasia ir pagaliau prieš 18 metų Tauta susilaukė didingo ir drąsaus Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo akto, kuris mūsų narsios savanorių kariuomenės karžygiškai buvo įgyvendintas, atstatant laisvą ir nepriklausomą Lietuvą.

Savanoriai Kūrėjai didžiai vertindami Tamstos drąsius žygius ir nuveiktus darbus, jau 1927 m. išrinko vos tik susikūrusios savo Sąjungos Garbės Nariu. Šiandien Tamstos jubilėjaus proga linkiame Tamstai dar ilgus metus su tokia pat energija dirbti mūsų tautos ir Valstybės gražiai ateičiai. Mes, savanoriai kūrėjai jaučiamiesi labai laimingi turėdami Tamstą savo garbės nariu ir kad mes dar artimesni Tamstai būtume, teikitės priimti mūsų S-gos garbės raštą ir ženklą".

Po to pulk Škirpa įteikė mano šeimai ir man kelionės Amerikon ir atgal apmokėjimą, vardu Savanorių Kūrėjų, kuriąja dovana mes su padėka pasinaudojome veikiai pavasarį.

6) Maž. Lietuvos atstovas—Dr. Zaunius.

7) Karo Invalidų S-ga.

8) Jonas Kraučiūnas mėgino savę teisinti dėl žinomų jam negarbingų užmetimų.

9) Kauno miesto gydytojų S-ga.

10) Lietuvių Dantų gydytojų dr-ja.

11) Lietuvių Vaistininkų dr-ja.

12) Advokatų Tarybos vardu Pirm. prof. Leonas.

13) Lietuvos Moterų Taryba.

14) Moterų Globos Komiteto Valdyba.

15) Meno Mokyklos Paidagogų Taryba.

16) „Aukuras".

17) Pirmoji Giedotojų dr-ja iš pajūrio: „Su jūros bangų ūžimu mes sveikinam jus, garbingas mūsų tautos bangų pūtėjau, laimė jums". Aida, pirmoji giedotojų draugija lietuviškame pajūryje.

18) Valstybės Dramos Artistai.

19) Lietuvių Mokytojų prof. s-gos vardu mok. Čižiūnas.

20) Prof. Ivanauskas.

21) Dr. Vaičiuška: „Vienminčiai su iškilmių dalyviais sveikinu aušrininką daktarą Joną Šliūpą 75 metų sukaktį minint ir linkiu mūsų tautos žadintojui, kurio darbo puikiais vaisiais dabar džiaugiamiesi, laimingų ilgiausių metų. Dr. Pranas Vaičiuška".

22) Kunigaikštis Beržanskis-Klausutis.

23) Petras Ruseckas: „Ilgai būk sveikas ir tešviečia Tavo aušriška dvasia visai mūsų tautai".

24) Kutkus-Kutkauskas.

25) Mašiotai: „Gerbiamą J. Šliūpą Lietuvos Mylėtoją ir „Aušros" redaktorių sveikinava taip ilgai dirbusį savo tautai ir linkiva dar ilgo ir vis tokio pat judraus gyvenimo. M. Mašiotienė. Pr. Mašiotas.

26) „Lietuvos Žinių" redakcija.

27) „Kultūros" žurnalas sveikina 75 metų amžiaus jubiliatą didįjį aušrininką ir Laisvosios Minties šulą, Drą. Joną Šliūpą. Šito galingo ir nenuilstamo kovotojo vadovaujama Laisvoji Mintis jau daug laimėjo Lietuvoj ir daug dar laimės. Ateitis priklauso Laisvąjai Minčiai, jos veteranams ir kovotojams. „Kultūros žurnalas: K.K. ir A. Palčiauskas.

28) Vilniui Vaduoti S-ga.

29) Šiaulių Kraštotyros Dr-ja.

30) „Žydų Balso" redaktorius Rubinšteinas: Širdingai sveikiname lietuvių tautos veteraną ir žmonių draugą daktarą Joną Šliūpą jo 75 metų amžiaus minėjimo proga.

31) Ūkininkas Komkrotavičius iš Viekšnių: „Siunčiu tau, garbingas lietuvybės ir laisvos minties žadintojau, nuoširdžiausią sveikinimą jūsų 75 metų darbo. Juk tu mus Amerikos lietuvius subūrei ir atskyrei nuo kitataučių, juk tu įžiebei mūsų lietuviškoje širdyje tikrą tiesą ir blaškei iš mūsų fanatizmą ir burtų tikėjimą. Linkiu tau lietuvybės ir laisvos minties karžygį būti stipriam, ilgai kariaut prieš Romos tamsumą; linkiu tau būti su mumis kartu ir džiaugtis, kada bus įvesta civilinė metrikacija Lietuvoje, kuri ir mūsų kaime taip reikalinga". Ūkininkas B.K.—Kaimas Sleipiai, Veikšnių paštas.

32) Biržiečių būrelis.

33) Lietūkio Valdyba.

34) „Drobė": Sveikiname augštai gerbiamas Daktare dienoje Tamstos 75 metų amžiaus sukaktyje ir ilgoje nenuilstamoje Lietuvos atbudimo darbuotėje pradedant priešaušriniais laikais ligi šiai dienai.

Šiai dienai prisiminti mes leidėme sau įnešti į Tamstos jubilėjaus rengėjų kasą 150 litų ir turime drąsos prašyti bet kuriuo laiku užeiti į mūsų krautuvę (Laisvės Aleja Nr. 21), kur bus tuojau pasiūtas kostiumas ir paltas iš pagamintos medžiagos mūsų fabrike, kurį mes sukūrėme Tamstos skatinami dar tebebūdami Brooklyne". „Drobės" Valdyba. „Drobės" rūbais pasipuošęs, aš su šeima keliavome nepoilgai į Ameriką apsilankyti.

35) Studentų organizacijos: a) akademinė vienybė „Baltija" sveikina Ad. Bitlievius, stud. jur.; b) Fraternitas Baltiensis; c) V.D.U. Studentų Skautų korp. „Vytis".

36) Biržų gimnazija.

37) Žagarės laisvamanių skyrius.

38) Masaitis iš Biržų.

39) „Ringuvos" bendrovė.

40) Studentų „Varpo" S-gos filisterių—Paramskas.

41) Studentų „Varpininkų" S-ga—Gudauskas.

42) Liet. Verslininkų S-ga—Rastenis.

43) Ekonomistų S-ga, buv. Šliūpo mokinių sveikinimai.

44) Šiaulių gimnazija.

45) Gen. Darbininkų Atstovybės pirmininkas Pr. Šulaitis.

46) Iš Rygos: „Latviešu-Lietaviešu vieniba sirsnigi sveicindama 75 gadu dzimšanas diena novėl jum vėl ilgus gadus stradat ar lidzgivojam sekmėm savas tautas un tevijas laba ka ari nenogurt nobidot visadus šķērstus no abu bralu tautu saprašanas un vienibas cela". Janis Riteris—Latviešu-lietuviešu vienibas priekšsėdis.

47) Teofilis Tilvytis:

Laisvės Daktarui Jonui Šliūpui.

Mūsų laisvės neįvilkt į teoremas,
Jinai be laiko, be erdvės.
Tačiau kodėl tos laisvės rėmuos
Tiek daug Tavęs?

Kas savitę suruošiame po puotą
Su sienom griūvančiom galvoj
O Tu sakai, Aušros kovota,
Kad vargas nyktų Lietuvoj.

Mes dedamės gyvenimą pagražinę
Su pagalba stambių sumų.
Tu maištą vėl keli prieš vergo sąžinę,
Prieš jėgas tamsumų.

Su šviesia laisvės oreole
Laisvoj tėvynėj Tu svetys.
Kada kada arimų broliai
Tą tavo šviesą pamatys?

Per orą skverbias juodas ūpas,
Iš miestų gal nelikti nė akmens.
Tačiau laisvoje širdyje Jonas Šliūpas
Ilgai ilgai gyvens.

Nedaug beliko laisvės polių,
To darbo didžiojo skruzdžių.
Sušukime Ilgiausių Metų, broliai,
Tai skruzdei iš Gruzdžių.

Kaunas, 4/III/1939 m.

48) Theodoras Daukantas: Didžiai gerbiamas ir mielas Jubiliate! Leisk Tavę šios dienos proga pasveikinti iš visos sielos ir širdies jūrininkui, kuris nori sveikinti tavy mūsų Atgimstančios Lietuvos jūros idėjos pirmąjį pionierį, skelbėją, gynėją. Tu esi įvertinęs Lietuvai nuo jūros priklausomybės reikšmę mūsų Tėvynės ir Tautos nuo kitų nepriklausomybę išlaikyti, kai „Šį-tą iš jūrų prekybos" skelbei. Tu gilią mintį išjudinai ir visai tautai, norinčiai laisvai būti ir gyvuoti gaires nurodei.

Juk mūsų sąjungininkė, gynėja ir auklėtoja, banguojanti su Birutės kalno pušų ūžimu žadina Tavę kas ryt Tavo numylėtoje Palangoje ir primėna Tau Tavo didžiąją mintį. Tiesa, Tavo pašony, lietuviškoje Klaipėdoje jaunųjų jūrininkų sambūris džiugina Tavę: kaip retkarčiais nuo Birutės kalno matomas lietuviškas laivas plaukiantis. Tas išskleidžia liūdėsį. Bet daug Jūros idėjos Tėve, reikia dar Tavo triūso padėti, kol dirvonų artojams įkvėpsi mintį, jog jūra dar laukte laukia lietuviško jūros arėjo-garlaivio, nės jų abiejų sandarby yra tautos ateitis... Skelbk Lietuvai Tavo jaunatvės brangią mintį, Tavę prašo jūrininkas. Prašo Tavę, Mielas Jubiliate, nės šiandieną ėsi užsipelnijęs, žino jis, kad kiekvienas Tavo žodis skamba ir pasiekia net priešo ausį. Tu esi lietuvių laisvės symbolis, laisvė priklauso jūros tautoms, lygiai Tu subūrei aplink savę, pats laisvas ir drąsus būdamas laisvės ištroškusius milijonus ir visi klausosi Tavęs, kaip pripažintą, išrinktą laisvės laisvąjį vadą, drąsios iniciatyvos ir nesulaužomą minties laisvės skelbėją. Gyvenk mūsų tarpe ilgiausius metus, sveikas, drūtas ir laimingas, žygiuodamas į Tautos historiją, kurios daugelio lapų pats kūrėju, darbuotoju, artoju esi, garbingiausias, gerbiamas Jubiliate.

Su gilia pagarba ir jūriška simpatija Teodoras Daukantas".

49) J. Paleckis: Mylimas ir Gerbiamas Lietuvos Laisvės Pranaše ir kovotojau! Baudžiavos panaikinimo metais Tu atėjai iš Lietuvos kaimo gilumos, ir iš ten atsinešta liaudies jėga išėjai į pirmasias lietuvių tautos,

atgimimo kovotojų eiles, pirmas drąsiai skelbei Lietuvos Laisvės mintis. Ne vis tiek Tau buvo, kokiais keliais ėjo toji Lietuvos Laisvės kova, ne vis tiek Tau buvo ir tai, kaip ir kur ėjo, kur buvo vedama atgimusioji, bet vis dar tikros krypties nesuradusioji,—tvirtą pagrindą nesukūrusioji—Lietuva.

Savo jaunystėj Tu griežtai pasukai prieš anų laikų srovę ir, asmeniškos gerovės išsižadėdamas, pradėjai siekti to, kas tada atrodė bepročio kliedėjimu. Tavo žvilgsnis numatė tai, kas buvo milijonams užslėpta. Ir dabar, tokio garbingo amžiaus sulaukęs, lyg tas Strazdelis, tenkęs į ponų ir kunigų stalą, Tu vienas išdrįsti mesti į akis atvirą, teisingą ir, dėl to daugeliui šiurkštų ir nemalonų žodį. Visų atmintyje liks Tavo žodžiai, tarti 1935 m. lapkričio 23 d. Juose visa Lietuva pamatė visu ūgiu atsistojusį tą patį legendarinį Šliūpą, kuris daugiau kaip pusę šimto metų budriai stovėjo Tikrosios Lietuvos sargyboj, nedrebėdamas, nesvyruodamas ir nesilenkdamas, už tai Tavę gerbia ir myli pažangusis Lietuvos jaunimas, kurs girdi ir supranta Tavę, kurs nori būti Tavo žygių įpėdiniu, kurs liko ir liks ištikimas Tavo išsvajotai, teisybės ir teisės pagrindais tvarkomai Lietuvai.

Mes, jaunieji, gerbiame J. Šliūpą kaipo Lietuvos ir Amerikos lietuvių tautinės sąmonės ir laisvės troškimo žadintoją, kaipo „Aušros" kūrėją, lietuvių spaudos pionierių Lietuvoj ir Amerikoj, kaipo pažangios ir laisvos minties skleidėją, kaipo dviejų brolišku—lietuvių ir latvių—tautų vienybės skatintoją ir jų Laisvės pranašą-žynį.

Gerbiame J. Šliūpą—kovotoją, kurs dar ligšiol, 75 metų susilaukęs, nepasitraukė į garbingųjų senių dekoratyves eiles, bet jaunatvišku aktyvumu tebeveikia, kurs turi netik draugų, bet ir priešams tebėra baisus.

Mes, jaunieji, jaučiamės giliai nusikaltę Tau, kad lygšiol nesugebėjom sukurti tokios Lietuvos, kuriai Dr. J. Šliūpas nebūtų pavojingas, kuriai nereiktų prieš jį uždarinėti radiofonų ir spaudos skilčių, bet kuriai jo drąsus ir atviras žodis būtų didžiu kelrodžiu ir žygių programa.

Sveikindami Tavę, jaunieji gali tik prisidėti prie Tavo vilties, kad toji Lietuva dar ateis ir nuoširdžiai linkime Tau dar tvirtam jos susilaukti ir savo akimis pamatyti savo kovos laimėjimą pasiektą. J. Paleckis, uždarytosios Jaunimo S-gos buvęs pirmininkas. Kaunas, 1936 m. kovo 4 d.

12.

(Kariuomenės šventės proga. Čia norėjau paskelbti vieną-kitą iš mano memorandumų—p. Smetonai rašytų. Tik gaila, kad pas savę nerandu to, kuriame pranašavau, kad jis bene jau mūsų paskutinis bus prezidentas. Įdedu ir kalbą, kuri taip labai pablogino kraują vyriausybei.

Tad 12 perskyrimas susideda:

a) iš Smetonai memorandumo, 4.XI.1935.
b) Mano kalbos Kauno muziejuje.
c) Memorandumo 12.VIII.1941. Gal susiras ir dingęs Memorandumas).

23.XI.1935 m. man teko pasakyti Vytauto Didžiojo muziejuje Kaune kalbą, kurią išklausęs p. Smetona išeidamas pasakė: „Šliūpas Lietuvoje kelia revoliuciją, kad bent užsienis neišgirstų". Bekalbant, norėta radijo susisiekimą nutraukti, o gen. Nagius man už skvernų timpčiojo, sakydamas: „baigk, baigk kalbą". Audiencijoje buvo Prezidentas su Ministrais, ir visa augštoji kariškoji vyriausybė. Buvo daug kunigų ir šiaip žmonių, nors daugiausiai—kariškiai.

* * *

Rossijos caratui, lyg Assyrijos monarchams, siaučiant, vis-gi 1861 m. įvyko valstiečių paliuosavimas nuo baudžiavos po to, kaip dvarininkams gręsė padegimų pavojus. Tada ir Lietuvoje atsirado liet. intelligentų, kurie panoro žodžio, pressos, sąžinės, draugijų laisvės, ir liet. mokyklų.

Demonstracija šalyje buvo didelė, net kunigijos tarpe. Ana, Vilniaus kurija pasekė Liudviko iš Pakievio pėdomis ir pasviro pravoslavijon; tik kun. Petravičius išdrįso protestą pakelti, už ką atsidūrė Viatkoje. Ir Muraška prisidėjo prie Katkovo, Botyrius-gi ir Gylys mėgino rusifikaciją pasodinti lietuvių jaunimo širdyse. Taip sunkiojoje pas mus valandoje patekėjo Prūsuose „Aušra", ir po jos įtaka ėmė dygti slaptos draugijos. „Aušros" užsimojimai nebuvo platūs: mylėk tėvų kalbą, tėvų žemę, tėvų praeitį nesugurk! „Aušros" žodžiai smigo visiems giliai. Suklupo iš skausmo ir pykčio Lietuvos ponija, kaip liudija lenkų „Kraj" Petrograde, „Prawda" ir „Przegląd Tygodniowy" Varšuvoje, ar „Dziennik Poznanski"; neatsiliko nuo ponų nė kunigija, kuri tulžį liejo „Przeglądе Katolickame".

„Aušra" neilgai ėjo, bet didelį darbą padarė, bent supažindindama lietuvius intelligentus. Jos pėdomis ėjo „Varpas". Bet Lietuvoje kunigai nerimo, naujos dvasios nekentė, ir jie skelbė obalsius: naikinkime „kramolą"! (Antanavičiaus aplinkraštis, Laukaitis). Caras šeimininkas, mes-gi jo įnamiai (prel. Dambrauskas). Mes nesiskirsime nuo Rossijos („Tėvynės Sargas").

Po ilgų Europoje skerdynių, 1918 m. Wilsonas paskelbė „tautų apspendimą" ir galų gale išdygo nepriklausoma Lietuva. Jau vešėjo iš senesnių laikų partijos, ypačiai krikšč. demokratai ir liaudininkai socialistai. Sukurta tapo konstitucija be visų lygybės prieš įstatymus. Iš daugelio pažadų tik kn. Krupavičiaus žemės reforma, nors su paskuba vykinama, tenusipelno pagyrų ir dėkingumo. Šiaip nepavyko išvengti pakrikimo. Ir todėl ėmė reikštis obalsiai: Per daug laisvių! reikia pažaboti neramųjų gaivalą!

Ir štai po 1926 m. gruodžio 17 d. pas mus Mussolini ėmė griežti savotišką smuiką. Obalsiai sklido: „Šalin demokratija", tegyvuoja fašizmas (oligarchija)! Per daug mokytų žmonių! Maža religiškumo (Povilaitis). Laisvos minties žmonės—dissidentai—tai defektyviai, nereikia jiems civilinės metrikacijos! Pressa—tai kramolnininkai. Liaudis ne galvojimui, o tik exporto didinimui!

Vieningumas, žinoma, būtinai reikalingas. Tačiau jis reikia stengtis atsiekti įtikinimu, ethišku būdu, o ne prievarta ir vaikymu tarnautojų iš vietų... Konstitucionalinėje valstybėje vado globa ne pro šalį būtų, bet oligarchija esti vykinama per apskričių viršininkus mažamokslius, o klusnius oligarchijos įrankius, „gubernatorius". Išėjus naujam spaudos įstatymui, kuris reikalauja, kad laikraščių redaktoriai būtų augštąjį mokslą baigę, apskr. viršininkai „globoja" draugijas, pressą, bibliotekas ir tt., ir žinoma atatinkamai baudomis „paglamoni" redaktorius, bene pavydėdami jiems augštojo mokslo... Man įstatymą skaitant, plaukai pasišiaušė iš nusiminimo; kas-žin ar nereikės naujus knygnešių pulkus kurti Lietuvos pasieniuose?!

Neseniai buvo Jaunalietuvių suvažiavimas. Jaunalietuviai paprastai nepilnamečiai—nesuaugos, nuo 14 iki 20 metų amžiaus. O žiūrėk, kokias rezoliucijas jie išnešė! Jie kėsinasi užmauti apnasrį šalies gyventojams; suprantama, kad užpakalyje jų slepiasi fašizmo (oligarchijos) tūpčiotojai. Eina skilbas, jog norima juos apginkluoti šautuvais!... Ar-gi negana turėjome prityrimo su „Geležiniu Vilku", su „ateitininkais"? Juk vaikams suteikus ginklus, mums seniams jau vietos nebeliks Lietuvoje, ir dar kas-žin prie kokio galo prieis mūsų šalis!

Šia dien aš sveikinu kariuomenę jos šventę švenčiant. Ji esti ne politinė įstaiga, o apsauga skiriama nuo išorinių priešų; kariuomenės įstaiga paeina nuo tautos rimtumo ir šviesumo. Todėl kariuomenei taip-gi turi rūpėti tautos šviesumas ir atsparumas.

Valdžia yra pažangos padariusi ūkio srityje, susisiekime, mokyklų skaičiuje, ir užsienio politikoje. Mes evoliucijos žmonės, ir trokštame pažangos valstybės mechanizme laisvės kryptimi, o ne kryptimi despotizmo ir tautos išnykimo!

Mussolini sukliuvo Aitijopijos kalnuose, Lenkija keičia Pilsudskio nevykusius žygius, Hitleris nepoilgam prilips liepto galą, graikai pasikviečia karaliauti Jurgį II, mes lietuviai netrokštame antrojo Uracho... Mes trokštame, kad grįžtų tautos atstovybė! Tik liaudyje, šviesioje ir sveikoje, ir armijoje, išlavintoje ir gerai apginkluotoje, glūdi tautos galybė. Šiandien Lietuva yra lyg supančiotas žirgas, kurį norima priekyn šuoliais varyti, nė nežinant jam kur-link! Tad ir sveikinu dar kartą mūsų didvyriškąją kariuomenę 17 metų sukaktį bešvenčiant. Vivat, crescat, floreat!

P.S. Man kalbą sakant, gen. Nagius-Nagevičius kelius kartus iš užpakalio į švarko skvernus įkibęs tampė sakydamas, kad aš kalbą baigčiau. Rūpintasi radijo išjungti, bet nesisekė. Smetona sėdėjo lyg ant

spyglių, ir po visam išeidamas pasakė: „Šliūpas nori Lietuvoje revoliuciją sukelti; kad bent užsienyje jo kalbos ne astebėtų"! Ir sakoma buvo, kad ketina buvę manę patraukti teisman, bet viskas nučiuvo po oligarchų pasitarimo.

Kalba visoj Lietuvoj rado nuoširdaus pritarimo, ir audijencija man plojo, nors sako lyg baugštomis.

(kalba netaisyta)

DVI DR. J. ŠLIŪPO RADIO KALBOS AMERIKOS LIETUVIAMS*

Sveiki gyvi broliai ir seseris Amerikos lietuviai.

Pasaulinės karės galas dar tebėra nenumatomas, o toji žiauri karė yra vedama su plačiais tikslais ir užsimojimais—iš vienos pusės dėl išpuikusios žydijos užgaidų viešpatauti pasaulyje įsteigiant proletariato begailestingą diktatūrą, besistengiant sukurti komunistinę tautų bendriją po žydijos vadovybe, ir iš visuomenės rankų atimant inicijatyvą kultūrinės pažangos; ir iš kitos pusės, Anglijai bei JAValstybėms užsigeidus pagrobti pasaulines rinkas ir sudoroti smulkesnes tautas, joms pačioms įsivyraujant lyg tranams bičių avilyje ir telkšint begakinių turtų ir lobių liuone.

Čia ir mums lietuviams, nuošaliai nuo tokių tikslų stovintiems, tenka kartu su kitomis smulkmenėmis tautomis daug atkentėti visai nepelnytai. Nėra atsižiūrima į mūsų padermės Europos gyvenime nuopelnus; neolitinės gadynės pradžioje juk mūsų padermė atnešė civilizacijos pradmenis Europon, o ir dar nesenai mes esame davę kaimynams—rusams, lenkams, ir vokiečiams—daug gabių rašytojų, mokslininkų, philosopų, kariuomenėms vadų, net karalių (Jogailiūnai ir Romanovai!). Šiandien užuot išminčiai viršytis, žvanga ginklai bei galia, ir kumščios jėga esti sudaroma teisė ir teisybė.

Prie mūsų pasienio ribų vėl artyn skverbiasi bolševikai, neprašyti svečiai, su kuriais mes lietuviai jau esame turėję nemalonios progos arčiau susipažinti 1940 ir 1941 m., kada Lietuvą buvo užplūdę apdriskę ir išalkę raudonieji iš rytų.

Tuomet tiesiog iš jų burnos mes girdėjome puikių pažadų gausybes. Leninas bei Stalinas buvo garbinami ant kiekvieno žingsnio, ir Stalino konstitucija buvo „saule" vadinama, o Vakarų kultūra niekinama bei „chaltūra" pravardžiuojama. O kas pasireiškė gyvenimo praktikoje? Visur tik melas ir apgaulė! Atstovų rinkimai buvo inscenizuojami klastingi ir nieko nereiškė liaudies valia, tautybės reiškiniai buvo naikinami (net tautos vėliava pasmerkta ir tautos himnas buvo uždrausta giedoti!), religija nujuokinama ir tikybų kunigai ujami, nekaltų ir inteligentų žmonių nėva „liaudies priešų" persipildė kalėjimai ir stovyklos, tardytojai tortūromis vertė prisipažinti prie nepadarytų ir pramanytų nusikaltimų, žudymai bei sušaudymai buvo begaliniai, kaip pvd. Rainių miškelyje, Pravieniškiuose, Červenėje, Petrašiūnuose, ir daugelyje kitų vietų tapo nudėta šimtų šimtai nekaltų žmonių. Galiaus imtasi vežti į Rossijos

* *(Iš J. Š. sūnaus Vytauto Šliūpo archyvo)*

tundras ir į Sibirą tūkstančius nėva to išvežimo užsigeidusių žmonių menkai apsirengusių gyvuliniuose vagonuose, be oro, maisto, ir vandens, uždarytų ir užkaltų. Tai buvo vienerių metų mūsų prityrimas.

22/VI/41 m. su džiaugsmu išgirdome vokiškųjų kanuolių šūvius ir zvimbimą kulkų. „Nenugalimoji raudonoji armija" tekina bėgo iš Lietuvos, vejama vokiečių ir lietuviškųjų partizanų, dar pakelyje naikindama sodybas ir žmones. Ir žydai, kuriems Lietuvoje buvo buvę gera gyventi—nės jie patys Lietuvą vadindavo „antrąja Palestina"—dabar, pagyvenę kaipo bolševikų sėbrai ir už gerą lietuviams atsimokėję kerštais ir įskundinėjimais, sidabru bei auksu nešini bėgo įkandinai į Bolševikiją. Išsigandę vokiečių jie aptuštino Lietuvą, ir reikia pasakyti, jog be vokiečių pagalbos Lietuva vargiai būtų galėjusi kuomet nors žydiškomis erkėmis nusikratyti. Prie pabėgančiųjų prisidėjo ir liet. bolševikai, bijodami liaudies atkerštо už tėvynės pardavimą ir tautiečių smaugimą.

Mūsų rinktiniai atstovai lyg išgamos Maskvoje pardavė Lietuvą, kiekvienas gavęs po 5000 rublių, ir tokiais būdais mes buvome patapę XIII sovietine respublika. Dabar mes esame Ostlandas po vokiečių civiline viršvaldyba. Vokiečių tikslai karės pradžioje išrodė mums tamsoki: didesnių ūkių bei miestuose namų užėmimas mojo ant vokiečių kolonizavimosi užgaidos Lietuvoje. Tačiau „žaibiniu kariavimu" greitai neapsidirbus su Sovietais, bene bus politiški užsimojimai sušvelnėję, nes minėtoji nuosavybė iš gerokos dalies tapo savininkams jau grąžinta.

Žinoma, karės metai turi savotiškus neišvengiamus sunkumus. Ūkininkams atitenka nemaža našta: javų pyliavos, pieno ir gyvulių (kiaulių, galvijų, arklių) statymas, miško kirtimas, avalynės ir drabučių stoka, ir ypačiai trūkumas geležies kaustymui ratų ir arklių, o dar ir pabėgėlių iš Sovietijos maitinimas. Bet bado mes nematome, ir šiaip dėl minėtų sunkenybių mes nesielvartaujame, prisimindami raudonųjų bei erkių žydų išvijimą. Vargai kol kas pakenčiami ir mažesni negu buvo Didisės Karės metais (1914-1918) ir materijalinė būklė patenkinanti.

Reikia ypačiai pabrėžti, jog mokyklos iki šiolei veikė gan normaliai. Jaunimas, išlydėtas į Vokią darbams, nerūgoja ir nesiskundžia. Savivaldybės visur veikia. Laikraščiai eina bei knygų spauda vyksta. Žmonėms susirinkimai—gyvenimo, mokslo ir meno reikalams aptarti—nėra draudžiami, visokios šventės ar iškilmės atšvenčiamos kaip kad seniau paprastai būdavo, paskaitos, koncertai ir teatrai vykdomi, ir tautos himnas giedamas bei tautos vėliavos iškeliamos. Ramus kūrybinis darbas, kiek karės aplinkybės leidžia, nėra trukdomas, o juk būdavo trukdomas bolševikmetyje.

Nesugyvenimo dažnai būname mes patys kalti: užsimanė iš nerimo žmonės girtauti, patys namie pasidirbdami šnapsą, krumine ar samagonu vadinamą, nuodija save. Įsigėrę kartais susivaidija netik tarp savęs, bet ir su vokiečiais, kas yra apgailėtina. Ir dėl prievolių neatlikimo atsitinka vienam kitam patekti į stovyklas ir skaudesnį režimą pergyventi. Gal būt

to dėliai dulbiai subolševikėja ar ir partizanai giriose pasitaiko aptikti, ypačiai Vilniuje. Kas nusikalsta, negali išvengti nubaudimo.

Apgailėtina, kad ir patys vokiečiai neišvengia politiškų klaidų ir tuo nedraugų susilaukia tarp labo linkinčių žmonių. Pvd. savanorių partizanų nuginklavimas karės pradžioje privertė šalį užimti lūkuriavimo ir bešališkumo stoveną. Šįmet-gi tapo suardytas Plechavičiaus planas įkurti rinktinę kariuomenę; planuojama-gi buvo turėti lietuvišką ginkluotą kareiviją gynimui Lietuvos sienų ir naikinimui pasitaikančio banditizmo. Visur lietuviai stropiai rėmė tą išmintingą sumanymą, bet vokiečių valdžia kaž-kodėl Plechavičių prašalino, ir rinktinė išsisklaidė. Bet dabar lietuviai vėl mobilizuojami jau į SS dalinius ir darbus Vokioje. Toks vokiečių lietuviais nepasitikėjimas gali turėti negeistinų pasekmių: slapstymosi, bėgimo į girias, ir sabotazo... Yra atsitikę, jog nedorėliai ar bolševikų nuleisti parašiutininkai vienur-kitur nužudo vokiečių pareigūną, ir už tai vokiečiai atkeršija kartais masėms, jokio su žmogžudyste darbo neturinčioms, sušaudymais. Toks atkerštas išeina iš teisingumo ribų. Arba vėl Vilniuje imta lenkus proteguoti prieš lietuvius! Bendrai imant, vokiečiams lietuviai linki viso labo, o lenkai yra vokiečių yni priešgynos ir labu neatsimokės nei ateityje, kiek aš juos pažįstu. Mano išmanymu, vokiečiai ir lietuviai privalo kainai vieni kitus remti ir palaikyti dėl kainos naudos.

Mano matymu, vokiečių tauta yra gabi, darbšti, tvarkinga, ir apšviesta tauta, ir lietuviai privalo rasti su vokiečiais modus vivendi, beja žmogišką sugyvenimą. Ne tas yra reikalas su rusais, gyvenusiais nuo amžių despotų valdžioje, o dabar po proletarijato diktatūra. Ir bendrai imant rusai tingūs, lengvapėdžiai, linkę ištvirkauti ir išdykauti, lengvai pasiduoda sukurstomi į smurtus ir plešikavimą. O lietuviai, daug bėdų bei vargų praeityje paragavę, buvę gentinga padermė, ir galiaus susmulkėję skaičiais, nemažai pasitarnavę kaimynų gerovei ir kultūrai, šiandien norėtų ramiai pagyventi ir senas žaizdas užgydyti. Mes esame linkę ne kariauti o su kaimynais bendradarbiauti, ir trokštame laisvės bei visokios gerovės kaip sau, taip ir visai žmonijai, jeigu toji remtųsi etiniais dėsniais o ne išdydžiautų kumščios teise.

Todėl tai lietuviams labai rūpi ateitis ir taipos nusistatymai bei potvarkiai. Čia netrūksta svajonių. Kuomet vieni būtų patenkinti atstatymu buvusios Lietuvos su Vilniumi, kiti norėtų matyti Lietuvą nariu Jungtinių Valstybių Naujojoje Europoje, o dar yra ir tokių, kurių omenin įsmigo p. Ad. Hitlerio iškeltasai „kraujo ir teisingumo" pagrindas būsimoje Europoje. Tai būtų kantoninė Lietuva, berods daugiakalbė, tačiau krauju susijusi, ir susidedanti iš latvių bei latgalių, dalies gudų (krėvvenių) ir juodvėžių (getvingų), prūsų bei lietuvių, kurie visi krūvon susimetę sukurtų vieną platesnę valstybę, lyg kad dabartinė, iš vokiečių, francūzų ir italų susidėdanti Šveicarija. Reikia manyti, jog tokia Lietuva būtų N. Europoje veiklus ir pažangus narys.

Ar tai įvyks? Suorganizavimas pareikalautų daug organizavimo darbo ir kaimynų palankumo bei atitinkamo inteligentijos skaičiaus. Jūs Amerikiečiai ar paremtumėte? Reikia-gi suglausti eiles—petys į petį! Lietuvos žmonės stoja už laisvę, teisingumą, pažangą, ir visų gerovę. Nepaklausykite balso agentų, pasiųstų iš Maskvos, nors jie būtų lietuviai, pabėgusieji iš Lietuvos bolševikai! Pardavikai negali tautos atstovauti...

Taip, taip—poetai nuo seniai dėsto eiles, skelbdami žmonijos brolybę, kur ginklai liautų ir nežvangėtų. Artinas laikas, kur tą idealą bene bus galima bent dalimi įvykinti: karės visiems ir visur įgrįso, nės karės, jei ne gynimosi reikalu yra barbariškumo liekana! Tautų lygybė turi pasireikšti ir atsispindėti Tautų Parlamente. Reikia ramstyti visą, kas gera, dora, gražu, ir sveika! Nedora-gi norėti išnaikinti kad ir vokiečių tautą, dabar didvyriškai kovojančią už naujutėlę žmogaus plėtros epochą. Mes tikimėsi teisingos ir garbingos pasaulinės Taikos. Gana jau dūkimo ir ardymo. Šiaip ar taip mes negalime pamiršti, kaip teisingai pastebo laikraštis „Ateitis", jog „likimas taip jau lėmė, kad iš mirties nasrų lietuvių tautą išgelbėjo vokiečių ginklas. Tas pats ginklas šiandien sudaro užtvarą nuo bolševikinio maro Rytuose".

Savo pranešimėlį baigdamas aš nuoširdžiai sveikinu Amerikoje gyvenančius lietuvius ir latvius ir visiems linkiu sekmės pažangoje bei prisidėjimo prie tėvynės Lietuvos atstatymo, karei pasibaigus.

24.VI.1944

(kalba netaisyta)

Kalba Dras Jonas Šliūpas iš Bregenzo palei Bodeno ežerą, 6.XI.1944:*

Sveiki-gyvi broliai ir sesers — lietuviai Amerikoje!

Kaip matote, tarp šimtų tūkstančių teko ir man nuo bolševikų iš tėvynės bėgant, atsidurti svetur, beje kaimyniškos Vokietijos prieglobstyje, nės su bolševikų proletariato diktatūra mums nepakeliui. Pas bolševikus ant rašto viskas dėstoma gražiai, žmoniškai—o dirbama apgaulingai, suktai ir žiauriai bei žvėriškai. Be abejonės, Amerikoje Jūs esate jau tikrovėje susipažinę su bolševikų sukčiavimu ir prievartavimu, neteisingais įskundinėjimais, žmonių tortūravimu, šeimų ardymu, nekaltų žmonių sušaudymu kaipo liaudies priešų ar buržujų, ir augštyn iškėlimu visokių niekšų bei šaldrų, nepažįstančių dorovės ir teisingumo.

Dėl to tai mums, lietuviams tautiečiams ir rūpi bolševikais nusikratyti, juos pravaryti iš Lietuvos, ir savo tėvynę atkurti, jei galima dar

* *(Iš J. Š. sūnaus Vytauto Šliūpo archyvo).*

gražesnę ir platesnę, sujungiant visą lietuviškąją padermę Pabaltijyje, neatsižvelgiant į tai, kokia kas kalba šneka ar kokią tikybą išpažįsta, jeib tik jis būtų doras žmogus ir domėtusi baltų kultūrą kurti. Aš bent stoviu už labai plačią apikantą (tolerancją), už tautų brolybę ir laisvę, už gyventojų lygybę prieš įstatymus, už žmogaus savigarbą, darbingumą ir pasišventimą tautos ir žmonijos bendram labui.

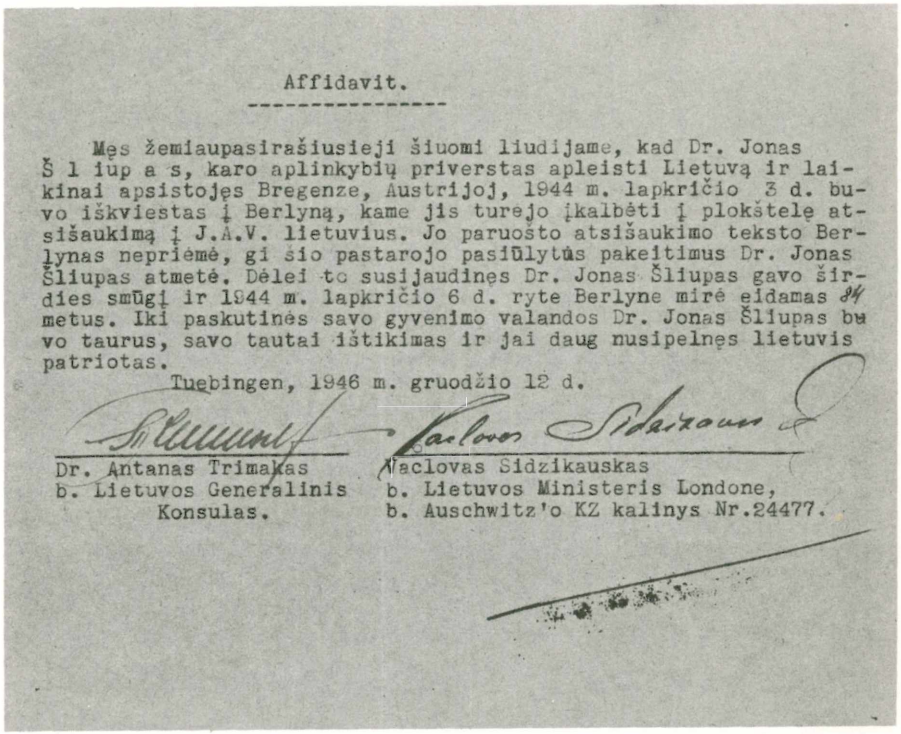
Bet tokiam mūsų tautos tikslui, kaip ir kitų tautų labiems užsimojimams, pastoja kelią žmogžudiškasai bolševizmas—alintojas net ir pačios rusų tautos, kur jis yra kilęs, ir jis yra užsimojęs pavergti netiktai Europą, bet ir visą pasaulį, kurioje užgaidoje jam padėda pasaulinis žydijos suokalbis pavergti žemės gyventojams, kaip kad aš esmi aprašęs savo veikale „Žydija ir Talmudas". Tokį imperializmą turi pasaulis—išvengimui suiručių ir vergybavimo—netik pasmerkti, bet ir jam ragus aplaužyti, nes kitaip ėsant—karių ir badmečių kartojimasis niekuomet nepasibaigs, ir pasaulis ažuot klestėjęs palaima pavirs tikru ir gyvu pragaru. Ir bendrai slavų padermės tautoms-tautelėms—išvengimui pavojų ateičiai—reikėtų suteikti laisvę smulkesnėms vienetams; kaip va: Didžiarusiai, Mažarusiai (ukrainiečiai), gudai, lenkai, čechai ir slovakai, chorvatai, serbai, bulgarai ir rumunai, kad per savytarpines varžytines jie pakiltų patys kultūroje ir paliktų kitas tautas ramybėje.

Jūsų užduotis brangūs Amerikos lietuviai, dabartiniu atveju, yra aiški. Mes lietuviai esame praeityje daug padirbėję mus apspiečiančių tautų labui ir pažangi, ir tik neseniai mes nuoširdžiai tesirūpinome patys savimi. Juk Amerikos lietuviai drąsiai kovojo dėl liet. spaudos atgavimo iki 1904 m., jie steigė fondus rusiškų revoliucijų metais padėdami savo kenčiantiems patrijotams namie; jie visomis jėgomis rėmė atstatymą Nepriklausomosios Lietuvos po pirmosios pasaulinės karės; Amerikos lietuviai davinėjo pašalpas einantiems augštąjį mokslą lietuviams, kaip ir rėmė Lietuvos atstatymą iš pelenų, ypačiai rūpindamasi pakelti krašte ūkį, pramonę bei prekybą. Taip buvo netolimoje praeityje. O dabartiniu metu Lietuvą nuniokoja ir lietuvius po pasaulį išblaškė bolševizmo pabaisa; tad ir reikėtų padėti tremtiniams išgujimo vargelį vargti, tautinės (ar ir visos padermės sujungimo) pastangas paremti ir papildyti, svetimus puolimus (lenkų ar net bolševikų), ir pasaulyje lietuvių (ir jų padermės) atlaisvinimą bei eilėn laisvųjų tautų atstatymą užtarauti ir piršti.

Aš trokštu, kad po karės (kurios pabaiga dar žėlėk nėra numatoma!) žmonijos nusistatymai pakitėtų, ypačiai, kad Makchivillizmo ir galios (Macht is Reicht!) vietą įimtų etiniai pagrindai. Visus žemės gyventojus reikia traktuoti kaipo žmones, kaipo brolius ir seseris, pagal jų nuopelnus su meile ir žmoniškumu, tuomet tik tebus galima sulaukti „amžinosios" taikos, apie kurią jau galvojo mūsų Imanuėlis Kantas. Ir vietoje šarvotosios kumščios ar bolševizmo, kurio barbariškumu nenori tikėti tie, kurie jo nėra paragavę arba pergyvenę, pasaulis susilauks naujų gentkarčių sveikesnių ir laimingesnių, realiau įvertinančių darbą ir

žmogaus proto padarynę, ne taip kaip dabar: ką su vargu sukuriame bėgyje ilgų metų, tą suardome ar sunaikiname vienoje akimirkoje...

Tegyvuoja taika ir tautų laisvė, tegyvuoja lietuviai, besikaujanti už savo tautos ir visos padermės gerovę, šviesą bei laisvę! Iki pasimatymo! Likite sveiki!

Affidavit.

Mes žemiaupasirašiusieji šiuomi liudijame, kad Dr. Jonas Š l iup a s, karo aplinkybių priverstas apleisti Lietuvą ir laikinai apsistojęs Bregenze, Austrijoj, 1944 m. lapkričio 3 d. buvo iškviestas į Berlyną, kame jis turejo įkalbėti į plokštelę atsišaukimą į J.A.V. lietuvius. Jo paruošto atsišaukimo teksto Berlynas nepriėmė, gi šio pastarojo pasiūlytus pakeitimus Dr. Jonas Šliupas atmetė. Dėlei to susijaudinęs Dr. Jonas Šliupas gavo širdies smūgį ir 1944 m. lapkričio 6 d. ryte Berlyne mirė eidamas 84 metus. Iki paskutinės savo gyvenimo valandos Dr. Jonas Šliupas buvo taurus, savo tautai ištikimas ir jai daug nusipelnęs lietuvis patriotas.

Tuebingen, 1946 m. gruodžio 12 d.

Dr. Antanas Trimakas
b. Lietuvos Generalinis Konsulas.

Vaclovas Sidzikauskas
b. Lietuvos Ministeris Londone,
b. Auschwitz'o KZ kalinys Nr.24477.

S t e r b e u r k u n d e

(Standesamt B e r l i n - M i t t e Nr. 3916)

Der Arzt Doktor der Medizin Jonas S l i u p a s ,

Dozent, litauischer Staatsangehöriger , - - - - -

wohnhaft in Bregenz am Bodensee, Hotel Bahnhof,
zur Zeit in Berlin, Mittelstraße 15-17
ist am 6. November 1944 um 8 Uhr 30 Minuten

in Berlin in der Wohnung - - - - - - - - verstorben.

Der Verstorbene war geboren am 8. März 1861

in Bakandziai in Litauen. - - - - - - - - - - -

(Standesamt ./. Nr.)

Vater: und - - - - - -

./.

Mutter: Personalien unbekannt, beide verstorben.

./.

Der Verstorbene war ~~nicht~~ verheiratet mit

Grassilda Sliupas geborenen Grauslaite. - - - - -

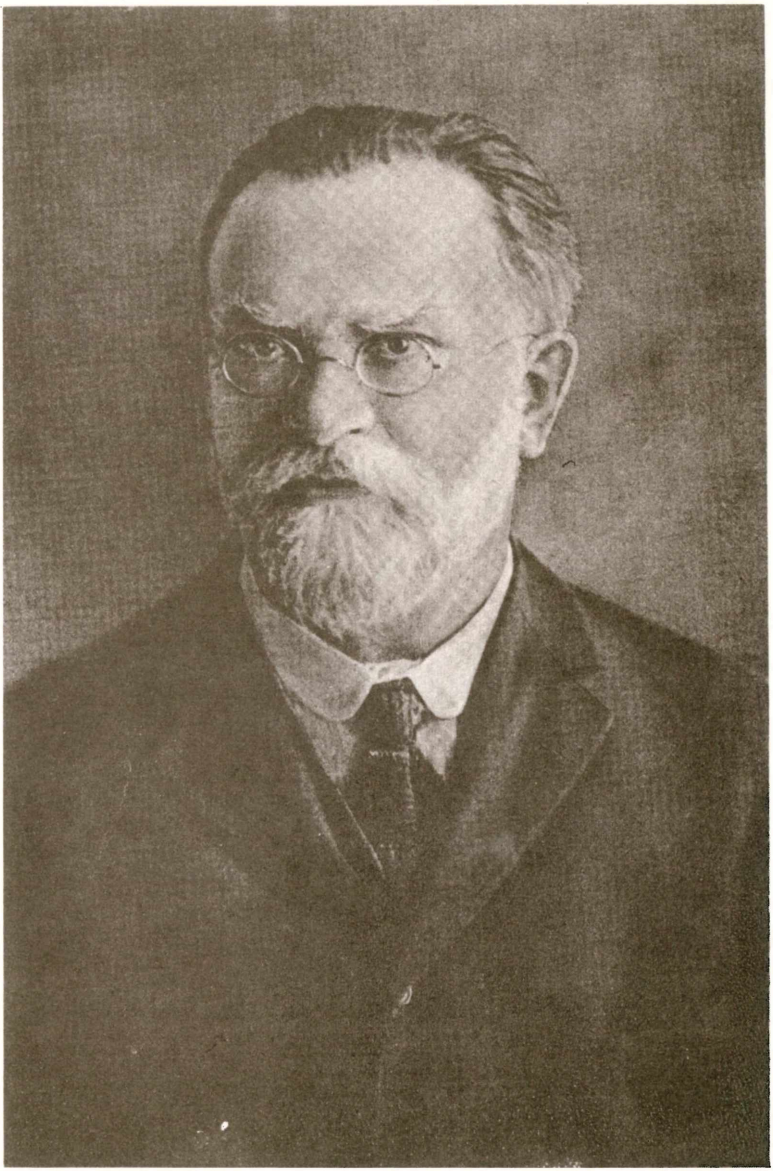
./.

Berlin C.2., den 8. November 1944
Parochialstraße 3

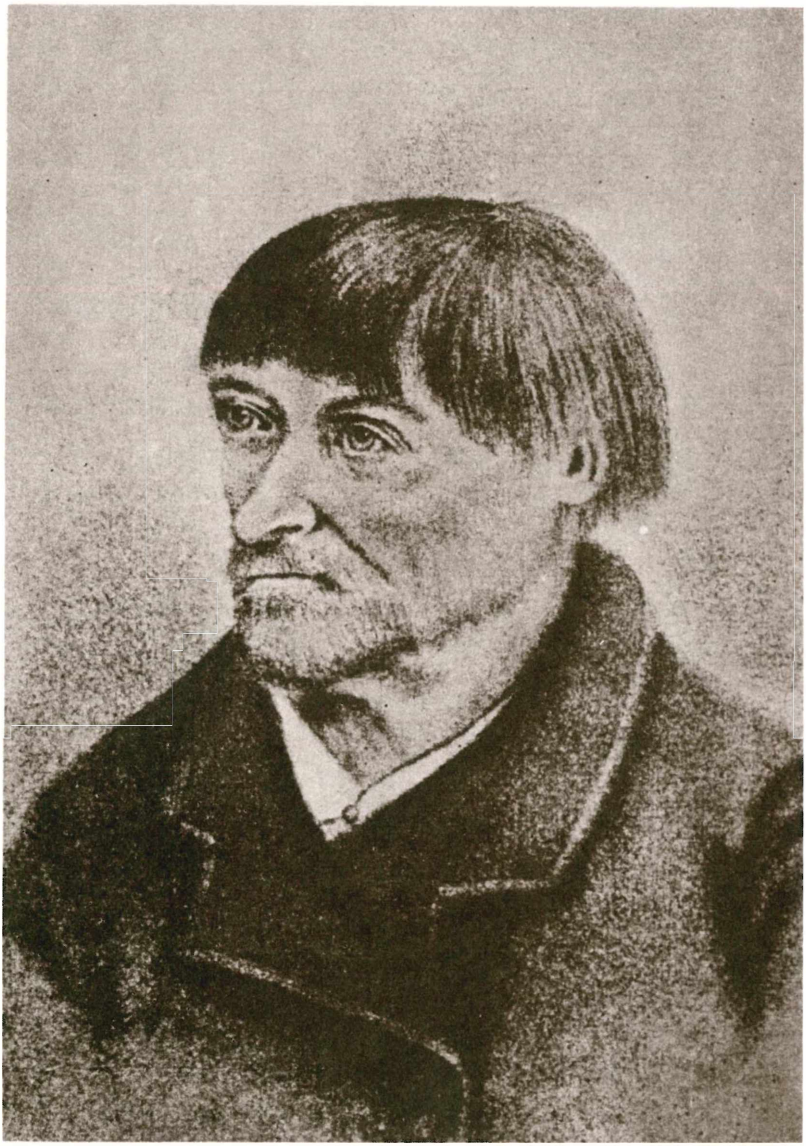
Gebühren bezahlt.

Der Standesbeamte
In Vertretung

IŠ J. ŠLIŪPO ALBUMO

Dr. J. Šliūpas.

Dr. J. Šliūpo tėvas Rokas.

Dr. J. Šliūpo motina Ona Šliūpienė (m. 1922).

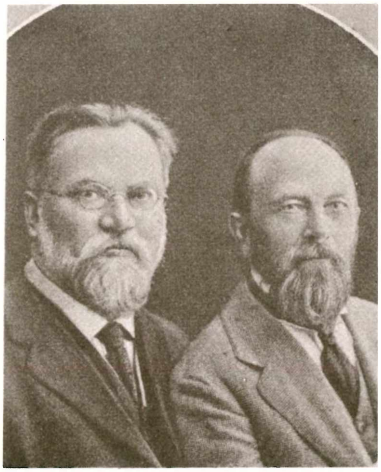
Liudvika Šliūpienė-Malinauskaitė (1864-1928), rašytoja Eglė Lietuwiszko Balso leidimo laikais.

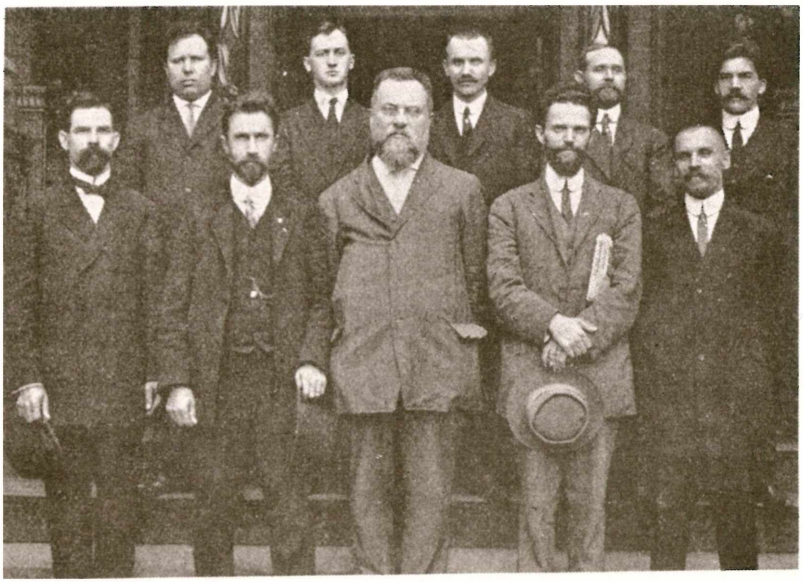
Dr. J. Šliūpas ir L. Šliūpienė su dukterimis Aldona ir Ypatija Scrantone.

Dr. J. Šliūpo sūnus Kęstutis Šliūpas (1888-1932).

Dr. J. Šliūpas ir M. Jankus 1884 m.

Antrasis Amerikos lietuvių laikraštininkų suvažiavimas Scrantone 1911 m.

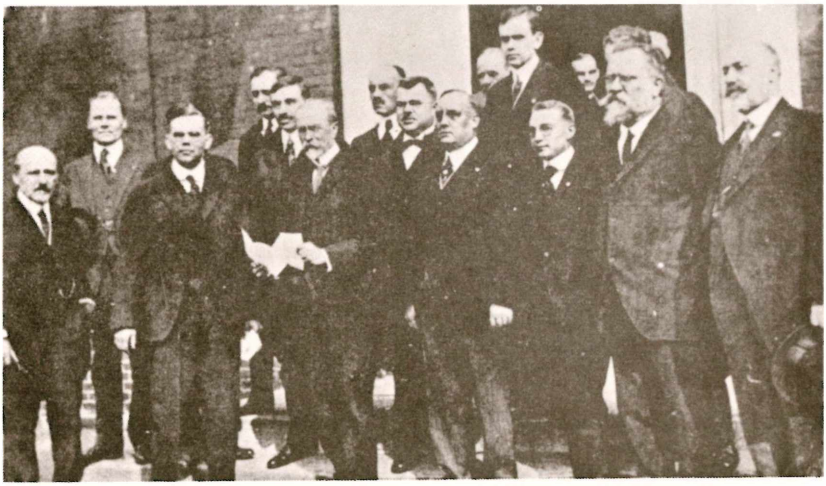
Dr. J. Šliūpas ir dr. J. Basanavičius 1913 m. Amerikoje.

M. Yčas, dr. J. Šliūpas ir dr. J. Basanavičius 1913 m. Amerikoje.

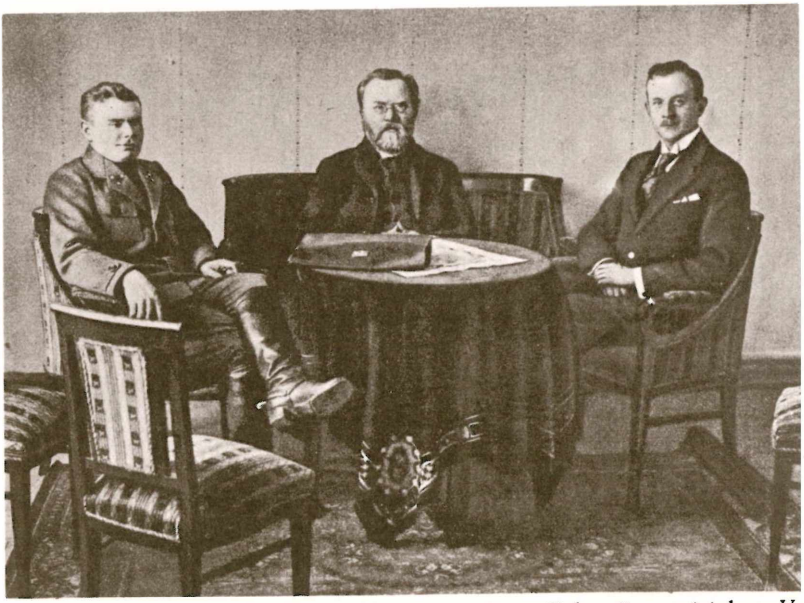
Lietuvių Konferencija Stokholme 1917 m. (dr. J. Šliūpas pirmas kairėje).

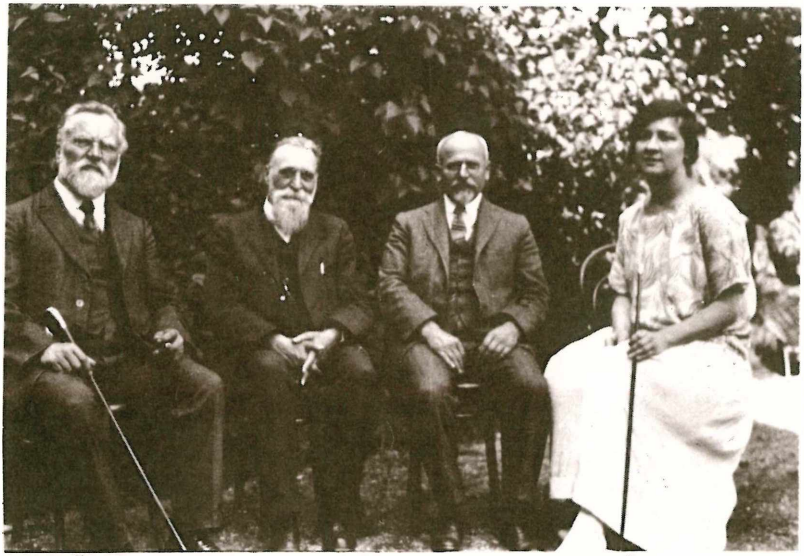
Vidurio Europos sąjungos atstovai Vašingtone 1918 m. rudenį, lietuvių atstovas dr. J. Šliūpas (antras pirmoje eilėje iš dešinės) ir T. G. Masarykas (trečias pirmoje eilėje iš kairės).

Pirmoji Lietuvos atstovybė Londone su jos šefu dr. J. Šliūpu priešakyje, atvykus ten naujam Lietuvos atstovui V. Čepinskiui ir patarėjui K. Bizauskui (abu sėdi dešinėje) 1919 m.

Pirmos derybos su Tarybų Rusija Dorpate 1919 m. Delegacijos nariai kap. V. Natkevičius, dr. J. Šliūpas ir V. Gilys.

Dr. J. Šliūpas, dr. J. Basanavičius, dr. A. Bacevičius ir dr. A. Šliūpaitė 1924 m. rugpiūčio mėn. Palangoje.

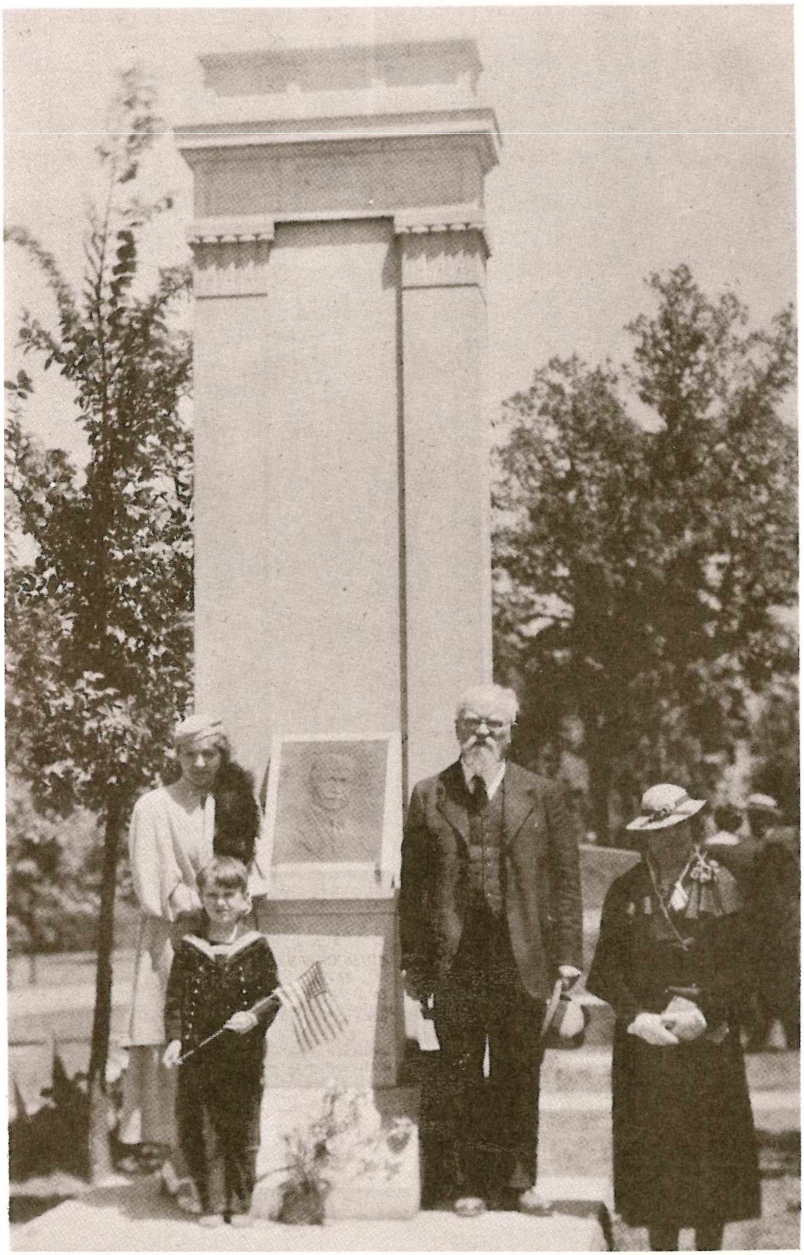
Dr. J. Sliūpas, Palangos miesto burmistras, sveikina Pasaulio Skautų Šefą Lordą Baden-Powellį 1933 m. Palangoje.

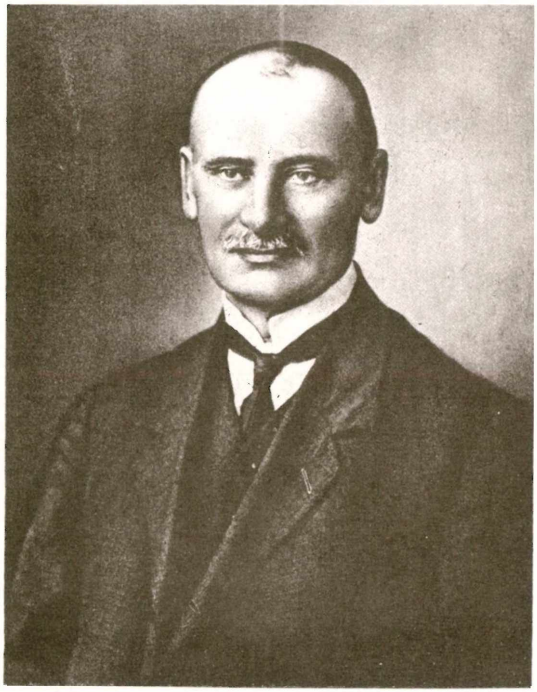
Trijų Jonų — Šliūpo, Jablonskio ir Basanavičiaus — pagerbimas Palangoje 1924 m.

Grasilda Šliūpienė su sūnumi Vytautu Šliūpu (g. 1930), apie 1950 m.

Dr. Jonas Šliūpas, G. Šliūpienė ir sūnus Vytautas prie Dėdės Šerno-Adomaičio paminklo Tautinėse kapinėse 1936 m. gegužės 30 d.

Dr. J. Šliūpo brolis Rokas Šliūpas (1865-1959).

Dr. J. Šliūpui pagerbti Lietuvos pašto ženklai, išleisti 1933 m.

Paskutinė dr. Jono Šliūpo fotografija.

Dr. J. Šliūpo paminklo atidarymas Chicagoje, Tautinėse kapinėse, 1949 m. Kalba dr. P. Daužvardis.

Dr. J. Šliūpo paminklas Tautinėse kapinėse prie Čikagos (su žmonos Grasildos pelenų urna).

DR. JONO ŠLIŪPO RAŠTAI

1882

Memorandumas, Jono Šliupovičiaus vardu, įteiktas Rusijos vidaus reikalų ministrui 1882.XI.7 d., prašant leisti lietuvišką spaudą lotynų raidėmis. [Centrinis Vilniaus Istorijos Archyvas — VIA].

Kalendorius ukiszkasis ant metu nuog užgimimo Vieszpaties iki 1883. Parašytas per M. Eisi. Petrapilis, 1882. CVIA.

1883

[Išvertė J. Šliūpas ir L. Janavičius] *Manifestas artojams.* [Informacija iš LMTE III t. 420 p.].

J.S. Kuoksztis. Simonas Daukantas Lietuvos rasztininkas. *Auszra,* Nr. 1, 2, 8-9-10.

J.S. Kuoksztis. Lietuwos Bicziulis [apie S. Gimžausko poezijos knygelę, 1881 m.]. *Auszra,* Nr. 3, 4.

Jon. Szliupas. Žine nuog Redakcijos. *Auszra,* Nr. 5.

Jon. Szliupas. Isz Lietuvos [apie naujus teismus]. *Auszra,* Nr. 6.

J.K. Sz. K. Duonelaitis. *Auszra,* Nr. 7.

J.K. Szl. Isz Lietuvos [apie kelius, kronika]. *Auszra,* Nr. 7.

J. Szliupas. Lietuviai kitą gadinę ir szendien [prieraše eilės „Mano tėviszkė Lietuva]. *Auszra,* Nr. 8-9-10.

J. Szl. Vaikszcziojanczios žvakelės. *Auszra,* Nr. 8-9-10.

J.K. Sz. Varna ir lapė. *Auszra,* Nr. 8-9-10.

J. Szl. Isz Lietuvos [apie „Kalvį melagį" ir hektografuotą „Auszrą"]. *Auszra,* Nr. 8-9-10.

J. Szl. Dėl S.R. [Railos] straipsnio „Į darbą kas lietuvis". *Auszra,* Nr. 8-9-10.

J.Szl. Apraszymas žemes turtų (priemazga). *Auszra,* Nr. 8-9-10.

1884

Jan Szlupas. List. *Dziennik Poznański,* Nr. 53, 1884.II, 25.

J.S. Kuoksztis. Apie įtaisimą lietuviszku mokslavieczių. *Auszra,* Nr. 1-3, 4.

sz. Isz Lietuvos [apie Prūsų lietuvių laikraščius]. *Auszra,* Nr. 1-3.

J. Szl. Isz Lietuvos [apie „Auszros" kritika]. *Auszra,* Nr. 1-3.

J. Szl. Tikrasis jeszkinis tėviniszkumo. *Auszra,* Nr. 1-3.

J. Szl. Bicziuliste [apie santykius su lenkais]. *Auszra,* Nr. 1-3.

J.Szl. Lietuviszkos i.· apie Lietuvą kningos [apie J. Karlovičiaus „Czterysta

kilkadziesiąt nazwisk ir apie ūkininkavimą]. *Auszra*, Nr. 1-3.
Jan Szlupas. W. sprawie litewskiej. *Dziennik Poznański*, Nr. 68, 1884.III.9.
J.S. Kuoksztis. Isz Lietuvos [apie Generalgubernatoriaus kalbą]. *Auszra*, Nr. 4.
J.S. Kuoksztis. Isz Lietuvos [apie Kochanovo santykį su bažnyčia]. *Auszra*, Nr. 4.
J.S. Kuoksztis. Isz Lietuvos [apie Biržų, Gulbinų, Pabiržės ir Kiburių valstiečių peticiją]. *Auszra*, Nr. 4
J. Szl. Debesiu iszksklaidymas. *Auszra*, Nr. 4, 5-6.
J. Szl. Isz Lietuvos [apie maldaknygės ir lietuvių kalbos grynumą]. *Auszra*, Nr. 4.
J.K. Sz. Isz Lietuvos [apie emigraciją Amerikon]. *Auszra*, Nr. 4.
J.S. Kuoksztis. Isz Lietuvos [iš Mintaujos, apie bylinėjimąsį dėl ganyklų]. *Auszra*, Nr. 5-6.
J. Szl. Isz Lietuvos. [apie kelių taisymą]. *Auszra*, Nr. 5-6.
J.K. Sz. Isz Lietuvos. [apie lietuvių skaičių]. *Auszra*, Nr. 5-6.
M. Mokslas apie tautine uke. *Ausra*, Nr. 7-8, 9.
J.K. Sz. Dainos ir ju literatura. *Auszra*, Nr. 7-8.
J. Szl. Isz Lietuvos [apie Palangą]. *Auszra*, Nr. 7-8.
J.K. Sz. Isz Lietuvos [apie Rumšiškių kleboną]. *Auszra*, Nr. 7-8.
J.S. Anžuolaitis. Isz Lietuvos [įvairios žinios]. *Auszra*, Nr. 7-8.
J.S. Anžuolaitis. Isz Lietuvos [apie lietuvių skaičių]. *Auszra*, Nr. 7-8.
J.S. Kuoksztis. Isz Lietuvos [apie Ausrą, santykius su latviais, lenkais ir bažnyčia]. *Auszra*, Nr. 7-8.
J.S. Kuoksztis. Isz Lietuvos [mokyklų reikalai]. *Auszra*, Nr. 10-11.
J. Anžuolaitis. Isz Lietuvos [apie Jono vaikus]. *Auszra*, Nr. 10-11.
J. Szliupas. Gromatos isz Amerikos I. *Auszra*, Nr. 10-11, 12.
[Del atminties Aglei paveda tą rasztą raszitojas J. Szlupas]. Apie žmogiszką kalbą. *Unija*, Nr. 1, 2, 3, 4.
J.S. Negailestingas. *Unija*, Nr. 1, 2. 3.
J. Szlupas. Reikalai lietuvninku Suvienuotose Valstijose. *Unija*, Nr. 1, 2, 3.
[Be parašo]. Givastis. *Unija*, Nr. 1, 2, 3.
Juozas Anžuolaitis. Vargu vargužiai. *Unija*, Nr. 3.
[Be parašo]. Sena pasaka ir jos visuomet nauja teisibe. *Unija*, Nr. 4.
[Be parašo]. Brolej Lietuwininkai. *Unija*, Nr. 5.
J. Sz. Lietuwininkaj senowes ir szios gadines. *Unija*, Nr. 5, 6, 7.
J. Szl. Pusdamas priesz veją ar atpusi? *Unija*, Nr. 6.
[Be parašo]. „Tewynajniu giesme". . . *Unija*, Nr. 7.
[Be parašo, J.Š. vertimas, nepabaigtas, iš lietuvių gyvenimo Prusuose]. Motina ir dukte, apysaka E. Wicherto. *Unija*, 7, 8, 9; 1885 — 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13.
J. Szl. Naujo Jorko lietuwininkaj ir bažniczia. *Unija*, Nr. 8.
Juozas Anžuolaitis. Malda lietuwninku užstojant naujiems metams. *Unija*, Nr. 9.

1885

K. Mes ir nepraszyti sweczej. *Unija*, Nr. 1.
J. Szl. Pasididžiawimuj atmokestys. *Unija*, Nr. 1.
K. Nauja sekła. *Unija*, Nr. 2.
K. „Kas ir mano?" *Unija*, Nr. 3.
K. Baidyklė ir viltis. *Unija*, Nr. 4.
[Be parašo, nebaigtas]. Pagełba wargdienio. *Unija*, Nr. 4, 5, 7, 8, 9, 10, 13, 14.
K. Genys margas, swietas dar margesnys. *Unija*, Nr. 5.
K. Mokslas. *Unija*, Nr. 6, 7.
J. Szl. Musu bažnycze N. Yorke. *Unija*, Nr. 6.
J. Anžuolaitis. Apie tikejimą. *Unija*, Nr. 8, 9, 10, 11.
J. Szl. „Byrute". *Unija*, Nr. 10.
J. Szl. Lat. bažnycze N. Jorke. *Unija*, Nr. 10.
[Be parašo, nebaigtas]. Apie auginima. *Unija*, Nr. 12, 13, 14.
J. Anžuolaitis. Lenkų brolyste. *Unija*, Nr. 12.
Komitetas, liet. parapijos N. Jorke wardan szw. Trajces'. Atwira gromata kn. P. Kunczaj Baltimoreje. *Unija*, Nr. 14.
J. Anžuolaitis. Lietuwa wis augsztyn. *Unija*, Nr. 14.
J. Szlupas. Gromatos isz Amerikos II. *Auszra*, Nr. 1, 2-3, 10-11.
J. Szl. Asilai ir darbininkai. *Auszra*, Nr. 7-8.
J. Szl. Žvirblakregždžei. *Auszra*, Nr. 7-8.
J.S. Kuoksztis. Hypnoskopas. *Auszra*, Nr. 10-11.
J. Szl. Petras Arminas. *Lietuwiszkasis Balsas*, Nr. 1.
Jonas Szlupas. *Atsiszaukimas į Lietuwninkus wiso swieto.* N. York. 16 p.

1886

Jonas Szliupas. Neatbutinai reikalinga. Kreipimasis apie rinkimą medžiagos Lietuvos istorijai. *Auszra*, Nr. 5.
J. Szlupas. Tėvynybė ir Visatybė. *Lietuwiszkasis Balsas* VI-30 - VIII.31.
J.S. Kuoksztis. *Keli žodžiai apie auginimą*, paraszyti. . . New York.
J. S. Kuoksztis. *Iszganymas wargdienio.* New York.
A.. . ir J. Sz. . . *Abėcėlė* ir taip mokintuvė dėl vaikų sutaisyta A. . . ės ir J. Sz...o. Tilžė, kasztu ir spauda Mikszo spaustuvės. 60 p.

1887

J. Szlupas. *Patkulis*, politiszka tragedija penkiose veiksmėse, lietuvwiszkai paraszyta pagal Karolio Gutzkovo. . . New York. 78 p.
Jan Szlupas. *Litwini i polacy*, napisał. . . New York. 44 p.
J.S. Kuoksztis. Senowybė žmogaus, raszyta pagal Taylor'ą. *Lietuwiszkasis balsas*, Nr. 1, 2, 3, 4.

1888

V. Bevardis. *Margumynai suraszyti dėl gero lietuviams. . .* Szenandoah, Pa.

1890

Lietuvos Mylėtojas. *Lietuviszkieji rasztai ir rasztininkai.* Raszaliszka par žvalga parengta. . . Tilžė, Baltimorės M.D.L.M. Draugystė. 234 p.

1891

Szlupas, John & Burba, Al. *Bestiality of the Russian czardom toward Lithuania.* Baltimore. 30 p.

J. Szlupas. *Metinis praneszimas Lietuvių Mokslo Draugystės.* Baltimore.

1892

J. Sapalius. Apszwieta. *Apszwieta,* Nr. 1.

[Be parašo, recenzija]. „Kas teisybė tai ne melas". *Apszwieta,* Nr. 1.

[Be parašo]. Iszlygos atgyjimo Lietuvos. *Apszwieta,* Nr. 2.

[Be parašo, recenzija]. Drama „Kowa po Graunvaldu. *Apszwieta,* Nr. 2.

[Be parašo]. E pur si muove. *Apszwieta,* Nr. 3.

[Be parašo]. Pajiega ir Medega [Pagal prof. drą L. Buchner'į]. *Apszwieta,* Nr. 3.

[Be parašo]. Keletas mįslių apie yra Valstijų. *Apsszwieta,* Nr. 4.

[Be parašo]. Nemirtinumas Medegos. Pagal prof. D-rą L. Buchnerįį. *Apszwieta,* Nr. 4.

[Be parašo, recenzija]. Kritika ir bibliografija. *Apszwieta,* Nr. 4.

[Be parašo]. Krikszczionybė ir Lietuva. *Apszwieta,* Nr. 5.

[Be parašo]. Nemirtinumas pajiegos. Pagal prof. D-rą L. Buchnerį. *Apszwieta,* Nr. 5.

[Be parašo]. Tautybė ir katalikybė. *Apszwieta,* Nr. 6.

[Be parašo]. Begaliszkumas medegos. Pagal prof. D-rą L. Buchnerį. *Apszwieta,* Nr. 6.

[Be parašo]. Isz praeities latvių. *Apszwieta,* Nr. 6 ir 1893- Nr. 7/8, 9, 10, 11/12, 13, 14/15.

[Be parašo, recenzija]. „Pajudinkime vyrai žemę!" *Apszwieta,* Nr. 6.

[Be parašo, recenzija]. „Svieto pabanga". *Apszwieta,* Nr. 6.

J. Szlupas. *Metinis praneszimas Lietuvių Mokslo Draugystės.* Baltimorė.

1893

J. Szlupas. *Dievas, Dangus ir Pragaras.* Tilžė.

Vertė J. Szlupas. Most, *Dievas, dangus ir pragaras.* Atsiszaukimas į dievoczius ir netikius. Tariamai spausdintas Varšuvoje.

[Be parašo]. Pažvilgis į kulturos bėgį. *Apszwieta,* Nr. 7/8.

[Be parašo]. Vertė medegos. Pagal prof. D-rą L. Buchnerį. *Apszwieta*, Nr. 7/8.
[Be parašo, recenzija]. „Pirmutinis degtinės varytojas. *Apszwieta*, Nr. 7/8.
[Be parašo, recenzija]. „Genių dėdė". *Apszwieta*, Nr. 7/8.
[Be parašo]. Kokio mums apszwietimo reikia. *Apszwieta*, Nr. 9.
[Be parašo]. Judėjimas. Pagal prof. D-rą L. Buchnerį. *Apszwieta*, Nr. 9.
[Be parašo, recenzija]. „Senkaus Jurgis". *Apszwieta*, Nr. 9.
[Be parašo]. Pavidalas (forma). Pagal prof. dr. L. Buchnerį. *Apszwieta*, Nr. 10.
[Be parašo]. Neatmainingumas įstatymų gamtos. Pagal prof. dr. L. Buchnerį. *Apszwieta*, Nr. 11/12.
[Be parašo]. Visuotinumas įstatymų gamtos. Pagal prof. dr. L. Buchnerį. *Apszwieta*, Nr. 13.
[Be parašo, recenzija]. „Ponas ir mužikai". *Apszwieta*, Nr. 13.
[Be parašo]. Dangus. Pagal prof. dr. L. Buchnerį. *Apszwieta*, Nr. 14/15.
Jonas Szlupas. Pro domo sua. *Apszwieta*, Nr. 14/15.

1894

S. Vedamasis. *Nauja Gadynė*, Nr. 1.
Sulietuvino J. Šliupas. Lafargue, Kapitalo religija. *Nauja Gadynė*.
J. Šliupas. Iš darbininkiško, socialistiško ir anarchistiško judėjimo Europoje. *Nauja Gadynė*.
[Be parašo]. Gyvata kn. Bladislovo Dembskio. *Nauja Gadynė*, Nr. 10.

1895

Surankiojo J. Šliupas. *Tikyba ir mokslas.* Bitėnai.

1896

Vertė J. Šliupas. Notovičius, M. *Gyvenimas Jėzaus Kristaus.* Pagal naujausius tyrinėjimus surašytas. Scranton, Pa.

1897

Dr. J. Šliupas. *Lietuvystės praeitis, dabartis ir ateitis.* Istoriškai-sociologiškas piešinys. Baltimore. 83 p.
Lietuviškai išguldė J. Šliupas. *Mythai, pasakos ir legendos žemaičių* surinkti per D-rą Edm. Veckenstedta. Plymouth, Pa. 190 p.
J. Szliupas. *Iszganymas wargdienio.* 2-a laida. Baltimore.

1899

Lietuvos Mylėtojas. *Lietuvių protėviai Mažojoje Azijoje nuo senovės iki jie pateko po valdžia persų.* Chicago, Ill. 278 p., 4 žemlp.

1900

Jonas Szliupas. *Latvių tauta kitąkart ir sziądien.* Plymouth, Wienybė Lietuwninkų. 349 p.

J. Szlupas. Keletas pasargų apie Kn. Burbą. *Kurėjas,* Nr. 15, 22.

1901

Surankiojo dr. J. Šliupas. *Tikyba ar mokslas?* Tyrinėjimai tikėjimiški, moksliški ir draugijiškaai-polytiški. 2-a laida. Chicago, Ill. 211 p.

1902

Iš senesnių laidų lietuviškai perguldė D-ras Jonas Šliupas. Liudvikas Buechner *Speka ir medega arba principas prigimtinio surėdymo visatos, drauge su morališku mokslu.* Chicago, Ill. xviii, 380, iii p.

1903

J. Szliupas. Minės apie mano prietykius prie „Auszros". Rašo buvęs jos red. *Varpas,* Nr. 3.

1904

Vertė J. Šliupas. Kropotkin, P. *Herbertas Spenceris.* Trumpa peržvalga jo philosophijos. Plymouth, Wienybė Lietuwninkų. 39 p.

Dr. J. Šliupas. *Maskolių naguose.* Tikras atsitikimas atpasakotas. Plymouth. 76 p.

Dr. Jonas Šliupas. *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien.* I tomas. Plymouth, Wienybė Lietuwninkų. 462, 4 p.

1905

Dr. Jonas Šliupas. *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien.* II tomas. Plymouth, Wienybė Lietuwninkų. 563, 5 p.

Vertė J. Šliupas. Faure, Sebast. *Dievo piktadėjistės.* Philadelphia, Laisvamanių Susivienijimas. 18 p.

1906

J. Szlupas. Lithuania and its ancient Calvinistic churches. *The Princeton Ideological Review.* 247-280 p.

1907

Dr. Jonas Šliupas. *Lietuviai ar gerais keliais žengiame pirmyn?* Shenandoah, Pa., „Darbininkų Viltis" Spaud. Dr. 48 p.

Šliupas Jonas. *Tikri ir netikri šventieji.* Chicago, Ill. 61 p.

1908

Šliupas Jonas. *Koks privalo būti vaikų auginimas ir auklėjimas?* Chicago, Ill., „Lietuva". 91 p.

1909

Jonas Šliupas. *Kiek senovės graikai ir romėnai prisidėjo pastumėjimui gamtos mokslų priekin?* Chicago, Ill., „Lietuva". 89 p.

Jonas Šliupas, M.D. *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569-1795)* ir *Lietuviškasis Statutas Zigimanto I,* pagal T. Cackį, parašė. . . . Chicago, Ill., „Lietuva". 552 p.

1910

[Be parašo]. Laisvoji mintis. *Laisvoji Mintis,* Nr. 1.

Jonas Šliupas. Kas dabar iš eilės neteks gyvasties uz mokslą *Laisvoji Mintis,* Nr. 1.

J. Šliupas. Pirmutiniai lietuviški spaudiniai Amerikoje. *Laisvoji Mintis,* Nr. 1, 2, 3, 4.

[Be parašo]. Svarbus reikalas. *Laisvoji Mintis,* Nr. 2.

Jonas Šliupas. Francisco Ferrer. *Laisvoji Mintis,* Nr. 2.

Jonas Šliupas. Jonas Huss'as ir jo pasekėjai [pagal M. Filippovą ir daugelį kitų]. *Laisvoji Mintis,* Nr. 3, 4, 5, 6, 7.

J. Šl. Gera proga išmokti jureiviauti: *Laisvoji Mintis,* Nr. 3.

[Be parašo]. Vedamasis [apie Žalgirio mušio sukakties minėjimą]. *Laisvoji Mintis,* Nr. 4.

J. Šl. Nabagė katalikybė. *Laisvoji Mintis,* Nr. 4.

J. Šl. [recenzija] „Žemė ir žmogus", par. dr. P. Avižonis. *Laisvoji Mintis,* Nr. 4.

[Be parašo]. Vedamasis [apie Lietuvių Laisvamanių Susivienijimą]. *Laisvoji Mintis,* Nr. 5.

J. Šliupas. Lietuviai Amerikoje [Sutrauka kalbos, laikytos 5 d. birželio 1910 m. Čikagos mieste]. *Laisvoji Mintis,* Nr. 6.

J. Šliupas. Mažoji arba Prusiškoji Lietuva 19-me šimtmetyje. *Laisvoji Mintis,* Nr. 7.

J. Šliupas. Muravjevo Gadynė Lietuvoje. *Laisvoji Mintis,* Nr. 7, 8.

Žemės Vaikas. Notre Dame de Paris [Paryžiaus Švenčiausioji Panelė]. Romanas. *Laisvoji Mintis,* Nr. 8-55 (1914 m.).

J. Šliupas. Lietuvos likimas po valdžia Katarinos II ir Povilo I. *Laisvoji Mintis,* Nr. 10.

J. Šliupas. Viešpatavimas Caro Aleksandro I (1801-1825). *Laisvoji Mintis,* Nr. 11, 12, 13, 14.

J. Šliupas. *Lietuviai Amerikoje.* Atspaudas iš L.M. Nr. 6., Scranton.

J. Šliupas. *Mažoji arba Prusiškoji Lietuva 19-me šimtmetyje.* Atspaudas iš L.M. Nr. 7. Scranton. 21 p.

1911

[Be parašo]. Kelios mintys apie mūsų santikius. *Laisvoji Mintis*, Nr. 12.
J. Šl. Boleslovas Limanovskis. *Laisvoji Mintis*, Nr. 15.
J. Šliupas. Lietuvos Liberalai ir Obskurantai XIXojo metašimčio pradžioje. *Laisvoji Mintis*, Nr. 15, 16, 17.
[Be parašo]. Broliai Juškevičiai. *Laisvoji Mintis*, Nr. 16.
J. Šl. D.T. Bačkauskas [Medžiaga biografijai]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 16.
Šl. Kritika ir bibliografija. Bolesław Limanowski. Historija powstania Narodu Polskiego 1863 i 1864. *Laisvoji Mintis*, Nr. 16.
J. Šl. Mysticizmas Lietuvoje XIXtojo Metašimčio pradžioje [Pagal Petrą Chmielovskį]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 18.
J. Šliupas. Joakimas Lelevėlis (1786-1861). *Laisvoji Mintis*, Nr. 19.
J. Šliupas. Valsčionių klausimas Lietuvoje laikuose caro Aleksandro I [Pasak Petro Chmielowskio]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 19, 20.
J. Šliupas. Juozapas Mazzini (1808-1872). *Laisvoji Mintis*, Nr. 21.
J. Šliupas. Žydų klausimas Lietuvoje, prasidedant XIXam metašimčiui [Pasak Petro Chmielowskio]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 21.
K. Šliupas. Robertas Owen [Prelekcija skaitita Lietuvių Neprigulmingame Kliube, Philadelphijoj, 1907 m.].*Laisvoji Mintis*, Nr. 22.

1912

[Be parašo]. Moterų auklėjimas 100 metų atgal [Pasak P. Chmielowskio]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 23.
J. Šl. Draugijos Lietuvoje, 100 metų atgal [Pasak P. Chmielowskio ir kitų]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 24.
J. Šliupas. Laisvieji Mulioriai ir kitos Draugijos Lietuvoje, 100 metų atgal [Pasak B. Limanowskio ir kitų]. *Laisvoji Mintis*, Nr. 25, 26-27.
J. Šliupas. Biblija iš moksliško atžvilgio. *Laisvoji Mintis*, Nr. 28.
J. Šliupas. Ką laisvamyba stato vieton krikščionybės? *Laisvoji Mintis*, Nr. 29.
J. Šl. Caro Nikalojaus I Gadynė. *Laisvoji Mintis*, Nr. 29, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 43, 44.
[Be parašo]. Adomas Mickevičius. Didis Lietuvis poeta-genijus. *Laisvoji Mintis*, Nr. 30.
S. Keliai vedantie geroven. *Laisvoji Mintis*, Nr. 34.

1913

[Be parašo]. Krikščionybė ir moteris. *Laisvoji Mintis*, Nr. 41, 42.
S. Kun. Vlad. Dembskis (1830-14.XI.1913). *Laisvoji Mintis*, Nr. 44.

1914

[Be parašo.]. Lietuvių inteligentija ir liaudis. *Laisvoji Mintis*, Nr. 45.

J. Šl. Šis bei tas iš chronikos. *Laisvoji Mintis*, Nr. 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55.
J. Šl. Lietuvių Spaudos atgavimo šventė. *Laisvoji Mintis*, Nr. 48.
J. Šliupas. Caras Aleksandras II. *Laisvoji Mintis*, Nr. 49, 50, 51, 52.
J. Šliupas. Europos karė ir mes. *Laisvoji Mintis*, Nr. 51.
J. Šliupas. Kruvinas laikmetis (1864-1914). *Laisvoji Mintis*, Nr. 53, 54, 55.
Dr. J. Šliupas. Kruvinasis Lietuvos laikmetis. *Jaunoji Lietuva*, Nr. 4-5/16-17/.

1915

J. Šl. Pažvelgus atgal. *Laisvoji Mintis*, Nr. 56.
John Szlupas. *Lithuania in retrospect and prospect.* New York, Lithuanian Press Association of America. 97 p.

1916

J. Šliupas. *Kunigas Vladislovas Dembskis.* Jo gyvenimas, raštai ir darbai. New York.
Dr. J. Šliupas. Lietuvių diena. *Ateitis*, Nr. 91.
Dr. J. Šliupas. Sutarta šaukti redaktorių suvažiavimą. *Ateitis*, Nr. 104.

1917

Erich Linksch [pagal K.V. Račkausko paruoštą bibliografiją]. *Litauen und die Litauer.* Einfuhrende Betrachtungen. Stuttgart, Z. Schraeder. 57 p.
Dr. J. Šliupas. *Lietuvos laisvė.* Brooklyn, N.Y., Amerikos Lietuvių Tautinė Sandora. 47 p.

1918

Dr. J. Šliupas. *Lietuvių-Latvių Respublika ir šiaurės tautų sąjunga.* Stockholm. 167 p.
Dr. John Szlupas. *Essay on the Past-Present and Future of Lithuania.* Stockholm, Svenska andelsforlaget. 88 p.
John Szlupas. Ett fritt Litauen. *Svensk tidskrift,*
J. Šliupas. Apie malunų svarbą. *Lietuvos atstatymas*, Nr. 8.
J. Šliupas. Apie pirklybą. *Lietuvos atstatymas*, Nr. 9.
Dr. John Szlupas. Memorandum. *US Congressional Record*, 8-23-1918.

1922

J. Šliupas. *Šis tas iš pasaulinės prekybos historijos.* Birži. 175 , 1 p.
Dr. J. Šliupas. *Prabengtis Lietuvių Tautos Senovėje.* Boston, Amerikos Lietuvių Tautos Sandora. 46 p.

1923

Dr. J. Šliupas. *„Aušra"*, paskaita liakraštininkų kursuose 1922.VIII.3-4 d. Kaunas, Š. Levi spaustuvė.
Sulietuvino dr. J. Šliūpas. Burry I.B. *Historia minties laisvės.* Biržai. 179 p.

1926

Vertė dr. J. Šliūpas. Carpenter J.S. *Palyginamoji religija.* Kaunas. 129 p.

1927

J. Šliupas. Aušrininko balsas. Lietuvos Žinios. 1927.II.4 d.
Jonas Šliupas. *I. Jaunatvė — gyvenimo pavasaris.* Rinkinys biografiškų bruožų iš gyvenimo. . . Šiauliai. 110, 2 p.
Spaudai paruošė ir išleido dr. J. Šliupas. John McCabe *Ką krikščionybė nuveikė bendruomenės labui.* Šiauliai.
Dr. J. Šliupas. Mano kelionė į Britanija [su Tautų S-gos gydytojų ekskursija]. *Iliustruotoji Lietuva,* Nr. 21(74), 1927.V.28.

1928

Šliupas J., dr. *Hygiena arba sveikatos dėsnių mokslas.* Šiauliai. 255 p.
Dr. J. Šliūpas. Emigracija iš Nepriklausomos Lietuvos. *1928.II.16 d. Almanachas. Kaunas.*
J. Šliūpas, dr. *Lietuvos moterys* [pagal Lietuvos Statutą]. *Lietuvos Aidas,* Nr. 168, 1928.VIII.27.

1929

Šliūpas J., dr. *Jezus Kristus ir Šventoji Romos Inkvizicija.* Šiauliai, autoriaus lėšomis. 32 p.
Pagal McCabe paruošė J. Šliūpas. *Moteriškės Religija.* Šiauliai. 63 p.
Šliūpas Jonas. *Reformatų bažnyčia Lietuvoje Radvilų laiakis.* Biržai. 36 p.
Šliūpas Jonas. *Prigimtinė moralybė.* 2-a pataisyta laida. Šiauliai. 32 p.
Šliūpas Jonas. *Valstybė ir jos uždaviniai.* Aušrininko mintys 10-metines Lietuvos Respublikos sukaktuves atšventus. Politiškas testamentas d-ro J. Šliūpo. Šiauliai, autoriaus lėšomis. 119 p.

1930

Dr. J. Šliūpas. *Tikri ir netikri šventieji.* 2-a laida [konfiskuota]. Kaunas. 48 p.
Dr. J. Šliūpas. *Lietuvių bei latvių sąjunga ir sąjungos projektai.* Šiauliai. 24 p.

1931

Dr. J. Šliūpas su prof. J. Vabalu Gudaičiu. *Pasaulėžvalgos reikšmė.* Kaunas,

Mokslo ir Švietimo d-ja „Vaga".
Dr. J. Šliūpas. Materializmas ir jo laimėjimas. *Vaga*, Nr. 7.
Dr. J. Šliūpas. Bažnyčios reikšmė Lietuvoje kitados ir dabar. *Vaga*, N R. 6, 7, 8.

1932

Dr. J. Šliūpas. *Rižkimes būti sveiki.* Šiauliai. 14 p.
Dr. J. Šliūpas. *Lietuvių, Latvių bei Prūsų arba Bartų ir jų prosenių mythologija.* Šiauliai, autoriaus lėšomis. 212 p.
J. Šliūpas. *Katalikų Bažnyčios veikimas Lietuvoje.* Kaunas. 23 p.

1933

Šliūpas Jonas. *Senovės ir viduramžių medicinos historija.* Medžiaga surinkta ir atitinkamai sutvarkyta paskaitoms Lietuvos Universitatėje. Šiauliai. 506, 1 p.
Šliūpas Jonas. *Katalikų Bažnyčios veikimas nepriklausomoje Lietuvoje nuo 1919 iki 1933 m.* Šiauliai.
J. Šliūpas. Pro domo sua. *Laisvoji Mintis*, 1933.XII.17 d.

1935

Dr. J. Šliūpas. Kur pažanga, kur regresas. *Kultūra*, 296 p.

1936

Dr. J. Šliūpas. *Šis tas spie „Aušrą".* Kaunas, V. Atkočiūno sp., 32 p.
Dr. J. Šliūpas, pagal Carpenter'į *Palyginamoji pasaulio religijų istorija.* I-ji papildyta laida. Šiauliai. 271 p.
Dr. J. Šliūpas. Arijų kilmės klausimu. *Naujoji Romuva*, Nr. 48.
J. Šliūpas. Kalba pasakyta jo 75-rių gimimo metinėse. *Kultūra*, Nr. 2.
Šliūpas J. ir Juškytė Jadvyga. *Du žymiu darbuotoju Lietuvos naudai: Juozas Zauka ir kun. Aloyzas Šliupavičius.* Šiauliai. 39, 1 p.
Dr. J. Šliūpas. Kariuomenės šventės proga. *Naujienos*, Nr. 114.
Vertimas J. Šliūpo. R.G. Ingersoll. *Dievų sutemos.* Kaunas.

1937

Vertimas J. Šliūpo. J. McCabe *Religijos kilmė.* Kaunas.
Dr. J. Šliūpas. Kur mus veda tikybininkai? *Laisvoji Mintis*, Nr. 1(51).
Dr. J. Šliūpas. Atžagareiviškumas trukdo pažangą. *Laisvoji Mintis*, N.r. 2(52).
Šlp. Religijų palyginimo pamoka. *Laisvoji Mintis*, Nr. 2(52).
Šlp. Religija privalo nusilenkti mokslui. *Laisvoji Mintis*, Nr. 3(53).

Dr. J. Šliūpas. Steikime prietaringų palaikų muziejų. *Laisvoji Mintis*, Nr. 7-8(57-58).
Dr. J. Šliūpas. Kolonizavimas ir misijos. *Laisvoji Mintis*, Nr. 7-8(57-58).
Pagal T. Palmer parašė dr. J. Šliūpas. Kaip laisvamanis tvarkė Turkiją. *Laisvoji Mintis*, Nr. 10(60).
Dr. J. Šliūpas. Patys muša ir patys rėkia. *Laisvoji Mintis*, Nr. 11(61).

1938

Vertimas J. Šliūpo. Grant Allen *Dievo idejos raida arba evoliucija*. Šiauliai, aut. lėšomis. 309 p.
Dr. J. Šliūpas. Palangos burmistro laiškas [padėka Palangos padegėlių vardu už pagalbą ir aukas]. *Lietuvos Žinios*, Nr. 113, 1938.V.20.
Dr. J. Šliūpas. Iškilmių reikalu. *Laisvoji Mintis*, Nr. 1(63).
Šlp. Amerikos katalikai ir tautos reikalai. *Laisvoji Mintis*, Nr. 2(64).
Dr. J. Šliūpas. Išminties ir teisetumo keliu. *Laisvoji Mintis*, Nr. 3(65).
Dr. J. Šliūpas. Netikėjimo priežastys. *Laisvoji Mintis*, Nr. 6(68).
Dr. J. Šliūpas. Lietuvių tautos misija. *Laisvoji Mintis*, Nr. 12(74).

1939

Dr. J. Šliūpas. Apie moralę ir etiką. *Laisvoji Mintis*, Nr. 7(81).
Dr. J. Šliūpas. Ar žmogui daug reikia turtų [sekant H.J. Budges]? *Laisvoji Mintis*, Nr. 8(82).
Pagal P.J. Vipperį parašė Dr. J. Šliūpas. Religijos likimas. *Laisvoji Mintis*, Nr. 12(85), 13(86).
Dr. J. Šliūpas. Ar ne šiurpu? *Laisvoji Mintis*, Nr. 9(83).
Dr. J. Šliūpas. Antisemitizmo reikšmė. *Laisvoji Mintis*, Nr. 14(88).
Dr. J. Šliūpas. Mintys apie ateities valstybę. *Laisvoji Mintis*, Nr. 15-16(89-90), 17(91), 18(92).

1940

Dr. J. Šliūpas. Nusikaltimai ir bausmės. *Laisvoji Mintis*, Nr. 5(108).
Dr. J. Šliūpas. Žodis priklauso Aušrininkui. *Laisvoji Mintis*, Nr. 8(107).
Dr. J. Šliūpas. Mano užduotis. *Laisvoji Mintis*, Nr. 11(110), 1940.VI.15.

Dr. J.Š. raštai paskelbti po jo mirties:

Kalba, kurios dr. J. Šliūpas nepasakė. . . *Vienybė*, Nr. 10, 1961.III.10.
Jonas Šliūpas. *Rinktiniai raštai*. Vilnius, Vaga, 1977. 611, 9 p.

* * *

Pastaba:

Dr. J. Šliūpas yra redagavęs šiuos laikraščius:

1. *Auszra* — Tilžė — 1883 — Nr. 5-10 ir 1884 — Nr. 1-6.
2. *Unija* — New York — 1884 — Nr. 1-9 ir 1885 — Nr. 1-14.
3. *Lietuwiszkasis Balsas* — New York/Shenandoah — 1885-89, viso 96 nr.
4. *Apszwieta* — Tilžė/Shenandoah — 1892 Nr. 1-6 ir 1893 — Nr. 1-15.
5. *Nauja Gadynė* — Mt. Carmel — 1894 — 1896 — Nr. 1-13.
6. *Laisvoji Mintis* — Scrantron — 1910-1915.
7. *Laisvoji Mintis* — Kaunas — 1933-1940.

Kiek žinia Dr. J. Šl. yra taip pat rašęs ir šiuose laikraščiuose: *Ateitis, Dziennik Poznański, Frankfurter Zeitung, Garsas, Gazeta Pittsburska, Higiene Gazette, Iliustruotoji Lietuva, Kultūra, Kurėjas, Lietuva, Lietuviška Ceitunga, Lietuvos Atstatymas, Lietuvos Žinios, Medicine, Mitteilungen des Litauischen Literarischen Gesellschaft, Naujienos, Princeton Ideological Review, Saulė, Straž, Svensk Tidskrift, Truth Seeker, Vaga, Varpas, Wienybė Lietuwninkų, Zgoda* ir kit.

Sudarant šį Dr. J.Š. raštų sąrašą buvo pasinauduota K. Vairo-Račkausko (apie 1968 m.) sudarytu sąrašu „Dr. Jono Šliūpo rašto darbai", Vaclovo Biržiškos „Lietuvių Bibliografija" (1935), „LTSR Bibliografija 1 t." (1969), Jono Šliūpo „Rinktiniai raštai" (1977) ir įvairių kitų leidinių bibliografiniais duomenimis. Taip pat, pasinaudojus dideliais p. Br. Kviklio rinkiniais, buvo peržiūrėti komplektai J.Š. redaguotų laikraščių: *Auszra, Unija, Apszwieta, Laisvoji Mintis* (Scranton), *Laisvoji Mintis* (Kaunas). Tačiau, čia pateiktas J.Š. raštų sąrašas, ypač kiek tai liečia straipsnius periodinėje spaudoj, lieka labai nepilnas. J.Š., ypač periodikoj, pasirašinėjo įvairiausiomis slapyvardėmis ir slapyraidėmis. Be to, daug jo rašinių neturi jokio parašo. Vaclovo Biržiškos *Lietuviškieji Slapyvardžiai ir Slapyraidės* (1943) antroje dalyje (68 p.) randame 18 J.Š. slapyvardžių bei slapyraidžių, bet tas sąrašas nėra pilnas. Pvz. jame nerandame slapyv. „Žemės vaikas", kuriuo J.Š. pasirašė vertimą V. Hugo romano *Notre Dame de Paris*, kuris (vertimas) buvo spausdinamas *Laisvojoje Mintyje* 1910-1914 metais ir t.t. Įskaitant įvairias J.Š. pavardės transkripcijas bei sutrumpinimus, šį bibliografinį sąrašą besudarinėjant, buvo užtikti net 45 jo vartoti straipsnių ir kitokių spausdinių pasirašymo būdai. Šių, o taip pat ir kai kurių anoniminių — be parašo — J.Š. rašinių auutorystei išaiškinti, buvo taip pat vadovautasi jo paties žodžiais laiškuose (ypač Eglei Malinauskaitei), o taip pat ir įvairiomis užuominomis kituose jo ar kitų autorių rašiniuose. Neabėjotina, kad šis sąrašas neapėmė visų J. Š. rašinių paskelbtų ir tuose penkiuose, peržiūrėtuose laikraščiuose (visų pirma, daugumos anoniminių). Savo ruožtu, daugelis laikraščių ir kitokių spausdinių, kuriuose neabejotinai buvo paskelbti J.Š. rašinių, liko neprieinami. Tad, šis Dr. J. Š. raštų sąrašas tėra vien bandymas sudaryti galimai pilnesnį J. Š. raštų sąrašą.

J. Dainauskas

N. 4. Tilžėje, balandis. 1884.

Antras **AUSZRA.** metas.

Laikrasztis, iszleidžiamas Lietuvos milėtoju.

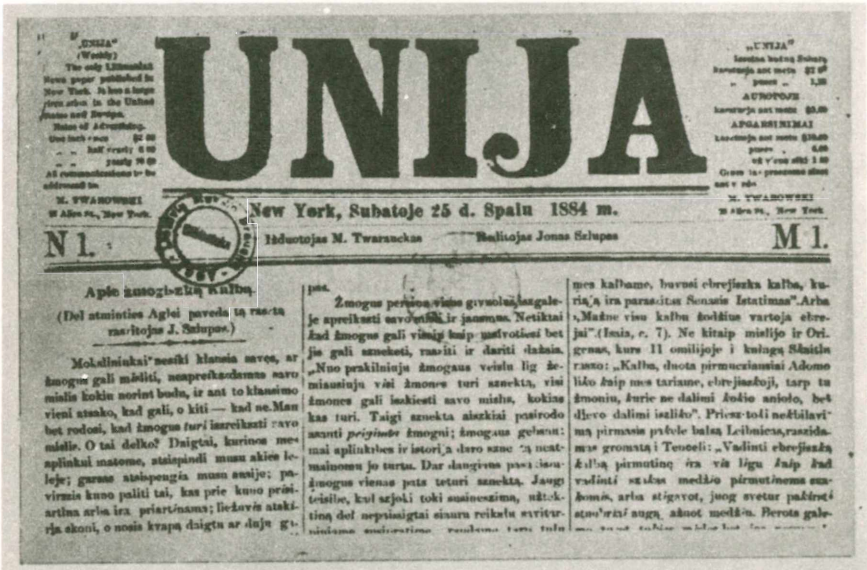
„Auszra“ iszaina Tilžėje 20. kožno mėnesio pavizdije knjgutės 32 pusiu. — Prekia: ant metu 4 rubl. = 4 mark. Atskiras num. 35 pf. = 35 kap. Apgarsinimai, rėdistėje „Auszros“ priimami, kasztůja už kožną pusiau dalitą eilutę po 20 pf. = 10 kap., laikitojams „Auszros“ puse tiek. Vokietijoje galima „Auszra“ prie kožnos ciecoriszkos karaliszkos pasztos parsikviesdinti.

Debesiu iszsklaidimas.

Kad mės sziądien paveizdime į savo apielinkę, tai iszvistame visaip givenanczius žmones: vieni turi placzius žamgabalius, kiti ira pasiturę ukininkai, kiti amatninkai, o kiti „palaidiejie žmonės“, vienas ar kitas turi savo dirbtuvę, ant galo visi kiti asti darbininkais. Kas nepritars tam, jůg vieni ira pavargę, o kiti sumitę ir pasiturę giventojai? Kůmet turtingas žmogus pasęsta, jis minta tůmi, ką pats „užgiveno“, arba vaikai jį maitina, toliaus varidami tėvo amatą, o tą darbininką, kad jo kunas nusidėvi ir pajėgos susilpsta, peni ir dengia ar artimas savo paszalpą, ar jis turi pakiemiais vaikszcziodamas susirankioti důnatę. Taip tai matidami asant sziądien, ir numanidami, jůg „pikti“ darbai, k. a. vagistė, žmogžudistė, kekszistė ir tt., daromi tankiausiai per vargu sloginimą ir priespudį, turime pasirupinti suprasti, isz ko digo toks pobudis givenimo, ar givenimas toks visadą buvo, ir kaip galėtumėme pasigelbėti. Tame dalike mums suteiks žiburį szvaistus žvilgis į lietuviu praaitę.

Kadą lietuviai atėjo nů baltkalninio pusiausalio į savo sziądienikszczią buveinę, jie apsigiveno paupiůse, paažeriůse, spindise miszku, aikszteše, ant kalvu — *giminėmis*. Kiekviena giminė turėjo savo virszi-

Dr. J. Šliūpo redaguoti laikraščiai ir svarbesnės knygos (pp. 366-372).

UNIJA

New York, Subatoje 25 d. Spalu 1884 m.

N 1. Iduotojas M. Twarauckas Redaktojas Jonas Szlupas M 1.

Apie žmogiszką kalbą.

(Del atmainties Aglei paveda ta rasztą rasztojus J. Szlupas.)

Mokslininkai "nesiki klausia savęs, ar žmogus gali mąsliti, neapreiszkadamas savo minsliu kokiu norint budu, ir ant to klausimo vieni atsako, kad gali, o kiti — kad ne. Man bet rodosi, kad žmogus *turi* issreikszti savo mintis. O tai delko? Dnigtai, kuriuos mes aplinkui matome, stsispindi musu akiese leleje; garsas atsispenguja musu ausije; pavirszis kuno paliti tai, kas prie kuno prisiartina arba ira priartinama; liečiavis atskirja akoni, o nosis kvapą daigtu ar daljo gy-

jusa.

Žmogus perėjus viena gyvulių lazgalejo apreiksti savo minsli ir jausmus. Netiktai žmogus gali vienis kaip nutvotieni bet jis gali szneketi, raszyti ir dariti dalsis. „Nuo prakilnioji žmogaus veidu ligi žemiausiuju vėi žmones turi szneketą, visi žmones gali issiesti savo misla, kokius kas turi. Taigi szneketa aiszkei pasirodo szanti *peiginės* žmogui; žmogaus gelmoi: mai aplinkybes ir istorija daro szne ta neatmainomu jo turtu. Dar dangiaus pasiekimo žmogus vienas pats teturi szneketą. Jaugi teisibe, kad szjoki toki susineszima, užtekting del nepriaigtai siauru reikalu suvitur-

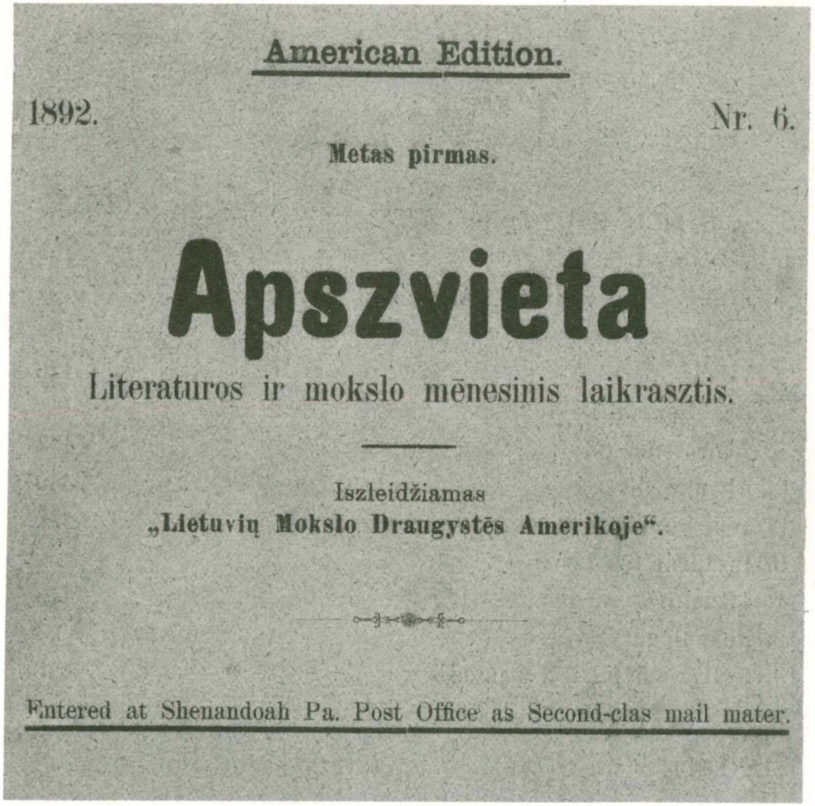
mes kalbame, buvusi ebrejiszka kalba, kuria ira parasztas Senasis Istatimas". Arba „Mažne visu kalbu žodžius vartoja ebrejai" (Imis, r. 7). Ne kitaip mislijo ir Origenas, kuris 11 amilijoje i kningą Szmituo rasto: „Kalba, duota pirmuczianusiai Adomo liko žmones tarianc, ebrejiszkoji, tarp tu žmoniu, kurie ne dalimi žodžio anioloo, bet dievo dalimi iszlikio". Priesz-toli nežtilavimą pirmasis prūvele balsą Leibnicas, rasziduas gromatą i Teneeli: „Vadinti ebrejiszką kalba pirmutinę ira vis ligu kaip kad vadinti szalies medžio pirmutinems szakonis, arba stigavot, jueg svetur pakrasti szneketi augą aknot medžio. Perota gale-

Laikraščio „Unija" pirmojo numerio (1884) antraštinis puslapis

LIETUWISZKASIS BALSAS.

MUSU KELIAS.

American Edition.

1892. Nr. 6.

Metas pirmas.

Apszvieta

Literaturos ir mokslo mėnesinis laikrasztis.

Iszleidžiamas
„Lietuvių Mokslo Draugystės Amerikoje".

Entered at Shenandoah Pa. Post Office as Second-clas mail mater.

NAUJA GADYNĖ.

LETUVISZKAS DARBININKISZKAS LAIKRASZTIS.

VOL I SHENANDOAH Pa LAPKRICZIO 19 d. 1894 m. No 31

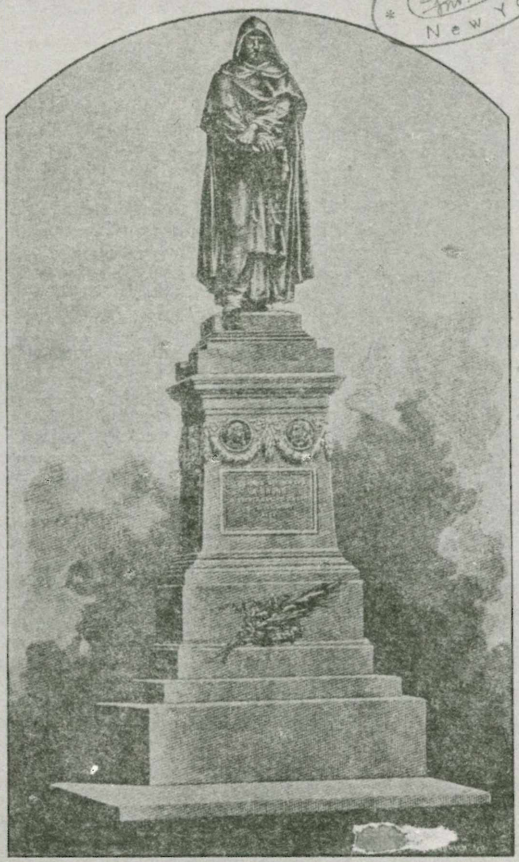
„Naujos gadynės" (1894, Nr. 31) antraštė

LAISVOJI MINTIS

Mėnesinis iliustruotas mokslo ir literatūros laikraštis,
leidžiamas Bendrovės „LAISVOJI MINTIS“, Scranton, Pa.
Redakcijos adresas: „*LAISVOJI MINTIS*“, *1102 Blair ave., Scranton, Pa.*

1 *Scranton, Pa. Sausio 28 d. 1910 m.* *I Metai.*

316
Lietuvos Generalis Konsulatas
New York

Giordano Bruno paminklas Romoje.

Giordano Bruno, pirmutinis kankintinis už naujosios gadynės pasaulėžvalgą, gimė 1548 m. Italijos mieste Nola, ir inkvizicijos sudegintas tapo Romoje 17 vasario 1600 metuose, iškentėjęs 8 metus kalėjime.

Paskutinieji Bruno žodžiai buvo: „Jūsų nuosprendis labjau įgąsdina jus pačius, negu mane... Aš noriai mirštu kankintiniu...“

Sudegintą Giordano (Džiordano) Bruno; žuvo dangelis kitų. Ir kas pasirodo? Šitai: niekas neužgniauš atgimstančios minties.

Talpinamasai čia paveikslėlis parodo G. Bruno paminklą, įrengtą Romoje 1899 m. su šituo parašu: *Giordano Bruno atspėtasai amžius įrengia jam šį paminklą vietoje, kurioje aną metą buvo sukurtas laužas.*

.....

Sekančiuose „Laisvosios Minties“ numeriuose duosime pilną G. Bruno biografiją.

LIETUVIŲ TAUTA

SENOVĖJE ir ŠIĄDIEN.

PARAŠĖ

J. ŠLIUPAS, M. D.

ANTRAS TOMAS.

PLYMOUTH, PA.
Spauda ir kaštai „Vienybės Lietuvninkų".
1905

Knygos „Lietuviškieji raštai ir raštininkai" (1890) viršelis

Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje

(1569–1795m.)

Parašė Jonas Šliupas, M. D.

Ir

Lietuviškasis Statutas Zigmanto I.

Pagal T. Čackį parašė Jonas Šliupas, M. D.

Chicago, Illinois
Turtu ir Spauda "Lietuvos", 3252 South Halsted St.
1909 m.

VARDŲ RODYKLĖ

A

Abromaitis, J. kun. 121, 297
Adalbertas-Vaitiekus, vysk. švent. 184
Adomaitis-Šernas Juozas 89, 162, 168, 175, 180, 295, 296, 297, 300
Aglė, žiūrėk Šliūpienė (Eglė) Liūda
Alantas Vytautas, rašytojas 319
Aleksandras I, caras 359
Aleksandras II, caras 30, 289, 361
Algirdas, Lietuvos valdovas 115, 187
Allen, K. Grant 259, 364
Alšėnas Pranas 49, 54, 63
Ambroze Aleksas 71, 92, 166
Ancypas (rusas) 225
Andriukaitis Matas 156, 157, 158, 159, 292, 296, 304
Andziulaitis-Kalnėnas Juozas 89, 90, 112, 123, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 136, 137, 182, 295, 297, 300
Angrabaitis, Žem. ir Liet. Apžvalg. korektorius 147
Antanavičius 325
Antonovičius V. 186, 187
Ardan, kun. 296
Aristotelis, graikų filosof. 196
Arminas Petras 355
Astramskas Tomas 98, 99, 125, 126, 137, 159, 179, 296
Atamukas S. 264, 265
Atkočiūnas, V. spaustuv. 363
Attila, hunų vad. 313
Augaitytė Juzė 281
Avižonis, Petras 359

B

Bacevičius Antanas, gydyt. 161, 169
Bačiūnas Juozas 266
Bačkauskas Domininkas Tomas 93, 94, 95, 97, 105, 124, 294, 296, 360
Baden-Powell Robert, Skautybės įkūrėjas 252
Bagočius Fortunatas 177
Bakunin Mykolas, rusų anarchistas 145
Baltrušaitis J. 168, 169
Balutis Bronius K. 235, 297
Baranauskas Antanas, vyskupas 29, 32, 116, 290
Barkauskas, Palangos klebonas 65
Barney, aktorius 26, 308
Barons, latvių stud. veikėjas 289
Bartuška Vincas, kunigas 215
Basanavičius (Basanius) Jonas 32, 33, 48, 49, 50, 53, 54, 59, 60, 64, 85, 177, 182, 183, 205, 207, 256, 291, 305
Baur'as Ferdinand Christian, profes. 142

Bebel August 145
Beethoven Ludwig 38
Bentham Jeremy 95
Beržanskis-Klausutis Gediminas 321
Bevardis V., J.Š. slapyvardis 356
Bielskis V., inž. 262
Biron Peter, kunigaikštis 25
Birštonas J. 164
Biržiška Mykolas 252, 278, 279, 319
Biržiška Vaclovas 46, 49, 63, 147, 175, 365
Bismark Otto, Vokiet. kancleris 145
Bistras Leonas 247, 301
Bitlerius Ad., stud. jur. 322
Bizauskas Kazimieras 234, 298
Bkp. J., žiūrėk Šaulys Jurgis
Botyrius A. 325
Braziulis Vytautas 14
Brivzemnieks 289
Brodowski, lenkų redakt. 294
Bruno Giordano 199
Bruno Kverfurtietis 184
Brutenis, lendarinis kunigaikštis 184
Buckle Henry Thomas 258
Buechner'is Ludwig 41, 77, 148, 149, 150, 254, 299, 356, 357, 358
Bučys Pranas, vyskupas 53, 54
Bulota Jonas Jurgis, generolas 252, 319
Burba Aleksandras, kunigas 14, 107, 108, 110, 111, 112, 116, 121, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 138, 141, 149, 150, 151, 153, 154, 156, 162, 164, 295, 296, 297, 356, 358
Bury John Bagnell, istorikas 257, 302, 362
Butėnas Julius 59, 60, 63

C

Carpenter J. E., unitarų kunig. 259, 302, 362, 363
Chamberlain Austen 249
Chmielowski Piotr 360
Chmielnickij, Kauno gubernatorius 290
Churchill Winston 317
Cousin, rašyt. 199

Č

Čackis Tadas, istorikas 299, 359
Čankaišekas (tikrumoje Čiang Kaišek), kinų politikas 317
Čepinskis Vincas, profes. 234, 248, 298, 301
Černiauskas, gintaro dirb. ved. 301
Čičerin Georgij, Sovietų politikas 299
Čižauskas V., kunig. 99, 293
Čižiūnas Vaclovas 321

D

Dambrauskas-Jakštas Aleksandras 133, 325
Danta Aleksandras 281
Daukantas Simonas 20, 32, 34, 37, 47, 53, 116, 126, 137, 181, 182, 183, 185, 290, 353
Daukantas Teodoras 323
Daulius J. 264
Darwin Karolis 135, 186, 313
Deksnys P., kunig. 142
Dembskis Vladislovas 14, 123, 131, 150, 151, 152, 153, 155, 156, 157, 160, 192, 193, 293, 296, 297, 304, 305, 357, 360, 361
Demos J. 258
Derdowski, lenkų redakt. 92, 294

Deveikė-Navakienė Jonė 281
Dirmantas Stasys, prof. 320
Dirmontas, vargonininkas 23
Dmitrov, ukr. kunig. 296
Dmowski Roman, lenkų politik. 231, 235, 300
Domaševičius Andrius 155
Dondukov-Korsakov 291
Donelaitis Kristijonas 28, 115, 353
Dovaina (tikrumoje Davainis)-Silvestravičius M. 49, 58, 75, 291
Dragomanov M. 196, 198
Draper J. W. 40, 41, 141, 258, 289
Dubas Vladas, profes. 252, 260, 319
Džengiskanas, mongolų vadas 313

E

Eglė, žiūrėk Šliūpienė (Eglė) Liūda
Eisis, J. Šl. slapyvardis 353
Elisonas Jurgis 278, 279
Engels Friedrich 44, 160
Ereminas Leonas 192

F

Falk, V., dr. 304
Faure Sebastijonas 358
Ferrer Francisco 200, 359
Fichte J. G. 38
Filipov M. 200
Fortunatov Filip 289
Franco Francisco 264
Freeman E. A. 182, 297, 300

G

Gabrys Juozas 208, 298
Gaidamavičius Jonas, stud. 130
Gailutis, žiūrėk Spudūlis Jonas
Garret, prof. 197
Gediminas, Liet. valdovas 115, 186
Gedvilas Mečislovas 265, 306
Gegužis J., Keleivio leidėjas 267, 296
Gimžauskas Silvestras 190, 353
Ginkai 288
Girdvainis J. 14, 86, 87, 215, 238, 286
Goethe J. W. 38, 39
Good, Prof. 246
Graičiūnas Andrius L., dr. 180, 297
Grauslaitė Grasilda, žiūrėk Šliūpienė Grasilda
Green Victor R. 165
Gregoras (tikrumoje Grigalis) IX, popiežius 137
Gresser, Petrapilio miesto virš. 290
Grigaitis P. 171
Grinius Kazys, Liet. prezidentas 252, 281, 319
Grunau Simon 184
Gudauskas, stud. varpininkas 322
Gunster, gydyt. 296
Gunter, gyd. 164
Gurko, Varšuvos Gen. Gubernatorius 63, 291
Gutkov, mokyt. 25
Gutzkov'as K. F. 113, 114, 182, 355
Gužas Petras, pulk. 319
Gylys, mėgino rusinti 325

H

Hanibalas, kartaginiečių vadas 191
Hausmanis, latv. nuomininkas 304
Hays J., biznierius 164
Hegel G. W. F. 38
Heine H. 38
Henrikas IV (Burbonas) 50
Herbačiauskas J. A. 60
Hird Dennis 197
Hitler Dolf 273, 317, 326, 330
Hoffmann E. T. A. 28, 308

Hofheinz, vyskupas 290
Hohencolernai 57
Homolickis-Malevskis Stasys 155, 161, 297
Hugo Victor 197, 365
Husas Jonas 200, 359

I, Y

Ibeks, žiūrėk Smelstorius J. B.
Yčas Martynas 207, 219, 220, 234, 235, 236, 243, 244, 245, 250, 299, 301, 305
Yčas Martynas, sūnus 305
Yčienė-Šliūpaitė Hipatija 205, 207, 234, 235, 305
Yla Stasys, kunigas 11, 19, 39, 145, 146
Ilovaiskij Dimitrij, rusų istorikas 32, 183, 188
Ingersoll'ienė 259
Ingersoll, R. B. 258, 259
Inocentas IV, popiežius 186
Ivanauskas Tadas, profes. 321
Ivaškevičaitė, akušer. studentė 40
Ivinskis Laurynas 20

J

Jablonskis Jonas 29, 30, 48, 62
Jakobas J., žiūrėk Mikelėnas Jokūbas
Jakštys Juozas 183
Jakubėnas J (turi būti P.), kunig. 244
Janavičius Liudas 31, 37, 42, 44, 154, 155, 290, 353
Jankus Martynas 33, 48, 49, 53, 54, 56, 57, 58, 63, 66, 138, 146, 147, 291
Janulaitis Augustinas 169
Jasielskis, kunigas 41, 288
Janušauskas, kun. dekanas 147
Jasinskas, gydytojas 297
Jazdauskas (skundikas) 302
Jaunius Kazimieras, kun.-kalb. 29, 32, 184
Joffe Adolf, Sovietų diplomatas 238, 299
Jogaila 103, 115, 187, 191, 223
Jogailaičiai 54, 57, 73, 188
Jonas, žiūrėk Žilinskis-Žilius Jonas
Jonuškaitė-Zaunienė Vincė 278, 281
Juodišius Motiejus, kunig. 124, 295
Jurgaitis Marcijonas Povilas, kunig. 65, 304
Jurgėlaitis A., ūkinink. 70
Jurgelionis Kleopas, poetas 14, 192, 193, 194, 196, 201, 206, 207
Jurginis Juozas 34
Jurkšaitis K., kunigas 57, 58
Jusaitis Antanas, kunigas 176
Juškevičius Juozas, kunigas 70
Juškos (Juškevičiai) Antanas ir Jonas 116, 360
Juškytė Jadvyga 363

K

Kalėdų Kaukė, žiūrėk Jurgelionis Kleopas
Kalesinskis J., kunigas 112, 137
Kalnėnas, žiūrėk Andziulaitis-Kalnėnas Juozas
Kantas Emanuelis 38, 310, 332
Kapsukas-Mickevičius Vincas 43, 168, 212, 215, 297
Karlovičius (rašėse Karłowicz) Jonas 45, 291, 353
Karolis XII, švedų vald. 113
Karuža Romanas 220
Karvelis Petras 277
Kasakauskas M. P., gydyt. 98, 99

Katerina (liet. Kotryna) II-ji, rusų carė 359
Katelė Jonas, kunigas 31, 290
Katkov Michail, rusų publicistas 325
Kaupas Antanas, kunigas 166
Keliaunynkas, žiūrėk Mačys-Kekštas Jonas
Kemešis Fabijonas, kunigas 233
Kęstutis, Liet. valdovas 115, 187, 190
Kirvelis Nusmuko, žiūrėk Jablonskis Jonas
Kiška Stanislovas, vyskupas 19
K. K., Kultūros žurn. bendradarbis 321
Klimeckis, kunigas 293
Kojalovič Michail, rusų istorikas 188
Končius Petras, kunigas 80
Komkrotavičius, ūkininkas 321
Kondratavičius (Kondratowicz-Syrokomla) Ludvik 29, 61
Kopernik'as Mykolas 126
Korsakas Kostas 115, 260, 271, 308
Korsakas Radvilas, žiūrėk Korsakas Kostas
Korš Feodor, rusų filologas 32, 289
Korzonas, kunigas 290
Kosakovskiai 99
Koscialkovskis, dvarininkas 27
Kosinksi V. T. 72, 73, 292
Kotzebue August, vok. raš. -istor. 183, 184, 186, 187, 256
Krasavskas Marijonas 146
Kraševskis Kraszewski) Józef Ignacy 29, 61, 151, 183, 185, 187, 256, 288
Kraučiūnas, kunigas 295
Kraučiūnas Jonas 320
Kriaučiūnas (Kraučiūnas) Petras 59, 291
Kropotkin Piotr, rusų anarchistas 358
Krupavičius Mykolas 320
Krylov Ivan 115
Kubiliūnas Petras 273, 277
Kubilius, gydytojas 319
Kučas Antanas, istorikas 10, 71, 84, 96, 98, 99, 102, 106, 107, 121, 124, 125, 126, 131, 145, 147, 153, 156, 158, 176, 215, 229, 255
Kudirka Vincas 30, 162, 175
Kulčycki, gydytojas 296
Kuodis (Kodis), student. 45, 291
Kuokštys J. S., J. Šl. slapyvardis 34 ir bibliografijoje
Kukutis Petras 204
Kuršaitis Aleksandras 58, 288
Kuršaitis Fridrichas 28, 58
Kutkus-Kutkauskas 321
Kutra Jonas 243
Kvieska Vincas 260
Kviklys Bronius 285, 365
Kymantas Jonas 290

L

Ladislovas, žiūr. Jogaila, Liet. valdovas
Lafargue Paul, prancūzų socialistas 161, 357
Lalis Antanas 297
Lamennais H. F. R., kunigas 151
Langfield, inžin. 164
Laukaitis, kunigas 325
Laukys Juozas 132
Lelevelis Joachimas 160, 360
Leliva (Morozovas), tikrumoje Leliva (Matrosovas) 210, 213

Lenarkevičius, kunigas 293
Lenin-Uljanov Vladimir 43, 227, 328
Leonas Petras, profes. 295, 320, 321
Lessing Gotthold Ephraim 38
Levi Š., spaustuv. 362
Lietuvos vaikas, žiūrėk Jakštys Juozas
Limanowski Bolesław, lenkų socialistų vadas 45, 202, 291, 360
Lindhagenas C. 220
Linksch Erich K. V. Račkausko teigimu, J. Š. slapyvardis 361
Liūda, žiūrėk Šliūpienė (Eglė) Liudmila
Liudvikas iš Pakievio (Ludwik z Pokiewia) — Jucevičius Liudvikas 325
Liūtas, žiūrėk Leonas Petras
Lizdeika, žiūrėk Janulaitis Augustinas
Lodge Henry Cabot 232, 233
Longfellow Henry Wadsworth 310
Lukrecijus, Titus Lucretius Carus 205
Luxemburg Rosa 166

M

McCabe J. 258, 362, 363
Mackenzie A. S. 194
Mackevičius Antanas, kunigas 104, 289
Mačys-Kekštas Jonas 295, 297
Main Rid, žiūrėk Reid Thomas Mayne
Maironis 47
Malinauskaitė Adelė 304
Malinauskaitė Liūda, žiūrėk Šliūpienė (Eglė) Liudmila
Malinauskų šeima 304
Marijošius B. 281
Marksas Karolis 13, 44, 102, 103, 139, 160, 161
Masaitis, biržietis 322
Masaryk, Tomaš Garrigue 230, 231, 300
Mašiotas Pranas 321
Mašiotienė Ona 321
Matulevičius J. 109
Matulevičius Vincas 87, 109, 293
Matulionis Balys, gydyt. 278, 279, 281
Mauderode Ott, vok. spaustuv. 56
Maurinis, latv. student. 289
Mazzini Juozapas 360
Mažonas-Mažonavičius, kunigas 247, 301, 318
Medelis B. 74
Meierovics Zigfrids, latvių valstybininkas 237
Meleta, karčiamninkas 151
Merkys Antanas, ministeris 263
Merkys Vytautas, istorikas 42, 44, 45
Meškauskas Vytautas 255
Michelson, mebl. kambarių laikytojas 289
Michelsonas Stasius 84, 94, 96, 97, 98, 112, 158, 177, 266, 268, 296
Mickevičius Adomas 54, 61, 133, 152, 360
Mieldažis, prekyb. bylinėjosi su J. Šl. 297
Mikalojus I, rusų caras 202, 360
Mikelėnas Jokubas, gydyt. 219, 244, 245, 246
Mikolainis Petras, laikraštininkas 295
Mikšas Jurgis, aušrininkas 33, 48, 49, 66, 291

Miller Vsevolod, rusų lingvistas 289
Milukas Antanas, kunigas 70, 71, 83, 87, 88, 90, 92, 93, 95, 98, 99, 102, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 132, 147, 167, 215, 295, 318
Mindaugas, Liet. valdovas 29, 115, 186
Miunceris (tikrumoje Munzer) Thomas 130
Morauskis (Moravskis) Alfonsas 155
Most'as Jonas 145, 146, 147, 356
Mozart Wolfgang Amadeus 38
Muraška 325
Muravjov Michail 20, 62, 359
Mussolini Benito 264, 317, 326

N

Nagevičius Vladas, generolas 277, 320, 326
Napoleonas Bonaparte 85, 313
Narbutas, studentas 319
Narbutas Teodoras, Liet. istor. tyrinėtojas 184, 188, 256
Natkevičius Ladas, Liet. diplomatas 237, 298
Naujokas J. 169
Navickas Kostas, Sovietų istorikas 238
Nesselmann G. H. F., vok. kalbininkas 28
Neris, žiūrėk Vileišis Petras
Neviardauskas, kunigas 288
Nikalojus I, žiūrėk Mikalojus I
Nomeika Zenonas, muzikas 281
Nordenskjold Arkadius Pier 308
Norus-Naruševičius Tomas 230, 232, 234, 298
Notovič M. 357

O

Ochmanski Jerzy, istor. 44, 45, 46, 50, 51, 55, 60, 62, 64, 103
Odoakras, germanų tautelių vadas 115, 183
Olevičius, J. Š. bendradarbis 135, 136
Olšauskas (Olševskis) Antanas 168, 175, 180, 194, 207, 210
Olšauskas (Olšauskis) Konstantinas, kunigas 206, 207, 255, 302
Owen Robert, utopinio socializmo šal. 360

P

Paderewski Ignacy Jan 231, 300
Pajaujis Antanas 93, 95
Pakarklis Povilas, LTSR teising. komisaras 263
Palčiauskas A., Kultūros žurn. bendradarbis 321
Paleckis Justinas 323
Palmer T. 364
Paplauskas Vincas 88, 294
Paramskas Balys 322
Patkul'is Johann Reinhold 113, 114, 182, 308, 355
Paukštelis Juozas, rašytojas 246
Paukštys Jonas, tarėjas 278, 279
Paukštys Juozas, leidėjas 93, 94, 95, 105, 111, 112, 1222, 126, 127, 136, 137, 150, 294
Paukštys Tomas, SLA ižd. 209
Paulauskas S. 269, 270, 273
Pautienius Simonas, kunigas 129, 130, 146
Peseckas Pijus 98, 297
Petras Didysis, rusų caras 113
Petravičius, kunigas 325

Petrėnas J. 278
Petrov, Pskovo gubernatorius 290
Pietaris Vincas, gyd.-rašyt. 147
Pieža A., kunigas 176
Pilsudskis Juozapas 235, 300, 326
Plechanov'as Georgij 43
Plechavičius Povilas, generolas 330
Plinijus, Vyresnysis (Caius Plinius Secundus) 196
Povilaitis 326
Povilas I, rusų caras 359
P. R. rašė apie paskutines J. Š. dienas 281
Preis Piotr, rusų kalbininkas 203
Protasevičius-Šuškovskis Valerijonas, vyskupas 223
Pruseika Leonas (tikrumoje Vabalas Albertas) 318
Puzynai, Malinauskų globėjai 304

R

Račkus Aleksandras, gydyt. 256
Radzevičius, kunigas 293
Radzevičius, prekyb. bylinėjosi su J. Š. 297
Raila Stanislovas, advokatas 353
Rastenis Nadas, advokatas 135, 136
Rastenis Vincas, žurnalistas 322
Ražas, prekyb. bylinėjosi su J. Š. 297
Reid Thomas Mayne 28, 308
Rėkštys, kunigas 53, 290
Renan'as Ernest, istorikas 142
Rėza (Rhesa) Ludvikas G. M. 203
Ricciotti Giuseppe, vienuolis 141, 142
Richter J., J. Š. slapyvardis 49, 53
Rimgaudas, legend. Liet. valdovas 186, 212, 222
Rimkevičius, kunigas 288
Rimscha Hans, vok. istorikas 238
Riurikas, variagų būrio vadas 115
Riteris Janis, liet.-latv. susivien. p-kas 322
Rodham, gydytojas 296
Roemeris Mykolas profesorius 44, 60, 61, 100, 101, 191
Roosevelts F. D. 317
Rousseau Jean Jacques 140
Rubinov, prekyb. šantaž. 236
Rubinšteinas, Žydų Balso redaktorius 321
Rūkas Antanas 175
Rukšą Antanas 233
Ruseckas Petras 321
Ruščycai, Malinauskų globėjai 304
Ružkauskas Antanas K., gydytojas 208
Rutkūnas (Rutkauskas) Benediktas 6

S

Sagadinas, veterinorius 297
Saladžius Pranas, pulk. 319
Sarančiukietis, J. Šl. slapyvardis 160
Sarviss, rašė apie visatą 197
Savickis Jurgis 220
Schiller J. Chr. Fr. 9, 38
Schleicher August, vokiečių kalbininkas 28
Sėja Ludvigs, latvių diplomatas 320
Seton-Watson Hugh, anglų istorikas 155
Sidzikauskas Vaclovas 280, 281,
Sikorski Władysław, lenkų politikas 300
Siliūnas Kazimieras 277, 278, 279, 280, 281
Siliūnienė-Šliūpaitė Gražina 277
Simpson James Young, profes. 233, 234, 249, 298

Skipitis Rapolas 319
Skirmuntaitė Konstancija, lenkų istorikė 182, 300
Sławek Walery, lenkų politikas 300
Slippenbachas, Patkulio darugas 114
Sliš, JAV lenkų veikėjas 294
Smelstorius Jonas, redaktorius 197
Smetona Antanas 237, 238, 251, 252, 265, 270, 273, 284, 285, 298, 300, 302, 303, 324, 325, 326
Smilgius P., karininkas 58, 59, 60, 63, 64, 291
Spencer Herbert, anglų filosofas 358
Spudulis Jonas, gydytojas, aušrininkas 30, 31, 63, 289
Staden, von, Vok. Rytų Minister. atstovas 281
Stalin'as Josif 43, 264, 300, 313, 317, 328
Stanislovaitis J., rašė apie J. Š. 163, 164
Staniukynas Antanas, kunigas 10, 145, 255
Stefanovič, ukrainiečių kunigas 296
Strazdelis (Strazdas) Antanas, kunigas 324
Strazdin K. J. 237
Stryjkowski Maciej, kronikininkas 184
Stulpinas, jūrų kapitonas 299
Sūna, mitiškas liet. kunigaikštis 115
Svederberg, švedų laikrašč. redaktorius 220

Š

Šaulys Jurgis, Liet. diplomatas 60, 62, 64
Ščebalskis, rusų laikr. redakt. 59, 63, 64, 65, 291
Šedvytis M. kunigas 165
Šernas J., žiūrėk Adomaitis-Šernas Juozas
Šernius Martynas, leidėjas 33, 34, 65, 290
Šilingas Stasys, Valstyb. Tarybos p-kas 220
Šilkarskis Vladimiras, profes. 305, 318
Šimkus, Stasys, kompozitorius 214, 215
Širvydas Juozas Otto 168, 169, 171, 180, 297
Širvydas Vytautas 180, 181, 220
Škirpa Kazys, ministeris 253, 320
Šlikmanas (Schlickmann), Prūsijos Oberpresident'as 291
Šliogeris, gimnaz. direktorius 247, 301
Šliūpaitė Aldona (duktė), gydyt. 14, 106, 205, 215, 229, 234, 235, 247, 248, 249, 260, 262, 263, 266, 269, 304, 305, 307
Šliūpaitė Gražina (brolio duktė), žiūrėk Siliūnienė Gražina
Šliūpaitė Hypatija (duktė), žiūrėk Yčienė Hypatija
Šliūpas Aloyzas (protėvis) 20
Šliūpas Aloyzas (dėdė), žiūrėk Šliupavičius Aloyzas
Šliūpas Arnulfas ar Anufras (protėvis) 20
Šliūpas Feliksas (dėdė) 20, 288
Šliūpas Jeronimas (protėvis) 20, 286
Šliūpas Kęstutis (sūnus) 106, 205, 243, 247, 249, 250, 304, 305, 306
Šliūpas Rokas (tėvas) 20, 21, 22, 288
Šliūpas Rokas (brolis) 21, 22, 27, 287, 288, 291

Šliūpas Stasys (brolis) 21, 22, 58, 75, 287
Šliūpas Vytautas (sūnus) 251, 272, 277, 280, 281, 286, 306, 307, 328, 331
Šliūpienė-Grauslaitė Grasilda (2-ji žmona) 250, 277, 278, 280, 281, 282, 305, 306
Šliūpienė-Malinauskaitė Liūda (Eglė) (1-ji žmona) 64, 65, 69, 71, 75, 81, 82, 86, 91, 93, 106, 108, 109, 110, 125, 129, 135, 140, 163, 193, 243, 247, 248, 249, 250, 291, 295, 304, 305, 359
Šliūpienė Ona (motina) 20, 22
Šliupavičius Aloyzas (dėdė), kunigas 20, 22, 256, 286, 287, 288, 302,
Šliupovičius Jonas, J. Š. taip pasirašė prašymą leisti liet. spaudą 35, 353, 363
Štrausas (Straus) David Friedrich 142
Šulaitis Pranas 322
Šuvalov, grafas 289

T

Tarulis Albertas 238
Tatarė Antanas, kunigas 88
Tautkus, žiūrėk Šliūpas Stasys
Teilhard de Chardin Pierre 149
Thomas A., Tilžės gimnaz. mokyt. 33, 288, 290
Tilvydis Teofilis 322
Tkačev Piotr, rusų revoliucionierius 43
Tomašauskas, žiūrėk Bačkauskas Dominykas Tomas
Truboras, mitiškas kunigaikštis 115
Trockij Lev 227
Tumas-Vaižgantas Juozas, kunigas 146, 206, 207
Tvarauskas Mykolas, leidėjas 79, 71, 72, 73, 75, 83, 84, 89, 94, 101, 114, 201, 292, 293, 295
Tyla A. 34, 35

U

Untulis Bronius, istorikas 258
Urachas (Urach) Wilhelm 326
Urbonas IV, popiežius 186
Urbonavičius, kunigas 46

V

Vabalas-Gudaitis, Jonas, profes. 362
Vadokrius, žiūrėk Odoakras
Vaičiuška Pranas, gydytojas 321
Vaidevutis, tariamas prūsų valdovas 184
Vairas-Račkauskas Karolis 10, 14, 15, 71, 81, 86, 90, 91, 93, 108, 109, 110, 111, 112, 123, 131, 151, 152, 156, 157, 192, 193, 194, 196, 197, 203, 210, 214, 300, 361, 365
Vaišvila I., kunigas Žagarėje 34, 37, 182, 290
Vaitkus Rokas (dėdė) 24, 25, 288
Valdka M., kunigas 255
Valančius Motiejus, vyskupas 20, 21, 24, 34
Valašinas Karolis 319
Valdemar Krišjans 289
Valiukėnas Antanas 279
Vanagaitis Jonas, laikraštininkas 57
Vanini Lucillio 199
Varnagiris A., kunigas 86, 87, 89, 90, 92, 96, 98, 106, 122, 293, 294, 295
Varnas Adomas, dailininkas 219

Veckenstedt'as E. 256, 257
Venturi Franco 155
Vienožinskis (Vienažindis) Antanas, kunigas 194, 201
Vileišis Petras 30, 36, 63, 89, 289, 300
Vingėla, žiūrėk Braziulis Vytautas
Višteliauskas (Vištelis, Vištalius) Andrius Jonas 32, 33, 44, 116, 291
Vytautas, Liet. valdovas 19, 98, 103, 115, 139, 178, 225, 286
Vitkauskas Zigmas 210
Voight Johannnes 184, 186
Voldemaras Augustinas 235, 236, 238, 299
Voltaire F. M. A., prancūzų filosofas 140, 258

W

Wehlau, gydytojas 164, 296
Wellington A. W., hercogas 314
Wichert Ernst, vok. rašytojas 308, 354
Wilson Thomas Woodrow, JAV prezidentas 227, 229, 230, 232, 234, 236, 325

Z

Zaicas (Zeytz) Augustinas, vienuolis 107, 114, 201, 293
Zauka Juozas 256, 286, 302, 363
Zaunius Dovas, Liet. diplomatas 319, 320
Zavadskis, J., knygininkas 62
Zigimontas I (Žigimantas Senasis) 359
Zimermann V. 130
Zubovas N. N. 290
Zubovas Vladimiras 36, 37, 42, 43, 44, 155, 290, 291
Zundė Pranas 281

Ž

Žebris Juozas, kunigas 212, 296
Želevska (Želevskienė), Malinauskų globėja 304
Želigovski Lucjan, lenkų generolas 300
Želvavičius Juozapas, kunigas 115
Želvienė-Baltrušaitienė-Tamošauskaitė Johanna, gydytoja 297
Žemaitė (Julija Beneševičiūtė-Žymantienė) 319
Žemės Vaikas, J. Š. slapyvardis 197, 359, 365
Žygelis Balys 319
Žilius (Žilinskas) Jonas, kunigas 123, 131, 176, 256
Žimontas Antans, gydytojas 282
Živatas (Živatkauskas) Pranas 163, 165
Žmuidzinavičius Antanas 308
Žukauskas Alfonsas, agronomas 265